

Közép-Európai Közlemények
Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata

IV. évfolyam 3–4. szám 2011/3–4. No. 14–15.

TANÁCSADÓ TESTÜLET

Botos Katalin DSc, a Tanácsadó Testület elnöke

A Tanácsadó Testület tagjai:

Buday-Sántha Attila DSc, Pécsi Tudományegyetem
Csáth Magdolna DSc, Kodolányi Főiskola
Horst Haselsteiner akadémikus
Hajdú Zoltán DSc, MTA Regionális Kutatások Központja
Rechnitzer János, DSc, Széchenyi István egyetem
Süli-Zakar István DSc, Debreceni Egyetem
Tóth József DSc, Pécsi Tudományegyetem

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Dr. habil. PhD PhD Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Szávai Ferenc DSc – Kaposvári Egyetem; Budapesti Corvinus Egyetem

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Dr. PhD Keczer Gabriella – Szegedi Tudományegyetem
Dr. habil. Marjanucz László – Szegedi Tudományegyetem
Prof. Dr. Majoros István, DSc – Eötvös Loránd Tudományegyetem
Dr. PhD Maruzsa Zoltán – Eötvös Loránd Tudományegyetem
Prof. Dr. Nagy Imre – Újvidéki Egyetem
Dr. habil Papp Norbert – Pécsi Tudományegyetem
Prof. Dr. Rédei Mária, DSc – Nyume SEK
Dr. PhD Szónoky Ancsin Gabriella – Szegedi Tudományegyetem
Dr. univ. Tóth István – Móra Ferenc Múzeum, Szeged
Dr. PhD Veres Lajos, elnök-vezérigazgató – Hazai Térségfejlesztő Rt.

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

Elnök: Dr. Gulyás László

6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37. e-mail: gulyas1@t-online.hu

ISSN 1789-6339

HU ISSN 1789-6339

Technikai szerkesztő:

Kádas Gabriella

Nyomda:

Juhász Nyomda

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	5
-------------	---

A HABSBERG MONARCHIA ÉS ÖRÖKSÉGE

Csüllög Gábor: A Vajdaság a Kárpát-medence történeti térszerkezetében	7
Nagy Miklós Mihály: Rákóczi 1704. évi bácskai hadjáratának földrajzi kérdései	14
Zakar Péter: Társadalmi és egyházi reformtörekvések a Csanádi egyházmegyében 1848/49-ben.....	28
Marjanucz László: Megjegyzések a Szerb Vajdaság történeti problémájához	40
Suba János: Katonai helyőrségek a „Vajdaságban” 1867–1918.....	47
Sarnyai Csaba Máté: Egy határkiigazítási elképzelés Trianon után (1920 szeptember).....	57
Botlik József: A Bácska, a Drávaszög, a Muramellék (Muravidék) és a Muraköz újraegyesülése Magyarországgal – 1941. április–július	68
Hajdú Zoltán: A Baranya-háromszög területi-közigazgatási integrálásának kérdései Jugoszláviában, 1918–1945.....	81
M. Császár Zsuzsa–Mérei András: A vallási térszerkezet változása a Vajdaságban 1944-től napjainkig	91
Forró Lajos: Észak-Bácska sorsa 1944/45-ben	100
Léphaft Áron: Szerb térnyerés a Vajdaságban.....	109
Jakus János: NATO légitámadó-hadművelet Jugoszlávia ellen 1999	119
Pap Tibor: Forma és tartalom kölcsönhatásai – vita a Vajdaság autonómiájáról	131
Soós Edit: A Vajdaság útja az európai integrációba a Vajdaság AT Statútumának tükrében ...	145
Pál Ágnes–Takács Zoltán: A Vajdaság társadalmi-gazdasági helyzetének változásai és regionális sajátosságai napjainkban	156
Rózsza Rita: Migráció és indetítás. Vajdasági egyetemisták Magyarországon	166
Fejes Zsuzsanna: Vajdaság az európai területi együttműködésben – A Duna Stratégia.....	174
Kozma József: A Dél-tiszai identitásrégió kialakulásának első lépései	186
Tóth József: A határok kára és haszna – A határokról általában és a Vajdaság kapcsán	199
Gábrity Molnár Irén: A vajdasági magyarok lakta térség felzárkózásának az esélye	223
Mátyus Ákos: Vajdasági magyar pártok 1990 után	231
Pap Tibor–Sarnyai Csaba Máté: Szakértőt vagy politikust választanak a vajdasági magyarok? – Elemzés a Magyar Nemzeti Tanács 2010-es évi megválasztásának folyamatáról	240
Gulyás László–Nagy Imre: Kísérlet a Délvidék feltámasztására: A Duna–Körös– Maros–Tisza Eurorégió megalakulása és első eredményei (1997–2001).....	252

REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

Lőrinczné Bencze Edit: Külső és belső határok a Nyugat-Balkán regionális térfelosztásában	262
---	-----

FIATAL REGIONALISTÁK

Deák István: A XIX–XX. század fordulójának magyar polgári, valamint a mai Szerbia – Különös tekintettel a Vajdaságra – közigazgatásának rövid bemutatása.....	277
---	-----

ESEMÉNYEK ÉS KONFERENCIÁK	284
--	-----

RECENZÍÓK

Kalocsai Péter: Városi tömegközlekedés a Nyugat-Dunántúlon 1867–1914 Ismereti: <i>Majdán János</i>	285
---	-----

Előszó

2008 tavaszán induló folyóiratunk No. 14–15., ún. összevont számát tartja a kezében az ezen sorokat olvasó érdeklődő. Általában nem szoktuk folyóiratunkat összevont – más néven duplaszám – formátumban megjelentetni (folyóiratunk négyéves története során eddig erre csak két alkalommal került sor), de most kivételt tettünk.

Ennek magyarázata az alábbi: Az Egyesület Közép-Európa Kutatására 2011. május 20-án Szegeden rendezte meg a „*III. RÉGIÓTÖRTÉNETI KUTATÁSOK KONFERENCIA. A VAJDASÁG MINT TÖRTÉNETI RÉGIÓ SORSA – A 19. századi előzményektől napjainkig*” című konferenciáját. Ezen konferencián nagy számú előadást hangzott el, és nagy örömeinkre ezen előadások szerkesztőségünkbe beérkezett írott verziói igen magas tudományos színvonalat képviseltek. Ezért úgy döntöttünk, hogy ezekből egy Vajdaság tematikus számot állítunk össze. De olyan nagy mennyiségű tanulmány érkezett be – 25 tanulmány – amely jóval meghaladja egy folyóiratszám terjedelmét, ezért azt a megoldást választottuk, hogy egy összevont szám keretei között publikáljuk ezeket.

Úgy véljük, hogy ezen Vajdaság tematikus szám 25 tanulmánya nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a Vajdaság történetéről, földrajzáról, regionális fejlődéséről egy árnyalt, és igen részletes képet adjunk a történész, geográfus és regionalista szakma művelőinek.

Befejezésésképpen szeretnénk kihangsúlyozni, hogy folyóiratunk nem zártkörű klubként működik, azaz várjuk történész, geográfus, regionalista és közgazdász kollégáink ötleteit és tanulmányait folyóiratunk számára.

Szeged, 2011 szeptembere

Dr. Gulyás László
főszerkesztő

CSÜLLÖG GÁBOR*

A VAJDASÁG A KÁRPÁT-MEDENCE TÖRTÉNETI TÉRSZERKEZETÉBEN

VOIVODINA IN THE HISTORICAL SPATIAL STRUCTURE OF THE CARPATHIAN BASIN

ABSTRACT

It is difficult to define Voivodina – an autonomous province within the former Yugoslavia – from historical points of view, since there was no precedent of a similarly detached area of this size within the historical Hungarian state. Much the same circumstance evolved by the organization of Serbian Voivodina during the Habsburg absolutism between 1850 and 1860, but its territory formed from Backa and Banat was not exactly the same as that of the later Voivodina in Yugoslavia, partly because of military borderlands which did not belong to Serbian Voivodina and, on the other hand, because part of it was annexed to Romania by the Trianon Peace Treaty. During its two thousand-year-old history, this territory belonged to four states altogether: the Roman Empire, the Hungarian Kingdom, (within this, from the 18th century to the Habsburg Empire), to the Ottoman Empire in the 16–17th centuries, and since 1920, to the Serbo-Croatian-Slovenian Kingdom (Yugoslavia, later Serbia). Except for the period of the Ottoman Empire, it was always situated on a given state borderline. Consequently, Voivodina has characteristics which essentially derive from its spatial situational and structural complications and evolve from conflicts with state territories.

1. Egyedi térhelyzet – az európai áramlási zóna gyűjtőpontjában

A volt Jugoszlávia közigazgatási egysége – a Vajdaság – magyar történeti vonatkozásokban nehezen behatárolható, mivel ebben a területi kiterjedésben hasonló közigazgatási elkülönítésre a történeti magyar államon belül nem volt példa.¹ Megközelítő állapot is csak 1850 és 1860 között jött létre a Szerb Vajdaság megszervezésével a Habsburg önkényuralom korszakában, de ennek Bácskából és Bánátból kialakított területe sem volt teljesen azonos a későbbi jugoszláviai Vajdasággal, részben a katonai határörvidékek miatt, amelyek nem tartoztak a Szerb Vajdasághoz, másrészt egy része Trianon után Romániához került. A terület kétezer éves történetében összesen négy államterhez tartozott: a Római Birodalomhoz, a Magyar Királysághoz (ezzel együtt a 18. századtól a Habsburg Birodalomhoz), a 16–17. században az Oszmán Birodalomhoz, 1920-tól pedig a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz (Jugoszláviához, majd Szerbiához). Egyetlen időszakot, az oszmán uralom időszakát kivéve, mindig adott államter határán helyezkedett el. A Vajdaság a fentiekből adódóan igen sok olyan sajátosságot hordoz, amelyek alapvetően térhelyzeti, térszerkezeti problémákból és az államterek ütközési folyamataiból adódnak.

A térség a Duna mentét követő európai áramlási zóna gyűjtőpontjában, a Kárpát-medence és a Balkán találkozásánál található.² Térhelyzetileg egy olyan érintkezési tér, ahol mind a két nagyszerkezeti egység térfolyamatai érvényesülnek. A Balkán Európában peremi helyzetű félsziget Közép-, Dél- és Kelet-Európa, valamint Ázsia között, míg a Kárpát-medence közép-európai helyzetű nagymedence Kelet- és Nyugat-Európa között. Környezeti adottságaik különbözősége és eltérő eurázsiai áramlási helyzetük következté-

* PhD, egyetemi adjunktus, ELTE TTK Környezet- és Tájföldrajzi Tanszék.

ben a kontinens történeti folyamataiban önálló, társadalmi terekké különültek el, eltérő jellegű történeti térszerkezettel és állami tér fejlődéssel.³

A két földrajzi egység érintkezésénél az első állami terek a Római Birodalom provinciái voltak, amelyek elsősorban a dunai nagy áramlási zónát szervezték és ellenőrizték. A provinciák felbomlása után a Balkánon fennmaradt az állami terek Bizánchoz kötődtek, míg a Kárpát-medencében új állami tér csak a 11. században jött létre. Ugyanakkor sok folyamat ekkor együttesen érvényesült a két térségben: a szláv, bolgár, magyar népesség migrációja, a keresztény vallás uralkodóvá válása, a helyi morva, magyar, bolgár, horvát államok szerveződése és a külső birodalmi (Bizánc, Német-Római Birodalom) hatások jelentkezése. E néhány évszázad alatt a későbbi Vajdaság területén nehéz lenne éles határt vonni a két nagytérség között. A Magyar Királyság teljes kárpát-medencei kiépülésével, az európai jogrendbe való beépülésével és a birodalmi hatásoktól történő függetlenedésével a két térség állami térszerveződése a 11. század után eltérő irányt vett.⁴ A Balkánon a szervezett állami tér visszaszorult, a bizánci uralom részekre esett és a változó erősséggel képződő helyi állami terek nem tudták felülmúri a földrajzi oszottságot. Ez az állapot a szerb törekvések kapcsán sem változott tartósan, ők ebben a folyamatban már a gyorsan építkező oszmánsággal találták szembe magukat. A törökök a Balkánon az áramlási vonalak átfogásával gyorsan és tartósan fűzték egybe a földrajzi tagoltsághoz rögzült helyi állami tereket.

A Kárpát-medencére épülő magyar államtér hosszú évszázadokra szilárdná vált és a földrajzi térből egységes struktúrát hozott létre. A nyugati mintára kiépített erős államiséggel semlegesíteni tudta a nyugati hatásokat, a szlavón balkáni előtér tartományi beépítésével és a boszniai perem katonai ellenőrzésével, valamint az Al-Duna erőteljes védelmi lezárásával hatékonyan szűrte meg a balkáni folyamatokat. A magyar állam területi egységének kulcsa a Duna által közvetített áramlási útvonal két medencei bejáratának – északon a Morva- délen a Morava-kapu – birtoklása volt, mivel ezek a Kárpát-medencébe irányuló áramlások és külső területi törekvések legfontosabb gyűjtőpontjait jelentették. A Duna menti fő átáramlási zóna lezárásával az áramlások bizonyos formái és azok hatásai (a népességmigráció, vallási, kulturális, gazdasági elemek diffúziója stb.) nem szűntek meg teljesen. A tartományok keleti és déli elhelyezkedése mutatta, hogy az ezekből az irányokból érkező hatásfolyamatok egyre jobban eltértek a magyar állam közép-Európába illeszkedő rendszerétől ezért a magyar állam dukátusok, majd tartományok (Erdély, Szlavónia, Horvát Királyság) és katonailag uralt területek (délvidéki bánságok) szervezésével szűrte meg a külső áramlásokat.⁵

2. Speciális államtér funkció: peremhelyzet

A magyarországi térszerkezetben a fő európai áramlási vonal be és kilépésénél, a Bécsi-medencénél és a Délvidéken alapvetően peremi ütköző terek jöttek létre. Ezek egyszerre voltak vonalas rendszerek (erődvonalak) és területi rendszerek (örvidékek, bánságok, határörvidékek).⁶ Lényegében ez a szerkezet és hatásrendszer készítette a Magyar Királyságot a folyamatos regionalizációra, a bánsági struktúra kialakítására ezzel jelentős balkáni területeket kötöttek a kárpát-medencéhez, így a 11–16. században a két nagytérség kapcsolatában a magyarországi folyamatok voltak a dominánsak. A középkori magyar állam térszerkezetének legérzékenyebb része a Duna déli szakasza volt, itt az erőrendszerek, központok elsősorban a Dunához, Tiszához és a Temeshez kapcsolódtak és a köztük lévő terület lazábban szervezett, áramlásokat, migrációkat felfogó, befogadó zóna volt, külön területi forma nélkül.⁷ Erőteljes balkáni kitétsége a Morava (a fő balkáni áramlási zóna) irányából közvetlen balkáni népességmigrációs hatást eredményezett, amely szoros összefüggésben volt a Balkán történeti térszerkezetének sajátosságaival.

A 16. század elején a nyugati kapcsolódást jelentő dinasztikus politika függési következménye és a balkáni, török ellenes katonai megoldás kudarcra egyszerre jelentkezett a Magyarország történetében. Az áramlási kapuk elvesztése következtében a Kárpát-medencében megjelenő két birodalom révén megszűnt a Duna mentén a magyar állam által korábban kialakított nyugati és déli elzárás. Majd 150 évig két eltérő struktúrájú, európai és ázsiai birodalom feszült egymásnak a Kárpát-medence belsejében. A Habsburg uralom a közép-európai áramlásokba kapcsolta be a királyi országrészt, az Oszmán Birodalom pedig a Balkáni áramlásoknak nyitott utat a Kárpát-medencében.⁸ A birodalmi határok azonban nem voltak sem etnika, sem gazdasági, sem vallási határok, elsősorban politikai tereket különítettek el. Az Oszmán Birodalmon belül a Délvidék döntő része beépült a nyugat-balkáni térszerkezetbe, ez pedig jelentős gazdasági és etnikai átrendeződéssel járt, ugyanakkor a térség peremi helyzete lényegében nem változott, csak a kapcsolódási irány fordult meg. A későbbi Vajdaság térsége, bár nem közvetlen határhelyzetben volt, de szerveződésében, funkcióiban alapvetően az Oszmán Birodalom peremvidékének része volt, annak minden társadalmi, etnikai vallási következményével.

A 18. század első két évtizede után a térség ismét a kárpát-medencei államtérhez került, de 1878-ig nemcsak peremi funkciókkal, hanem a katonai határörvidékek révén igen erős elválasztó, ütközőzóna szerepkörrel. Míg a Dráva – Száva közötti Zágráb, Varasd, Pozsega, Verőce vármegyék nagyobb része nem került közvetlenül katonai irányítás alá, addig a déli határ Duna menti részén az 1718 és 1778 között létező Temesi bánság és az határőrezredek területei mellet a vármegyék háttérbe szorultak. Csak a kiegyezés után gyengültek a térségben a korábbi ütközőtéri funkciók. Bácska és Bánát a dualizmusban a modernizálódó Magyarország gazdasági térszerkezetének urbanizációs és agrárcentrumává vált és teljes mértékben a közép-európai folyamatokhoz kötődött.⁹

1920-tól azonban az európai politikai tér átrendezése a térséget az új délszláv államhoz, a balkáni térhez csatolta, amely ismét a határhelyzet és a peremi funkciók erősödését hozta magával.

3. Egyedi etnikai tér – folyamatos etnikai arányváltozás

A térségnek helyzetéből adódóan a korábbi évszázadokban is igen vegyes etnikai képe volt, dákok, kelták, majd jazigok szlávok, avarok, bolgárok éltek itt és ez a kevert jelleg a 11–16. században sem változott, a magyarok mellett, főleg kunok, szlavónok, szerbek, németek lakták a térséget. Mindenek oka a több irány által befolyásol migrációt erősítő áramlási helyzet és az államterekben betöltött peremi és ütköző funkció volt, amely a határvédelem kapcsán vonzotta a belső migrációt és annak koncentrálódását, mind a kárpát-medencei, mind a balkáni oldalon. A két térség ellentétes felépítésű történeti térszerkezete a legtöbb korszakban sem különült el élesen egymástól, az átfedő áramlások következtében egymásba fonódó etnikai terek folyamatos kapcsolatot adtak az ütköző állami terek időszakában is. Az egységes, bár kiterjedésében és irányító struktúrájában változó kárpát-medencei és a széttagolt mozaikos nyugat-balkáni térszerkezet etnikai és áramlási folyamataiban sokszor illeszkedett egymáshoz, vallási, kulturális és politikai folyamataiban, állami tereiben viszont gyakoribbak voltak az ütközések, amelyek elsősorban a birodalmi terek gyengülésekor erősödtek fel.

A 16–18. századi területi folyamatoknak komoly közvetett, illetve közvetlen következményei voltak a későbbi századokra.¹⁰ A hódoltsági időszakban erőteljesebb vált a balkáni népek, főleg a szerbek betelepítése a részben elnéptelenedő dél-alföldi területekre. Főleg a folyók mentén és a török hadigazgatás területi rendszeréhez igazodva jelentek meg településeik, a magyar etnikumú mezővárosok között.¹¹ A török kiűzése és a kurucok szerbek elleni hadjáratjai jelentősen megritkították a térség népességét. Az ezt követő 18. századi

Habsburg betelepítési politika következtében tovább változtak az etnikai megoszlás arányai. A török uralom alatt megnövekedett, majd részben elmenekült, részben elűzött balkáni, főleg rác népesség helyére kisebb részben magyarok, nagyobb számban románok, szlovákok és főleg németajkú nyugatról érkezett telepések kerültek. Ennek és a hadsereg jelenlétének köszönhetően a térség etnikai összetétele a későbbi korszakokra is kihatóan igen mozaikossá vált. Ezzel összefüggésben megváltozott a térség településhálózata, a falvak száma gyarapodott, a gabonatermelő övezetben lévő mezővárosok növekedtek.¹² Az itt állomásozó határőrezredek társadalmi és gazdasági hatása is folyamatos volt a kiegyezésig.

4. Váltakozó erejű és hatású régiókialakítási folyamatok

A Habsburg birodalmi struktúrának alapvető igénye volt a peremeken a funkciónak megfelelő területi formák kialakítása. Ehhez Magyarország megyei struktúrája több okból nem volt megfelelő erős politikai tartalma és a központosítással szemben álló érdekei miatt. A kiváltságolt területek pedig, bár katonai szolgálattal tartoztak mégsem voltak használhatók, mivel a jász-kun és hajdú kerületek az ország belsejében voltak és a székely székek határőrzete sem felelt meg a 18–19. század kormányzati igényeknek. Nem véletlenül jellemezte a Habsburg politikát a belső és külső politikai viszonyok függvényében kiegyezésig határozott törekvés a megyéket elfedő, vagy negligáló, egyedi funkciókkal rendelkező régiók kialakítására.¹³

4.1. Államtérfunkció – közigazgatási keret

A 18. századi Habsburg hatalom új területi struktúráját a saját belső és külső politikai céljainak megfelelően építette ki, felhasználva mind a korábbi (pl. megyerendszer), mind a 17. században kialakult (pl. alföldi mezővárosok) térszerkezeti összetevőket, kiegészítve azt azokat új elemekkel (pl. betelepítési terek, határőrvidekek). A török kiűzése utáni évtizedek lehetővé tették, hogy az Oszmán Birodalommal határos területeken a megyékből kivéve szervezzék meg a határőrezredek területét. 1718 és 1878 között pedig külön jogállású területként kialakították a Temesi Bánság területét, részben helyzetére, részben funkciójára és sajátos etnikai szerkezetére építve. A Habsburg politikának – tanulva a török törekvésekből – fontos célja volt a balkáni áramlások lezárása, illetve a határos etnikumok céljainak megfelelő kezelése, ez megmutatkozott a szerbekkel, horvátokkal kialakított 18–19. századi politikában, de főleg az 1948–49-es eseményekben, majd pedig Bosznia okkupációjában.

A 18. század végére a Kárpát-medencén belüli regionális folyamatok újra összekapcsolódtak, amelyet nagyban segített a Habsburg regionalizáció központosító törekvése. A regionális területi irányítás megtapasztalt előnyei és a megyékkel szembeni politika érdekei által is vezérelve II. József 1785-ben felfüggesztette a megyegyűléseket és Magyarországot (Erdély nélkül) 10 kerületre osztotta fel. A jozefinista kerületekben már érdekes súlyt kaptak az etnikai viszonyok, csak a Pesti és részben a Nagyvárad kerületben volt magyar többség, de ez sem volt nagymértékű. A többiben alapvetően a megosztás, a szembeállítás érvényesült a Győriben magyar – német, a Nyitraiban és Besztercebányaiban magyar-szlovák, a Kassaiban és Munkácsiban magyar – szlovák/ruszin, a Pécsiben és Zágrábiban magyar – horvát. Ugyanakkor minden kerület központjában, főleg a nemzetiségek területeinek városaiban (kivéve a horvát területek) alapvetően német többség volt jellemző. A Temesvári Kerületben Bánságot és Bácskát a peremhelyzet és az áramlás befogadás alapján kapcsolták össze, kiemelve azt az etnikai különösséget, amely összetétele alapján jellemezte. A Temesi Bánság után – néhány a szerbek települések által a korábbi évszázadokban rövid időre kialakított területi kapcsolódást figyelmen kívül hagyva – a jozefinista kerület volt a második halvány előzménye a későbbi Vajdaságnak, de attól eltérően ez még szerb többség nélküli volt.

A következő közigazgatási téregységben az etnikai különösség helyett már az etnikai kiemelés játszott szerepet, elsősorban a Habsburg politikai céloknak megfelelően. Az önkényuralmi jellegű területi-közigazgatási rendszert 1851-ben hozták létre, hatálytalanítva az olasz alkotmányt és Magyarországot is autonómiát nélkülöző közigazgatási tartományokra osztották fel. Létrehozták, a Pozsonyi-, Kassai-, Pest-Budai-, Nagyvárad-, Soproni-kerületeket. Ferenc József tartományi kerületi beosztása válasz és büntetés volt a magyar önállósági törekvésekre, ezért emelte ki a Bánságra és Bácskára épülő kerületében a szerbeket, amikor létre hozta a Szerb Vajdaságot, a 20. századi Vajdaság eszmei előzményét.¹⁴

A hatvanas években újra növekedett a megyei hatáskör és a kiegyezést követően újrászerveződtek a megyék, a század végére egy a korábbiaknál sokkal szilárdabb és teljesebb megyerendszer alakult ki, megszüntetve minden egyéb korábban létező területi közigazgatási formát, ezzel Bánság és Bácska is teljesen betagozódott, azonos megyei szerkezettel a területi közigazgatási rendszerbe.¹⁵ A magyar kormányzat részéről a funkcionális területi igazgatóságok (pl. vasút és posta), valamint a statisztikai régiókön kívül a korábbi kerületformák magyarellenessége és a nemzetiségek sajátos területi elrendeződés miatt a dualizmus időszakában nem merült fel a megyéknél nagyobb terület egységek közigazgatási kialakítása.¹⁶

4.2. Gazdasági tér: térhelyzeti, adottsági és diverzitási előnyök

A 19. század utolsó évtizedeinek gazdasági fejlődése, az iparosodás, a modernizáció, az erősödő urbanizáció jelentős területi különbségekkel zajlott le Magyarországon.¹⁷ Alapvetően a korábbi fejlettségi állapot, a természeti adottságok, a társadalmi potenciálok, a népsűrűség és nem utolsósorban az érdekérvényesítések szabták meg a területi különbségeket. Elsősorban Budapest, a Budapest és Bécs közötti térség, a felvidéki és a Déli-Kárpátok térségéhez kapcsolódó ipari térségek, valamint az alföldi gabonatermelő agrárvárosi zóna vált erőteljesen modernizálódó és gazdaságilag gyorsabban fejlődő területté. Velük együtt a funkciókkal, intézményekkel gyarapodó, regionális központtá váló nagyvárosok (Pozsony, Kassa, Debrecen, Nagyvárad, Kolozsvár, Temesvár, kisebb mértékben Arad, Szeged, Pécs és Zágráb) vonzáskörzete emelkedett ki gazdaságilag. A sűrű vasút- és pénzintézeti hálózat és a hierarchikus intézményrendszerek megélénkítették a térbeli kapcsolatokat egy-egy régióközpont vonzáskörzetében, ennek következtében a gazdaság és a közigazgatás térbeli folyamatai kisebb nagyobb terület egységeket gazdasági régióvá fűztek össze. Ilyen volt a Kisalföld, a Gömői iparvidék, a Partium és ilyen volt a Délvidék, a Bánság és Bácska térsége. Földrajzi helyzete, etnikai sokszínűsége, külső és belső áramlási kapcsolatai, kiemelkedő agrár-, főleg gabonatermelése, valamint a Krassó-Szörényi ipar kiépülése komoly gazdasági fejlődést indított el a Délvidéken. Budapest és a Kisalföldi régió mellett ez a térség igen koncentráltan mutatta a legfontosabb modernizációs jellemzőket: erős urbanizáció, intézményi bővülések, fejlett pénzintézeti hálózat, kereskedelmi központok, sűrű, hierarchizált vasúthálózat, erős agrárgazdaság, gyors iparosodás, fejlett nehézipari térségek. Sűrű városhálózatában jelentős szervező központokká váló történeti városok Újvidék/Pétersvárad, Temesvár, Arad)¹⁸ adták a külső gyűrűt, míg a belső magterületét kereskedelmi és közigazgatási funkciókkal kiegészülő agrárvárosok (Baja, Szabadka, Zombor, Zenta, Szeged, Hódmezővásárhely, Makó) jelentették. Ez a fejlődés és főleg a területi összekapcsolódás sok tekintetben táplálkozott a térség történeti sajátosságaiból, az áramlási gyűjtőpont helyzetéből, a határmenti, ekkor nyitott peremi funkcióiból, az etnikai összetettségéből, az ebből fakadó, még a Kárpát-medencében is egyedülálló etnikai különösségéből.

1920 után a gyorsan fejlődő közép-európai térség nagy része a környezetétől gazdaságilag elütő balkáni térséggé vált. Peremi helyzetében¹⁹ az újabb irányváltással ismét előtérbe került az ütközőtéri funkció, de a legnagyobb visszaesést a három ország közötti fel-

darabolás és az etnikai sokszínűség fokozatos eltűnése, az etnika homogenizáció okozta és okozza. A Vajdaság ma halványuló közép-európai struktúrájú térség²⁰ balkáni szerveződési formákkal²¹ és a szerbség balkáni migrációjának gyűjtő funkciójával. Míg a kárpát-medencei térben csak rövidebb időszakokra, egyedi funkciókra szervezték önálló téregységgé és ezen a néven alig tíz évig létezett, addig a balkáni térben mássága révén szinte a kezdetektől elkülönülő térként jelent meg. Mindezek következtében 1920 óta küzd politikai és regionális identitás problémákkal, ennek pedig a balkáni folyamatok tanulsága szerint a jövőben komoly kihatásai lehetnek a kárpát-medencei térre.²²

JEGYZETEK

1. Gulyás L. (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest, 285 p.
2. Csüllög G. (2008): Az európai áramlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára. In: Reményi P.–Szebényi A. (szerk.): A nagy terek politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK, Pécs, 2008. pp. 334–341.
3. Csüllög G. (2009): Kárpát-medence és Nyugat-Balkán történeti térszerkezete. Illeszkedés vagy ütközés? In: Balkán Füzetek Különszám I–II. Pécs, 2009. pp. 204–210.
4. Süli-Zakar I.–Csüllög G. (2010): A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. In: Süli-Zakar István (szerk.) A terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010. pp. 37–73.
5. Csüllög G. (2009): A középkori Magyarország regionális tagolódása. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 4–5. szám, 2009/4–5. No. 6–7. pp. 64–71.
6. Suba J. (2009): Határőrvidék – határvédelem a földrajzi térben. In: A virtuális Intézet Közép-Európa kutatására (VIKEK) évkönyve 2009. Szeged–Kaposvár, 2009. 255–260. old.
7. Csüllög G. (2009): A középkori Magyarország regionális tagolódása. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 4–5. szám, 2009/4–5. No. 6–7. pp. 64–71.
8. Nagy M. M. (2008): A török hódoltság mint földrajzi régió. In: Közép-európai Közlemények 2008/1. 80–85. old.
9. Kókai S. (2010): A Bánság történeti földrajza (1718–1918). Nyíregyházi Főiskola TFI. Nyíregyháza, 2010. p. 421.
10. Gulyás L. (2007) Vajdaság: Történeti áttekintés. pp. 83–87. old. I. m. Nagy Imre (szerk.): A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. 2007. pp. 83–87.
11. Kókai S. (2010): A Bánság, mint a történelmi Magyarország sajátos régiója különböző szemléletek tükrében. In: Közép-európai Közlemények III. évfolyam 2. szám (No. 9.) 2010. pp. 17–28.
12. Gulyás L. (2009): A magyar gazdasági élet jellemzői a 18. század és a 19. század fordulóján. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 13–30.
13. Gulyás L. (2009): A gazdasági élet a polgári forradalom és az önkényuralom korszakában 1848–1867. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 45–59.
14. Süli-Zakar I.–Csüllög G. (2010): A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. In: Süli-Zakar István (szerk.) A terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010. pp. 37–73.
15. Gulyás L. (2009): Regionális folyamatok a 19. században. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 93–99.
16. Süli-Zakar I.–Csüllög G. (2010): A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. In: Süli-Zakar István (szerk.) A terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010. pp. 37–73.
17. Gulyás L. (2009): Regionális folyamatok a 19. században. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 93–99.
18. Gulyás L. (2010): A délvideki régióközpontok – Arad, Temesvár és Szeged a dualista korszakban. In: Közép-európai Közlemények III. évfolyam 2. szám (No. 9.) 2010. pp. 38–45.

19. Suba J. (2001): A polgári Magyarország közigazgatási beosztásának alakulása a határváltozások tükrében 1867–1941 között. In: Suba J. (szerk.): „A Közigazgatás, a véderő és a rendvédelem kapcsolatának változásai a polgári magyar állam időszakában” Rendvédelem-történeti Füzetek X. évf./12. szám, Budapest 2001, pp. 102–107.
20. Nagy Imre–Belenka Csaba (2009): A romániai és szerbiai vállalkozói környezet bemutatása. I. m.: Gulyás L.–Gál J. (szerk.) (2009): 87–118. old.
21. M. Császár Zs. (2008): Magyarok a határ túloldalán. In: Horváth I.–Kiss J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században. HM Hadtörténeti intézet és Múzeum. 2008. pp. 164–172.
22. M. Császár Zs. (2011): A magyar–balkáni kapcsolatok egyes dimenziói a 21. század elején. In: Közép-európai Közlemények IV. évfolyam 2. szám (No. 13.) 2011/2. pp. 69–80.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Csüllög G. (2008): Az európai áramlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára. In: Reményi P.–Szebényi A. (szerk.): A nagy terek politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK, Pécs, 2008. pp. 334–341.
- Csüllög G. (2009): A középkori Magyarország regionális tagolódása. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 4–5. szám 2009/4–5. No. 6–7. pp. 64–71.
- Csüllög G. (2009): Kárpát-medence és Nyugat-Balkán történeti térszerkezete. Illeszkedés vagy ütközés? In: Balkán Füzetek Különszám I–II. Pécs, 2009. pp. 204–210.
- Gulyás L. (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest, 285 p.
- Gulyás L. (2007) Vajdaság: Történeti áttekintés. pp. 83–87. old. I. m. Nagy Imre (szerk.): A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg–Campus. Pécs–Budapest. 2007.
- Gulyás L. (2009/b): A magyar gazdasági élet jellemzői a 18. század és a 19. század fordulóján. In: Gulyás L. (szerk. 2009/a) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged. pp. 13–30.
- Gulyás L. (2009/c): Regionális folyamatok a 19. században. In: Gulyás L. (szerk. 2009/a) pp. 93–99.
- Gulyás L. (2009/d): A gazdasági élet a polgári forradalom és az önkényuralom korszakában 1848–1867. In: Gulyás L. (szerk. 2009/a) pp. 45–59.
- Gulyás L. (2010): A délvidéki régióközpontok – Arad, Temesvár és Szeged a dualista korszakban. In: Közép-európai Közlemények III. évfolyam 2. szám (No. 9.) 2010. pp. 38–45.
- Kókai S. (2010/a): A Bánság, mint a történelmi Magyarország sajátos régiója különböző szemléletek tükrében. In: Közép-európai Közlemények III. évfolyam 2. szám (No. 9.) 2010. pp. 17–28.
- Kókai S. (2010/b): A Bánság történeti földrajza (1718–1918). Nyíregyházi Főiskola TFI. Nyíregyháza, 2010. p. 421.
- M. Császár Zs. (2008): Magyarok a határ túloldalán. In: Horváth I.–Kiss J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században. HM Hadtörténeti intézet és Múzeum. 2008. pp. 164–172.
- M. Császár Zs. (2011): A magyar–balkáni kapcsolatok egyes dimenziói a 21. század elején. In: Közép-európai Közlemények IV. évfolyam 2. szám (No. 13.) 2011/2. pp. 69–80.
- Nagy Imre–Belenka Csaba (2009): A romániai és szerbiai vállalkozói környezet bemutatása. I. m.: Gulyás L.–Gál J. (szerk.) (2009): 87–118. old.
- Nagy M. M. (2008): A török hódoltság mint földrajzi régió. In: Közép-európai Közlemények 2008/1. 80–85. old.
- Suba J. (2001): A polgári Magyarország közigazgatási beosztásának alakulása a határváltozások tükrében 1867–1941 között. In: Suba J. (szerk.): „A Közigazgatás, a véderő és a rendvédelem kapcsolatának változásai a polgári magyar állam időszakában” Rendvédelem-történeti Füzetek X. évf./12. szám Budapest 2001, pp. 102–107.
- Suba J. (2009): Határörvidék – határvédelem a földrajzi térben. In: A virtuális Intézet Közép-Európa kutatására (VIKEK) évkönyve 2009. Szeged–Kaposvár, 2009. 255–260. old.
- Süli-Zakar I.–Csüllög G. (2010): A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. In: Süli-Zakar István (szerk.) A terület-és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010. pp. 37–73.

NAGY MIKLÓS MIHÁLY*

RÁKÓCZI 1704. ÉVI BÁCSKAI HADJÁRATÁNAK FÖLDRAJZI KÉRDÉSEI

THE GEOGRAPHICAL QUESTIONS OF RAKOCZI'S 1704 BACKA CAMPAIGN

ABSTRACT

Rákóczi's War for Independence played a significant role in the history of the Hungarian nation and it is one of the better treated part of Hungarian military history. Despite the abundant literature and the rich sources published in vast volumes of the Rákóczi Archives we cannot entirely know the events of the War for Independence. The campaign against the Raci of prince Francis II Rákóczi in 1704 is among the unprocessed or partially processed military operations and seems insignificant between operations taking place at the same time. The fact that the campaign was led by the prince himself suggests that he attached great importance to it. The Backa operation lacked of major battles but had consequences. The already poisoned Hungarian-Serbian conflict had deepened because the kuruc troops intervened against the Serbian civilian population. As a result, Rákóczi's War for Independence was accompanied by mutual atrocities. It is a military-geographical interest that the decision made by the kuruc political and military leadership about the Raci campaign contradicts to all military professional knowledge. That is why the campaign did not help to resolve the Raci issue and also played a significant role in the failure of kuruc troops to get the first opportunity to break away from the Carpathian Basin and quickly finish the war. The study presents the strategic relations of the Carpathian Basin and European theatre of operations in the summer of 1704 based on the geographical picture of the country. On this basis gives a picture of II Rákóczi's Backa campaign and defines those factors of art of war that determined the mutual atrocities.

Bevezetés

A II. Rákóczi Ferenc vezetésével vívott függetlenségi és szabadságharcunk – a történetírás szakmai megfogalmazásával élve – a magyar nemzet históriájának jól dokumentált eseménye. A 19. század második fele óta történészgenerációk egész sora gyarapította a fejedelemmel, valamint az 1703–1711 közötti magyar históriával foglalkozó szakirodalmat. Főleg az *Archivum Rákóczi* terjedelmes köteteivel, valamint a későbbi forrásközlemények sorozatával a szabadságharc éveiben keletkezett dokumentumok jelentős része megjelent nyomtatásban. A szorgalmas történetírói munka eredményeként valóban eléggé alapos ismereteink lehetnek a Rákóczi-szabadságharcról, ám mégsem mondhatjuk, hogy nemzetünk sorsfordító küzdelmének minden részletét teljes egészében ismernénk. Ezzel éppen ellentétben, a szabadságharcnak vannak olyan eseményei, egyes epizódjai, amelyek eddig nem keltették fel történetíróink érdeklődését, és amelyeknek így szakirodalma is töredékes. A feldolgozatlan kérdések körébe tartozik II. Rákóczi Ferenc 1704. évi bácskai hadjárata is, amely látszólag eltölpül a szabadságharc egyéb, nagy jelentőségű katonai vállalkozásai és emlékezetes ütközetei mellett. Miután e nyári hadjárat nem járt sem nevezetes sikerrel, sem katasztrofális kudarccal – miként majd látjuk – a magyar történetírás, benne pedig a magyar hadtörténelem mindig periférikus kérdésként kezelte, álta-

* Hadtudomány kandidátusa, nyugállományú egyetemi docens, a Pécsi Egyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola hallgatója.

lában a dunántúli eseményekkel párhuzamosan zajlott mellékes katonai műveletként, s így nem figyelhetett fel kellő mértékben annak majdani hatására; a későbbi szerb–magyar nemzeti szembenállás elmélyülésében játszott szerepére. A bácskai hadjárat azonban más szempontból is nagyobb figyelmet érdemelne: földrajzi, katonai – pontosabban fogalmazva – hadművészeti szempontból olyan értelmetlen vállalkozásnak bizonyult, amely miatt a kuruc államvezetés eljátszotta annak lehetőségét, hogy kitörjön a Kárpát-medence zárt hadszínteréből, és kihasználva a kedvező külpolitikai és katonai alkalmat, viszonylag gyorsan befejezze az 1703-ban kezdett háborút. Mindennek alapján megfogalmazhatjuk azt a hipotézisünket, hogy 1704-ben egy, részben a földrajzi viszonyok nem kellő súlyú felméréséből eredő hibás katonapolitikai döntés miatt került sor II. Rákóczi Ferenc személyes vezetésével a bácskai hadjáratra, amely hozzájárult a későbbi századok szerb–magyar etnikai-vallási szembenállásának reménytelen súlyosbodásához.

A bácskai hadjárat megítélése a magyar történetírásban

Ismereteink szerint II. Rákóczi Ferenc bácskai hadjáratának eddig nem tulajdonított különösebb figyelmet hadtörténetírásunk,¹ a vállalkozásról legtöbbször a fejedelem életrajza-ként készített összefoglaló művek szólnak. A hadműveletet a szabadságharc kevésbé fontos eseményeként tüntetik fel, általában a szerb–magyar, akkoriban már fennálló etnikai konfliktus újabb eseményeként, amelynek ismertetésekor legfontosabb forrásként – nyilván egyéb dokumentumok hiányában – a fejedelem memoárját használják.² Az emlékiratok e néhány oldalas értékelése elsősorban a tábori élet megpróbáltatásait, nehézségeit festi le, valamint az adott időszak néhány politikai eseményét említi. Miután a későbbi történész generációk a memoárnak e rövid néhány oldalát tekintették a rác hadjárat legfőbb forrásának, így az azzal foglalkozó feldolgozásaik legtöbbször nem tesznek mást, mint többkevesebb alapossgal visszaadják a II. Rákóczi Ferenc által elmondottakat. Ezekből pedig – mintegy tudatosan válogatva – két elemet emelnek ki: egyfelől azt, hogy Szeged alatt maga a fejedelem is súlyosan megbetegedett; másfelől pedig azt, hogy a kuruc sereg kegyetlen módon lépett fel a szerb lakossággal szemben. A civil lakosságot ért atrocitások részletezését a fejedelemhez hasonlóan történet- és hadtörténetíróink is kerülik, s általában megelégszenek annak a négy sornak tartalmi vagy szó szerinti idézésével, amelyet Rákóczi vetett papírra: „...*A rácok mindenfelé menekültek, a mieink vadászatot tartottak rájuk a mocsarakban, és rájuk gyűjtötták a nádasokat, ahová visszavonultak. Éreztem, hogy ez a vállalkozás nem nagy becsületet szerez nekem...*”³

A mintegy száz évvel ezelőtt keletkezett, eddigi legteljesebb Rákóczi-monográfiánk szerzője, Márki Sándor hatalmas művének első kötetében a dunántúli eseményekkel párhuzamosan történt és a szerb–magyar konfliktus által determinált vállalkozásként beszélt a bácskai hadjáratról;⁴ legfőképpen Rákóczi memoárjai alapján. Márki feldolgozásának egyik érdekessége, hogy ugyan felismerte a szerb–magyar szembenállás tragikus következményeit, de a bácskai hadjáratot mégis jelentéktelennek tartotta, amelyben ugyan előfordultak kegyetlenkedések, ám értékelése szerint a vállalkozás „...*menetgyakorlatnak is bevált. Kuruczai nagyon szenvedtek a nyári forróságban, mert az izzó homokban naponkint 8–12 órai utat kellett tenniük, vizet pedig nem igen kaptak, mivel a Duna folyását nem követhették mindenütt. A fejedelem azonban résztvett minden szenvedésökben, bajukban. Szüntelenül tanította őket: milyen legyen a menetők, hogyan álljanak csatarendbe, miként szálljanak táborba...*”⁵ Másik nagy Rákóczi-biográfiánk szerzője, Asztalos Miklós még ennél is rövidebben intézi el a rác hadjárat kérdését.⁶ Miután behatóan foglalkozik a szabadságharc első időszakának külpolitikai viszonyrendszerével, bő másfél bekezdésnyi

terjedelmet szentel a rácok elleni vállalkozásnak, s abban egyfelől azt hangsúlyozza, hogy ez volt a fejedelem első önálló hadvezéri próbálkozása, amennyiben „...végre függetlenítette magát hasonlóan tapasztalatlan vezérei tanácsaitól s Bercsényi egyenes ellenzése dacára, önálló hadi vállalatba fogott...”⁷ Másfelől pedig ő is a rácok elleni pusztításokat, valamint a fejedelem megbetegedését emelte ki.

A magyarországi szocializmus évtizedeinek történetírása más szempont szerint közelített Rákóczi bácskai hadjáratához, jöllehet a fejedelem emlékiratain kívül más forrást ekkor sem használtak. Egykori, főleg gazdaság- és ipartörténeti munkáival hírnevet szerzett történészünk, *Heckenast Gusztáv* 1953-ban megjelent rövid összefoglaló műve szintén kis terjedelemben foglalkozott a bácskai vállalkozással, és különösebb eredmény nélküli hadjáratként értékelte azt. Ami újdonság volt a feldolgozásban, az a rácok kegyetlenkedéseinek a bécsi udvarhoz való kötése volt és a mű keletkezése korára jellemző sajátos szemlélet, amely szerint; „...*Ez a török hódítótól örökölt hadviselési mód éppen a szerbeket a szabadságharcban részt vevő többi nép ellen felhasználó Habsburg hódítók szájaíze szerint való volt...*”⁸ A múlt század ötvenes évei magyarországi történetírásának megfelelően a szerbek császári zsoldban álló vezetők alatt harcoltak, akikkel szemben Rákóczi fejedelemnek meg kellett védenie a magyar föld dolgozó népét. Heckenast akkori értelmezése szerint ezt a fejedelem megtette, még ha a rác dúlásokat a bácskai hadjáratot követően nem is tudta megakadályozni. Viszont – mondja Heckenast – a rácok elleni vállalkozásban megmutatkozott Rákóczi mint hadvezér nagysága, mert igyekezett csapataiból reguláris kötelékeket formálni.

A magyarországi szocializmus történetírásának legjelentősebb Rákóczi-biográfiája – *Köpeczi Béla*, valamint *R. Várkonyi Ágnes* tollából⁹ – már önálló fejezetet szentelt a fejedelem bácskai hadjáratának. A vállalkozást itt feldolgozó neves történészünk, *R. Várkonyi Ágnes* jelentősen túllépve a kérdéskör korábbi ismertetésein, a rácok elleni hadjáratot egyrészt szervesen beleillesztette a korabeli európai hatalmi viszonyokba, s ezzel elhelyezte a spanyol örökösödési háború (1701–1714) kapcsolatrendszerében, másrészt pedig Rákóczi külpolitikai kapcsolatteremtési próbálkozásainak – ebben az esetben főleg a bajor és francia, valamint a török irányban – egyikeként írta le. Értelmezésünk szerint a fejezet fő mondanivalója nem más; a meghíusuló külpolitikai kitörési kísérletek érdekében folytatott, különösebb eredménnyel nem járó hadjáratról volt szó. A Köpeczi–R. Várkonyi-féle műben szereplő feldolgozás újdonságának tarthatjuk, a korábbiakkal szemben, hogy itt a bácskai hadjárat már egyáltalán nem jelentéktelen epizódként szerepel a Rákóczi-szabadságharc történetében, hanem a külpolitikai eseményekkel együtt, annak egyik fontos fejleményeként.

A fentiekben számba vett történeti feldolgozásokon túl, hadtörténelmi irodalmunk árnyaltabb képet ad Rákóczi bácskai hadjáratáról. Eddigi legteljesebb magyar hadtörténelmünk, a *Bánlaky József* nevével fémjelzett, *A magyar nemzet hadtörténelme* című mű tizennyolcadik kötete foglalkozik a Rákóczi-szabadságharcra, s abban a szerző rövid, önálló fejezetet szentelt a bácskai hadjárat eseményeinek.¹⁰ A Rákóczi-szabadságharc folyamatában – a bajor hadszíntér eseményeivel összefüggésbe hozva – Bánlaky egyértelműen hibás katonai lépésnek tartotta a rácok elleni hadjáratot, amennyiben a fejedelem egy mellékhadszíntéren vállalkozott olyan „büntető expedíció” vezetésére, amely még győzelem esetén sem növelhette volna hadvezéri hírnevét, miközben távol maradt a dunántúli fő hadszíntértől, ahol „...sorsdöntő események bekövetkezésére lehetett és kellett számítani...”¹¹ Bánlaky hadműveleti szempontból helytálló értékelésénél mindenképpen visszafojtottabban kezelte a rác hadjárat kérdését a kuruc kor hadtörténelmének eddigi – bátran állíthatjuk – legalaposabb ismerője, *Markó Árpád*. Ő a szabadságharcról írott alapművében, *II. Rákóczi Ferenc a hadvezér* (1934), ugyan kevésbé fontos eseményként adott rövid

ismertetést a hadjáratról, ám ezt követően hangsúlyozta a kuruc hadvezetés nagy stratégiai hibáját, a várak és erődök valódi fontossága ismeretének és felismerésének hiányát, ami eleve kedvezőtlen helyzetbe hozta a nemzeti felkelést.¹² Markó szerint a hiba abban volt, hogy főleg a felvidéki várak szerepének nem kellő felismerése tette lehetővé, hogy a császár csapatok mélyen benyomuljanak a Kárpát-medencébe, amihez hozzátehetjük: s ezzel a kuruc vezetés gyakorlatilag saját magát fosztotta meg a Bécs elleni nagyobb szabású támadás lehetőségétől. Ebben a tekintetben – miként majd látjuk – csak egyetérthetünk Bánlaky értékelésével, valamint Markó azon megállapításával, hogy a szabadságharc kezdeti időszakában a Nagyalföld csak mellékhadszíntér volt;¹³ vagyis Rákóczi téves stratégiai döntést hozott, amikor a főhadszíntér, a Dunántúl helyett a rácok ellen fordult. Így nem történt más, mint amit *Julier Ferenc* összefoglaló művében úgy jellemez, hogy míg 1704 első felében a kuruc támadás sikeres volt, addig a későbbi hónapokban ez megváltozott: „...Hátrányosnak mondható azonban, hogy a magyar haderők szétforgácsolódtak. Mint-hogy az újbóli összevonás elmaradt, a fegyverszünet után a hadi helyzet megromlott...”¹⁴

Bánlaky rövid, mondhatnánk sommás, ám szakmailag annál indokoltabb értékelését a szocializmus évtizedeinek magyar hadtörténetírása sem haladta meg. Amikor 1984-ben a Hadtörténeti Intézet és Múzeum bábáskodása mellett, *Liptai Ervin* főszerkesztésében megjelent a korszak illusztris összefoglaló magyar hadtörténelmének első kötete, akkor abban a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó fejezet *Heckenast Gusztáv* munkájaként látott napvilágot.¹⁵ Itt a köztörténet kapcsán már említett szerző az 1704. évi katonai események sorában, a már jól ismert történelmi tények leírásával említi – valójában katonai, hadművelési értékelés nélkül – a rác hadjáratot. Miután a mű jellegéből adódóan ezúttal a szerző feladata a Rákóczi-szabadságharc eseményeinek tételes számbavétele volt, ez akár helyén való is lehetne, ám itt Heckenast – nyilván katonai, hadművészeti ismereteinek hiányosságaiából eredően – láthatóan nem tulajdonított különösebb jelentőséget a bácskai hadjáratnak, s abból a köztörténetírásban elfogadott tényből indult ki, hogy 1704-ben a magyarországi hadszínteret az erők egyensúlya jellemezte.¹⁶ Holott ezzel a látszattal éppen ellentétes folyamatok zajlottak, valójában már megbomlott a hadszíntér erőviszonyrendszere, s ebben a bácskai hadjárat jelentős szerepet játszott.

Bécs felé vagy a rácok ellen?

Tanulmányunk előző részéből látható, hogy a magyar történetírás vagy nem szentelt kellő figyelmet Rákóczi bácskai hadjáratának, vagy azt néhány soros katonai értékeléssel sommázta. Bánlaky említett hadművelési elemzése is pusztán csak utalt arra, hogy a kuruc vezetés hibás döntést hozott, amikor a rácok elleni hadjárat mellett döntött, ám nem keresett választ arra a kérdésre, hogy vajon milyen tényezők indokolták, indokolhatták a vállalkozást. Véleményünk szerint a válasz nem egyszerűsíthető le pusztán arra az egyetlen indokra, amelyet Rákóczi írt emlékirataiban; a Dunántúlon nem kedvezett a hadiszerencse a kuruc csapatoknak, amelyek 1704. június 13-án *Koroncónál* súlyos vereséget szenvedtek, s a fejedelemtől a vezetése alatt álló kuruc erők a rácok elleni fellépést várták el.¹⁷ E fontos kényszerítő körülmény valóan determinálhatta Rákóczi döntését, de miután ebben az esetben egy mellékhadszínterre vezetett vállalkozásról volt szó, miközben a Duna völgyében, a Dunántúlon, valamint Erdélyben az egész szabadságharc kimenetelét lényegesen befolyásoló események zajlottak, mégis egyéb tényezőket feltételezhetünk a fejedelem elhatározása mögött.

E tényezők sorában – kétségtelenül – a rác kérdés állhatott az előtérben, amely nagy súllyal eshetett latba. Rákóczi memoárjában leírta, hogy a hadjárat megkezdése előtt a

Duna–Tisza-közi csapataival Solt térségében állomásozott, ahol a Dunán történő átkelésre készült. A csapatok fegyelmével azonban gondok lehettek, mert Rákóczi szerint a katonák „...*elhatározták, hogy széteszlanak, ha átkelek a Dunán, mert féltek a Duna és Tisza partjain lakó rácoktól...*”¹⁸ Miután a rácok – mai fogalmainkkal élve – valóságos belső polgárháborús állapotokat teremtettek, s Rákóczi nem tudta volna átvinni csapatait a Dunán túlra, elmondása szerint úgy döntött „...*elhatároztam, felhasználok őket arra, hogy leverjem és szétszórjam az említett rácokat, és kényszerítsem őket az ország elhagyására...*”¹⁹ Kétségtelen tény, hogy a rác kérdés a 17–18. század fordulóján a Kárpát-medence egyik legegységesebb társadalmi, etnikai konfliktusa volt, amely ekkor már viszonylag hosszú múltra tekintett vissza, s amelyet Rákóczi fejedelem sem tudott békés úton megoldani.²⁰ Emlékírtaiban – egyben jelezve az akkoriban már elmélyült szerb-magyar ellentétet – a rácokról maga is nagyon sötét képet festett, ahol utalt arra is, hogy az ellenségeskedéseknek régi gyökerei voltak: „...*Ez a nemzet, amely természetes ellensége a magyaroknak, meghúzó-dott lakóhelyein, amikor megtudta, hogy hadaim egy része a közelben tartózkodik, de amint a mieink eltávolodtak, összegyűltek és rácsaptak a városokra és falvakra, ahol csak asszonyok és öregek maradtak. Ezekkel aztán egészen barbár módon jártak el, a nőket és gyerekeket lemészárolták, a házakat felgyújtották...*”²¹

Tanulmányunk kereteit meghaladja a 17–18. század fordulójára jellemző rác–magyar etnikai konfliktus történelmi előzményeinek részletes bemutatása, így csak utalhatunk arra, hogy már a korábbi századok sem voltak mentesek a két nép közötti összeütközésektől, amelyek egyes esetekben – mint amilyen a Cserni Jován-féle felkelés volt – valóságos polgárháborús állapotokat teremtettek.²² A török háborúk időszakában a Kárpát-medencébe egyre nagyobb tömegben betelepülő délszláv (rác) etnikum elsősorban katonáskodásból élő társadalmi csoport volt, amely félelmetes hírnevét kegyetlen erőszakosságával vívta ki. Ám erőszakoskodásai nemcsak a több évszázados háborús életformájából eredtek, hanem valójában beleillettek a korszak hadviselési – mondhatjuk – mindennapos szokásaiba, jól lehet egyes kegyetlenkedései még a 16–17. századi hadakozás metódusain is túlmutattak. S ezen a ponton érkezünk el az egész Rákóczi-szabadságharcra jellemző hadviselés néhány olyan sajátosságához, amelyet – a Kárpát-medence történelmi folyamataiból eredően – a magyar nép történelmi emlékezete a felkelés kísérőjelenségéhez, a rác dúlások sorához köt, miközben ezek a 16–17. századi hadügy természetes velejárói voltak.

Mind az egyetemes, mind pedig a magyar hadtörténetírásban hosszú évtizedek óta folyik az a szakmai vita, amely a 17–18. századi hadviselés jellemzőit igyekszik feltárni, értelmezni. Miután napjainkra már önmagában e vitának is saját tudomány- és kultúrtörténete van kialakulóban, sőt egyenesen a hadtörténetírás historiográfiájának egyik legfontosabb fejezetévé válik,²³ így tanulmányunk kereteit szétfeszítené még pusztán vázlatos ismertetése is, ezért kénytelenek vagyunk a Rákóczi korára jellemző hadviselésnek a tanulmányunk szempontjából – általunk fontosnak tartott – vonásaira szorítkozni. Közismert hadtörténelmi tény, hogy a 17–18. század, vagyis az úgynevezett állandó hadseregek kialakulásának kora, a metodizmus mint hadviselési mód jegyében telt, ami – nagy általánosságokban – látszatra az ütközetek kerülését és azok helyett az ügyes manőverezést tette a hadviselés döntő tényezőjévé. Ma már tudjuk, hogy e hadviselési forma – amelynek hadtörténelmi megfogalmazására csak a 19. század elején, a hadtudomány elméletét alapjaiban átalakító *Carl von Clausewitz* életművében került sor,²⁴ és a hadtörténészek az ő megállapításait vetítették vissza a korábbi századokra – valójában a 17–18. század katonai technikai eljárásaival, az ellátási nehézségekkel függ össze. Vagyis szó sincs arról, hogy a kor hadvezérei valóban kizárták volna a háborúk sorsát eldöntő ütközeteket, hanem inkább azt mondhatjuk: rajtuk kívül álló okok miatt sokszor rákényszerültek az úgynevezett kifárasztó hadviselésre is.²⁵ Ennek lényegi eleme, hogy a katonailag és politikai szempontból egy-

aránt rendkívül kockázatosnak tartott ütközetek vállalása mellett, gyakorta annak pótlására a hadakozó felek igyekeztek minden lehetséges eszközt felhasználni arra, hogy a háborús ellenségnek minél nagyobb károkat okozzanak, és ebbe – a 17–18. század fordulóján – beleillett az is, hogy egész vidékeket néptelenítettek el, tettek pusztává. E téren senki sem válogatott az eszközökben, sem a Kárpát-medencei, sem a rajnai, nyugat-európai hadszíntéren. Mindennek természetesen megvolt a maga, tudatosan felfogott katonai értelme; miután a Rákóczi-szabadságharcban, valamint a spanyol örökösödési háborúban a hadszínterekből, azok társadalmi, gazdasági potenciáljából kellett eltartani a felvonult seregeket, így a szembenálló feleknek egyaránt érdeke volt a vidékek pusztává tétele.²⁶ E módszerrel egyébként a kuruc hadvezetés ugyanúgy élt, mint ahogyan a Habsburg fél is, aminek a szabadságharcban olykor szembetűnő példáit látjuk. Ilyen volt, amikor 1705-ben Herbeville marsall csapatainak át kellett vonulniuk az akkoriban amúgy is viszonylag néptelen, sok helyen nyers természeti állapotába visszavadult Nagyalföldön át, Erdélybe. Ekkor a kuruc vezetés tudatosan részben kiűrtette a vidéket, részben pedig teljesen elpusztított minden olyan tájelemet, amely a császári csapatok ellátását segíthette, s meg is lett az eredménye: a Zsibói-szorozshoz, vagyis Erdély bejáratához már egy erősen szétzilált, a napi létfenntartás nehézségeivel küszködő császári kötelék érkezett meg.²⁷

A császári csapatok alföldi menete egyébként rávilágít a korszak hadügyének, valamint katonai gondolkodásának egy olyan tényezőjére, amely – látens módon – nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a kuruc hadvezetés stratégiai szinten mindvégig alul maradt az Udvari Haditanáccsal szemben, pontosabban egyszerűen képtelen volt felőni ahhoz. Ez a tényező pedig nem volt más, mint a katonai vezetés és a tisztikar szakmai, azon belül is földrajzi műveltsége és ismeretrendszere. A már többször hivatkozott *Hans Delbrück* szerint földrajzi szempontból a 16–18. századi hadügy fejlődését ugyan jellemzi a hadszíntereken tevékenykedő seregek létszámának bizonyos fokú növekedése, ám mai szemmel nézve még mindig nagyon kis létszámú kötelékekről van szó, ami a modern geográfia nyelvére lefordítva egyszerűen azt jelenti: a nagy földrajzi térben kis – legtöbbször néhány ezres – erők mozogtak, ami a földrajzi ismeretek és szemléletmód felértékelődését eredményezte. (Csak zárójelben jegyezzük meg, amire művének hivatkozott fejezetében Delbrück is több elszórt adatot hoz, hogy a térképek alkalmazása a hadügyben ekkor kezd elterjedni.) A hadügyön belüli geográfiai tudás fejlődésének éppen úgy megvan a kultúrtörténete, mint minden más tevékenységnek, és e téren a kuruc fél kettős hátrányban volt. Egyfelől, mert a Kárpát-medence teljes feltérképezése majd csak a szabadságharc után történik meg, másfelől mert Rákóczinak mindvégig hiányzott az a szakképzett tisztikara, amely képes lett volna stratégiai szinten gondolkodni a földrajzi térben.²⁸ S mindehhez hozzájárult még egy speciálisan a kuruc félre jellemző tényező, nevezetesen a Kárpát-medence sajátos ismerete. Miután a kuruc csapatok hazai földön harcoltak, így összességében a tisztikar – topográfiai szinten – ismerhette a hadszínteret, ám az egyes egyének esetében ez már nem mindig volt így. Erre éppen Rákóczi fejedelem a legjobb példa, aki részben külföldön nevelkedvén, csak felületesen ismerhette hazánkat. Ha végigolvassuk már többször idézett Emlékiratait, akkor azt látjuk, hogy a fejedelem olykor rácsodálkozott a magyar földre, és még ámulkodóbb az a tény; az egyes ütközetek előtt maga járja be a kiszemelt csatatereteket, mintegy földrajzi topográfiai ismereteket gyűjtendő. Egyébként maga árulja el geográfiai járatlanságát a Kárpát-medencei viszonyokban, amikor Emlékirataiban Erdéllyel kapcsolatban megjegyzi: „...Az országot kijövet ugyanúgy megfigyeltem, mint amikor bevonultam...”²⁹ (Ismét csak zárójelben jegyezzük meg, hogy éppen e rácsodálkozásnak köszönhetjük a fejedelem Emlékiratainak olykor nagyon részletező földrajzi szövegrészeit, amelyek II. Rákóczi Ferencet a 18. század eleji Magyarország – talán nem túlzás, ha így fogalmazunk – legjelentősebb geográfiai leírójává tették.)³⁰

Miként említettük, II. Rákóczi Ferenc hadseregéből mindvégig hiányzott az a katonai szakmai tudás, amely az akkor a világ élvonalába tartozó Habsburg fegyveres erőket jellemezte, és ezen a külföldi – főleg francia – katonai tanácsadók jelenléte sem változtatott. Ráadásul a fejedelem maga is huszonéves emberként, katonai ismeretek nélkül vállalta a felkelés vezetését, és mint ilyennek kellett volna felvenni a küzdelmet a bécsi Udvari Haditanácsot vezető, komoly háborús és katonai tapasztalatokkal rendelkező Savoyai Jenő herceggel; egyenlőtlen párviadal volt. Erre vonatkozóan írja egyebek mellett Emlékirataiban; „...*En akkor huszonhat éves voltam, minden katonai tapasztalat nélkül, s a politikát és történelmet is csak elég felületesen ismertem. A hiányokat és a hibákat észre tudtam venni, de talán nem tudtam kijavítani. Bevallom tehát, hogy vak voltam és világtalanokat vezettem...*”³¹ Mindez együttesen azt eredményezte, hogy a szabadságharc második hadműveleti évét egy képzett tisztikar nélküli, minden katonai szakmai tudás híján álló vezér irányította kuruc sereg kezdte, amelyben a nyugati mintájú regularizáció éppen ebben az évben tette meg első lépéseit.³² Vagyis a győzelem alapvető katonai eszközei hiányoztak akkor, amikor kiváló kül- és katonapolitikai helyzet adódott ahhoz, hogy a háborút esetleg gyorsan, egyetlen csapással be lehessen fejezni.

1704 elején a spanyol örökösödési háború bajorországi hadszínterén fontos események történtek. Miksa Emánuel bajor választófejedelem csapatai január első napjaiban megjelentek Passau előtt, amelynek Habsburg helyőrsége január 10-én szabad elvonulás fejében kiürítette a várost. Ezzel a Rákóczival szövetséges bajor–francia erők előtt megnyílt a Bécshez vezető Duna völgye: olyan hadműveleti helyzet, amely egy a Kárpát-medencéből Bécs ellen, szintén a Duna mentén intézett támadás esetén gyors sikerrel kecsegtetett.³³ Ám a bajor–francia csapatok elszalasztották a kiváló hadműveleti helyzetet, aminek az lett a következménye, hogy az időközben újjászerveződő Habsburg csapatok, valamint a velük szövetséges angol erők augusztus 13-án Höchstädtnél döntő győzelmet arattak; ezzel megszűnt Bécs és vele a Habsburg hatalom közvetlen fenyegetettsége.

Ám eközben Magyarországon is fontos katonai események történtek. A magyar hadtörténetírás szerint ugyan Rákóczinak nem volt egységes hadműveleti elgondolása az 1704. hadjáratú évre, de a fejedelem egyértelműen a bajor–francia kapcsolat katonai felvétele mellett állt, amire a lehetőség meg is lett volna.³⁴ Az év első havában megindult a kurucok első jelentős dunántúli hadjárata, aminek egyik eredménye az lett, hogy Károlyi Sándor kurucái már Bécs alatt portyáztak, miközben Bercsényi Miklós hadai a Felvidék felől közeledtek Bécs előteréhez. Ám a sikeres hadműveletek elakadtak; a magasabb hadműveleti kérdésekben járatlan kuruc vezetés nem folytatta a támadást, amivel időt adott a Habsburg félnek. Így a hamarosan kibontakozó császári támadás teret nyert, ezt a már említett koroncói kuruc vereség koronázta meg (1704. június 13.),³⁵ amelyre – igen jellemzően – úgy került sor: a már említett Károlyi kuruc generális teljes kudarca után újabb kuruc sereg kelt át a Dunántúlra, de ez is csak Koroncóig jutott. Úgy véljük, jellemző eset a kuruc állami és katonai vezetés – hogy mást ne mondjunk – katonai, katonapolitikai tapasztalatlanságára a következő: Rákóczi emlékiratai szerint a Bécs alatti kuruc portyák feltűnésére az udvar egyből tárgyalásokat javasolt, ami feltehetőleg a politikai gyengeség jele volt (a francia–bajor csapatok még a Duna völgyében álltak), és amelyet Bercsényi Miklós el is fogadott. Pedig katonai szempontból nyilván a támadás lett volna a célravezető.

A fentihez hasonló katonai bizonytalankodásban vélhetjük megtalálni Rákóczi rác hadjárat melletti döntésének okát. A vállalkozás 1704. június 29. és augusztus 13. között zajlott le, vagyis mintegy két héttel a június 13-i koroncói ütközet után, miközben szövetségesei vereségéről Höchstädtnél (1704. augusztus 13.) Rákóczi már a szegedi tábor elhagyása után, tehát a bácskai hadjárat befejeztével értesült,³⁶ és az által papírra vetett mondatai alapján megértette a hír külpolitikai tartalmát; „...*A másik futár a hochstädti csatavesztés*

szerencsétlen hírével érkezett. Ez az esemény megfosztott már a reményétől is annak, hogy egyesülhessek a bajor választófejedelemmel. Ez a remény volt egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba, amelynek nehézségeit nagyon is előre láttam...”³⁷ Mindezzel arra szeretnénk felhívni az olvasó figyelmét, hogy az a fejedelem, aki – mint látjuk – fel tudta mérni Höchstädt katonapolitikai súlyát, a váltakozó sikerrel zajló dunántúli hadjáratok közben egy teljesen kieső, mondhatnánk mellékirányba, a Bácska felé indul, ahelyett, hogy a háborút eldöntő fő hadművelleti célpont, Bécs felé fordulna. (Ismét csak zárójelben jegyezzük meg, hogy közben Erdélyben éppen fejedelemmé választották – 1704. július 7-12., a gyulafehérvári országgyűlés –, miközben hadai jelentős sikereket értek el.)³⁸ Ma még nem ismerjük az egyértelmű választ arra, hogy Rákóczi valójában miért is indult el a rácok elleni hadjáratra, amikor mind személyére, mind kis létszámú seregére a jelentősebb hadművelleti irányokban (is) szükség lett volna.

Döntését, miként már említettük, indokolhatta az, amit maga írt, hogy a rácok által fenyegetett vidékről származó katonái, valamint serege fegyelmetlensége készítette erre. Történelmi tény, hogy a kuruc sereg fegyelme soha nem volt mintaszerű, pontosabban fogalmazva nyomába sem ért a diszciplinált, alaposan kiképzett császári ezredekének. Rákóczi maga írta: „... a nemzet – mint mindazok, akik nem ismerik a haditudományt – hajlandó volt minden vállalkozásba lelkesen belefogni, de könnyen abba is hagyta, amint a gondolatok nem feleltek meg a reményeknek, és a remények nem teljesedtek be sikerrel. ...A katonák megvetették vezérüket és szétozoltak, ha nem vezette rá őket az ellenségre, vagy ha cselből hátrálni akart...”³⁹ A sereg egyben tartásának kényszere – e tapasztalatlan fiatalember esetében – lehetett olyan erős, hogy a rác hadjáratra indítsa. Ebben talán közrejátszhatott egy lehetséges török orientáció lehetősége is, miként azt a Köpeczi–R. Várkonyi-féle értelmezésnél már láttuk. Ám véleményünk szerint szerepet játszhatott döntésében egy kevésbé tudatos elem is: a már említett katonai és földrajzi műveltségbeli hiátusok. Ezek miatt talán nem is érthette meg teljesen azt a földrajzi alapú politikai lehetőséget, amelyet 1704 első fele kínált.

Ám e tévedésnek súlyos következményei lettek. Köztudott történelmi tény, maga Rákóczi írja, hogy kis seregével a Duna, majd a Tisza árterei mentén haladt Szegedhez, s közben szabályos irtó háborút folytatott a rácok ellen, ami valószínűleg nem volt más, mint a korábbi rác kegyetlenkedésekre adott katonai válasz. Ám abban a korban, amikor a hadszíntér pusztává tétele amúgy is bevett eljárás volt, erre viszonzásul a szerbek irtó hadjáratai következtek.⁴⁰ A Rákóczi-szabadságharc idején Magyarország belső területei, főleg a Nagyalföld vidéke jelentősen elnéptelenedett vidék volt, amely még magán hordozta a török elleni felszabadító háborúk, valamint a hódoltság évtizedeinek tájformáló hatásait. E jelentős részben még nyers állapotát mutató tájon élő társadalom a felszabadító háborúk, valamint főleg a szabadságharc éveiben mintegy tíz százalékos emberveszteséget szenvedett. *Wellmann Imre* kutatásai szerint ez két okra vezethető vissza. Egyrészt az 1708-tól dühöngő pestisjárványra, másfelől a magyar lakosság ellen folytatott szabályos irtó hadjáratokra.⁴¹ Ez utóbbiakban pedig a rácok jártak az élen. Dúlásaik mértékéről Baranyából van a legtisztább képünk, a teljes pusztulásé. Azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy az 1704 utáni rác dúlások, majd történelmünk későbbi szerb-magyar ellenségeskedései egyik, még ha nem is döntő oka Rákóczi bácskai hadjárata lehetett, amelynek pusztán katonai szempontból nem volt indoka, ám annál inkább létezett oka: a korszak katonai kényszerein túl bizonyára a kuruc állami és katonai vezetés szakmai ismereteinek hiányossága.

JEGYZETEK

1. Tanulmányunk elkészítésekor az alábbi bibliográfiákra támaszkodtunk: Kosáry Domokos (1951): Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I. Oktatásügyi Kiadó Vállalat. Budapest. 435–472. old.; Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (1976): II. Rákóczi Ferenc. [Második, átdolgozott és bővített kiadás]. Gondolat. Budapest. 437–462. old.; Kis Domokos Dániel et al. (szerk.): Bibliográfia. In: R. Várkonyi Ágnes–Kis Domokos Dániel (szerk.): A Rákóczi-szabadságharc. Osiris Kiadó. Budapest. 774–807. old.
2. A bácskai hadjárat feldolgozása során II. Rákóczi Ferenc memoárjának modern, francia–magyar nyelvű kiadását használtuk, amely Vas István fordításában, az Archivum Rákócianum III. osztály: írók, Rákóczi Ferenc művei I. köteteként jelent meg, az Akadémiai Kiadó gondozásában, 1978-ban, az alábbi címmel: II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. (A továbbiakban: Rákóczi: Emlékiratai.) Ennek az 1704. évi eseményekről szóló fejezetében – 336–341. oldal – szerepel a bácskai hadjárat eléggé rövidre fogott ismertetése.
3. Rákóczi: Emlékiratai. 336. old.
4. Márki Sándor (1907): II. Rákóczi Ferenc, Első kötet. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 333–351. old.
5. Márki Sándor (1907): i. m. 340–341. old.
6. Asztalos Miklós (1934): II. Rákóczi Ferenc és kora. Dante Könyvkiadó. Budapest. 162–163. old.
7. Asztalos Miklós: i. m. 163. old.
8. Heckenast Gusztáv (1953): A Rákóczi szabadságharc. Művelt Nép Könyvkiadó. Budapest. 43. old.
9. Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (1955): II. Rákóczi Ferenc. Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó. Budapest. Tanulmányunk elkészítésekor e mű második, átdolgozott és bővített, 1976. évi kiadását használtuk: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (1976): i. m. A fejedelem rácc ellen folytatott vállalkozása ebben – A bácskai hadjárat cím alatt – a 144–156. oldalon szerepel.
10. Bánlaky József, doberdói (1941): A magyar nemzet hadtörténelme, Tizennyolcadik rész, II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése 1701–1714. Grill Károly Kiadóvállalata. Budapest. 156–158. old.
11. Bánlaky József, doberdói (1941): i. m. 159. old.
12. Markó Árpád (1934): II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 163–165., 166–167. old.
13. Markó Árpád (1943): Magyarország hadtörténelme. Országos Közoktatási Tanács. Budapest, 186–187. old. Itt Markó rövid, néhány soros eseménytörténetet ad a rácc hadjáratról, majd ezt követően egyértelműen kijelenti: „...Mind az 1704., mind az 1705. évben az Alföld Rákóczi háborújának csak mellék-hadszíntere maradt...” (187. old.)
14. Julier Ferenc (s. d.): Magyar hadvezérek. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság. Budapest. 290. old.
15. Heckenast Gusztáv (1984): A Rákóczi-szabadságharc. In: Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete I., A honfoglalástól a kiegyezésig. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 337–399. old.
16. Heckenast Gusztáv az egyensúlyi helyzetet a birtokolt területek nagyságával azonosította, s ebből vonta le azt a katonailag téves következtetést, hogy a magyarországi hadszíntéren az erőviszonyokban nem történt változás. Megfogalmazása szerint: „...Míg Magyarországon 1704 első hét hónapjában a kuruc sikerek és kudarcok nagyjából kiegyenlítették egymást, és Rákóczi hadai augusztus elején lényegében azt a területet tartották kezükben, amely már 1703 végén is birtokukban volt, Erdélyben az 1704-es esztendő vitathatatlan kuruc sikereket hozott...” Heckenast Gusztáv (1984): i. m. 349. old.
17. Rákóczi: Emlékiratai. 334–335., 336. old.
18. Rákóczi: Emlékiratai. 335. old.
19. U. o.
20. Benda Kálmán (1980): Magyar-rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején. In: Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi-tanulmányok. Akadémiai Kiadó. Budapest. 141–157. old.
21. Rákóczi: Emlékiratai. uo.

22. A magyar–szerb (rác) történelmi együttélés históriájáról – Ács Zoltán (1996): *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon* [Második, átdolgozott kiadás]. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. vonatkozó adatain túl – lásd: Hadrovics László (1942): *A magyarországi szerb kérdés balkáni gyökerei*. Magyar Történettudományi Intézet. Budapest.; Szakály Ferenc (1979): *Honkeresők* (Megjegyzések Cserni Jován hadáról). Történelmi Szemle. 1979/2. szám. 227–261. old.; uő (1991): *Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben* (Vázlat). In. Zombori István (szerk.): *A szerbek Magyarországon*. Móra Ferenc Múzeum. Szeged. 11–50. old.; Rókay Péter (1991): *A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században*. In. Zombori István (szerk.): i. m. 51–63. old.; Pál Tibor (1991): *A szerbek nagy kivándorlása*. In. Zombori István (szerk.): i. m. 79–89. old.; Szita László (1976): *Baranya népeinek pusztulása a 18. század elején, Újabb dokumentumok a „rác” és a dunántúli kuruc csapatok dúlásáról*. In. uő (szerk.): *Baranyai helytörténetírás 1974–1975, A Baranya megyei Levéltár Évkönyve*. Baranya megyei Levéltár. Pécs. 95–120. old.; Andrásfalvy Bertalan (1974): *Délkelet-Dunántúl népeinek sorsa a Rákóczi-szabadságharc idején*. In. T. Mérey Klára–Péczy László (szerk.): *A Rákóczi-kori kutatások újabb eredményei*. MTA Pécsi Bizottsága. Pécs. 80–101. old.; Szita László (1974): *Baranya népe a Rákóczi-szabadságharc idején*. In. T. Mérey Klára–Péczy László (szerk.): i. m. 101–114. old.; Hornyik János (1868): *A rácok ellenforradalma 1703–1711*. Századok. 1868/8. szám. 530–552. old., 1868/9. szám. 608–632. old., 1868/10. szám. 693–719. old.; Koroknai Ákos (1974): *Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határörvidéken a XVIII. század elején*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
23. Nowosadtko, Jutta (2002): *Krieg, Gewalt und Ordnung, Einführung in die Militärgeschichte*. edition diskord. Tübingen. 79–90. old.
24. Clausewitz, Carl von (1962): *A háborúról*, II. kötet. Zrínyi Kiadó. Budapest. 414–430. old.
25. A témával foglalkozó igen terjedelmes szakirodalomból tanulmányunk elkészítésekor az alábbiakat használtuk. Az általános összefoglaló művek közül mind külföldön, mind hazánkban mérvadó; Hans Delbrück (2003): *Geschichte der Kriegskunst IV. Die Neuzeit, Vom Kriegswesen der Renaissance bis zu Napoleon* [Az 1920. évi 1. kiadás 1962. évi utánnnyomása 2000. évi új kiadásának különkiadása]. Nikol Verlagsgesellschaft. Hamburg, vonatkozó fejezete, 374–409. old. A korszak hadművészet-történetének magyar nyelvű összefoglalását – Delbrück szellemiségét követve – lásd: Rázsó Gyula (1974): *Bevezetés*. In. Gottreich László et al. (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 9–92. old. Egyes vonásaiban jól használhatónak találtuk Mayer-Csejkovits Károly (1931): *A hadviselés és a hadvezetés történelmi fejlődése* című tanulmányát, amely a Magyar Katonai Szemle 1932. évi 10. számának 1–23. oldalán jelent meg. Elsősorban komplex kultúrtörténeti megközelítése miatt érdemel figyelmet; Eichberg, Henning (1977): *Geometrie als barocke Verhaltensnorm, Fortifikation und Exerziten*. Zeitschrift für historische Forschung. 1977/1. szám. 17–50. old. A metodizmusról – mint hadtudományi és hadtörténelmi kategóriáról –, valamint a metodizmus vitáról Nowosadtko már idézett művén túl jó összefoglalást ad Perjés Géza (1988): *Clausewitz és a háború praxeológiája*. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 164–173. old. A 17–18. század fordulója hadügyéről, a metodizmus vonatkozásában is Perjés Géza életművének két fontos tanulmányára kell felhívunk az olvasó figyelmét: Perjés Géza (1961–1962): *A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita I–II*. Századok. 1961/4–5. szám. 507–535. old., Századok. 1962/1–2. szám. 25–45. old., valamint uő (1963): *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében (1650–1715)*. Akadémiai Kiadó. Budapest. Az egyes hadjáratokra vonatkozóan a szinte átláthatatlanul terjedelmes szakirodalomból a következő műveket használtuk. Kissé elnagyolt hadművelési értékelése mellett is alkalmazható Liddel Hart, Basil Henry (2002): *Stratégia*. Európa Könyvkiadó. Budapest. 128–146. old. Igen alapos, mind történeti, mind pedig hadművészeti szempontból megbízható értékelést és egyben a korból vett példát nyújt: Markó Árpád (1935): *Herbeville marsall útja Erdély felé 1705 őszén*. Hadtörténelmi Közlemények. 1935/1–2. szám. 41–62. old., valamint Perjés Géza (1958): *A höchstädti csata (1704. augusztus 13.)*. Hadtörténelmi Közlemények. 1958/3–4. szám. 151–189. old.
26. Delbrück, Hans (2003): i. m. uo.; Perjés Géza (1963): i. m.
27. Markó Árpád (1935): *Herbeville marsall...*

28. A hadügy és a geográfia szoros kapcsolatáról, valamint a katonai szakma földrajzi ismeretrendszérének fejlődéstörténetéről részletesebben lásd: Mundt, Hans (1934): *Geographie und Strategie. Geographische Zeitschrift.* 1934/1. szám. 1–16. old.; Nagy Miklós Mihály (2001): *Földhöz kötött honvédelem. Kapu.* 2001/11–12. szám. 31–36. old.; uő (2006): *Kis magyar hadelmélet, Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata.* Zrínyi Kiadó. Budapest.; uő (2009. b.): *Földrajzi szemlélet és tájhasználat a magyar hadtörténelemben (895–1920).* In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): *A Kárpát-medence környezetgazdálkodása, Az V. Tájföldrajzi Konferencia előadásai* (Szerencs, 2009. április 3–4.). Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete – szerencsi Bocskai István Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola. Nyíregyháza – Szerencs. 381–394. old. A 17–18. század fordulójára hadügyét jellemző térképészetről, valamint földrajzi szemléletről jó összefoglalást ad az 1876-ban indult, hatalmas, a Savoyai Jenő hadvezéri működését bemutató monográfia, szerző feltűntetése nélkül megjelent és a kor hadügyét feldolgozó első, bevezető kötetének – Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen I. Serie – I. Band, Einleitung zur Darstellung der Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Verlag des k. k. Generalstabes. Wien. 1876. – 170–178. oldalán található *Die Kartographie* című fejezete.
29. Rákóczi: Emlékiratai. 392. old.
30. Rákóczi: Emlékiratairól, valamint azok földrajzi, katonaföldrajzi értékeiről részletesen lásd: Köpeczi Béla (1985): *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai.* In: uő: *Magyarok és franciák, XIV. Lajostól a francia forradalomig.* Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 173–228. old.; Nagy Miklós Mihály (2007): *Világjáró magyar katonák, Arcok és képek a magyar katonai utazások történetéből* (Magyar hadiutazók II.). Zrínyi Kiadó. Budapest. 229–248. old.
31. Rákóczi: Emlékiratai. 329. old.
32. Ságvári György (2002): *Kuruc regularizálás (1704–1706).* In: Czigány István (szerk.): *Az államiság megőrzése, Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról.* Zrínyi Kiadó. Budapest. 189–228. old.
33. Bánlaky József (1941): i. m. 8–10. old. A kor nagyhatalmi erőviszonyairól, valamint a spanyol örökösödési háborúról lásd: Gonda Imre–Niederhauser Emil (1978): *A Habsburgok, Egy európai jelenség* [Második kiadás]. Gondolat. Budapest. 97–103. old.; Hajnal István (1936): *Az újkor története.* Magyar Szemle Társaság. Budapest. 409–501. old.; Chaunu, Pierre (1971): *A klasszikus Európa.* Gondolat. Budapest. 37–97. old.; Kennedy, Paul (1992): *A nagyhatalmak tündöklése és bukása, Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 97–111. old.
34. Bánlaky József (1941): i. m. 89–92. old.; Perjés Géza (1958): i. m. 151–173. old.; Markó Árpád (1936): *II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel.* Századok. 1936. évi pótfüzet. 579–597. old.
35. Heckenast Gusztáv (1984): i. m. 346–349. old.; Bánkúti Imre (1975): *A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január–április).* Akadémiai Kiadó. Budapest.
36. Rákóczi: Emlékiratai. 339–340. old.
37. Rákóczi: Emlékiratai. 340. old.
38. Rákóczi: Emlékiratai. 339–340. old.; Markó Árpád (1933): *Az 1704. évi erdélyi kuruc hadjárat.* Hadtörténelmi Közlemények. 1933. évi kötet. 174–208. old.; Heckenast Gusztáv (1984): i. m. 349–350. old.
39. Rákóczi: Emlékiratai. 338. old.
40. Hornyik János (1868): i. m.; Andrásfalvy Bertalan (1974): i. m.; Szita László (1974): i. m.; Wellmann Imre (1980): *A népesség sorsa a szabadságharc idején.* In: Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes (szerk.): i. m. 33–58. old.
41. Beluszky Pál (2001): *A Nagyalföld történeti földrajza.* Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 79–156. old.; Nagy Miklós Mihály (2007a): *A Rákóczi-szabadságharc Magyarországa I–II. Kapu.* 2007/10. szám. 27–31. old., 2007/11–12. szám. 40–43. old.; uő (2009a): *Lomb és víz, A Rákóczi-kori magyar táj.* Magyar Szemle. 2009/9–10. szám. 56–66. old.; Vekerdí László (2009): *Magyarországi és erdélyi pestisjárványok a XVIII. században, Járványtörténeti bibliográfiai függelékek.* Magyar Tudománytörténeti Intézet – Magyar Orvostörténelmi Társaság. Budapest.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Akadémiai Kiadó. Budapest. 543 p. + 32 t.
- Ács Zoltán (1984): Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 333 p.
- Ács Zoltán (1996): Nemzetiségek a történelmi Magyarországon [Második, átdolgozott kiadás]. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 200 p. + 4 t.
- Andrásfalvy Bertalan (1974): Délkelet-Dunántúl népeinek sorsa a Rákóczi-szabadságharc idején. In: T. Mérey Klára–Péczy László (szerk.): A Rákóczi-kori kutatások újabb eredményei. MTA Pécsi Bizottsága. Pécs. 80–101. old.
- Asztalos Miklós (1934): II. Rákóczi Ferenc és kora. Dante Könyvkiadó. Budapest. 492 p. + 64 t. + 1 térk.
- Bánkúti Imre (1975): A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január–április). Akadémiai Kiadó. Budapest. 138 p.
- Bánlaky József, doberdói (1941): A magyar nemzet hadtörténelme, Tizenennyolcadik rész, II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése 1701–1714. Grill Károly Kiadóvállalata. Budapest. 888 p. + 24 mell.
- Beluszky Pál (2001): A Nagyalföld történeti földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs. 274 p.
- Benda Kálmán (1980): Magyar-rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején. In: Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi-tanulmányok. Akadémiai Kiadó. Budapest. 141–157. old.
- Chaunu, Pierre (1971): A klasszikus Európa. Gondolat. Budapest. 415 p. + 104 t.
- Clausewitz, Carl von (1961–1962): A háborúról, I–II. Zrínyi Kiadó. Budapest. 2 db.
- Delbrück, Hans (2003): Geschichte der Kriegskunst IV. Die Neuzeit, Vom Kriegswesen der Renaissance bis zu Napoleon [Az 1920. évi 1. kiadás 1962. évi utánnomása 2000. évi új kiadásának különkiadása]. Nikol Verlagsgesellschaft, Hamburg. 640 p.
- Eichberg, Henning (1977): Geometrie als barocke Verhaltensnorm, Fortifikation und Exerzitien. Zeitschrift für historische Forschung. 1977/1. szám. 17–50. old
- Gonda Imre – Niederhauser Emil (1978): A Habsburgok, Egy európai jelenség [Második kiadás]. Gondolat. Budapest. 363 p. + 32 t.
- Hadrovics László (1942): A magyarországi szerb kérdés balkáni gyökerei. Magyar Történettudományi Intézet. Budapest. 42 p.
- Hajnal István (1936): Az újkor története. Magyar Szemle Társaság. Budapest. 620 p. + 12 t.
- Heckenast Gusztáv (1953): A Rákóczi szabadságharc. Művelt Nép Könyvkiadó. Budapest. 143 p. + 2 t.
- Heckenast Gusztáv (1984): A Rákóczi-szabadságharc. In: Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete I., A honfoglalástól a kiegyezésig. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 337–399. old.
- Hornyik János (1868): A ráczok ellenforradalma 1703–1711. Századok. 1868/8. szám. 530–552. old., 1868/9. szám. 608–632. old., 1868/10. szám. 693–719. old.
- Julier Ferenc (s. d.): Magyar hadvezérek. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság. Budapest. 472 p.
- Kennedy, Paul (1992): A nagyhatalmak tündöklése és bukása, Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000. Akadémiai Kiadó. Budapest. 638 p.
- Köpeczi Béla (1985): II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. In: uő: Magyarok és franciák, XIV. Lajostól a francia forradalomig. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 173–228. old.
- Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (1955): II. Rákóczi Ferenc. Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó. Budapest. 408 p. + 18 t. + 3 térk.
- Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (1976): II. Rákóczi Ferenc. [Második, átdolgozott és bővített kiadás]. Gondolat. Budapest. 534 p. + 84 t.
- Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (szerk.) (2004): Rákóczi tükör I–II. [Második kiadás]. Osiris Kiadó. Budapest. 2 db
- Koroknai Ákos (1974): Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határörvidéken a XVIII. század elején. Akadémiai Kiadó. Budapest. 216 p. + 1 mell.
- Kosáry Domokos (1951): Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I. Közoktatási Kiadó Vállalat. Budapest. 480 p.
- Liddel Hart, Basil Henry (2002): Stratégia. Európa Könyvkiadó. Budapest. 567 p.

- Márki Sándor (1907): II. Rákóczi Ferencz, I–III. kötet. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 3 db.
- Markó Árpád (1933): Az 1704. évi erdélyi kuruc hadjárat. Hadtörténelmi Közlemények. 1933. évi kötet. 174–208. old.
- Markó Árpád (1934): II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 448 p. + 12 t. + 7 térk.
- Markó Árpád (1935): Herbeville marsall útja Erdély felé 1705 őszén. Hadtörténelmi Közlemények. 1935/1–2. szám. 41–62. old.
- Markó Árpád (1936): II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel. Századok. 1936/pótfüzet. 579–597. old.
- Markó Árpád (2003): II. Rákóczi Ferenc csatái, Válogatott tanulmányok. Nap Kiadó. Budapest. 368 p.
- Mayer-Csejkovits Károly (1931): A hadviselés és a hadvezetés történelmi fejlődése. Magyar Katonai Szemle. 1932/10. szám. 1–23. old.
- Mundt, Hans (1934): Geographie und Strategie. Geographische Zeitschrift. 1934/1. szám. 1–16. old.
- Nagy Miklós Mihály (2001): Földhöz kötött honvédelem. Kapu. 2001/11–12. szám. 31–36. old.
- Nagy Miklós Mihály (2006): Kis magyar hadelmélet, Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata. Zrínyi Kiadó. Budapest. 224. p
- Nagy Miklós Mihály (2007a): A Rákóczi-szabadságharc Magyarországa I–II. Kapu. 2007/10. szám. 27–31. old., 2007/11–12. szám. 40–43. old.
- Nagy Miklós Mihály (2007b): Világjáró magyar katonák, Arcok és képek a magyar katonai utazások történetéből (Magyar hadiutazók II.). Zrínyi Kiadó. Budapest. 272 p.
- Nagy Miklós Mihály (2009a): Lomb és víz, A Rákóczi-kori magyar táj. Magyar Szemle. 2009/9–10. szám. 56–66. old.
- Nagy Miklós Mihály (2009b.): Földrajzi szemlélet és tájhasználat a magyar hadtörténelemben (895–1920). In. Frisnyák Sándor–Gál András (szerk.): A Kárpát-medence környezetgazdálkodása, Az V. Tájföldrajzi Konferencia előadásai (Szerencs, 2009. április 3–4.): Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete – szerencsi Bocskai István Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola. Nyíregyháza – Szerencs. 381–394. old.
- Nowosadtko, Jutta (2002): Krieg, Gewalt und Ordnung, Einführung in die Militärgeschichte. edition diskord. Tübingen. 300 p.
- Pál Tibor (1991): A szerbek nagy kivándorlása. In. Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon. Móra Ferenc Múzeum. Szeged. 79–89. old.
- Perjés Géza (1958): A höchstädti csata (1704. augusztus 13.). Hadtörténelmi Közlemények. 1958/3–4. szám. 151–189. old.
- Perjés Géza (1961–1962): A „metodizmus” és a Zrínyi-Montecuccoli vita I–II. Századok. 1961/4–5. szám. 507–535. old., Századok. 1962/1–2. szám. 25–45. old.
- Perjés Géza (1963): Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében (1650–1715). Akadémiai Kiadó. Budapest. 189 p.
- Perjés Géza (1988): Clausewitz és a háború praxeológiája. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 261 p.
- Rázsó Gyula (1974): Bevezetés. In. Gottreich László et al. (szerk.): A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 9–92. old.
- Rókay Péter (1991): A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században. In. Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon. Móra Ferenc Múzeum. Szeged. 51–63. old.
- R. Várkonyi Ágnes–Kis Domokos Dániel (szerk.) (2004): A Rákóczi-szabadságharc. Osiris Kiadó. Budapest. 812 p.
- Ságvári György (2002): Kuruc regularizálás (1704–1706). In. Czigány István szerk.): Az államiság megőrzése, Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Zrínyi Kiadó. Budapest. 189–229. old.
- Szakály Ferenc (1979): Honkeresők (Megjegyzések Cserni Jován hadáról). Történelmi Szemle. 1979/2. szám. 227–261. old.
- Szakály Ferenc (1991): Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben (Vázlat). In. Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon. Móra Ferenc Múzeum. Szeged. 11–50. old.
- Szerző nélkül (1876): Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen I. Serie–I. Band, Einleitung zur Darstellung der Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Verlag des k. k. Generalstabes. Wien. 714 p. + 5 t.

- Szita László (1974): Baranya népe a Rákóczi-szabadságharc idején. In. T. Mérey Klára–Pécze László (szerk.): A Rákóczi-kori kutatások újabb eseményei. MTA Pécsi Bizottsága. Pécs. 101–114. old.
- Szita László (1976): Baranya népeinek pusztulása a 18. század elején, Újabb dokumentumok a „rác” és a dunántúli kuruc csapatok dúlásáról. In. uő (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1974–1975, A Baranya megyei Levéltár Évkönyve. Baranya megyei Levéltár. Pécs. 95–120. old.
- Vekerdi László (2009): Magyarországi és erdélyi pestisjárványok a XVIII. században, Járványtörténeti bibliográfiai függelékkal. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Magyar Orvostörténelmi Társaság. Budapest. 94 p.
- Wellmann Imre (1980): A népesség sorsa a szabadságharc idején. In. Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi-tanulmányok. Akadémiai Kiadó. Budapest. 33–58. old.
- Zombori István (szerk.) (1991): A szerbek Magyarországon. Móra Ferenc Múzeum. Szeged. 216 p.

ZAKAR PÉTER*

TÁRSADALMI ÉS EGYHÁZI REFORMTÖREKVÉSEK A CSANÁDI EGYHÁZMEGYÉBEN 1848/49-BEN

SOCIAL AND CHURCH REFORM EFFORTS IN DIOCESE OF CSANAD IN 1848/49

ABSTRACT

In 1848 the Diocese of Csanád covered the whole territory of Csanád, Torontál, Temes, and Krassó counties along with the military frontiers, and some parts of Csongrád county also belonged to it at that time. The number of Catholics was about to 448 320, whose spiritual care belonged to 188 parishes. The centre of the bishopric, Temesvár was both nationally and religiously diverse, and a great number of its priests supported the civil movements and the democratic reforms in the church government. Their main point was abolishing celibacy, which they thought to be crucial in solving many other problems of church. The Points of Csanád are the expression of their aims. They wanted a democratic church government, open church courts and open procedures. Another point was abolishing the patron law, and they stated that priesthood oughtn't to be indelible. They claimed that divorce matters should be taken over by secular courts. They also wanted to disband the monastic orders, and to wear secular clothes with the exception of altar-service. They urged the reform of boarding-houses, emphasised the importance of teaching in Hungarian, and wanted a fair share of duties between chaplains and parish-priests. Another claim was state salary for priests and old-age-pension. Among others they wanted to reform the holidays, the breviary, the fast, and the services. They were planning to discuss these reforms on a national synod. The majority of these priests supported not only the religious but the social reforms as well, and many of them took an active part in the war of independence in 1848–1849.

1. Bevezetés

A Csanádi Római Katolikus Egyházmegye 1848-ban Arad, Csanád, Torontál, Temes, Krassó megyékre, továbbá a katonai határőrvidékre e megyéktől a Tiszáig és a Dunáig, az országhatárig, illetve Erdély határáig, továbbá Csongrád megye egy részére terjedt ki, s a század közepén 448 320 katolikus hívőt és 188 plébániát foglalt magában. A feudális rendszer összeomlása mozgásba hozta az egyházmegyén belüli reformerőket is. A radikális klerikusok egyik központja 1848-ban éppen a Csanádi egyházmegye volt. Tanulmányunkban arra keresünk választ, milyen reformköveteléseket fogalmaztak meg a csanádi egyházmegyes papok 1848/49-ben, s miért éppen a Csanádi püspökség vált az átalakulást szorgalmazó klerikusok egyik központjává.¹

2. Reformtörekvések

A reformerők a pesti forradalmat követően viszonylag hamar hallatták hangjukat ebben az egyházmegyében. 1848. március 22-én a város és a megye együttesen tartott örömmünnetet a polgári átalakulás örömeire. Reggel 7 órakor a temesvári vár bástyáiról ágyúlövések

* Dr. habil., főiskolai tanár, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

hirdették az ünnepség kezdetét. A házak falaira magyar nemzeti zászlókat tűztek ki. 9 órakor a Szabadság téren egyszerre négy oltárnál tartottak hálaadó istentiszteletet, a katolikus, evangélikus, ortodox és zsidó hívek számára. A római katolikusok számára közkívánatra „a klérusnak szabad érzelmeiről ismert” egyik tagja, Adams Kristóf rékási plébános misézett, Moor Péter bruckenai és Nátl József orcifalvi plébánosok segítségével. 10 órakor Vukovics Sebő, a Temes megyei liberális ellenzék vezéralakja tartott szónoklatot a polgári átalakulás és a nemzeti „újjászületés” dicsőítésére. A katonai és polgári hatóságok díszöltözetben, a tanulóifjúság pedig zászlai alatt vett részt az ünnepségen. 11 órakor ünnepélyes közgyűlést tartottak, este 7 órakor kivilágították a várost, majd 9 óráig katonazene szórazokoztatta a közönséget.²

Temes vármegye 1848. április 6-án tartott közgyűlésén szólásra emelkedett Magyarai Alajos, a csanádi papnevelde hittanára és az egyházi reformtörekvések egyik központi kérdéséről fejtette ki a nézeteit:

„Először is – mondta – véleményem szerint mindazok, kik a papi nőtlenséget eltörölni, s a papokat házasságra feljogosítani kívánják, nem zabolátlan vágyakat akarnak kielégíteni, hanem az erényt, s erkölcsösséget szándékoznak előmozdítani.”³ Nem kárhoztatta a cölibátus vállaloit, de megítélése szerint a körülmények megváltozásával ezt az egyházfegyelmi előírást fakultatívvá kellene tenni.⁴

A reformerők fő követelése ekkoriban az egyházmegyei, illetve a nemzeti (országos) zsinat összehívása volt. Kezdetben a püspökök is hajlottak erre a megoldásra, később azonban – látva a papság radikalizálódását – többnyire csak egyházmegyei „tanácskozmányokat” hívtak össze, a nemzeti zsinat megtartását pedig a hadi események miatt nem tartathatták meg. A Csanádi egyházmegye esperesi kerületei is sürgették a megyei zsinat megtartását, hogy ott a reformokat életbe léptethessék. 1848. május 17-én tartott gyűlésükben a makói esperes-kerület lelkészei üdvözölték hazánk kivívott függetlenségét és osztoznak a „fölszabadított nép örömeiben”, de sürgették az állam és az egyház közti viszony megváltoztatását (a katolikusok autonómiájának életbe léptetését) is. Ezt a hívők bevonásával látták megvalósíthatónak:

„Sőt, mivel az egyházi ’s világi katolikusok vallási érdeke egy és ugyanaz, megyei zsinatunkban, a keresztény hajdankor ős szelleme szerint, az egész megyei katolikus közönséget óhajtanók képviseltetni, nem lévén nekünk a világ előtt semmi takarni valónk.” Az egyházkormányzati reformok és az alsópapság jutányos ellátása mellett a makói kerület papsága büszkén hirdette: „Mi polgárai vagyunk, s akarunk lenni a magyar hazának, a polgárok terheiben ’s kötelességeiben örömet osztozunk, s ennél fogva polgári jogokat is igénylünk; de szabadok akarunk lenni úgy az egyházi körben, mint a politikai téren.”⁵

Hasonló igények fogalmazódtak meg a Temesi-felső kerület papsága által is. Lonovics József csanádi püspök engedve a nyomásnak 1848 júliusának végére összehívta a megyei zsinatot, ugyanakkor a demokratikus egyházkormányzatot követelő kerületeket, így a makóit is megintette, mondván, hogy az egyházi törvények nem engedik civilek részvételét a zsinaton, a püspöki hatalomról pedig szerinte – lévén az isteni eredetű – nem dönthet az egyházmegyei zsinat.⁶ Engedményt csak az egyház hivatalos nyelvvel kapcsolatban tett: a makói kerület papságának kérésére beleegyezett, hogy a szentszéki jegyzőkönyveket és a hozzá intézett kéréseket a jövőben magyarul terjeszthessék fel.⁷

Hiába intették pásztorlevelükben a magyarországi püspökök a klérust 1848. június 4-én kiadott pásztorlevelükben a világi folyamatoknak az egyháztól való távoltartása érdekében. Miközben meghirdették a nemzeti zsinatot és sürgették a betöltetlen püspöki székek betöltését, határozottan elutasították az egyházkormányzat esetleges reformját. „Mi sajnálkozásra méltó tévedésnek tartjuk, ha némelyek azon balvéleménynek adnak helyt, hogy a polgári kormányformák, s hatalomgyakorlat eredete iránti tanok a kath. egyházra illeszthetők, s

ennek, mint tisztán lelki országnak a szerkezetében, az Istentől örök időkre megállapított rendet meg lehet fordítani, alulról fölfelé származtatván a kulcsok hatalmát. Vagy ha azt gondolják, hogy a polgári institutiókban változás történvén, ahhoz kell alkalmazkodni az egyháznak is.”⁸

A cölibátus eltörlését sürgette több szemináriumi tanár és plébános is 1848. június 15-ről keltezett felhívásában, az ún. csanádi pontokban. A tanácskozást az egyházmegye Arad-hegyaljai esperes-kerülete kezdeményezte (alesperes: Pfeiffer József), mondván, hogy az országgyűlés előbb határozhat a papság sorsáról, mintsem püspökük összehívna a zsinatot. Követelték még a Temesváron összegyűlt papok a püspökök szabad választását és a felszentelésükkel kapcsolatos római jogok megnyirbálását, a püspökök alkotmányos (szótöbbséggel történő) kormányzását a szintén választott kanonokok segítségével, valamint a fő- és alesperesek demokratikus választását is. Egyházmegyei és nemzeti zsinatot kívántak valamennyi érintett katolikus pap bevonásával, továbbá az egyházi bíróságok és eljárások nyilvánosságát, a pártfogói jog eltörlését, a papságnak, mint eltörölhetetlen jegynek a megszüntetését (a papságból való kilépés lehetőségét), a válóperes ügyek világi bíróságokra ruházását. Szerették volna elérni a szerzetesrendek feloszlatását, civil ruha viseletét az oltárszolgálat kivételével, a konviktusok reformját és a magyar tanítási nyelv bevezetését, a káplánok és plébánosok arányosabb munkamegosztását, az agg papok számára nyugdíj, a papság számára állami fizetés biztosítását, az ünnepnapok, a breviárium, a böjt, a szertartások stb. reformját egy nemzeti zsinaton.⁹

Lonovics a maga részéről a zsinat pótlására szolgáló felhívást olyan merényletnek nyilvánította, „amely az Istentől eredt főpásztori elidegeníthetetlen kormányzási jogot, s ezzel az egyházi egységet, alárendeltséget s fegyelmet gyökerében támadja meg”, s egyúttal megtiltotta, hogy ilyen és ehhez hasonló felszólításokat köröztessenek az esperes-kerületekben. A reformköveteléseknek azonban már nem tudott gátat szabni.¹⁰ A csanádi pontok nyilvánosságra hozatalát követő ötödik napon Lonovics József is nyilvánosságra hozta az esperes-kerületi gyűléseken megvitatandó pontjait, első két helyen a katolikus egyház szabadságának biztosítása (a liberális állammal szemben), illetve a papi fegyelem korszerű szilárdítása állt. Egyúttal figyelmeztette papjait, hogy „a katolika egyház szerkezete lényegesen az episcopalis rendszerre van Isteni Mesterünkől fektetve, következésképp, hogy a püspöki hatalom csorbitásában az egyház soha meg nem egyezhet”.¹¹

Ezekhez, az úgynevezett temesvári pontokhoz csatlakozott a nagyikikindai, valamint a torontáli középső esperesi kerület lelkészeinek a többsége is. Előbbiek 1848. augusztus 7-én elutasították Lonovics József 21 pontból álló javaslatát a megtárgyalandó reformokról, majd Nagyikikindán, augusztus 28-án úgy határoztak, hogy „a június 15-éről Temesvárt kelt több plébános és tanár által kiadott pontokat egész terjedelmében pártolják”.¹²

Utóbbiak Törökbecsén, 1848. szeptember 8-án úgy határoztak, hogy „az ismért temesvári 18 pontokat egész terjedelmökben magukévá tették”. Az aláírók között találjuk Várady János nagybecskereki, Kümmer János Henrik écskai, Matzek István katalinfalvi, Amend Frigyes tordai, Kovácsics Cézár csősztelki, Christ Károly lázáröldi, plébánosokat és Béró János mollyfalvi adminisztrátort káplánjaikkal együtt. Csak Veszeloyszky József törökbecsei alesperes-plébános jegyezte meg, hogy a cölibátus és a böjtök eltörlését csak annyiban támogatja, amennyiben az „az isteni institutiók gyakorlatát nem veszélyeztetné”.¹³

Ugyancsak a papság növelése és a radikális egyházi reformok bevezetése mellett kardoskodott Hegedűs Pál csanádi egyházmegyei hittanár, aki 1848-ban könyvet írt a csanádi pontok igazolására „Van-e az egyháznak szüksége, és mire?” címmel. A szerző művében a radikális egyházi követelések alapos összefoglalását adta. Erélyesen ostorozta a fennálló egyházi viszonyokat. Az egyház – szerinte – megemésztí tehetségeit, papjai dúsgazdagok

illetve koldusok, a tudományos ismeretek nem járulnak hozzá az érvényesüléshez. Hegedűs bevallja, hogy a reformerők az egyházon belül inkább bíznak a nemzetgyűlésben, mint a klerikusokban. Követelte többek között az egyházkormányzat demokratikus átalakítását (a püspököknek, illetve az egyházkormányzatban részt vevő egyháziaknak a papság általi választását), melynek legfőbb szerve a megyei zsinat, ahol minden pap szavazhat. Sürgette még a patronatusi jogok eltörlését, a papságból történő kilépés szabaddá tételét, a szerzetesrendek eltörlését, a papi nőtlenség eltörlését, segédlelkészek esetében a szolgálat arányos megosztását, a szemináriumi oktatás reformját, világi öltözetet és az ünnepek számának csökkentését.¹⁴

A csanádi pontok forrását főként a késői jozefinizmus jelentette, amely Magyarországon a reformkor végére már általánosan ismert, és a liberalizmusban számos vonatkozásban továbbélő szellemi-politikai-kulturális irányzat volt. A jozefinizmus a vallás szerepét az állami keretek között az emberi jólét előmozdításában jelölte ki a józan ész figyelembe vételével. Ez együtt járt a múlt és azzal együtt az egyházi hagyományok kritikus, helyenként ellenséges szemléletével, az „egyházi visszaélések” megszüntetésével és a „józan észnek megfelelő” egyház kialakításával. A janzenizmus és febronianizmus által előkészített episzkopális, kúria elleni törekvések mellett hamarosan a plébánosoknak is nagyobb függetlenséget követeltek. Az 1780-as években az egyházalkotmány demokratizálására irányzott törekvések is jól érzékelhetőek voltak. A jozefinisták általánosságban elutasítók voltak a szerzetesrendekkel szemben, mivel a visszaélések és a babonáság egyik forrását a szerzetesrendekben látták.¹⁵

A reformkori egyházpolitikai vitáknak az egyházi vagyon problémája mellett másik kedvelt témája a cölibátus eltörlésének kérdése volt. 1842-ben Nyitra megye közgyűlésén javasolták a cölibátus megszüntetését, s a javaslat buzgó támogatókra talált a németkatolikus szekta (Johannes Ronge követői) magyarországi képviselői körében. Közöttük úttörő szerepet játszott Horárik János nyitrai egyházmegyes pap, majd aposztata, aki szerint „a civilizált keresztény emberiség átka hogy az egyház az emberek ezreit eltiltja a házasságtól, vagy lehetetlenné teszi azt számukra”.¹⁶ Kossuth Lajos maga is felajánlotta az utolsó (1847–1848) rendi országgyűlésen a cölibátus eltörléséhez segítségét. 1848-ban azután – a sajtószabadság életbe lépését követően – számos katolikus pap adott ki cölibátus-ellenes röpiratokat, a kötelező cölibátus eltörlésétől remélve az egyháziak erkölcsiségének megszilárdulását és a papi hivatások számának növekedését.¹⁷

A cölibátus elleni érvek korabeli széles tárházából idézünk fel néhányat. A cölibátus ellenkezik az Isten által teremtetett ember természetével, és parancsával (szaporodjatok és sokasodjatok). Szent Pál is megvallotta, hogy nincs kötelező parancs a nőtlenségről. A biblikus érvek mellett történeti argumentumok is előkerültek: az egyházatyák, illetve a püspökök között a kereszténység első századaiban többen is családostak voltak (pl. Szent Gergely, Szent Hiláriusz stb.). Hivatkoztak a görög katolikus papság szentelés előtti házasságának lehetőségére, az anyagi természetű ellenérveket pedig a főpapság javainak arányosabb elosztásával akarták megoldani. A kötelező nőtlenség eltörlése a radikális papság szemében általános gyógyírnak tűnt az egyházzal szemben tornyosuló kihívások tömegével szemben.¹⁸ Hegedűs Pál ezt így fogalmazta meg munkájában: „A nőtlenség eredendő bűne a papságnak, melyből a többiek sarjznak; és temetője, melyben erényei és elmetehetségei porlanak.”¹⁹

A püspökhöz hűséges konzervatív és a temesvári pontokhoz ragaszkodó liberális klerikusok összecsapását eredményezte a szegedi esperesi kerület papságának a Szent Dömötör plébánián, 1848. augusztus 16-án tartott gyűlése is. A jegyzőkönyv szerint:

„Reggeli 8 órakor az elnök [Kreminger Antal prépost-plébános] Sz[ent]misét néhány gyűlési tagok, jelenlétükben végezvén, azon atyafiságos és hazafiúi üdvözléssel nyitotta

meg a gyűlést, miszerint kinyilatkoztatá, hogy ennek még május havában kellendett megtartatnia, azonban jelen átalakulási korszakunk okozá, hogy ennyire elhalasztatott. Ezen elhalasztásban az egyház körül felmerülő eszmék tisztulását, a közigénylette kívánatok az egyház szelleme szerinti kifejlését hitte az elnök elérhetőnek.” A továbbiakban reményét fejezte ki, hogy ebben a kerületben senki sem lesz, aki az egyház sarkalatos tanait kétségbe vonná, „avagy az egyház Isten-rendelte püspöki rendszerét lényegében s kormányában megszorítani, s a mostani világ formájához alkalmazni kívánhatná”. Hangsúlyozta, hogy kizárólag a Lonovics püspök által meghatározott pontok fölötti tanácskozásra jöttek össze. Három tárgyat említett: Lonovics József érseki és Horváth Mihály püspöki kinevezését, a magyar egyház főpapjainak tanácskozmányi pontjait, továbbá a megyei tanácskozmányra meghívó iratot. Ezt követően felolvasták a püspöki körleveleket, majd rátértek a Lonovics által javasolt pontok megvitatására.²⁰

Kreminger ezt követően kérte, ha valakinek van javaslat, azt tegye meg. „Bokányi József úr erre, mint nevezé a Csanádi papság 18 pontjait, mint indítványát, átnyújtá. Mire az elnökség megjegyzé, hogy miután ez hozzája hivatalos úton nem érkezett, azt úgy minden kifejtés nélkül el nem fogadhatja, hanem szíveskedjék akár élő szóval, vagy nyomtatás, vagy írásból részletes indítványt tenni, és nézeteit formulázni.” Ezt követően kis híján megszakadt a tanácskozás. A kisebbség Kreminger vezetésével ellenezte, hogy a püspök a megye által szabadon választott tanáccsal kormányozzon. Bizek Károly szeged-belvárosi káplán erre azt közvetítő javaslatot tette, hogy a tanács akarata teljesüljön két vagy három meghányás után. Szűcs János rókusi segédlelkész felolvasta a többször említett temesvári pontokat és azt nyomtatásban is átadta Kremingernek. A többség ezekhez ragaszkodott azon megjegyzésekkel, hogy rájuk nézve a püspöki pontok egészen ki nem elégítőek. Végül „Bokányi József úr tüzetesen s kiválólag megindítványozta a papi nősülés behozatalát, mire azonban Elnök, titkár, Szűcs Antal, Melicher János és Gál Damaszcén nem nyilatkozott.” Az elnököt és Gál Damaszcént már meghívták az egyházi tanácskozmányra, követül Bíró Fülöpöt, Szűcs Antalt és Bizek Károly segédlelkészt választották. A többség Szűcs Antal ellen óvással élt, mire ő ellenóvást nyújtott be. A szegedi kerület gyűlésén tehát a változást sürgetők álláspontja kerekedett felül.²¹

A radikális papság, amely alapvetően szerette volna demokratizálni az egyházkormányzatot, és az állami életben megvalósuló alkotmányos, nemzeti elveket is tartalmazó rendszert a katolikus egyházba bevezetni, számíthatott 1848/49-ben a liberális magyar állam támogatására, az 1850-es évek abszolutizmusa közepette azonban már nem tudta megvalósítani célkitűzéseit. Noha a legújabb kutatások szerint számos katolikus egyházmegyében, így az esztergomiban, az egriben, az erdélyiben, a kalocsai és a székesfehérváriiban is jelentős befolyással bírtak, a katolikus papság többsége, mindenek előtt azonban az ordináriusok többsége, nem támogatta őket. Mindez nem jelenti azt, hogy a konzervatív többségű egyházmegyékben ne működtek volna kisebb radikális csoportok. A Kassai egyházmegye szentszéki jegyzője, Prámer Alajos például Horváth Mihállyal együtt vallotta, hogy „a világi abszolutizmus megszüntetése sikeresítésére az egyházi abszolutizmus megszüntetése *conditio sine qua non*”.²² Az egyházkormányzatot ő is Hegedűs Pálhoz hasonlóan teljesen demokratikus alapon akarta újjászervezni, egyúttal javasolta a káptalanok eltörlését és azok helyett egyházmegyénként presbiteri tanácsok felállítását. Végkövetkeztetése szerint:

„A szabadság, egyenlőség, s testvériség bázisára fektetett egyházmegyei kormányzat, melyet a püspök presbitériumával kezel, s a törvényesen tartandó megyei s nemzeti zsinatok üdvöt hozandnak egyházunkra.”²³

Horváth Mihály kinevezett (de nem prekonizált) csanádi püspökként még nem kormányozhatta egyházmegyéjét,²⁴ bár Lonovics József bizonyos személyi döntéseknél konzul-

tált reménybeli utódával a tennivalókról.²⁵ Horváth így inkább politikai jelentőséggel bíró ügyekben intézkedett, különösen szívén viselte a „csanádi egyházmegyéhez tartozó, és a dúló ellenség által megszállott helyekről” elmenekült papok és tanítók segélyezésének az ügyét.²⁶ Ambrus József és nyomában Márki Sándor szerint ő tiltotta el Róka József kánokot attól, hogy visszatérjen a császáriak által uralt Temesvárra.²⁷ Az uralkodó „forradalmi üzemek” miatt 1849 júliusában érvénytelenített mind Lonovics József egri érsekké, mind Horváth Mihály csanádi püspökké történt kinevezését és többek között a Csanádi püspökséget is megürültnek nyilvánította. A hadbírótság később Horváth Mihályt halálra ítélte és távollétében „in effigie” felakasztották.²⁸

Horváth Mihályt mind elvbarátai, mind konzervatív ellenfelei 1848/49-ben a radikális egyházi reformok vezéralakjának tartották. Mednyánszky Cézár báró, Görgei Artúr tábornok forradalmi érzelmű tábori főpapja erről így vallott 1858-ban megjelent emlékiratában:

„Meg kell mondanom, hogy a magyar papság többsége ugyanazt tette, mint én. Viselkedésünket támogatta egy előkelő püspök, aki elfoglalta a kultuszminiszteri széket. Fokozatosan teljesen függetlenné óhajtotta tenni a félig-meddig már független egyházi ügyeket. Magukon a papokon keresztül akarta az egyházat megreformálni, oly messzire menve, hogy a papok nőülését is engedélyezi. Igaza volt törekvéseiben és ez utóbbi reform már magától kezdett életbe lépni.”²⁹ Mednyánszky és Horváth az emigrációban is kapcsolatban maradt, 1850-ben a volt tábori főpap megküldte a tudós történésznek a szabadságharc alatt készített jegyzeteit, amelyek, mint írta, „hazánk legdicsőbb eseményeit” tárgyalják.³⁰

Hasonlóan látta Horváth Mihály szerepét Scitovszky János, a császáriak által 1849 nyarán primássá kinevezett konzervatív főpap is, aki azért akadályozta az egykori kultuszminiszter hazatérését, mert szerinte Horváth „szakadárságba akarta vinni a magyar katolicizmust”.³¹ A kiegyezést követően az új primás, a Habsburg-hű Simor János is feltételekhez kötötte Horváth Mihály vaskai apáttá történő kinevezését. 1867. július 31-én kelt levelében felhívta a kabinetiroda figyelmét arra, hogy Horváth 1848-49-ről írt munkájában a katolikus egyháznak demokratikus alkotmányt akart adni,³² a püspökök hatalmát meg akarta törni, az egyházi javakat pedig államosítani. Eltörölte volna a cölíbatust, és fel akarta oszlatni a szerzetesrendeket. Mindezt egy nemzeti zsinat segítségével kívánta végrehajtani, amelynek tagjai kétharmad részben laikusokból álltak volna. Egyetlen püspök sem járulhatna hozzá ezekhez a határozatokhoz – vélte Simor –, ez az egyház elárulása lenne. Azzal a feltétellel támogatta Horváth vaskai apáttá való kinevezését, ha fenti könyvében található kitételeket visszavonja.³³

Kedvezőtlenül hatott a reform híveinek lehetőségeikre 1849-ben a szabadságharc levere, valamint a világegyházban egyre inkább teret nyerő centralizációs folyamat is. Ennek ellenére a korabeli események alakulása nem érthető meg a radikális papság tevékenysége és küzdelmeik feltárása nélkül. Annál inkább hangsúlyoznunk kell ezt a tényt, mivel maga Horváth Mihály is e réteghez tartozott, sőt a radikális papság vezéralakjának tartotta őt. A szabadságharc konzervatív ellenfelei tisztában voltak azzal, hogy a katolikus papság nem váltotta be a hozzá fűzött politikai reményeket. Alexander Bach ideiglenes birodalmi belügyminiszter már 1849. július elején politikai tisztogatást sürgetett a katolikus egyházon belül, amire rövid idő leforgása alatt sort is kerítettek a császári hatóságok.³⁴

Felvetődik a kérdés, hogy az egyházi, illetve társadalmi reformokat támogató klerikusok személye mennyiben esett egybe 1848/49-ben a Csanádi egyházmegyében? Az egyházkormányzatot demokratikus irányban átalakítani kívánók és a forradalom és szabadságharc hívei többnyire azonosak voltak. Magyarai Alajos beállt a honvédek közé és 1849. február 16-tól az aradi tábor felügyelő lelkészeként teljesített szolgálatot a magyar hadseregben.³⁵ Bokányi József szőregi káplán nem csak a temesvári pontok híve volt, hanem 1848-ban beállt a honvédek közé, majd áttért a református hitre és megnősült. A temesvári

csatában megsebesült és sebüszkösödés következtében meghalt.³⁶ Az aradi származású Vranovits (Varjasi) Jakab makói, segédlelkész is követte Bokányi példáját,³⁷ és 1849 februárjában beállt a 42. honvédszászlóaljba. Április 9-én áttért a református vallásra és feleségül vette Temesvári Gizellát. Hadnagyi rangot ért el, a 104. zászlóaljbán szolgálva, július 14-én megsebesült a kishegyesi ütközetben. A szabadságharc után várfogságot szenvedett, később jegyző volt Battonyán, majd 1867 után aljárásbíró Kisjenőn.³⁸

A Csanádi egyházmegye reformpárti erőinek megszerveződését az országban máshol is tapasztalható hatásokon (szociális feszültségek, jozefinizmus, liberalizmus, polgári forradalom stb.) nagyban segíthette további két tényező. Először is a Bánság, illetve az egyházmegye vegyes nemzetiségű lakosságának német és magyar nyelvű, katolikus vallású közösségei többnyire a szabadságharc mellé álltak. A bánsági németek politikai tájékozódása már 1848. szeptember közepén aggodalmakat váltott ki a császári érzelmű tisztikarból. Blomberg ezredes, a verseci tábor parancsnoka 1848. szeptember 15-én aggódva jelentette a temesvári főhadparancsnokságnak, hogy a németek között szemben a császárhű szerbekkel, sok egzaltált egyén található.³⁹ Csak egészen kivételesen fordult elő, hogy egy zömében német helység plébánosa, mint a csanádi plébános, Arleth József, a magyarok ügyének esküdt ellensége legyen.⁴⁰

A másik speciális tényező, ami elősegítette a reform erők térnyerését, hogy képviselőik közül többen hosszabb-rövidebb ideig az egyházmegye székvárosában is tevékenykedtek. A temesvári líceum tanárai közül Róka József kanonok, pro-direktor és Krum (Korompay) Antal prédikációikkal és politikai állásfoglalásaikkal a szabadságharc határozott híveinek bizonyultak.⁴¹ Bódy Antalt, a szeminárium egykori prefektusát (1828–1831) és teológiai tanárát 1849-ben a magyar kormány a Nagyvárad-i tankerület igazgatójává nevezte ki, ami miatt a csanádi szentszék 1849. szeptember 25-én megfosztotta javadalmától.⁴² Szabados József, akit 1842-ben neveztek ki a Temesvári Szeminárium prefektusává, Szegeden, 1849. március 15-én lelkesítette Mars téri hallgatóságát az osztrákok és a szerbek elleni további hősies harcra.⁴³

Brassay József 1833-tól kezdve volt rektorhelyettes a temesvári szemináriumban. 1845-ben – nemesi származása ellenére – önként beirattatta magát az adózók közé. A szabadságharcot követően a császári hatóságok vizsgálatot folytattak ellene, és noha Karl Arizi Torontál megyei császári biztos szerint többen eskü alatt vallották, hogy Brassay lázította a népet, végül sikerült magát purifikáltatnia.⁴⁴ Pfeiffer József kanonokot, szentannai esperes-plébánost, a csanádi pontok kezdeményezőjét, aki híveit az osztrák és oroszcsapatok elleni általános fegyverkezésre szólította fel, a függetlenségi nyilatkozatot és a magyar kormány proklamációit felolvasta és azokhoz magyarázatokat fűzött, továbbá a császárt és a császári házat szidalmazta, megfosztották javadalmától és 1849. december 24-én, Temesváron a hadbíróság öt éves, vasban eltöltendő várfogsággal büntette.⁴⁵

A sokat emlegetett, szegedi születésű Hegedűs Pál 1831-től kezdve tanított különböző tárgyakat a szemináriumban: az 1841/42-es tanévben hittant, majd 13 éven át egyháztörténetet és kánonjogot, 19 éven át pedig dogmatikát.⁴⁶ A szabadságharc leverését követően, 1849. december 27-én visszavonatták vele 1848 márciusában írt munkáját. A szentszékhez intézett levelében így mentegette magát:

„Én ezen munkát a Catholica vallás és Egyház érdekében, s legtisztább szándékkal írtam; s mi abban rossz, helytelen és megvetést érdemel, nem annyira szívem, mint inkább elmém s gyarlóságomhoz tartozik. Látom én azt most már és elismerem, miként abban sok van, mi a catholica vallás s Egyház méltóságával meg nem egyez, és nincs is úgy kifejezve, mint azt az ügy komolysága és illedelem is kívánta volna: hanem méltányos és kell valamit az időnek is engedni.”⁴⁷ Azzal védekezett, hogy könyvét „a márciusi rendszerre” készítette, melynek halálát nem láthatta előre és amelyet pusztá véleménynek tartott.

Jó szándéka igazolására „ezennel ünnepélyesen” kijelentette, „miként mindazt, mit hivatott munkámban a tisztelt olvasó közönségnek átadtam, visszahúszom, s mennyiben a Catholica Egyház elveivel ellenkezik, kárhoztatom; és azoktól, kik föllépésem által megbotránkoztak, s kiknek méltó neheztelésüket vontam magamra, szívem legőszintébb érzetével bocsánatot kérek.”⁴⁸

3. Összegzés

Az általános tényezők mellett főként a nemzetiségi viszonyok, illetve az egyházmegye székhelyén tevékenykedő klerikusok befolyása volt az a két tényező, ami az átlagosnál is nagyobb befolyást biztosított a szabadelvű reformokat sürgető klerikusoknak a Csanádi egyházmegyében. Ezek a hatások is hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar kormány által a Bánságba kinevezett teljhatalmú biztos, Vukovics Sebő visszaemlékezéseiben, több ízben is elismerően szólt a Csanádi egyházmegye papjainak 1848/49-es helytállásáról. A temesvári császári bizottmány tagjaival szemben – írta többek között az 1848 őszi események felidézése során – „a csanádi szentszék s e püspök megye legtöbb lelkészei szilárd hazafiság példáját adták”.⁴⁹

JEGYZETEK

1. Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof-, und Staatsarchiv. Ministerrat-Vorträge M.R.Z. 1851:765.
2. Szentkláray Jenő (dátum nélkül): Temes vármegye története összefoglaló rövid előadásban a legrégibb kortól az 1867. évi alkotmányos kiegyezésig. (Különlenyomat a Magyarország vármegyei és városai „Temes vármegye” című monográfiájából). Országos Monográfia Társaság. Budapest. 382. old. – Adamsot egyébként már 1848. október 31-én letartóztatták a császári hatóságok és december 30-án csak a csanádi szentszék határozott fellépésére, azzal a feltétellel engedték szabadon, hogy megígérte, a továbbiakban nem fog részt venni a forradalomban. Temesvári Egyházmegyei Levéltár Personalien, Adams Kristóf 1848:1758, 1849:356.
3. Magyarai Alajos (1848): Nyilatkozat a papi nótlenség tárgyában. Beichel József Könyvnyomdája. Temesvár. 1848. 3. old.
4. Ibidem 4–7. old.
5. A Makói kerület papsága – Lonovics Józsefnek. Földdeák, 1848. május 18. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Sacerdotes 1848, 1918/19 Nyomtatvány, iktatószám nélkül. (Eredeti ikt. szám: 107.)
6. Lonovics József – Makra Imrének. Temesvár, 1848. június 13. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848:szám nélkül. (Eredeti iktató szám: 1092.)
7. Lonovics József – Makra Imrének. Temesvár, 1848. június 13. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848:szám nélkül. (Eredeti iktató szám: 1095.)
8. A magyarhoni tiszteletreméltó Clerusnak, Krisztusban kedves rokonink, s fiainknak az Urban üdvözlétet és atyai áldásunkat! (1848) Pest, Húsvét utáni VI. vasárnap. (Nyomtatvány.) A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848:szám nélkül.
9. Atyánkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.
10. Lonovics József – Makra Imrének. Temesvár, 1848. június 19. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848:szám nélkül. (Eredeti iktató szám: 1143.)
11. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848:szám nélkül. (Eredeti iktató szám: 1304.)

12. A nagyikikindai alesperesi kerület rendkívüli gyűlésének jegyzőkönyve. Nagyikinda, 1848. augusztus 28. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:1563.
13. Atyánkfiaink, tisztelt paptársaink! Hely és dátum nélkül. Kézirat, a középső-torontáli espereskerület papságának aláírásával. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:1563.
14. Hegedűs Pál (1848): Van-e az egyháznak szüksége, és mire? Grün János [Nyomdája.] Szeged. 1–84. old.
15. Valjavetz, Fritz (1944): Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert. Rudolf M. Rohrer Verlag. Brünn, München, Wien. 35–45. old.
16. Horárik János (1956) harca a hierarchia és az egyház ellen az 1841–1845 években. Ford., bev., és jegyz.: Bohó Róbert és Tordai György. Szikra Kiadó. Budapest. 67. old.
17. Zsigovits Béla (1914): A papi nőtlenség (coelibatus) története Magyarországon. Élet Irodalmi Rt. Budapest. 100–115. old.
18. Sarnyai Csaba Máté (2002): Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. METEM. Budapest. 120–122. old.
19. Hegedűs Pál (1848): Van-e az egyháznak szüksége, és mire? Grün János [Nyomdája.] Szeged. 42. old.
20. A szegedi esperesi kerület gyűlése Szeged-Sz. dőmei parókia, 1848. augusztus 16. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848: szám nélkül.
21. A szegedi esperesi kerület gyűlése Szeged-Sz. dőmei parókia, 1848. augusztus 16. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848: szám nélkül.
22. *Conditio sine qua non* – elengedhetetlen feltétel (lat.). – Prámer Alajos (1848) Üdvös és célszerű-e a káptalanokat eltörölni és ezek helyett egyházmegyénként presbyteriumi tanácsot alakítani? Werfer Nyomda. Kassa. 5–6. old.
23. Ibidem 39.
24. Korizmics Antal 1848. július 3-án kelt levelében értesítette a Csanádi szentszéket Horváth ki-nevezéséről. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1848:szám nélkül.
25. Lyceum Temesvariense (2008).: Bugarski, Stevan (szerk.) Fundația Diaspora – Editura Tempus. Temesvár. 211. old.
26. Horváth Mihály – A csanádi püspöki helyettesnek. Budapest, 1849. június 22. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1849:603.
27. Márki Sándor (1917): Horváth Mihály (1809–1878). Atheneum Rt. Könyvnyomdája 92. old.
28. Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg Band I. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850 (2002). Bearbeitet und eingeleitet von Kletečka, Thomas. Öbv et hpt. 487–488. old.
29. [Mednyánszky, Cézár] (1858): Confessions of a Catholic Priest. Chapman. London. 38. old.
30. Mednyánszky Cézár–Horváth Mihálynak. Cohnar, 1850. június 5. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár MS 364/132.
31. Hermann Egyed (1973): A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. Auróra Könyvek. München. 425. old.
32. Horváth Mihály (1872.): Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. III. k. Ráth Mór. Pest. 123–129. old.
33. Prímási Levéltár Archivum Ecclesiasticum Simor magánlevéltára 1867:161.
34. A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben (1965). Andics Erzsébet (s.a.r.). III.k. Akadémiai Kiadó. Budapest. 330–335. old.
35. Zakar Péter (1999): A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. METEM. Budapest. 142. old.
36. Kovács Sándor (1908): A csanádi papnevelde története. A mai papnevelde megnyitásának első centenáriuma alkalmából. Csanádegyházmegyei Könyvnyomda. Temesvár. 360. old.
37. Makra Imre–Fábry Ignácnak. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1849:245. – Kreminger Antal – A Csanád megyei püspöki helynökségnek. Szeged, 1849. június 7. Közl.: „A jelen kor vészes napjaiban”. Dokumentumok a csanádi püs-

- pökség 1848/49-es történetéhez. (2006). Miklós Péter (szerk.). Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Szeged. 17–19. old.
38. Bona Gábor (1999): Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. Heraldika Kiadó. Budapest. III. k. 426.
39. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegesarchiv. Szerb-Bánsági Főhadparancsnokság. Kt. 1903. 1848–9/11. Fol. 0084-0085.
40. Szentkláray Jenő (1899): A Csanád-egyházmegyei plébániák története. I. k. Csanád-egyházmegyei Könyvnyomda. Temesvár. 691–694.
41. Lyceum Temesvariense (2008). Bugarski, Stevan (szerk.). Fundația Diaspora – Editura Tempus. Temesvár. 467. old.
42. Temesvári Római Katolikus Levéltár Personalien, Bódy Antal. 1849:355.
43. Miklós Péter (2004): Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéből. Bába Kiadó. Szeged. 207–208.
44. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Personalien, Brassay József. 1845:935, 1849:517.
45. Prímási Levéltár Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. Polit. Compromissos concernentia. Szám nélküli másolat Pfeiffer József hadbíróági ítéletéről (Temesvár, 1849. december 24.).
46. Lyceum Temesvariense (2008). Bugarski, Stevan (szerk.). Fundația Diaspora – Editura Tempus. Temesvár. 521.
47. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Personalien, Hegedűs Pál. 1849:985.
48. Ibidem.
49. Vukovics sebő emlékiratai Magyarországon való bújdosása és száműzetésének idejéből (1894). Bessenyi Ferenc (s.a.r.). Atheneum R. Társulat. Budapest. 367. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Makói kerület papsága – Lonovics Józsefnek. Földdeák, 1848. május 18. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Sacerdotes 1848, 1918/19 Nyomtatvány, iktatószám nélkül. (Eredeti ikt. szám: 107.)
- A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848:szám nélkül. (Eredeti iktató szám: 1304.)
- A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben (1965). Andics Erzsébet (s.a.r.). III.k. Akadémiai Kiadó. Budapest. 330–335. old.
- A nagyikindai alesperesi kerület rendkívüli gyűlésének jegyzőkönyve. Nagyikinda, 1848. augusztus 28. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:1563.
- A szegedi esperesi kerület gyűlése Szeged-Sz. dőmei parókia, 1848. augusztus 16. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848: szám nélkül.
- Atyánkifiai, tisztelt paptársaink! Hely és dátum nélkül. Kézirat, a középső-torontáli esperes-kerület papságának aláírásával. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:1563.
- Atyánkifiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.
- Bona Gábor (1999): Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. Heraldika Kiadó. Budapest. III. k. 426.
- Conditio sine qua non – elengedhetetlen feltétel (lat.). – Prámer Alajos (1848) Üdvös és célszerű é A káptalanokat eltörölni és ezek helyett egyházmegyénként presbyteriumi tanácsot alakítani? Werfer Nyomda. Kassa. 5–6. old.
- Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg Band I. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850 (2002). Bearbeitet und eingeleitet von Kletečka, Thomas. Öbv et hpt. 487–488. old.
- Hegedűs Pál (1848): Van-e az egyháznak szüksége, és mire? Grün János [Nyomdájá.] Szeged.

- Hermann Egyed (1973): A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. Auróra Könyvek. München. 425. old.
- Horárik János (1956) harca a hierarchia és az egyház ellen az 1841–1845 években. Ford., bev., és jegyz.: Bohó Róbert és Tordai György. Szikra Kiadó. Budapest. 67. old.
- Horváth Mihály – A csanádi püspöki helyettesnek. Budapest, 1849. június 22. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1849:603.
- Horváth Mihály (1872.): Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. III. k. Ráth Mór. Pest. 123–129. old.
- Kováts Sándor (1908): A csanádi papnevelde története. A mai papnevelde megnyitásának első centenáriuma alkalmából. Csanádegyházmegyei Könyvnyomda. Temesvár. 360. old.
- Lonovics József – Makra Imréné. Temesvár, 1848. június 13. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848:szám nélkül. (Eredeti iktató szám: 1092.)
- Lonovics József – Makra Imréné. Temesvár, 1848. június 13. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848:szám nélkül. (Eredeti iktató szám: 1095.)
- Lonovics József – Makra Imréné. Temesvár, 1848. június 19. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848:szám nélkül. (Eredeti iktató szám: 1143.)
- Lyceum Temesvariense (2008). Bugarski, Stevan (szerk.). Fundația Diaspora – Editura Tempus. Temesvár.
- Magyar Alajos (1848): Nyilatkozat a papi nőtlenség tárgyában. Beichel József Könyvnyomdája. Temesvár. 1848. 3. old.
- Makra Imre-Fábry Ignácnak. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1849:245. – Kreminger Antal – A Csanád megyei püspöki helynökségnek. Szeged, 1849. június 7. Közli: „A jelen kor vészes napjaiban”. Dokumentumok a csanádi püspökség 1848/49-es történetéhez. (2006). Miklós Péter (szerk.). Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Szeged. 17–19. old.
- Márki Sándor (1917): Horváth Mihály (1809–1878). Atheneum Rt. Könyvnyomdája 92. old.
- Mednyánszky Cézár–Horváth Mihálynak. Cohnar, 1850. június 5. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár MS 364/132.
- Mednyánszky, Cézár (1858): Confessions of a Catholic Priest. Chapman. London. 38. old.
- Miklós Péter (2004): Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéből. Bába Kiadó. Szeged. 207–208.
- Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof-, und Staatsarchiv. Ministerrat-Vorträge M.R.Z. 1851:765. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegesarchiv. Szerb-Bánsági Főhadparancsnokság. Kt. 1903. 1848–9/11. Fol. 0084-0085.
- Pest, Húsvét utáni VI. vasárnap. (Nyomtatvány.) A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848:szám nélkül. Prímási Levéltár Archivum Ecclesiasticum Simor magánlevéltára 1867:161.
- Prímási Levéltár Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. Polit. Compromissos concernentia. Szám nélküli másolat Pfeiffer József hadbíróági ítéletéről (Temesvár, 1849. december 24.).
- Sarnyai Csaba Máté (2002): Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. METEM. Budapest. 120–122. old.
- Szentkláray Jenő (1899): A Csanád-egyházmegyei plébániák története. I. k. Csanád-egyházmegyei Könyvnyomda. Temesvár. 691–694.
- Szentkláray Jenő (dátum nélkül): Temes vármegye története összefoglaló rövid előadásban a legrégibb kortól az 1867. évi alkotmányos kiegyezésig. (Különlenyomat a Magyarország vármegyéi és városai „Temes vármegye” című monográfiájából). Országos Monográfia Társaság. Budapest. 382. old.
- Temesvári Egyházmegyei Levéltár Personalien, Adams Kristóf 1848:1758, 1849:356.
- Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Personalien, Brassay József. 1845:935, 1849:517.

- Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Personalien, Hegedűs Pál. 1849:985.
- Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1848:szám nélkül.
- Temesvári Római Katolikus Levéltár Personalien, Bódy Antal. 1849:355.
- Valjavetz, Fritz (1944): Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert. Rudolf M. Rohrer Verlag. Brunn, München, Wien. 35–45. old.
- Vukovics sebő emlékiratai Magyarországon való bűjdosása és száműzetésének idejéből (1894). Bessenyi Ferenc (s.a.r.). Atheneum R. Társulat. Budapest. 367. old.
- Zakar Péter (1999): A magyar hadsereg tábori lelkeszei 1848–49-ben. METEM. Budapest. 142. old.
- Zsigovits Béla (1914): A papi nőtlenség (coelibatus) története Magyarországon. Élet Irodalmi Rt. Budapest. 100–115. old.

MARJANUCZ LÁSZLÓ*

MEGJEGYZÉSEK A SZERB VAJDASÁG TÖRTÉNETI PROBLÉMÁJÁHOZ

REMARKS TO THE HISTORICAL PROBLEM OF THE SERBIAN VOJVODINA

ABSTRACT

The Serbs arrived in Hungary in masses, while fleeing from the Turkish, at the end of 17th century. Their status was ruled by imperial privileges and not by the Hungarian laws. This condition also contributed to the fact, that the Serbs started to relate their originally ecclesiastical franchise to the South-Hungarian areas where they lived, to turn their ecclesiastical autonomy into secular autonomy. The estates – considering it as an illegitimate effort – dismissed it from the beginning, but the Habsburgs approached to it tactically. When in 1848 the civilian Hungarian nation and Vienna had a conflict, the latter supported the idea of creating a separate Serbian territory. Thus the dream of the Serbs who lived in Hungary was fulfilled: the territorially separated Serbian Vojvodina. However, it proves the tactical contribution of Vienna, that in the separated area actual practice of power was not possible for the Serbs. It couldn't be, because Vojvodina didn't have a Serbian nature, the majority of the people were Hungarians, Romanians and Germans, while the Serbs didn't make even the ¼ of it. But even Vienna itself thought, that instead of the national separation, a nationally mixed area would lead to political balance. Therefore, in the regional authorities qualified and trustworthy czech-german officers practised the power.

In the Bach period the idea of the Serbian Vojvodina seemed to be a dead end, that was also accepted by Milics Szvezotár, but he trusted in the resurrection of its new form.

Bevezetés

A szerbek politikailag 1848 előtt a kongresszusukon, illetve a magyar országgyűlésben hallathatták hangjukat. Az 1842-i karlócai szerb nemzeti kongresszus azért jelentős, mert ekkor választották meg Josip Rajacsicsot metropolitává. A felső táblán, a szerb főpapság szószólóinak megnyilatkozásaiban a szerb nemzeti célok összefonódtak a görögkeleti egyház törekvéseivel, a szerbség egyházi és világi értelmiségének érdekeivel.¹ Az 1844:II. tc. azon paragrafusa, mely 1847-től az egyházi anyakönyvek magyar nyelvű vezetését írta elő, összeütközéshez vezetett. De az emiatti harc csak 1848. tavaszán bontakozott ki.

Összeütközéshez vezettek a 40-es évek Torontál és a Temes megyei tisztújítások, egyesek a hivatalt viselő szerbek ellen hangolták a közvéleményt, és a szerbek helyett magyarok megválasztására buzdítottak, és fordítva. Ezek az ellentétek okozták, hogy a szerbek hagyományos orientációját, az osztrákokkal való együttműködést tolták előtérbe 1848-ban.²

A szerbek és a magyar szabadságharc

Az újvidéki szerbek még megegyezési készségüket hangoztatták a március 27-i 16 pontban, de az osztrák kormány határőrvidéki intézkedései, és az ottani szerbek áprilisi gyűlései már magyarelleneseek. Az ortodox egyház székhelyén, Karlócán 1848. április 14-én tartott

* Dr. habil., egyetemi docens – Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

szerb kongresszuson hivatalosan egyházi kívánságaikat akarták megfogalmazni, de a fő követelés már a Habsburgok fennhatósága alatt álló autonóm szerb vajdaság létesítése volt. A szerbek első alkalommal követelték a Magyarországból kiharított Szerb Vajdaságnak a fölállítást. Ez főleg a szerb klérus és a határőrvisztek követelése. Magyarbarát csak a szerb származású nemesség, és a magyar városokban élő szerb polgárság volt. A Szerb Vajdaságot az osztrák ház alatt, de a magyar korona közös kötelékében akarták. Területe a Szerémség a Határőrvidékkel, Baranya, Bácska a becsei területtel és a csajkás zászlóaljjal, a Temesköz a Határőrvidékkel, és a kiskindai kerülettel. Tervezték egy teljhatalmú bizottság (odbor) fölállítást a Szerb Vajdaság alkotmányának kidolgozására.³

Területi igényüket „régí jog alapján” indokolták, azonban a magyarországi szerbek sohasem alkottak külön territóriumot. Szerb Vajdaság Magyarországon sohasem létezett. Ezt sem történeti, sem jogi precedens nem támasztotta alá. De innentől kezdve a szerb közgondolkodásba mélyen beivódott az önálló Vajdaság történeti megalapozottsága.

Az 1848. május 13–15-én Karlócán tartott nemzetgyűlés már ennek szellemében működött. Ez a fórum már nem a hagyományos szerb kongresszus volt, mert az csak egyházi és kulturális kérdéssel foglalkozhatott. Ez egy politikai nagygyűlés volt, ahol szerb nemzeti célokat fogalmaztak meg. Többféle politikai irányzat képviselői vettek részt rajta, de leg-erősebb a Szerb Vajdaság fölállítását követelő volt. Rajacic – az áprilisi törvényekről mélyen hallgatva – Ferdinánd április 25-i alkotmányiratára hivatkozott, amely a birodalom népeinek nemzeti egyenjogúságot ígért. Ugyanakkor a régi privilégiumokra hivatkozással megválasztatta magát patriárkává. Patriárkaként ugyanis egy elvben önálló tartomány egyházi vezetőjeként tetszeleghetett. Elgondolása azonban több sebből vérzett: Magyarországon sohasem állt fönn a patriarchátus intézménye, másrészt e konstruált rangot is világi gyűlésen kapta meg.⁴

A Szerb Vajdaság fölállítását a Háromegy Királysággal kötendő szövetséggel kapcsolták össze. Csakhogy a kigondolt Szerb Vajdaság nemcsak szerbek lakta területet foglalt magában, hanem magyar, román, német és horvát lakta részeket is. Megalakult a főodbor (bizottság), amely kezébe vette a szerb lakta területen a politikai és közigazgatási ügyek intézését. Ezzel a régi hatóságok szerepe megszűnt és a szerb községekben és városokban a hatalom egyre inkább a helyi odborok kezébe ment át.

A véd és dacsövetség érdekében folytatott szerb–horvát egyeztetésben probléma vetődött föl: a Szerémség, melyet fölvettek a Szerb Vajdaságba, de ott jelentős horvát népesség is lakott. Maga a területileg önállósodott Vajdaság ekkor még Bécsnek sem volt ínyére, a magyar kormány pedig érvénytelenítette a karlócai határozatokat, s ragaszkodott ahhoz, hogy a szerbek a magyar kormány által meghirdetett kongresszust tartsák meg. De az nem ült össze, mert a szerbek nem mentek el. Mindkét fél a fegyveres megmérettetésre készült. Jellasic jóváhagyásával júniusban aztán megindult a szerbek fegyveres felkelése. A magyarországi nemzetiségek közül a szerbek fordultak elsőnek szembe a magyar polgári forradalommal. 1848. október 7-én összeült a második szerb nemzetgyűlés a Szerb Vajdaság követelésével, de ezt Bécs most sem fogadta el.⁵

Közben magyar javaslat is született a szerbek megbékítésére. Ennek értelmében a szerbek az áprilisi szabadságjogokat megszorítások nélkül gyakorolhatják, a szerb nyelv egyházi, iskolai és községi ügyekben korlátlanul használható, a görögkeletiek egyenjogúsítását és évi kongresszusuk megtartását törvény garantálja, a Határőrvidéken eltörlik a katonai rendszert és bevezetik a közszabadságot, de a Szerb Vajdaság követelését elvetette a magyar kormány. A tárgyalások ezek után, többek között Windischgrätz Rajacinnak adott utasítására is, megszakadtak.

1849 februárjában Rajacsics vezetésével létrejött az ideiglenes szerb vajdasági kormány. Ezzel párhuzamosan megalakultak a szerb községi és kerületi tanácsok, szerb nyelv

lett a közigazgatás nyelve. Mivel Bécs sem akarta még mindig elismerni a Vajdaságot, Rajacsics a bécsi orosz főkonzulhoz fordult, hogy járjon közbe a szerb követelések teljesítés érdekében.⁶

Kossuth 1849 tavaszán sem változtatott a Szerb Vajdasággal kapcsolatos álláspontján, de hajlandó volt Szlavóniát a Horvátországhoz hasonló autonómiával szerb területnek elismerni. Ez az OHB megegyezési készségét bizonyítja, amit a szerbek nem tekintettek tárgyalási alapnak, mert még mindig bíztak az osztrákok ennél kedvezőbb ajánlatában.

Pedig ez kiindulópontnak megfeleltethető, hisz régi szerb törekvésnek engedett: Szlavóniát adta nekik. E javaslat értékét az 1849. március 4-i olmützi alkotmánnyal összevetve jobban megértjük. Rajacsics félt attól, hogy kitudódik az oktrojált alkotmány, ami óriási csalódás volt a számára. Az „oszthatatlan és felbonthatatlan ausztriai örökös monarchia” koronátartományai között nincs felsorolva a Szerb Vajdaság. Annyit írtak róla, hogy különállásának kérdését későbbi döntéstől teszik függővé, a Határőrvidéken pedig meghagyják a katonai szervezetet, közvetlenül a birodalmi végrehajtó szervezetnek alárendelve.⁷ Tehát nemcsak nem döntött a Vajdaságról, de területét eleve is korlátozta a Határőrvidék fenntartásával.

Zimonyban a helyzet megbeszélésére rendkívüli szerb nemzetgyűlés ült össze (a harmadik) 1849. május elején. Közben a magyar kormány is újabb engedménnyel rukkolt elő megegyezési szándéka jeléül: kimondta, a községek beligazgatási nyelve az lesz, amelyen a többség beszél. Hiába, a Szerb Vajdaság ügyében nem született megállapodás, s mivel jött a cári intervenció, a tárgyalások is vége szakadtak.

A Szerb Vajdaság felállítása

Maga az olmützi alkotmány sosem lépett életbe, de a szerbeknek benne tett ígéret végül megvalósult, igaz nem teljesen a szerb elképzelések szerint.⁸ Az összbírodalmi kormányzat a történeti Magyarországot társországairól leválasztotta, a köztük lévő közjogi kapcsolatokat fölbontotta, s mindegyiküket közvetlen Bécsnek rendelte alá. A szerbek igényeinek kielégítésére a Szerb Vajdaság és Temesvári Bánát megalakítását ígérte az oktrojált alkotmány. A császári pátens 1849. november 18-án mondta ki, hogy Bácsbodrog, Torontál, Temes, Krassó megyékből, valamint a Szerém megye rumai és illoki járásból alakítandó Vajdaság Magyarországtól független, külön koronátartomány, amely közvetlenül a birodalmi minisztériumnak alárendelt kormányzat alatt áll.⁹

A császár fölvette a szerbek nagyvajdája címet, ami formálisan a szerb nemzet elismerését jelentette, egyben „lefoglalta” a vajdai méltóság intézményét, hogy a tartomány élére bizalmi embert lehessen kinevezni. A Vajdaságot és a Bánságot igazgató kormányzót alvajdának, egyes iratokban országfőnöknek nevezték. Ténylegesen ő állt a Szerb Vajdaság élén, de melléje miniszteri biztost rendelték.¹⁰

Ez a személy nem lehetett nemzetiségi szempontból elfogult, nem lehetett érintett az adott terület etnikai villongásaiban, de megfelel Bécs kormányzati elvárásainak. Ezekből az udvari elvekből következett, hogy a tartomány tényleges ura nem lehet szerb. A főnti szempontok alapján a Vajdaság első kormányzója (alvajdája) Mayerhofer tábornok lett, aki korábban belgrádi osztrák konzul volt. Működését ellentmondásosan ítélték meg: sokan szerbbarátnak tartották, a szerbek viszont a sok leváltott szerb hivatalnok miatt velük ellenséges érzelműnek. A tartományi igazgatás tagjainak kiválasztásában az elsődleges szempont a képesség volt, utána következett az országos nyelvek ismerete, s csak azután jött szóba a nemzetiségek egyenjogúságának szempontja. Utóbbit inkább a járási szintű hivatalnokságnál vették figyelembe. A Vajdaságban így szerephez jutott szerb közigazgatási és

bíróági hivatalnokok elsősorban a járási szintet uralták. Tevékenységüket az adott körzet más nemzetiségeinek tagjai gyakran bíralták. Tipikus panasznak számított, hogy a szerbek az igazgatás során saját nemzettársaikkal szembeni elfogultak, míg a más népcsoportokhoz tartozókat diszkriminálják.¹¹

A Mayerhofert 1851-ben váltó Coronini-Cronberger gróf országfőnöksége alatt a helyzet nem változott. Tőle pedig nagyobb pártatlanságot vártak el, mint amekkorát elődje tanúsított.¹²

A tendencia a kormány és a nemzetiségek konfliktusát hordozta szükségképpen, hisz Bécs centralizált, a helyi végrehajtóktól a kormánycélok szolgálatát és nem nemzetiségi érdekvédelmet várt. Éppen ezért a jelentős pozíciók a Monarchia megbízható katonáinak és bürokratáinak kezébe kerültek. Összhangban állt ez Schwarzenberg cinikus célmeghatározásával: az új koronataromány mint holmi „boszorkányfattyú kellő náspárolással szép és jól nevelt gyermekké formálható”.¹³

A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság a centralista kormányzat korában hiába alkotott tehát külön közigazgatási területet, a szerbek tényleges hatalomgyakorlása nem érvényesült. Az 1848–49-ben létrehozott szerb közigazgatási szerveket fölszámolták, sőt a lojális Rajaccsics patriárkát fegyveres beavatkozással fenyegették meg, ha akadályozni merné a fölszámolt szerb önkormányzat iratainak hatósági lefoglalását. A külön polgári igazgatásba csak az fért bele, hogy a neoabszolutista közigazgatás települési szintjein szerbek is nyertek alkalmazást, főleg helyi testületekben, amelyekben a szaktudást a lokális ismeret pótolhatta.

Ennek fő oka a területi bürokrácia szakmai igénye. Pl. a vajdasági építészeti ügyekben a Belügyminisztérium a tartományi helytartósággal levelezett, s ez utóbbi kebelében működött a temesvári székhelyű Országos Építészeti Igazgatóság. Helyi szintű hivatalait járásonként szervezték meg, ahol speciális műszaki ismeretekkel rendelkező, többnyire német személyzet dolgozott.

A hatóság legfontosabb feladata az út- és vízügy irányítása, mert nagy állami útépitkezések folytak (Szegedről Nagyszerbenbe), és tovább folyt a Béga és a Ferenc csatornák kiépítése. Az utak gondozása, karbantartása, a csatornák állandó üzemben tartása szintén stratégiai napi teendőnek számított.

A vízépítés területén a Tisza szabályozása emelkedett ki méreteiben és fontosságában. Tisza 6 folyamszakasza közül 5 esett Magyarországra, 1 (a bácsi) a Vajdaságra, s amely Józseffelváig terjedt, onnan Határőrvidéken át folytatta útját Titelen keresztül a Tisza torkolatáig. Minden folyamszakaszban az építészeti főhivatal (a Vajdaságé Temesvárott) felelt a Tisza szabályozásért. Ez elsősorban a Tisza hajózható állapotban tartását jelentette. Mind az építészeti, mind a vízügyi szolgálat szakmai-politikai irányítása bizalmi feladatnak számított, amit birodalmi szakszemélyzetre bízta.

Az egész vajdasági építőipar Műszaki Felügyelősége Budán volt, míg a Tisza szabályozás politikailag (bürokratikusán) a bécsi Kereskedelemügyi Minisztériumnak volt alávetve.¹⁴

Sem a Vajdaság szervezete, sem pedig a területe nem a szerbek korábbi követeléseire alakult ki. Baljós előjelnek tekinthették a szerbek már azt, hogy a nemzeti központjuknak számító Karlóca helyett az erős német polgársággal rendelkező Temesvár lett a tartomány székhelye. A Vajdaság nem volt szerb jellegű, a többséget a magyarok, románok és németek tették ki. Azok a területek, ahol jórészt szerbek éltek, nem alkottak külön szerb vidéket. Etnikai tömörülésük a csak a Szerémségben mutatható ki. Mivel Bécs a nemzeti elkülönülés helyett, a politikai egyensúlyhoz vezető nemzetiségi keveredést látta kívánatosnak, öt kerületet (Temesvár, Becskerek, Zombor, Újvidék, Szabadka) hozott létre, a régi megyehatárokat megőrzésével. A kerületi hatóságokban más tartományokból érkezett kinevezett és megbízható német-cseh tisztviselők működtek engedelmes végrehajtókként. Így sem a kerület, sem a megye, de még a járási beosztás sem tükrözte a nemzetiségi megosz-

tás igényét. Közigazgatási-adminisztrációs szempontok voltak a döntők, ezért a kerület alatt többnyire maradt a régi területi beosztás.¹⁵

A nemzeti jellegű önkormányzat illúzióját teremtette meg, hogy tartomány központi hatósága közvetlenül levelezett a bécsi Belügyminisztériummal. Az így keletkezett iratok dossziéjára a hatóságok vagy a „Serbien” vagy a „Woiwodina” jelzést írták, de a „Vajdaság” névbeli említésén túl tényleges nemzethatalmi engedmények nem születtek. Ezt a térség etnográfiai viszonyai nem is engedhették meg.

Az 1850. évi osztrák népszámlálás nemzetiségi adatai ezt számszakilag is alátámasztják. A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság lakossága 1 398 997 főt tett ki. Ebből 241 594 (17,3%) volt a magyar, 340 149 (24,3%) a német, 398 094 (28,5) a román, 28 070 (2,0%) a szlovák, 333 189 (23,8%) a szerb, 2699 (0,2%) a horvát lakosság. A fennmaradó népességet az egyéb nemzetiségek (olasz, vend, rutén, cseh, lengyel stb.) alkották.¹⁶

Elgondolkodtató adatok: a közigazgatásilag elkülönített területen az uralmat gyakorló szerbek a népesség negyedét sem tették ki, de igényt tartottak az egész lakosság politikai vezetésére, méghozzá a hatalom monopóliuma segítségével. Miközben a tartomány német lakossága pl. egyedül nagyobb volt, mint a szerb. Talán ennek fölismerése okozta, hogy a németek 1849. őszén „saját” tartomány kiharosításáért folyamodtak a császárhoz, amelyben fölpanaszolták, hogy „bár az uralkodóházzal rokon fajhoz tartoznak” a tervezett Vajdaságban mégis „védtelen árvákká lesznek egy más nemzetiség házában”.¹⁷

Hasonló mondható el a románokról is, akik többen voltak a szerbeknél, de a magyarok 17,3%-os részaránya sem lebecsülendő. Pusztán e tények alapján kijelenthető, hogy az egész térség szerb nemzeti jellegűvé válása ellentmondott Bécs nemzetiségpolitikai elvének, amely a népek egyenjogúságának ideológiáját vallotta. A szerb álláspont kreált történeti jogra hivatkozva kétségbe vonta pl. a horvátok nemzeti kisebbségi mivoltát, amit a statisztika 0,2%-os eredménye is tükröz. Ez föltűnően kevés a korábbi fölmérésekhez képest. A szerbek szerették magukat egyrészt felekezeti közösségnek értelmezni, hogy az óhit közös platformján a románok szövetségét elérjék. Másrészt vallották a délszláv etnikai egység gondolatát is, amelynek jegyében a katolikus horvátokat és bunyevácokat szerbnek minősítették.¹⁸

Egyedül az iskola és vallásügy az, ami ugyan szintén állami felügyelet alatt állt, de a nemzetiségi mivolt megőrzésének esélyeit jobban megteremtette.¹⁹

A Vallás és Közoktatási Minisztérium (Thun Leo) hatásköre kiterjedt a Vajdaságra is, az ott működő oktató és nevelő intézetekre, azok munkájára.

Az iskoláknak meg kellett felelniük az egyes nemzetiségek legfőbb szükségleteinek. A népiskolai oktatásnak a gyermekek anyanyelvén kellett folynia, hacsak a nyelvi keveredés ezt lehetetlenné nem tette. A középiskolák oktatási nyelve bármely, az országban használatos nyelv lehetett, lehetőleg azonban azon a nyelven kellett oktatni, amely az illető vidék lakosságának a legjobban megfelelt. Kevert lakosság esetén két nyelven folytatható az oktatás, vagy tárgyanként váltakozva, vagy pedig úgy, hogy a tanulókat választották szét két külön csoportra. A nemzetiségi nyelvek gondozása a pesti egyetemnek is feladata volt, csak itt gyakran ütközött a nemzetiségi elv a tudományosság szempontjával, mert az egyetemi tanárok kiválasztásánál a nemzetiségek igényeit megelőzte a tudományos kritériumok megléte.

Az Októberi Diploma után a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság Magyarországra való visszakebelezésének megvizsgálására az uralkodó gróf Mensdorff-Pouilly altábornagyot küldte ki biztосként, a nemzetiségek és vallásfelekezetek tagjainak meghallgatása céljából. Ennek eredményeként 1860 december 29-én királyi rendelet szüntette meg a Szerb Vajdaságot, és a magyarországi Helytartóság számát a korábbi 20 helyett kettővel növelte a Vajdaság visszacsatolása miatt. A Vajdaságban működő Helytartóság 1861. január 25-vel szüntette be működését, a magyarországi Helytartótanács viszont február 1-jével vette át a visszacsatolt területek ügyintézését. A Vajdaságot Magyarországgal közigazgatásilag újból

egyesítették, kancellária hatásköre újra kiterjedt a volt koronatartományra. A térség nemzetiségeinek kulturális-művelődési helyzetén ez nem változtatott semmit.

A provizórium alatt Záránd megye pl. azt határozta, hogy ott a román nyelv lesz a hivatalos a magyar nyelv kizárásával. Forgách főkancellár azonban elérte 1865-ben, hogy hatálytalanítsák a megye döntését, és szerinte az legyen helyben a hivatalos nyelv a vegyes községekben, a melyben a prédikációkat tartják.

A vajdaság bekebelezése után az ottani nemzetiségek nyelvhasználatát vallási és iskolai ügyekre korlátozták. A görögkeleti papság, lelkészek, tanítók kinevezése a szerbség belügye maradt, fölszentelésük állami jóváhagyást nem igényelt. Az autonóm rendszerben (1861) gyűjtöttek egyházi épületekre, engedélyt kértek egyházi és iskolai célú civil adományszóra. Egymás után születtek a görögkeleti iskola-alapítványok, melyek a szerb nemzeti alap forrásául szolgáltak, görögkeleti ösztöndíjak fedezetét adták. A Matica Srbska szerb tanítóképző intézetet patronált, papnövendékek tanulmányait finanszírozta pl. tankönyvek beszerzésével.²⁰ Ezek apró példák arra, hogy a Vajdaság fölszámolása nem rontott a szerbség kulturális-vallási helyzetén.

Az Októberi Diploma megszüntette a Szerb Vajdaságot. A szerbek csalódtak, különösen a liberálisok. Miletics Szvetozár újra fölvetette a magyarokkal való együttműködés gondolatát, mert a Szerb Vajdaság kudarcát Bécsnek és a szerb egyháznak tulajdonította. Híres cikkében írta: „A szerbek nem sajnálják a Bach-féle Vajdaságot, azt eltemették, de a Vajdaság megváltozott formában újból meg fog alakulni”.²¹ A Vajdaság ma is létezik, kérdés csupán, hogy Miletics Szvetozár erre gondolt-e?

JEGYZETEK

1. Szakály Ferenc (1989): A szerbek Magyarországon. In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István. Szeged, 35.
2. Perényi József (1977): Jugoszlávia története. Budapest, 110.
3. Kerékyártó Árpád (1874): Tíz év Magyarország legújabb történetéből 1848–1849. Budapest, 325.
4. 1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Szerk.: Hermann Róbert, Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. 82.
5. Arató Endre (1960): A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790–1848. I. kötet, Budapest, 52.
6. Perényi József (1977): 123.
7. Sashegyi Oszkár (1965): Az abszolutizmus kori levéltár. Budapest, 17.
8. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő. Budapest, 35
9. Sashegyi (1965): 30.
10. Niederhauser Emil–Gonda József (1978): A Habsburgok. Gondolat-Budapest, 199.
11. Deák Ágnes (2000): „Nemzeti egyenjogúsítás” 1849–1860. Osiris-Budapest, 155.
12. Deák Ágnes (2000): 146.
13. Magyarország története 1849–1918. Szerk.: Hanák Péter. Budapest, 1972. 27.
14. Sashegyi Oszkár (1965): 154–155.
15. Deák Ágnes (2000): 92.
16. A jogi népesség nemzetiségi megoszlása az 1850. évi népszámlálás alapján. 1. statisztikai táblázat. In: Deák Ágnes (2000): „Nemzeti egyenjogúsítás” 1849–1860. Osiris-Budapest.
17. Magyarország története. IV. Szerk.: Hanák Péter Bp. 1972. 27.
18. Deák Ágnes (2000): 83.
19. Cultus-Akten Ungarn und Woiwodina, Studien Akten Woiwodina. In: Sashegyi Oszkár, 1965. 151–152.
20. Sashegyi Oszkár (1965): 110.
21. Hanák Péter (1972): 110.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Szerk.: Hermann Róbert, Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. 82.
- A jogi népesség nemzetiségi megoszlása az 1850. évi népszámlálás alapján. 1. statisztikai táblázat. In. Deák Ágnes (2000): „Nemzeti egyenjogúsítás” 1849–1860. Osiris-Budapest.
- Arató Endre (1960): A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790–1848. I. kötet, Budapest, 52.
- Cultus-Akten Ungarn und Woiewodina, Studien Akten Woiewodina. In: Sashegyi Oszkár, 1965. 151–152.
- Deák Ágnes (2000): „Nemzeti egyenjogúsítás” 1849–1860. Osiris-Budapest, 155.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő. Budapest, 35
- Kerékgyártó Árpád (1874): Tíz év Magyarország legújabb történetéből 1848–1849. Budapest, 325.
- Magyarország története 1849–1918. Szerk.: Hanák Péter. Budapest, 1972. 27.
- Magyarország története. IV. Szerk.: Hanák Péter Bp. 1972. 27.
- Niederhauser Emil–Gonda József (1978): A Habsburgok. Gondolat-Budapest, 199.
- Perényi József (1977): Jugoszlávia története. Budapest, 110.
- Sashegyi Oszkár (1965): Az abszolutizmus kori levéltár. Budapest, 17.
- Szakály Ferenc (1989): A szerbek Magyarországon. In. A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István. Szeged, 35.

SUBA JÁNOS*

KATONAI HELYŐRSÉGEK A „VAJDASÁGBAN” 1867–1918

MILITARY GARRISONS IN VOJVODINA 1867–1918

ABSTRACT

This essay aims to present the military units that between 1867–1918 were supplied for by peace garrisons and supplementary units from Vojvodina, from the settlements of the area that today belongs to Serbia. Among the Imperial and Royal Troops (K. u. K.) the Regiments of Foot No. 86 from Szabadka, No. 23 from Zombor, and No. 6 from Újvidék (Novy Sad) were subordinated to the IVth Wing Headquarters of Budapest. Regiments of Foot No. 29 from Nagybecskerek, No. 43 from Fehértemplom were subordinated to the VIIth Wing Headquarters of Temesvár. Troopers Regiment No. 11 from Mitrovica was under the authority of the XIIIth Wing Headquarters of Zagreb in Croatia.

As regards the Hungarian royal military units, Regiment of Foot No. 6 of Szabadka and the Battalion from Nagybecskerek of Regiment of Foot No. 5 of Szeged were allocated in the IInd Military District of Szeged. Units of the Regiment of Foot no. 7 from Versec were supplied from the Southern parts of Temes county. Regiment No. 28 of Vinkovce were recruited from the townships of Szerém county.

Bevezetés

Tanulmányunkban azokat a katonai alakulatokat ismertetjük, amelyek hadkiegészítésüket a ma Vajdaságnak nevezett terület településeiről nyerték, illetve azokat az alakulatokat, amelyeknek békehelyőrségük volt valamely Vajdasági település. Vajdaság alatt a Bácska,¹ (földrajzilag Közép-, és Dél-Bácska), Bánság² (földrajzilag Nyugat-Bánság), és Szerémség (földrajzilag Kelet-Szerémség) területét a történelmi Bács-Bodrog és Torontál és Temes és Szerém vármegyét értjük.³ Ezt a területet mi leszűkítjük, és a mai Szerbiához tartozó területet értjük alatta. Vizsgálódásunkból kizárjuk a Habsburg császárság által létrehozott határőrvidék⁴ katonai alakulatait, valamint a Pétervárad-i erődben elhelyezett és ott szolgálatot teljesítő alakulatokat. A Habsburg haderő azon ezredeire koncentrálunk, amelyek hadkiegészítésüket erről – a ma Szerbiához tartozó – területről nyerték, illetve itt diszlokáltak.

Békehelyőrség alatt esetünkben azokat az alakulatokat értjük, amelyeknek parancsnoksága a hadvezetés által kijelölt városban állomásozott. A Habsburg Birodalom haderejében az ezred volt az a szervezeti egység, amelynek – több emberből álló – parancsnoksága, törzse volt.

A békehelyőrség, a „garnizon” az állandó hadseregek létrehozásával a XVIII. században vált általánossá Európa szerte. Így volt ez a Habsburg Birodalomban is. A korszak és így a Habsburg haderő legfontosabb szervezeti egysége az ezred volt. Az ezred több feladatot oldott meg: egyszerre működött adminisztratív, hadkiegészítő, kiképző, fegyelmező és gazdasági, szervként. Háborús időkben új ezredeket hoztak létre, amelyeket később vagy megszüntettek vagy, feloszlattak, alakulataikat más ezrek kötelékébe vezényelték.⁵

Az ezred, ezredtörzsre és századokból álló zászlóaljakra tagozódott. Az ezredtörzs békeidőben és háborúk alatt is hivatalos jelentése székhelyén állomásozott. Zászlóaljai pedig az ezredtörzshöz közeli településeken, úgynevezett elhelyezési körletekben állomásoztak, a

* PhD, alezredes, a Hadtörténeti Térekptár vezetője, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.

hadvezetés háború idején innen vezényelte a hadszíntére. Az ezredek zászlóaljai, századai gyakran változtatták elhelyezési körletüket, miközben az ezredtörzs változatlanul székhelyén maradt. Időnként az ezredtörzsek is helyőrséget változtattak, nemcsak az alakulataik, aminek oka egyrészt a terület eltartó képessége volt. A lovas alakulatoknál a lovak számára mindig biztosítani kellett a megfelelő nagyságú legelőket. Ha a lovak felélték a legelőket, akkor gyakran megtörtént, hogy nem csupán egyes századokat, hanem a teljes ezredet is áthelyezték. Másrészt politikai okai is voltak, hogy a birodalom különböző tartományaiból származó hadkiegészítésű alakulatok nem a saját hadkiegészítésű területükön diszlokáltak.

A Habsburg haderő ezredeit ezért gyakran áthelyezték.⁶ Ezt a folyamatot a hadsereg felső vezetése, a Haditanács, később a vezérkar, majd a szállásmesteri hivatal koordinálta, irányította. Az ezredek áttelepülése nem egyszerűen csak katonai kereteken belüli manőver volt, hatása messze túlterjedt a hadsereg keretein, érintette a vármegyei közigazgatást, valamint az adott terület népességét is.

Az általunk vizsgált terület egy adott történelmi korszakban nagyon mozgalmas hadtörténettel rendelkezett. Azonban mi kezdő időpontunk 1867, a kiegyezés és az általa létrejött Véderőtörvények és a m. kir. Honvédség felállításának kezdete. A szűkebb témánk megértéséhez, ahol szükséges ott röviden áttekintjük a Habsburg haderő legfontosabb jellemzőit, mert ezek ismerete nélkül nem érthető az alakulatok elhelyezése.

Katonai közigazgatás

A hadsereg alakulatai bérelt, és többé-kevésbé elégtelen, hiányosan felszerelt férőhelyeken közösen, vagy pedig egyenként voltak beszállásolva.⁷ Az 1868. évi Véderőtörvények, valamint a megrövidített tényleges katonai szolgálat a közös hadsereghez tartozó alakulatok állandó együttes és szabályszerű elhelyezését kívánta meg. A korábbi gyakorlat – hogy a katonák a lakosságnál ezekkel együttes, vagy az osztályok és szakaszok részére bérelt kis férőhelyű épületekben, és szobákban való beszállásolása – hátrányos volt a szolgálat ellátására, a kiképzésre, nem is beszélve a fegyelmi helyzetről. Ezért a katonai vezetés törekedett a katonai alakulatok állandó elhelyezésére. Ezt ösztönözte a technika fejlődése is, amely igényelte a lőterek, gyakorlóterek, lovardák építését, a különböző fegyverek közötti együttműködés állandó gyakorlását.⁸ Ez maga után vonta, hogy a katonailag fontos fekvésű településeken elhelyezett alakulatok állandó laktanyákban kapjanak helyet. A beszállásolást csak az 1879. évi XXXVI. törvény oldotta meg.⁹ Ezt az 1895. évi XXXIX. törvénycikk némely ponton előnyösen módosította.¹⁰ Így vált lehetővé, hogy a haderő alakulatai modern, a kor színvonalán álló, állandó újonnan épített laktanyákban nyerjenek elhelyezést.

Vizsgálatunkat a legmagasabb szintű katonai szervezéssel kezdjük. Katonai közigazgatás legmagasabb parancsnoksága és hatósága a katonai területparancsnokság volt az Osztrák–Magyar Monarchiában, amelyet a haderő hadkiegészítési és adminisztratív ügymeneti célból alakítottak ki. Mozgósítás esetén ezek alkották hadtestparancsnokságokat.¹¹ Az általunk vizsgált terület a cs. és kir. Közös Hadsereg IV. Budapesti és a VII. Temesvári és a XIII. Zágrábi katonai kerületéhez, az itt lévő alakulatok a IV. és a VI. és a XIII. hadtestek alárendeltségébe tartozott. Természetesen a hadrendi megnevezés és számozás is fejlődésen ment keresztül.

A m. kir. Honvédség katonai közigazgatását 1868–1913 között többször átszervezték.¹² A katonai kerületek hadkiegészítési kerületekre tagozódtak.¹³ Így a legfontosabb irányító parancsnokság a Honvéd kerületi parancsnokság¹⁴ volt, mely a hadtestparancsnokság mozgósítása és elvonulása után a hadtest székhelyén visszamaradó katonai vezetőszerkvént

felsőfokú területi katonai hatóságként működött.¹⁵ Az általunk vizsgált területet 1871-től a Szegedi és a Zágrábi honvédkerülethez tartozott. (A II. Szegedi és a VII. majd a VI. Zágrábi honvédkerülethez.)

Katonai alakulatok és helyőrségek a Vajdaságban

A következőkben azon alakulatokat tekintjük át, amelyek az általunk Vajdaság néven nevezett vidékéről nyerték kiegészítésüket, illetve itt diszlokáltak. Ezeket pedig a diszlokációs térképek segítségével mutatjuk be. A haderő alakulatainak mozgását az évenként kiadott *Állomásoztatási (diszlokációs) térképekből* tudjuk nyomon követni.¹⁶ Az ismertetésre kerülő alakulatok az általunk vizsgált időszakban vagy az adott helyőrségben állomásoztak, vagy kiegészítésüket erről a terület településéről nyerték.

Természetesen, az alakulatok számozása, hadrendi megnevezése is változott, ahogy maga a haderő a K. u. k. hadsereg, illetve a honvédség fejlődött, alakulatai növekedtek, vezetési struktúrája korszerűsödött. Ezeket mind nyomon tudjuk követni az elhelyezési térképek segítségével. Ezek a térképek akkor kerültek kiadásra, amikor a haderő bizonyos alakulatai helyőrséget változtattak (átdiszlokáltak, áttelepültek), új alakulatokat, intézményeket, irányító szerveket (pl.: dandár, hadosztályparancsnokság, állomásparancsnokság) hoztak létre. Mivel a békehadrend nyílt volt, ezért a Monarchia békehaderejének elhelyezkedése közismert volt. Így ezek a térképek kereskedelmi forgalomba kerültek, megvásárolhatók voltak.

A területi hadkiegészítés alapján és a tömeghadsereg létrejöttével a polgári közigazgatás és a sorkötelesek is tudták, hogy hova és milyen alakulathoz fognak bevonulni. A területi hadkiegészítési „határok” a különböző alakulatok között ki voltak jelölve. A mi szempontunkból legfontosabb az, hogyan változtak a hadkiegészítési határok a különböző alakulatok között. Ezt mutatjuk be a diszlokációs térképek segítségével, ezek is több célra készültek, különbözők voltak, alakjukat, díszítésüket tekintve. A monarchiában a diszlokációs térképek egy részét polgári nyomdák állították elő, és polgári közigazgatási hatóságoknak, illetve a nagyközönségnek szánták.

Az első térkép, amelyet előzményként ismertettünk 1840-ből, származik.¹⁷ Annak illesztésére, hogy a seregek számozása általában nem változott. A hadsereg egy konzervatív intézmény, ragaszkodik a hagyományaihoz. A korszerűsítés a mi esetünkben inkább újabb alakulatok, újfegyvernemek, szakcsapatok megjelenését és a hadkiegészítés területi beosztásának finomodását jelenti.

1840-ben az általunk tárgyalt terület a 6. Újvidéki császári gyalogezred¹⁸ hadkiegészítési területéhez tartozott. A térképen jól láthatók a kiegészítési kerület határai, amelyek egybeesnek az akkori Bács-Bodrog megye határaival, természetesen figyelembe véve a határörvidék területét. A Zentai járás már 29. Nagybecskereki ezred hadkiegészítő területéhez tartozik.¹⁹ A 29. ezred kiegészítő területe a Torontál vármegyét, illetve Temes megye déli részét ölelte fel. Ugyanezt az állapotot mutatja be egy 1857-ből származó térkép.²⁰

A Neoabszolutizmus idején az ország közigazgatási beosztása is megváltozott. Ez nyomon követhető az elhelyezési térképeken, vázlatokon is. 1859-ben a Magyarországon állomásozó III. hadsereg alá volt alárendelve a Szabadkán állomásozó 3. Ulánus ezred,²¹ és az Újvidéki 6. gyalogezred Újvidéken állomásozó 4. zászlóalja.²² A Temesvári katonai körzet alárendeltségében a 24. ezred 4. zászlóalja állomásozott Nagybecskereken.

Az 1866. évi elhelyezési vázlaton a Temesvári katonai körzet területe megnövekedett, már felölelte Bács-Bodrog vármegyét is. Ekkor a következő alakulatokkal találkozunk: Zomborban a 23. gyalogezred egy zászlóalja, Nagyikindán a 29. ezred egy zászlóalja, Versecen a 43. ezred²³ egy zászlóalja található.²⁴

Ez utal arra, hogy az ezredek kiegészítő körzete is megváltozott, új ezredek jöttek létre, amire több térkép is utal. 1865-ből származó térképen látni lehet, hogy a Bács-Bodrog vármegye északi területe a Zombori székhelyű 23. gyalogezred²⁵ kiegészítő kerülete lett, míg a megye déli Apatí–Kula–Óbecse vonaltól délre az Újvidéki 6. gyalogezred kiegészítő kerülete maradt. A 29. gyalogezred kiegészítési területe pedig Torontál vármegyét és Temes megye területének egy részét fedte le.

Az 1870-ből származó térképen újra megváltozik az ezredek kiegészítő kerületeinek határa. A térkép nemcsak a katonai közigazgatás beosztását, hanem a nemzetiségi viszonyokat és a vasúthálózatot is bemutatja.²⁶ Ez már a haderő új struktúráját jelentette, amely természetesen folyamatosan módosult, tekintettel a birodalom által viselt háborúkra, és azt követő átszervezésekre.

E szerint a vizsgált területen a Budai XI. katonai területparancsnokság területén a XIII. (Pesti) hadosztályparancsnokság alárendeltségében tartozott a 23. és a 6. gyalogezredek. Bács-Bodrog vármegye területén két ezred osztozkodott. A 23. Zombori ezred a megye nyugati részét a Bajai, Bácsalmási, Topolyai, Zombori, Apatini, Kulai járás területét foglalta magába. A 6. Újvidéki ezred a megye keleti területeit a Szabadkai, Zentai, Óbecsei, Újvidéki Palánkai járásit foglalta magába. A 4. k.u.k. huszárezred kiegészítő (pót) százada Szabadkára települt. A Temesvári XIV. katonai területparancsnokság területén a XVII. (Temesvári) hadosztályparancsnokság alárendeltségében volt a 29. Nagybecskereki és a 43. Verseci ezred.

Az 1876-os diszlokációs térképen katonai közigazgatás határai és ezzel együtt az ezredek területi kiegészítésének körzetei is módosultak.²⁷ A határőrvidéket felszámolták. Itt létrejött a XV. Zágrábi katonai területparancsnokság, alárendeltségében a 70. gyalogezredel, amelynek kiegészítő kerületét többek között Szerém vármegye alkotta.²⁸

A X. Budapesti katonai területparancsnokság területén a 23 és a 6. ezredek kiegészítő területe ismét módosult. A 23. ezred kiegészítő területe a Hódsági és a Palánkai járással bővült. A 6. Újvidéki ezred megkapta a Pétervárad és a Titeli csajkások területét, cserébe elveszítette a Palánkai járás területét.

A Temesvári XIII. katonai területparancsnokság területén a 34. (Temesvári) hadosztályparancsnokság alárendeltségében volt a 29. Nagybecskereki ezred Torontál megye területével. A Temesvári 61. ezred kiegészítő területe megnövekedett, leért a Dunáig. A 43. ezred székhelye átkerült Versecről Karánsebesre és kiegészítő területe megnőtt Temes megye déli részén túl Krassó-Szörény megyéével.

Itt már megjelenik az újonnan szerveződő honvédség alakulatainak elhelyezése kék színnel.²⁹ Így a II. Szegedi kerületben felállításra került a 4. Észak-Bácskai zászlóalj Szabadka, az 5. Közép-Bácskai zászlóalj Zombor, a 6. Dél-Bácskai zászlóalj Újvidék, a 13. Észak-Torontáli zászlóalj Zombolya, a 14. Dél-torontáli zászlóalj Nagybecskerek, a 17. Krassó-Temesi zászlóalj Versec, a 85. Duna-Temesközi zászlóalj Pancsova. A VII. Zágrábi Horvát-szlavon kerületben a 92. Péterváradi zászlóalj Mitrovica székhellyel.³⁰ A lovaságnál a helyőrségek a következők voltak: a 4. Bácskai honvédhuszár lovasszázad Zombor, a 9. Torontáli honvédhuszár lovasszázad Nagybecskerek, a 32. szerémi dzsidás honvédlövasszázad Vukovár helyőrséggel. A zászlóaljakat 1871-től dandárokba vonták össze.³¹

1882-ben a hadsereget átszervezik és a meglévő 80 ezredhez még 22 gyalogezredet szerveznek 1883. január 1-jével.³² Az 1883-as térképen megjelenik a Szabadkai 86. és a Fehértemplomi 83. gyalogezredek.³³

A Szabadkai császári és királyi 86. magyar kiegészítésű gyalogezred az Újvidéki 6. ezred 5 zászlóalja, a Zombori 23. gyalogezred 5 zászlóalja, a Budapesti 32. gyalogezred 3 zászlóalja és a Kecskeméti 38. gyalogezred 4. zászlóaljából alakult meg. Kiegészítési kerületparancsnokság székhelye Szabadka, ezrednyelv magyar volt.³⁴ Az ezredek kiegészítő

kerülete újból átalakult. A 23. ezred kiegészítési területe főképpen az Újvidéki 6. gyalogezred és csak kis részben a Zombori 23. ezred kiegészítési kerületéből hasították ki. Magába foglalta Bács-Bodrog vármegyének a Tisza felé eső részét, keleten a Tiszaig, délen a Ferenc csatornáig, északon a megyehatárig.

Az új beosztást a térképek is ábrázolják. Egy 1885-ben kiadott térképen lehet nyomon követni, ahol megjelenik a megyék járásainak a megnevezése és számozása is.³⁵ Eszerint a 23. Zombori gyalogezred hadkiegészítési területéhez tartozott a Bajai, Bácsalmási, Zombori, Apatini járás. A 86. Szabadkai ezredhez a Szabadkai, Zentai, Topolyai, Óbecsei járás.

A 6. Újvidéki ezred kiegészítő területét a Zsabajai, Titeli, Újvidéki, Kulai, Hódsági és Palánkai járás alkotta. A 29. nagybecskereki gyalogezred kiegészítő kerületét Torontál megye Törökkanizsai, Nagyszentmiklósi, Nagyikindai, Törökbecsei, Nagybecskereki, Párdányi, Antalfalvai járások alkották.

A 83. Fehértemplomi ezred a Nagybecskereki 29. az Aradi 33. a Karánsebesi 43. és Temesvári 61. gyalogezredek ötödik zászlóaljaiból alakult meg.³⁶ A 83. Fehértemplomi gyalogezred kiegészítő kerületét Torontál megye Modosi, Bánlaki, Alibunári, Pancsovai járásai, valamint Temes megye Verseci, Fehértemplomi, Kubini, és a Dettai járásai alkották. Torontál vármegye három járása Perjámos, Zsombolya, Csenei a 61. Temesvári ezred kiegészítő kerületéhez tartozott.

1886-ban a honvédkerületek négy honvédzászlóalját előbb feldandár néven vonták össze, később ezekből lettek a honvédezredek. Így felállt honvédezredek és zászlóaljak száma is megváltozott. A 45. Szegedi dandár 5. ezredének 3. zászlóalja (volt 14.) Nagybecskereken volt. A 6. Szabadkai ezred zászlóaljai 1. Szabadka, 2. Zombor, 3. Újvidék. A 7. Verseci ezred a 46. Lugosi dandár egyik ezredét alkotta. Zászlóaljai Versecen, Oravicán, és Pancsován állomásoztak. A 84. Vinkovcei dandár kötelékébe tartozott a 28. Vinkovcei ezred, amelynek zászlóaljai Vinkovcén, és Mitrovicán kerültek elhelyezésre.

Ez a felosztás látszik az 1888 évi térképen is.³⁷ A kor szokásának megfelelően az ezredek általában egy-egy zászlóaljjal állomásoztak a nevüket viselő településeken. Ez általában a laktanyák építésével állt összefüggésbe.³⁸ Így például Szabadkán egy-egy zászlóalja volt a 86. közös és 6. honvéd ezrednek, Zomborban egy –egy zászlóalja volt a 23. közös és 6. honvéd ezrednek, Újvidéken egy-egy zászlóalja volt a 6. közös és 6. honvéd ezrednek. Nagybecskereken egy-egy zászlóalja volt a 29. közös és 5. honvéd ezrednek, Pancsován egy zászlóalj volt a 7. honvéd ezrednek, Fehértemplomban egy zászlóalja állomásozott a 83. közös ezrednek, Versecen egy zászlóalja volt a 7. honvéd ezrednek. Szerémségben Mitrovicán a 28. honvédezred egy zászlóalja állomásozott.

Ekkor már rögzültek a honvéd kiegészítő kerületek beosztása is.³⁹ Az 5. Szegedi ezredhez tartozott Torontál megye Nagybecskereki, Törökbecsei, Nagyikindai, Törökkanizsai, és Nagyszentmiklósi járásai. A 6. Szabadkai ezredhez Bács-Bodrog megye minden járása, Baja, Szabadka, Zombor, Újvidék városokkal. A 7. verseci ezredhez Torontál megye Módosi, Bánlaki, Alibunári, Pancsovai, Antalfai járásai, Temes megye Dettai, Verseci, Fehértemplomi, Kubini járásai. A 28. Vinkovcei ezredhez a Szerém megye járásai. Így a közös hadsereg és a honvédség hadkiegészítő kerületei már lefedték egymást.

A térképek táblázatos formában is bemutatták a fegyveres erők elhelyezkedését. A térképből látható, hogy a nagyobb helyőrségben a parancsnokságok, fegyvernemi alakulatok és szakcsapatok létszáma nőtt. Az 1910. évből származó elhelyezési térképből⁴⁰ láthatjuk:

A K. u. K. IV. Budapesti hadtestparancsnokság alárendeltségében lévő 86. Szabadkai gyalogezred 1. és a 4. zászlóalja Szabadkán, a 2. Budapesten és 3. Visegrádon (Boszniában) állomásozott. A 23. Zombori gyalogezred 4. zászlóalja Zomborban volt, az 1–3. zászlóaljak Budapesten voltak. A 6. Újvidéki gyalogezred 4. zászlóalja Újvidéken volt, az 1. Bilek, a 2. és a 3. zászlóaljak Budapesten voltak.

A VII. Temesvári hadtestparancsnokság alárendeltségében a 29. Nagybecskereki gyalogezred 1. zászlóalja Nagybecskereken a 2. 3. és a 4. zászlóaljai Temesváron voltak. A 43. Fehértemplomi gyalogezred 1., 3., 4. zászlóalja Fehértemplomon, a 2. zászlóalj Karánsebesen volt. Fehértemplomban került elhelyezésre a 68. gyalogdandár-parancsnoksága. Pancsován volt a 23. Temeskubinban a 28. tábori vadász zászlóalj alakulatai. A lovasság közül a 12. K. u. k. huszárezred 1. osztálya (1–3. század) Nagykikindán állomásozott (a térkép ezt nem jelöli).

A horvátországi XIII. Zágrábi hadtestparancsnokság alárendeltségében volt a 11. Dragonyos ezred, törzs és az 1. osztály Mitrovicban, századai: Zimony, Mitrovica, Indija, a 2. osztály Rumában állomásozott, Ruma és Bjeleina voltak a századok elhelyezése Mitrovicán volt még a 31. tábori vadász zászlóalj. Zimonyban a 68. Szolnoki gyalogezred 2., 3., és 4. zászlóalja, és a 14. gyalogdandárparancsnoksága.

A honvéd alakulatok közül a II. Szegedi honvédkerületben a 6. (szabadkai) honvéd gyalogezred 1. zászlóalja Szabadkán, a 2. zászlóalj Zomborban a 3. zászlóalj Újvidéken volt elhelyezve. Az 5. Szegedi honvédgyalogezred 3. zászlóalja Nagybecskereken diszlokált. A 7. Verseci honvédgyalogezred 1. zászlóalja Versecen, a 2. Oravicán, a 3. Pancsován volt.

A 4. honvéd huszárezred parancsnoksága és a 2. osztálya Szabadkán az 1. osztály Baján került elhelyezésre.⁴¹ A horvátországi Szerém vármegye területét a 28. Vinkovcei honvéd ezred fedte le.

A helyőrségek elhelyezésében többször állt be változás, amelyet az elhelyezési térképeken, nyomon lehet követni. Az I. Világháborúban, városokban az állomásparancsnokságok⁴² mellett megszorodtak a „katonai alakulások” száma.⁴³

JEGYZETEK

1. Lásd: Csüllög Gábor (2009): Bácska térszerkezeti szerepe a honfoglalástól a 20. századig. In: Maruzsa Z. (szerk.): „A déli végeken” Tanulmányok a Magyarország és Jugoszlávia között a bácskai térségben kialakult hidegháborús konfliktusról. Eötvös József Főiskolai Kiadó, Baja 2009. 9–20. p.
2. Lásd: Csüllög Gábor (2010): A Bánság változó szerepe Magyarország történeti térszerkezetében. In: Közép-európai Közlemények III. évfolyam 2. szám (No. 9.) 2010. 29–37. p.
3. A térség térszerkezetéhez és beosztásához lásd: Csüllög Gábor (2007): Regionális ütközőterek a Délvidéken (a 19–21. századi folyamatok történeti gyökerei. In: Gulyás L.–Gál J. (szerk.): Európai kihívások IV. Nemzetközi tudományos konferencia. Szegedi Tudományegyetem Mérnöki kar, Szeged, 2007. 601–605. p. Csüllög Gábor (2009): Történeti régió két földrajzi térben (Délvidék: Kárpát-medence és/vagy Balkán). In: A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) Évkönyve 2009. Szeged–Kaposvár, 268–273. p.; Gulyás László (2007) Vajdaság: Történeti áttekintés. In: mű Nagy Imre (szerk.): A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. 2007. pp. 76–149. p.; Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő. Budapest, 34–40. p.
4. A határörvidék kialakulására lásd Suba János (2009): A határörvidék – határvédelem a földrajzi térben. In: Közép-Európai Közlemények 2009/1. szám (II. évfolyam, 1. szám No. 3.) 44–54. p.
5. A Habsburg haderőnek fennállása óta (1618–1918) összesen 458 sorgegyezred volt. Ebből az idők során feloszlattak 319 ezredet, a világháborúban egyet, a hírhedté vált 36. cseh ezredet oszlattak fel. A világháború végén 138 ezred bomlott fel a Monarchiával együtt. A huszárezredek száma is állandóan változott. A haderőben 1618–1918 között összesen 74 huszárezred került felállításra. A XVII. század végétől 1918-ig összesen 38 huszárezredet állítottak fel. 1873–1918 között 16 ezred volt. Wrede Alphons: Geschichte der K. u. K. Wermacht. I–V. Wien. 1901.

6. Leggyakrabban a 39. debreceni gyalogezred változtatta az állomáshelyét. Fennállása óta 1914-ig (178 év alatt) 71 helyőrségváltozást ért meg. A bécsi 4. gyalogezred 215 év alatt 79 helyőrséget változtatott. A lovasezredek közül a 12. huszárezred 42-szer, vagyis minden harmadfél év alatt változtatta állomáshelyét. A 7. huszárezred 116 év alatt 43-szor. Mayer Ferdinand: Geschichte des K.K. Infanterie-Regimentes Nr. 39. Wien 1875. Amon Gustav: Geschichte des K.K. Infanterie-Regimentes Nr. 4. Wien. 1879. Amon Gustav: Geschichte des K. K. 12. Husaren-Regimentes. Wien 1876. Amon Gustav: Geschichte des K.K. Husaren-Regimentes Nr. 7. Wien 1856. Wrede: i.m.
7. Az áttörést az 1854–55-ben a moson megyei Nezsider községben felépült új laktanya jelentette. Ezt egy olyan szerződés alapján építette a megye, hogy béke idején, a laktanyán kívül a megye egyetlen települése sem lesz állandó beszállásolással terhelve a hadsereg részéről. (Suba J.)
8. A monarchia haderejéről – korabeli ismeretterjesztő stílusban – élénk és színes képet ad Dancser Alfons szerkesztésében 1889-ben megjelent: A mi hadseregünk. Az Osztrák–Magyar Monarchia népei fegyverben és zászló alatt. című műve.
9. 1879: XXXVI. törvénycikk a közös hadsereg (haditengerészet) és a honvédség elszállásolásáról. Országos törvénytár. 1879. június 14.
10. Például a rendes laktanyák és a fiók laktanyák közé egy új típust a II. osztályú laktanyát iktatott be. Ez a laktanya típus megegyezik a rendes laktanyák férőhely számaival, csak minőségre és építési szerkezetre nézve tért el. Így ezeket olcsóbban lehetett építeni. Ez a törvény a községek lakbérosztályát 10–10 évenként felülvizsgálta. 1895: XXXIX. Törvény-cikk a közös hadsereg (haditengerészet) és a honvédség beszállásolásáról szóló 1879. évi XXVI. törvénycikk némely szakaszának módosításáról. Országos Törvénytár. 1895. július 16.
11. A cs. és kir. közös Hadsereg 1912-ben 15 katonai területre (Militär-Territorial-Bezirk) tagolódott, amelyek közül 6 működött Magyarországon, lefedve a Monarchia teljes területét: IV. Budapest, V. Pozsony, VI. Kassa, VII. Temesvár, XII. Nagyszeben, XIII. Zágráb, a többi: I. Krakó, II. Bécs, III. Grác, IV. Bp., V. Pozsony, VI. Kassa, VII. Temesvár, VIII. Prága (Praha), IX. Leitmeritz (Litomerice), X. Przemyśl, XI. Lemberg (Lwów), XII. Nagyszeben, XIII. Zágráb, XIV. Innsbruck, XV. Szarajevó. A cs.kir. Landwehr 1914-ben 9 katonai területe az OMM „Lajtán túli felét” fedte le: I. Krakow, II. Wien, III. Graz, IV. Prag, V. Leitmeritz, VI. Przemyśl, VII. Lemberg, VIII. Innsbruck, IX. Ragusa.
12. 1868-ban 6 hadkerület alakult meg: I. Dunáninneni, II. Dunántúli, III. Tiszáninneni, IV. Tiszántúli, V. Királyhágóntúli, VI. Horvát–Szlavón. 1869-től székhelyük szerint nevezték meg ezeket: Pest, Buda, Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Zágráb. 1870-től megnevezésük hadrendi számmal ellátott honvédkerületre változott: I. Pest., II. Kolozsvár, III. Kassa, IV. Pozsony, V. Buda, VI. Zágráb. 1871-ben 1 új honvédkerületet alakítottak, s a meglévőket részben átszámolták: I. Pest, II. Szeged, III. Kassa, IV. Pozsony, V. Buda, VI. Kolozsvár, VII. Zágráb. 1876-ban területi átszervezés nélkül az V. honvédkerület székhelyét Székesfehérvárra helyezték át. 1913-ig ez a 7 honvédkerület működött, ekkor nevüket honvéd katonai kerületre változtatták, területüket úgy szervezték át, hogy egybeessenek a cs. és kir. Közös Hadsereg katonai területeivel, s a székesfehérvári V. kerületet megszüntették, egyidejűleg a kolozsvári és a zágrábi kerület hadrendi számát V.-re, ill. VI.-ra módosították. 1914-ben a 6 honvéd katonai kerület lefedte a történelmi Magyarország teljes területét: I. Budapest, II. Szeged, III. Kassa, IV. Pozsony, V. Kolozsvár, VI. Zágráb.
13. A cs. és kir. Közös Hadsereg illetékessége alá 108 (és 4 Bosznia-Hercegovinai), a cs. kir. Landwehr hatáskörébe 39, a m. kir. Honvédség joghatósága alá 28 hadkiegészítési kerület tartozott. Ezek végezték a személyi feltöltést a védkötelezettség alapján.
14. A honvédkerületi parancsnokság feladata illetékességi területén a katonai rend és fegyelem, a vagyon- és közbiztonság fenntartása, a nemzet- és államellenes tevékenység megakadályozása, a hadművelleti területen harcoló hadtest személyi és anyagi utánpótlásának irányítása, a visszamaradó póttestek, alsó fokú katonai területi hatóságok, honvéd kiegészítő parancsnokságok, bevonulási központok munkájának szabályozása és ellenőrzése, az újabb mozgósítások végrehajtása; együttműködés a polgári közigazgatási hatóságokkal; a kiképzés elvi irányítása. A honvédkerületi parancsnokság parancsnoka az illetékességi területén lévő katona személyek előjárója, közegei útján személyi, anyagi és fegyelmi ügyeik intézője volt.

15. A honvédkerületi parancsnokságot a hadtest számozásának megfelelő arab szám jelölte. A honvédkerületi parancsnokság parancsnoka a hadtestparancsnok mellé beosztott tábornok, aki a hadtest elvonulásakor a honvédkerületi parancsnok címet vette fel.
16. A diszlokációs térképek a történeti források egyik csoportját képezik. Tematikus térképek egyik fajtája.
17. Hadtörténelmi térképtár jelzete: B IX c. 91. [Hadkiegészítési térkép az Osztrák Monarchia területéről. (M. 1:1 750 000)] Hely nélkül. (1840?) 88×63 cm. Színes, Rézmetszet. *Az osztrák Császárság hadkiegészítési térképe.*
18. Az ezred 1762-ben alakult meg a 2. székely határőr ezred állományából. Több hadrendi száma is volt (1769–1789 között a 74. ezred, 1798–1851 között a 15 ezred). 1849-ben Erdély területén újjászervezik. Kiegészítő kerületének székhelye 1853 óta Újvidék. Végleges hadrendi számát 1861-ben kapta meg. Ezred békehelyőrsége az örökös tartományok területén volt. 1880-tól az ezred tulajdonosa I. Károly román király volt. Wrede: i. m., I. k. 151. p. Az ezred történetére lásd: Geschichte des K. und K. Infanterieregimentes Karl I. König von Rumaineen. Nr. 6. 1851–1917. Bp. 1908.
19. Az ezred 1709-ben alakul meg, hadrendi számát 1769-ben kapta meg. Hivatalosan csak 1867-ben lett hadkiegészítő kerületének székhelye Nagybecskerek. 1873-ban a határőrvidék megszűntetésekor a megszűnt 12. német-bánati határőrezred alakulatait átvette. Wrede: i. m. I. k. 323. p.
20. Hadtörténelmi térképtár jelzete: B IX c. 74. Armee Ergränzungs Bezirks Eintheilung der oesterreichischen Monarchie mit Ausnahme der Militär-Gränze. (M. 1:2 360 000) H. n. (1857.) K. n. 71×48 cm. Színes. *Az Osztrák Császárság hadkiegészítő körzeteinek térképe 1857 körül.*
21. A 3. Galíciai Ulánus ezred ezredtörzsének békehelyőrsége 1857 óta Szabadka volt. 1860-ban Ó-Aradra települ át.
22. Hadtörténelmi térképtár jelzete: B IX c 75/1. Dislokationskarte der k. k. Armee im Jänner 1859. (M. 1:3 600 000) H. n. 1859. K. *Az Osztrák Monarchia hadseregének diszlokációs térképe 1859. januárban.*
23. Az ezred 1814-ben az Itáliai tartományok osztrák bekebelezése után alakult meg az a meglévő itáliai ezredek közül, amelyet az osztrákok átvettek, először a 4. majd 43. hadrendi számmal, Cremona békehelyőrséggel. 1860-ban az ezredet átszervezik (az olasz legénységet leadják). 1872-től hadkiegészítő kerületének székhelye Karánsebes. Wrede: im. I. k. 424. p.
24. Hadtörténelmi térképtár jelzete: B IX c 75/2. Dislokationskarte der k. k. Armee im April 1866. (M. 1:3 600 000) H. n. 1866. K. u. k. Mil. geogr. Inst. 62×42 cm. *Az Osztrák Császárság hadseregének diszlokációs térképe 1866. áprilisban.*
25. Az ezred 1814-ben az Itáliai tartományok osztrák bekebelezése után alakult meg az a meglévő itáliai ezredek közül, amelyet az osztrákok átvettek, először a 2. majd 23. hadrendi számmal Bresca békehelyőrséggel. 1860-ban az olasz legénység leadásával (3. 4. zászlóaljat felosztják) átszervezik. 1861-től hadkiegészítő kerületének székhelye Zombor lett. Wrede: im. I. k. 276. p.
26. Hadtörténelmi térképtár jelzete B IX c 80. Militär-Administrations-Nationalitäts- und Eisenbahnkarte der Österreich–Ungarischen Monarchie. (M. 1:1 900 000) Wien und Teschen. 1870. Karl Prochaska. Nyomda. F.-A.-Brockhaus Geogr.-artist Anstalt. Leipzig. 74×56 cm. Színes. *Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai közigazgatási, nemzetiségi és vasúttérképe 1870-ben.*
27. Hadtörténelmi térképtár jelzete: B IX c 86/1. Dislokationskarte der k. k. Armee im Jahre 1876. (M. 1:3 370 000) H. n. 1876. K. n. 49×37 cm. Színes. *Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének diszlokációs térképe 1876-ban.*
28. A 70. Pétervárad ezred történetével itt nem foglalkozunk, mert az ezred Horvátország egész területén állomásozott, egy zászlóaljja Péterváradon volt. Az ezred történetére lásd: Geschichte des K.U.K. Peterwardeiner infanterie-regiments N. 70. Peterwardein 1898.
29. A honvédség szervezése nagyon lassan haladt előre. A 82 zászlóalj szervezése elhúzódott. A 20 fős törzs mellett csak egy állandósított 103 fős gyalogszázad volt, amelyet a tartalékosok bevonulása esetén négy századkeretre bontottak. A honvédség történetére lásd: Berkó István szerk.: A magyar Királyi Honvédség története 1868–1918. M. Kir Hadtörténelmi Levéltár Budapest. 1928.
30. Minden honvédzászlóalj 4 századból állt, az egyes zászlóaljak kiegészítési területe négy századjárással oszlott, amelyben a nyilvántartási teendőket egy-egy járásörmester végezte. A magyar

királyi honvéd-zászlóaljok sorozó járásainak valamint a lovas-századok kiegészítési területeinek kimutatása Budapest. 1874.

31. Ezek általában négy zászlóaljból, 1–2 lovasszázadból álltak. A 4., 5., 6. zászlóaljok, és 4. lovas-század az 5. Szegedi dandár kötelékébe kerültek 1876-ban a 45. hadrendi számot kapta. A 13. 14. zászlóaljok és a 9. és a 35. lovasszázad a 4. dandár kötelékébe lépett. A dandárparancsnokság Zombolyán volt. Ez 1874-ben feloszlott. Az eddig önálló honvéd lovasszázadokat 1871-ben osztállyá szervezték (4–4 századdal). A 4. Zombori lovasszázad a 3. Szegedi honvéd lovas osztály kötelékébe került. A 9. Nagybacskei a 35. Nagyszentmiklósi és a 9. Csákovai lovas-század a 4. Csákovai osztályt alkotta.
32. Megszüntették az évtizedek óta fennálló aránytalanságokat a birodalom két feléből kiállított gyalogezeredekkel kapcsolatban. A z új 22 ezredből hatot magyar, tizenhatot osztrák területekről szervezték meg. Így a 116 közös gyalogezeredből 61 volt Magyarországi hadkiegészítésű. Az átszervezés úgy történt, hogy a meglévő gyalogezeredek 5. zászlóalját megszüntették, és feloszlattak 8 tábori vadász zászlóaljat. Így a 88 zászlóaljból jött létre 22 négy zászlóaljas gyalogezered. Az ezredlétszám egységesen 4914 fő lett.
33. Hadtörténelmi térképtár. Jelzete: B IX c. 92. Militär-Administrativ-Karte der österr.[eichische] ungar.[ische] Monarchie enthaltend die Eintheilung des Reiches in die Heeres u[nd] Marine-Ergänzungsbezirke mit Angabe der Bataillons-Stationen Beider Landwehren, Seidel's. [M. 1:1 700 000] Wien. 1883. L. Seidel und Sohn. Ny. Th. Bannwart. 78×57 cm. Színes. *Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai közigazgatási térképe 1883-ban.*
34. Az ezred történetére lásd A volt Szabadkai cs. és kir. 86. gyalogezered története 1882–1918. Írta: worobjowkai Gaksch József–belibregi Dimics Szilárd. Hn. 1940.
35. Hadtörténelmi térképtár. Jelzete: B IX c 94. Übersichts-Karte der Militär-Territorial-, – dann der Heeres- und Kriegs-Marine Ergänzungs-Bezirks-Lintheilung der Österreichisch–Ungarischen Monarchie. [M. 1:1 200 000] [Wien.] 1885. K. k. Mil. geogr. Inst. 108×85 cm. Színes. *Az Osztrák–Magyar Monarchia hadsereg és haditengerészeti hadkiegészítő kerületeinek áttekintő térképe 1885-ben.*
36. Az ezred történetére lásd: A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezeredek története és emlékkönyve, írta: Doromby József. Bp. 1934.
37. Hadtörténelmi térképtár. Jelzete B IX c 66. Universal-Administrativ-Karte der österreich.–ungarischen Armee mit der Eintheilung des Reiches in die Territorial- und Ergänzungsbezirke des K. k. Heeres und der Kriegsmarine, der k. k. und k. ung. Landwehren und des Landsturmes. Nach dem Stande vom 31. Januar 1888. [M. 1:1 500 000] Wien. 1888. Artaria und Co. Nyomda: Th. Bannwarth. 90×69 cm. Színes. Keménytáblás borítóban. Fegyvernemek állomáshelyei, alárendeltség táblái. Mell. 24 p. A tartományok sorozókerületi tábláival. *Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének állomáshelyeinek térképe 1888-ban.*
38. 1879: XXXVI. törvénycikk a közös hadsereg (haditengerészet) és a honvédség elszállásolásáról. Országos törvénytar. 1879. június 14. Ez ugyan nem kötelezte a törvényhatóságokat a lakatanyák építésére, azonban olyan előnyös feltételeket tartalmazott, amelyek lehetővé tették, hogy a törvényhozási eszközök nélkül is elérjék a kívánt eredményt. Ugyanis – a különböző alakulatok férőhely szükségleteinek megállapításán túl – a helyi törvényhatóságokra bízta, hogy a meglévő épületekben akarják-e a területükön lévő alakulatok számára a megfelelő férőhelyet biztosítani és használatra átengedni, vagy új lakatanyákat akarnak építeni. Ez a törvénycikk megengedte, hogy az elhelyezési költségek könnyebb viselése céljából a községekre pótdót vessenek ki, továbbá a községeket lakbérosztályba sorolta. A törvény végrehajtási utasítása is hamarosan megjelent. Ezzel kezdetét vette a „lakatanyák építési láz” az ország egész területén. Az 1880. évi béke elhelyezés ismerté válásával a törvényhatóságok benyújtották a lakatanyák építésére ajánlatukat. 1880-ban 28 zászlóalj, 34 lovasszázad, 13 tüzérezred, 4 vonatszázad, 1 vonattelep-keret, és 2 csapatkórház elhelyezésére érkezett ajánlat. A városok 1890. végéig 17 lakatanyát építettek. Honvédelmi Minisztérium működése 1877–1890 között. I. kötet. 341–350. p.
39. Hadtörténelmi térképtár. Jelzete: B IX c 77/1. Honvéd területi és honvéd kiegészítő kerületi beosztás. – Landwehrterritorial- und Landwehrgänzungsbezirks-eintheilung. [M. 1:3 000 000] H. n. 1906. Cs. és Kir. kat. geogr. int. 44,5×35 cm. Színes. *Az Osztrák–Magyar Monarchia honvéd területi és honvéd kiegészítő kerületi beosztás térképe 1906-ban.*

40. Hadtörténelmi térképtár. Jelzete B IX c 96/1. Dislokation der Österr[eichische]–Ungar[ische] Wermacht. – Dislokations-Karte des k. und k. österr[eichische]–ung[arische] Heeres, der Landwehren und der Gendarmeriekorps im Jahre 1910. M. 1:1 800 000 Wien. 1910. G. Freytag und Berndt. 68×52 cm. Színes. *Az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres erőinek diszlokációs térképe 1910-ben.*
41. Az 1898- évi hadrend szerint az ezred törzse és 2. osztály Kecskemétre került áthelyezésre. (Suba J.)
42. A helyőrségekben *Állomásparancsnokságok* (Militär-Station-Commando) működtek, amelyek az adott helyőrség legfelső katonai hatósága volt. Minden olyan helységben, ahol az Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezetéhez tartozó alakulat állomásozott, a rangidős tényleges állományú tábornok vagy tiszt egyben állomásparancsnok volt. A k. u. k. Hadseregnek, a m. kir. Honvédségnek és a k.k. Landwehrnek külön állomásparancsnokságai voltak, vegyes helyőrségben a több állomás parancsnoka közül a rangidős volt az állomásparancsnok, függetlenül attól, mely hadseregbe tartozott. A hadtestparancsnokság székhelyén a hadtestparancsnok volt az állomásparancsnok, akkor is, ha nem ő volt a rangidős.
43. Az elhelyezésre lásd: Dislocationsübersiecht Formationen des K.u.k. Heeres, der Landwehr, der k. u. Honvéd, des k.k.und k.u. Landsturmes und der gendarmerien im Hintrelande Wien 1918.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berkó István (1928) (szerk.): A magyar Királyi Honvédség története 1868–1918. M. Kir Hadtörténelmi Levéltár Budapest. 1928.
- Csüllög Gábor (2007): Regionális ütközőterek a Délvidéken (a 19–21. századi folyamatok történelmi gyökerei). In: Gulyás L.–Gál J. (szerk.): Európai kihívások IV. Nemzetközi tudományos konferencia. Szegedi Tudományegyetem Mérnöki kar, Szeged, 2007. pp. 601–605.
- Csüllög Gábor (2009): Történelmi régió két földrajzi térben (Délvidék: Kárpát-medence és/vagy Balkán). In. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) Évkönyve 2009. Szeged–Kaposvár, pp. 268–273.
- Csüllög Gábor (2009): Bácska térszerkezeti szerepe a honfoglalástól a 20. századig. In. Maruzsa Z. (szerk.): „A déli végeken” Tanulmányok a Magyarország és Jugoszlávia között a bácskai térségben kialakult hidegháborús konfliktusról. Eötvös József Főiskolai Kiadó, Baja 2009. pp. 9–20.
- Csüllög G. (2010): A Bánság változó szerepe Magyarország történelmi térszerkezetében. In. Közép-európai Közlemények III. évfolyam 2. szám (No. 9.) 2010. pp. 29–37.
- Doromby József (1934): A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek története és emlékkönyve, Bp. 1934.
- Gaksch József–Dimics Szilárd (1940): A volt Szabadkai cs. és kir. 86. gyalogezred története 1882–1918. Hn. 1940.
- Geschichte des K. und K. Infanterieregimentes Karl I. König von Rumaineen. Nr. 6. 1851–1917. Bp. 1908.
- Geschichte des K.U.K. Peterwardeiner infanterie-regiments N. 70. Peterwardein 1898.
- Gulyás László (2007) Vajdaság: Történelmi áttekintés. In. mű Nagy Imre (szerk.): A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. 2007. pp. 76–149. p.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő. Budapest, 34–40. p.
- Honvédelmi Minisztérium működése 1877–1890 között. I. kötet. 341–350. p.
- Országos törvénytár. 1879. június 14.
- Országos Törvénytár. 1895. július 16.
- Suba János (2009): A határőrvidék – határvédelem a földrajzi térben In. Közép-Európai Közlemények 2009/1. szám (II. évfolyam, 1. szám No. 3.) 44–54. p.
- Wrede Alphons (1901): Geschichte der K. u. K. Wermacht. I–V. Wien. 1901.

SARNYAI CSABA MÁTÉ*

EGY HATÁRKIIGAZÍTÁSI ELKÉPZELÉS TRIANON UTÁN (1920 SZEPTEMBER)¹

*A PLAN OF BORDER-MODIFICATION AFTER THE TRIANON TREATY
(1920 SEPTEMBER)*

ABSTRACT

Defining the Hungarian borders after WWI was controlled primarily by the 4 June 1920 treaty of Trianon. To decide on the borders described in the peace treaties and drawn on maps was a long process. Hungary was given certain, though by no means wide maneuvering space due to the letter attached to the reply to Hungarian peace delegation president Albert Apponyi from the Allied Powers (the document is better known as the Mitterand-letter). It could play a role in the creation of a memorandum about border modification concerning the area of Szeged; this memorandum was written in September of 1920, thus before the creation of Committees of Border Definition in June of 1921. The aim of the present paper is to contextualize, examine and evaluate the importance of such an attached letter. Most certainly, numerous similar documents must have been composed, but, according to our research, they are nowhere to be found yet. Hopefully, this paper will also facilitate the intensification of the search for these.

1. Bevezetés

Az I. világháború utáni magyar határok megállapítását elsődlegesen az 1920. június 4. trianoni békeszerződés szabályozta. A békeszerződésekben leírt, és a térképen megvont országhatárok kitűzése hosszú folyamat volt. Magyarország új határait a 27. cikkely határozta meg. Ez, a közvélekedéstől eltérően csak „igen nagy általánosságban jelzi a határvonal menetét, mégpedig oly módon, hogy a szöveges részben Jugoszláviának 13, Romániával 5, szakaszban állapítja meg a határvonalat – vagyis ennyiszer szerepel a békeszerződésben a „helyszínen megállapítandó vonal” kifejezés.”² A határvonal pontos megállapítását a békeszerződés 29. cikkelye az a Nagykövetek Tanácsa által létrehozandó Határmegállapító Bizottságok³ hatáskörébe utalta. Ezek az Antant és az Egyesült Államok, illetve az érintett államok képviselőiből álltak és egyszerű szavazattöbbséggel hozott döntéseik kötelező érvényűek voltak az érintettekre nézve.

A békefeltételek „változtathatóságának” esetleges lehetőségét sejtetik az angol tárgyaló delegáció egyik illetékes vezetőjének, Harold Nicholsonnak a szavai is: „Mi [a konferencia területi bizottságaiban] egy percig sem tételeztük fel, hogy ajánlásaink abszolút véglegesek. Ezért azután hajlottunk arra, hogy elfogadjunk kompromisszumokat, sőt, támogassunk olyan döntéseket, amelyekkel kapcsolatban bizvást reméltük, hogy nem kerülnek elfogadásra.”⁴

Ismert, hogy a béketárgyalások idején felmerült bizonyos francia politikai és gazdasági körökben egy olyan alternatíva is, amelynek értelmében Franciaország kelet-európai befolyásának erősítése érdekében egy magyar–lengyel–román szövetséget hozott volna tető alá. Az ebben való részvételért cserében a magyar béke delegáció egy 1920. március 22. jegyzék tanulsága szerint mindenekelőtt azt kérte, hogy a határ menti „színma-

* Dr. PhD, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Szabaddolcsészeti Tanszék.

gyar vagy döntően magyarok lakta területeket ne szakítsák el Magyarországtól, a Délvidéken és az Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi sávban lakó németek maguk dönthesse-nek hovatarozásukról, s végül az erdélyi magyar, székely és szász lakosság kapjon teljes területi autonómiát Románián belül.”⁵ Ez az igény utóbb kiegészült még a Kárpátjának, illetve Szepes, Sáros és Zemplén megyének a visszakövetelésével is. A magyar jegyzékek hatástalanok maradtak. Miután világossá vált, hogy a békaszerződés május 6. végleges szövege lényegében azonos volt a korábbi tervezettel a tárgyalások intenzitása csökkent, majd az 1920 végére, de csak akkorra, meg is szakadtak.

Ezzel egyidejűleg Magyarországnak bizonyos, bár meglehetősen korlátozott, mozgásteret jelentett a Szövetséges és Társult Hatalmaknak Apponyi Alberthez, a magyar béke-delegáció elnökéhez, intézett válaszához mellékelte kísérő levél, közismertebb néven „Millerand-levél”, ami 1920. május 6-án kelt. Ebben a következőket olvashatjuk: „...A helyszínen megejtett vizsgálat esetleg szükségessé fogja tenni, hogy egyes helyeken a szerződésben megállapított határt áthelyezzék... ha a határmegállapító bizottságok... úgy vélik, hogy a szerződés intézkedései... valahol igazságtalanok,... módjukban lesz erről jelentést tenni a Nemzetek Szövetsége Tanácsának. Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Hatalmak hozzájárulnak, hogy ha az egyik érdekelt fél kéri, a Szövetségek Tanácsa felajánlhassa jó szolgálatait abból a célból, hogy az eredeti határt ugyanazon feltételek mellett, békés úton megváltoztassa ott, ahol ennek megváltoztatását valamelyik bizottság kívánatosnak mondja.”⁶

2. A Szeged körzetét érintő határkiigazítási memorandum

A fenti történések is szerepet játszhattak abban, hogy – a következőkben vázolt – Szeged körzetét érintő határkiigazítási memorandumot papírra vetették 1920 szeptemberében, azaz még a Határmegállapító Bizottságok 1921 júniusi megalakulása előtt. Azt, hogy pontosan kinek/kiknek és milyen konkrét felhatalmazásra készült eddigi kutatásaink alapján nem sikerült kiderítenünk.

2.1. A határkiigazítási igény általános indoklása

A memorandumban megfogalmazott igények általános indoklásaként először azt olvashatjuk, hogy a békeszerződés, Szegedtől délre, a Tiszától kétoldalt olyan területeket szakít el, amely közvetlenül a város gazdasági és kulturális vonzáskörzetéhez tartoznak. E területek elcsatolása, mind Szegednek, mind pedig az érintett részeknek válságot okozna.

Szeged ekkor, az 1910-es utolsó népszámlálás szerint, Magyarország második legnagyobb városa 126 000 lakosával. Ez a lélekszám azonban a megszállt területekről való bemenekülések következtében mintegy 150 000 főre emelkedett. A város szempontjából létfontosságú, hogy onnan délre a Tisza két oldalán határkiigazítások, még pedig jelentősebb határkiigazítások történjenek, mert különben életlehetőségei veszélybe kerülnek.

Azt, hogy Bácskának és Torontál megyének az a része, amelyet a memorandumban visszaigényelnek mennyire nélkülözhetetlen Szeged szempontjából, az mutatja, hogy a korabeli elzárás következtében Szeged Magyarországnak az a városa, ahol a megélhetési költségei a legmagasabbak, lehetőségei pedig a legnehezebbek. Az új határok következtében az összes élelmiszer 15–25%-kal drágább, mint a milliós lakosságú Budapesten. Amennyiben a dokumentumban utóbb behatárolt területet Magyarországhoz visszacsatolják, akkor ezen a mezőgazdasági jellegű vidéken egységesen megoldott az árvízmentesítés és belvízszabályozás kérdése is. Ez esetben Szegednek, „melyet 1879-ben egész Európa

támogatása emelt ki a hullámsírból”, az élelmezése, a kereskedelme és az ipara, illetve – nem utolsó sorban – a biztonsága is garantálható. Végül, a szerzők szerint a három határos állam közötti súrlódások és kellemetlenségek is jórészt megszűnnének a területi változással. Ez a határkiigazítás nemcsak szegedi és magyar szempontból látszik szükségesnek, hanem – etnikai, gazdasági és kulturális okoknál fogva – a visszacsatolni kívánt területek szempontjából is elengedhetetlen.

Ha rátekintünk akár a fizikai, akár a politikai és közigazgatási, akár pedig az etnikai térképre, „nyilvánvaló, hogy azok a vonalak, melyek a Bácskában a magyar és jugoszláv, Torontál megye felső részében pedig a magyar, jugoszláv és román területeket a béke értelmében egymástól elválasztják, nem természetes határok.” Községeket, birtoktesteket vágnak ketté, gazdasági kapcsolatokat szakítanak meg, közigazgatási és vízügyi igazgatási szempontból lehetetlen helyzetet teremtve. Ennél fogva szükséges egy olyan, lehetőleg természetes határnak a megállapítása, amely a földrajzi viszonyokhoz igazodik, és tekintettel van a nemzetiségi, gazdasági és közigazgatási szempontokra is. Ezt röviden szegedi határkörzetnek lehet nevezni.

2.2. Geográfiai elképzelések a határmódosításról

A békeszerződés a Duna–Tisza közén úgy állapítja meg a határt, hogy az Kunbajától délre húzódik, a Szabadka–Bácsalmás vonalat Csikéria állomástól 1500 méternyire keletre vágja át, áthalad a Szabadka–Halasi vonalon, 3 kilométernyire Kelebia állomástól délre, Horgostól és vasútállomásától északra, Röske-Szentmihálytól pedig délre, délkeleti irányban eléri a Tiszát, s a holtág középvezetét követi egészen az élő Tiszáig. Itt kezdődik a torontáli határrész, amely a holt és élő Tisza találkozási pontjától felfelé öt kilométerig a Tisza középfolyását követi, és innen Gyála és Ószentiván, majd Óbéb és Kübekháza között a Marosnak addig a pontjáig halad, amely 3500 méterrel van feljebb a Makó–szegedi vasúti hídtól.

A felvázolt kiigazítása a földrajzi viszonyokból indul ki és tekintettel van a nemzetiségi, gazdasági és közigazgatási szempontokra is. Ennek értelmében a határvonal Bácsbodrog vármegyében a Ferenc-csatorna, ennek folytatásaként pedig Torontál vármegyében a Bega-csatorna. Az ettől vonaltól északra fekvő terület képezi az úgynevezett Felső-Bácskát, illetőleg a Tisza–Maros szögét. Ez a maximális cél.

Megfogalmazznak azonban alternatívát is arra az esetre, ha az eredeti elgondolás nem volna keresztül vihető, illetve, ha a Bánságnak és Bácskának a felső részei, Bánátia Közsárság néven autonómiát kapnának, amit az elzász-lotaringiai telepések követelnek. Ez az elképzelés Bácsbodrog vármegyében Szabadka város határának legnyugatibb pontjától keleti irányban a városhatárt követi, addig a pontig, ahol az délre kanyarodik, onnét a Szabadka–verbászi vasútvonalat a Vojnics szállás magasságában átvágva a Csikér patakig halad, innen a patak folyása mentén délre kanyarodik, odáig, ahol az a zentai határt átmetszi, s innen végig, a zentai határt követve, Zenta és Ada között éri el a Tiszát. Torontál vármegyében az Aranka pataknak a Tiszába való ömlésétől kezdve Óbesnyőig nagyjából a pataknak a mentét követi a tervezett határ, onnét pedig északkeleti irányban, Szerbcsanádtól keletre éri el a Maros folyót.

Kiegészítésként megjegyzik, hogy a határkiigazítási anyagnak szektorokra való felosztása mereven nem vihető keresztül. Éppen azért a csatolt térképen folytatólagosan tüntették fel a Tiszát átszelő javasolt határvonalat a Duna–Tisza közének közepétől a Marosig.

„Véleményünk szerint – fogalmazznak a szerzők – végső esetben ez lehet az a határ, amely a fentebb felsorolt igényeknek megközelítő módon megfelel.”

2.3. Etnikai indokok

Felső-Bácskában, illetőleg a Tisza–Maros szögében túlsúlyban vannak a magyarok és a németek, illetve a „velük együtt érző” többi nemzetiségek, amelyek nem akarnak Jugoszláviához és Romániához csatlakozni. Az etnikai szempontot erősíti a forrás szerint az is, hogy a Felső Bácskában és Torontál megye felső részében a földbirtokok háromnegyed része magyar és német tulajdonban van.

Emellett, nyilván nem véletlenül, hangsúlyozza a dokumentum, hogy a torontáli nagybirtokok egy része, Károlyliget (Charleville), Seultour és Szt. Hubert községekben, az Elzász-Lotaringiából idetelepedett francia bevándorlók utódaié, „akik idegenkednek még a gondolattól is, hogy a magyar állam védelme alatt élvezett magasabb szintű kultúrájukat alacsonyabb szintű balkáni viszonyokra felcseréljék.”

Annak a területnek a bácskai részében, melyet a másodikként említett, végsőnek tekintett, szükségmegoldás Magyarországhoz csatolandónak jelölt, a magyarok abszolút többségben vannak, és a lakosságnak 73,2%-át alkotják, a torontáli részben pedig a németekkel együtt vannak többségben. Ezek etnikailag egyértelműen megalapozzák a Magyarországhoz való csatolást. Úgy látják, hogy még a szláv etnikumhoz tartozók sem támogatják maradéktalanul sem a bácskai sem a torontáli résznek a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz való csatolását. Erre példa a lakosság 20,7%-át kitevő katolikus bunyevác kisebbség, akiket – a nyelvi közösség ellenére – vallásuk elválasztja a szerbektől. A torontáli részen a szintén katolikus vallású bolgárokról vonatkoztatják ugyanezt.

Itt következik egy nagyon tanúságos megfogalmazás, a statisztikák megbízhatóságáról. Egyfelől a magyar statisztikai adatok hitelessége minden kétségen felül áll, amiről bármilyen pártatlan bizottság meggyőződhet. Ezzel szemben ott vannak azok a „Potyomkinszerű, megtévesztést célzó intézkedések”, amelyekkel a megszállók a nyelvi viszonyokat nem ismerő antant kiküldötteket befolyásolni akarják. Ilyen például a cégtáblák kicserélése, utcanévek megváltoztatása, illetve kizárólag cirill írásmódban való feltüntetése. Szabadka, ahol a lakosság 57,8% magyar, már a forrás keletkezésekor, külsőleg szerb város benyomását keltette és Horgoson, ahol az 1910. évi népszámláláskor egy ember vallotta magát szerb anyanyelvűnek, nincs egyetlen magyar nyelvű felirat sem. Itt egy kézzel írott betoldás következik, valószínűleg Tonelli Sándortól, akinek az iratai között található a forrás. Eszerint a szabadkaihoz és a horgosihoz hasonló a helyzet Magyarokánisán is, ahol a lakosság 97,8% és Zentán, ahol pedig 91,7% magyar.

Hasonlóan az antant küldöttek megtévesztését szolgálják azok a tüntetések is, amelyeket a szerbek és románok rendeznek, más vidékekről odarendelt emberekkel, területi igényeik aláátamasztására. Erre példaként említ egy, a békeszerződés értelmében is Magyarországhoz tartozó, Újszegeden lezajlott tüntetést.

Az ezt a részt lezáró kézzel írott megjegyzés szerint fontos megemlíteni, hogy a szerb és román megszálló hatóságok teljesen figyelmen kívül hagyják az elszakított területek lakosságának azt a jogát, hogy magyar állampolgárok maradhassanak. Erre hivatkozva utasítják ki őket és helyükbe új szerb vagy román lakosokat telepítenek, hogy ez által a terület etnikai viszonyait a saját javukra megváltoztassák.

2.4. Katonai és rendőri szempontból

Katonai és rendőri szempontból a természetes határvonal szükségességének indokolása feleslegesnek tűnik, hiszen kikapcsolja a súrlódásokat és a határvédelmi vonal kiépítésének tetemes költségeit, ami előnyöket jelent mindhárom érdekelt állam számára.

2.5. Szeged élelmezése, a mezőgazdasági környezet

A mintegy 150 000 főre nőtt lakosságnak az élelmezéséhez nagyobb területű ellátási körzetre lenne szüksége. A város élelmezési körzete a háború előtti időkben felső Bácska és Torontál volt. Ehhez még egy tágabb kereskedelmi körzet is tartozott. Összességben magában foglalta a Bácskában Szabadkáig és Ada-Moholig, Torontálban pedig, a Szőregnél elágazó három vasútvonal mentén mintegy Padéig, Nagyikindáig és Perjámosig terjedő területeket. Mezőgazdasági terményekben, állatokban, állati termékekben és más mindennapi termékek tekintetében Szeged lakossága majdnem egész szükségletét innen fedezte.

Bizonyára ez a szempont vezette a Legfelsőbb Tanácsot, amikor Torontál megye kilenc községét Magyarországhoz csatolta.⁷ Ez a kilenc község azonban nem elégséges Szeged élelmezési szükségletének fedezésére, és a határokat úgy Bácska, mint a Bánát felé feltétlenül tágítani kell, ha Szegedet állandó élelmezési válságnak nem akarják kitenni.

A város ugyanis más irányból nem tudja pótolni a fent említett területek elmaradó élelmezési-szállítmányait. Ezt mélyen fekvő talajtani okok is bizonyítják. Ha ugyanis képzelünk egy vonalat húzunk körülbelül Baján, Szabadkán és Szegeden át, a folytatásában pedig a Maros mentén, akkor ettől északra túlnyomó részt homokos, délre pedig – a mezőgazdasági kultúrára sokkal alkalmasabb – agyagos területeket találunk. Szeged élelmezési ellátása ezért mindig a Bácska középső és déli részére, illetve Torontál megyére támaszkodott. Körzetének a Duna-Tisza közére eső északi része csak a háború előtti évtizedekben került mezőgazdasági művelés alá. A homok megkötése céljából azonban főként szőlővel és erdővel telepítették be, tehát élelmezési szempontból alig játszik szerepet. Gabonatermelésre a homok kevésbé alkalmas és gabonából ezeken a vidékeken inkább csak rozst, nem pedig búzát termelnek. Hasonlóan a sertésenyésztésnek a zónája, amely Magyarországon a népélelmezés, zsírellátás szempontjából rendkívül fontos szerepet játszik, az említett vonaltól délre esik. Különben is Kiskunfélegyházától a kereskedelmi forgalom iránya már nem Szeged, hanem Budapest.

Ha Szegedet nem akarják teljes élelmezési válságba dönteni, a Ferenc-csatornáig és Bégaig, végső esetben Zenta déli határáig és az Aranka-patakig terjedő területre feltétlenül szüksége van.

Ugyanakkor Bácska és Torontál megye felső részének Magyarországhoz való visszacsatolása – amely a forrás szavaival élve: „különben is csak szükségmegoldásnak tekinthető” – nemcsak szegedi és magyar érdek. Érdeke ez az itt élő lakosságnak is, mert a vidék mezőgazdaságát az ebbe virágzóvá és belterjessé, hogy közvetlen közelben volt egy nagy piaca, ahol terményeit könnyen értékesíteni tudta. Forgalma a természeti körülményeknek megfelelően az ország belseje felé irányult. Ha most ezt a vidéket elszakítják Magyarországtól, Jugoszláviának és Romániának a periferiájára kerül, mezőgazdasága visszafejlődik, Felső Torontál virágzó kertgazdasága pedig teljesen tönkremegy. Ennek a jelei már a forrás keletkezésekor, 1920 őszén, is láthatók.

2.6. Ipari és kereskedelmi érvek

Szeged ez idő tájt legnagyobb iparvállalata, az ezer munkást foglalkoztató Szegedi Kenderfonó Rt. Ennek a vállalatnak Porgány mellett, tehát közvetlenül a határvonal román oldalán, egy 5600 holdas birtoka van, amely a szükséges nyersanyagot adja. Mivel a Bácsbodrog vármegye déli részén fekvő kendertermelő területek is a határ túloldalára kerültek, a cég szempontjából létkérdés, hogy ez, a Szeged közvetlen szomszédságában fekvő, birtok megmaradjon. Fontos azonban a birtok megtartása a város szempontjából is. A kendertermelő területek nagy természetes trágyázást igényelnek, így nagy állatállomány tartását

követelik meg. A vállalatnak és a többi felsőtorontáli uradalmaknak szerződése volt Szeged városával a tejellátásra vonatkozólag, hogy tehenészetük tejét a városi kórházak, árvaházak rendelkezésére bocsássák. Így a tejellátás szempontja, az ipari érdekeken túl is azt kívánja, hogy ez a terület magyar kézbe kerüljön.

Más nagy szegedi vállalatok szintén ezekre a vidékekre vannak nyersanyag forrás szempontjából utalva. Jó példa erre a Back Bernát fiai gőzmalom, a város egyik legnagyobb malomvállalata, amely napi 33 vagon gabona őrlésére képes. Az őrletni való majdnem kizárólag a Bácskából és Bánátból származott. Ugyanott szerezte be sertésszükségletét a Pick és a Czinner-féle két szalámigyár, illetve a Szegedi Hús és Vásárpénztár Rt. is. Meg lehet említeni még ugyanilyen szempontból a kefegyárat és a seprőgyárakat is, melyek nyersanyaguk nagy részét, különösen a cirokot, a most elszakított területeken vásárolták.

Szinte természetes feldolgozási folyamatot jelentett, hogy Felső Bácska és Torontál terményeit a Szeged felé irányuló vasutakon beszállították a városba, ezeket ott feldolgozták, majd tovább szállították a nyugati fogyasztópiacok felé. A mai határok e vállalatok elsorvadását és – visszahatásukban – az elszakított vidékek gazdasági visszaesését idézik elő.

Nem lényegtelen szempont az sem, hogy a szegedi iparvállalatok munkásainak nagy része Torontál megye felső részéből való. Ők többnyire vasúton jártak be reggelente Szegedre, este pedig ugyanúgy tértek haza. Nekik is érdekükben áll, hogy a megélhetésüket biztosító várossal szoros kapcsolatban maradhassanak. Az említett kapcsolatok megszakadása, vagy megnehezülése erősen sújtaná a fenti vállalatokat. Ugyancsak negatívan hatnának vissza az elcsatolt területekre, hisz a munkaalkalmak megszűnése súlyos szociális nehézségeket jelenthet.

Szorosan az előzőekhez kapcsolódik, hogy Bácska és Torontál megye felső része kereskedelmi szempontból is döntően Szegedhez kötődik. Nemcsak az említett területen termelt tömegtermékek forgalma bonyolódott le többnyire Szegeden, hanem az ottani községek kereskedői, sőt a magán emberek is, túlnyomó részt Szegeden szereztek be szükségleteiket. A szegedi pénzügyezetek betétállományának nagy része szintén erről a területről származik, ami jól kifejezi a gazdasági egymásra utaltságot. Jó részt a szegedi pénzügyezetek folyósították a vidék jelzálogkölcsoit és egyéb hitel igényét is. Az előzőekhez hasonlóan a külföldi és a budapesti biztosítók szegedi képviselői látták el a nevezett terület ügyeit.

2.7. Vízrajzi, ár- és belvízvédelmi érvek

A határok módosítását igénylik, a memorandum szerzői szerint, a Tisza mindkét oldalán a vízrajzi szempontok is. A Duna–Tisza köz felső részén észak-déli irányban egy dombhát vonul végig, melyről a csapadék és talajvíz délkeleti irányban a Tisza felé folyik. Ezek, az úgynevezett vadvizek, különösen esős években igen nagy veszélyt jelentenek. Lefolyásuk zavartalan és gyors biztosítása a vidék fontos gazdasági érdeke. Azoknak a vadvizeknek, amelyek Halastól Horgosig találhatók, természetes levezetője a Körös-patak, ami Magyaraknizsa és Zenta között torkollik a Tiszába. A megállapított határ lehetetlenné teszi a vizek természetes levezetését, és 200 000 hektárnyi területen állandó belvízveszélyt jelent.

Árvízvédelmi tekintetben is szükséges lenne, hogy a töltésfenntartási és fejlesztési munkálatok az algyői hídtól déli irányban a fent javasolt határig, Szegedről irányítva, egy kézben maradjanak. A gátak mögött fekvő terület ugyanis ugyanazon ártéri övezethez tartozik. Ennek következtében, ha a védvonalnak bármely pontján gátszakadás történik, a mögötte fekvő belterületeket, a 200 ezres népességgel együtt, fenyegeti az ár.

Hasonló, sőt a vízrajzi igazgatás szempontjából még komplikáltabb, a helyzet Felső Torontálban. A terület árvízvédelmét és belvízszabályozását eleddig három társulat – a Felső-

torontáli Ármentesítő Társulat, az Aranka Belvízszabályozó Társulat és a Törökkanizsai Belvízvédelmi Társulat – intézte. Már önmagában az a körülmény, hogy a megszállás óta ezeknek a társaságoknak a működését meg kellett szüntetni jelentős károkat okozott. Mindezekon túl további elemi csapásokra kell felkészülni esős esztendőben, ha a mai határkijelölés szerint az Aranka pataktól északra elterülő rész három ország között oszlik meg. Technikailag meglehetősen nehézkes, hogy ilyen természetű munkákat három ország érintettjei külön-külön végeztessenek. Az országok vízjogi törvényei nem egyeznek meg ugyan, az érdekeik azonban közösek. Amennyiben az Aranka-patak felső folyásánál a szabályozási munkálatok rendesen nem történnek meg, a víz elöntheti a mai határkijelölés szerinti magyar és szerb területet, és több százezer katasztrális hold kerülhet víz alá. Ki a felelős ebben az esetben a károkért? Egy állam hatóságai hogyan dolgozzanak a másik állam területén, és ki/mi legyen a felügyeleti illetve fellebbviteli hatóság? Az érdekek így azt követelik, hogy az Aranka-pataknak legalább a nagyobb lejtésű, jobban veszélyeztetett, északi oldala egy kézbe kerüljön. A magyar vízügyi igazgatás, s vele együtt a magyar fennhatóság mellett szól az a körülmény is, hogy Magyarországnak van modern vízügyi hatósága és gyakorlata az ilyen természetű védelmi munkálatokban. Ebben az esetben nem kell a legelemibb védelmi feladatokat két, illetve három ország közötti esetleges megállapodásoktól függővé tenni, s az árvíz-mentesítési és belvíz-szabályozási társaságokat nemzetközi ellenőrzés alá vonni, ami egyúttal a munkálatok hatékonyabb végzését is jelenti, és jelentős költségmegtakarítással jár.

2.8. A vasútforgalmi indokok

Nyilvánvaló, hogy a szerbek nem etnikai, vagy gazdasági szempontból tartottak igényt Szabadkára és Horgosra, melyeknek magyar jellege és gazdasági szempontból Magyarország belseje felé irányuló kapcsolatai vitathatatlanok. Főként azért történhetett ez, mert e két fontos vasúti csomópontot maguknak akarták. E két városnak az elszakítása azonban vasútforgalmi szempontból teljesen természetellenes helyzetet teremtett. Szabadkán vezet ugyanis át a Duna–Tisza közének egyetlen transzverzális vasútvonala, amely az Alföld tiszántúli részének és a Dunántúlnak a természetes összeköttetését biztosítja.

Ez a vonal különösen azóta tett szert nagy jelentőségre, hogy 1907–1909 között a magyar kormány tetemes költséggel megépítette a Baja–Bátaszék közötti vasúti hidat, és így teljes vasúti összeköttetést teremtett a Tiszántúl és a Dunántúl között. Erre különösen azért volt szükség, mert míg a bajai híd nem készült el, az egész átmenő forgalom Budapesten át bonyolódott, és az ottani pályaudvarok túlzsúfoltsága miatt állandóan torlódások és késések voltak.

A békeszerződés területi intézkedései ennek a transzverzális vonalnak rövid, mintegy 30 kilométeres szakaszát elszakítják Magyarországtól. Ennek következtében ismét előállt az a helyzet, hogy az átmenő forgalmat Budapestre kell irányítani. Nyugat felé ez a vonal az Alföld egész keleti részének legfontosabb közlekedési útvonala, így nagyobb jelentőségű Magyarország, mint Jugoszlávia számára, ami azt indokolja, hogy a vasútvonal a mellette elterülő területtel együtt Magyarországhoz visszakerüljön. Itt is kézzel írva találunk további támogató érveket. Annál is inkább fontos ez Magyarország szempontjából, mert az említett transzverzális vasútvonal része az úgynevezett alföld-fiumei vasút, amelyen az ország nagy részének importja és exportja bonyolódik a szomszéd államokkal. Emiatt is kívánatos volna, hogy a vonal magyar kézben maradjon és a tarifaképzés joga a magyar államot illesse meg.

2.9. Oktatási és egészségügyi érvek

Azt, hogy ez a vidék mennyire Szeged vonzás körzete, jól mutatja a szegedi iskolák statisztikája is.

1. táblázat. A szegedi középiskolák tanuló létszámának változása

Table 1. The change of the number of secondary school pupils in Szeged

Oktatási intézmények	1918/19-es tanévi létszámadatok	1919/20-as tanévi létszámadatok
Állami főgimnázium	800	300
Városi főgimnázium	908	794
Állami főreáliskola	550	391
Állami felsőkereskedelmi iskola	357	223
Városi felsőkereskedelmi iskola fiú	266	90
Városi felsőkereskedelmi iskola lány	216	100
Állami Felsőipariskola	520	412
Állami Faipari Szakiskola	39	30
Állami Felsőipariskola által rendezett iparosok esti tanfolyama	1157	715
Összesen:	4813	3055

Forrás: Szegedi Memorandum határkiigazításra 1920. szeptember 15.

A jól látható – 1758 tanulót számláló – jelentős létszámcsökkenés fő oka a határváltozás. Ez a létszámcsökkenés azonban nem csupán Szeged szempontjából jelent veszteséget, mert hiszen a nagyobb tanuló létszám csak az élelmezési nehézségeket súlyosbítja, hanem elsősorban azokat a szomszédos vidékeket sújtja, amelyeket a határ elzár a kulturális centrumtól, ahol az iskoláztatás lehetőségei biztosítva vannak. A Szegedtől való elválasztás a legszegényebb hivatalnoki, kereskedői, ipari és kisbirtokos rétegeket érinti leginkább. Ezek ugyanis nem tudják finanszírozni gyermekeik szegedi kollégiumi ellátását, lakhatását, életfenntartását. A gyerekek korábban a három vasútvonalon Kiszomboron túlig, Mokrinig és Padéig a reggeli vonatokkal naponta bejöttek Szegedre tanulni és este hazautaztak. Mindezek a diákok a művelődés és tanulás lehetőségétől a békeszerződés által kijelölt határvonal megtartása esetén meg lesznek fosztva.

Kézzel írott betoldással egészül ki ez a gondolatmenet is. Eszerint az iskolakéhoz hasonló a helyzet a kórházak és egészségügyi intézmények tekintetében is. A szegedi szak kórházak: a szemkórház, a szülészeti klinika, a gyermekkórház, vagy a gyermekmenhely, nemcsak a város számára, hanem a környező községek számára is épültek. A fennálló határmódosítások következtében a környékbeli lakosság könnyen elérhető egészségügyi szakellátás nélkül maradt.

2.10. Az „utolsó utáni” javaslat

A szerzők a fentiekben csoportosították mindazokat az okokat, melyek a memorandumban megjelölt terület Magyarországhoz való visszacsatolását indokolják. A dokumentum végén fogalmazza meg az „utolsó utáni” javaslatukat. Ennek értelmében amennyiben „általunk nem ismert okokból ez a végső – és városunk lakosságának megélhetése szempontjából döntő súllyal bíró – kérelmünk sem volna keresztülvihető”, akkor legalább a megjelölt terület nyilvánítsák semlegessé. Ez – magyar közigazgatás mellett – angol, francia vagy nemzetközi ellenőrzés alatt történjen. Itt sem magyar, sem román vagy szerb katonai helyőrség ne legyen, és öt vagy tíz év múlva a megjelölt területnek azok a lakói, akik a megszállás előtt ott állandó lakosok voltak – népszavazással döntsenek a hovatartozásáról.

3. A határ megállapítása a gyakorlatban

A Határmegállapító Bizottságok 1921. júniusi létrehozásakor a Nagykövetek Tanácsa szabályozta azok szervezetét, jogkörét, működésének elveit. A későbbiekben a vitás kérdések miatt 1921. június 3-án kiadták a „Pótutasítások a magyarországi határmegállapító bizottságok részére” című dokumentumot. Ebben ugyancsak olvasható számunkra is fontos – a Millerand-levél idézett szavaihoz képest világosan korlátozó ételmű – kitétel a határok pontos megállapítása kapcsán „Elvileg a határt a helyszínen kell megvonni, úgy, amint a békeszerződés megállapította. Semmi szín alatt nem szabad... a határmódosításoknak olyan természetűeknek lenniük, hogy lényegében kérdésessé tegyék a szerződésben leírt vonalat.”⁸

Az országhatárok pontos meghatározásának első lépés a delimitáció,⁹ amelynek során politikai tárgyalásokon ütköznek az érintett országok katonai, gazdasági, közlekedési és más érdekei. A második lépés a demarkáció,¹⁰ a konkrét kijelölés.

Magyarország határainak politikai értelemben történő végleges pontosítása diplomáciai viták során Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság felé 1922 tavaszán zárult le. A hármass határt a magyar–román és a magyar–jugoszláv határmegállapító bizottság 1922. június 12-i helyszíni közös ülésén tűzték ki. „A Kiszombor–Makó–Apátfalva–Nagylaki kendergyár határszakaszon a HMB. először Porgány községet Magyarországnak ítélte. A román tiltakozás után az uradalom fele (2800 katasztrális hold) került vissza Magyarországhoz, amellyel Kiszombort kárpótolták elszakított földjeiért. Románia megtartotta Porgányt és a birtok másik felét a kendergyárral. Nagylakig a Maros folyása lett a határ, a bizottság indokolás nélkül hagyta meg a demarkációs vonalat határnak.”¹¹

4. Értékelés: a memorandumban megfogalmazott igények és a „valóság”

Azt, hogy a határok megállapítása során az – általunk bemutatott dokumentumban is nagy súllyal emlegetett – etnikai elv mennyire súlytalan volt a győztesek szemében jól példázzák Sir Eyre Crowe-nak a brit delegáció vezető tisztviselőjének szavai: „Amikor ezekkel az etnográfiai nehézségekkel szembesülünk, nagy a különbség, hogy azok a románok és a magyarok között merülnek-e fel, akik a mi ellenségeink, vagy a románok és a szerbek között, akik a szövetségeseink. Az első esetben, ha lehetetlennek bizonyult eleget tenni mind a két félnek, a mérleg nyelve szükségszerűen román szövetségeseink javára billent, és nem az ellenséges Magyarország javára.”¹²

Mint fentebb jeleztük a Szeged környéki kilenc település kapcsán történt ugyan kisebb határkiigazítás, de a többi a – Memorandumban olvasható – területi igény kapcsán is teljességgel helytállóak Suba János gondolatai: A Határmegállapító Bizottságok „a határvonal tanulmányozása során pl. a nemzetiségi viszonyok elbírálását másodrendű kérdéssé degradálták. Kisebb, lényegtelen kérdésekben helyt adtak a magyar álláspontnak, támogatták azt, de a lényeges kérdésekben a bizottság tagjai a franciák által támogatott másik fél javára döntöttek.”¹³

A Határmegállapító Bizottságoknak a határkiigazítási szándék gazdasági érveihöz¹⁴ való általános viszonyulást jól summázza Suba János megjegyzése: a nevezett bizottságoknak „minden ténykedését befolyásolta az a tény, hogy az utódállamok általános és lokális gazdasági érdekeit tartották szem előtt.”¹⁵ Erre precedensül szolgálhat az az indoklás, amellyel a jugoszláv küldöttség igyekszik alátámasztani, a bemutatott szövegben is érintett terület, a Bácska, Jugoszláviához kerülését. E szerint azért nélkülözhetetlen ez a lépés, mert az ott folyó Tisza és Duna teszi lehetővé a délebbi, szerb lakta részek stabil

gabonaellátását.¹⁶ A korábban említett Ferenc-csatorna megszerzését pedig a Közép-Bácska vízellátásával indokolják,¹⁷ így kapcsolva össze a gazdasági és a vízrajzi igényeket.¹⁸

A megfogalmazott határkiigazítási tervben – az etnikai, gazdasági és vízrajzi pontok mellett – fontos elem a vasút, mint a korabeli gazdasági – katonai infrastruktúra létfontosságú része. A felvetés indokolt, de a győztesek világos szándékával teljességgel ellentétes. A határkijelölés egyik sarokpontja volt ugyanis, hogy az utód államok kapják a határ menti vasútvonalakat, ezzel is erősítve őket a vesztes Magyarországgal szemben. A dualizmus alatt kiépült Zágráb–Szabadka–Temesvár–Arad–Nagyvárad–Kassa–Pozsony vasúti körgyűrűt maximálisan sikerült leválasztani a Budapest központú vasúthálózatról, ezzel máig ható nehézségeket okozva a hazai közlekedésben.¹⁹ Mint látható, ez a vonal a Memorandumban visszaigényelt területet is érintette. A jugoszláv diplomácia, a szinte teljesen magyar lakosságú, Szabadka átcsatolását azzal indokolja, hogy a megszerzett Bácskai területeit nehezen tudná megvédeni a vasútvonal révén gyorsan támadni képes magyaroktól.²⁰

Végül meg kell jegyeznünk, hogy minden bizonnyal több hasonló határkiigazításra irányuló dokumentum született, de eddigi kutatásaink szerint, ezek lappanganak. Reményeink szerint ez az írás is segíti azt, hogy az erre irányuló munka felerősödjék.

JEGYZETEK

1. A kutatásokat az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok Posztdoktori Ösztöndíja (Pályázatszám: PD 76004 2008.) támogatta. A tanulmány rövidített változata, előadás formájában, elhangzott a „Trianon és a magyar tudomány” című konferencián Szegeden 2010. június 11. Forrás: Szegedi Memorandum határkiigazításra 1920. szeptember 15. Gépelt irat, kézzel írott betoldásokkal Csongrád Megyei Levéltár. Doboz: XIV. 10. Tonelli Sándor levelezése 1914–1939. Tonelli Sándor, a szegedi keresk. és iparkamara főtitkárnak bizalmas összegyűjtött iratai 11. szám.
2. Suba (2000): 48. old.
3. A Nagykövetek Tanácsa 1921. június 21-én rendelte el a Határmegállapító Bizottságok felállítását. Ellátásuk az érintett országok feladata volt és az érintett országokban felváltva és azonos ideig tartózkodtak. Ezen testületek tagjai, az érintett országok képviselőin kívül, a brit, a francia, az olasz, és a japán megbízottak és segéd személyzet. A Bizottságok feladata egyfelől politikai, azaz a javaslatok, ellenjavaslatok, megtárgyalása és a döntés-előkészítés, másfelől pedig szükséges műszaki feladatok végrehajtása, azaz a konkrét határ kijelölése. Erről részletesebben: Suba 2000. 49. old.
4. Harold Nicholson (1933): *Peacemaking 1919*. London. 122–123. old. Idézi: Bryan Cartledge: *Trianon* (Egy angol szemével) 2. kiadás. Officina Nova. Budapest. 2010. (a továbbiakban: Cartledge 2010) 83. old.
5. Romsics Ignác (2003): *Magyarország története a XX. században*. Osiris. Budapest. 143. old.
6. Idézi: Suba (2000): 48. old.
7. Kiszombor, Ferencszállás, Klárafalva, Deszk, Szőreg, Kübekháza, Ószentiván (ma Tiszasziget), Újszentiván és Gyálanagyret (ma Gyálarét).
8. Idézi: Suba 2000. 48. old.
9. Delimitáció: a szomszédos országok területének egymástól való elhatárolása, a politikai határ megállapítása.
10. Demarkáció: A kataszteri térképen megállapított határvonal terepen való kitűzése, a határjelek állandósítása, feltérképezése és leírása.
11. Suba (2000): 50. old.
12. D. Lloyd George (1938): *The Truth about the Peace Treaties*. London. Vol. II. 920. old. Idézi: Cartledge 2010. 85. old.
13. Suba 2000. 49. old.
14. A trianoni határváltozások gazdasági okainak és következményeinek részletesebb bemutatását lásd: Gulyás László (2009): *Az első világháború és Trianon következményei a magyar gazdaságban*.

- ságra. In. Gulyás László (szerk., 2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. 101–112. old.
15. Suba (2000): 49. old.
16. Hornyák Árpád (2001): Baja, Bácska, Baranya. Szerb követelések a békekonferencián. Rubicon. 2001/8–9. szám. 57–60. old.
17. Hornyák Árpád (2002): A Bácska határainak változása 1919–1920-ban. In. Pásztor Cecília (szerk): „...ahol a határ elválaszt.” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nógrád Megyei Levéltár. Balassagyarmat. (a továbbiakban Hornyák 2002) 534. old.
18. Erről bővebben lásd: Gulyás László (1992): A magyar-délszláv határ története. Trianoni határaink története. IV. KAPU 1992/11. szám. 70–75. old.
19. Lásd Palotás János (1990): A trianoni határok. Interedition Kiadó. Budapest. 81. old.
20. Hornyák 2002. 532. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Cartledge, Bryan (2010): Trianon (Egy angol szemével) 2. kiadás. Officina Nova. Budapest.
- Gulyás László (1992): A magyar-délszláv határ története. Trianoni határaink története. KAPU. 1992/11. szám. 70–75. old.
- Gulyás László (2009): Az első világháború és Trianon következményei a magyar gazdaságra. In. Gulyás László (szerk., 2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. 101–112. old.
- Hornyák Árpád (2001): Baja, Bácska, Baranya. Szerb követelések a békekonferencián. Rubicon. 2001/8–9. szám. 57–60. old.
- Hornyák Árpád (2002): A Bácska határainak változása 1919–1920-ban. In. Pásztor Cecília (szerk): „...ahol a határ elválaszt.” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nógrád Megyei Levéltár. Balassagyarmat.
- Keresztes Sándor (1927): A békeszerződés revíziója. Budapest.
- Nicholson, Harold (1933): Peacemaking 1919. London.
- Palotás János (1990): A trianoni határok. Interedition Kiadó. Budapest.
- Romsics Ignác (2003): Magyarország története a XX. században. Osiris. Budapest.
- Suba János (2000): A trianoni magyar–román határ kitűzése. 1921–1925 In. Frisnyák Sándor (szerk.): Pótfüzet. Az Alföld történeti földrajza c konferenciakötethez. Nyíregyháza 2000. április 18–19-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyháza. 47–55. old.
- Szegedi Memorandum határkiigazításra 1920. szeptember 15. Gépelt irat, kézzel írott betoldásokkal. Csongrád Megyei Levéltár. Doboz: XIV. 10. Tonelli Sándor levelezése 1914–1939. Tonelli Sándor, a szegedi keresk. és iparkamara főtítkárának bizalmas összegyűjtött iratai 11.szám.

BOTLIK JÓZSEF*

A BÁCSKA, A DRÁVASZÖG, A MURAMELLÉK (MURAVIDÉK) ÉS A MURAKÖZ ÚJRAEGYESÜLÉSE MAGYARORSZÁGGAL – 1941. ÁPRILIS–JÚLIUS

REUNION OF DÉLVIDÉK WITH HUNGARY AT 1941

ABSTRACT

In 1941 the state of Yugoslavia has fallen apart. It started on the 10th of April with Croatia declaring its independence – with this step Yugoslavia as a state has ceased. Armies of different countries – Germany, Italy, Hungary – marched to its territory. On the 11th of April Hungarian troops began to re-occupy the territory (Délvidék, Vajdaság) Hungary had lost in the treaty of Trianon. Hungarian people greeted the action with great enthusiasm.

The study deals with the direct antecedents and the process of the re-occupation of Délvidék. It does not follow the marxist tradition of history, and exposes details that were not mentioned by the marxist historians, for example the Yugoslavian military attacks against Hungary before the 11th of April, 1941.

Bevezetés

Többen talán meghökkennek e tanulmány címén, de a történelmi igazságot is meg lehet szokni. Kerekén 70 évvel ezelőtt, 1941 áprilisában több mint két évtizedes idegen, jugoszláv (valójában szerb) megszállás után a Bácska, a Drávaköz vagy Baranyai háromszög, a Muramellék (a mai Muravidék), majd júliusban a Muraköz is újraegyesült Magyarországgal. Ez a tény egyértelműen azt jelenti, hogy a trianoni békediktátummal elszakított történelmi Dél-Magyarország jelentős része – melyeket akkortól összefoglalóan Délvidéknek¹ említ a magyar közvélemény és tudomány – 1941-ben jogosan hazatért oda, ahová török hódoltság időszakának kivételével a honfoglalás óta tartozott.² Bőven ideje már mindezt így kimondanunk és leszögezünk, mert az elmúlt kommunista diktatúra évtizedei alatt e vonatkozásban is, a hivatalosok és kiszolgálóik vigyázó tekintetüket Moszkvára vetették, s történelmünket a nemzetköziség erőltetésével megalázták, és hazug módon eltorzították. Fondorlatos módszerekkel a magyarságban büntudatot fejlesztettek ki (utolsó csatlós stb.), és megkezdtek a nemzettudat napjainkig tartott felszámolását. Miközben különös gonddal kellett figyelni a szomszédos államok érzékenységre, amelyek az antanthatalmak hathatós segítségével elrabolták ősi szálláshelyünk, az összesen 325 411 km² kiterjedésű Magyar Szent Korona országai 71,4%-át, azaz 232 448 km² területet. Mindössze 92 963 km² maradt meg, az eredetinek 28,6%-a (a határkiigazítások után is csak 93 079 km² lett). A csaknem 21 milliós (pontosan 20 886 497 fő) lakosságból csak 7 615 117 lélek, alig több mint egyharmad (36,5%) húzhatta meg magát Csonka-Magyarország területén.³

Az 1920. június 4-i trianoni békediktátumban kirótt új országhatárok, sem a nyelvi, sem az etnikai mezsgyét nem követték, ezért nemcsak országnyi térségeket, hanem számos esetben, döntően vagy teljesen magyar lakosságú tájegységeket (Csallóköz, Bodroghöz,

* PhD, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest–Piliscsaba.

Tiszahát, Érmellék, Kalotaszeg, Székelyföld stb.) is elcsatoltak. Ennek következtében az 1910. évi magyar népszámlálás szerint 3 319 579 magyart (31,7%) rendeltek Csonka-Magyarország határain kívülre, kisebbségi sorsba. Az előbbieket voltak a legfőbb okai annak, hogy ezt megelőzően, 1938 és 1940 között a Felvidék, Kárpátalja, Észak-Erdély és Székelyföld magyar lakta területeinek a Csonka-Magyarországgal történt újraegyesülése után, a magyarországi közvélemény kitörő lelkesedéssel (a hont eláruló károók persze akkor is akadtak!) fogadta a Délvidék visszacsatolását. Itteni nemzetrészünk az 1941. évi hazatérést hasonló érzésekkel élte át, mint az említett korábbi volt határon túli kisebbségi sorsközösségei, és a több mint évtizedes szerb uralom alóli felszabadítóit ünnepelte a bevonuló Magyar Kir. Honvédség katonáiban.⁴ A felállított dískapukkal, az önfeledt éljenzéssel, virágcsokrokkal, a bevonulás alkalmával rendezett táncmulatságokkal magyar nemzet-testvéreit, és nem a „Horthy-fasiszta megszállókat” várta, mint azt a kommunista diktatúra időszakának egyes történészei a hivatalos jugoszláv álláspontot szolgálva átvéve sajkózták. Miközben az utóbbiak arról is hallgattak, hogy április 6-án, öt nappal (!) nappal a délvidéki bevonulás előtt hadüzenet nélkül, jugoszláv felderítő repülőgépek hatoltak be a Balaton vonaláig. Másnap, a belgrádi hadvezetés parancsára Szeged, Szöreg, Kelebia, Siklós, Pécs, Zalaegerszeg, Körmend, Szentgotthárd településeket, illetve vasúti szerelvényeket, sőt személyvonatokat is bombáztak. A jugoszláv légi-bevetések ártatlan halálos áldozatokat követeltek, köztük egy kisgyermek is az életét veszítette, és számosan megsérültek. Ugyanekkor Szeged pályaudvarát és repülőterét hat légítámadás érte, itt haláleset nem történt, de hat lakos megsebesült, és tetemes károk keletkeztek. A magyar légvédelmi erők és német vadászipilóták kb. 70%-os veszteséget okoztak az ellenségnek.⁵ Április 8-án jugoszláv légierő újabb magyarországi helységeket és vasútvonalakat bombázott. Az előbbieket teljes mértékben kimerítették a *casus belli* tényállását, mert olyan sérelmes események voltak, amelyek miatt Magyarország jogosan megindíthatta volna a Jugoszlávia elleni hadműveleteket. Az előbbi helyzetben ugyancsak természetes volt a magyar csapatok mozgósítása. A Magyar Kir. Honvédség alakulati csak öt nap múlva, április 11-én délután 14 órakor lépték át a déli államhatárt, amikor Jugoszlávia már nem létezett, mert az előző napon, április 10-én Zágrábban kikiáltották Horvátország függetlenségét.

A barátsági szerződéstől a bevonulásig

Két évtizedig tartó meddő viták, éles ellentétek, és egy évtizeddel a korábban bevezetett királyi diktatúra után, 1939. nyarára a szerbek által irányított belgrádi kormány eljutott a horvát ellenzéki vezetőkkel való tárgyalásokig. Az augusztus 23-án létrejött megegyezés alapján a jugoszláv kormányzótanács három nap múlva törvényerejű rendeletet adott ki az önálló Horvát Bánság megalakításáról.⁶ A megállapodást Vladko Maček, a Horvát Parasztpárt vezére és Dragiša Cvetković, Jugoszlávia akkori miniszterelnöke írta alá, de a szövetségi állam felé létrehozása tett kísérlet már elkészt. Miközben a szerb–horvát kibéküléstől azt várták, hogy az ország elkerülheti a közelgő háborút. (Mindössze hat nap múlva, szeptember első napján Lengyelország németek általi lerohanásával kitört a második világháború.) „Nem a két nép érzelmi közeledése, nem a húsz-egynéhány év óta kétfelé ágaskodó politikai világkép hasonulása volt tehát az alap, amelyre a kiegyezés felépült, hanem az ismeretlen háború kiszámíthatatlan veszedelmeitől való félelem. A szerbhorvát kibékülés végső soron tehát nem a két nép akaratából jött létre. Szerbek és horvátok saját köreikben őszintén megvallották, hogy a megegyezés csupán ideiglenes megoldás lehet”.⁷ Az uszta mozgalom vezetője, Ante Pavelić és a horvát emigránsok, akiket annak idején a királyi diktatúra kényszerített külföldre, a szerződést egy pillanatig sem vették komolyan.

A továbbra is ingatag belpolitikai helyzet arra készítette a jugoszláv kormányt, hogy közeledjen a szomszédos államokhoz. Ilyen körülmények között kötötte meg 1940. december 12-én, Belgrádban a mindössze három cikkelyből álló magyar–jugoszláv „örökbarátsági” szerződést gróf Csáky István (1894–1941) és Aleksander Cincar-Marković külügyminiszter, amelyet Joachim von Ribbentrop (1893–1946) német diplomácia vezetője is jóváhagyott. A megállapodásban a két fél azon óhajának adott hangot, hogy országaik között „állandó béke és örökös barátság fog fennállani”, valamint „egyetértének abban, hogy tanácskozni fognak mindazokban a kérdésekben, amelyek megítélésük szerint kölcsönös kapcsolataikat érinthetik”.⁸ A megállapodás valamelyes mozgásteret adott a magyar kormánynak a délvidéki magyar kisebbség ügyében, de a háború kitörése miatt már nem volt hatással ottani nemzetrészünk helyzetének kedvező alakulására.

Jugoszlávia három hónap múlva, 1941. március 25-én csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez, vagyis a nemzetiszocialista Németország vezette szövetségi rendszerhez. Egy nap múlva, március 27-ére virradó éjszaka, Dušan Simović tábornok katonai államszínvén hajtott végre, melynek során megdöntötte a Cvetković-kormányt, lemondatta Pál régensherceget, és a 17 éves Péter királyt ültetette a trónra. A miniszterelnököt és Cincar-Marković külügyminisztert börtönbe vetették. Ugyanezen a napon Adolf Hitler (1889–1945) birodalmi kancellár a berlini magyar követ útján üzenetet intézett Horthy Miklós (1868–1957) kormányzóhoz, amelyben átvonulási engedélyt kért a német csapatok számára, Jugoszláviába. A Führer felvetette, hogy kívánatos volna magyar alakulatok részvétele a hadműveletekben, annál is inkább, mert Németország elismeri a magyar területi igényeket Jugoszláviával szemben. A következő napon, március 28-án Horthy levélben közölte Hitlerrel, hogy teljesíti a kérését. Ezt a választ az e napon tartott magyar minisztertanácsi ülés is tudomásul vette, majd német–magyar katonai megbeszélések kezdődtek a délszláv királyság elleni hadműveletről.

Március 29-én Bárdossy László (1890–1946) külügyminiszter utasította a belgrádi magyar követet, hogy nem hivatalos formában közölje a jugoszláv diplomácia vezetőjével: német katonai támadás várható a délszláv állam ellen, hacsak a Harmadik Birodalom nem kap biztosítékot arra, hogy Jugoszlávia nem fordul ellene Görögország megtámadásakor. Ugyanezen a napon gróf Teleki Pál (1879–1941) miniszterelnök arról értesült, hogy Hitler kancellár – ha Magyarország nem támogatja a Jugoszlávia elleni hadműveletét – egy német ütközőállamot alakít ki a történelmi Magyarország déli területeiből Prinz Eugen Gau ([Savoyai] „Jenő herceg Kerület”) elnevezéssel. Ez új „állam” a Bácska egészéből, a jugoszláviai Bánátból, a történelmi Baranya vármegyéből (vagyis nemcsak a dél-baranyai Drávaszögből, hanem Pécs várossal együtt az egész vármegyéből, a Romániához csatolt Bánságból, valamint Hunyad vármegyéből), esetleg még a dunántúli Tolna megyéből állna, és a Harmadik Birodalom szerves részét képezné.⁹ Mindezek arra készítették Teleki Pált, hogy beleegyezzen a német csapatok magyarországi átvonulásába, ugyanakkor a magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződés megsértése nélkül, jogi formulát keressen a délvidéki magyar területi igényekre. Március 30-án üzenetet küldött a londoni és a washingtoni kormánynak, amelyben kifejtette, hogy Magyarországot csak a Jugoszláviában élő magyar kisebbség védelme készíti beavatkozásra. Ugyanakkor kijelentette: ha a német katonai támadás következtében a délszláv állam nemzeti elemeire bomlik, akkor egy már nem létező országgal szemben nem köti hazánkat az örökbarátsági szerződés.

Április első napján, Teleki Pál miniszterelnök javaslatára a Legfelső Honvédelmi Tanács ülése úgy döntött, hogy a Magyar Kir. Honvédség csak akkor kezdi meg hadműveleteit Jugoszlávia ellen, ha az, mint állam részekre szakad; ha a magyar kisebbség veszélyeztetett helyzetbe került; illetve az esetben, ha a magyar lakta területek a német támadás következtében senki földjévé váltak. A következő napon, április 2-án a német hadsereg

megkezdte a Jugoszlávia elleni katonai felvonulást Magyarország területén. Ugyanezen a napon a londoni magyar követ táviratban azt jelentette, hogy a Magyarország területéről kiinduló német támadás esetén Nagy-Britannia megszakítja diplomáciai kapcsolatait Budapesttel, sőt ha Magyarország is csatlakozik a támadáshoz, akkor számolni kell London és szövetségesei hadüzenetével. A politikai malomkövek között – kedvező alkalom az elszakított Délvidék egy részének a visszaszerzésére, ugyanakkor a nyugati hadüzenet veszélye – Teleki Pál miniszterelnök összeroppant, és április 3-án hajnalban öngyilkosságot követett el.¹⁰ (Egyesek szerint a németek gyilkolták meg.)

Az államfő, Horthy Miklós kormányzó még ezen a napon Bárdossy Lászlót miniszterelnökké nevezte ki. Az új kormány elrendelte a magyar honvédség részletes mozgósítását. Két nap múlva, április 6-án megindult a német hadsereg támadása Jugoszlávia és Görögország ellen. A következő napon Nagy-Britannia megszakította a diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal.

„Katonáim akciója nem a szerb nép ellen irányul”

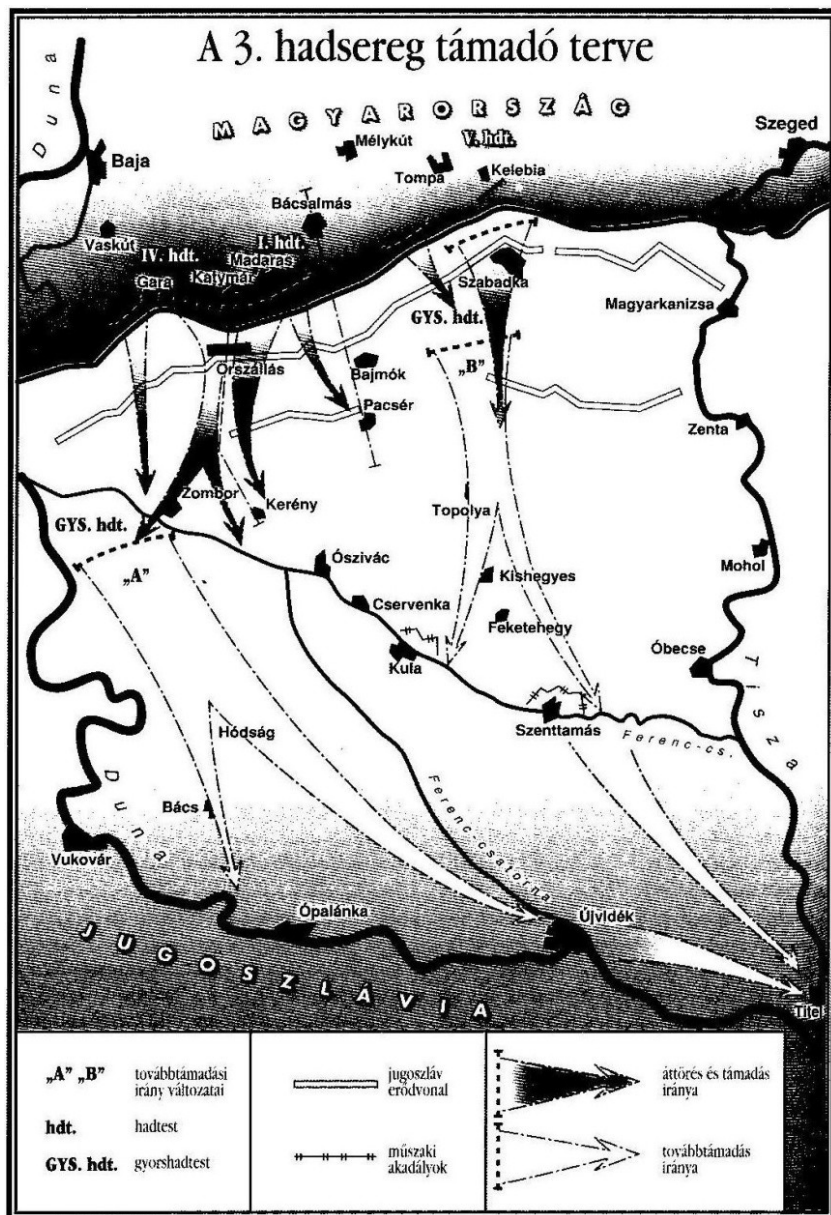
A Független Horvát Államot április 10-én kikiáltották Zágrábban. Ugyanezen a napon a Legfelsőbb Hadúr, Horthy Miklós a sajtóban és a rádióban kiáltványt intézett a „magyar nemzethez és hazához”, amelyben többek között kijelentette: „A független és önálló horvát állam megalakulásával Jugoszlávia megszűnt létezni és alkotó elemeire bomlott. Ezzel egyidejűleg parancsoló kötelességünkkel vált, hogy a Magyarországtól 1918-ban elszakított terület és az azon nagy tömegben élő magyarság sorsának és helyzetének biztosítását újra kezünkbe vegyük. Olyan szent nemzeti kötelesség ez, amelyet haladéktalanul teljesítenünk kell. Ezért még a mai napon parancsot adok katonáimnak, hogy a Délvidéken élő magyarságot az anarchia pusztításaitól megóvjuk. Katonáim akciója nem a szerb nép ellen irányul, amellyel nincs vitánk, és amellyel a jövőben békében akarunk élni”.¹¹

A kiáltvány mellett ugyanazon időben, szintén április 10-én kiadott kormányzói „Hadparancs!” a következőket tartalmazta: „HONVÉDEK! / A kötelesség ismét arra szólít bennünket, hogy elszakított magyar véreink segítségére siessünk. / Mindig bevált katonai érenyeikre és fegyelmetekre építve bízom benne, hogy ezt az új feladatot is tökéletesen fogjátok megoldani. / A magyarok Istene és a nemzet minden gondolata most is veletek van. / Előre az 1000 éves déli határokra. / Budapest, 1941. évi április hó 10. napján. / Horthy s. k. / vitéz Bartha s. k.”¹² [Bartha Károly (1884–1964) honvédelmi miniszter.] Másnap, április 11-én délután 14 órakor a magyar honvédség jelölt csapatai több ponton átlépték a déli trianoni határt, és a három napig zajlott hadműveletet követően, a délvidéki magyarság zömének véget ért a több mint két évtizedig tartó kisebbségi elnyomása.¹³ Meg kell jegyeznünk, hogy délvidéki hadműveletek megindításával lépett be Magyarország a második világháborúba, és nem később, 1941. június 27-én – mint azt a kommunista diktatúra évtizedekig hangsúlyozta –, amikor a honvédség csapatai átlépték a szovjet határt.

A Magyar Kir. Honvédség 3. hadseregének egységeit Gorondy-Novák Elemér (1885–1954) altábornagy vezetésével, a kidolgozott tervek szerint a Duna és Tisza folyók közötti jugoszláv államhatártól délre elhelyezkedő Bácska egészének az elfoglalására vetették be. Ezzel egyidejűleg a fővezérségnek közvetlenül alárendelt II. gyalogdandár a Drávaszögbe, a 9. gyalogdandár eközben a Muraközbe vonult be. A pécsi IV. hadtest főerői Baja térségében foglalták el állásaikat, egyes egységei viszont a Dráva északi, magyar oldali partján sorakoztak fel. A szegedi V. hadtest a Szeged–Szabadka határszakasz kb. 40 km hosszú vonalára vonult fel. Bevetették a budapesti I. hadtest egyes csapatrészeit is, amelyek Bácsalmás és Katymár községek körzetében gyülekeztek. A támadási parancs szerint a IV. hadtest főerői Zombor, illetve Nemesmilitics irányába nyomulnak előre a Duna mellett, a I.

hadtest Bajmok–Bácskossuthfalva felé, az V. hadtest Horgos–Csantavér irányába, miközben egyes alakulatai bevonulnak Szabadkára. A Gyorshadtestet a délszláv erők üldözésére kívánták bevetni, amikor a gyalogdandárok már áttörték a határtól kb. 20 km mélységben kiépített első jugoszláv betonerőd-vonalat.¹⁴

1. térkép. A magyar 3. hadsereg támadó terve

Forrás: Horváth Csaba–Lengyel Ferenc (é. n.) [2003]: A délvidéki hadművelet 1941. április. Püldo Kiadó. Budapest, 70. old.

A magyar támadás idején a Bácskában, az I. jugoszláv hadsereg három gyalogos-, illetve egy lovashadosztálya állomásozott, az államhatár közelében kiépített betonerőd-rendszerben kb. egy hadosztálynyi erő készült fel a védekezésre. Ennek ellenére az április 11-én délután 14 órakor indított magyar támadás nem ütközött lényegesebb ellenállásba, mert a

jugoszláv csapatok az addigi német sikerek hatására, hátrálni kezdtek a Duna déli vonala felé. Kisebb összecsapásra csak Újvidék körzetében, a Ferenc József-csatorna közelében Petrőc községnél került sor, ahol egy visszavonuló jugoszláv hadosztály utóvédje felvette a harcot az I. gépkocsizó dandárral. A csatának 6 magyar halottja és 32 sebesültje volt. A honvédek 20 löveget, 13 páncéltörő ágyút, 47 gépkocsit zsákmányoltak, valamint 50 jugoszláv tisztet és 3500 katonát ejtettek fogságba. A fentieken kívül kisebb összetűzések voltak még Zombor határában, Verbász környékén és a Duna–Tisza torkolatvidékén, Titel helység körül. Két és fél nap múlva, április 13-án a Magyar Kir. Honvédség befejezte a Bácska, a Drávaszög és a Muraköz felszabadítását a több két évtizedes idegen uralom alól. Ez idő alatt a Dunán bevetett Magyar Kir. Honvéd Folyamerők dandárrá szervezett része elfoglalta a zsilipeket, megnyitotta az aknazárat, majd lejjebb Apatin községnél az újabbat áttörve, lehajózott a Tisza torkolatáig.

Közben a Gyorshadtest, a Magyar Kir. Honvédség legkorszerűbb alakulata Villány és Eszék térségéből vitéz lőfő dálnoki Miklós Béla (1890–1948) altábornagy vezetésével – miután április 14-én Werth Henrik (1881–1952) vezérezredes, a Honvédvezérkar főnöke parancsának értelmében a német Kleist-páncéloscsoport alárendeltségébe került – a délszláv területen harcoló 8. német páncéloshadosztály felváltására indult. Április 15-én az észak-nyugat szerémségi hajdani Valkóvár (Vukovar) térségében átlépte az 1918. évi magyar határvonalat, és a Szerémségben a Száva folyó bal partján elhelyezkedő Szávaszentdemeter (Mitrovica) irányába nyomult előre. Másnap elérte a folyóvíz jobb oldalán fekvő Szabács (Šabac) városát, belépett Észak-Szerbiába, és április 19-én elfoglalta Valjevo helységet, azaz a hajdan Macsó nevű települést, a középkori Macsói bánság székhelyét. A Gyorshadtestet végül nem vetették harcba, mert időközben, április 17-én, Danilo Kalafatović vezérezredes Belgrádban aláírta a jugoszláv királyi hadsereg feltétel nélküli fegyverletételét.

A Délvidék felszabadítása 1941. április végén fejeződött be. A hadműveletek során a magyar honvédség 65 hősi halottat és 664 sebesültet veszített,¹⁵ akiknek többsége a háztetőkről, padlásokból, templomtornyokból tüzelő csetnik orvlövészek áldozata volt. Hadsegünk kb. 15 ezer jugoszláv katonát ejtett fogságba. A következő hetekben leszerelték a mozgósított alakulatok egy részét, és a csapatok zömét visszahelyezték eredeti helyőrségükbe. A két évtizedig tartó idegen megszállás után hazatért dél-magyarországi területen ideiglenes jelleggel katonai közigazgatást vezettek be, amit a szegedi V. hadtest parancsnoksága hajtott végre, a Muraközben viszont ebben az ügyben a szombathelyi III. hadtest volt az illetékes. A korábban Zala vármegyéhez tartozó Alsólendvai járásban, a Muramellék déli táján május 8-án lépett életbe a katonai közigazgatás.

A Bácska, a Drávaszög, a Muraköz és a Muramellék (Muravidék) visszacsatolásával összesen 11 475 km² terület egyesülhetett újra Magyarországgal, vagyis az 1920. június 4-i trianoni békediktátumban elszakított, és a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz rendelt összes térség – ennek kiterjedése 20 799 km² volt – 55,2%-a. A Bánát (területe 9324 km² volt, ahol 1941-ben kb. 117 ezer magyar élt, ami megközelítette az itteni németek/svábok akkori lélekszámát!),¹⁶ Adolf Hitler kancellár ígérete ellenére, nem térhetett vissza hazánkhoz. Ennek oka, hogy az Európa egyik legkiválóbb mezőgazdasági vidékén élő bánáti svábok és Románia tiltakoztak. Emiatt továbbra is Szerbia egyik megyéje maradt, a helyi németek igazgatása alatt.

A Muraközt először a német katonai alakulatok szállták meg, és nyomban el is csatoltak négy határmenti községet. Április 13-án – miután Slavko Kvaternik, a Független Horvát Állam ideiglenes államfője kérte, hogy a magyar csapatok ne foglalják el a Muraközt, vagyis Zala vármegye elszakított Perlaki és Csáktornyai járását – a magyar kormány a horvát fél tudomására hozta: Budapestnek létérdeke a Gyékényes–Zágráb–Fiume vasútvo-

nalnak, valamint az Adriai-tengeren, Sušak (Fiume horvát része) kikötőjének a használata. A tárgyalások elakadtak. Három nap múlva, április 16-án a magyar honvédség bevonult a Muraközbe, és a lakosság lelkes ünneplése közben a nap folyamán a vidék központját, Csáktornyt is birtokba vette.

Hamarosan, az április 24-én Bécsben megkötött német–olasz egyezményvel megtörtént Jugoszlávia felosztása. A jegyzőkönyv leszögezte: a Bácska, a Bánát, a Muraköz és a Muravidék Magyarországhoz tartozik, de az utóbbi két terület kapcsán a budapesti kormánynak kétoldalú egyezményt kell kötnie a Harmadik Birodalommal, illetve Horvátországgal. A Bánát Magyarországhoz történő visszacsatolása ezzel végérvényesen elveszett ügynek volt tekinthető, sőt még a Muraköz hovatarozása is bizonytalanná vált, ahol átmenetileg érvényben maradt a horvát közigazgatás. Elsősorban a több mint nyolcszáz éves magyar–horvát államközösségre, és a további jó viszonyra való tekintettel a magyar kormány a területről kivonta a honvédség alakulatait. Ezzel sikerült elkerülni a Muraköz tervezett német megszállását.

Ekkor úgy tűnt, hogy a Bánát elvesztése után, a Muraköz sem egyesülhet újra Magyarországgal, ahová egy évezreden keresztül tartozott. Ekkor lépett a színre a későbbi esztergomi érsek, Mindszenty József (1892–1975, aki 1942-ig viselte a Pehm családnevet), akkori zalaegerszegi plébános az általa irányított napilapban, a Zalamegyei Újságban mozgalmat indított a Muraköz visszacsatolására. Zala Vármegye Törvényhatósági Bizottsága közgyűléséhez indítványokat intézett az ügy érdekében, sőt Horthy Miklós kormányzóval és Bárdossy László miniszterelnökkel is tárgyalt. Erélyes fellépésére, és a visszacsatolási mozgalom hatására 1941. június 9-én éjfél után 1 órakor a Muraközben bevezették a magyar katonai közigazgatást, amelyet augusztus 21-én váltott fel a polgári irányítás.¹⁷

A Magyarországgal újraegyesült délvidéki tájon, az említett 11 475 km² kiterjedésű területen az 1941. évi népszámlálás szerint 1 027 217 lakos élt. Közülük 399 109 magyar (38,8%); 177 030 német (17,2%); 393 158 horvát, szerb és szlovén (38,3%); a többi, 57 920 fő (5,6%) egyéb nemzetiségű volt. A 786 895 lélekszámú Bácskában a magyarság alkotott többséget, ahol a 356 105 magyar (45,3%) mellett 162 056 német (15,8%), 213 907 szerb és horvát (20,8%), valamint 54 827 egyéb nemzetiségű (5,3%) lakos élt. A népesség vallási megoszlása: 64,3% római katolikus, 12,1% protestáns, 20,2% görögkeleti (ortodox), 3,4% egyéb. Fontos megjegyezni, hogy visszacsatolással Bácskában öt város (közülük három törvényhatósági jogú: Szabadka, Újvidék, Zombor; kettő rendes tanácsú: Magyarakanizsa, Zenta) és 105 község, a Drávaközben 34 helység, a Muraközben 106, a Muramelléken (Muravidék) 169 falu, összesen 419 település tért haza Magyarországhoz, ahová a 1920. évi elszakítás előtt tartozott. A Délvidék visszacsatolásával 1941-ben hazánk területe 172 149 km²-re, a lakossága 14 669 128 főre nőtt,¹⁸ amely által közepes hatalommá erősödött.

A Magyar Kir. Honvédség délvidéki bevonulását követően Werth Henrik vezérkari főnök április 11-én kelt hadparancsa alapján bevezették a katonai közigazgatást. Ennek legfontosabb utasításai: „Az elfoglalt területeken különbséget kell tenni őslakosság és bevándoroltak, valamint telepések között. (...) A horvátokat a katonai közigazgatási szervek barátságos módon részesítsék mindaddig, míg a Legfelsőbb Hadúr [Horthy Miklós kormányzó] kiáltványában előlegezett bizalommal nem élnek vissza. (...) A jugoszláv köztisztviselők vezető állásban nem maradhatnak. Szerb nyelvű újságok megjelenését azonnal hatállyal szüneteltetni kell. (...) Magyar vagy többségében magyar területen a magyar iskolákat fokozatosan fel kell állítani. Ilyen területeken a szerb iskolákat azonnal be kell zárni, és legfeljebb csak szerb tagozatú iskola működhet, ha a lakosság számaránya és a szerb nyelvű tanulók száma ezt indokolttá teszi. Gyűléseket és felvonulásokat további intézkedésig tartani nem szabad. Piacok, vásárok engedélyezése az I. fokú katonai közigazgatási parancsnokság feladata”.¹⁹

A szigorú, de a katonai közigazgatás körülményei között teljesen magától értetődő intézkedések elsősorban a közvéleményben élénk színekkel megjelenített, várható csetnik és dobrovoljac ellenállásnak szóltak. A jugoszláv hadsereg kiűzése után a magyar katonai hatóságok nyomban megkezdték a rend helyreállítását, amely a szerb szabadcsapatok által veszélyeztetett kisebb-nagyobb területek alapos átvizsgálását jelentette. Mindezt az előre meghatározott körzetekben három-öt nap alatt kellett végrehajtani, a műveletben a honvédség, a csendőrség és a katonai kémelhárítás egységei vettek részt. Több mint 10 ezer megbízhatatlannak tartott egyént; dobrovoljácot, zsidót és ún. nemzethűségi szempontból gyanús délvidéki személyt gyűjtöttek össze az ideiglenes gyűjtőtáborokba.

A délvidéki magyar katonai közigazgatás két szakaszra osztható: az első, az ún. „szükségszerű” irányítás április 30-ig tartott. Ez idő alatt történt meg a Magyarországgal újraegyesült terület katonai birtokba való vétele, valamint a megbízhatatlanok elleni fellépés. Ezután került sor április 30-án, Werth Henrik vezérkari főnök parancsával az ún. rendszeres katonai közigazgatás bevezetésére, mert azt „a megváltozott katonai helyzet és a harc-térnek Magyarország határaitól messzebbre való eltávolodása” lehetővé tette. A katonai közigazgatás személyi állománya hivatásos, illetve ún. „reaktívált”, azaz nyugállományban lévő, de most újból tényleges állományba helyezett tiszt volt. Az ekkor alakult polgári csoport a katonai közigazgatástól átvette délvidéki a bel-, a pénz-, a tan-, a földművelés-, az igazságügyi feladatok irányítását, valamint a szállítási feladatokat. Ugyanakkor továbbra is a hadbiztosság ipari osztálya vezette a közellátást, a közéletmezést és az árak szabályozását.

A bukovinai székelyek és boszniai magyar falvak hazatelepítése

Közben, április 28-án a magyar kormány, rendeletet adott ki, amely szerint a visszacsatolt Bácskában, az 1918. december 31. után a magyar szállásterület fellazítására, elsősorban az államhatár közelébe hatóságilag betelepített/betelepült szerbeknek, montenegróiaknak, az ún. „dobrovoljacok”-nak el kell hagyniuk az ország területét. A jogszabály kb. 150 ezer szlávajkú személyt érintett, de várható volt, hogy ekkora tömeget nem lehet eltávolítani. A magyar hatóságok májusban kezdték meg a „szláv agrárérdekeltek”, valamint a beköltözött kitelepítését. A Bácskában 6175, más adatok szerint 6912 dobrovoljac család élt, több mint 53 ezer katasztrális holdon, a Drávaszögben pedig 235 család közel 6 ezer holdon. A hatóságok egyszerűen áttették őket a déli dunai határon, vagy a folyó mentén létesített átmeneti, illetve gyűjtőtáborokba kerültek. A helyzet végleges megoldására a magyar kormány, tárgyalásokat sürgetett az érdekelt országokkal, elsősorban a Harmadik Birodalommal és Szerbiával 12 ezer dobrovoljac átvételéről. Ekkorra ugyanis már befejeződött a helyükbe érkezett bukovinai székelyek elszállásolása.²⁰

A magyar és a román kormány 1941. május 11-én írta alá a bukovinai székelyek áttelepítéséről szóló megállapodást, és néhány nap múlva elindult az első csoportjuk. Az utolsó, 1500 fős közösség június 16-án lépte át a magyar–román határt, és Szegeden keresztül érkezett meg a Duna–Tisza köze hazatért részébe. A magyar hatóságok „1941 május–júniusában 3279 bukovinai székely családot, összesen 13 200 főt telepítettek le a Bácskában, 35 000 katasztrális hold földre. A gazdálkodás beindulásáig a telepesek élelmezéséről, ellátásáról egy kormánybizottság gondoskodott. A telepítés költségeit a kormány lényegében négy forrásból fedezte. Elsősorban a jugoszláv telepesek ingó és ingatlan vagyonára épített, emellett felhasználták az Erdélyért segélyezési akció, a belügyminisztérium Közjótekonysági és emberbaráti intézmények rovatának forrásait, valamint a délszláv lakosságtól elvett s ideiglenesen bérbe adott földek bérleti hasznából származó jövedelmeket”.²¹

A kormány nem összefüggő magyar területre telepítette a székelyeket, mint kérték

(Hortobágy), és figyelmen kívül hagyta azt a kívánságukat is, hogy régi településeik kerekeit meghagyva élhessenek az anyaországban. Az öt bukovinai székely község – Hadikfalva, Andrásfalva, Józseffalva, Fogadjisten és Istensegíts – lakóit elsősorban Szabadka környékén 14 községben, illetve szálláson (tanyaközpontban) helyezték el. A Bácskában továbbá letelepítettek 527 vitézi családot is 2393 személlyel. „Ezen felül ide telepített a magyar kormány négy boszniai magyar falut is: Vučiak (85 család), Bjelina (144 család), Gunja (73 család) és Brčko (106 család). Ezt a négy boszniai falut három új telepen helyezték el: Horthyvára, Hadiknépe és Hadikliget. A letelepedettek összesen 326 házat, 23 tanyát, egy házhelyet és 2877 katasztrális hold földet kaptak”.²² Később a magyar kormányzat, kisebb számban moldvai csángók (53 család), valamint horvátországi magyarok betelepítését is elősegítette. Mindezzel azonban „csak kb. 11,0%-kal sikerült ’javítani’ a Délvidék nemzetiségi összetételét. E szám természetesen a határváltozás következtében magukat magyarnak valló délszlávokat is magában foglalta. Míg egész Bácska területén az 1930-as (helyesen: 1931. évi! – B. J.) jugoszláv népszámlálás 38,2%-ban jelölte meg a magyarok arányát, 33,2%-ban a délszlávokét, az 1941-es magyar népszámlálás szerint a népesség 49,3%-a volt magyar, 23,9% pedig délszláv”.²³

A Drávaszögben 1941-ben élő 51 781 személy közül 24 145 (46,6%) volt magyar, a németek száma 12 402, a szerbeké 6782, a horvátoké 6645 fő volt, a többi az egyéb nemzetiséghez tartozott.²⁴ Ide, a Baranyai háromszögbe 1324 családot (összesen 5800 fővel), főként vitézeket, moldvai csángókat és boszniai magyarokat telepítettek.

A magyar kormányzat a székelyek bácskai telepítését a jugoszláv földreform végleges felülvizsgálatára használta fel. A Bárdossy-kormány telepítési- és nemzetiségpolitikája a magyarság erősödését szolgálta a Bácskában. A telepítések befejezése, illetve a délszlávok teljes kitelepítésének kudarcra június végén már felvetette a polgári közigazgatás bevezetésének a szükségességét, illetve az újraegyesülés tényleges megvalósítását annak törvénybe iktatásával. Kétszeri határidő módosítás után, 1941. augusztus 21-én történt meg a polgári közigazgatásra történő átállás, nemcsak a Bácskában és a Drávaszögben, hanem a Muramelléken és a Muraközben is. Ezzel végleg elhamvadtak az Adriai-tenger hajdani magyar kikötőváros, Fiume megszerzésével kapcsolatos remények. A polgári közigazgatással a magyar kormány a Délvidéken jelentős politikai szerepet betöltő katonai vezető köröket is vissza akarta szorítani. Ezért felszámolta a katonai büntetőbíraskodást, és kialakította az új közigazgatási határokat. Alapjuk az 1918 előtti vármegyei beosztás volt: a Bácska területe hazatért Bács-Bodrog; Horgos község Csongrád; a Drávaszög Baranya; a Muraköz, illetve a Muramellék (Muravidék) Zala, illetve Vas vármegyéhez. A Csáktornya központú Muraköz irányításában azonban továbbra is fontos szerepe maradt a szombathegyi III. honvéd hadtest parancsnokságának.

Összegezés

Az esztendő utolsó napján, 1941. december 31-én kihirdették a képviselőház által két héttel korábban, 16-án elfogadott XX. törvénycikket a délvidéki területek Magyarország-hoz való visszacsatolásáról és az országgal való egyesítéséről. Közben, 1941. szeptember-októberre a visszatért Délvidéken a helyzet nyugvópontonra jutott, az élet visszatért rendes medrébe annak ellenére, hogy a Bácska déli, többségében szerb lakta településein, elsősorban a Sajkás-kerületben még gyakoriak voltak a csetnikek és partizánok lövöldözései, rabbantgatásai, gyűjtogatásai.²⁵ A magyar hatóságok számos intézkedést hoztak a termelés megindítására, illetve fejlesztésére, a parlagon maradt földek megművelésére.²⁶ Már áprilisban újraindították a visszacsatolás napjaiban félbeszakadt tanítást, és a nyár közepére

újjaszervezték az egész oktatásügyet. Újvidéken például a katonai uralom négy hónapja alatt a gyermekeknek hat napközi otthont nyitottak. A város magyar lakta Darányi-telepén jelentős építkezés kezdődött, és hozzáfogtak a szerb fennhatóság alatt elhanyagolt bácskai úthálózat felújításához is. A visszatért Délvidéknek az anyaországba való beilleszkedését a magyar kormányzat minden eszközzel igyekezett elősegíteni. Annál is inkább, mivel a Bácska rendkívül értékes mezőgazdasági területeivel és legmagasabb terméshozamaival a megnagyobbodott ország egyik éléstárává vált.²⁷ Németország azonban a délvidéki bevonulás fejében korábban kikötötte, hogy „a háború tartamára” az újraegyesült déli ország-rész termékfeleslegét a Harmadik Birodalomnak, illetve Olaszországnak kell szállítani.

JEGYZETEK

1. A Délvidék fogalomról lásd bővebben, Nagy Miklós Mihály (2011): A Délvidék a magyar hadtörténelemben. In: Vincze Gábor (szerk.): Visszatér a Délvidék – 1941. Kiad. Kárpátia Stúdió, Budapest. (Nagy Magyarország könyvek 4.) 15–23. old. – Az előzményeket, Magyarország déli területének 1918–1921 közötti idegen megszállását lásd bővebben: Gulyás László (2011/a): Hogyan lett a szerbeké a Délvidék? In: Nagy Magyarország, III. évf. 1. szám. (március). 4–9. old.
2. Erről részletesen lásd Gulyás László (2007) Vajdaság: Történeti áttekintés. In. mű Nagy Imre (szerk.): A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. 2007. pp. 76–149.
3. Lásd bővebben, A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920. januárius–március havában. I–III. köt. Budapest, 1920–1921.; Buday László (1921): A megcsonkított Magyarország. Budapest.
4. Szilágyi István (1941): Visszatér a Délvidék. Egy magyar katona feljegyzései a bevonulásról. In: Csuka Zoltán (szerk.) (1941): A visszatért Délvidék. Halász Irodalmi és Könyvkiadóvállalat. Budapest, 5–21. old. – Korabeli fénykép-tudósítások: Szabadka, Zombor, Kúla, Újvidék, illetve Horgos, Bácskossuthfalva, Bácsfeketehegy, Pacsér, Nagybecskerek, Őrszállás, Szenttamás, Palánka. In. Nagy Magyarország, III. évf. 1. szám. 2011. március. 48–51., 58–61. old.
5. Pataky Iván–Rozsos László–Sárhidai Gyula (1992): Légi háború Magyarország felett. I. köt. Zrínyi Kiadó. Budapest, 54. old.; Horváth Csaba–Lengyel Ferenc (é. n.) [2003]: A délvidéki hadművelet 1941. április. Püldo Kiadó. Budapest, 50–51. old.
6. Sokcsevits Dénes–Szilágyi Imre–Szilágyi Károly (é. n.): Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó, Budapest. 245. old. – A Cvetković–Maček egyezményt, a rendelet szövegét közli: Sajti Enikő (vál, sajtó alá. rend., lábjegy. készít., 1989): Jugoszlávia 1918–1941. (Dokumentumok.) Kiad. Társadalomtudományi Kör, Szeged. 236–242. old.
7. A szerb–horvát ellentétek Jugoszlávia születésétől felbomlásáig. (1941): Fel. kiad. Pogány Béla. Budapest, 21–22. old.
8. Halmosy Dénes (1983): Nemzetközi szerződések 1918–1945. II. átdolg. bőv. kiad. Közgazdasági és Jogi, Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 505. old.
9. A kérdés kiváló feldolgozása; Gulyás László (2011/b): A Délvidék mint német kisállam? Egy meg nem valósult forgatókönyv: a Prinz Eugen Gau. In: Vincze Gábor (szerk.): Visszatér a Délvidék, 122–130. old.
10. Lásd bővebben Balogh Gábor (2011): Egy úriember a hiénák között – Teleki Pál külpolitikája. In: Nagy Magyarország, III. évf. 1. szám. 2011. március. 24–35. old.; Bodonyi Ilona (2011): Teleki Pál és a Délvidék. In: Vincze Gábor (szerk.): Visszatér a Délvidék, 44–56. old.
11. Idézi: Fall Endre (1941): Jugoszlávia összeomlása. (A Délvidék visszatérése.) Kiad. Magyar Revíziós Liga. Budapest, 132. old.
12. Horthy Miklós hadparancsa: A rendelet száma 24.317/Elnöki osztály, 1941. április 11. Idézi: Horváth Csaba–Lengyel Ferenc (é. n., 2003): 71. old.
13. Lásd bővebben, Arday Lajos (2011): Magyarok a királyi Jugoszlávia Vajdaságában 1918–1941. In: Nagy Magyarország, III. évf. 1. szám. (március). 10–15. old.

14. A jugoszláv erősítési munkálatok 1939-ben indultak a magyar határ mentén. A Bácskában, a Duna–Tisza között négy védelmi vonal épült ki: az első a magyar határ mentén húzódott harcokcsiakadályokkal, a második Zombor és Zenta között, a harmadikat a 18 méter széles Ferencsatorna alkotta, a negyedik szakasz támpontokból és hídfőkből állt. A Drávaközben az első erődvonala Vörösmart és Pélmonostor, a második Pélmonostor és Bolmány között készült, és a Dráva folyásáig haladt. Egy újabb kiserőd sor a szlavóniai Valpó (Valpovo) községtől a Dunáig vezetett. Lásd bővebben; Mihályi Balázs (2011): Jugoszlávia hadserege és határerősítései 1935–41. In: Vincze Gábor (szerk.): *Visszatér a Délvidék*, 58–71. old.
15. A délvidéki hadművelet újabb, korszerű feldolgozását számos korabeli fényképpel lásd; Horváth Csaba–Lengyel Ferenc (é. n. [2003]), 66–111. old.; valamint Horváth Csaba (2011): A délvidéki hadjárat. In: Nagy Magyarország, III. évf. 1. szám. 2011. március. 36–47. old.; Ravasz István (2011): A délvidéki hadművelet. Fegyveres beavatkozás és zöldmezős revízió. In: Vincze Gábor (szerk.): *Visszatér a Délvidék*, 72–91. old.
16. Sümeghy Mihály (1943): Magyar élet a határokon túl. In: *Kisebbségi Körlevél*, 3. szám. 180. old.
17. Minderről bővebben; Péterfi-Nagy László: Mindszenty József történelmi érdeme: a Muraköz visszaszerzése. In: Nagy Magyarország, III. évf. 1. szám. 2011. március. 52–57. old.
18. Lásd bővebben, A visszafoglalt délvidéki terület. In: *Magyar Statisztikai Szemle*, 1941. 11. szám. 767–833. old.; Nyigri Imre (összeáll.) (1941): A visszatért Délvidék nemzetiségi képe. In: Csuka Zoltán (szerk.) (1941): A visszatért Délvidék, 293–537. old.; Kepecs József (szerk.) (1998): A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai. (1880–1941). Kiad. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 26–29., 220. old.; Kepecs József (szerk.) (1999): A Délvidék településeinek vallási adatai. (1880–1941). Kiad. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 27–207. old.
19. Katonai közigazgatásunk munkája a felszabadított Délvidéken. In: Csuka Zoltán (szerk.) (1941): A visszatért Délvidék, 23–26. old.; Liptai Ervin; Trgo, Fabijan (főszerk.) (1988): Horvát-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában 1941–1945. (Dok. gyűjt.) Zrínyi Kiadó. Budapest–Belgrád, 42–44. old.
20. A székelyek telepítéséről lásd bővebben a legújabb tanulmányt; Vincze Gábor: „Bukovinai magyarok. Mind egy szálig hazahozni őket!” Hogyan kerültek 70 éve a bukovinai székelyek a Bácskába? In: Vincze Gábor (szerk.): *Visszatér a Délvidék*, 150–173. old.
21. A. Sajti Enikő (1984): Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941. Akadémiai Kiadó. Budapest, 47. old.
22. Faluhelyi Ferenc: Baranya, Bácska, Bánát nemzetiségi képe. In: *Délvidéki Szemle*, 1943. augusztus (8. sz.), 342. old.
23. A. Sajti E. (1984), 51. old.
24. Éger György (1988): A Drávaszög nemzetiségi viszonyai az elmúlt száz évben (1880–1981). In: *Magyarágkutatás*, 18–219. old.
25. Domonkos László: Magyar világ: rendbontók, razziák, reménykedők. In: Vincze Gábor (szerk.): *Visszatér a Délvidék*, 132–148. old.
26. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő. Budapest. 2005. 105–109. old.
27. Botlik József–Csorba Béla–Dudás Károly: Eltévedt mezsgyékövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918–1993. Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 1994. 144–145. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920. januárius–március havában. I–III. köt. Budapest, 1920–1921.; Buday László (1921): A megcsonkított Magyarország. Budapest.
- A szerb–horvát ellentétek Jugoszlávia születésétől felbomlásáig. (1941): Fel. kiad. Pogány Béla. Budapest, 21–22. old.

- A visszafoglalt délvidéki terület. In: *Magyar Statisztikai Szemle*, 1941. 11. szám. 767–833. old.
- A. Sajti Enikő (1984): Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941. Akadémiai Kiadó. Budapest, 47. old.
- Arday Lajos (2011): Magyarok a királyi Jugoszlávia Vajdaságában 1918–1941. In: Nagy Magyarország, III. évf. 1. szám. (március). 10–15. old.
- Balogh Gábor (2011): Egy úriember a hiénák között – Teleki Pál külpolitikája. In: Nagy Magyarország, III. évf. 1. szám. 2011. március. 24–35. old.
- Bodonyi Ilona (2011): Teleki Pál és a Délvidék. In: Vincze Gábor (szerk.): Visszatér a Délvidék, 44–56. old.
- Botlik József–Csorba Béla–Dudás Károly: Eltévedt mezsgyékövek. Adalékok a délvidéki magyar-ság történetéhez 1918–1993. Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 1994. 144–145. old.
- Domonkos László: Magyar világ: rendbontók, razziák, reménykedők. In: Vincze Gábor (szerk.): Visszatér a Délvidék, 132–148. old.
- Éger György (1988): A Drávaszög nemzetiségi viszonyai az elmúlt száz évben (1880–1981). In: *Magyarságkutatás*, 18–219. old.
- Fall Endre (1941): Jugoszlávia összeomlása. (A Délvidék visszatérése.) Kiad. Magyar Revíziós Liga. Budapest, 132. old.
- Faluhelyi Ferenc: Baranya, Bácska, Bánát nemzetiségi képe. In: *Délvidéki Szemle*, 1943. augusztus (8. sz.), 342. old.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő. Budapest. 2005. 105–109. old.
- Gulyás László (2007) Vajdaság: Történeti áttekintés. In: mű Nagy Imre (szerk.): A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. 2007. pp. 76–149.
- Gulyás László (2011/a): Hogyan lett a szerbeké a Délvidék? In: Nagy Magyarország, III. évf. 1. szám. (március). 4–9. old.
- Gulyás László (2011/b): A Délvidék mint német kisállam? Egy meg nem valósult forgatókönyv: a Prinz Eugen Gau. In: Vincze Gábor (szerk.): Visszatér a Délvidék, 122–130. old.
- Halmosy Dénes (1983): Nemzetközi szerződések 1918–1945. II. átdolg. bőv. kiad. Közgazdasági és Jogi, Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 505. old.
- Horthy Miklós hadparancsa: A rendelet száma 24.317/Elnöki osztály, 1941. április 11. Idézi: Horváth Csaba–Lengyel Ferenc (é. n., 2003): 71. old.
- Horváth Csaba–Lengyel Ferenc (é. n. [2003]), 66–111. old.; valamint Horváth Csaba (2011): A délvidéki hadjárat. In: Nagy Magyarország, III. évf. 1. szám. 2011. március. 36–47. old.
- Horváth Csaba–Lengyel Ferenc (é. n.) [2003]: A délvidéki hadművelet 1941. április. Püldo Kiadó. Budapest, 50–51. old.
- Katonai közigazgatásunk munkája a felszabadított Délvidéken. In: Csuka Zoltán (szerk.) (1941): A visszatért Délvidék, 23–26. old.
- Kepecs József (szerk.) (1998): A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai. (1880–1941). Kiad. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 26–29., 220. old.
- Kepecs József (szerk.) (1999): A Délvidék településeinek vallási adatai. (1880–1941). Kiad. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 27–207. old.
- Korabeli fénykép-tudósítások: Szabadka, Zombor, Kúla, Újvidék, illetve Horgos, Bácskossuthfalva, Bácsfeketehegy, Pacsér, Nagybecskerek, Őrszállás, Szenttamás, Palánka. In: Nagy Magyarország, III. évf. 1. szám. 2011. március. 48–51., 58–61. old.
- Liptai Ervin; Trgo, Fabijan (főszerk.) (1988): Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában 1941–1945. (Dok. gyűjt.) Zrínyi Kiadó. Budapest–Belgrád, 42–44. old.
- Mihályi Balázs (2011): Jugoszlávia hadserege és határerődítései 1935–41. In: Vincze Gábor (szerk.): Visszatér a Délvidék, 58–71. old.
- Nagy Miklós Mihály (2011): A Délvidék a magyar hadtörténelemben. In: Vincze Gábor (szerk.): Visszatér a Délvidék – 1941. Kiad. Kárpátia Stúdió, Budapest. (Nagy Magyarország könyvek 4.) 15–23. old.
- Nyigri Imre (összeáll.) (1941): A visszatért Délvidék nemzetiségi képe. In: Csuka Zoltán (szerk.) (1941): A visszatért Délvidék, 293–537. old.

- Pataky Iván–Rozsos László–Sárhidai Gyula (1992): Légi háború Magyarország felett. I. köt. Zrínyi Kiadó, Budapest, 54. old.
- Péterfi-Nagy László: Mindszenty József történelmi érdeme: a Muraköz visszaszerzése. In: Nagy Magyarország, III. évf. 1. szám. 2011. március. 52–57. old.
- Ravasz István (2011): A délvidéki hadművelet. Fegyveres beavatkozás és zöldmezős revízió. In: Vincze Gábor (szerk.): Visszatér a Délvidék, 72–91. old.
- Sajti Enikő (vál, sajtó alá. rend., lábjegyz. készít., 1989): Jugoszlávia 1918–1941. (Dokumentumok.) Kiad. Társadalomtudományi Kör, Szeged. 236–242. old.
- Sokcsevits Dénes–Szilágyi Imre–Szilágyi Károly (é. n.): Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó, Budapest. 245. old.
- Sümeghy Mihály (1943): Magyar élet a határokon túl. In: Kisebbségi Körlevél, 3. szám. 180. old.
- Szilágyi István (1941): Visszatér a Délvidék. Egy magyar katona feljegyzései a bevonulásról. In: Csuka Zoltán (szerk.) (1941): A visszatért Délvidék. Halász Irodalmi és Könyvkiadóvállalat. Budapest, 5–21. old.
- Vincze Gábor: „Bukovinai magyarok. Mind egy szálig hazahozni őket!” Hogyan kerültek 70 éve a bukovinai székelyek a Bácskába? In: Vincze Gábor (szerk.): Visszatér a Délvidék, 150–173. old.

HAJDÚ ZOLTÁN*

A BARANYA-HÁROMSZÖG TERÜLETI-KÖZIGAZGATÁSI INTEGRÁLÁSÁNAK KÉRDÉSEI JUGOSZLÁVIÁBAN, 1918–1945

PROBLEMS OF TERRITORIAL-ADMINISTRATIVE INTEGRATION OF BARANYA-TRIANGLE INTO YUGOSLAVIA, 1918–1945

ABSTRACT

The end of the First World War resulted very complicated territorial structures around the new state borders of the new Hungary. The paper is analysing the situation of Baranya-triangle, on the common borders of Hungary and the new Yugoslavia. A relatively little (1100 km²) area with not so huge number of population (50 thousand) turned to be a key problem in the new Yugoslavia among Croats and Serbs. Between 1918–1941 the area belonged to Voivodina, between 1941–1944 to Hungary, and after 1945 to Croatia in the framework of federal Yugoslavia.

1. Bevezetés

Az I. világháború befejezésekor szinte minden későbbi magyar határszakaszon bizonytalanságok alakultak ki mind nemzetközi jogi (nem volt még békeszerződés), mind pedig katonai, hatalmi, és politikai tekintetben. A területi folyamatokat a győztes nagyhatalmak, mellettük a „kis győztes” szomszédos államok (a Baranya-háromszög tekintetében Szerbia) és a helyben lakó nem magyar nemzetiségűek (a Baranya-háromszög esetében a szerbek és a horvátok) formálták elsősorban.

A nemzetközi, a kétoldalú államközi, a belső területi folyamatok minden későbbi magyar határszakaszon Magyarország, illetve a magyarság hátrányára alakultak az államhatár megvonását illetően. Rövid elemzésünkben a Baranya-háromszög esetében mutatjuk be ezeket a folyamatokat. Csak annyiban térünk ki a szélesebb nemzetközi és országos folyamatok említésére, amennyiben azok elengedhetetlenül szükségesek a regionális folyamatok megértéséhez.

2. A magyar–délszláv államhatár kialakulásának bizonytalanságai, megvonása

Az I. világháború alapvetően újrendezte Európa belső viszonyait, s nem csak államközi tekintetben, hanem az egyes államokon belüli folyamatokat is. 1918 októberére szinte mindenki számára világossá vált, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia elveszítette a háborút. A vereségnek minden tekintetben súlyos hatásai voltak Bécsben és Budapesten egyaránt.

A nemzetiségek által lakott területeken új államosodási folyamatok indultak el. A szlovén lakta területek 1918. október 29-én megfogalmazták elszakadásukat Ausztriától. Ugyanezen a napon Zágrábban a Nemzeti Tanács kimondta, hogy a „Háromegy Királyság” elszakad a történelmi Magyarországtól. A szlovének és a horvátok együtt is kimondták

* Az MTA doktora, tudományos tanácsadó, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet.

kiválásukat az Osztrák–Magyar Monarchiából. A zágrábi nyilatkozat helyreállította Horvátország szuverenitását. Horvátország gyakorlatilag a Nemzeti Tanács igazgatása alá került, nem tartozott más államhoz. Ugyanakkor azt is meg kell állapítanunk, hogy a megalakulás után inkább csak nyilatkozatok hangzottak el, ténylegesen a Nemzeti Tanács nem tudta átfogóan irányítani az új állam területének folyamatait.

A Zágrábban székelő Nemzeti Tanács önmagát a Monarchiában élő délszlávok egyetlen legitim képviselőjének tekintette. 1918. október 29-től a „Szlovén, Horvát és Szerb Állam” keretei között (elnöke szlovén, egy-egy alelnöke horvát, illetve szerb nemzetiségű volt) a Nemzeti Tanács a Monarchia valamennyi délszlávok lakta területét egy államba kívánta integrálni. Ugyanakkor a Nemzeti Tanács már november 6-án kinyilvánította szándékát, hogy az általa megteremtett új ország egyesül a Szerb Királysággal. (Az egyesülés 1918. december 1-jén megtörtént, ezzel megszűnt a rövid életű korábbi államalakulat.)

Az I. világháború katonai szakaszának befejezése után (1918. november 3., az Osztrák–Magyar Monarchia padovai fegyverszüneti megállapodása) megindult a résztvevők (mind a győztesek, mind pedig a vesztesek) alkalmazkodása az új helyzethez, illetve a győztesek részéről elsősorban a győzelem minél nagyobb gyümölcseinek a leszakítása.

Az antant és Magyarország által Belgrádban aláírt katonai egyezmény 1918. november 13-án demarkációs vonalat állapított meg, amely a Dráva–Barcs–Pécs észak–Duna–Baja észak vonalon húzódott. Az egyezmény aláírásakor csak katonai kérdésként vetődött fel a szerb megszállás. Ugyanakkor rövid időn belül világossá vált, hogy a külső nemzetközi feltételeket kihasználva a szerb törekvések a megszállt területek bekebelezésére irányulnak. A megszállt területek a szerbek már a birtokba vétel időpontjától megkezdték a korábbi magyar politikai és közigazgatási szervek és személyek zaklatását, majd távozásra kényszerítését.¹

1918. november 13-án az első szerb megszálló csapatok vasúton elérték Pécsset, majd másnap megkezdődött a város stratégiai pontjainak birtokba vétele. A szerbek korántsem az ideiglenesség jegyében, hanem úgy rendezkedtek be a városban, hogy világosan láthatóvá vált a megtartására irányuló szándékuk.²

Ugyanez volt megfigyelhető Baja esetében is az első naptól kezdve.³ A városba 1918. november 13-án érkeztek be a megszálló csapatok. Az 1918. november 25-én Újvidéken megalakult Népi Igazgatóság (Narodna uprava) szinte a legkisebb jelentőségű közigazgatási kérdésekbe is beleszólt, utasított a megszállt városban.

Horvát- és Szlavonország területén nem csak Zágrábban alakult meg a Nemzeti Bizottság, hanem a különböző településeken is létrejöttek ilyen, önmagukat teljes képviseleti joggal felruházó szerveződések. November 24-én a Nemzeti Tanács Helyi Bizottságainak a képviselői Rumán megtartott közgyűlésükön úgy határoztak, hogy a Szerémség közvetlenül a Szerb Királysághoz csatlakozik, ha a „Szlovén, Horvát és Szerb Állam” és a Szerb Királyság nem egyesül. A Monarchia-beli szerbek inkább a Szerb Királyság felé orientálódtak, semmint a szerbséget megosztó két állam elfogadása került előtérbe.

Az Anyaország területén is létrejöttek a különböző nemzeti, népi bizottságok, nem csak Budapesten. A Vajdaság területén főként a szerb és a szerb-bunyevác nemzeti bizottságok voltak aktívak települési szinten. Az első Bunyevác–Szerb Nemzeti Bizottság Szabadkán jött létre október 27-én. A Szabadka központú szerb és bunyevác közösségek elsősorban a Zágrábban megalakult és működő Nemzeti Tanácsot tekintették partnerüknek, érdekeltek voltak a Monarchia területén élő délszlávok egyesítésében.

Az újvidéki népbizottság (mely a szabadkaival szemben megalakulásától kezdve a Szerbiával való közvetlen egyesülést tekintette céljának és feladatának) kezdte meg a vajdasági népgyűlés szervezését. Ezer szerb, bunyevác, horvát, szlovák, és más szláv polgárra jutott egy képviselő. Az így megválasztott 757 képviselő (nemzetiségileg 578 szerb, 84

bunyevác, 62 szlovák, 21 ruszin, 3 sokác, 2 horvát, 6 német és 1 magyar) 1918. november 25-én a „dél-magyarországi szlávok” Újvidéken megtartott népgyűlésén kimondták Baranya, Bácska, Bánát csatlakozását Szerbiához.⁴

A kérdésben nem nyilváníthattak véleményt sem a területen élő magyarok, sem pedig a németek. A népgyűlés így korántsem képviselte a térség lakosságának egészét, de az adott belső és külső viszonyok között nem igazán számított a legitimitás, sokkal inkább a győztes katonai pozíció és a pillanatnyi hatalmi státusz.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kialakítására 1918. december 1-jén került sor (*1. ábra*). Északi határait még nem jelölték ki a győztes nagyhatalmak, hiszen a párizsi békekonferencia csak 1919. január 18-án kezdte meg rendszeres üléseit. Az új állam létrejötte után a korábbi részek lakossága, s különösen elítje természetes módon megőrizte identitását. A korábbi területek részben statisztikai és földrajzi személeti tartalommal folyamatosan megjelentek a későbbi történeti folyamatokban.

1. ábra. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területi kialakulása
TERRITORIAL FORMATION OF YUGOSLAVIA 1919

Forrás: www.montenet.org/history/podgskup.html

A békekonferencia 1919. május 12-én nyilvánította ki, hogy a Mura–Dráva vonalat tekintik Magyarország és az új SZHSZ Királyság közös határának. Ezt a vonalat sem a szerb kormány, sem a területen élő szerb és horvát lakosság nem fogadta el államhatárként. A demarkációs vonal ettől jóval északabbra húzódott. A szerbek a korábban elfogadott demarkációs vonalat próbálták államhatárként elfogadtatni.

A szerbek át kívánták lépni a megállapított határt, s úgy ítélték meg, hogy erre a legnagyobb az esélyük a Baranya-háromszög esetében. A Baranya-háromszög kérdése a déli magyar határ egésze okán, illetve önmagában is a békekonferencia asztalára került⁵ 1919. július 17–26. között három lehetséges határvonalról vitatkoztak a Baranya-háromszöget illetően:

- maximális változatban Mohács és Siklós is a határ másik oldalára kerülne,
- a későbbi trianoni határvonal,
- Pélmonostortól délre húznák meg a határt, így kilenc község a trianoni megoldáshoz képest még Magyarország határai között maradna.

1919. augusztus 25-én a békekonferencia korrigálta a határjavaslatát, s a Baranya-háromszöget a Dályok–Baranyavár–Torjanc vonaltól délre szerb fennhatóság alá adták. Az elfogadott változatban nem tisztelték sem a korábbi járás, sem pedig a települési határokat, sőt több esetben telkeket vágott ketté az államhatár.⁶

Az országhatár kijelölésekor Baranya megye Baranyavári járásának (székhelye Dárda) nagy része a határ délszláv oldalára került, csak 12 község maradt magyar fennhatóság alatt. A határváltozás még 9 községet a mohácsi és a siklói járásból is átcsatolt. A 34 község közül 14 (Bellye, Csúza, Hercegszöllös, Karancs, Kiskőszeg, Kopács, Kő, Laskó, Nagybodolya, Sepse, Újbezdán, Várdaróc, Vörösmart) volt magyar többségű, s ezekben a községekben élt a baranya-háromszögi magyarság 72,2%-a.⁷

Az 1910. évi magyar népszámlását tekintve kiinduló pontnak 1136 km² területet (Baranya megye akkori területének 22,2%-át) valamint 50 980 főt (a megye lakosságának 16,9%-át) csatolták el. Baranya megye így jelentős területi veszteségeket szenvedett.

3. A Baranya-háromszög a szerbek szerint nem horvát, hanem „vérrel szerzett” szerb terület lehet csak

(A közigazgatási átrendeződések sajátosságai)

A földrajzi értelemben vett Baranya-háromszög (több más földrajzi megnevezése is megjelent: Drávaszög, Délkelet-Baranya) a Dráva és a Duna szélesebb értelemben vett torkolati térsége. Közigazgatási tekintetben történetileg 1736-tól a „Baranyavári járás” keretei között illeszkedett Baranya megye területi igazgatásába. A járás székhelye a nem túlságosan nagy és nem kiemelkedően fejlett Dárda volt. A térség gravitációs és piaci központja jelentős részben Eszék volt (több évtizeden keresztül sajátos garnizon-város), hiszen Baranya megye székhelye, Pécs sokkal távolabb volt, nehezebben, költségesebben és hosszabb idő alatt volt megközelíthető a Drávaszög településeinek a többségéből.

A leendő délszláv állam belső területi-közigazgatási struktúráját illetően eltérő elképzelések éltek Belgrádban, Zágrábban és az emigráció különböző köreiből. Az 1918. november 9-én Genfben megtartott háromoldalú (Jugoszláv Bizottság, Szerbia, Zágrábi Nemzeti Tanács) tanácskozás után még megmaradt a föderalista berendezkedés lehetősége, de ez a szerbek számára szinte azonnal elfogadhatatlanná vált. A Szerb Királyság az erő nyelven tárgyalt, majd cselekedett a horvátokkal és szlovénokkal szemben is.

Az újvidéki népgyűlés 1918. november 25-én megválasztotta az 50 tagú Nagy Nemzeti Tanácsot, mely ettől kezdve rendeleteket adott ki. A Nagy Nemzeti Tanács végrehajtó szerve a Nemzeti (több korabeli forrásban Népi) Igazgatóság (Naroda uprava) lett, mely 11 osztályra tagolódva látta el a tartományi közigazgatás feladatait. (Bácska–Bánát–Baranya területe 1918. november 21. és 1919. március 11. között de facto önkormányzati provincia-ként működött. A Nemzeti Igazgatóság folyamatos vitában állt a központi hatalommal.) A Nemzet Igazgatóság elnöke a radikális dr. Joca Lalošević lett. A közigazgatás tevékenysége csak a demarkációs vonalig terjedt volna elméletileg, de mint Baja és Pécs esetében megállapítható, tevékenysége a részletekre is kiterjedt a megszállt területek egészén. (A Nemzeti Igazgatóság 1919. március 11-i megszűnésekor az osztályok nagy része Belgrádba került, egy része pedig Újvidéken maradt az újonnan szervezett „Bánát, Bácska és Baranya Minisztérium” keretei között.)

1918–1922 áprilisa között az ország területi közigazgatásában többféle elem keveredett: rövid ideig megmaradtak a korábbi magyar területi beosztás elemei, a megyék zsupánsgokká alakultak át, éltek a háború és az átalakulás időszakában létrejött „Nemzeti Tanácsok” és egyes szerveik, a meghatározó a katonai közigazgatás lett. Az ideiglenesség, s

részben a katonai igazgatás megteremtése céljával adta ki Sándor király az 1919. januári rendeletét az új állam ideiglenes belső közigazgatásának megteremtéséről. Az új országot – nagyrészt elszakadva minden korábbi történeti-területi sajátosságtól, örökségtől stb. nyolc tartományra (Észak-Szerbia, Dél-Szerbia, Montenegró, Vajdaság, Horvát-Szlavonország, Dalmácia, Bosznia és Hercegovina, Szlovénia) osztotta fel. Az egyes tartományok között alapvető különbségek voltak szinte minden tekintetben.⁸

A magyar anyaországtól elcsatolt, összefüggő területekből (Bácska, Bánát és a Baranya-háromszög) „Vajdaság” néven külön tartományt szerveztek. (Ez a területi konfiguráció mutatja, hogy a földrajzi nevek területi tartalma rövid idő alatt is újraszabható, átalakítható.) Az így kialakított Vajdaság területe 19 702 km², népességszáma az 1921. évi szerb népszámlálás szerint 1,38 millió fő volt.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság alkotmányozó nemzetgyűlése megválasztására 1920. november 28-án került sor. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1921. június 28-án fogadta el az új alkotmányt (Szent Vid napján). Kétkamarás rendszert (Szenátus, Képviselőház) hoztak létre.

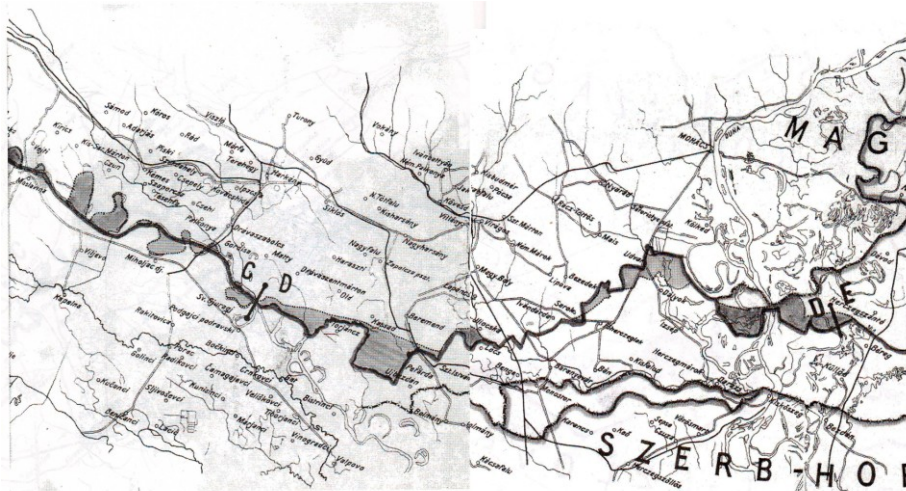
Az alkotmányozási folyamatban, illetve vitákban megfogalmazódott az, hogy az országot a történeti területek bázisán kell autonóm tartományokra tagolni, s a 9 tartomány (Ó-Szerbia, Szerémség, a Bánát, a Bácska, Horvátország, Szlovénia, Dalmácia – Cattaró nélkül –, Montenegró, Bosznia-Hercegovina (Cattaróval) önálló tartományi gyűléssel, valamint saját beligazgatási szervezettel rendelkezne.⁹

A közigazgatás szempontjából a legfontosabb eleme ennek az alkotmánynak az, hogy elutasította a föderalizmust, centralizált államberendezkedést alakított ki, erősen centralizált közigazgatással. Az alkotmány alapjaiban meghatározta a közigazgatási felosztást. A közigazgatás legfontosabb területi szintje az „oblast” lett.

A Baranya-háromszög területén az 1921. évi szerb népszámlálás szerint 49,2 ezer fő élt. A terület lakosságából 16 638 fő, a népesség 33,8% vallotta magát magyarnak, 32,6%-a németnek, 18,8%-ka horvátnak, 12,9%-ka szerbnek. Egyértelműen megállapítható, hogy az elcsatolásban nem a nemzetiségi viszonyok, hanem a hatalmi-katonai pozíció döntött.

A Baranya-háromszög északi határát a magyar–jugoszláv határmegállapító és kitűző bizottság lépésről lépésre rögzítette a terepen A végleges vonal 1922. április 3-án került elfogadásra (2. ábra).

2. ábra. A baranya-háromszögi határ végleges kitűzése

Az 1921. évi alkotmányban foglaltakat végrehajtva 1922. április 26-án a „végleges” rendezés igényével lényegi közigazgatási területi reformot hajtottak végre. Az országot 33 egységre (oblast) osztották fel, ennek során a Baranya-háromszög az Újvidék központú „Bácska” oblastba, a Zombori járásba került (3. ábra). A Baranya-háromszöggel közvetlenül határos Eszék maga is közigazgatási központ lett, területi, lakossági, sőt a napi közigazgatás szempontjából is előnyösebb lett volna, ha a háromszög oda kerül, de politikai megfontolásokból a Baranya-háromszög maradt Újvidék igazgatása alatt.

3. ábra. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság közigazgatási beosztása 1921–1929 között

Forrás: Skolszki isztorijki atlasz. Beograd, 1975.

Az új közigazgatási beosztást a horvát politikai elit nagy része fenntartásokkal nézte, hiszen számukra az elsődleges kérdés az új királyság föderatív alapon történő berendezése lett volna (amire a háború alatt homályos ígéretek is kaptak a szerb politikai köröktől), de minimális célként legalább a Horvát területi autonómia kivívása volt. Ebben a szerb–horvát kapcsolatrendszerben értelmezhető az, hogy a Baranya-háromszög nem kerülhetett „horvát igazgatás alá”, meg kellett maradnia szerb „fennhatóság alatt”.

1929 januárjában a királyi diktatúra bevezetésére a szerb–horvát ellentétek kiéleződése, a Horvát Parasztpárt vezetőjének a meggyilkolása a belgrádi törvényhozásban szolgáltatta

a belső feltételeket. Január 6-án az uralkodó lényegében királyi kormányzást vezetett be az országban, felszámolta a korábban sem erős alkotmányos monarchia elemeit.

1929 októberében az uralkodó úgy vélte, hogy 1918-tól végbement a délszláv népek egységesülése (ebben nagyot tévedett), s az ország nevét hivatalosan is Jugoszláviára változtatták. A „jugoszláv” tudat erősítésére minden szinten kísérletet tettek, felhasználva a sajtót és az új technikai lehetőségeket, a rádiót és a filmművészetet is.

Az ország nevének megváltoztatásával egy időben az ország új közigazgatási beosztást is kapott. Megszüntették a korábbi körzeteket, nagy területű bánságokat hoztak létre. Kilenc területi bánság, valamint Belgrád jött létre. A bánságokat az ország nagyobb folyóiról nevezték el, ezzel megkerülve azt, hogy bármelyik direkt politikai, avagy nemzetiségi tartalmat kapjon. A Baranya-háromszög az Újvidék központú Duna-bánsághoz került. Az új közigazgatási egység kialakításakor elsődleges cél volt a szerbek területi pozícióinak a javítása, így észak-szerbiai területeket is az új bánsághoz csatoltak (4. ábra).

4. ábra. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság felosztása bánságokra, 1929

Banovina Boundaries, 1929

Forrás: www.montenet.org/history/podgskup.html

1931-ben az uralkodó új alkotmányt adott a „jugoszláv nemzetnek”. Az alkotmányosság újbóli visszatérése felbátorította a horvát ellenzéket, s 1932-ben megfogalmazták az ún. zágrábi pontokat, mint a demokratizálás lehetőségeit. A pontok között kitértek a közigazgatás átalakítására is, autonómiával rendelkező tartományok létrehozásáért szálltak síkra. Az egyik tervezett autonóm tartomány a Vajdaság volt.

1939. augusztus 26-án a szerb kormány és a horvátok megegyeztek a Horvát Bánság létrehozásában. Az autonóm Horvát Bánság egyfajta kompromisszumot jelentett a horvát és a szerb politikai elit között, de korántsem minden érdekcsoport értett egyet a megoldással. A szerb elit egy része túl nagy engedménynek tekintette a megoldást, s úgy fogal-

maztak, hogy ezzel elindult Jugoszlávia föderalizálása és a horvátok túlságosan nagy területet kaptak, túl sok szerb került horvát igazgatás alá.

A horvát elit egy része azon a véleményen volt, hogy rossz kompromisszum született, kevés terület került a Horvát Bánsághoz. Nem került oda a Kotori-öböl, a Baranya-háromszög és a Nyugat-Bácska Szabadkáival, amelyek „ösi horvát földek”.

A Vajdaságban is hatása volt a Horvát Bánság kialakításának. A Vajdaságban is működő Horvát Parasztpárt vezetése kettéhasadt. A szabadkai horvátok a Horvát Bánsághoz való csatlakozást szorgalmazták, míg a zomboriak a Duna bánság, a vajdasági autonómia megteremtését tekintették elsődleges célnak.

4. A Baranya-háromszög „lebegése”, 1941–1944

(A Délvidék visszacsatolása Magyarországhoz, az Önálló Horvát Állam létrejötte, a jugoszláv partizánmozgalom döntése az új jugoszláv állami berendezkedésről)

1941 áprilisában a Baranya-háromszög is visszatért Magyarországhoz. A katonai közigazgatást felváltó polgári közigazgatási területbeosztást az 1918-ban fennálló állapotoknak megfelelően 1941. szeptember 17-én szervezték jelentős részben újra. A felállított Dárdai járás székhelye ismét Dárda lett. (A terület 1944. december 31-ig volt magyar joghatóság alatt állónak tekinthető.)

A Független Horvát Állam 1941-ben úgy alakította ki zsupánsági beosztását, hogy a magyar határ mentén létrehozott négy zsupánság közül a legnagyobb a „Baranja” nevet viselte. Nem tartoztak hozzá korábbi baranyai települések, de a horvátok úgy gondolták, hogy Baranya ösi horvát föld.

Még Jugoszlávia teljes felszabadítása előtt az AVNOJ 1943-ban Jajcében megtartott II. kongresszusán meghatározták a leendő új állam berendezkedésének alapelveit. Kimondták, hogy az új berendezkedés alapja a föderalizmus lesz, s tételesen felsorolták a leendő egységeket, de pontosan nem határozták meg határaikat.

1944 novemberétől a Vörös Hadsereg és a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg véres harcokat folytatott a Baranya-háromszögben. A batinai átkelés a Dunán súlyos áldozatokat követelt.

5. Területi alkuk az új Jugoszlávián belül, 1944–1945

1944 márciusában már elkezdődött a gondolkodás az új területi egységek lehatárolásáról. Tito ekkor kijelentette, hogy a Vajdaság ahhoz a föderatív egységhez fog tartozni, amelyet a nép többsége kívánatosnak tart. Mivel a Vajdaság területén a szerbek voltak többségben ez azt jelentette, hogy feltehetően Szerbiához kerül majd a Vajdaság.

1944–1945 fordulóján katonai közigazgatást vezettek be a Vajdaság területén is. A Bánáti, Bácskai és Baranyai Katonai Igazgatás a volt partizánok irányítása alatt állt és működött. A katonai közigazgatásnak jelentős szerepe volt a magyarokkal és a németekkel szemben elkövetett tömeggyilkosságokban, illetve a nyomok eltüntetésében.

1945. január 27-én elrendelte a Bánát, Bácska és Baranya Katonai Parancsnokság katonai igazgatási szerepkörének II. 15-i hatállyal történő megszüntetését. A Parancsnokság a Főparancsnokságnak alárendelt katonai körzetté alakul, tisztán katonai funkciókkal.

1945. április 6-án a Vajdasági Népi Felszabadító Főbizottság Jovan Veselinov vajdasági kommunista vezető javaslatára határozatot hozott, hogy a Vajdaság Szerbiához kíván tartozni a föderációs átszervezés után. 1945 augusztusában az AVNOJ III. ülésszakán a vajdasági küldöttek megerősítették szándékukat a tekintetben, hogy Szerbiához kívánnak tar-

tozni. A határozatot megszavazták. Érdekes a határozat azon kitétele, hogy: „A csatlakozás azon határok között történik, amelyeket az ideiglenes nemzetgyűlés előír majd”.

1945. június 19-én Tito egy bizottságot hozott létre azzal a céllal, hogy vizsgálja meg minden szempontból a Baranya-háromszög maradjon-e a Vajdaság keretei között, avagy csatolják majd Horvátországhoz. A bizottság elnöke Milovan Đilas lett. A bizottság a helyszíni vizsgálatok után július 1-jén azt javasolta, hogy a Baranya-háromszög (Dárda és Batina járások) kerüljenek a Vajdaságtól át Horvátországba. A határozatot minden érintett fél tudomásul vette. Nem kívánták kiélezni a kis terület körül a szerb-horvát feszültségeket, amelyek már a korai titói korszakban is megjelentek.

6. Összegzés

A Baranya-háromszög (egy kis területű és kis népességű „részmegye”) kérdésköre 1918–1922 között egyszerre kapcsolódott az európai nagypolitika, a magyar–szerb, a magyar–horvát kapcsolatok bonyolult rendszerébe, valamint a szerb–horvát új államon belüli viszonyrendszerben megjelenő érdekellentéteibe.

A terület állami hovatartozásának kialakításakor nem vették figyelembe sem a korábbi magyar–horvát alkotmányos jelentőségű belső közigazgatási határt, sem pedig a területen élő magyar és német lakosság szándékait, érdekeit. A nagypolitika, szerb állami politika és a vajdasági szerbség döntött alapvetően a Baranya-háromszögről és lakosságának sorsáról.

1941–1945 között minden tekintetben ellentmondásos viszonyok alakultak ki a Baranya-háromszög körül: formálisan Magyarországhoz tartozott, de ezt a Szövetséges Hatalmak nem ismerték el, a Független Horvát Állam igényt formált egész Baranyára lényegében. A jugoszláv partizánok 1943-ban Jajcében már eldöntötték a felszabaduló Jugoszlávia új berendezkedésének alapvető kérdéseit.

JEGYZETEK

1. Fogarassy L. (1985): A magyar–délsláv kapcsolatok katonai története 1918–1921. – Baranyai Helytörténetírás, No. 6. pp. 537–574.; Hornyák Á. (2010): A szerb megszállás Baranyában: 1918–1921. – História, XXXII. évf. No. 9–10, pp. 49–54.
2. Szűts E. (1982): Adatok a megszállt Baranya-Pécs közigazgatásának helyzetéről és a visszacsatolás katonai és politikai előkészítéséről (1918–1920) – Baranyai Helytörténetírás, pp. 191–212.; Szűts E. (1983): Politikai küzdelmek a megszállt Pécsen és Baranyában. – Baranyai Helytörténetírás, No. 4. pp. 141–173.; Szűts E. (1985): Baranyai-pécsi autonómia tervek 1918–1921. No. 6. pp. 299–322.; Szűts E. (1991): Az elmerült sziget. (A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság.) Pécs, Pannónia Könyvek.
3. Gergely F.–Kőhegyi M. (1974): Pécs–Baranya–Baja háromszög történelmi problémái 1918–1921 között. Baja, Bajai Dolgozatok, No. 1.; Major Z. (2010): A mindennapi élet nehézségei a Monarchia összeomlása és a szerb megszállás alatt Baján. In: Múltbanéző. (A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának elektronikus folyóirata), I. évf. No. 1. pp. 23–36.
4. Grlica, M. (2008): Ismerjük meg egymást. Újvidék, Vajdaság Autonóm Tartomány Végrehajtó Tanácsa.
5. Bácsa G. (1998): A magyar–jugoszláv (S.H.S.) határ megállapítása és kitűzése. (A trianoni békeszerződés szerint) 1921–1924. Budapest, Püski Könyvkiadó. pp. 25–30.
6. Bátty Zs.–Kogutowicz K. (szerk.) (1921): XV. A trianoni határvonal, 1 : 800 000 méretében. In: Kogutowicz Zsebtársa az 1922. évre. Budapest. A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának kiadása pp. 172–176.
7. Gorjánác R. (1981): Az 1919. évi szerb népszámlás a megszállt Baranyában, I. – Baranyai Helytörténetírás, pp. 463–513.; Gorjánác R. (1982): Az 1919. évi szerb népszámlálás a megszállt Ba-

- ranyában II. – Baranyai Helytörténetírás, pp. 393–439.; Gorjánác R. (1983): Az 1919. évi szerb népszámlálás a megszállt Baranyában III. – Baranyai Helytörténetírás, No. pp. 513–547.
8. Bajza J. (1929): Jugoszlávia. Budapest, Magyar Szemle Társaság. A Magyar Szemle Kincsestára, No. 27. pp. 75–77.
9. Szende Gy. (1922): Szerb, horvát és szlovén királyság. In. Földrajz-statisztikai és gazdaság-statisztikai adatok a Föld összes államairól. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt. p. 346.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság alkotmánya. Budapest, 1922. A Szent Gellért Társaság.
- Bacsa G. (1998): A magyar–jugoszláv (S.H.S.) határ megállapítása és kitűzése. (A trianoni békeszerződés szerint) 1921–1924. Budapest, Püski Könyvkiadó.
- Bajza J. (1929): Jugoszlávia. Budapest, Magyar Szemle Társaság. A Magyar Szemle Kincsestára, No. 27.
- Bátky Zs.–Kogutowicz K. (szerk.) (1921): XV. A trianoni határvonal, 1 : 800 000 méretében. In. Kogutowicz Zsebatlasza az 1922. évre. Budapest. A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának kiadása pp. 172–176.
- Fogarassy L. (1985): A magyar–délszláv kapcsolatok katonai története 1918–1921. – Baranyai Helytörténetírás, No. 6. pp. 537–574.
- Gergely F.–Kőhegyi M. (1974): Pécs–Baranya–Baja háromszög történelmi problémái 1918–1921 között. Baja, Bajai Dolgozatok, No. 1.
- Gorjánác R. (1981): Az 1919. évi szerb népszámlálás a megszállt Baranyában, I. – Baranyai Helytörténetírás, pp. 463–513.
- Gorjánác R. (1982): Az 1919. évi szerb népszámlálás a megszállt Baranyában II. – Baranyai Helytörténetírás, pp. 393–439.
- Gorjánác R. (1983): Az 1919. évi szerb népszámlálás a megszállt Baranyában III. – Baranyai Helytörténetírás, No. pp. 513–547.
- Grlica, M. (2008): Ismerjük meg egymást. Újvidék, Vajdaság Autonóm Tartomány Végrehajtó Tanácsa.
- Gulyás L. (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Budapest, Hazai Térségfejlesztő Rt.
- Hornyák Á. (2010): A szerb megszállás Baranyában: 1918–1921. – História, XXXII. évf. No. 9–10, pp. 49–54.
- Lábadi K. (2008): Drávaszög lexikon. Eszék–Budapest, Timp Kiadó.
- Major Z. (2010): A mindennapi élet nehézségei a Monarchia összeomlása és a szerb megszállás alatt Baján. In. Múltbanéző. (A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának elektronikus folyóirata), I. évf. No. 1. pp. 23–36.
- Pataky A. (2009): Délkelet-Baranya (Drávaszög) hat évszázados településtörténete, lakosságának nemzetiségi összetétele és változásai. Eszék, HUNCRO Sajtó és Nyomdaipari Kft.
- A. Sajti E. (2004): Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Szende Gy. (1922): Szerb, horvát és szlovén királyság. In. Földrajz-statisztikai és gazdaság-statisztikai adatok a Föld összes államairól. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt. Pp. 343–353.
- Szűts E. (1982): Adatok a megszállt Baranya–Pécs közigazgatásának helyzetéről és a visszacsatolás katonai és politikai előkészítéséről (1918–1920) – Baranyai Helytörténetírás, pp. 191–212.
- Szűts E. (1983): Politikai küzdelmek a megszállt Pécsen és Baranyában. – Baranyai Helytörténetírás, No. 4. pp. 141–173.
- Szűts E. (1985): Baranyai-pécsi autonómia tervek 1918–1921. No. 6. pp. 299–322.
- Szűts E. (1991): Az elmerült sziget. (A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság.) Pécs, Pannónia Könyvek.

M. CSÁSZÁR ZSUZSA* – MÉREI ANDRÁS**

A VALLÁSI TÉRSZERKEZET VÁLTOZÁSA A VAJDASÁGBAN 1944-TŐL NAPJAINKIG

A CHANGE IN RELIGIOUS SPATIAL STRUCTURE OF VOJVODINA FROM 1944 UNTIL TODAY

ABSTRACT

In the East-Central and Southeast European region the relationship between religion and national identity is very strong and look back relatively long historical period to (thinking of the struggles against the Turkish cohesive strength of Christianity, or the anti-Habsburg Hungarian Reformed Church and intensifying engagement). Particularly in the multi-ethnic areas can observe the strengthening role of the separation of religions from another ethnicity to their own identities. Several examples of events in the wider region could take to illustrate how national identification used the religious symbols, or the church itself. Not only the ethnic minority groups have found the power of religion, but also for the majority created autonomy is required the discrimination of minorities in the spirit of religion and the Church's role in support. Vojvodina – today the northernmost province of Serbia – was in the past under several state's sovereignty for centuries, became by migrations during the first world war one of Europe's most multiethnic and multireligious area. The region is an ethnic, religious and cultural contact zone. Here contacts the two major branches of Christianity, the Eastern and Western Church, and Islam, but more than half a century ago the Judaism was also remarkable.

Bevezetés

A kelet-közép- és a délkelet-európai térségben a vallás és a nemzeti identitástudat közötti kapcsolat igen határozott és viszonylag hosszú történelmi időszakra visszanyúló tény (gondoljunk a török ellenes küzdelmekben a kereszténység összetartó erejére, vagy a magyarországi Habsburg-ellenességben felerősödő református egyházra és szerepvállalására). Különösen a többnemzetiségű területeken figyelhető meg a vallásnak a másik etnikumtól való elkülönülésre és a saját azonosságtudatnak az erősítésére vonatkozó szerepe. Számos példát, eseményt hozhatnánk fel a tágabb régióból annak illusztrálására, hogy a nemzeti identifikáció hogyan használta a vallási jelképeket, vagy magát az egyházat. Nemcsak a kisebbségbe került etnikumok találtak rá a vallás erejére, hanem a többség számára nagy nehezen megteremtett önállóság is igényelte a kisebbségektől való megkülönböztetés jegyében a vallás illetve az egyház támogató szerepét.

Délkelet-Európa (vagy más néven a Balkán) köztudottan az etnikum és a vallás összefonódásának színtere, hosszú évszázadokon át nem az azonos etnikai származás határozta meg a nemzet létét, hanem az azonos vallás. Különösen igaz ez a kijelentés a török hódítás időszakára, amikor is a térség népei között a legfőbb választóvonalat a vallás jelentette. A vallási és az etnikai identitás kapcsolatát jól példázzák a szerbek, akik csak a dialektusában eltérő, azonos nyelvet beszélő katolikus horvátoktól, vagy muszlim bosnyákoktól ortodox vallásuk révén különböztetik meg magukat.

*PhD, egyetemi docens, PTE Földrajzi Intézet, Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék.

** PhD-hallgató, PTE Földtudományok Doktori Iskola.

A térség izgalmas etnikai és vallási térfolyamatok színtere volt az elmúlt évszázadokban. Utalhatunk az oszmán–török hódítóknak a 19. században, a területéről való kiszorulását követő etnikai átrendeződésre, vagy a két világháborúra és következményeire. A balkáni háborúk mindegyike szintén alapos térszerkezeti változásokat eredményezett, nem megfelelően az ebbe a körbe sorolható, a jelenlegi struktúrát meghatározó délszláv konfliktusra és harcokra, amelyek Jugoszlávia felbomlását követően bontakoztak ki. A mélyben elnyomott és elfojtott etnikai illetve vallási hovatartozásukban elszenvedett sérelmek törtek ekkor felszínre. Az újonnan létrejött nemzetállamok keretében a kisebbségeknek egyfajta kapaszkodót jelentett a másoktól, de különösen a többségi nemzettől való megkülönböztetésre és az identitás őrzésére a vallás.

Szociológiai kutatások igazolták, hogy a kisebbségi lét általában kedvez az egyházakhoz és a valláshoz való kötődés intenzitásának, még inkább érvényes ez a szórványban, mivel a vallásosság és a vallásgyakorlás általában egyike a nemzeti identitást erősítő tényezőknek.¹

A Vajdaság² – ma Szerbia legészakibb tartománya – az elmúlt évszázadok során több állam illetve államalakulat fennhatósága alatt elsősorban háborús okokra visszavezethető migrációk révén Európa egyik legszínesebb multietnikus és multikonfesszionális terévé vált.³ A régió etnikai, vallási illetve kulturális kontaktzóna. Itt érintkezik egymással a kereszténység két nagy ága, a keleti és a nyugati egyház, valamint az iszlám, de több mint fél évszázaddal ezelőtt még a judaizmus is átszötte az itt élő zsidók életét. Ahogy már fentebb utaltunk rá a térségre is érvényes a vallás és az etnikum egymásba fonódása. A vallási térszerkezetet döntően az ortodoxia, a katolikus és protestáns kereszténység, illetve érintőlegesen a zsidó vallás és az iszlám formálta. A Vajdaságot a XX. század elején még Európa etnikai, vallási szempontból legösszetettebb, mozaikszerű tartományaként tartották számon.

1. Az etnikai térszerkezet alakulása

A ma Vajdaságként ismert terület három egysége – a Bánát, a Bácska és a Szerémség – közel egy évezreden át a történelmi Magyarország déli részét alkotta. Különösen a Szerémség és a Duna–Tisza közének déli fele vált a magyar királyság leggazdagabb, legsűrűbben lakott és tisztán magyar népességű országrészévé. A térség etnikai összetételének átrendeződése a törökök elől menekülő szerbek betelepedésével indult meg a XIV. század végén. A románok tömeges helyfoglalása is a török hódoltság idején vette kezdetét. A török kiűzése után újabb szerb beáramlás érte a vidéket, a Balkán nagy részét felszabadító keresztény seregekhez csatlakozó szerbek a török ellentámadás elől menekülve az elnéptelenedett dél-magyarországi és szlavóniai területeken telepedtek le. A Temesi Bánságban nagyarányú és szervezett újratelepítés során elsősorban katolikus németeket toboroztak. A türelmi rendelet (1782) utáni időszakban protestáns – többségében református – magyarok, németek és szlovákok is érkeztek e vidékre. Újra magyarok népesítették be a Tisza-mentét, a két Kanizsától Óbecséig, Csókától Torontálvásárhelyig.

A trianoni békeszerződés értelmében a történelmi Magyarország területének (Horvátország és Szlavónia nélkül) 6,5%-a a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részévé vált. Az 1910-ben 55,4%-ban, 1921-ben 51,4%-ban magyar és német többségű Vajdaság több szempontból is hátrányos helyzetbe került az új államon belül (pl. az ipar és a közlekedés fejlesztése megállt, és a nemzeti alapon végrehajtott földreform visszavetette a mezőgazdasági termelést).⁴ Mindez belső migrációra és kivándorlásra kényszerítette az itt élőket. Ugyanakkor a tartományba jelentős számú – 80 ezer fő – szerb telepedett. Az egyre nehezedő politikai helyzet miatt több ezer hivatali alkalmazott, tisztviselő, értelmiségi menekült át Magyarországra, így szellemi vezetőréteg nélkül maradt a vajdasági magyarság.

1941-ben a megváltozott politikai viszonyokat kihasználva Magyarország visszafoglalta a Bácskát, Dél-Baranyát, a horvátok lakta Muraközt és a szlovének lakta Muravidékét. A II. világháború viszont súlyosan érintette a magyarságot, vérveszteségük megközelítette a 60 ezer főt; a magyar nyelvű zsidóságé a 16 ezret. Az ötödik hadoszlopnak tekintett svábok és magyarok ellen számos megtorló akcióval léptek fel a szerbek. A háború után megindult a németek deportálása, illetve kiutasítása, az önkéntesen menekülőkkel együtt az etnikum (2002-ben 3154, magát németnek valló él a Vajdaságban) szinte eltűnt a régióból (Újvidéken 410 fő él a 2002-es népszámlálás szerint).

Napjaink etnikai térszerkeztúráját Jugoszlávia felbomlása, a harmadik balkán háború és ezek legfontosabb következményeként a migráció, valamint az itt élő kisebbségek demográfiai „viselkedése” és asszimilációja határozza meg.⁵

A területre már a titói időszak alatt jelentősebb számú szerb bevándorlás volt jellemző, köszönhető volt ez a tartomány fejlettségének, ami vonzotta a munkaerőt, ennek köszönhetően 1950 és 1973 között több mint fél millió szerb költözött be.⁶ Ez a folyamat a kilencvenes években tovább folytatódott, sőt a koszovói válság hatására újabb szerb migrációs hullám érte el a Vajdaságot. A nem autochton szerbség kevésbé toleránsan integrálódott a multietnikus térbe, elsősorban a magyarok sérelmére elkövetett atrocitások révén nehezítették az együttélést.

A legnagyobb kisebbség, a magyarok számának csökkenése drasztikusnak nevezhető, hiszen 1948-hoz képest 140 ezer fővel (ekkor 429 000 fő, 2002-ben pedig már csak 290 207 fő vallotta magát magyarnak) esett vissza a számuk. Az okok között az alacsony születésszám, és a vegyes házasságok miatt felgyorsult asszimiláció kiemelt szerepet kap. A hetvenes években divatos külföldi munkavállalás során a kint maradtak kétharmada magyar volt. De meg kell említeni a fogyatkozás kapcsán azt a tényt is, hogy a népszámlálások alkalmával a magyarok egy része a saját megjelölésére a jugoszláv kategóriát választotta félelem vagy karrier miatt. Az utolsó tíz év nagyarányú veszteségében közrejátszott a kilencvenes években a délszláv háború miatt Magyarországra költözött 50 ezer fő.

A második legnagyobb lélekszámú kisebbségnek, a horvátoknak a száma is csökkent, ők a szerbekkel szemben folytatott háború miatt hagyták el lakóhelyüket. A többi etnikum – a szlovák, a montenegrói, a roma, a román – jelenléte viszonylag kiegyensúlyozott.

1. táblázat. A vajdaság etnikai összetételének változása 1921–2002

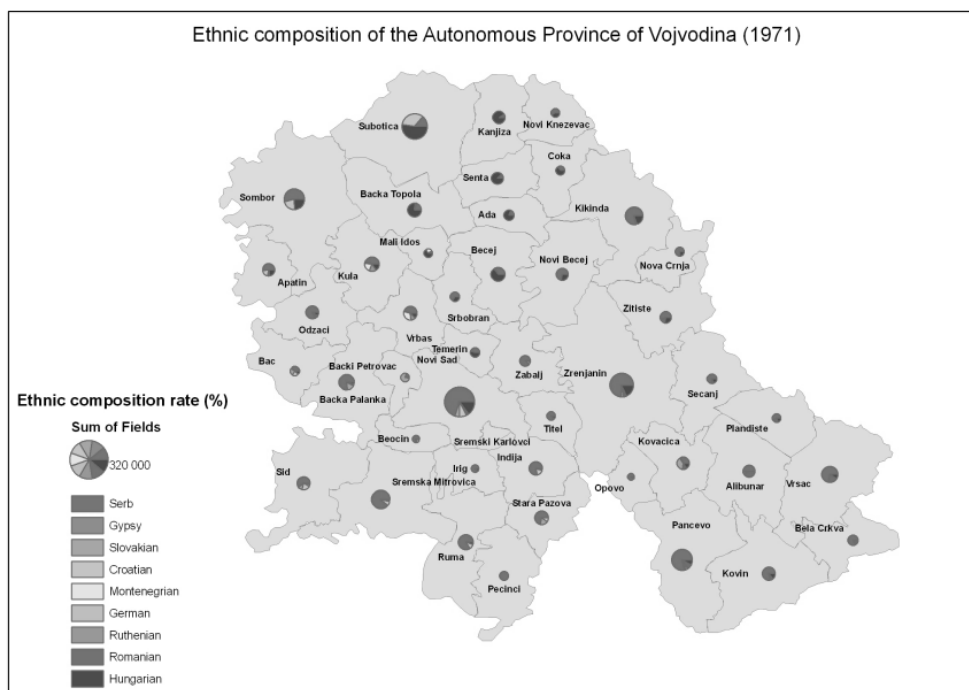
Table 1. The change in the ethnic composition of Vojvodina 1921–2002

Nemzetiségek	1921	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Szerb	502	1051	1017	1089	1107	1151	1322
Horvát			143	159	108	74	57
Szlovák	49	72	76	73	70	63	57
Ruszin	11	21	25	20	19	18	16
Magyar	376	435	443	424	385	341	290
Német	317	35	11	7	3	0	3
Rómán	69	58	57	53	47	39	30
Egyéb	15	39	77	153	297	326	257
Összesen	1346	1712	1855	1953	2035	2013	2032

[Forrás: Wolf, J. (szerk.) 1994. Deutsche Minderheiten in Südosteuropa im Umbruch. Die Volkszählungen 1990–1992. old. 121. – Source: Wolf, J. (szerk.) 1994. Deutsche Minderheiten in Südosteuropa im Umbruch. Die Volkszählungen 1990–1992. p. 121.]

1. ábra. A Vajdaság etnikai térképe 1971

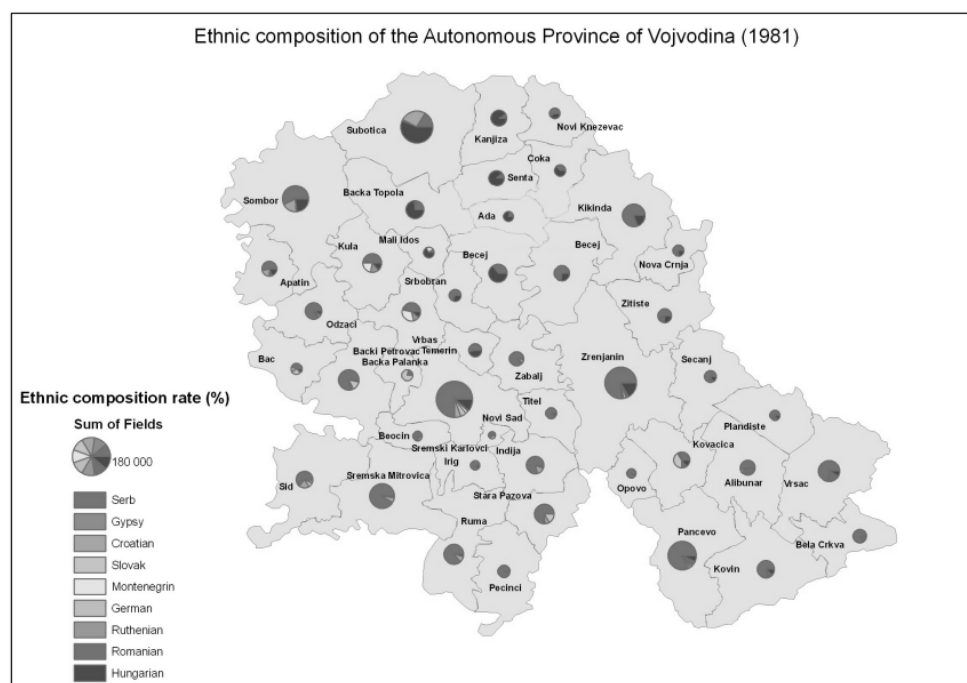
Figure 1. Ethnic map of Vojvodina 1971

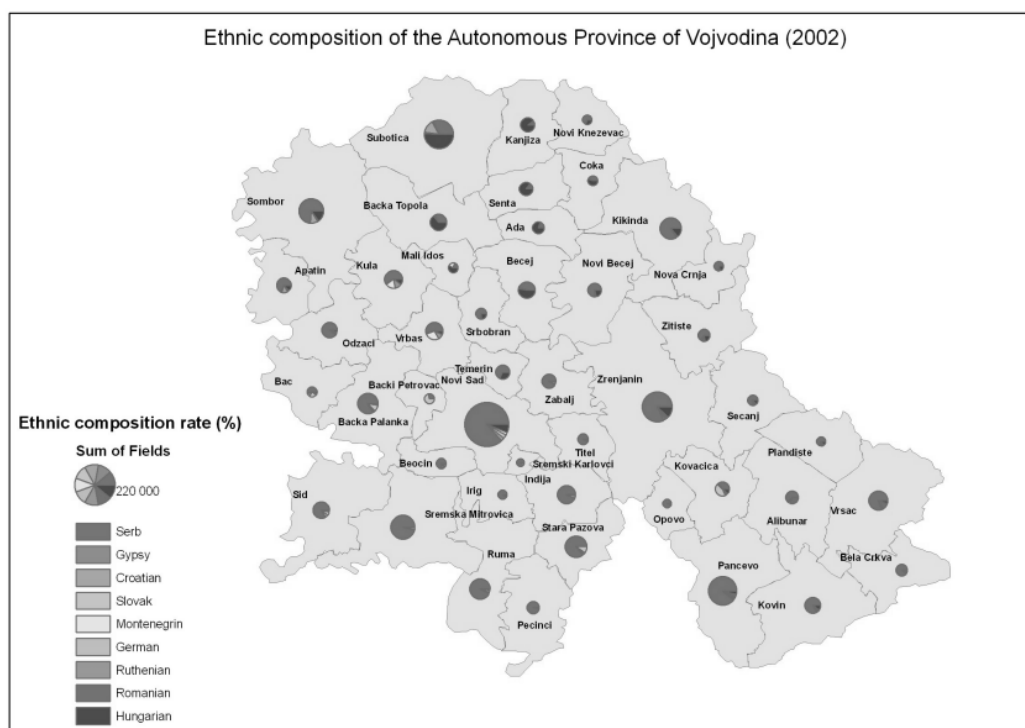
(Szerk.: Mérei A. 2010. – Edited by: A. Mérei 2010.)

2. ábra. A Vajdaság etnikai térképe 1981

Figure 2. Ethnic map of Vojvodina 1981

(Szerk.: Mérei A. 2010. – Edited by: A. Mérei 2010.)

3. ábra. A Vajdaság etnikai térképe 2002**Figure 3. Ethnic map of Vojvodina 2002**

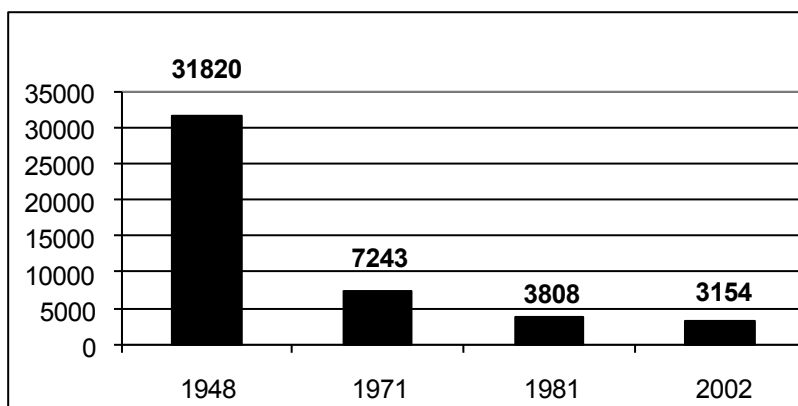
(Szerk.: Mérei A. 2010. – Edited by: A. Mérei 2010.)

2. A vallási térszerkezet változása

A trianoni békét követően a Vajdaság a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz (később Jugoszlávia elnevezéssel) került. A felekezeti struktúrában markáns változás nem történt, de tetten érhető bizonyos arányeltolódás az átalakuló etnikai viszonyok tükrében. Az ortodox szerbek északra történő beszivárgása, a magyar katolikus és református értelmiség áttelepülése az anyaországba, valamint a németek kivándorlása azt eredményezte, hogy 1910 és 1930 között az ortodoxok aránya 39,1%-ról 42,4%-ra, a katolikus és protestáns keresztényeké pedig 50,4%-ról 47,1%-ra módosult.

A második világháború utolsó éveitől kezdve egészen 1950-ig jelentős átrendeződés vette kezdetét a vallási szerkezetben. A háború, a területi változások, a politikai döntések hatalmas migrációs folyamatot indítottak el. Tömegesen deportálták a németeket, a magyarok is menekülésre kényszerültek, ez magával vonta a katolikusok számának (200 ezer fő) csökkenését, de a reformátusok és evangélikusok is nagy veszteségeket szenvedtek el, ez utóbbiak a németek kiutasításával jelentősen visszaszorultak (számuk a Vajdaság területén 3000 alatti). Ugyanakkor a Balkán belső területeiről megkezdődött a szerbek tömeges bevándorlása, amely a tartományt ortodox többségűvé változtatta.

4. ábra. A németek számának csökkenése a Vajdaságban
Figure 4. The decrease in the number of Germans in Vojvodina

(Forrás: jugoszláv és szerb népszámlálási adatokból szerk.: Mérei A.

Source: Yugoslav and Serbian census data, edited by A. Mérei)

A korábbi népszámlálási adatokban az ateista vagy nem vallásos kategóriával nem találkozunk, ugyan a kommunista rezsim által hangoztatott vallásellenesség eredményeképpen jelentősen emelkedett az ezen elveket vallók száma. A rendszerváltás a térségben vallási reneszánszot eredményezett, a lakosság korábban vallástalan része visszatért felekezetehez, vagy a megújódás reményében új (kis)egyházban találta meg hitét. Csak néhány változást említve: nőtt a görög katolikusok száma, többen fordultak a protestáns szabadegyházak felé (baptista, pünkösdista gyülekezetek).

A vajdasági 1991-es népszámlálási adatokat a 2002-essel összevetve látható, hogy a politikai változások (Jugoszlávia felbomlása, háborúk) következtében megindult migráció etnikai átrendeződéshez vezetett és ez magával vonta a vallási struktúra kisebb módosulását is. Az első öt évben (1991–1995 között) különösen Szerbia déli tartományaiból (pl. Koszovó) valamint Montenegróból illetve háborús menekültként Boszniából, Horvátországból érkeztek nagyobb arányban szerbek (így többen költöztek be a tartományba, mint ahányan elvándoroltak). A magyarok – kb. ötvenezen – főként Magyarországra költöztek. Mindez a vallási struktúra átalakulását vonta maga után.

2. táblázat. A Vajdaság lakosságának felekezeti megoszlása 2002
Table 2. The confessional distribution of the population in Vojvodina

Összes	Pravoszláv	Katolikus	Protestáns	Muzulmán	Egyéb	Nem nyilatkozik	Ateista	Ismeretlen
2 031 992	1 401 475	388 313	72 159	8037	5376	101 144	12 583	42 876
100%	68,97%	19,2%	3,55%	0,39%	0,26%	4,97%	0,61	2,11%

(Forrás: Szerb Statisztikai Hivatal adatai alapján szerk.: M. Császár Zs. – Source: based on data of the Serbian Statistical Office, edited by Zs. M. Császár)

A jelenlegi térstruktúrában meghatározó a többségi, szerb nemzethez kapcsolódó vallás a pravoszláv, amelyet még a román, a macedón, a montenegrói, bolgár, ukrán kisebbség is gyakorol. Kisebb arányban (22,75%) van jelen a nyugati kereszténység két ága, a katolikuság és a protestáns. Mindkét felekezetben többségében a magyarok gyakorolják vallásukat, de az itt élő – a harmadik balkáni háború után még itt maradt – horvátok, szlovákok, és a kis számban jelenlévő ruszinok, csehek, németek is nyugati keresztények. Az iszlámot

követők száma viszonylag alacsony, a boszniai háborúk alatt idemenekülők, illetve a korábban valószínűleg családi kapcsolataik miatt ide települtekkel egyetemben.

A szabadkai és a nagybecskereki római katolikus püspökséghez tartozók közel 80%-a (mintegy 290 ezer fő) magyar, a többi zömmel horvát és kis számban német, szlovák és ruszin. A Református Keresztyén Egyházhoz tartozó 13 egyházközségben és 38 szórványban 15 ezer fő a hívők száma, ők mindnyájan magyarok. A többi kisszámú egyéb protestáns felekezetben illetve az evangélikus egyházban a magyarok mellett más nemzetiségek is találhatók. Érdekességgként meg kell jegyezni, hogy többnyelvű környezetben az istentisztelet néha két, vagy több (magyar, horvát, szlovák) nyelven folyik. A horvát és a magyar nemzetiség többsége római katolikus. Előfordul, hogy a különböző nyelvű misék váltogatják egymást, de megesik az is, hogy a pap egyazon misén több nyelven beszél, pl. a szórványban.⁷

Végezetül megállapítható, hogy a multikonfesszionális vajdasági tér egyik jellemzője, hogy több etnikum tagja lehet egy ugyanazon vallási felekezeteknek, ugyanakkor az itt élők több nagy egyháznál – ortodox, római katolikus, református, evangélikus, zsidó és iszlám –, valamint számos kisegyháznál gyakorolhatják hitvallásukat. A nemzeti identitás-tudat megőrzésében nagy szerepet játszik a vallás, az etnikus vallási jelenség tipikus színtere a Vajdaság – lásd Pap Richárd kutatásai.

5. ábra. A Vajdaság járásainak felekezeti összetétele (2002)

Figure 5. The religious composition of the counties in Vojvodina 2002

(Szerk.: Mérei A. 2010. – Edited by: A. Mérei 2010.)

Összegzés

Igazolván a Vajdaság vallási és etnikai viszonyainak összefüggéseit, összehasonlítjuk a terület etnikai és vallási térképét (1–5. ábra). A területi megoszlásból jól látszik, hogy a nyugati keresztény egyházak és felekezetek hívei csak Szabadka, Kanizsa, Topolya, Zenta, Csóka, Ada és Óbecse opcsinákban (járásokban) mutatnak többségi arányt. Összehasonlítva az etnikai megoszlással, észrevehető, hogy a magyar többségű járásokban a legtöbben valamely nyugati keresztény egyház követői. A protestánsok aránya Alibunár, Bácspalánka, Petróc és Antalfalva járásban nagyobb, mint a katolikusoké, mely a szlovákok magas számával magyarázható (Petróc abszolút, Antalfalva relatív szlovák többségű járás). Az iszlám követői általában a városokban élnek, számuk Újvidéken a legtöbb (3300 fő), de ezen kívül csak Szabadka és Belcsény járásokban közelíti meg vagy haladja valamivel meg az ezer főt. A zsidóság számának csökkenését bizonyítja, hogy Újvidéken is csak 220-an vallották magukat iszlamita vallásúnak. Az egész Vajdaságra elmondható, hogy magas azok aránya, akik nem nyilatkoztak vallási hovatartozásukról vagy ateistáknak vallották magukat. Míg utóbbiak főleg a nagyobb városokat magába foglaló járásokban mutatnak magasabb jelenlétet (Újvidék, Nagyikinda, Pancsova, Szabadka), előbbieik száma a legkevesebb lakosú, 10 000 fő körüli népességű járásokban is meghaladja a 300-at. Ennek oka egyértelműen a beazonosítástól való félelemben keresendő, hisz Jugoszláviában a szocializmus évtizedei csak egyes területeket figyelembe véve homogenizálta az etnikai és vallási összetételt, de összességében nem tűntette el azokat, sőt az 1990-es évek polgárháborújából tudjuk, hogy az ellentéteket csak elfojtotta.

JEGYZETEK

1. Gábrity Molnár I. (2007): Vallási magatartás a multietnikus Vajdaságban. Szerk. Kupa László „Vallás és etnikum Közép-Európában tanulmányok” konferenciakötet, Pécs, 113–123. old.
2. A régió történetéről lásd Gulyás László (2007) Vajdaság: Történeti áttekintés. I. m. Nagy Imre (szerk.): A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs-Budapest. 2007. pp. 76–149.
3. Kocsis K. (1993): Jugoszlávia – Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén [Yugoslavia. A Case of an Exploded Ethnic Mosaic. Historical-Geographical Background of the Ethnic Conflicts on the Territory of the Former Yugoslavia], Teleki László Alapítvány, Budapest, 1993, 79 old.
4. Gulyás L. (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság-sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 89–93. old.
5. Nagy Imre (2007): Szerbia társadalmi-gazdasági helyzete. I. m.: Nagy Imre (szerk.): Vajdaság. Pécs. MTA RKK. Dialóg Campus Kiadó.
6. Jugoszlávia Statisztikai Évkönyve 2002, Szövetségi Statisztikai Intézet, Belgrád, 2002. 113. old.
7. Gábrity Molnár I. (2001): A vajdasági magyarok migrációjának hatása a magyarság társadalmi szerkezetére. Kisebbségkutatás 10. évf. 2001/3. szám, Budapest, 13 old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 2002 Census of Population, Households and Dwellings. Population. National or Ethnic Affiliation. Data by Localities, Statistical Office of the Republic of Serbia, Belgrade, February 2003, 15–209. old.
- 2002 Census of Population, Households and Dwellings. Population. Religion, Mother Tongue and National or Ethnic Affiliation by Age and Sex. Data by Municipalities No. 3, Statistical Office of the Republic of Serbia, Belgrade, May 2003, 12–15. old.

- Dr. Bali L.–Mérei A.–Szalai G.–Vati T. (2010): The patterns of ethnic changes in Vojvodina in the last 20 years, with a particular attention to Hungarians. In.: South East Europe Student Research Conference 2010. Conference proceedings Panel No. 3, Universum Institute for Economic and Social Studies, Veterniku pn, Prishtina, Republic of Kosovo, 40–49. old.
- Gábrity Molnár I. (2001): A vajdasági magyarok migrációjának hatása a magyarság társadalmi szerkezetére. In.: Kisebbségkutatás 10. évf. 2001/3. szám, Budapest, 13 old.
- Gábrity Molnár I. (2007): Vallási magatartás a multietnikus Vajdaságban. In. Szerk. Kupa László „Vallás és etnikum Közép-Európában tanulmányok” konferenciakötet, Pécs, 113–123. old.
- Gulyás L. (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság-sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2007) Vajdaság: Történeti áttekintés. In. mű Nagy Imre (szerk. 2007): A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. 76–149. old.
- Juhász, J. (2010): Vajdaság és az autonómia. In. História XXXII. évf. 1–2. szám, Budapest, 54–57. old.
- Kitanics M. (2008): Magyar-balkáni kapcsolatok, a kezdetektől napjainkig. (The Hungarian-Balkan relationships from the beginnings to recent years) In: Akiyo Yamamoto (ed.) The Hungarian Cultural Diversity Research, Joint Research with the University Pécs for the Preservation and Development of Cultural Diversity, Graduate School of Humanities and Social Sciences Nagoya City University. Nagoya. 51–58. old.
- Kocsis K (szerk.) (2005): Délkelet-Európa térképekben. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. Kossuth Kiadó. Budapest, 99 old.
- Kocsis K.–Kicošev, S. (2004): A Vajdaság mai területének etnikai térképe. MTA. Budapest
- Kobolka I.–Pap N. (2009) A Nyugat-Balkán. MK KBH. Budapest, 238 old.
- Nagy Imre (2007): Szerbia társadalmi-gazdasági helyzete. I. m.: Nagy Imre (szerk.): Vajdaság. Pécs. MTA RKK. Dialóg Campus Kiadó.
- Nagy I. (szerk.) (2007) Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. MTA RKK, Dialóg-Campus Kiadó. Pécs, 575 old.
- Papp R. (2001): Etnikus vallások a Vajdaságban? In.: Kisebbségkutatás 10. évf. 2001/3. szám, Budapest, 28 old.
- Predsednik Republike Srbije. Ustavne nadležnosti predsednika Republike [Online]
Available at: <http://www.predsednik.rs/mwc/default.asp?c=201000&g=20070107162442&lng=lat&hs1=1> [Accessed 23 May 2010]
- Savezni Zavod za Statistiku. Popis Stanovništva i Stanova 1971. Stanovništvo Etnička, Prosvetna i Ekonomska. Obeležja Stanovništva i Domaćinstva Prema Broj Članova. Rezultati po Opštinama. Beograd, 1974, 20–21. old.
- Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija. Savezni Zavod za Statistiku. Popis Stanovništva, Domaćinstava i Stanova u 1981. godini. Opštine u SFR Jugoslaviji. Osnovni Podaci o Stanovništvu, Domaćinstvima i stanovima. Beograd, 1987, 95–96, 105–106, 115–116. old.
- Socijalistička Federalivna Republika Jugoslavija. Savezni Zavod za Statistika. Popis Stanovništva, Domaćinstava i Stanova u 1981. godini. Opštine u SFR Jugoslaviji. Osnovni Podaci o Stanovništvu, Domaćinstvima i Stanovima. Beograd, 1987. 95–96, 105–106, 115–116. old.
- Statistical of the Republic of Serbia. “National Identity or Ethnicity” [Online]
Available at: <http://webrzs.stat.gov.rs/axd//en/Zip/CensusBook1.zip> [Accessed 23 May 2010]
- Statistički godišnjak Srbije (Szerbia Statisztikai Évkönyve). Beograd, Svezni zavos za statistiku.
- Zakon o predsedniku republike „Službeni glasnik RS“, br. 49/99, 11/01 i 34/01).
- Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza. Törvény Vajdaság Autonóm Tartomány Hatásköreinek Meghatározásáról [Online]
Available at: <http://www.skupstinavojvodine.gov.rs/?s=aktRS002&mak=OpstaAkta> [Accessed 23 May 2010]
- Wolf, J. (szerk.) 1994: Deutsche Minderheiten in Südosteuropa im Umbruch. Die Volkszählungen 1990–1992. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen, 111–123. old.

FORRÓ LAJOS*

ÉSZAK-BÁCSKA SORSA 1944/45-BEN

CRUCIAL EVENTS IN NORTH BAČKA BETWEEN 1944–45

ABSTRACT

The atrocities against the 1944/45 Hungarians in Vojvodina started in the 90^s. There were no possibilities to do researches in the Central Archives, nevertheless numerous works on local history came to light that were mostly based on the stories of the witnesses. The opportunity to look into the documents of the Vojvodian Archives made it possible to state the data precisely and to compare them.

In the documents of the Vojvodian Archives there are many uncorrect personal names, mixed place names. It needed precise and thorough research to make the documents useful for the science of history.

In the article I compare the local researches from Magyarakanizsa, Martonos, Oromhegyes and Adorjan with the documents of the Vojvodian Archives. Thanks to that new data and names came to light. In Magyarakanizsa 17, in Martonos 8, in Oromhegyes 2 new, until now unknown names of victims turned up. In Adorjan there is a unique judgement in which the murderers are found guilty.

Fond number 183, that contains the documents of the above mentioned places consists of 549 boxes, 24 boxes of disordered documents and 79 books. Researches has not finished the examination of these documents yet. With further researches new names and data could also turn up.

1. Bevezetés

Az 1944/45-ös magyarok elleni délvidéki atrocitások kutatása a 90-es évek elején kezdődött. A központi levéltárak kutatására a közelmúltig nem volt lehetőség, mégis számos helytörténeti munka látott napvilágot, amelyek főleg a szemtanúk visszaemlékezéseiből táplálkoztak. A Vajdasági Levéltár iratainak kutathatóvá válásával lehetőség nyílt az adatok, áldozatok számának pontosítására, összehasonlítására.

A cikkben Magyarakanizsa, Martonos, Oromhegyes és Adorján helytörténeti kutatásait hasonlítottam össze a Vajdasági Levéltár anyagaival, aminek következtében új adatok, nevek láttak napvilágot. Magyarakanizsán 21, Martonoson 8, Oromhegyesen 2 új, eddig nem ismert áldozat neve került elő, míg Adorjánnal kapcsolatban egy egyedi ítélet található, amelyben a gyilkosokat elmarasztalják tettük miatt.

2. A különböző forrásokban lejegyzett, kivégzett „háborús bűnösök és népellenesek” Magyarakanizsán, Oromhegyesen, Martonoson és Adorjánon

Az 1944–45-ös magyarellenes atrocitások az észak-bácskai országrészt is súlyosan érintették. Az eddigi helytörténeti kutatások szerint Magyarakanizsán 52 (36 magyarakanizsai, 12 oromhegyesi,¹ 3 tótfalusi és egy oromi), Martonoson 25 (24 martonosi és egy kishomoki), Adorjánon 56 áldozata volt a magyarirtásnak.²

* Tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar.

A Vajdasági Levéltár 183 fondjának kutathatóvá válásával lehetőség nyílt az adatok, áldozatok számának pontosítására, összehasonlítására. Az iratok meglehetősen rendezetlenek. Tapasztalható – főként korai időszakban – a hanyag íratkezelés, a nevek pontatlan írása, a települések keverése. Éppen ezért gondos és alapos kutatómunkára van szükség ahhoz, hogy az iratok tartalmát felhasználhatóvá tegyük a történelemtudomány számára.

A háborús bűnöket vizsgáló bizottság szinte minden délvidéki településen gyűjtötte a feljelentéseket, ami alapján háborús bűnössé vagy népellenessé nyilvánítottak helyi lakosokat. A bizottság a következő bűncsoportokra osztotta a vélt bűnöket:

1. Bevonulás (Ulazak) – A magyar hadsereg bevonulása során a helyi magyar lakosság által elkövetett bűnök;
2. Hadsereg (Armija) – A Magyar hadsereg által elkövetett bűntények;
3. Razzia (Racija) – Az Újvidéken és környékén 1942-ben elkövetett bűnök;
4. Táborok (Logori) – A különböző táborokban elkövetett bűnök;
5. Erőszakos mozgósítás (Prisilno mobilisanje) – A katonai mozgósítás során elkövetett bűnök;
6. Kényszermunka (Prisilni rad) – A kényszermunka során elkövetett bűntények;
7. Kitelepítés (Iseljivanje) – A kitelepítéssel kapcsolatos bűntények;
8. Vagyon elleni bűncselekmények (Protiv imovine).

Aki az említett bűncsoportba nem fért bele, de valami miatt bűnösnek ítélték, a népellenesség listájára került.

Könnnyen felkerült a listára az, akiről 1944 őszén kiderült, hogy a magyar éra alatt közhivatalt viselt, leventeoktató volt, ha tagja volt a nyilaskeresztes pártnak (függetlenül attól, hogy az illető bűnös volt vagy sem), magyar katonaként szolgált, vagy lelkesen fogadta az 1941-ben bevonuló magyar honvédeket. De sokan estek áldozatul szerb polgártársaik személyes bosszújának is. Mivel a feljelentéseket bemondás alapján tették, elég volt a vádat csupán ráfogni valakire. Talán kirívó, de semmiképpen nem egyedi példaként említhetjük annak a helyi magyarnak az esetét, aki azért került a háborús bűnösök listájára, mert nem adta meg szerb falubelijének a kölcsön után járó kamatot.

A listákra került helyi magyarok döntő többsége nem követett el olyan bűnt, ami miatt halálbüntetés járt volna. Ezt bizonyítja, hogy akiket a feljelentettek közül a vérengzés napjaiban nem sikerült megtalálni, azok később sem lettek felelősségre vonva, vagy csupán néhány év börtönbüntetést kaptak.

3. Martonos vesztesége

A Vörös Hadsereg 1944. október 8-án érkezett Martonos alá. Először egy menekülő mozdonyt lőttek aknavetővel, de annak sikerült egerutat nyernie és elrobogott Horgos felé. A szovjetek 3 óra felé kezdték löni a falut: a templomtornyot is ellőtték, néhány házat is találat ért – ekkor esett áldozatul a Börcsök család néhány tagja. Mivel ellenállás egyáltalán nem volt, az oroszok abbahagyták a falu lövését és bevonultak.

1944. október 11-én néhány helyi szerb fiatal brutális módon agyonverte Németh József leventeoktatót. További 24 helyi polgárt heteken át tartó kínzás után az OZNA egységei karöltve a helyi fegyveresekkel 1944. október 21-én likvidáltak.³

A martonosi Népfelszabadító Bizottság elnöke 1944. november 22-én tájékoztatta a Népfelszabadító Hadsereg zentai parancsnokát arról, hogy Martonoson véget ért a razzia, amit a Vajdasági Rohambrigád I. zászlóaljának két szakasza hajtott végre és a büntetőexpedíció a fent említett napon 25⁴ magyart kivégezett.⁵

Martonoson 1944. december 6. és 1945. november 5. között, a lakosság részéről összesen 843 feljelentés érkezett a háborús bűnöket vizsgáló bizottsághoz.

A feljelentettek között számos olyan martonosi is található, akiket 1944. november 21-én kivégeztek. Az iratok valóságtartalma ennek tükrében erősen megkérdőjelezhető, hiszen az ítélet megelőzte a feljelentést. Nem kis iróniára adhat okot, hogy 1944. december 10-én egy helyi rendőr, Sörös Sándor esetében a feljelentés⁶ mellé mellékelték, hogy ügyét a szabadkai katonai bíróság elé utalják további intézkedésre.⁷ Ekkor már nevezett rendőrt 19 napja kivégezték. Mivel említett iratok a kivégzések után íródtak, feltételezhető, hogy bizonyos személyek ellen csupán azért tettek feljelentést, hogy a már elkövetett gyilkosságokat megindokolják.

A Vajdasági Levéltárban a háborús bűnöket vizsgáló bizottság anyagaiban Martonossal kapcsolatban bőséges iratanyag található.

A kivégzett háborús bűnösök könyve 1944–45 között⁸ című könyv 1105 likvidált magyar nevét tartalmazza. A legtöbb helyen közli a gyilkosság dátumát is, de a helytörténeti kutatásokból az derül ki, hogy sok helyütt tévesen. Mivel az iratok többségében a kivégzések után íródtak, valószínűsíthető, hogy nem a pontosság, hanem inkább a regisztrálás volt a cél. A könyvben 13 martonosi kivégzett neve található. Néhány helyen a kivégzett állítólagos bűne is fel van tüntetve. Az irat szerint Nagy Gábor (részvétel a razziában), Horváth Miklós (részvétel a razziában), Sáfrány Kálmán (rendőr), Kéri János (letartóztatásokat végzett), Takács László (vert, kínzott, erőszakoskodott), Gruik János (–), Károly József (bevezette a magyar katonákat, hogy verjék a szerbeket), Csal Imre (a magyarok bejövetelekor ő vezette a szerbek kivégzését), Barbulya Pál (betört és fosztogatott), Holló Ferenc (részvétel a razziában), Sörös János (–) kivégzése 1944. december 2-án történt, míg Balázs Géza (aktív magyar katona), Janucki Matija (nyilas) likvidálására 1944. október 24-én került sor.

Az állítólagos bűnök bizonyítása nem történt meg, illetve a helytörténeti kutatások cáfolják, hogy nevezett személyek elkövették az említett bűnöket. Érdekességgént jegyzem meg, hogy Holló Ferencet 2010-ben rehabilitálta a szerb bíróság.

A kivégzés dátuma is bizonyítottan téves. A Zentára küldött jelentés alapján, amit megerősít a visszaemlékezők vallomása is – a kivégzés 1944. november 21-én történt.

Összehasonlítva a névsort az eddigi kutatások eredményeivel és kihúzáva a fordításból, az esetleges elírásból adódó névegyezéseket Károly József, Csal Imre, Balázs Géza és Janucski Mátyás szerepel újként a névsorban. Közülük Károly József valószínűleg megegyezik a kivégzett Józsa Károly szabóval.

A szabadkai körzetben likvidáltak⁹ névsorában 36 martonosi neve található. Összehasonlítva a neveket az eddig ismert kivégzettek névsorával az alábbi 11 új név merült fel: Balázs Géza, Barbulya Pál, Gal Imre, Janucski Mátyás, Meres János, Hegedűs József, Hunas Ferenc, Horvát István, Sárvári Károly, Mertelj Ferenc, Csal Imre. Közülük Barbulya Pál és Meres János minden bizonnyal megegyezik a kivégzett Varkulya Pállal és Seres Jánossal, míg Gal Imre és Csal Imre valószínűleg ugyanaz a személy.

A fent említett irathoz van egy kiegészítő lista,¹⁰ amely Martonossal kapcsolatban 3 nevet említ. Ezek a nevek megtalálhatóak az eredeti listában is (Merten Ferenc, Horvat Miklós, Csal Imre). Érdekességgént megemlíthetjük, hogy az iratban kivégzett háborús bűnösök könyvében is szereplő Janucski Mátyás (Janučki Matija) zentaiként van feltüntetve, a zentai helytörténeti kutatások viszont nem említik. Persze az elírás lehet hanyag iratkezelés, is, hiszen Martonos közigazgatásilag Zentához tartozott.

A Vajdasági Levéltár Bűnök és bűnösök a zentai körzetben iratai között található egy Átirat – Az 1944. november 9-én, Zentán kivégzett személyek névsora¹¹ című irat. A zentai névsor (61 személy neve) után a listán adaiak, moholiak, kanizsaiak, horgosiak mellett 31 martonosi neve található. Ebből Balázs Géza, Janucski Mátyás és Meres János nem található az eredeti listán. Meres János valószínűleg elírás és nevezett megegyezik a szintén a listán szereplő Seres János községi bíróval.

Összesítve a Vajdasági Levéltárban talált iratokat, az eddig lejegyzett 25 név mellé 8 új nevet sikerült azonosítani. Így az eddig név szerint azonosított kivégzettek száma 33-ra nőtt. Ebből 24 bizonyíthatóan martonosi, 1 kishomoki, 9 pedig a tanyavilágból és/vagy a magyar hadseregből került ki.¹²

A likvidált martonosiak névsora:

1. Bárány Ferenc (földműves)	13. Németh József (leventeoktató)
2. Fejős Ferenc (rendőr)	14. Püspök János (földműves)
3. Forró Lajos (hentes)	15. Sáfrány Kálmán (rendőr)
4. Gruik János (rendőr őrzető)	16. Sörös Sándor (rendőr)
5. Holló Ferenc (asztalos)	17. Sörös János (községi bíró)
6. Horváth Gergely (rendőr)	18. Szabó Antal (rendőr)
7. Horváth Miklós (napszámos)	19. Szarapka Péter (földműves)
8. Józsa Károly (szabó)	20. Takács László (kosaras)
9. Kéri János (rendőr)	21. Török Orbán (földműves)
10. Koncz István (napszámos)	22. Török János (halász)
11. Lendvai Antal (postai alkalmazott)	23. Varkulya Pál (rendőr)
12. Nagy Gábor (községi pénztáros)	24. Werner Mihály (apátplébános)

A Martonoson likvidált kishomoki áldozat:

25. Ozsvár Péter (munkás)

A Martonos környéki tanyavilág és/vagy a magyar hadsereg áldozatai:

26. Balázs Géza (magyar katona)	30. Hunas Ferenc
27. Gál Imre	31. Horvát István
28. Janucska Mátyás	32. Sárvári Károly
29. Hegedűs József	33. Mertelj Ferenc

4. Magyarkanizsa vesztesége

Magyarkanizsa lakossága szintén megszenvedte az 1944-es impériumváltást. Az eddigi kutatások a városban 52 kivégzett áldozatot tudtak azonosítani. Az likvidáltak közül 36 helybéli, 12 oromhegyesi, 3 tótfalusi és egy oromi illetőségű. A nem helyieket vagy berendelték Kanizsára kihallgatásra, vagy egyszerűen néhány partizán lovas kocsival begyűjtötte őket. Tari János plébános – aki 1944-ben tótfaluban káplánkodott – emlékei szerint a tótfalusi Szabó Dénes plébánost október 25-én vagy 26-án kocsival vitte Kanizsára egy partizáncsoport.¹³

A kanizsai magyarok sorsáról egy helyi szerbekből alakult „Tízes Tanács” döntött. Ők szabták meg, hogy kit kell összeszedni és levinni a helyi magyarok közül a városháza pincéjébe.

A begyűjtött emberek egy részét a pincében agyonkínózták. Őket éjszakánként hordták ki a Tisza menti erdőbe, ahol tetemeiket tömegsírokba dobálták. Az ilyen szállítmányok mindennaposak voltak, ezért a sírt be sem temették, csak mésszel öntözték le a hullákat. Voltak olyan áldozatok is, akiket élve hajtottak az erdőbe és ott lőttek agyon.

Említésre méltó, hogy egy 1949-ben készült holttá nyilvánítási okirathoz kiderül, hogy az illetőt 1944. november 21-én vagy 22-én az ún. „expedíciós század” ismeretlen helyre vitte, ahonnan soha nem tért vissza.¹⁴ Ezen irat tanúsága szerint Zenta, Becse és egyéb helységek mellett a kanizsai kivégzésekben is részt vett Petar Relic-Čedo vajdasági OZNA-főnök halál-százada is. A dátum a martonosi kivégzésekkel szintén kapcsolatba hozható.

A magyarkanizsaiak nagy részét a Tisza-parton¹⁵ kiásott tömegsírokba dobálták. Egy nagy tömegsír mellett, amelyben 50-60 tetem található, van még két kisebb sír is, benne síronként 10–15 kivégzett helyi magyarral. Az áldozatok elföldelését időnként Pavel Godunov, azaz ismertebb nevén Pajo Rus végezte. Származását tekintve grúz cigány volt, ezért mindenki csak Cígónak nevezte. A likvidálásokat végzők állandóan leittatták, és rábízták a hullák rendezését. Cígo lenne a legmegbízhatóbb tanú arra, hogy hová is temette el a szerencsétlen agyonvert, lelövöldözött embereket, ugyanis 1944-ben úgy hírlett, hogy a rábízott hullákat időnként nem vonszolta le a Tisza melletti lövészárkokba, hanem mindjárt a városháza alatti peremerdőben (akkor kőrisfa erdő volt) hantolta el. Így valószínűsíthető, hogy a sejteni vélt tömegsírok mellett vannak hantok ismeretlen helyeken is. E sírok nyomára csak maga Godunov vezethetné a kutatókat, ő azonban 1984. január 5-én meghalt.¹⁶

A Vajdasági Levéltár 183-as fondjában Magyarkanizsával kapcsolatosan is számottevő irat található. Igaz, rendkívül hanyag iratkezelés figyelhető meg. Számos esetben a bejegyzéseket készítő Magyarkanizsa iratanyagában jegyezték le a városhoz tartozó kisebb falvak – Adorján, Oromhegyes, Tótfalu stb. – anyagait, megnehezítve a kutatók számára az áldozatok hovatartozásának azonosítását. A kivégzettekről készített névsorokban csupán néhol jelzik külön, hogy az illető pontosan hol lakott.

A kivégzett háborús bűnösök könyve 1944–45 között¹⁷ című könyv 21 magyarkanizsai nevét tartalmazza. A bűnök felsorolásánál nyilas párti tagság, fizikai bántalmazás, lopás, besúgás, gyilkolás, fegyverrejtegetés, internálás és két esetben razziában való részvétel található. Bizonyító eljárás nincs mellékelve, nevezett személyek csupán a feljelentések hatására kerültek fel a listára. A kivégzés dátumaként 5 személynél 1944. november 25-e, 3-nál november 26., 10-nél november 28., 3-nál pedig november 29-e van megadva.

Az eddig ismert névsorral összehasonlítva 5 új név került elő: Remete Sándor, Balázs István, Lonti Gábor, Gajda János és Almási János. Lonti Gábor bizonyíthatóan azonos Milutinovics Gáborral, akit likvidáltak és neve már szerepel a listán, esetében a Lonti csupán becenév. Gajda János neve pedig minden bizonnyal hibásan van a listán, nevezettnek ugyanis sikerült elszöknie. Visszaemlékezésében ő maga mesélte el szökésének körülményeit: miközben az erdőn keresztül hajtották halálra szánt társaival együtt, sikerült kezeit eloldani és elfutnia.

„Utánam golyózáport zúdítottak, de én ellenkező irányba kezdtem kúszni-mászni, így hála Istennek, nem találtak el a gyilkos lövedékek. Az is nagyban hozzásegített a meneküléshez, hogy koromsötét éjszaka volt. Mire a töltéshez érkeztem, hangos jajveszékeltést hallottam, és a lövésektől csak úgy visszhangzott az erdő.

Nehezen átmásztam a töltésen. A lábaimról a köröm mind le volt verve tömőfával, csupa sár és vér volt meztelen testem, nem csoda, hogy újbárosi ismerőseim nem mertek beengedni, s így továbbszaladtam, mire végre egy rokon család ruhát adott. Kicsit megmosakodtam, és még ma sem tudom, hogy mi adott ahhoz erőt, hogy még akkor éjjel átmenekültem a határon, ahol még ma is élek, de kezeimen, csuklóimon ma is meglátszik a vastag kötél csomóinak helye.”¹⁸

A szabadkai körzetben likvidáltak¹⁹ irat Magyarkanizsával kapcsolatban 103 nevet tartalmaz. Ebből bizonyíthatóan 34 adorjáni, 12 oromhegyesi.

A kivégzésre indoklás vagy ítéletre hivatkozás nincs az iratban.

Összehasonlítva az eddig ismert kivégzettek névsorával és kihúzva a fordításból, az esetleges elírásból adódó névgyegyezéseket, a következő 18 új név merült fel: Almási János, Balázs István, Bat Antal, Veres András, Gajda János, Dukai Pál, Gyulai Lajos, Kovács Miklós, Lonti Gábor, Molnár Antal, Remete Sándor, Szecsei István, Tóth István, Csiszári János, Csanádi Vilmos, Kovan Miklós, Rente József, Csiszári József. A kanizsai Remete Sándor azonos a listán már szereplő Rajics Sándorral, Rente József, pedig valószínűsíthe-

tően Remete József, akit Adorjánon lőttek agyon október 31-én, és neve már szerepel az adorjáni kivégzettek névsorában.

Az eredeti dokumentumhoz tartozó kiegészítő lista²⁰ Kanizsával kapcsolatban 4 olyan nevet említ, akik az eredeti listán is rajta vannak.

A Martonos kapcsán is említett Átirat – Az 1944. november 9-én, Zentán kivégzett személyek névsora című irat a zentai névsor (61 személy neve) után adaiak, moholiak, martonosiak, horgosiak mellett 102 magyarkanizsai nevét tartalmazza. Ebből 45 adorjáni, 12 oromhegyesi név (Gyalús Lajos és Törteli Ferenc neve kétszer is szerepel az iratban).

Új nevek: Csiszári János, Almási János, Gajda János, Lonti Gábor, Balázs István, Remete Sándor, Szecsei István, Csanádi Vilmos, Molnár Antal, Tóth István.

A Vajdasági Levéltár 183-as fondjában található, nem konkrét likvidáltakról szóló iratok átvizsgálása során is előkerülhetnek olyan likvidált személyek nevei, aki egyébként más iratokban nem szerepelnek. Ilyen irat a Népelleneségek listája,²¹ ami 4340 nevet említ, mint népelleneséget. A névsorban szereplő személyek közül sokak további sorsa – első-kött, bebörtönözték, eltűnt – ismeretlen. Az irat érdekessége viszont, hogy néhány név mellé odaírták, hogy az illetőt likvidálták. Magyarkanizsával 7, Oromhegyessel kapcsolatban 4 esetben jelezték, hogy nevezett „presudjen”, azaz likvidálva. A bűnök indoklásaként lopás, kínzás, gyilkosság, tömeges terror van feltüntetve. Összehasonlítva az eddig ismert nevekkal, 3 új név merült fel: Apró István, Bata Lajos, Bagi Vince.

Érdekesség, hogy 647. sorszám alatt, Bata Lajos neve mellett megjegyzi, hogy likvidálták, viszont a 2340 sorszám alatt ismét Bata Lajost említi, mint akit 3 év nehéz fizikai munkára ítélték. Valószínűsíthető, hogy az eset hasonlít Dupp Bálint csurogi plébános esetére, akit a hivatalos iratok szerint börtönbüntetésre ítélték, a valóságban azonban Csurogon nyilvánosan kivégezték.

Nevezettek likvidálásáról szóló leirat megtalálható *A bűnösök és bűnök áttekintése a szabadkai körzet területére* című iratban²² is.

A Megszállók és Segítőik Bűneit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság első bűncsoportjába tartozó tömeges bűnök a bevonulással kapcsolatban című iratban²³ 493. sorszám alatt Vajda József 27 éves kanizsai kereskedő segéd esetében odaírták, hogy nevezettet likvidálták. Vajda József neve egyetlen más iratban sem szerepel, mint áldozat.

Összesítve a Vajdasági Levéltárban talált iratokat, Magyarkanizsa esetében az eddig lejegyzett 52 név mellé (37 magyarkanizsai, 12 oromhegyesi, 3 tótfalusi és egy oromi) 17 nevet sikerült azonosítani. Így az eddig név szerint azonosított kivégzettek száma 69-re nőtt. Ebből 53 magyarkanizsai, 12 oromhegyesi, 3 tótfalusi, 1 pedig oromi illetőségű.

Matuska Márton munkájában még két oromhegyesi áldozatról tesz említést. Eszerint 1944. október 31-én a zentai országúton megölték Domonkos Gyula és Bakota József oromhegyesi gazdálkodókat.²⁴

A likvidált magyarkanizsaiak névsora:

1. Almási János	11. Berecz István
2. Apró István	12. Bicskei Mihály
3. Apró Lukács	13. Csanádi Vilmos
4. Bagi Antal	14. Cseszkó István
5. Bagi Vince	15. Csikós János
6. Balázs István	16. Csiszári János
7. Bat Antal	17. Csiszári József
8. Bata József	18. Dukai Pál
9. Bata Lajos	19. Filip István
10. Bata Péter	20. Gyulai Lajos

21. Kávai Miklós	38. Novák Lajos
22. Kiss Miklós	39. Papp János
23. Kókai Lajos	40. Rekecki János
24. Kosányi György	41. Remete- Rajics Sándor
25. Kosányi Imre	42. Sipeki Pál
26. Kostyán Antal	43. Sóti Dezső
27. Kovács Imre	44. Szecei István
28. Kovács János	45. Szilágyi Jenő János
29. Kovacs Miklos	46. Takács György
30. Losonc István	47. Teleki Béla
31. Medgyesi István	48. Tóth István
32. Milutinovics Gábor	49. Tóth János
33. Molnár Antal	50. Vajda András
34. Muhi Ferenc	51. Vajda József
35. Nacs József	52. Veres András
36. Nagy György	53. Vitéz Ferenc
37. Nagy József	

A Magyarokországon likvidált oromhegyesiek:

54. Bakota Ferenc	60. Koncz István
55. Bús György	61. Kossányi Ferenc
56. Cérna András	62. Sarnyai Mihály
57. Csépe Antal	63. Sóti Imre
58. Gajda József	64. Törteli Ferenc
59. Gyalús Lajos	65. Újvári Vilmos

A Magyarokországon likvidált oromi áldozatok:

66. Koleszár ...

A Magyarokországon likvidált tótfalusi áldozatok:

67. Szabó Dénes plébános	69. Harmath Tamás
68. Harmath Péter	

A zentai úton likvidált oromhegyesiek:

1. Bakota József	2. Domonkos Gyula

5. Adorján

Adorján „felszabadulását” a környékbeli falvakhoz hasonlóan október 8-ra tette a későbbi jugoszláv történetírás. Pedig ebben a kis észak-bácskai falucskában nem volt semmi-féle partizán vagy szovjet bevonulás, de mindenki tisztában volt vele, hogy Adorján ismét Jugoszláviához tartozik. A falu lakossága tovább élte hétköznapijait – félelemben és bizonytalanságban –, míg október 31-én délelőtt Kanizsáról tizenheten érkeztek a faluba. Közöttük olyan ismert hősök, mint Oluški Aleksandar, Nikola Radaković, Svetozar Knežević Bačo, Jurisić Mišo, Pilisi Pál, Ivanović Bogdan. A kanizsai különítmény azzal a céllal érkezett, hogy a Tiszába lövik a magyar férfi lakosságot.²⁵

A magukat partizánnak nevező martalócok először egy háznál megebédeltek²⁶ és iszogattak egy kicsit, utána a piacra hajtották a lakosságot. Házról házra jártak, így szedték össze az embereket. A templom előtti téren körülbelül kétszáz férfit gyűjtöttek össze. Mivel sok nőt és gyermeket is ide tereltek, a szerbek elálltak szándékuktól, miszerint az egész

falut kivégzik. Megkezdődött a válogatás: először a papot, tanítókat, tanárokat választották ki, majd találmra jelölték ki áldozataikat. A kiválasztott ötven magyart lehajtották a Tisza-partra. Hamarosan nyilvánvalóvá vált a falusiak számára, hogy a fegyveresek mit terveznek. A Tisza-partra érve Bakota tanító könyörögni kezdett, hogy hagyják meg az életét, de a gyilkosok senkinek sem kegyelmeztek. Sorban a Tiszába lövöldöztek az embereket. Előtte öt embert kiválasztottak: Bakota Antalt, Tandari Istvánt és még hármat. Az ő feladatuk volt, hogy a lelőtt embereket belelökjék a vízbe, aztán velük is végeztek. Szabados Pál megpróbált elszökni, mintegy 2 km-t úszott a Tiszán, de végül őt is lelőtték.²⁷

Az 50 helyi magyar mellett még hat adorjánt likvidáltak. Öt helyi magyart később vettek el vagy rendelték be kihallgatásra Kanizsára, ahol nyomuk veszett. Szecei Jakabot pedig október 31-én a háza előtt gyermekei és felesége szeme láttára lőtték fejbe.²⁸

Az adorjáni áldozatok névsora ismert. Firányi Lajos helyi plébános az esetet követően a likvidált falusiak nevét bevezette a halotti anyakönyvbe.

Átvizsgálva a Vajdasági Levéltár Adorjánra vonatkozó iratanyagát, új likvidált helyi neve nem merült fel. Megtalálható viszont az az ítélet, amely kétségtávolú egyedinek mondható az egész térségben, miszerint a gyilkosok közül 3-at 1945. március 12-én az adorjáni vérengzés miatt elítéltek.²⁹ Az irat egy részletének fordítása:

Kelt 1945. március 12-én. Ítélet a jugoszláv nép nevében!

Oluški Aleksandar népfelszabadító mozgalom ellensége, Kanizsán, rögtön a felszabadulás után képmutató módon beépült a mozgalomba és visszaélt a kanizsai népi rendőrség egyik vezetőjének bizalmával. Adorján átvizsgálásakor rábeszélte Nikola Radakovićot és Svetozar Kneževićet, hogy megjátszva egy fegyveres támadást, azt a látszatot keltsék, mint-ha a faluból valaki Radakovićra támadt volna. Ezután elfogtak 50 magyart a helységről, akiket a Tisza mellett fasiszta módon kivégeztek.

A katonai bíróság Oluški Aleksandart golyó általi halálra és teljes vagyonelkobzásra, Nikola Radakovićot 1 év, Svetozar Kneževićet 6 hónap kényszermunkára ítéli.

Ez a dokumentum tulajdonképpen 65 évvel ezelőtt kimondta, hogy az adorjáni emberek ártatlanul haltak meg 1944. október 31-én. Az irat szerint a szerb bíróságnak ki kellene mondani az ártatlanságukat és kárpótolni a hozzátartozókat. Az ez irányú kollektív ítélet mindmáig várat magára. Az adorjáni hozzátartozók egyénileg kérvényezhetik kivégzett szeretteik rehabilitálását.

Aleksandar Oluški kivégzéséről vagy további sorsáról nincs megbízható információ. A zentai Járási Népbíróság 1945. október 15-én³⁰ érdeklődik a kanizsai Helyi Népbizottságtól, hogy Aleksandar Oluškit az illetékes hatóság valóban kivégezte-e, illetve ha nem, akkor nevezett hol tartózkodik. A Kanizsáról érkezett jelentés³¹ szerint a Helyi Népbizottság előtt ismeretlen ifjabb Aleksandar Oluški tartózkodási helye. Csupán arról van tudomásuk, hogy nevezett szerepelt februárban nyilvános plakátokon, mint halálraítélt, de hogy az ítéletet végrehajtották-e, arról nincs tudomásuk.

A Vajdasági Levéltár 183-as számú fondja 549 dobozból, valamint 24 doboz rendezetlen iratból, illetve 79 könyvből áll. Ezen iratok összessége 82,5 iratfolyóméter, melyek átvizsgálása a kutatók részéről nem fejeződött be. A további kutatások során új nevek, adatok kerülhetnek elő.

JEGYZETEK

1. Korabeli nevén Uzunovičevo.
2. Forró Lajos (2007): Jelöletlen tömegsírok. Hálózati a Szabad Információért Alapítvány. Szeged. 56–58., 72., 76–78. old.
3. Forró Lajos (2007): Jelöletlen tömegsírok. Hálózati a Szabad Információért Alapítvány. Szeged. 60. old.

4. November 21-én 24 magyart végeztek ki. A „gondos szerb jelentés” nem felejtette el az áldozatokhoz hozzáírni az október 11-én agyonvert Németh József leventeoktatót.
5. Történelmi Levéltár Zenta, F: 122, Br. 11/22. novembra 1944. g.
6. Vajdasági Levéltár, F: 183. Prijave Martonos 1–200. Kut. 320. Redni broj: 94.
7. Vajdasági Levéltár, F: 183. Redni broj spiska: 94/1944 god. 26. I. 1945 god.
8. Vajdasági Levéltár, F: 183. Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača – Knjiga evidencije streljanih ratnih zločinaca 1944–1945.
9. Vajdasági Levéltár, F: 183, Spisak Likvidiranih u okrugu Subotickom, Str. Pov. , Broj 3, 10 . I. 1946.
10. Vajdasági Levéltár, F 183, Spisak Likvidiranih u okrugu Subotickom (egyéb jelzés nincs).
11. Vajdasági Levéltár, F: 183, Zločini i zločinci Senta srez. Kut. 538.
12. A kivégzett háborús bűnösök könyve 1944/45 könyvben Balázs Géza mint aktív magyar katona szerepel.
13. Tari János: Ha minden inog, marad a hit. A római katolikus egyház papi veszteségei. In: Rémmuralom a Délvidéken. Atlantis Kiadó, Újvidék, 2004. 171.
14. Mészáros Sándor (1995): Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45. I. Bácska. Budapest. 68. old.
15. A köznyelvben Szigetnek nevezik ezt a helyet.
16. Forró Lajos (2007): Jelöletlen tömegsírok. Hálózat a Szabad Információért Alapítvány. Szeged. 53. old.
17. Vajdasági Levéltár, F: 183. Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača – Knjiga evidencije streljanih ratnih zločinaca 1944–1945.
18. Matuska Márton (1991): A megtorlás napjai. Fórum. Újvidék. 123. old.
19. Vajdasági Levéltár, F: 183, Spisak Likvidiranih u okrugu Subotickom, Str. Pov. , Broj 3, 10 . I. 1946.
20. Vajdasági Levéltár, F 183, Spisak Likvidiranih u okrugu Subotickom (egyéb jelzés nincs).
21. Vajdasági Levéltár, F 183, Registar narodnih neprijatelja 1–4340.
22. Vajdasági Levéltár, F 183, Subotički okrug. Zločini i zločinci.
23. Vajdasági Levéltár, F 183, Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini. I. grupa masovnih zločina „ulazak” Kut. 505.
24. Matuska Márton (1991): A megtorlás napjai. Fórum. Újvidék. 129. old.
25. Forró Lajos (2007): Jelöletlen tömegsírok. Hálózat a Szabad Információért Alapítvány. Szeged. 71. old.
26. Németh Ilona visszaemlékezése, 2009. Forrás: <http://www.tomegsirok.hu/?pageid=49&vid=bc761d35d8ec>
27. Forró Lajos (2007): Jelöletlen tömegsírok. Hálózat a Szabad Információért Alapítvány. Szeged. 74. old.
28. Sándor Lajos visszaemlékezése, 2009. Forrás: <http://www.tomegsirok.hu/?pageid=49&vid=a6e10be7e681>
29. Vajdasági Levéltár, F: 183, 1372/45.
30. Történelmi Levéltár Zenta, Sreski narodni sud, Br. K. 406/45.
31. Történelmi Levéltár Zenta, MNOO Kanjiža, Krivična podsekcija, broj 812/1945. 5. kut.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Forró Lajos (2007): Jelöletlen tömegsírok. Hálózat a Szabad Információért Alapítvány. Szeged.

Matuska Márton (1991): A megtorlás napjai. Fórum. Újvidék.

Mészáros Sándor (1995): Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45. I. Bácska. Budapest. 68. old.

Tari János: Ha minden inog, marad a hit. A római katolikus egyház papi veszteségei. In: Rémmuralom a Délvidéken. Atlantis Kiadó, Újvidék, 2004. 171.

Történelmi Levéltár Zenta, F.

Vajdasági Levéltár, F.

<http://www.tomegsirok.hu/>

LÉPHAFT ÁRON*

SZERB TÉRNYERÉS A VAJDASÁGBAN

SERBIAN EXPANSION IN VOJVODINA DURING THE 20TH CENTURY

ABSTRACT

The main goal of the article is to demonstrate the transformation of ethnic space in Vojvodina between 1910 and 2002. The analysis of transformation primarily covers the expansion of Serbian ethnic territory and the shrinking and loosening of spaces inhabited solely or predominantly by minority groups (German, Hungarian, Romanian, Slovak etc). The decrease of minority populations is observable during the whole period in question, mainly because of emigration, assimilation and deportation. The expansion of Serbian ethnic space could be divided into three major cycles; the first and second colonization after the First and the Second World War; and lastly the arrival of refugees after the breakup of Yugoslavia. The above-mentioned events had a strong, often pre-planned impact on the spatial structure, which can be traced to the selection of places designated for colonization or displacement. The outlined changes resulted in a much homogenous ethnic space in the province: the Serbian presence rose from 33,8% to 65,1%. More importantly, almost all Serbian-dominated settlements were connected on the map, while the minority-dominated spaces were penetrated, partitioned, or even dissolved.

Az elmúlt csaknem száz év etnikai folyamatai a Vajdaság területén határozott fordulatot vettek, mellyel a szerb, kezdetben délszláv szempontok szerint megindult az általuk frissen birtokba vett, elszakított terület etnikai térszerkezetének átalakítása. A különböző politikai rendszerek, különböző megoldásokkal válaszoltak erre a kihívásra, de mindegyikük aktív vagy passzív módon elősegítette azt. A Vajdaságban zajló szerb térnyerés megértéséhez elengedhetetlen, hogy vázoljuk, hogyan illeszkedik a Vajdaság a szerb térszemléletbe.¹ A migrációs folyamatokat, amelyek létrehozták ezt a speciális, vegyes-etnikumú területet, mind a magyar, mind a szerb fél teljesen másként értékeli. A szerb fél számára a Vajdaság területe szerves folytatása a szerb szállásterületnek, amelyen kisebb-nagyobb megszakításokkal (legalább)² a török balkáni előrenyomulása óta jelen volt. Minden telepítés, amelyet a császári udvar vagy a magyar kormányzat hajtott végre, ellenkezik a szerb nemzeti érdekekkel, tehát pl. mind a német, mind a magyar telepítések valamilyen módon a szerb szállásterület gyengítését eredményezik. Magyar oldalról a terület ugyancsak része a klasszikus magyar szállásterületnek, amelynek integrálása a XI. század végére sikeresen megtörténik,³ de a török előrenyomulásával el kényszerül hagyni azt, majd amint megteremtődnek a jogi-politikai feltételek, megpróbálkozik annak reintegrációjával.

Etnikai térszerkezet a századfordulón

1910-ben a magyar jelenlét jelentős a területen. Az évtizedben tetőző magyar terület-foglalás eredményeképp ekkor éri el legnagyobb kiterjedését az észak-bácskai etnikai tömb, annak észak-bánsági folytatása, valamint egy kisebb összefüggő etnikai település-

* PhD-hallgató, PTE Földtudományi Doktori Iskola.

csoport a Közép-Bánságban, a Duna-mentén és szórványszerűen a határterületeken. Az intenzív terjeszkedés következtében olyan területeken is megerősödik a magyar elem, mint a Sajkás-terület, vagy az Alsó-Duna-mente. A németek, a XVIII. századtól meginduló, három ciklusban lezajló telepítéseikkel jelentős területeket foglalnak el, majd a XIX. század folyamán folyamatosan bővülve a századfordulón érik el a legnagyobb létszámot. A legnagyobb összefüggő területet a Nyugat-Bácskában és a Közép-Bánságban alkotják, de jelentős a dél-bánsági jelenlét is. A szlovákok által többségében lakott terület egy kisebb kiterjedésű településcsoportot képez a Dél-Bácskában, Petróc központtal, ezen kívül a szerémségi és bánsági szórványban öt-öt településen alkotnak többséget. A szlovákokhoz hasonlóan a ruszinok által többségben lakott településekkel a nyugat-bácskai vegyes etnikumú mozaikot színesítik, Bácskeresztúr és Kucora mellett még egy bácskai és egy szerémségi településen alkotnak többséget, valamint néhány településen jelentős kisebbségként vannak jelen. A románok három település-csoportban, Versec környékén, a Deliblati-homokpuszta peremén és a Közép-Bánsági térségben éltek. A románok, ahogy a szlovákok és a ruszinok területei is, túlnyomórészt rurális terekben foglaltak helyet, ugyanakkor a németiség elsősorban a Bánságban és a Szerémségben komoly városi bázisokkal rendelkezett. A magyar tömbterület elsősorban a mezővárosi terekre és a hozzájuk kapcsolódó tanyavilágra terjedt ki, de a szerb és német népesség mellett egyre inkább fokozódott az arányuk a városi népességben. A különböző statisztikai munkákban általában horvátként szereplő bunyevácok Észak-, valamint a sokácok a Nyugat-Bácskában, a Duna-mentén alkottak szórványcsoportot. A szerémségi horvátok a vármegye területén szétszórva, nyelvi szigeteken éltek, de jelentős részt képviseltek Pétervárad, Karlóca és Mitrovica lakosságában.

A szerb jelenlét folyamatos a területen a XIV. századtól. A török hódítást követően fokozatosan nő az arányuk, így a felszabadítás időszakában a rendkívül gyér,⁴ de összefüggő szerb területeket a különböző telepítések felszabdalták, a közigazgatási változások pedig átrendezik. Habár a XVIII. századtól meginduló telepítések folyamatosan csökkentik a szerbek arányát, a számuk így is (a balkáni utánpótlásnak köszönhetően) folyamatosan nő, és egészen az első világháborúig megőrzi a legnépesebb etnikai csoport helyét a területen. A fent vázolt német, szlovák, ruszin és magyar telepítésekkel kialakul egy sajátos etnikai térszerkezet, amelyben mind a Bácska, mind a Bánsági oldalon más etnikumok tömbjei és kontaktzónái ékelődtek a szerb szállásterületbe. Dominánsan szerb etnikai területek a Szerémségben, a Titel–Nagykikinda vonalon és a Dél-Bánságban vannak, ugyanakkor több nagyvárosban többséget alkotnak.

Változások Trianon után

Több tényező markánsan befolyásolta a kisebbségek arányának változását a trianoni béke aláírása után. Magyar oldalról elsőként az optánsok távozása, az először a két világháború között megérkező telepések, a második világháború utáni megtorlások, a második telepési hullám, majd a menekültek érkezése emelhetők ki.⁵ A külföldi vendégmunka és az először a két világháború között, majd a kilencvenes évektől felerősödő emigráció is nagyon komoly veszteségeket okozott, mind a magyarok mind a többi a Vajdaságban élő etnikai csoportok esetében.

Az 1918 és 1924 között az SzHSz Királyságból Magyarországra menekült, optált és kiutasított személyek száma 44 903.⁶ Az érintettek pontos küldő területe nem ismert, feltételezhető az erős városi karakter, valamint az érintett északi határmenti sáv, ahol az átrendeződés folyt. A következő években lezajló agrárreform keretein belül létrehozott telepési falvakba több szerb optáns is költözött Magyarországról, de csak egy esetben (Putnikovo) tudtak

önálló települést alkotni.⁷ 1910 és 1941 között a magyarországi szerb közösség, elsősorban a jugoszlavofil optánsok távozása következtében 26 248-ról 5442-re csökken.⁸ Az újonnan megalakuló SzHSz adminisztráció 1919-ben megkezdte az agrárreformot, amely hivatalos célja a társadalmi egyenlőtlenségek eltörlése és egy igazságosabb birtokszerkezet létrehozása, valamint a nagyobb termelékenység elérése.⁹ Más források szerint az oroszországihoz hasonló társadalmi fordulattól való félelem is szerepelt az indokok között, azonban a jugoszláv elem fokozása a perifériákon is egyértelmű.¹⁰ A földreform keretei lehetőséget adtak a korábbi háborús ígéretek megvalósítására, melynek kivitelezése az etnikai arányok megbonthatását eredményezte. Az első földreformot követő térszerkezeti változtatásokra való kísérletek elméleti hátterét, a „majorizáció”¹¹ menetét jól bemutatja Vladan Jokić munkája,¹² amelyben pontosan leírja a felhasználandó eszközök használatát és sorrendjét.

A földreform a kisebbségeket súlyosan érintette, a kiosztott földalap nagy része német és magyar volt, ugyanakkor kimaradtak belőle.¹³ A földreform utáni telepítések térbeli mintázata egyértelműen mutatja a térváltoztató funkcióit: a magyar etnikai tömbterület több pontján keletkeztek új települések, a román, német és szlovák településcsoport több tagjára dobrovoljacok (szerb önkéntes) érkeznek, több határmenti sávban új települések jönnek létre. A magyarok esetében telepítés nem csak a magyar többségű településeken történt a Tisza mentén, hanem a Sajkás-körzetben is. A körzet nagyon fontos szerb szempontból, földrajzi helyzetéből adódóan összekötője a bánsági és bácskai szerbségnek. A korábban érkező magyar népességet, mint agresszív déli térnyerést értelmezték, amely szétválasztotta volna¹⁴ a két szerb közösséget a Tisza mentén. A magyar tömböt ért, talán leglátványosabb változás a Bácsstopolya és Ómoravica közé ékelődő szerb telepes falvak sora, amellyel egyrészt megteremtődik a kapcsolat a Szabadkát nyugatról övező bunyevác többségű települések és a nyugat-bácskai Ószivác között, másrészt a Bajmokra való telepítéssel elszigetelődik Ómoravica és Pacsér a magyar többségű településektől. Több település közvetlen szomszédságában jönnek létre kisebb telepek: Csantavér mellett Višnjicevo (Meggyes) és Dušanovo (Zentaörs), Magyararkanizsánál Vojvoda Zimonjić és Velebit, Oroszlámosnál Kissziget és Podlokanj stb.

Vegyes etnikumú terület felosztását tűzik ki célul az a településsor, amely a közép-bánsági német–magyar–román falvakat választja el egymástól (Ban. Karađorđevo, Aleksandrovo, Vojvoda Stepa, Vojvoda Bojović). A dél-bácskai telepítések mögött feltehetően az Újvidéktől nyugatra eső szerb-nem szerb vegyes etnikumú területek gyengítése állhat. A dél-bácskai túlnyomórészt magyarok lakta Temerin és Járek (Tiszaistvánfalva) közé új település ékelődik (Staro Đurđevo), a magyar településre telepítendő telepesek pedig a magyarok mellé nem költözvén a közeli Szőreg pusztán ugyancsak új telepet hoznak létre. A lényegesen erősebb német jelenléttel rendelkező nyugat-bácskai településekre alig érkeztek telepesek, így a zombor környéki szerbség zárványként marad meg ebben az időszakban. Vegyes etnikumú célterület volt Zichy-falva környéke is, ahol három új települést hoztak létre (Kupinik, Bantski Sokolac stb.) és négy meglévőre telepítettek.

A telepítések keretein belül a két háború közötti időszakban 100 000 világháborús katonára, önkéntesre, optánsra és menekültre telepítették le a tartomány területén, másik számítások szerint 45 000 harcosra és telepesre, valamint 3000 optáns bunyevácra települt 1918–1931 között a határtól számított 50 km-es sávba.¹⁵ Az új települések és településrészek száma különböző források szerint megközelítőleg 40 és 130 között lehet.¹⁶ Válaszként a német gazdasági terjeszkedésre, az időszak végén megjelennek egy újabb, szervezettebb telepítés tervei is, de ez a háború közeledtével okafogyottá válik. Bár a telepítést a hatóságok is sikertelennek tartják, etnikai szempontból nagyon komoly hatásai voltak, kijelölte azokat a térszerkezeti vonalakat amelyek mentén a későbbiekben a térnyerés zajlik, majd bázisként szolgált a későbbi terjeszkedésekhez.

A második világháború és következményei

A második világháborús magyar területszerzés csak időlegesen okozott változást a térszerkezetben, a bukovinai székelyek, vitéz családok és köztisztviselők be- majd kitelepítésével, azonban az ez időben Boszniából ide telepített, mintegy 1500 magyar¹⁷ a tartomány területén maradt a háború után is. A székelyeket a 20-as évek telepés falvaiba költöztetik időlegesen a telepések távozása után. A magyar hatalom által végrehajtott razziák és kivégzések Újvidékre és Sajkás-kerületre koncentráltak, melyekben szerb források szerint¹⁸ 3808 személy, főként szerb vesztette életét. A jugoszláv hatalomátvételt követő időszak katonai igazgatás véres akciói az egész területre kiterjednek, de magyar szempontból talán legnagyobb hatását térszerkezeti szempontból a Sajkás-kerületre gyakorolta, ahonnan a magyar népesség a megtorlások és az elmenekülés következtében Titel és Sajkáslakon kívül teljesen eltűnt. A megtorló akciók áldozatainak számát egyes kutatók 20 000¹⁹ főre becsülik.

A háború végével a területen maradt németekre a magyaroknál is sanyarúbb sor várt. A megtorló akciók (20 000 áldozat), a szovjet internálótáborok (40 000 fő) és a negyvenes évek végén NSZK-ba vándorolt lakosság (70–80 000) eltűnése után a 330 000 főre tehető háborút megelőző német létszám a töredékére csökkent.²⁰ A kitelepített, elűzött lakosság helyére új telepések jönnek horvát, bosnyák ószerbiai és montenegrói területekről. A közvetlenül a háborút követő két évben a németek helyére költöző lakosság létszáma 225 696²¹ volt. Mind a lakosság összetételére nézve, mind a eszközöket tekintve rövid idő leforgása alatt ez volt a legmarkánsabb változás a tartomány területén. Ugyan a Vaso Čubrilović radikális elképzelései csak részben valósultak meg,²² a német lakosság „lecserélésével” egy csapásra megoldódott több településen a szerb abszolút többség²³ kérdése. A szerb többségű területek összeértek a Nyugat-Bácskában és a Bánságban, a korábban vegyes-etnikumú mozaikcsoportok a Közép- és Dél-Bánság területén szórvánnyá vagy szórványcsoportokká váltak. Az új telepések a magyar etnikai területre gyakorolt hatása enyhébb volt, mint az első telepeshullám, azonban a korábbi magyar-német vegyes-területeken jelentős változások mentek végbe. A háborús időszak előtt 50% körüli külai magyarság kisebbségbe került, és a magyar etnikai tömb nyugati peremterülete immár egybefüggő szerb-montenegrói többségű területtel érintkezett, és az al-dunai, valamint a közép-bánsági magyar településeket is majdnem kizárólag szerb települések vették körül.

A második világháborút követő gazdasági átalakulás megnövelte a térbeli mobilitást²⁴ elindult az agrárlakosság városokba, majd később külföldre távozása. A magyar lakosság vagy a közeli nagyvárosban keresett munkát, vagy a magyar tömbterületen.²⁵ Míg a szerb nagyvárosba való költözés nagy eséllyel fokozta az asszimiláció veszélyét, a tömbterületre költözéssel homogenizációs folyamat indult el a szórvány kárára. A vendégmunka a legsúlyosabban a románokat sújtotta, de nem elhanyagolható a dél-bánsági vagy bácskai magyar nyelvszigetekre gyakorolt hatása sem. Mindkét migrációs folyamat drasztikus módon felgyorsította a rurális küldő területek öregedését.

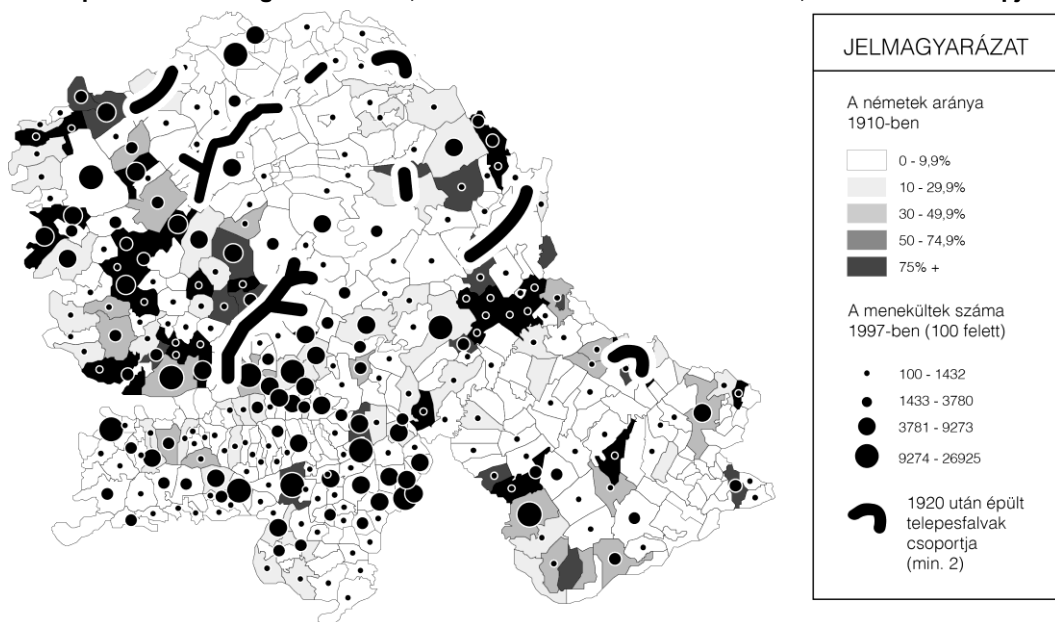
Poszt-Jugoszláv menekültek

A két népszámlálás közötti időszak migrációs folyamatainak főszereplői a délszláv konfliktus menekültjei. Beköltözésük a területre már a 80-as évek legvégén elindul,²⁶ azonban a legtöbben két hullámban, Horvátországból 1991-ben, Boszniából 1992-ben, majd az események kulminálásával, 1995–96-ban érkeztek.²⁷ Az ENSZ menekültügyi osztálya szerint 1997-ben a tartományban közel 200 000 menekültet tartottak nyilván, az or-

szágra érkezett tömeg csaknem felét, akik főleg a városi térségekben, valamint a már korábban kialakult telepese területeken találtak befogadókra. A befogadó település népességszámához képest arányában a legtöbb menekült a Szerémség területére, a középvárosokba, az Újvidéket Belgráddal összekötő útvonal 20 km-es sávjába, és a korábban horvátok által lakott Duna-menti településekre érkezett.

A horvát–szerb lakosságcsere feltételei 1992-től adottak voltak,²⁸ de sokan ezt nem várhatták meg és korábban el kellett hagyniuk lakóhelyüket²⁹ és voltak, akiket a Vihar hadműveletet követő menekültáradat során űztek el otthonukból.³⁰ Ebben az időszakban 23 300³¹–40 000³² horvát hagyhatta el a tartományt.

1 ábra. A tartomány térszerkezeti átalakulására ható főbb erők: Az első telepese falvak jelentősebb csoportjai, a németek aránya az 1910-es népszámlálás szerint – a második telepeshullám fő fogadóterületei, és a menekültek száma 1997-ben, ENSZ adatok alapján

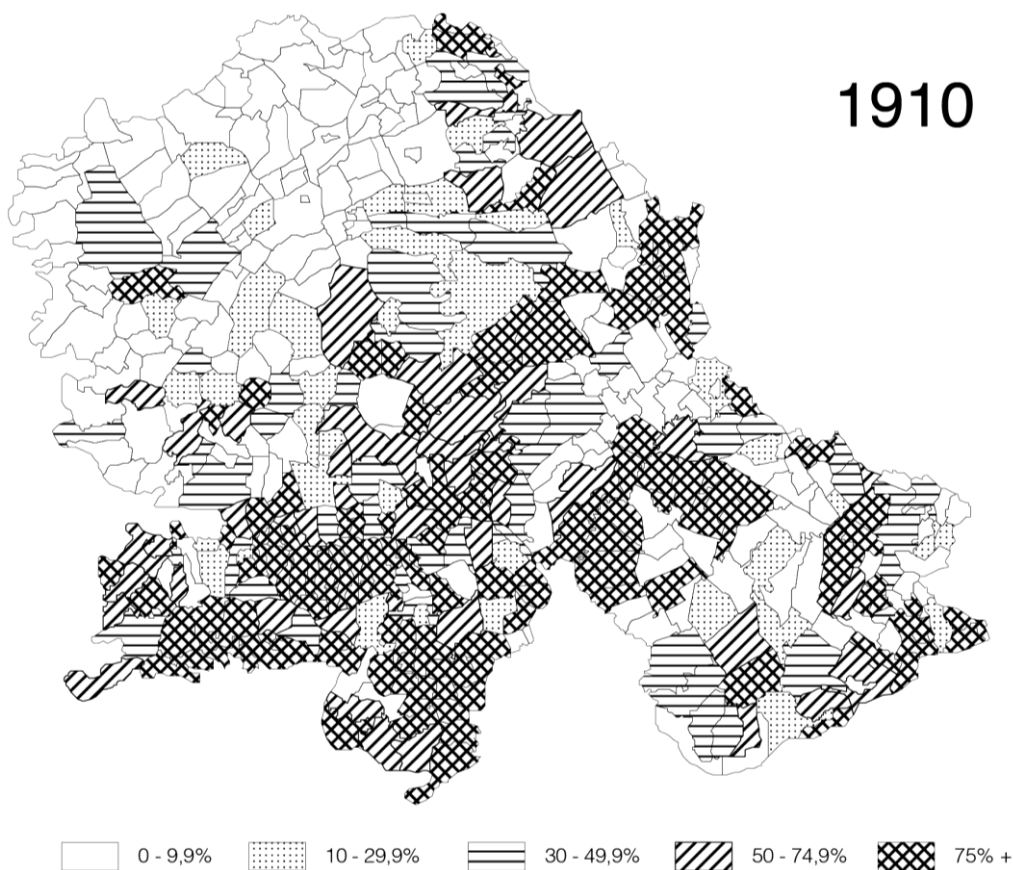
(Matuska M. 2009., valamint Kicošev S.–Mesaroš M. 1999 nyomán saját szerkesztés)

A magyar etnikai teret csak részben érinti a menekültek érkezése. A tiszamenti településekre viszonylag kevés menekült került, ugyanakkor a Szabadkán, Palicson Topolyán és Bajmokon közel 13 ezret regisztráltak 1997-ben. Temerin az összes eddigi telepítésnél kiemelt célpont volt, ez a legújabb hullámban hatványozottan mutatkozott. A hivatalos adatok szerint 3653 menekült érkezett, így a századelőn 97%-os magyar többséggel rendelkező település 1991-hez képest elvesztette többségét és 56-ról 39%-ra apadt. A menekültekhez kapcsolható legtöbb és legsúlyosabb magyarellen es incidens is a településen történt.³³ Újvidékre és környékére nagy tömegben érkeztek menekültek, több településrész (pl. Sajlovo) és városperemi település (Veternik, Futak) bővült jelentős mértékben, de korábban többségében magyalakta Telep is célponttá vált. A településeket és településrészeket Újvidékkel összekötő útvonalak menték konurbációs övek jöttek létre, amelyek a rendszertelen, szabályozatlan képükkel a boszniai viszonyokra emlékeztetnek. A Telepre és a környező városrészekre költöző menekültek és a városi hatalom passzív hozzáállása a türelmetlenség kezelésében a magyarellen es incidensek felerősödését eredményezte.³⁴

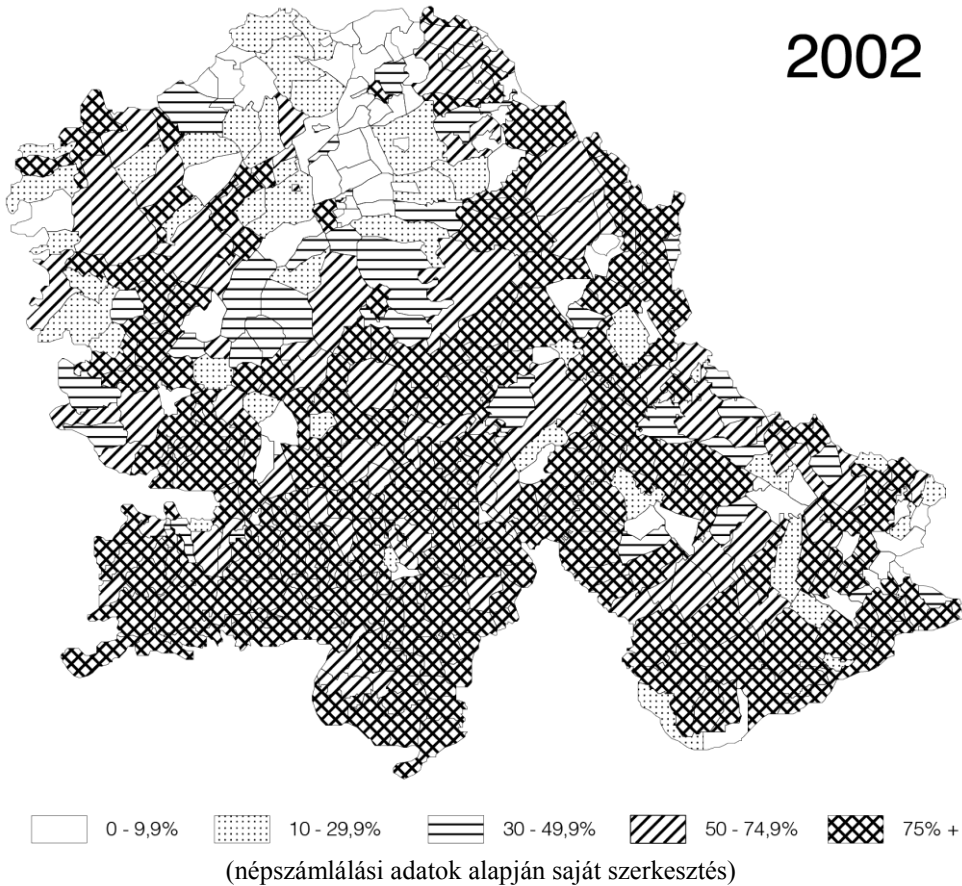
A 2002-es népszámlálás nem hozott meglepetést a tartományban történt etnikai változásokkal kapcsolatban.³⁵ A telepesek, a gazdasági migránsok és menekültek érkezése, a kül-

földi vendégmunka és a kisebbségeket hatványozottan érintő negatív demográfiai folyamatok eredményeként a szerb etnikai terület erősen homogenizálódott. Megerősödött a Belgrád–Újvidék–Szabadka vonal, a Dél- és Észak-Bánság, a Nyugat-Bácska, ugyanakkor a gazdasági folyamatok szelektív elvándorlást eredményeztek, mely a kisebbségek növekvő arányát hozta egyes térségekben. Ez az előny csak pillanatnyi, hiszen a elöregedő, leszakadó térségek egy ponton drasztikusan elnéptelenedhetnek. Az 1920 óta tartó folyamatok következtében a 134 magyar többségű település 81-re, számuk 426 ezerről 290 ezerre csökkent. A németek csaknem teljesen eltűntek a területről,³⁶ a román népesség pedig 75-ről 30 ezerre csökkent. A szlovákok száma visszatért az 1910-es szintre úgy, hogy nagyjából megőrizték a magterületük határait, a 20 ezres ruszin közösség pedig az egyetlen amely harmadával bővült. A szerb népesség a 1910-es 33,8%-ról 65%-ra nőtt, száma 512 ezerről 1,3 millióra, azonban az „öshonos” lakosság és a 1920 után érkezettek aránya kiegyenlítődt.³⁷

2 ábra. A szerbek aránya 1910-ben és 2002-ben a tartományban

2002

Kérdőjelek

Nem minden téren voltak sikeresek a telepítések. Egyes területeken nem sikerült megtartani a telepés falvak létszámát és drasztikusan csökkent a népesség,³⁸ de olyan is előfordult, hogy a magyar településekről, amelyek célpontjai voltak a telepítésnek, nagy arányban áramlott ki a népesség és ma már a ők vannak többségben (pl. Csantavér > Zentaörs). Egyes telepés települések képtelenek voltak megmaradni és növekedni abban a közegben ahová telepítették őket. A korábbi századokhoz hasonlóan, amint megszűntek azok a privilégiumok amelyeknek a települések a létüket köszönhetik (ebben az esetben az ingyen föld és az eszközök), az erre támaszkodó lakosság továbbállt. Az abban a gazdasági térben korábban funkcionáló, azt gazdasági értelemben belakott lakosság lassan visszaveszi a teret. A gazdasági tér visszavétele már a két világháború között is megtörtént több esetben, amikor a magyar és német földművesek bérelték, majd megpróbálták visszavásárolni a földosztás során tőlük elvett földeket.³⁹

Ha egészében vizsgáljuk a szerb etnikai teret délen és keleten is visszahúzódást tapasztalhatunk.⁴⁰ Sikertelen volt a Koszovóba való visszatérés etnikai⁴¹ és utóbb politikai értelemben is. A Krajinákban is jelentős területeket vesztett a szerb fél a 90-es években. A Szerb Köztársaság területén feltehetően jelentős homogenizáció ment végbe, ugyanakkor a bosnyák fél visszaköltözése folyamatos, és a demográfiai mutatóik is hagyományosan jobbak. A szerb demográfusok és szociológusok a korábban jobb demográfiai mutatókkal rendelkező menekült lakosságtól várták a szerbiai mutatók javulását, azonban úgy tűnik, a

menekültek gyorsan alkalmazkodtak a tartományi trendekhez, és nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket.⁴² Összességében, a szerb etnikai terület az elmúlt közel száz év alatt integrálta északi és elvesztette egyes déli és nyugati területeit.

Összegzés

A tartományban zajló térfolyamatok sikeresen átrendezték a tartományt, a szerb többségi területek összeértek, egyes etnikai tömbök és településcsoportok különböző mértékben összezsugorodtak vagy megszűntek. Az első telepítések, amelyek határozottan kijelölték a etnikai dominancia kiterjesztésének pályáit máig élnek. A második világháborút követő német, valamint a délszláv válságot kísérő horvát exodus, majd a helyükre mindkét esetben 200 000-es tömegben érkező új népesség végérvényesen átrajzolta a tartomány etnikai és civilizációs képét.

JEGYZETEK

1. A szerb térszemlélet bemutatásakor a Kicošev S.–Bubalo-Živkovic M.–Ivkov A.: Stanovništvo Bačke c. műre hagytam, amely a Migracije stanovništva (A népesség migrációja) c. fejezetben összegzi Jankulov B., Gačša N., Đurđev B. a területtel foglalkozó meghatározó munkáit.
2. Egyes szerb források szerb jelenlétet egészen a honfoglaláskor előtti időkre teszik (Takács M. 2010).
3. Gulyás L. (2007): A Vajdaság: Történeti áttekintés. In: Nagy I. (szerk.) A Kárpát-medence régiói 7. Vajdaság. – Dialóg Campus. Pécs.
4. Kocsis K. (2006): Adalékok az etnikai térszerkezet változásaihoz a mai Vajdaság területén a 15. És a 18. század vége közötti időszakban. In: Kókai Sándor (szerk.) A Délvidék történeti földrajza.– Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza.
5. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő. Budapest. 2005.
6. A Sajti E. (2003): Az impériumváltások hatása a délvidéki magyarok társadalomszerkezetére. In: Hódi S. (szerk.): Volt egyszer egy ország: Jugoszlávia létrehozása és széthullása. Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, pp. 101–121.
7. R. Arandjelovic (2004).
8. Popovics Gy. (1998): Szerbek: Az örökös vándorlás népe. In: Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon, Auktor, Budapest.
9. Kovács A. (2004): Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között, Korall 18. sz. 2004. december p. 5.
10. Kicošev S.–Bubalo-Živković M.-Ivkov A. (2006): Stanovništvo Bačke. PMF Departman za geografiju, hotelijerstvo i turizam, Novi Sad, pp. 86–106.
11. A délszláv többség megvalósítása a szerb terminológiában.
12. Mirnics K. (2001) Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak. In: Gábrityné Molnár I.–T. Mirnics Zs. (szerk.) Fészekhagyó Vajdaságiak. MTT, Szabadka, pp. 9–75.
13. Lásd 6. jegyzet.
14. Lásd 10. jegyzet.
15. Kocsis K.–Kicošev S. (2006): A népesség változó etnikai arculata a Vajdaság mai területén. In: Kocsis K.–Bottlik Zs.–Tátrai P. (2006): Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989–2002). MTA FKI. Budapest.
16. Lásd 10. jegyzet.
17. Makkai B. (2009): Jó barátok: Magyarság gondozás a Száván túl: száz éve kezdődött a boszniai akció. Magyar Nemzet, 2009. augusztus 1.
18. Golubović Z. (1992): Racija u Južnoj Bačkoj, 1942. godine. Istorijiski muzej Vojvodine, Novi Sad pp. 146, 147.

19. Matuska M. Számvetés, <http://www.huncor.com/delvidek4445/matuska.htm>
20. Gulyás L. (2009): A német kisebbség megsemmisítése. Rubicon, 2009. 5. sz. pp. 39.
21. Lásd 15. jegyzet.
22. Čubrilović véleménye szerint minden kisebbséget ki kell telepíteni, mert rászolgáltak arra, hogy elveszítsék állampolgári jogait (Mirnics K. 2001 nyomán).
23. Az 1948-as népszámlálás adatai szerint a szerbek aránya a tartomány területén 50,6%.
24. Kocsis K. (1989): Vegyes etnikumú területek társadalmának népességföldrajzi kutatása Szlovákia és a Vajdaság példáján. *Studia Geographica* 6. KLT FI, Debrecen, 85–67. old.
25. Gábrity Molnár I. (2009): Balkáni válság okozta változás Vajdaság népességének magatartásában: www.szociologia.hu/dynamic/GabritiMI_MSZT_konf_2009_tanulmany.doc
26. Stevanović R. (2005): Izbeglištvo i demografski rast stanovništva Srbije, *Stanovništvo*, vol. 43, 1–4. sz., p. 43–60.
27. Izbeglički Korpus U Srbiji, Ministarstvo ya ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004.
28. Đurđev B.–Bubalo-Živković M. (2011): Migraciona kretanja na relaciji Hrvatska–Srbija tokom 1990-tih godina i njihovi efekti na populacionu dinamiku i etničku strukturu stanovništva područja odseljavanja i doseljavanja. In: Penev G. (szerk.) *Migracije Krize i ratni sukobi na Balkanu s' kraja 20. veka. Društvo demografa Srbije, Démobalk*, Beograd pp. 84, 89.
29. <http://www.nytimes.com/1992/07/26/world/serbs-force-an-exodus-from-plain.html>
30. Terepi beszámolók alapján.
31. Becslés a 2002-es népszámlálás alapján (Đurđev B.–Bubalo-Živković M. 2011).
32. Hrvati prognani iz Vojvodine pisali Ivi Josipoviću, *Hrvatska riječ*, 2010. 11. 20.
33. Léphaft Á. (2011).
34. Terepi beszámolók alapján.
35. Egyes kutatók a magyarság nagyobb csökkenését várták (Sebők L. 2002).
36. 2002-ben összesen 3154 fő vallotta magát németnek.
37. Lásd 25. jegyzet.
38. Popis 2002, Knjiga 9, Stanovništvo – Uporedni pregled broja stanovnika – 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 i 2002 – podaci po naseljima, RZS, Beograd, 2004.
39. Mirnics K. (2001) Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak. In: Gábrityné Molnár I.–T. Mirnics Zs. (szerk.) *Fészekhagyó Vajdaságiak*. MTT, Szabadka, pp. 9–75.
40. Žuljić S. (1997): Srpski etnos i velikosrpstvo. AGM, Crni dossier. Zagreb – pp. 317–318.
41. Koszovóban is zajlott a vajdaságihoz földosztás és kolonizáció (Pavlović A. 2008).
42. Lásd 28. jegyzet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andelković R. (2005): 80 godina od iseljavanja srpskih porodica iz Mađarske u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca: Bata – Putnikovo: 1924–2004. Kulturno-prosvetna zajednica Srbije, Beograd – Kulturno-prosvetno društvo „Branislav Nušić“, Putnikovo.
- A. Sajti E. (2003): Az impériumváltások hatása a délvidéki magyarok társadalm szerkezetére. In: Hódi S. (szerk.): *Volt egyszer egy ország: Jugoszlávia létrehozása és széthullása*. Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, pp. 101–121.
- Đurđev B.–Bubalo-Živković M. (2011): Migraciona kretanja na relaciji Hrvatska–Srbija tokom 1990-tih godina i njihovi efekti na populacionu dinamiku i etničku strukturu stanovništva područja odseljavanja i doseljavanja. In: Penev G. (szerk.) *Migracije Krize i ratni sukobi na Balkanu s' kraja 20. veka*. Društvo demografa Srbije, Démobalk, Beograd pp. 84, 89.
- Gábrity Molnár I. (2009): Balkáni válság okozta változás Vajdaság népességének magatartásában: www.szociologia.hu/dynamic/GabritiMI_MSZT_konf_2009_tanulmany.doc
- Gábrity Molnár I. (2003): Vándorlások a Vajdaságból és a Vajdaságba: felkol.org.rs/common/webolvas/GMI-vandorlas.pdf
- Gulyás László (2005): *Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig*. Hazai Térségfejlesztő. Budapest. 2005.

- Gulyás L. (2007): A Vajdaság: Történeti áttekintés. In: Nagy I. (szerk.) A Kárpát-medence régiói 7. Vajdaság. – Dialóg Campus. Pécs.
- Gulyás L. (2009): A német kisebbség megsemmisítése. Rubicon, 2009. 5. sz. pp. 39.
- Golubović Z. (1992): Racija u Južnoj Bačkoj, 1942. godine. Istorijski muzej Vojvodine, Novi Sad pp. 146, 147.
- Kicošev S.–Bubalo–Živković M.–Ivkov A. (2006): Stanovništvo Backe. PMF Departman za geografiju, hotelijerstvo i turizam, Novi Sad, pp. 86–106.
- Kocsis K. (1989): Vegyes etnikumú területek társadalmának népességföldrajzi kutatása Szlovákia és a Vajdaság példáján. Studia Geographica 6. KLT FI, Debrecen, 85–67. old.
- Kocsis K. (2006): Adalékok az etnikai térszerkezet változásaihoz a mai Vajdaság területén a 15. És a 18. század vége közötti időszakban. In: Kókai Sándor (szerk.) A Délvidék történeti földrajza.–Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza.
- Kocsis K.–Bottlik Zs.–Tátrai P. (2006): Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989–2002). MTA FKI. Budapest.
- Kocsis K.–Kicošev S. (2006): A népesség változó etnikai arculata a Vajdaság mai területén. In: Kocsis K.–Bottlik Zs.–Tátrai P. (2006): Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989–2002). MTA FKI. Budapest. – CD-ROM melléklet.
- Kovács A. (2004): Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között, Korall 18. sz. 2004. december p. 5.
- Mirnic K. (2001) Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak. In: Gábrityné Molnár I.–T. Mirnic Zs. (szerk.) Fészekhagyó Vajdaságiak. MTT, Szabadka, pp. 9–75.
- Makkai B. (2009): Jó barátok: Magyarság gondozás a Száván túl: száz éve kezdődött a boszniai akció. Magyar Nemzet, 2009. augusztus 1.
- Matuska M. (2009): A Délvidéki magyarság tragédiája. Rubicon 2009. 5. sz. pp. 46–48.
- Pavlović, A. (2008): Prostorni raspored Srba i Crnogoraca kolonizovanih na Kosovo i Metohiju u periodu između 1918. i 1941. godine. Baština, 24. sz. pp. 231–245.
- Popovics Gy. (1998): Szerbek: Az örökös vándorlás népe. In: Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon, Auktor, Budapest.
- Sebők L. (2002): A határokon túli magyarság néhány népességszerkezeti jellemzője és perspektívái. Kisebbségkutatás, 2002. 11. évf. 2. sz. p. 238.
- Stevanović R. (2005): Izbeglištvo i demografski rast stanovništva Srbije, Stanovništvo, vol. 43, 1–4. sz., p. 43–60.
- Takács M. (2010): Összerbek a Kárpát-medencében? A magyar–szerb kapcsolat valószínűtlen előzményei. História, 2010. 2–3. sz. pp. 3–5.
- Žuljić S. (1997): Srpski etnos i velikosrpstvo. AGM, Crni dossier. Zagreb – pp. 317–318.
- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Athenaeum, 1912, Budapest.
- Izbeglički Korpus U Srbiji, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004.
- Kicošev S.–Mesaroš M. (1999): Demografski atlas izbeglica u Srbiji, CD-ROM 1: Vojvodina, Ministarstvo za veze sa Srbima van Srbije Republike Srbije.
- Popis (2002): Knjiga 1, Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima, RZS, Beograd, 2003.
- Popis (2002): Knjiga 9, Stanovništvo, Uporedni pregled broja stanovnika – 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 i 2002 – podaci po naseljima, RZS, Beograd, 2004.

JAKUS JÁNOS*

NATO LÉGITÁMADÓ-HADMŰVELET JUGOSZLÁVIA ELLEN 1999

NATO AIR WAR AGAINST YUGOSLAVIA 1999

ABSTRACT

NATO leadership considered resolving the Kosovo crisis through negotiations by imposing serious threat on the Yugoslav political power. Initially the means of pressure was not identifiable. Analyst suspected political pressure behind the warnings. However, besides political warning, NATO considered the deployment of military force as well. The planners basically calculated with deploying allied air force, since the deployment of ground forces was considered risky, as it could have led to dragging engagement with heavy losses. The concentration of the air force in the region happened quickly and on 24 March, 1999 the bombing began and kept on for 78 days with gradually increasing intensity.

1. Bevezetés

1997–1998 között a szerb–albán ellentétek polgárháborús szintre emelkedtek, amelynek addigra már 1500 halálos áldozata és közel 400 ezer, főleg albán menekültje volt. A nemzetközi közösség békéltető törekvései nem hoztak eredményt, így az Észak-atlanti Tanács 1998. október közepén felhatalmazta a NATO főparancsnokát egy légi támadó hadművelet előkészítésére, azzal a politikai célkitűzéssel, hogy a szerb biztonsági erőket Koszovó elhagyására kényszerítsék. Milosevics pillanatnyilag meghátrált ugyan, de nem adta fel a küzdelmet.

Ilyen, pattanásig feszült helyzet közepette került sor 1999. február 6-án a Párizs melletti Rambouillet-ben rendezett Koszovó-konferenciára. A nemzetközi közösség 10 pontból álló tárgyalási javaslatot terjesztett a szemben állók elé, amelyet a szerbek elfogadtak, de az albánok nem. A felek szándékai gyors ütemben változtak: a szerbek számára a 10 pontban összeállított tárgyalási programjavaslat kedvező volt, tekintettel arra, hogy az ország határait a nemzetközi közösség javaslata garantálta. Ugyanakkor később, feltehetően albán sugalmazásra, a javaslatcsomag azzal egészült ki és vált elfogadhatatlanná számukra, hogy a NATO erők Koszovóban megjelenhetnek, illetve, hogy a KFOR csapatok egész Jugoszlávia területén mozgásszabadságot élvezhetnek. Az albánoknak ez a fordulat, és a javaslat kiegészítéssel szembeni szerb ellenállás kedvezett, amelynek hatására patt helyzet alakult ki és a szerb fél elhagyta a tárgyalások színhelyét.

A harcoló albán fegyveresek, a Koszovói Felszabadítási Hadsereg (Ushtrita Climintare e Kosoves, UCK) úgy érezhette, hogy a NATO támogatja törekvéseit és fokozta katonai tevékenységét Koszovóban, amire a szerb válasz nem késett sokat. A belgrádi vezetés visszarendelte a tartományba a Koszovó-konferencia időszakában onnan kivont erőit (különleges rendőri erők MUP, szabadcsapatok és a Nis-i 3. hadsereg alakulatai), amelyek igen hatékony tisztagató akciókba kezdtek. 1999. március 22-én az EBESZ megfigyelői kivonultak a tartományból. Ugyanakkor R. Holbrooke, az USA elnökének külön megbízottja, Belgrádba látogatott és végső figyelmeztetést intézett Milosevicshez, amely nem talált megértésre. 1999. március 24-én megkezdődtek a NATO légicsapásai Jugoszlávia ellen.

* Alezredes, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Tudományszervező Központjának igazgatója.

A NATO 50 éves történetében a Jugoszlávia ellen vívott légitámadó-hadművelet volt az első, amelyet a szövetség területén kívül, és az ENSZ BT felhatalmazása nélkül hajtott végre. Magyarország részvétele a konfliktusban különleges körülményeket igényelt. Az ország 1999-ben lett a NATO tagja, és mint ilyen, szinte azonnal szerepet kellett vállalnia egy szomszéd ország elleni katonai fellépésben. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy Jugoszláviában jelentős számú magyar nemzetiségű polgár él, akiknek a kapcsolatai a szerbekkel a polgárháború menetében, illetve azt megelőzően is, igen komplikált volt.¹ A két szomszéd ország (Magyarország és Jugoszlávia) egymáshoz való viszonya, évtizedekre visszavetítve sem volt problémáktól mentes. Éppen ezért a NATO fellépés során szükség volt különleges eljárások bevezetésére. A NATO akcióban való részvételünket a magyar kormány feltételekhez kötötte. Nevezetesen, hogy a magyar légierő nem vesz részt a támadásokban, de a légtér használatot biztosítja a támadó szövetséges kötelékek számára. Ugyanakkor elvárásként fogalmazta meg a katonai tervezők felé, hogy a csapások kiváltásakor lehetőségek szerint kímélni kell a magyarok által lakott területeket, illetve anyagi javakat.

2. Az „Alliad Force” fedőnevű NATO akció előkészítése

Az Észak-atlanti Tanács közvetlenül irányította és határozta meg a Vicenzában települt CAOC (Combined Air Operations Centre) számára a politikai nyomásgyakorlás hitelességét igazolandó hadművelleti tervezés feladatait. A központ a már korábban kidolgozott hadművelleti elgondolást egyeztetette a JFACC-al (Join Force Air Component Commanders), majd annak végleges változatát átadta a nemzeti képviselőknek. A folyamatos politikai nyomás alatt a konfliktus kezdetén az akció terveit 24 órás, majd a későbbiekben 72 órás periódusra dolgozták ki, amihez a szövetséges légierő harci-repülőgépeinek jelentős részét az olaszországi Aviano-i légbázison vonták össze.

A hadművelet politikai célja: visszakényszeríteni a jugoszláv politikai vezetést a koszovói konfliktus tárgyalások útján történő rendezésének elfogadásához.

A hadművelet katonai célja: a légicsapások kiváltásával a Jugoszláv Hadsereg (JH), a MUP, illetve a szerb szabadcsapatok Koszovóban alkalmazott erőinek a tartomány elhagyására kényszerítése.

A két célkitűzés szemben állt a biztonságpolitikai helyzetértékelésben megfogalmazott korlátozott célokkal és elérésére kijelölt erők lehetőségeivel, így azok rövid idő alatt teljesíthetetlenek voltak. A koszovói albánok elűzése a légicsapások ellenére erősödött és a jugoszláv politikai vezetés megegyezésre való hajlandósága sem következett be.²

A NATO katonai döntéshozó testülete a légitámadó-hadművelet végrehajtásához a következő rendszabályokat határozta meg.

A saját veszteség minimalizálása érdekében:

- a hadművelleti térségben a repülő erők 5000m alatt nem tevékenykedhetnek,
- a felhőhatár alatti repülés tilos,
- a lehetőségek figyelembevételével a légicsapásokat éjszaka kell végrehajtani.

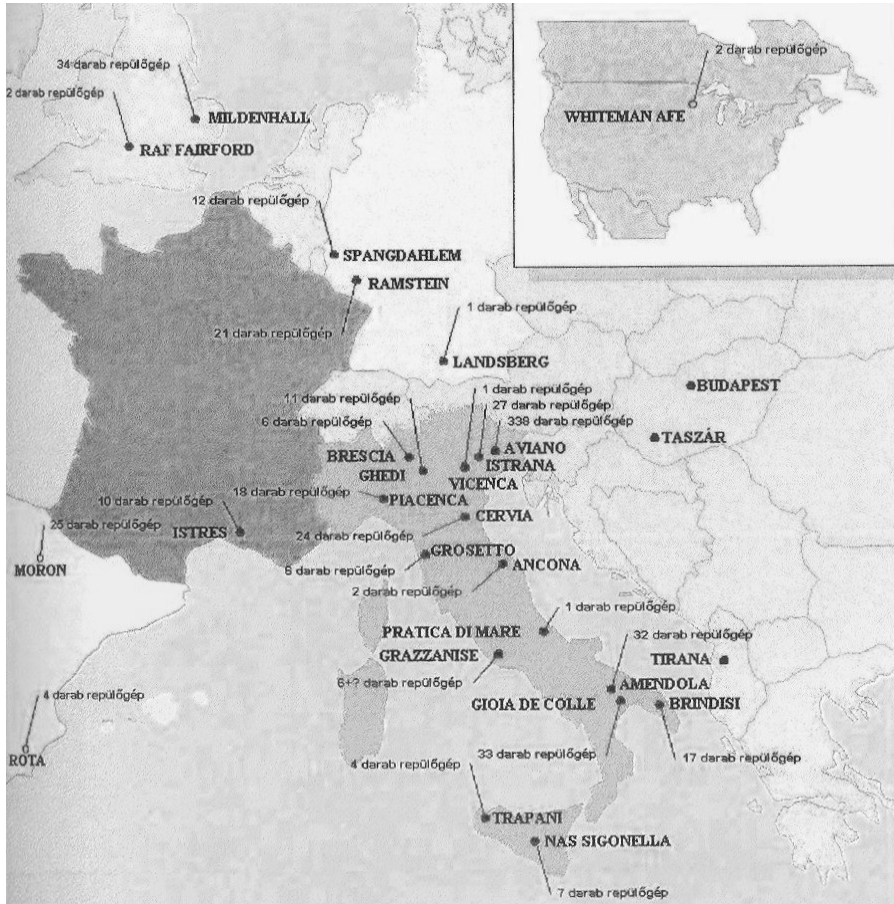
A támadott objektumok környezetében bekövetkező károk csökkentése érdekében:

- támadás csak akkor hajtható végre, ha a célt előzőleg egyértelműen meghatározták,
- precíziós fegyverek alkalmazása lehetővé teszi a károk minimalizálását.

A megszabott feladatok egy részéből is kitűnik, hogy azok nem elsősorban a katonai tervezés szabályait, hanem sokkal inkább politikai elvárásokat tartalmaznak.³ Vagyis nem volt feladata a támadó erőknek Jugoszlávia teljes megsemmisítése, így nem lett tervbe véve a társadalmi rend szétzúzása, az infrastruktúra, illetve az ország katonai erejének teljes szétverése sem.⁴

A NATO a légitámadó-hadművelethez kijelölt repülő erőit többnyire Olaszország területén található légibázisokon vonta össze. A csoportosítás jelentős erőt képviselt, amely birtokában a siker reményében lehetett felvenni a harcot a jugoszláv légierővel és légvédelemmel.⁵

1. ábra. NATO-repülőgépek telepítésének helyszínei a háború kezdetén

Forrás: Dr. Jakus János alezredes: Jugoszlávia elleni NATO-légítámadás. 2001. 10. oldal

A légitámadó-hadművelet elgondolása több fázist ölelt fel.

Első fázisban korlátozott erővel végrehajtott légitámadást terveztek a JH integrált légvédelmének fontosabb elemei ellen azzal a célkitűzéssel, hogy biztosítsák a további légi tevékenység sikerét.

A légitámadó hadművelet kezdete: 1999. március 24.

Kijelölt repülőerők: 430 repülőgép, ebből 120 támadó repülőgép volt.

Második fázisban a légitámadás kiterjesztése szerepelt a Koszovóban állomásozó JH szárazföldi és a biztonsági erők ellen.

A légitámadó-hadművelet kezdete: 1999. április 27.

Kijelölt repülőerők: 715 repülőgép, ebből 340 támadó repülőgép volt.

Harmadik fázisban a légitámadások továbbfejlesztését tervezték a fontosabb stratégiai célok ellen egész Jugoszlávia területén.

A légitámadó hadművelet kezdete: 1999. május 9.

Kijelölt repülőerők: 850 repülőgép, ebből 470 támadó repülőgép.

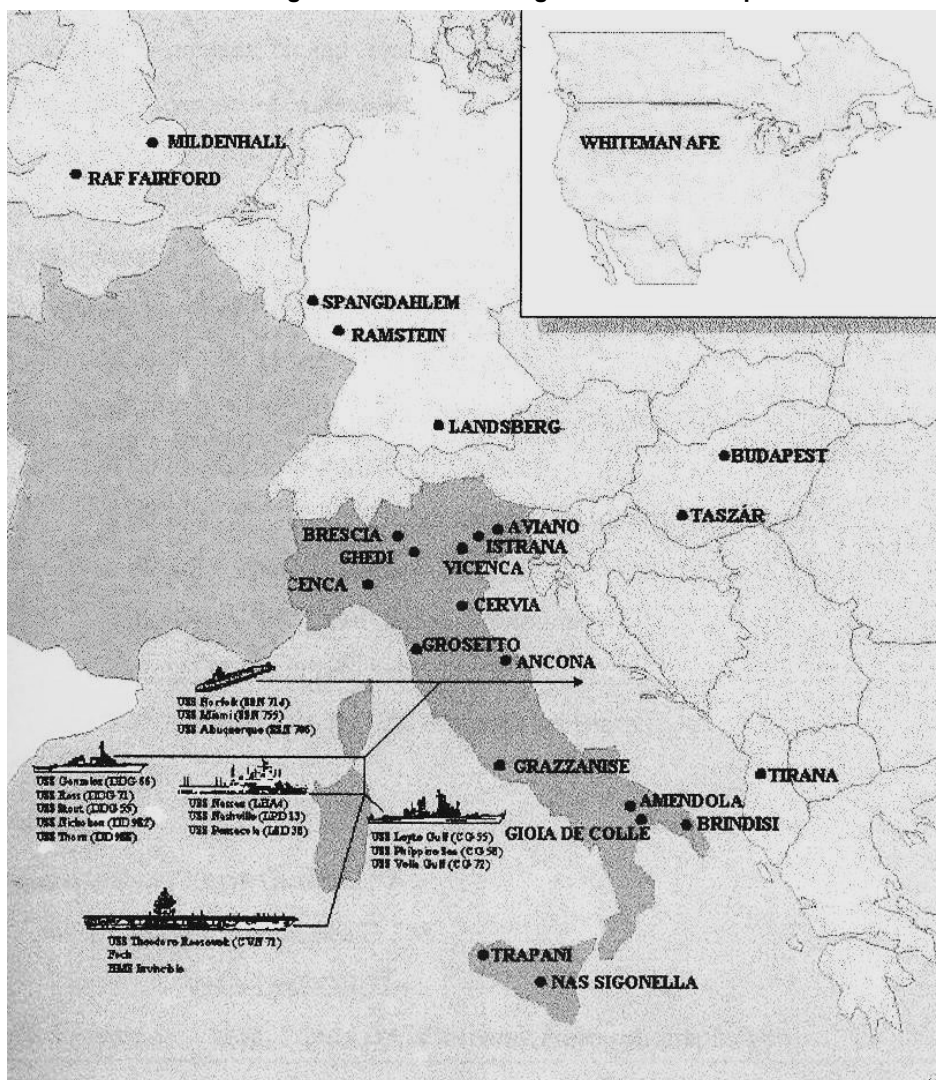
Negyedik fázisban a JH és belügyi csapatok Koszovóból történő kivonásának kikényszerítése és azt követően a tartomány helyzete stabilizációjának biztosítása szerepelt.

A légitámadó hadművelet kezdete: 1999. június 10.

Kijelölt repülőerők: 1055 repülőgép, ebből 550 támadó repülőgép.

Ötödik fázisban tervezték biztosítani az ellenőrzési és támogatási feladatokat Koszovóban.⁶

2. ábra. A NATO légibázisai és a haditengerészeti erők csoportosítása

Forrás: Dr. Jakus János alezredes: Jugoszlávia elleni NATO-légitámadás. 2001. 14 oldal

3. A JH légierejének és légvédelmének szervezeti elemei és azok feladatai

A jugoszláv LÉREP feladata az volt, hogy a rendelkezésre álló repülő- és légvédelmi erőkkel hatékonyan oltalmazza az ország légterét, ipari létesítményeit, gazdasági, közigazgatási központjait, közlekedési csomópontjait és katonai objektumait. Az ország külső fenyegetettsége esetén – a magasabb harcckészültségi fokozatok bevezetésével egy időben –

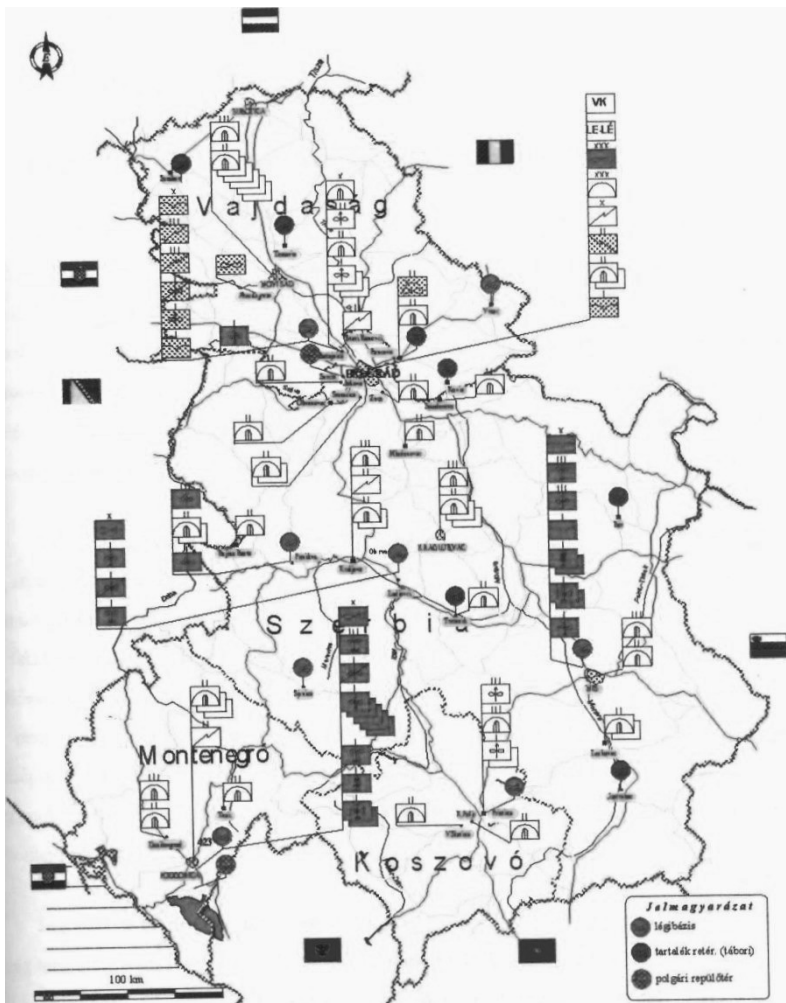
végrehajtsa a fegyveres erők fő csoportosításának közvetlen légi oltalmazását, a támadó fél szárazföldi csapatainak és légierejének felderítését és pusztítását.

A LÉREP alárendeltségében megtalálható volt a klasszikus légvédelem mindhárom eleme, úgymint a vadászlégierő, a légvédelmi rakétacsapatok, valamint a rádiótechnikai csapatok.

A légvédelmi körzetenként elkülönült erőit az adott Légvédelmi Körzetparancsnokság vezette és az itt települt légvédelmi csapatok tevékenysége – az együttműködési feladatok kivételével – az adott térségre terjedt ki. Az ország geostratégiai helyzetének változása következtében a légvédelmi csapatok fegyvernemei számára új alkalmazási tervet készítettek, ennek megfelelően a rádiótechnikai csapatok három légvédelmi körzetet (Észak, Közép, Dél) alakítottak ki, a légierő részére változatlan felelősségi körzeteket (Észak, Dél) határoztak meg, míg a légvédelmi rakétacsapatok részére – az objektumvédelem feladatainak fenntartása mellett – új irányokat és szektorokat jelöltek ki.

A légvédelmi rendszer meghatározó erejét a légvédelmi-rakétacsapatok képezték. Szervezetileg a légvédelmi-rakétacsapatok állományába állandó telepítésű, kis- és közepes hatótávolságú, valamint mobil, kis hatótávolságú rakétakomplexumok tartoztak.

3. ábra. A jugoszláv légierő és légvédelem helyzete a háború előtt

A légvédelmi rendszer állandó telepítésű rakétakomplexumai zonális védelem szerinti csoportosításban települtek, amelyek oltalmazták Belgrádot, valamint Kraljevo és Nis körzetét.

Belgrád körzetében lévő kiemelt fontosságú ipari és katonai objektumok légvédelmi oltalmazását egy légvédelmi rakétadandárral (SA-2, SA-3) tervezték végrehajtani. A Belgrád körül kiépített légvédelmi rendszerben egy 80-100km sugarú körben, 20–25 km magasságú, többszörösen átfedett tűzzónát hoztak létre.⁸

Kraljevo és Nis körzetét két légvédelmi rakétaezreddel (SA-6, SA-3) oltalmazták. Az oltalmazott terület fölött a légvédelmi rakétakomplexumok 20-25km sugarú körben 10–15 km magasság határig, többszörösen átfedett tűzzónát hoztak létre.⁹

Kraguljevac körzetét egy légvédelmi rakétaezreddel (SA-6) oltalmazták.

Pristina környékén lévő objektumok légvédelmi oltalmazását egy légvédelmi rakétaezreddel (SA-6) tervezték megoldani.

Danilovrad légvédelmi oltalmazásához és az Adriai-tenger irányából támadó légi célok elleni tevékenységhez egy légvédelmi rakétaezredet (SA-6) terveztek be.

Novi Sad (Újvidék) körzetét és az északnyugati irányból támadó célok elleni tevékenységet egy légvédelmi rakétaezreddel (SA-6) tervezték megoldani.

A NATO légítámadó hadműveletének megindítása előtt a jugoszláv légvédelmi rendszer működőképesnek és elméleti szempontból hatékonynak volt tekinthető.

A rádiótechnikai csapatok behálózták az ország egész területét. A kiépített automatizált légvédelem vezetési és irányítási rendszer (kiegészülve a kismagasságú légitűzár-, illetve a polgári-katonai rádiólokációs felderítő rendszer lehetőségeivel) viszonylag korszerű légtér-felderítést eredményezett.

Jelentős mennyiségű vadászepülőgép (15 db MiG-29 és 64 db MiG-21 stb.) állt rendelkezésre a támadó légi célok visszaverésére, illetve megsemmisítésére.

A nagyszámú közeli, kis és közepes hatótávolságú légvédelmi rakétakomplexumok – a viszonylagos elavultságuk ellenére – jelentős tüzerőt képviseltek.

A légvédelmi rendszer legkorszerűbb eleme a rádiótechnikai felderítő rendszer volt, amely bonyolult légi helyzetben, zavarás viszonyai között is biztosította a légi helyzet értékeléséhez és a feladat szabáshoz elegendő mennyiségű információt.

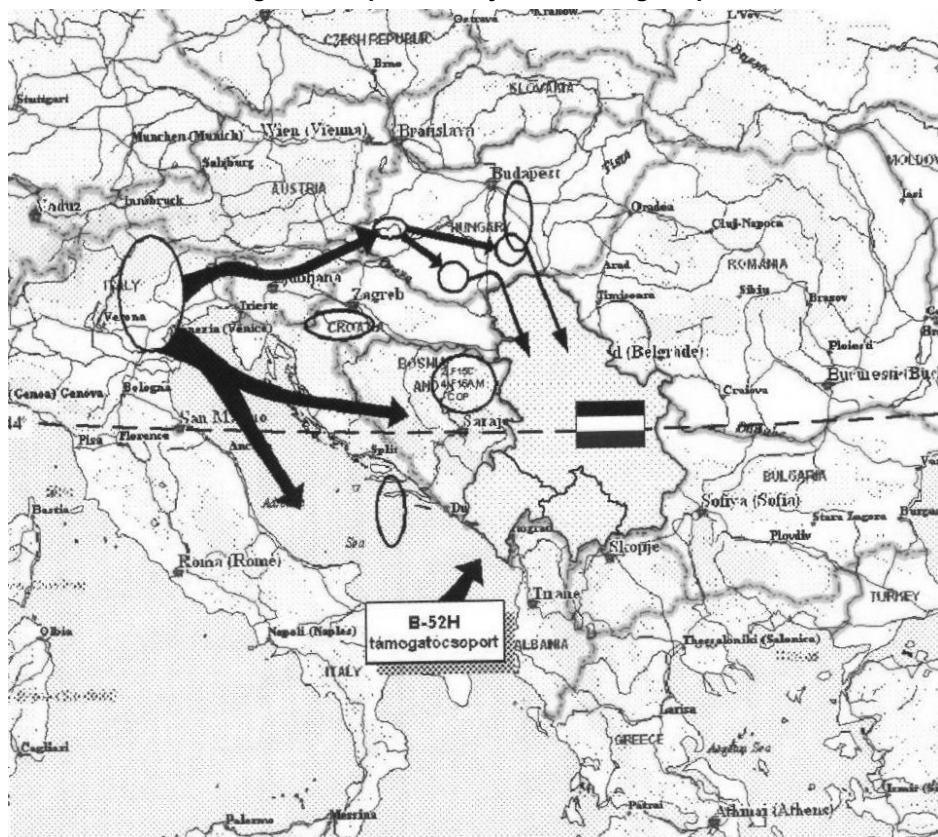
A légvédelmi rakétacsapatok viszonylag alacsony határfokú tevékenységre voltak képesek. A vadászlégierő repülőgépei, az irányító rendszer elavultsága, valamint fedélzeti fegyverrendszerek behatárolt lehetőségei miatt, csak korlátozott mértékben voltak képesek feladatuk végrehajtására.

4. A légítámadó-hadművelet megindítása

1999. március 24-én, 16.50-kor kezdte tevékenységét három AWACS repülőgép Magyarország, Horvátország, Albánia és az Adriai-tenger térségében. Mindegyiket kettő-kettő üzemanyag-utántöltő repülőgép szolgált ki.

17.05-kor három perces felszállási időközzel az Aviano-i repülőbázisról mintegy 60 db harci repülőgép szállt fel. Ezeknek a fele Délnyugat-Magyarország légterébe repült be és ott a kijelölt légtérben várakoztak, felkészültek a harci bevetésre. A másik csapásmérő csoportosítás az Adriai-tenger délkeleti térségének légterében várakozott.

4. ábra. NATO-légierő berepülési irányai az első légicsapás kiváltásakor

Forrás: Dr. Jakus János alezredes: Jugoszlávia elleni NATO-légítámadás. 2001. 40. oldal

Ugyanekkor négy REH-repülőgép (EA-6/B ROWLER) repült be Bosznia-Hercegovina légterébe.

Az első légitámadás 19. 26-kor következett be. Az első hullámban manőverező robotrepülőgépeket, bombázókat, vadászbombázókat vetettek be vadász-, zavaró- és légtérellenőrző repülőgépek támogatása mellett. A harci bevetést követően a repülőgépek a megközelítési útvonalon hagyták el az alkalmazási területet.

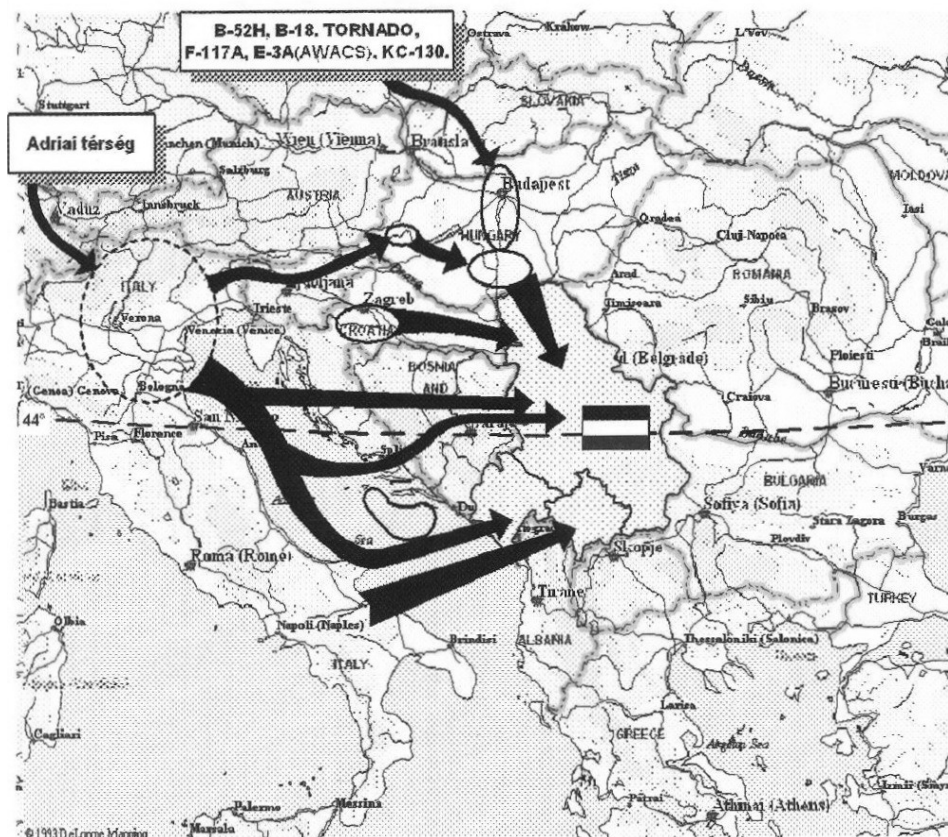
Az első hullámban a Whiteman légibázisról (USA) B-2/A és Fairford légibázisról (UK) B-52/H stratégiai bombázók is alkalmazásra kerültek, amelyekről a manőverező robotrepülőgépeket az Adriai-tenger légteréből indították.

Az első légicsapás 21. 30-kor fejeződött be.

A második légicsapás 23. 10-kor kezdődött, amelyben ismételt részt vettek a B-52H stratégiai bombázók, amelyek ezúttal Dél-Magyarország térségéből indították a manőverező robotrepülőgépeket. A támadás súlypontja Belgrád és Pristina körzetében volt, miközben 40 célt/célcsoportot támadtak Jugoszlávia más területén is. Ugyanakkor a Földközi-tengeren állomásozó NATO flottacsoportosítás felszíni hajóiról és tengeralattjáróiról szintén manőverező robotrepülőgépeket indítottak jugoszláviai célpontok ellen.¹⁰

A támadó légierő a jelentős erőfölény birtokában, valamint az ellenfél elektronikusan lefogott, irányító és vezetési rendszerei következtében, rövid időn belül az 5000 m feletti repülési magasságon döntő fölénnyel rendelkezett. A szövetségi légierő azonban képtelen volt a széttelepített, fedett, jól álcázott és rejtett ellenség ellentevékenységet teljes egészében korlátozni, illetve kikapcsolni.

5. ábra NATO-légierő berepülési irányai és további légicsapások kiváltásakor

Forrás: Dr. Jakus János alezredes: Jugoszlávia elleni NATO-légítámadás. 2001. 42. oldal

5. A hadászati fontosságú célok pusztítása Jugoszlávia területén

A NATO a hadászati fontosságú célokat már 1998 nyarán kijelölte. A hadászati célok kiválasztása során az alapvető szempont az volt, hogy azok pusztítása vagy rombolása akadályozza, vagy tegye lehetetlenné a jugoszláv állami és katonai vezetés működőképességét. A társadalmi élet szempontjából jelentős infrastrukturális célpontok (úthálózat, hidak, vasúthálózat, energiaellátó rendszerek) megsemmisítése szintén a hadviselési képességek korlátozását irányozta elő. Hatását azonban az ország lakosságára tervezték kivetíteni azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a politikai vezetéssel szembeni elégedetlenség felszításával is távozásra kényszerítsék a hatalomból Milosevics elnököt és pártját.

A célok támadása során az alapvető problémát a sűrűn lakott és beépített területeken a találati pont körüli egyéb károk keletkezése jelentette. A célok kiválasztása során a rendelkezésre álló adatbank alapján figyelembe vették, hogy a közelben ne legyen kórház, iskola, óvoda, templom, emlékmű stb. A kínai követség elleni légicsapás bebizonyította, hogy az adatbank adatai hiányosak, esetenként pedig pontatlanok voltak.

Hadműveleti-harcászati jelentőségű célokat tekintve alapvetően a JH Koszovóban állomásozó csapatai és azok felszereléseinek, haditechnikai eszközeinek megsemmisítésére került a középpontba.¹¹

A JH rendelkezésére álló mobil SA-6 légvédelmi rakétakomplexumok tűzvezető rádiólokátorait a kezelők egyáltalán nem, vagy nagyon rövid időre, meglepetésszerűen kapcsol-

ták be, így ezek ellen a NATO-légierő nem tudott hatékonyan tevékenykedni. Előfordult az is, hogy a rendszerből már kivont légvédelmi rakétaüteg tűzvezető lokátorait önállóan alkalmazták megtévesztés céljából.

Ez a szerb taktika arra készítette a NATO döntéshozóit, hogy jelentős REH-erőket alkalmazzon a légvédelem lefogására.

1999 májusa közepétől – amikor is a NATO-pilóták már elegendő tapasztalatot szereztek a szerb álcázás megtévesztés- és súlypontképzés gyakorlatáról – a szerb csapatok megváltoztatták az erők- és eszközök elosztását, alkalmazását, erőkifejtés-összpontosítását és javítottak az álcázási, megtévesztési tevékenységükön.¹²

A légvédelmi hadművelet szerb tervezői nagyon jól tudták, hogy a NATO légierőjével a hagyományos módon és eszközökkel nem tudnak eredményesen szembeszállni, ezért a hadművelet során a JH-ban szigorúan betartották a rádióforgalmazás szabályait, beleértve a rádiótelefon-rendszerek igénybevételének korlátozását is.

A NATO légfőlényének ellensúlyozására igen jelentős szerepet játszottak a szerbek által kiválóan előkészített repülőgép- és harckocsi-makettek. A MiG-29 és MiG-21 maketteket fémbevonattal látták el és több mint 20 darabot állítottak fel különböző használaton kívüli repülőtereken. Úgy helyezték el őket, hogy a támadó NATO-légierő számára hihető haditechnikai eszközként funkcionáljanak. A támadó repülőgépek a makettek mintegy 90%-át megsemmisítették.

A szerb fél még a háború előtt nagyszámú, gumiból készült, felfújható harckocsi-maketteket szerzett be olasz cégektől és ezeket félig rejtve helyezték el a terepen. Valószínű ennek tudhatók be a nagyszámú harckocsi-megsemmisítésről szóló NATO-jelentések. A szerbek a hidak védelmében olyan infrasugár-visszaverődést gátló anyagokat vittek fel a hídelemekre, amelyek segítségével jelentősen megváltoztatták a visszavert infraképet, így nem lehetett pontosan felismerni a kiválasztott célpontot. A JH először alkalmazott olyan elektrotechnikai eszközöket (elektromos rezgéskeltők, hősugárzó eszközök), amelyek terepen történő üzemeltetésével különböző harceszközöket imitáltak és így azok több esetben légicsapást vontak magukra.¹³

6. A jugoszláv fél veszteségei

NATO-adatok szerint a légitámadások során 4000 jugoszláv katona veszttette életét és 6000 megsebesült. A jugoszláv hivatalos adatok szerint 576 katona veszttette életét és 2000 sebesült meg, ennek a veszteségnek a nagy részét is az UCK fegyvereseivel vívott harcok során szenvedték el. A légitámadások 2000 civil áldozatot követeltek és 6000-en sebesültek meg.

A NATO által megadott veszteségadatok, amelyek mindenekelőtt harckocsikat, páncélozott harcjárműveket és tüzérségi eszközöket jelölnek, kétségesek, mivel a JH Koszovóból történt kivonulása után ezek nem voltak megtalálhatók a hadműveleti területen.¹⁴

A NATO a JH-nak okozott veszteségekről összegzett adatokat adott közre, amelyek célcsoportokra vonatkozóan a következők szerint alakult:

- 107 harckocsi;
- 185 páncélozott harcjármű;
- 417 tüzérlöveg;
- 339 szállítójármű;
- Laktanyák 1/3-a;
- Lőszerraktárak 50% (Koszovóban);
- 9 repülőtér (17-ből) és 40 hangár;

- Lőszergyártó üzemek 65%-a;
- Repülőgépgyártó-kapacitás 70%-a;
- Harckocsi- és páncélozott harcjárműgyártó ipar 40%-a;

A JH légierijére és légvédelmére vonatkozóan:

- MiG-29 megsemmisült 12 db (15);¹⁵
- MiG-21 megsemmisült 24 db (64);
- SUPER GALEB megsemmisült 28 db (60); Mi-8 megsemmisült 12 db (56);
- SA-2 megsemmisült 3 osztály (5);
- SA-3 megsemmisült 7 osztály (10);
- SA-6 megsemmisült 3 üteg (20);

A hadszíntér infrastruktúrájában szintén jelentős károk keletkeztek:

- Olajfinomítók (Újvidék, Pancsova) 100%-a;
- Üzemanyag-tárolók 28 db;
- Katonai olajtartalék 41%-a;
- Közúti híd 34 db;
- Vasúti híd 11 db;
- Tv, rádióátjátszók, állomások 25 db.

7. Veszteségek a NATO-oldalon

A jugoszláv média több mint 70 repülőgép, pilóta nélküli felderítő robotrepülőgép és manőverező robotrepülőgép megsemmisítéséről számolt be, ez jelentősen eltér a NATO által megadott veszteségadatokról.

A NATO-jelentések szerint az elszenvedett veszteségek a következők voltak:

- 3 repülőgép (Sea Harrier, F-117/A, F-16/C) lelővése;
- 3 helikopter (2 db AH-64/A, 1 db AV-8/B) lezuhanása;
- 6 sérült repülőgép kényszerleszállása a saját repülőbázisokon;
- 12 pilóta nélküli felderítő robotrepülőgép elvesztése.¹⁶

A jugoszláv légvédelem valóban szenzáció számba menő sikert aratott, amikor 1999. március 27-én, kb. 20.40-kor (helyi idő) Budjanovci körzetében (Belgrádtól 45 km-re) lelőtt egy F-117/A típusú vadászbombázó (lopakodó) repülőgépet. Mi tette ezt lehetővé? Véleményünk és a már rendelkezésünkre álló adatok alapján a repülőgép felderítését a JH légvédelmi rendszerében meglévő méteres hullámtartományú P-12 (SPOON REST) rádiólokátorral hajtották végre. Ilyen alacsony frekvencián a „stealth” technológia nem hatékony.¹⁷

Ma már bizonyított tény, hogy az F-117/A vadászbombázót SA-3, vagy más néven „NYEVA” légvédelmi rakétakomplexumról elektrooptikai üzemmódban célra vezetett légvédelmi rakétával semmisítették meg.¹⁸

8. Összegzés és következtetések

A NATO országok vezetői közül többen azt a nézetet képviselték, hogy a jugoszláv politikai vezetés, az első légitámadásokat követően, visszatér a tárgyalóasztalhoz. Ennek következtében a szövetséges légierő nem azzal az eltökéltséggel kezdte meg az akcióit, amelyet az elfogadott alkalmazási elveknek megfelelően, az erők és eszközök hatékony, megfélemlítő alkalmazása megkövetelt volna.

Mindenek ellenére kétségtelen tény, hogy a NATO döntéshozatali rendszere – a politikai tárgyalások alátámasztása érdekében – készenlétben tartotta a széleskörű katonai fe-

nyezetés eszközét Jugoszláviával szemben. A katonai eszközök készenlétben tartása azonban elsősorban a politikai nyomásgyakorlás érdekében történt, nem pedig a fenn álló probléma végső megoldására szánták volna. Igazolja ezt, hogy a NATO összevont légierje alkalmazásához nem készültek konkrét, az egész folyamat lefolyását, illetve az akciók változatait is magában foglaló, hadműveleti tervek, arra csupán a légitámadó-hadművelet folyamatában, a kialakult helyzet függvényében került sor.

A történeteket összefoglaló NATO dokumentumokban az elemzők nagyon világosan kifejtik azt az álláspontjukat, hogy a politikai hezitálás nem lehet okozója a katonai tervezés elnagyoltságának, amely egyébként is bonyolult egyeztetéseket igénylő folyamat. Ez úgy is értelmezhető, hogy a politikának egyértelműen kell döntenie a katonai erővel elérni kívánt célokról, azokat világosan meg kell fogalmazni és a katonai tervezés ezek birtokában képes egyértelmű válaszokat adni azok elérésének módjáról, eszközeiről, valamint a megvalósítás tér-, idő- és erő igénybevételéről. Ellenkező esetben, egy esetleges kudarc esetén, a politikai tényezők számára lehetőség nyílik a felelősség „szétkenésére”, illetve annak áthárítására a műveleteket tervező, irányító katonákra.

Jelen esetben a politikai hezitálásnak nyomós okai voltak. Ma is tart az a vita, amely Jugoszlávia ellen indított légitámadó-hadművelet nemzetközi jogi háttéréről szól. A NATO értékelések sem titkolják azt, hogy ezen a területen a humanitárius katasztrófa valószínűségén kívül semmiféle háborús indok nem állt fenn. A hadművelet előkészítésével és irányításával (vezetésével) megbízott parancsnokságoknak azonban ilyen körülmények között is készen kell állniuk a határozott cselekvésre.¹⁹

A jugoszláv fél helyesen ismerte fel a köré vont gyűrű hézagait és azokat kihasználva erőteljes és hatékony propagandát tudott kifejteni. Pl. használta a műholdas csatornákat, miközben a külföldi hírközlő szervezetet letiltotta, a tudósítókat pedig kiutasította az országból. A külképviseletek működtek, Görögország pedig a Szövetséggel szemben, külön álláspontot képviselt, távol tartotta magát a beavatkozástól.

JEGYZETEK

1. Csüllög G. (2007): Regionális ütköző terek a Délvidéken (a 19–21. századi folyamatok történeti gyökerei) In: Gulyás L.–Gál J.: Európai kihívások IV. Nemzetközi tudományos konferencia. Szegedi Tudományegyetem Mérnöki kar, Szeged 2007. pp. 601–605.
2. A belgrádi katonai akciók felújítása és kiterjesztése következtében 800 ezer albán menekült el a tartományból és talált menedéket Albániába, illetve Macedóniába.
3. Allgemeine–Schweizerische Militärzeitschrift 1999/6 NATO Operation „Allied Force” Zielanalyse.
4. A légicsapások időbeni elhúzódnása és a Milosevics-rezsim nem várt szívós katonai ellenállása annyiban módosította az eredeti elképzeléseket, hogy a csapások intenzitása és célpontjai jelentős mértékben növekedett.
5. A légitámadó-hadművelet katonai irányítóinak az akció előkészítése során rá kellett jönniük arra, hogy a célország légvédelmi képességei közepes magasságtartományig – figyelemmel a területszponyokra és a berepülés, valamint a célmegközelítés lehetőségeire – hatékonysági mutatóikat tekintve, az előrejelzésekkel ellentétben, magas harcértékkel bírtak.
6. Österreichische Militärische Zeitschrift 1999/4 Die NATO Operation gegen die Bundesrepublik Jugoslawien.
7. Jugoszlávia szétesését követően a légvédelmi rendszer újjászervezése érdekében az ország területét kettő légvédelmi körzetre (Észak és Dél) osztották fel. A JH légvédelmi erőit pedig a Fruska Gora-i Központ Harcálláspontról irányították.
8. A Belgrádot oltalmazó légvédelmi rakétaosztályok Batajnica, Jakovo, Koracica, Obrenovac, Avala és Pancevo térségében települtek.

9. A jugoszláv légvédelmi rendszer öt SA-6 kis hatótávolságú légvédelmi rakétaezreddel rendelkezett. Az ezredek békeelhelyezése alapján működési körletüket pontosan nem lehetett meghatározni, mivel a fő és tartalék álláskörleteiket az állandó harcászultság időszakában nem használták.
10. Allgemeine... 1999. 6. szám uo. NATO Operation „Allied Force” Zielanalyse.
11. A JH a hadművelet kezdetére bevezette és foganatosította az álcázási, rejtési és széttelepítési óvórendszabályokat. A szerb légvédelem nagyszámú közeli hatótávolságú légvédelmi rakétával – SA-7, SA-8, SA-9, SA-13, SA-14, SA-16 – és jelentős mennyiségű légvédelmi tüzereszközzel rendelkezett, így a támadó légierő csak 5000m feletti repülési magasságon tevékenykedhetett, ami ennek a feladatnak a teljesítését nem biztosította kellő hatékonysággal.
12. A JH és a belügyi csapatok a csapatmozgásokat kis kötelékben, rövid időtartamban, illetve a menekülők menetoszlopai után közvetlenül, vagy a menekülőkkel egy oszlopban hajtották végre.
13. ÖMZ 1999. 5. szám uo.
14. A szövetségesek, Koszovó területére történő bevonulás után, összesen 13 harckocsi roncsot találtak.
15. A háború első napján, 1999. március 24-én, kettő amerikai F-15/D, kettő MiG-29-et, míg egy holland F-16/C egy MiG-29-et lőtt le. 1999. március 16-án ismét kettő MiG-29-et lőtt le kettő F-15/C repülőgép. Az összes MiG-29-et az AIM-120 AMRAAM L-L légi harc-rakétával lőtték le. A NATO-nak, az ellenséges légi célok megsemmisítéséről szóló adatai, nem feleltek meg a valóságnak, ugyanis a háború végén a magyar rádiófelderítés hat MiG-29 típusú jugoszláv repülőgép mozgását észlelte Batajnica-i légtérben. Brüsszelben kételkedve fogadták a magyarok vonatkozó jelentéseit, míg végül is – más forrásokból is tájékozódva – kénytelenek voltak elismerni azok valóságát.
16. A pilóta nélküli felderítő, célmegjelölő repülőeszközök nagyobb mérvű veszteségei mutatják, hogy a jugoszláv légvédelem kis magasságokon viszonylag hatékonyan tevékenykedett.
17. A NATO-légierő a P-12 rádiólokátor ellen sem zavaró berendezéssel, sem pedig lokátor elleni rakétával nem rendelkezik.
18. A sikernek van magyar vonatkozása is, amennyiben az amerikai F-117/A vadászbombázó repülőgépet a magyar származású Dani Zoltán ezredes által vezetett rakéta osztály semmisítette meg! A háború végén Dani leszerelt a JH-től és számos interjút adott a világ vezető hírügynökségeinek a nevezetes eseményről. Az ezredes az amerikai szakértőknek szintén beszámolt arról a módszerről, amellyel a találatot elérte. (Az F-117/A beszerzési költsége több mint 30 millió USD.)
19. A háború befejezését követően megvált parancsnoki posztjától Lasly Clark tábornok, a NATO erőinek főparancsnoka. Ma még nem lehet tudni, hogy lemondásának, vagy lemondatásának okaként mennyiben játszott szerepet a közte és a Szövetség főtítkára, Javier Solana közötti nézeteltérés a Jugoszlávia elleni hadművelet előkészítését és végrehajtását illetően.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dr. Jakus János (2001): Jugoszlávia elleni NATO légitámadás. MK KFH Jegyzet. Budapest.
- Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift
- 1999/6 – NATO – Operation „Allied Force” – Zielanalyse
- 1999/7 – Serbische Fliegerabwehr gegen NATO – Flugzeuge
- 1999/7 – NATO – Operation „Allied Force”. Verhältnismässigkeit der Zielplanung
- 1999/8 – Warum verfehlen Präzisionswaffen aus der Luft ihr Ziel?
- Österreichische Militärische Zeitschrift
- 1999/3 – Die NATO – Operation gegen die Bundesrepublik Jugoslawien
- 1999/4 – Die NATO – Operation gegen die Bundesrepublik Jugoslawien
- 1999/4 – Die NATO – Operation Allied Force
- 1999/5 – Das Ende der NATO – Operation Allied Force
- Józsa–Dr. Szabó (1999): A koszovói válság néhány aspektusa. MK KFH Jegyzet, Budapest.

PAP TIBOR*

FORMA ÉS TARTALOM KÖLCÖSÖNHATÁSAI – VITA A VAJDASÁG AUTONÓMIÁJÁRÓL**

INTERACTIONS OF FORM AND CONTENT – DEBATE ON THE AUTONOMY OF VOIVODINA

ABSTRACT

Voivodina came into the focus of Serbian political thought a project that served as territorial framework of ethnic unity. Today, the form of regionalization assumed a hostile content for the protectors of the Serbian unity state. The present paper dicusses the interrelations of form and content in the case of the so-called 'statutum'-debate of the early 2000s, it elaborates on the anti-autonomy and regionalisating decentralization arguments and draws a parallel bertewwn the historical contexts of the present and 19th century changes of form and programs of regionalization. To do so within a socio-theoretical framwork, the paper distinguishes between the socio-theoretical analysis of the form of rule and its implications from the subject matter's aspects of political theory. The ecological implications of the present-day interpretations are examined only inasmuch as they appear in the political discourse. A narrower subjest matter are the politico-theoretical aspects of the „serbian” Voivodina.

1. Társadalomelméleti kontextusok

A Vajdaság a szerb politikai gondolkodásban az etnikai összetartozás területi keretétől szolgáló programként került kidolgozásra. Mára már ehhez a területi formához az eredetivel ellentétes tartalom is kapcsolódott. A szerb egységállam védelmezői (a különféle autonómiák elvi ellenzői) számára a Vajdaság vált a szerb nemzeti egység intézményes megkérdőjelezésének egyik szimbólumává. Ezen írás a 2000-es évek eleji, ún. statútum-vita kapcsán veszi számba a forma és a tartalom történeti kölcsönvonatkozásait. Teszi mindezt egyrészt (a) a rendszerelvű társadalomelméletből származtatott politikaelmélet (Theorie der Politik) általános megállapításaira építve és (b) a politikai elmélet (politische Theorie) vonatkozó (a Vajdaság-diskurzusban előtérbe kerülő) részeredményeit/egy-egy korszakban aktuális állapotait értelmezve.¹

1.1. A Vajdaság-diskurzus politikaelméleti és politikai elméleti megközelítései

Politikaelméleti (a) értelemben a Vajdaság az eddig csak teoretikusan létező világgállammal² szemben ténylegesen is egzisztáló történeti képződmények belső szegmentálódási eseménysorában kialakult területi/közigazgatási egységek közé sorolandó formaképződmény. Előre szeretném bocsátani, hogy a történelem során a többé-kevésbé azonos terület belső el/lehatárolását célzó szegmentációs törekvések – álláspontom szerint – koránt sem tekinthetők társadalomelméleti szempontból is folytonos térelhatárolási alakzatoknak. Ilye-

* PhD-aspiráns, SZTE BTK; politológia/közpolitika szakos hallgató, SZTE ÁJK/GTK (MA).

** E szöveg megírását a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj 2010-es évi támogatása tette lehetővé.

tén szerencsésebb Vajdaságokról, semmint a Vajdaságról értekezni. Ugyanakkor azt is szeretném hangsúlyozni, hogy ezen 'Vajdaságok' eredetileg a Kárpát-medencei szerb politikai közösség éppen érvényes politikai programjainak megfogalmazódásaiként, a politikai elméletek között megvitatandó jelenség együttesek egy-egy aktuálisnak (: most kivitelezendők/még kivitelezhetőnek gondolt) formajavaslatként öltöttek diszkurzív alakot: A kivitelezendőként tételezett alak maga a nagybetűs Szerb Vajdaság volt. Ennek a 19. század közepén megvalósítani próbált alakváltozatai voltak az ún. Vojvodina srpska, illetve a srpska Vojvodina (a magyar nyelv nem képes visszaadni a jelzős szerkezet különbségét, mindkettőt Szerb Vajdaságnak szokás fordítani³).⁴ A Kiegyezést megelőző korszakban felvetett, még megvalósíthatónak vélt szerb etnika megye⁵ egyaránt a Kárpát-medencében élő szerb közösség számára lett volna hivatott a közösségi összetartozást a politika aktuális uralmi formája mentén, térben is kifejezni képes, szegmentálódási egységet létrehozni.

A politikai elméletekben (b) azonban a Vajdaság meghatározás folytonos területszervezési egységként van használatban. A történetírásban a leginkább szembeűnő ez, a differenciát (el)nem ismerő gyakorlat, ami nem mentes a visszavetítés eszközének alkalmazásától sem. Különösen feltűnő ez a szerb sajtó történetének feldolgozásai esetében: Krestić úttörő munkájában⁶ a Vajdaság aktuális, második világháborút követő szegmentáltságának rávetítése történik az 18. és a 19. század térfelosztásaira. Ez ahhoz vezetett, hogy a jog- és államtörténetileg expliciten más (a horvátokkal való kiegyezés következtében a Szlavón) térszerkezeti egységbe került szerémségi sajtóesemények, amelyek ekkor már csak közvetetten részei a magyar államiságnak, is a 19. század végi magyarországi (bácskai, temesi és torontáli [: az implicit Vajdaság további részei]) sajtóeseményekkel azonos megfigyelési osztályozás alá esnek nála. De így van ez Dušan Popov két világháború közötti sajtótörténeténél is.⁷ Ebben a műben a délszláv egységállam azon korszakainak (: az ideiglenesen továbbélő OMM-es közigazgatási rendszer és a bánágok idősza ez) vonatkozó sajtótörténeti eseményei kerülnek alacsony reflektáltsági szint⁸ mellett közös kalapba, amelyekben a Vajdaság sem de facto sem de jure nem létezett területszervezési/közigazgatási egységként. A délszláv egységállamok térszerkezeti megoldásait számba véve Gulyás László a következő végső konklúzióra jut:

„A jugoszláv térségben a területi térfelosztás kérdése – az állam belső struktúráinak kialakítása – 1918-tól napjainkig összefonódott a nemzeti kérdésekkel. Így a regionalizáció és a regionalizmus folyamatait az egyes nemzeti érdekek irányítják.”⁹

Ilyetén a Vajdaság-diskurzusok is a nemzeti érdekkihordás részeként értelmezendők. Ám e szerb Vajdaság-közelítési hagyomány új kontextust kap a Vajdaság gazdasági alapon történő (re)regionalizmusának 21. századi megjelenésekor. A második világháborút követően formálisan folytonos, de az államjogi szabályozások során markánsan eltérő funkciókkal felruházott, a közgondolkodásban – amúgy a fentebb említett visszavetítésre alapozott történeti értelmezésektől el nem vonatkoztathatóan – a Vajdaság-diskurzus távlati helyeződnek ekkor új, a korábbiakétól lényegileg eltérni látszó alapra, minek következtében a történeti Vajdaság-tudat megteremtésének olyan tevékeny részesei, mint Krestić antagonisztikusnak tűnő ellentétbe kerülnek a gazdasági regionalizmus képviselőivel.¹⁰ Ennek a szituációnak a politikaelméletileg és politikai elméletileg adekvát értelmezéséhez – Gulyás László konklúzióját társadalomelméleti és diskurzusanalitikus szinten tovább görgetve – kíván eljutnia a szöveg.

2. A politikaelmélet és a 'Vajdaságok'

Az alapító atya, Niklas Luhmann intenciói szerint – szemben a társadalom átalakításához tudományos alapokon kifejlesztett normatív távlatok kijelölésével, ahogy azt a baloldali, ún. társadalomkritikai, hagyomány képviseli – a rendszerelméleti alapozású társadalom-elméletnek a társadalom leírása az elsődleges célja.¹¹ Eszerint a tudomány csak irritálni¹² képes a politikát.¹³ A szöveg végére ezt a fajta „irritációs potenciált” is fel kívánom mutatni, ám előtte szeretném még koncentráltan végigvinni a Vajdaság(ok)nak, mint térszerkezeti elhatárolódáson alapuló formakísérleteknek a politikaelméleti elemzését. Felfogásom szerint a 19. századi regionalizálódási próbálkozásokat, akár alulról akár felülről indultak is ki, a hatalom formaváltásának evolúciós folyamata hozta létre.

2.1. Az első 'Vajdaságok' 1848/49-beni létrehozatalának politikaelméleti háttere

A rendi államszervezetekben megfigyelhető ilyen alulról jövő próbálkozások az úr/ alattvaló értékduál aszimmetrikusságát próbálták meg enyhíteni. Az a törekvés, amely a bánsági területekre koncentrálna, a délvidék töröktől való teljes visszahódítását követően jelent meg, mint céltételezés a Kárpát-medencét lakó szerb közösség politikai gondolkodásában, azt szolgálta, hogy a szerbség kivételezett kollektív státusa (: privilégiumai) az uralkodó kegyére apellálva a birodalmi térszerkezet alakításában is – lehetőleg államjogi – kifejeződést kapjon.¹⁴ A korabeli határörvidékekhez tartozó jogok (és kötelezettségek) egyrészt nem terjedtek ki a szerb etnikai közösség egészére (és ahol kiterjedt rájuk, ott nem csak rájuk terjedt ki, hanem a velük státus-ekvivalens helyzetben lévő bánsági románokra illetve szlavóniai horvátokra is), másrészt funkcionálisan más (ahogy az elnevezés is utalt rá: katonai szervezeti) szerepet szolgáltak. Ez az önálló etnikai terület utáni törekvés materializálódott az 1848-as eseményekben, amikor kikiáltották a Szerb Vajdaságot.

Az eseménysor arra is példa, hogy a politikai elméletek által uralt diskurzus nem feltétlen előzi meg a mélyszerkezeti változások kínálta (: politikaelméletileg már adott, azaz a forma evolúciója alapján már lehetséges) kontingencia-lehetőségeket:

A Szerb Vajdaság létrehozatalakor és az elismertetésére tett kísérletek közben a történeti változások részben anakronisztikussá tették a szerb követeléseket, azzal hogy az 1848. március 13-án elfogadott törvények a maguk 'alkotmányos forradalmával' és (a birodalmi mozgástér behatároltsága révén) azok császári szentesítésével egy rövid időre procedurálisan legitim módon „hatályon kívül helyezték” az uralmi forma addig érvényes úr/ alattvaló kódját. A birodalom magyar korona alá tartozó része (is) megpróbált áttérni a többségi képviselet elvén alapuló hatalomgyakorlásra. Csakhogy eleinknek is szembesülniük kellett a rendi társadalmakat próbára tevő centrum–periféria kihívással: a végeken nem tudták a központ mégoly legitim és legális (hogy a progresszív jellegére most ki se térjek) döntését érvényre juttatni.¹⁵

A korszak felülről kezdeményezett térelhatárolási kísérlete a politika kontingencia-teremtésének megfelelően pedig, ahogy arra a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság konstrukcióját értelmezve már máshol utaltam,¹⁶ a tradicionális hatalmi forma fenntarthatóságának időbeli kitolását volt hivatott biztosítani, miközben nominálisan kielégítette a szerb etnoregionalizmusban megfogalmazódott követelést, de azt tartalmilag igyekezett kiüríteni. Az udvar e törekvése stratégiai cselekvés.¹⁷ Azért nyílt stratégia cselekvés, s nem manipuláció, mert az alattvalók is átlátták célját/jellegét.

2.2. Látens Vajdaság-koncepciók (1): a 19. század második felének kisebbségi vetülete

A Kiegyezés előtti időszak szerb regionalizmus-felfogásának társadalomelméleti értelmezését már korábban volt alkalmam levezetni.¹⁸ Itt összefoglalásul elég annyit rögzíteni, hogy a korabeli szerb politikai gondolkodás fő áramának képviselői – alkalmazkodni kívánva a magyarok számára formailag még elfogadhatónak vélt elváráshoz – egy etnikai megye kialakításában jelölték meg politikai céljukat, amely a Bánság területén lett volna létrehozandó. Ez a törekvés a magyar közgondolkodás rendi társadalomban szocializálódott jogelvűségén bukott meg: a deáki, a kor általános szintjéhez képest liberális és progresszív, politikai elmélet is csak a történetileg egykor már létező térszegmentációnak az újraszabályozását tudta keresztülvinni a képviseleti döntéshozatalon. (Minek eredménye a Magyar–Horvát Kiegyezés lett, ami jó időre háttérbe szorította a politikai elméletek programkihordásai között már korábban is fel-felbukkanó délszláv gondolatot.) Az ebből kimaradó közösségeknek, akik a képviseleti elv megjelenésével, e formaváltás során váltak közösségből kisebbséggé¹⁹ csak a tüntető kivonulás maradt, miközben a régi formához kapcsolódó, intencióiknak megfelelő, térformát addig soha nem nyert privilégiumaik is megszűntek.

A történeti regionalizmus ugyan kevés figyelmet szentelt eleddig a térelhatárolási kísérletek politikaelméleti okokra való visszavezethetőségének, s inkább foglalkozott azok faktuális sokféleségével, semmint az okok egyneműségével. Az azonban szélesebb körben is elfogadott, hogy a 19. századi ún. politikai nacionalizmusok és az uralható tér átrendezését célzó próbálkozások között szoros az összefüggés.²⁰ Ez arra vezethető vissza, hogy a képviseleti elv formahozadékaiban központi szerep jut a területi alapú képviseletnek. (A rendi képviseletben is meghatározó volt ez a szempont, de nem kizárólagos. Amellett, hogy követutasítási rendszerben megjelent a megye [: az államjogilag/közigazgatásilag szegmentált terület] képvisellete, létezett még kollektív és személyes jogon ellátott képviselet is.) Ez vezetett a megyehatárok és az etnikai közösségek közelítésének gondolat kísérleti szinten való felvetéséhez a Kiegyezés(ek) környéki politikai elméletekben, ám „mindenkire (: minden közösségre) kötelező érvénnyel bíró döntéssé” (ami, Parsons nyomán, a politika alrendszerének fő funkciója a rendszerelméletben) soha nem vált. Felveti viszonyt az állam területi szegmentálódásának társadalomelméleti szempontú megalapozását: A tradicionális uralom idején a térelhatárolás a forma szimbolikus síkján az uralkodó kegyének, tartalmi dimenzióját nézve – a politikai programok szintjén – aktuális érdekeinek volt a függvénye. (Ehhez próbáltak legitimációs keretet biztosítani a rendek és a koroná(k)hoz tartozó [területi]egységek történeti jogai: ha azokon belül maradtak, az alattvalók szemében legitimnek számított az uralom, ha átlépték őket, akár lázadhattak [: ez főleg tiltakozást jelentett] is ellenne.) A képviseleti elvre épülő uralom legitimációs bázisa eltolódott. A korábbi alattvalókból választójoggal bíró „szuverenitáshordozók” lettek. Ilyetén az állam belső térelhatárolásának a szerepe felértékelődött. Mind az egész, mind a részek szintjén megjelent az elsődleges politikai többség megteremtését célzó törekvés.

Az egész tekintetében az elsődleges többség megteremtését a centralizációs politikai programok voltak hivatottak megjeleníteni. A részek szintjén pedig ugyanazon, az állam adott kereteit elfogadó, szegmentációs törekvések, melyek a föderalizálás és a regionalizmusok alakjaiban öltöttek diszkurzív testet. (Amire – normál esetben – a nyilvános megvitatására [: politikai elméleti kihordására] nem kerülhetett sor, az egy harmadik típusú térelhatárolás, a szecesszió volt.) Az első sajátos módon valósult meg a Habsburg Birodalomban: a Kiegyezések rendszerével létrejött egy államjogi/történeti legitimitásra alapozott duplán kettős szerkezet, az Osztrák–Magyar és a Magyar–Horvát dualista államalakulat, ami a föderalizmus egyedi formájának tekinthető. A térszegmentáció további, kevesebb

szuverenitás-elemmel együtt járó programja, a regionalizmus formális megysítésének felvetése nem járt sikerrel. Az áruhás Vajdaság-diskurzus ugyan folytatódhatott, mint a szerb etnokulturális közösség politikai programja, de a jó fél évszázadon át fennálló államrenden nem tudott változtatni. Amolyan minimális célként része maradt a szerb politikai elméleteknek, de reálisan már nem számolhattak vele. Helyette a szerb politikai érdekek etnikai pártokba való koncentrálása és azok közösségi kommunikálása (: a sajtóépítés) zajlott. Illetve egy – az adott körülmények között nyilvánosan meg nem vitatható –, majdan elérendő cél, az elszakadás mikéntjének tervezgetése folyt még a vendéglők titkos szobáinak mélyén.

Fontosnak tartom itt még megemlíteni, hogy a fenti térelhatárolási törekvések nem oldják meg a hatalom e kikülönülési szint mellett adott (: a többségi elvű képviselőre épülő) formájának mélystruktúrájából fakadó anomáliákat.²¹

3. A délszláv államalakulatok viszonya a Vajdaság-diskurzushoz

Az Osztrák–Magyar Monarchiában nyilvánosan fel nem vethető harmadik szegmentálódási mód, az elszakadás, az első világháború végével vált államszervezési realitássá a Kárpát-medencében élő szerbség számára. A radikális térszerkezeti átalakítások általában is inkább kapcsolhatóak intenzív társadalmi konfliktusok (: háborúk és/vagy forradalmak) végkifejletéhez, semmint tárgyalásos úton eredményre vezető politikai küzdelmek záróaktusaihoz. (A Kiegyezés ebben a tekintetben inkább számít kivételnek, mint szabálynak.) Az etnikai alapú térelhatárolási törekvések azonban, ahogy arra az előző fejezet végén utaltam – hacsak nem vezetnek homogén területei egységek kialakításához –, nem oldják meg a képviselői elv belső ellentmondásaiból táplálkozó feszültséget: az elsődleges többség szükségszerű megteremtésének problémáját. Márpedig az első világháború lezárása szinte sehol sem eredményezett ilyen, az uralom adott formája mellett megnyugtatónak tekinthető, etnikailag homogén államalakulatokat. A délszláv egységállamok története is azt támasztja alá, hogy az etnikai alapú térelhatárolás csak a strukturális anomália alsóbb szinten történő, további fraktálosodását²² képes végbeinni.

3.1. Látens Vajdaság-koncepciók (2): a 20. század első felének elsődleges többségi vetülete

A Szerb–Horvát–Szlovén- királyság létrejöttével a Vajdaság-diskurzus – a politikaalkotás és az államjog terén – ismét a latencia állapotába került. Az új államalakulat fő feladata ezekben a dimenziókban a délszláv elsődleges többség biztosítása és az ehhez szükséges politikai program megalkotása (centralizáció, decentralizáció, föderalizáció) volt.²³ Az új államberendezés létrehozásából az implicit Vajdaság területén kimaradt olyan etnokulturális közösségrészek, mint a magyarok, németek, románok akkor sem szólhattak volna bele lényegileg az események alakulásába, ha történetesen – és történelmileg atipikus módon – kikéri véleményüket a területnek az új államrendbe való betagozódási módját illetően. A terület hovatartozása nem ott és nem akkor dőlt el. Az azt szimbolikusan legitimálni kívánó olyan aktusok, mint a Szerb Nemzeti tanács újvidéki összeülése 1918 késő őszen azt lényegében nem befolyásolták, ugyanakkor megjelenítették a regionalizmus formájában fel-felbukkanó politikai program eredeti tartalmát: a Szerb Vajdaság a szerbek (: délszlávok) Vajdasága, ahol a nem délszláv közösségeknek nem osztanak szerepet²⁴ a politikai intézményrendszer kialakítását szolgáló alkotmányozási procedúrák során.

A felvetődött térelhatárolási javaslatokból kiténik, hogy azok mindenekelőtt a délszláv elsődleges többség alsóbb szinteken való biztosítását tartották szem előtt. Az implicit Vaj-

daságot érintő javaslatokból is kiolvasható ez a törekvés, amely az amúgy délszláv kulturális egységet biztosítani kívánó elképzelések főáramával szemben, pl. a radikális párti Protićnál nyert megfogalmazást. Ő csak a Bánságot – amelynek az SZ–H–Sz-királyságnak juttatott része szerb relatív többségű volt – irányozta elő önálló területi egységként, míg Bácskát összevonta volna Szerémséggel.²⁵ A Vajdaság explicit módon csak az ún. Nemzeti Klub, lényegében esélytelen, radikálisan föderalizáció-barát elképzeléseiben jelent meg.²⁶

Az elsődleges többséget biztosítani kívánó időszak olyannyira elnyúlt, hogy még a királyi diktatúra 1929-es közigazgatási reformja során, az ún. bánságokra alapuló térszerkezet kialakításánál létrehozott Dunai terület is csak néhány, a történelmi Észak-Szerbia nyugati határ régióit képező területnek az implicit Vajdasággal történő egybe olvasztása révén tudta biztosítani az abszolút délszláv mellet az immár elvárt relatív szerb többséget.²⁷

A fentiek tükrében kijelenthető, hogy a két világháború közötti délszláv állam térstruktúrája jól szemlélteti az elsődleges többség megteremtésére sarkalló strukturális készítő erejét a többségi képviselő elvén alapuló hatalmi formának. Gulyás László korábban idézett, a délszláv térség közigazgatási térszerkezetének történeti vizsgálata alapján levont konklúzióját politikaelméleti szinten is érvényes módon úgy lehet általánosítani, hogy a területi térfelosztás kérdése – az állam belső struktúráinak kialakítása – a többségi képviselő hatalomformájának megjelenésétől napjainkig összefonódott a nemzeti kérdésekkel. Így a regionalizáció és a regionalizmus folyamatait az egyes nemzeti érdekek irányítják. A konklúzió keretfeltételeként fontosnak tartom kiemelni, hogy a regionalizációs folyamatok az 'elsődleges többség' a regionalizmusok pedig a magukat területileg is megjeleníteni kívánó ún. 'politikailag releváns kisebbségek'²⁸ törekvéseit kifejező politikai programok részeként kerülnek kidolgozásra.

3.2. A Vajdaság pseudo-autonómiája a titói korszakban

Az regionalizáció formájában megjelenő (de)centralizáció is képes létrehozni az etnikai alapú térelhatárolási kísérletekkel alakilag azonosnak tűnő szegmentációs formákat. Ilyennek tekinthető a bécsi udvar Szerb Vajdaság és Temesi Bánság néven ismert alakzata a rendi képviselő visszaszorulásának korából, és ilyen volt a titói Jugoszlávia Vajdaság-alakzata is. Ez utóbbi politikaelméleti szempontból azért sem tekinthető azonosnak a korábban elemzett formakísérletekkel, mert a létrehozását (: programját) lehetővé tevő hatalmi forma egy, állampárti irányításra épülő ún. pseudoképviselő. A Vajdaság közigazgatási lehatárolása és a sokat vitatott, 1974-es alkotmány által biztosított autonómiája azért sem tárgyalható a regionalizációk és a regionalizmusok fentebb értelmezett vonulatával párhuzamosan, merthogy a már korábban elemzett, a stratégia cselekvések eredményei közé sorolt 1849-es bécsi próbálkozással mutat rokon vonásokat.²⁹ Azzal, hogy kialakítása a stratégiai cselekvések – a politikai elméletek bevett értékeléseivel ellentétben – „rejtőzködő” eseteinek sorába tartozik: a (politikai/hatalmi) manipuláció eklatáns példája.

A szocialista Vajdaság, a korabeli politikai rendszer deklarálta önleírás (: ideológia) ellenében, soha sem volt az ott élő 'népek és nemzetiségek testvériségének és egységének' problémamentes térbeli megvalósulása. Politikaelméletileg még akkor sem lehetett volna azzá, ha a „forradalmi átalakulás” nem nyomta volna rá a létezett szocializmusokat jellemző szimulakrum-bélyeget. Már csak azért sem, mert a háború alatti és az azt követő népességmozgásokkal sikerült elérni azt, amit a két világháború közti időszakban nem: a terület egészét illetően a délszláv abszolút többség megteremtését.³⁰ Azaz az 1948 utáni Vajdaság már koránt sem rendelkezik a terület egészének etnoregionalizálásához szükséges belső kisebbségi arányokkal. A délszláv elsődleges többség ekkor már a hatalom többségi képviselően alapuló elvének fenntarthatóságához elegendő mértékben volt biztosított. Csak

éppen nem tudott ebben a formában érvényesülni, mert az állampárti politikai dominancia felülírta a társadalom addigi differenciálódásának, ha megkésettnek is tekintendő, ám addig majdhogynem töretlen menetét.

Ebben az írásban nincs mód a korabeli állapotot jellemző politikai ideológia (ez időben nyilvánosan csak egy, a hivatalos politikai elmélet létezett, bá az a szocialista blokkon belül variánsokra bomlott is, s olykor, ezt Jugoszlávia is példázza, markánsan el is tért a szovjet modell által leginkább megközelített ideáltípustól) részletes elemzésére. Most csak annyit szeretnék megjegyezni, hogy ennek egyes elemi átmentődtek a poszt-szocialista korba.

A titói tér-manipuláció lényege abban rejlett, hogy miközben az ideológia szintjén a közösségek (: nemzetek³¹ és nemzetiségek) egyenjogúságát deklarálta a funkció szintjén e térelhatárolással is az elődleges többségen belüli szerb dominanciát próbálta meg (időlegesen) ellensúlyozni.³² Azaz ez a tér-manipuláció is rendelkezett etnikai dimenzióval. Csak éppen a többségi képviselet elvének érvényesíthetlensége helyezte más, az eddig értelmezettektől eltérő formatörténeti kontextusba.

4. A délszláv elsődleges többség önfelszámolásának hatása a Vajdaság-diskurzusra

Az 1989 és 2008 közötti időszak Jugoszlávia, s az azt megalapozó délszláv elsődleges többség önfelszámolásáról szólt. E folyamatot nem volt képes a politika ezzel párhuzamosan újra kikülönnölni próbáló³³ kódja (hatalmon lenni/ellenzékbe kerülni) saját hatáskörén belül tartani. A tét nem más volt, mint – ha eltekintünk az észak-nyugati (: Szlovénia) és a délkeleti (: Makedónia), a délszláv többségtől való leválaszthatóság tekintetében homogén végektől – a politikaelméletileg az elsődleges többségekhez tartozó tényleges döntéshozatal visszaszármaztatása a köztársaságonkénti nemzeti többségek politikaalakítói kompetenciájába. Nem maradt más, mint az ilyenkor bevált erőszak.³⁴ Az etnikailag homogén területek nyílt erőszak³⁵ révén történő „előállítás” vezérelte a korabeli politikai gondolkodást. Ez volt a számukra a Nyugat-Balkán újraosztásának kontingencia³⁶-feltétele:

„[...] az államok kialakulásakor az állam létét nem belső tényezőkre hivatkozva igyekeztek legitimálni [...], hanem a nemzetközi elismertetésen volt a hangsúly, vagyis azon, hogy bizonyítsák, az állam valóban képes az erőszak monopóliumát érvényesíteni egy meghatározott területen.”³⁷ Brunczel Balázsnak a luhmanni politikaelmélet társadalomelméleti vonatkozásait továbbbővítő fejtegetése itt is érvényes.³⁸ Ne legyenek illúzióink: ha a vizsgálat tárgyául választott térségnek az előző fejezetben felmutatott homogenizálása már nem játszódott volna le a 20. század közepén, akkor a Vajdaságnak sem lett volna esélye kimaradni az új, immár leegyszerűsödött (nemzeti) elsődleges többségek megteremtéséért folytatott tisztogatásokból. (Hogy a kisebbségek elűzésének gondolata csak a Szerb Radikális Párt részéről merült fel nyílt politikai programként ezen a területen, az azzal magyarázható, hogy a hatalom megragadásához/megtartásához – ott és akkor – nem volt erre szükség.)³⁹ Ugyanakkor „helyreállt” uralmi forma szimbolikus lépéseként értelmezendő az ún. ’joghurt forradalom’, minek során Milošević, frissen megválasztott szerb köztársasági elnök, felszámolta (igazából csak kiüresítette: el/megvonta hatásköreit/jogait) a Vajdaság titói korszakban megszerzett autonómiáját, s ezzel vissza/beintegrálta a térséget a Szerb (akkor még tag-) Köztársaságba.

5. Etnikai és a gazdasági alapú regionalizmusok a Vajdaságban

Az eddig tárgyalattól eltérő jelenségek látszanak kibontakozni a 2000. október 5-i szerb rendszerváltoztatás óta eltelt idő alatt. Közülük a markánsabb, a Vajdaság gazdasági alapon történő újra regionalizálását⁴⁰ politikai programmá emelő törekvés abban tér el leginkább a korábbi trendtől, hogy az etnikai dimenzió csak a program diszkurzív legitimálásánál, ill. illegitim eszközként való tárgyalásánál jut szerephez. Hogy ez észlelhetővé váljon, el kell különíteni a Vajdaságon belüli kisebbségek politikai autonómia törekvéseit (területeket és perszónálisakat egyaránt) a Vajdaság, mint térség gazdasági elkülönülési törekvéseinek politikai vetületeitől. A dolog nem egyszerű – lévén a két program a politikai elméletek által dominált diskurzusokban (: közvélemény formálása során) többször is összekeveredik. És ez nem mindig történik minden hátsó szándék nélkül.

Az én hipotézisem mégis az, hogy a szereplők itt egy szisztematikusan eltorzított kommunikációs szituáció⁴¹ hálójában vergődnek.

5.1. A Vajdaság és a kisebbségek

A szerb közösségi szuverenitás államjogilag 2006-ban, Montenegrónak az aszimmetrikus államszövetségből való kiválása nyomán, de jure viasszasorult a titói kvázi-föderalista hatalomgyakorlás által a Szerb Köztársaság számára előlátott térelhatárolási keretek közé. A szegmentálódás azonban itt nem fejeződött be. Az 1999 óta de facto e szuverenitás hatálya alá nem tartozó Koszovó 2008-ban kikiáltotta függetlenségét. Ez a kollektív tapasztalat nyomja rá bélyegét a 2000 októberében lezajlott, a megkésett rendszerváltást követően az ún. október 6-ai⁴² folyamatokra.⁴³ A programok szintjén meghatározó törésvonallá a 2003-as konszolidációt követően a Koszovó-/Európa-pártiság vált. Az elsődleges többség és az aktuális (: kormányképes) többség ebben a szegmensben való „eltérése” felértékelte a szerbiai releváns kisebbségek politikai szerepét.⁴⁴ Kezdetét vette egy politikai játszma, minek során az Európa-barát tömörülésnek folyamatosan engedményeket kell tennie a hatalma biztosításához szükséges kisebbségi támogatás megtartása érdekében. Közben, még ha akarna, se mehetne túl messzire a kisebbségek területi szegmentálódási követeléseinek biztosítását illetően: azzal a Koszovó-szindróma – amúgy nem reális – megismétlődését erősítené fel a politikai elméletek (: programok) harcában.

A fenti folyamat értelmezésénél nem szabad megfeledkezni arról a korábban már részletesebben bemutatott körülményről, hogy a Vajdaságban 1948 óta délszláv, 2000 óta pedig – a posztjugoszláv fegyveres térelhatárolási események menekült- és kivándorlási hullámainak is köszönhetően – szerb abszolút többséggel kell számolni a térség regionalizmusra apelláló politikai elméleti próbálkozásainak. Azaz az etnikai alapú térelhatárolásnak ezen a szinten nincsen formaelméleti alapja. A Vajdaságban jelenleg olyan, területileg is releváns tömbben élő (helyi többséget alkotó) kisebbségek találhatók, mint a magyarok, a montenegróiak (!) és a szlovákok. Az ő eseteikben lenne csak teoretikusan értelme a további, etnikai alapú területi szegmentációnak. Az aktuálisan létező közigazgatási egységek (: községek [a magyar járásnak megfelelő téregység]) pusztán a magyarok esetében terjednek túl egy-egy helyi kompetenciákkal bíró egységen, így a Vajdaságon belül ma, legfeljebb magyar területi autonómia-törekvésekről, egy magyar autonóm körzet kialakításáról lehet reálisan is szó.⁴⁵ Ezt kitartóan és következetesen csak a tényleges tartományi hatalommegosztásban⁴⁶ be nem kapcsolódott magyar pártok programjai képviselik.⁴⁷

5.2. A statútum-vita

A Vajdaság és a regionalizmus viszonyát Szerbia potenciális EU-csatlakozása helyezte távlatilag releváns új kontextusba.⁴⁸ Ez erősítette fel a pszeudo-autonómia tapasztalatára hivatkozó szerb regionális törekvéseket egy koherens politikai és gazdasági értelemben egyaránt kompetenciákkal bíró térforma újragondolására a történeti hagyományokkal, s ennek nyomán jelentős identitásképzési potenciállal rendelkező észak-szerbiai területen. Ez azonban magát nem elsősorban a szerb elsődleges többségtől kívánja elkülöníteni, hanem – azon belül maradván – kíván a régiónak jobb pozíciókat (gazdaságiakat, s az ezt szavatolni hivatott politikai-/közigazgatásiakat) kivívni egy majdani, illetve részben már folyó, területi versenyben.⁴⁹ A Vajdaság így még a történelmi bázisként a Bánságra építő Nyugat-román régióval is jó eséllyel vehetné fel középtávon a versenyt, hiszen a hasonló identitáskonstrukciók mellett a legitim regionális képviselőt korszakokon átívelő tapasztalata is segíti az önazonosság megteremtésének kontingencia-folyamatát.⁵⁰

Am a racionálisan belátható előnyöket egyelőre ellensúlyozzák a Vajdaságra is rávetít, alaptalan, félelmek. Meglátásom szerint itt nem arról van szó, hogy – mint a titói korszakban – a hatalom/elsődleges többség egyes szereplői manipulálni próbálnák a többieket. Szinte mindegyik résztvevő teljes meggyőződéssel (: hitelesen és politikailag racionálisan) képvisel olyan téveszméket, amelyek politikaelméleti szinten nem indokolhatóak: az ún. nemzeti vonal (a Koszovó-pártiak) azzal (is) indokolják álláspontjukat (a centralizált Szerbia politikai programját), hogy az etnikai regionalizmusok térnyerése Szerbia feldarabolásához (: további szecesszióhoz) vezet.⁵¹ Ennek az önmegtévesztő regionalizmus-értelmezésnek a formaelméleti megalapozatlanságát próbálta meg levezetni a jelen írás. A Vajdaság-diskurzus elsődleges többséghez tartozó másik része, az Európa-párti tömb regionalizmust követelő része pedig akkor téved az ún. kommunikatív cselekvés látszatának ingoványára, amikor azt képzei (: hiszi és vallja), hogy a Vajdaság autonómiájának a 'visszaállítás' azonos a kisebbségek regionalista törekvéseinek kielégítésével.⁵² A harmadik oldal, a vajdasági kisebbségek Vajdaság-diskurzushoz való viszonyulásainak a bemutatása külön tanulmányt igényel.

6. Összegzés

A fentiek alapján talán már átlátható, hogy miért nem szerencsés az etnikai alapú térelhatárolási törekvéseket (: az etnoregionalizmusokat) összekeverni a megtévesztésre építő pszeudo-regionalizáció és a politikán kívüli (: externális) lehetőségek kiaknázását megcélzó gazdasági regionalizmus alakilag homoním, de politikaelméletileg jól elkülöníthető formáival egybemosni. Ha ez az értelmezést illető differenciálás nem történik meg, illetve nem válik általánosan ismertté, akkor nem meglepő, hogy a saját programjaikat érvényre juttatni kívánó politikai elméletek alkalmi és stratégia szövetségeibe a megnyilatkozások szintjén is bekapcsolódó amúgy kompetens közéleti szereplők továbbra is a Habermas által szisztematikusan eltorzított kommunikációnak nevezett viszonyhálóban vergődnek. A tudomány, így a politikaelmélet is csak annyit tehet, hogy levezetéseivel megpróbálja irritálni (: jobb belátásra bírni, megalapozottabb álláspontok [: programok] kialakítására sarkallni) a politikai elméletek világainak a cselekvőit (politikussokat, médiamunkásokat). Ha többre vágyna, maga is részesévé válna a külsőleg megfigyelni hivatott részrendszernek.⁵³ Nem mard más számára, mint felvállalni a saját nézőpontját: még akkor is, ha e másik szituációból többet érthetne. Az a (b) több, itt (a) kevesebb.

JEGYZETEK

1. A luhmanni alapvetésű politikaelmélet/politikai elmélet megkülönböztetésnek a magyar tudományos diskurzusban való továbbvitelét lásd: Brunzel Balázs (2010): *Modernitás illúziók nélkül*. L'Harmattan, Budapest, 273., illetve Karácsony András (2000): *A politika kommunikációelméleti megközelítése* Niklas Luhmann munkáiban. = Szabó Márton (szer.): *Beszélő politika*. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete. Budapest, Józsefvég Műhely Kiadó, 103–110. o.
2. A világállam lehetőségességének taglalásától most eltekintek. A fogalom használatát itt az teszi indokolttá, hogy a rendszerelvű társadalomelmélet egymásra épülő, hálózatszerűen egybekapcsolódó terminuskészletén belül ez a politikai szegmentálódást a reáliák síkján is megjelenítő állam duális kiegészítő eleme, amelynek a szocialitás egyéb dimenzióiban részrendszeri szinten is léteznek világ- előtagú olyan párhuzamos megfelelői, mint pl. világgazdaság vagy a világtársadalom. (Az állam fogalmának a luhmanni társadalomelméletre alapozó lehetséges megközelítéseit lásd: Cs. Kiss, 2009.)
3. Lásd Pap Tibor (2009): *A Szerb Vajdaság, mint politikai cél/eszem kialakulása, formálódása, s a róla folyó diskurzusok 1848 és 1867 között* = Közép-európai Közlemények 2009/2–3., No 4–5., 55–57. o.
4. A közösségi programként felvetődött területi szegmentálódási forma-kísérletek sorát 1789-ben a Temesvári Szábor nyitotta meg, ám az itt megfogalmazott célt, Tököli Száva nyugalomra intó szózata nyomán, nem sorolták a kivitelezendő/kivitelezhető dichotómia által itt leírt politikai programok közé. Lásd Heka László (2005): *Szerbia állam- és jogtörténete*. Bába, Szeged, 244.
5. Lásd Pap Tibor (2010): *Szerb próbálkozás a Bánság kikerekítésére: egy az 1860-as évekből való etnikai alapú területkikülönítési terv társadalomelméleti vonatkozásai* = Közép-európai Közlemények 2010/2., No. 9, 87. o.
6. Krestić Đ., Vasilije (2003 [1980]): *Istorija srpske štampe u Ugarskoj*. (A magyarországi szerb sajtó története.) Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Belgrád, 612.
7. Popov, Dušan (1983): *Srpska štampa u Vojvodini (1918–1941)*. (A vajdasági szerb sajtó 1918 és 1941 között.) Matica srpska, Újvidék, 520.
8. A reflektáltság többnyire csak a statisztikai eszközökkel is operáló Vajdaság-feldolgozásokban jelenik meg [Đurđev, Branislav, S. (1995): *Posleratno naseljivanje Vojvodine*. (A Vajdaság háború utáni betelepítése.) Újvidék, Matica srpska, 202., illetve Đurić, Slobodan (1996): *Broj stanovnika Vojvodine*. (A Vajdaság lakosságszáma.) Újvidék, Matica srpska, 135.], ahol annak hiánya a népesedési tendenciák bemutatását ellehetetlenítené.
9. Gulyás László (2010): *Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában*. = Közép-Európai Közlemények, 2010/1, No. 8., 114. o.
10. Lásd Krestić, Vasilije Đ. (2008): *Vojvodani i Vojvodina pre devedeset godina i danas*. (A vajdasági és a Vajdaság 90 évvel ezelőtt és ma.) = *Letopis Matice srpske*, 2008/6. (decemberi szám). 1414–1420.
11. A két, paradigmatiszta státusra törő német társadalomszemlélet sajátos, egymás részeredményeit a saját elméletbe beépítő „vitáját” a Balogh István–Karácsony András szerzőpáros közelítésében a Német társadalomelméletek c. kötet mutatja be. (V. ö.: Balogh István–Karácsony András (2000): *Német társadalomelméletek. Témák és trendek 1950-től napjainkig*. Budapest, Balassi, 76–97. o.)
12. Hogy ez az irritáció mennyiben marad meg a saját részrendszerének logikájánál (ez esetben az igaz/hamis bináris kódoltságánál), s mennyiben képes „áthatolva” a részrendszerek határain, interpenetrációs hatást kifejteni, abba itt nincs mód belebocsátkozni.
13. V. ö.: Luhmann, Niklas (2002): *Die Politik der Gesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt a. M. 404. 14–17.
14. A szerb politikai elméleti hagyományok vonatkozó fejezetei szerint a koszovói szerbséget éppen egy ilyen területet a kilátásba helyező, de azt közelebből meg nem határozó, uralkodói ígéret bírta rá a nagy vándorlásra a 17. század végén. Ezt kívánták a 18. században, ill. a 19. század közepén némi aszinkronia mellett, jogilag is rögzíteni. [V. ö.: Karácsony András (2000): *A politika kommunikációelméleti megközelítése* Niklas Luhmann munkáiban. = Szabó Márton

- (szer.): Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete. Budapest, Jószöveg Műhely Kiadó, 98. o.]
15. Értelmezésemben próbálok eltekinteni a politikai elméletek hagyománya által e hatalmi formaváltást célzó magyar erőfeszítés következményeinek értékítéletekkel való felruházásától. Az eredeti társadalomelméleti szemlélet szerint egy-egy ilyen határmegvonás önmagában nem rendelkezik értékdimenzióval, azzal az értelmezés (a megfigyelés szintjétől függően: legyen az külső [társadalomelméleti, vagy belső politikai elméleti, azon belül is kortárs önmegfigyelés]) ruházódik fel.
 16. Pap Tibor (2010): Szerb próbálkozás a Bánság kikerekítésére: egy az 1860-as évekből való etnikai alapú területkikülönítési terv társadalomelméleti vonatkozásai = Közép-európai Közlemények 2010/2., No. 9, 82–83.
 17. Habermas definíciója szerint: „az ellenlábas döntéseire gyakorolt hatások” méretik fel/le általa. [V. ö.: Habermas, Jürgen (1994): A cselekvésracionális aspektusai. = Uő Válogatott tanulmányok. Atlantis, Budapest, 244.]
 18. Lásd 16. lábjegyzet.
 19. V. ö.: Sarnyai Csaba Máté–Pap Tibor (2010a): The formation and transformation of the minority- and regional institutional system in Serbia of the new millennium = Geografica Timisiensis, vol. XIX., No. 1/2010. 78.; illetve Sarnyai Csaba Máté–Pap Tibor (2010b1): Perszonális autonómia és/vagy nemzeti tanácsok a Vajdaságban (1.) (Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina [1.]) = Magyar Szó (Kilátó), 2010. július 17–18., szombat–vasárnap, 23.
 20. V. ö.: Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. 23–40.)
 21. V. ö.: Sarnyai Csaba Máté–Pap Tibor (2010b3): Perszonális autonómia és/vagy nemzeti tanácsok a Vajdaságban (3.) (Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina [3.]) = Magyar Szó (Kilátó), 2010. július 31–augusztus 1., szombat–vasárnap, 24.
 22. Fraktálosodáson itt az értendő, hogy a létrejövő önhasonló téralakzatok megismétlik a felsőbb szintű egységekben már tapasztalt ellentmondásokat: a közösségek képviselete ezekben sem lesz problémamentes, legfeljebb a többség/kisebbség pozíciók íródnak újra.
 23. V. ö.: Janković, Dragoslav–Mirković, Mirko (1997): Državnopravna istorija Jugoslavije. (Jugoszlávia államjogi története.) Belgrád, Draganić, 458. 344–345.)
 24. Ennek legitimálására az optálás lehetősége szolgált diszkurzív keretül a korabeli délszláv politikai elméletekben: akik – elvben – elhagyhatják a pályát, azok ne is vegyenek részt a szabályok kialakításában!
 25. Hogy mennyire nem esett egybe ez a részeiben a történelmi Vajdaságra is apelláló elképzelés a közgondolkodás meghatározó irányával, azt mi sem szemlélteti jobban, mint hogy Protićot kizárták a Radikális Pártból (Janković–Mirković, 1997, 346.).
 26. Lásd Janković–Mirković (1997): 347.
 27. V. ö.: Gulyás László (2010): Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. = Közép-Európai Közlemények, 2010/1, No. 8., 108–116. 110.
 28. Egyaránt ide értendők a nemzeti és az etnikai kisebbségek. Ugyanakkor, a Kárpát-medencén túlra tekintve, meg szeretném jegyezni, hogy némely európai térségekben ezek a politikailag releváns kisebbséget képező nemzeti és etnikai közösségek (baszkok, dél-tiroliak, katalánok) legújabb kori szegmentációs törekvései a politikai diskurzusuk átalakulása következtében a harmadik lehetőséget illetően is megfogalmazhatóak immár a mindenkire kötelező döntés meghozatala által vezérelt politika részrendszerén belül is kezelhető, egy majdani térfelosztás kiszakadás-ként vizionáló formában. Azaz a szecesszió bekerült az ún. ’morálisan neutralizált’ (lásd Karácsony, 2000, 97.) programelemek közé.
 29. V. ö.: Gulyás (2010): 112.
 30. A háborús veszteség, a kitelepítés és a kolonizáció egyenlegének alakulását lásd: Đurđev (1995): 59–61.
 31. Az eredetileg használt toposszá vált terminus („narod i narodnosti”) első tagja, a „narod” fordítható népnek és nemzetnek is.
 32. V. ö.: Habermas (1994): 246.
 33. A baloldali ihletésű társadalomkritika helyreállító forradalmakról, a konzervatív, de versenytársra meglátásait saját fogalomkészletében részben szintén beépítő luhmanni rendszerelmélet pót-

lólágos kikülönülésekről beszél a szocialista blokk rendszerváltoztatási próbálkozásai kapcsán. Előbbi fogalomhasználatát kommentálva: van mit helyreállítani, már ha a radikális baloldali társadalommérnökség (: forradalom) hatásaira utalnak, s nem igazán van mit, ha az azok előtti állapot térségbeli képviselői rendszereik differenciáltsági szintjeire gondolunk. Akkor inkább lenne helyén való a modernitás habermasi befejezetlen programjának úttévesztéséhez visszatérni, s végig vinni azt, bár azt – én ízlés- és értékítéletem szerint – szerencsésebb lenne a luhmanni „szociológiai felvilágosodás” (V. ö.: Brunczel, 2010, 274.) vezérfonala mentén, illúziók nélkül pótolni a lemaradást.

34. Karácsony alapján a luhmannita társadalomelméletben a temporalizálódott erőszak a politika alrendszerét csupán potenciálisan hivatott/képes – ameddig nem használják – szabályozni: „A mindenkor itt és mostban az erőszak nincs közvetlenül és valósan jelen, hanem csak lehetőségként, ám lehetőségként éppen azért képes funkcióját teljesíteni, mert a múltban már alkalmazták, s a jövőben alkalmazható.” (Karácsony, 2000, 92-93.)
35. Az olyan burkolt erőszakformákra, mint a nyelvi asszimiláció, a migrációra való készítés nincs mód kitérni.
36. L.: Karácsony: Kontingencia = önvonatkoztatásban rejlő paradoxon. (Karácsony, 2000, 90.)
37. Lásd Brunczel (2010): 255.
38. Ahogy lényegi a Vajdaság-diskurzusok értelmezését tekintve az ezt követő mondat Luhmann-interpretációja is: „Azt pedig, hogy az államok határai miért esnek többnyire egybe a nemzeti-ségi határokkal, Luhmann azzal magyarázza, hogy a kötelező érvényű döntések elfogadtatását megkönnyíthetik bizonyos földrajzi, kulturális vagy egyéb tényezők, melyek közül az egyik legfontosabb a közös nemzeti hovatartozás.”
39. Miloševićnek elég volt a választási földrajz eszközét bevetnie. Az albánok „beszámított” távolmaradása mellett, néhány bácskai kisebbségi térségnek a bánsági területhez történő átsorolásával sokáig család nélkül is tudta hoznia kívánt eredményt. (Azóta sem kerültek teljesen vissza a Bácskához – az úgy „napirenden van’.)
40. Nagy Imre (2007): Szerbia gazdasági-társadalmi helyzete. I. m.: Nagy Imre (szerk.): Vajdaság. Pécs–Budapest. MTA RKK. Dialóg Campus Kiadó. 29–75.
41. Habermas (1994): 246.
42. Október 6. a szerb politikai közgondolkodás mediatizált formájában az elhalasztott lehetőségek (a pótlólágos kikülönüléssel el nem ért, vagy csak késve megvalósuló intézmények és gyakorlatok) szimbóluma.
43. Lásd Sarnyai–Pap (2010b3).
44. V. ö.: Sarnyai–Pap (2010a): 81-82.; (2010b4).
45. A 2008-as választások idején rövid időre összeálló Magyar Koalíció autonómia tervezetének része volt egy ilyen, a Magyar Autonóm Körzet (MAK) létrehozást célzó elképzelés is: „A Magyar Koalíció síkra száll azért, hogy számos európai országhoz hasonlóan, a regionalizáció alulról felfelé építkező modellje alapján kerüljön Szerbiában is bevezetésre a regionális önkormányzati rendszer. Konceptiónk értelmében a választott képviselő-testülettel, a testület által megválasztott végrehajtó szervvel, önálló vagyonnal és saját bevételekkel rendelkező regionális önkormányzat létrehozásáról, illetve ahhoz való csatlakozásról a régió választópolgárai népszavazás útján döntenek. A Magyar Koalíció határozott célja egy szabadkai székhelyű régió, a Magyar Autonóm Körzet megteremtése, amely Ada, Csóka, Kishegyes, Magyarakanizsa, Óbecse, Topolya, Törökkanizsa és Zenta községeket és Szabadka Városát ölelné fel. Az így létrejövő magyar többségű multietnikus régió ötvözné a magyar közösség etnikai alapú területi autonómia iránti igényét a modern európai regionalizmus eszméjével. A Magyar Autonóm Körzet létrehozatalának folyamatában a körzethatár mentén, a különböző községekhez tartozó települések – a helyi lakosság népszavazáson kinyilvánított érdekeinek megfelelően – csatlakozhatnak a Magyar Autonóm Körzethez tartozó valamely helyi önkormányzathoz.” (Magyar Koalíció, 2008, 5–6.)
46. Emlékeztetőül: Milošević csak kiüresítette, de formálisan soha nem számolta fel a tartomány autonómiáját, így annak volt a rendszerváltás első, ún. illiberális szakasza alatt is választott képviselője és (kvázi) végrehajtó szerve is, csak éppen hatásköre nem igazán akadt.
47. Ennek a kisebbségi helyzet és a kisebbségpolitika (: -tervezés és -menedzselés) terén meghatározó okairól és lehetőségeiről most nincs elég helyem értekezni.

48. Az álláspontokat a következő kiadványok reprezentálják: Jovanov, 2005; Vukadinović-Samardžić, 2005.
49. V. ö.: Majoros András (2009): A többszintű területi együttműködés lehetőségei és akadályai. A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió esete. Budapest, EÖKIK, 103. <http://www.eokik.hu/data/files/162882905.pdf>, l. d.: 2010. 05. 19.
50. A Dél-Alföld ebben a két szegmensben komoly, az identitást tekintetében kiküszöbölhetetlen hátránnyal indul.
51. Ennek közérthető (: mediatisált) kifejezési formát is igyekeztek adni: „A Vajdaság statútuma – Szerbia elárulása. Állítsd meg a szecesszionizmust!”, L.: http://www.youtube.com/watch?v=iqBU4OqffdE&feature=player_embedded l. d.: 2010. 05. 26.
52. V. ö.: Sarnyai–Pap (2010b5): 5.2. fejezet.
53. Amiről – Karácsony Luhmann interpretációjában: „[...] a tudós talán többet tud mondani a politikusnál, de kevesebbet ért belőle.” (Karácsony, 2000, 108.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A MAGYAR KOALÍCIÓ AUTONÓMIA KONCEPCIÓJA (2008) = (VMDK/VMDP/VMSZ) http://www.vajdasagma.info/autonom/MK_autonomiakoncepcio_2008_03_17.pdf, l. d.: 2010. 5. 18.
- Balogh István–Karácsony András (2000): Német társadalomelméletek. Témák és trendek 1950-től napjainkig. Budapest, Balassi, 467.
- Brunczel Balázs (é. n.): Richard Münch Luhmannkritikája. <http://www.inco.hu/inco9/global/cikk4h.htm>
- Brunczel Balázs (2010): Modernitás illúziók nélkül. L'Harmattan, Budapest, 319.
- Cs. Kiss Lajos (2009): Niklas Luhmann politikaim államfogalma. = Pethő László–Karácsony András (szer.) Identitások. A 75 éves Bangó Jenő köszöntése. Jászberény, Jászsági Évkönyv Alapítvány, 137–158.
- Đurđev, Branislav, S. (1995): Posleratno naseljivanje Vojvodine. (A Vajdaság háború utáni betelepítése.) Újvidék, Matica srpska, 202.
- Đurić, Slobodan (1996): Broj stanovnika Vojvodine. (A Vajdaság lakosságszáma.) Újvidék, Matica srpska, 135.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt.
- Gulyás László (2010): Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. = Közép-Európai Közlemények, 2010/1, No. 8., 108–116.
- Habermas, Jürgen (1994): A cselekvésracionalitás aspektusai. = Uő Válogatott tanulmányok. Atlantis, Budapest, 223–257.
- Heka László (2005): Szerbia állam- és jogtörténete. Bába, Szeged, 244.
- Janković, Dragoslav–Mirković, Mirko (1997): Državnopravna istorija Jugoslavije. (Jugoszlávia államjogi története.) Belgrád, Draganić, 458.
- Jovanov, Dragomir (2005): Vojvodina – propadanje jednog regiona. (A Vajdaság – egy régió pusztulása.) Magánkiadás, Újvidék, 126.
- Karácsony András (2000): A politika kommunikációelméleti megközelítése Niklas Luhmann munkáiban. = Szabó Márton (szer.): Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete. Budapest, Józsefvárosi Műhely Kiadó, 86–112.
- Krestić Đ., Vasilije (2003 [1980]): Istorija srpske štampe u Ugarskoj. (A magyarországi szerb sajtó története.) Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Belgrád, 612.
- Krestić, Vasilije Đ. (2008): Vojvodani i Vojvodina pre devedeset godina i danas. (A vajdaságiak és a Vajdaság 90 évvel ezelőtt és ma.) = Letopis Matice srpske, 2008/6. (decemberi szám). 1414–1420.
- Luhmann, Niklas (2002): Die Politik der Gesellschaft. Suhrkamp, Frankfurt a.M. 404.
- Majoros András (2009): A többszintű területi együttműködés lehetőségei és akadályai. A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió esete. Budapest, EÖKIK, 103. <http://www.eokik.hu/data/files/162882905.pdf>, l. d.: 2010. 05. 19.

- Nagy Imre (2007): Szerbia gazdasági-társadalmi helyzete. I. m.: Nagy Imre (szerk.): Vajdaság. Pécs–Budapest. MTA RKK. Dialóg Campus Kiadó. 29–75.
- Pap Tibor (2009): A Szerb Vajdaság, mint politikai cél/eszem kialakulása, formálódása, s a róla folyó diskurzusok 1848 és 1867 között = Közép-európai Közlemények 2009/2–3., No 4–5., 50–63. o
- Pap Tibor (2010): Szerb próbálkozás a Bánság kikerekítésére: egy az 1860-as évekből való etnikai alapú területkikülönítési terv társadalomelméleti vonatkozásai = Közép-európai Közlemények 2010/2., No. 9, 80–90.
- Popov, Dušan (1983): Srpska štampa u Vojvodini (1918–1941). (A vajdasági szerb sajtó 1918 és 1941 között.) Matica srpska, Újvidék, 520.
- Sarnyai Csaba Máté–Pap Tibor (2010a): The formation and transformation of the minority- and regional institutional system in Serbia of the new millennium = Geografica Timisiensis, vol. XIX., No. 1/21010. 77–87.
- Sarnyai Csaba Máté–Pap Tibor (2010b1): Perszonális autonómia és/vagy nemzeti tanácsok a Vajdaságban (1.) (Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina [1.]) = Magyar Szó (Kilátó), 2010. július 17–18., szombat–vasárnap, 23.
- Sarnyai Csaba Máté–Pap Tibor (2010b2): Perszonális autonómia és/vagy nemzeti tanácsok a Vajdaságban (2.) (Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina [2.]) = Magyar Szó (Kilátó), 2010. július 24–25., szombat–vasárnap, 24.
- Sarnyai Csaba Máté–Pap Tibor (2010b3): Perszonális autonómia és/vagy nemzeti tanácsok a Vajdaságban (3.) (Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina [3.]) = Magyar Szó (Kilátó), 2010. július 31–augusztus 1., szombat–vasárnap, 24.
- Sarnyai Csaba Máté–Pap Tibor (2010b4): Perszonális autonómia és/vagy nemzeti tanácsok a Vajdaságban (4.) (Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina [4.]) = Magyar Szó (Kilátó), 2010. augusztus 7–8., szombat–vasárnap, 23.
- Sarnyai Csaba Máté–Pap Tibor (2010b5): Perszonális autonómia és/vagy nemzeti tanácsok a Vajdaságban (5.) (Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina [5.]) = Magyar Szó (Kilátó), 2010. augusztus 14–15., szombat–vasárnap, 24.
- Vukadinović, Đorđe–Samardžić, Miroslav (2005): Vojvođansko pitanje (A Vajdaság kérdésköre) = NSPM – különkiadás, Belgrád, 214.

Soós Edit*

A VAJDASÁG ÚTJA AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓBA A VAJDASÁG AT STATÚTUMÁNAK TÜKRÉBEN

THE STATUTE OF THE AUTONOMOUS PROVINCE OF VOJVODINA AND THE EUROPEAN INTEGRATION

ABSTRACT

This article sets out a conceptual basis for measuring Vojvodina's regional autonomy in Serbia's European perspective. Serbia is a potential candidate country for EU accession, implementation of the European Partnership (2008) will be examined through the mechanisms established under the stabilization and association process.

In 2009, the Serbian Parliament ratified the new autonomy statute for Vojvodina. While the national government could not entirely close its eyes to the EU regionalization requirements the provincial government had the opportunity to express its demands. The Statute of Vojvodina was to set out the key principles that should underlie effective regional democracy, covering areas such as financial autonomy and legislative powers. Parallel with regional autonomy one sees the challenges of personal autonomy and Hungarian National Council in the sphere of freedoms relating to language, education and cross-border co-operation. The article concludes by examining measures of Hungary's national policy towards capacities of AP Vojvodina, aiming at faster integration of Serbia, and Hungarian minority communities living in the border area.

Két párhuzamosan zajló eseménysor sikere van befolyással a Vajdaság teljes jogú uniós tagságának eléréséhez. 2009. november 30-án a szerb parlament elfogadta Vajdaság Autonóm Tartomány Statútumát. Ugyanezen a napon hagyta jóvá az Európai Unió Bel- és Igazságügyi Tanácsa Szerbia vízumkényszerének eltörlését, így a délvidéki magyarok december 19-től engedély nélkül, szabadon léphetnek Magyarország – és az Unió – területére. A két döntéssel a Vajdaság egy lépéssel közelebb került Európához, a vajdasági magyarok pedig az anyaországhoz.

A Vajdaság az Európai Tanács 2003 júniusában Thesszalonikiben tartott csúcsértekezletén nyerte el potenciális tagjelölti státusát. A kapcsolatok szorosabbra fűzését a Stabilizációs és Társulási Megállapodás¹ (STM) megkötése jelentette, amelynek aláírására 2008. április 29-én került sor. Ezt megelőzően az Európai Tanács 1993. évi koppenhágai ülésén kerültek meghatározásra a csatlakozás feltételül szolgáló kritériumok a tagjelölt országok számára. Ezek között szerepel, hogy a tagság feltétele, hogy a tagjelölt állam elérje azon intézmények megszilárdulását, amelyek a demokráciát, a jogállamiságot, az emberi jogokat, illetve a kisebbségek tiszteletben tartását és védelmét garantálják.

Az integrációs folyamat kezdetétől fogva döntően befolyásolja Szerbia tagjelöltté válásának sikerét a Hágai Nemzetközi Törvényszékkel való együttműködés. Az Európai Unió tagállamai 1997-ben döntést hoztak arról, hogy a koppenhágai csatlakozási kritériumrendszert kibővíti a Hágai Nemzetközi Törvényszékkel történő teljes körű együttműködés, valamint a regionális megbékélés követelményével.

* Egyetemi docens, SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék.

A politikai és gazdasági reformok sikeréhez, az adminisztratív kapacitás megteremtéséhez, az országok közötti együttműködéshez az Unió érdekeit össze kell hangolni a szerb kormány szándékaival, az elért eredmények így maradhatnak tartósak. A Szerbia integrációját támogató pártok a Szerb Haladó Párt, Demokrata Párt, Szerbiai Szocialista Párt, Liberális Demokrata Párt, Új Szerbia, G 17 plusz, Vajdasági Magyar Szövetség, míg az integrációt ellenzők között van a Szerbiai Demokrata Párt és a Szerb Radikális Párt.

Az Európai Unió célja, hogy az EU-t vele baráti viszonyban álló országok gyűrűje vegye körül. Az EU kül- és biztonságpolitikájának a célkitűzése Magyarország számára különösen fontos, hisz közvetlenül érinti határ menti kapcsolatainkat. A határterületek közötti szorosabb együttműködés elősegítése olyan célkitűzés, amely ösztönözheti a gazdasági tevékenységet a határ menti régiókban, a megfelelő jogi és intézményi háttér megteremtésével erősítheti a helyi gazdaság fejlődését a befektetők térségbe vonzásával, ezzel is hozzájárulva a szomszédos régiók gazdasági fejlődéséhez. A jószomszédi kapcsolatok alakításában egyre hangsúlyosabban érvényesül két tényező: a szubszidiaritás elve és az EU regionális politikájának keretében a regionális (és helyi) hatóságok szerepének növekedése.

Vajdaság és a nemzetközi jogi normák

A területi autonómiák lényegét több kritérium alapján határozza meg a jogi és a politológiai szakirodalom. A kisebbségeknek az adott államon belüli belső önrendelkezési joga akkor valósulhat meg, ha szabadon rendelkeznek fennmaradásuk legfontosabb kérdéseiről, és saját választott testületeiken keresztül kormányozzák önmaguk életét. Az autonómiák működésének legitimitása és stabilitása erősebb, ha azt a nemzetközi közösség is elfogadja, támogatja, létük egybeesik a nagyhatalmak és a nemzetközi biztonságpolitikai intézmények érdekeivel.

Az ENSZ 1966-os dokumentuma, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya rögzítette, hogy minden népnek joga van az önrendelkezésre, másrészt a nemzeti kisebbségek saját kultúrához, nyelvhez való jogát hangsúlyozza.² Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Koppenhágai Dokumentuma elismeri a kisebbségek kollektív jogait, valamint kimondja, hogy a kisebbségeknek joguk van részt venni az identitásuk védelmére vonatkozó ügyekben, és az államoknak tiszteletben kell tartani a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát a közügyekben való hatékony részvételhez”.³

1993-ban az Európa Tanács (ET) Parlamenti Közgyűlése 1201-es ajánlásának 11. cikke elmozdulást jelent a területi autonómia megfogalmazása terén. „Azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek többséget alkotnak, ezen személyeknek joguk van ahhoz, hogy sajátos történelmi és területi helyzetüknek megfelelően és az állam belső törvényeivel összhangban álló helyi vagy autonóm közigazgatással, illetve különleges státussal rendelkezzenek.”⁴

A nemzeti kisebbségek védelmével foglalkozik az Európa Tanács 1995. évi Keretegyezménye a nemzeti kisebbségek védelméről, amely elismeri a kisebbségek jogát kultúrájuk, nyelvük és hagyományaik megőrzésére, valamint a közügyekben – különösképpen az őket érintőkben – való részvételre.⁵ Az 2003. évi 1334. sz. ET határozat – Gross jelentés – szerint az autonómia képes biztosítani a hatalommegosztást az egymás mellett élő közösségek között. Gross az autonómiák formáit mint a működőképes demokrácia egyik alapját határozza meg, összekapcsolja a területi autonómia fogalmát a regionális önkormányzatisággal.

Nemzetközi jogi értelemben az autonómia a nemzeti kisebbségek belső önrendelkezésének megvalósulási formája. Az identitás megőrzése, az öngazgatás, önrendelkezés együttesen az autonómiával valósítható meg. Az önrendelkezés, önkormányzás kollektív jogok,

egymással szoros kapcsolatban álló fogalmak. Az autonómia az önrendelkezés elvére támaszkodik.

A kisebbségi autonómiák létrejöttével kapcsolatosan általánosságban elmondható, hogy nincsenek olyan nemzetközi dokumentumok, amelyek univerzális jelleggel és jogi kikényszeríthetőséggel bírnának. Léteznek ugyan a nemzetközi jog olyan forrásai, melyek a kollektív megközelítés bizonyos aspektusait tartalmazzák, és az önrendelkezés elvének az autonómiák irányába történő kiterjesztését is hangsúlyozzák, de ezek a dokumentumok nem bírnak kötelező erővel.

A létező autonómiák száma mintegy másfél tucat Európában. Dél-Tirol vagy a svájci kantonok önálló parlamenttel és végrehajtó hatalommal rendelkeznek. A Skót Parlamentet az 1998. évi Skócia törvény hozta létre. A Parlament 129 tagból álló választott testület, amelynek tagjai közül az uralkodó egyet kinevez, hogy miniszterelnökként alakítsa meg a skót kormányt. A skót parlament a törvényben meghatározott hatáskörén belül jogalkotó hatalommal rendelkezik.

Az autonómia ugyanakkor decentralizációt is jelent, mivel a kisebbség átveszi a hatalom gyakorlásának, a központi hatalom feladat- és hatásköreinek egy részét. A legtöbb európai országban már kezdetét vette az ország regionalizálása, amelynek keretében a régió politikai kompetenciája kiterjed a törvényhozásra is, ami a régió parlamentjén keresztül valósul meg. A közvetlenül választott regionális testületek a regionális önszerveződés elvére épülnek. Az Európa Tanács tagországai a regionális önszerveződés általános elvét elfogadják, de közvetlenül választott testülettel rendelkező regionális önkormányzat létrehozásának kötelezettségét nem ismerik el. 1997-ben az Európa Tanács helyi és regionális önkormányzatok képviselőiből álló szerve, a Helyi és Regionális Közhatóságok Európai Kongresszusa⁶ elfogadta a Regionális Önkormányzatok Európai Chartájának tervezetét, amely felvázolja a regionális önkormányzat létrehozásának kritériumrendszerét, valamint alkotmányos és törvényes keretet biztosít a regionális önkormányzatok azon jogainak, amelyeket a demokratikus fejlődés folyamatában szükséges alkalmazni.⁷

A Regionális Charta és a statútum legfontosabb rendelkezései

A Charta értelmében a regionális önkormányzás elvét a lehetséges legnagyobb mértékben az alkotmány szintjén kell elismerni. A regionális önkormányzás terjedelmét csak az alkotmány, a régiók statútumai, törvény avagy a nemzetközi közjog határozhatja meg.⁸

Az Alkotmány értelmében a Szerb Köztársaság autonóm tartományai Vajdaság Autonóm Tartomány és Kosovo-Metohija Autonóm Tartomány.⁹ A statútum Vajdaság legmagasabb szintű jogszabálya, mely rendelkezik az autonóm tartomány jogállásáról, meghatározza a tartomány alapértékeit, területi beosztását (hét közigazgatási körzet,¹⁰ Újvidék közigazgatási központtal), valamint rögzíti, hogy a tartomány jogi személy. A hatáskörökről szóló törvény a tartomány jogi helyzetét, a tartományi szervek megválasztásának és munkájának módját és az általa alapított szolgálatok munkáját taglalja.

A regionális önkormányzás jogot és tényleges lehetőséget jelent a közérdekű ügyek jelentős részének saját felelősségre és lakosságuk érdekében, a szubszidiaritás elvének tiszteletben tartásával történő intézésére olyan területi önkormányzatok számára, amelyek egy államon belül a legnagyobb területi egységeket alkotják, választott szervvel rendelkeznek és saját önkormányzati mivoltukból eredő avagy a központi szervekkel való megegyezés alapján őket megillető jogosítványaik vannak (3. cikk).

A Szerb Köztársaság Alkotmánya értelmében a tartomány olyan alkotmánnyal alapított területi közösség, ahol a polgárok a tartományi autonómiára való jogukat valósítják meg,

és alkotmánnyal és statútumukkal összhangban szabályozzák az általuk alakított szervek jogkörét, megválasztását és munkáját.¹¹

A régiók hatásköreit az alkotmány, a régió statútuma, a nemzeti jog avagy a nemzetközi közjog kell, hogy elismerje vagy meghatározza. A régióknak saját hatásköreiken belül törvényalkotási és végrehajtási jogosítványai vannak. E jogosítványok minden régió számára saját politika kialakítását és megvalósítását kell, hogy lehetővé tegyék (4. cikk).

A politikai régióknak rendelkezniük kell intézményi szervezet terén választott képviselői testülettel és végrehajtó szervvel. A gyűlést az általános választójog alapján szabad és közvetlen választással, titkos szavazással kell, hogy válasszák (12. cikk).

A statútum értelmében a Vajdaság saját parlamenttel és végrehajtó szervvel, tartományi kormánnyal rendelkezik.¹² A Képviselőház 120 képviselőből áll, akiket közvetlen választáson, titkos szavazással választanak. A képviselők választását, megbízatásuk megszűnését, a nemzeti közösségek arányos képviselete lehetővé tételének a módját és a választási körzeteket a Képviselőház tartományi képviselőházi rendeletben szabályozza. A Tartományi Kormány Vajdaság AT szerve, és Vajdaság AT hatásköreinek keretében Vajdaság AT területén a végrehajtó hatalom hordozója.¹³

A Képviselőház statútumot, tartományi képviselőházi rendeleteket, határozatokat, nyilatkozatokat, rezolúciókat, stratégiákat, ajánlásokat, záró határozatokat és más általános aktusokat hoz.

A régiók finanszírozási rendszerének a régiók számára olyan előre kiszámítható mértékű bevételt kell biztosítani, amely megfelel az általuk gyakorolt hatáskör terjedelmének, és lehetővé teszi saját politikájuk megvalósítását. Annak érdekében, hogy a hatásköreiket gyakorolni tudják, a régiók bevételeinek túlnyomó része olyan saját bevétel kell, hogy legyen, amely felett szabadon rendelkezhetnek (14. cikk). A saját források elsősorban az adók, illetékek avagy díjak kell, hogy legyenek, amelyeket a régiók – az alkotmány vagy törvény által megszabott keretek között – kivethetnek (15. cikk).

Pénzügyi téren az autonóm tartomány az alkotmánnyal és törvénnyel összhangban, eredeti bevételekkel rendelkezik, meghozza saját költségvetését és zárszámadását.¹⁴ A statútum leszögezi, hogy a Vajdaság az ország költségvetésének 7%-ára jogosult, a saját bevételekről és a tartomány vagyonáról azonban majd csak egy későbbi törvény fog rendelkezni.¹⁵ A Vajdaság Autonóm Tartomány vagyonát visszaadni hivatott köztulajdonról szóló törvény az 1995-ben államosított helyi önkormányzati és tartományi vagyon visszaállítását tűzte ki célul.

Az Európai Unió a nemzeti kisebbségek védelmét óvatosan kezeli. Konkrét kisebbségvédelmi rendelkezések a szerződésekben nem szerepelnek, csupán az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelmének elve, a kulturális sokszínűség tiszteletben tartásának követelménye és a hátrányos megkülönböztetés tilalma védi közvetve a kisebbségek érdekeit.

A régiók ugyanakkor az Európa Tanácsban betöltött szerepük mellett késéssel, de az Európai Közösség szintjén is elismerést kaptak. A Közösségi Charta a regionalizációról¹⁶ valamennyi régió intézményi struktúrájának jogi alapjául a regionális statútumok létét emeli ki, amelyek a nemzeti törvényhozás részét kell, hogy képezzék.

Vajdaság statútuma és az autonómia

A 2009. november 30-án a szerb parlament elfogadta Vajdaság Autonóm Tartomány (AT) Statútumát, valamint Vajdaság hatásköri törvényét. A statútum megerősíti Vajdaság önrendelkezését, továbbá olyan európai elveket közvetít, mint a regionalizmus és a szubszidiaritás, a központi kormány hatásköreinek decentralizálása.

1. A Vajdaság AT Statútumának rendelkezései megfelelnek a Regionális Önkormányzatok Európai Chartája tervezetének, amennyiben a Vajdaság AT Statútuma a regionális önkormányzatok politikai, adminisztratív és pénzügyi függetlenségét garantáló alapszabálya, egyfajta regionális önkormányzati minimum standardot rögzít. Az Alkotmány 185. szakasza értelmében az autonóm tartomány „legfőbb jogi aktusa” a statútum.

2. A nemzeti kisebbségek autonómia törekvései a nemzeti kisebbségek kollektív jogai felől és a regionalizmus, önkormányzatiság és szubszidiaritás irányából megközelítve eltérő autonómia formákat eredményeznek.

Sajátos kettősség figyelhető meg Vajdaság esetében, ahol a területi autonómiával párhuzamosan személyi elvű autonómia (nemzeti tanácsok) is működik.

Szerbia az unitárius (centralizált) államok típusát képviseli, a helyi önkormányzatok egységei (községek, városok) egyedülként képviselnek döntéshozatali szintet az állami szint alatt. A tartományi kormány széles körű hatáskörökkel rendelkezik, amelyek megvalósításához a központi költségvetés biztosít forrásokat, a tartománynak saját költségvetése és bevétele van, adók, illetékek és egyéb díjak beszedésére jogosult.

A Vajdaság AT ugyanakkor a regionalizált államok típusába sorolható, amennyiben rendelkezik olyan választott regionális önkormányzattal a Vajdaságban, amely státusa alkotmányosan elismert, ezáltal tényleges jogalkotó hatalom és magas fokú autonómia jellemzi. Az autonómiák mértéke különböző Európa államaiban, a legkiterjedtebb pl. Baszkföld, Katalónia vagy Skócia esetében, míg befejezetlen a regionalizációs folyamat Portugáliában, ahol az 1975. évi Alkotmány előírja regionális gyűlések által irányított régiók létrehozását, az 1998 őszén megtartott referendum alkalmával azonban a lakosság az önkormányzati régiók kialakítása ellen szavazott. Az öt kontinentális régióban egyelőre csak dekoncentrált szervek működnek, míg a két tengerentúli autonóm régió – az Azori-szigetek és Madeira – valódi önkormányzati régió.

A regionalizáció nem feltétlenül jelenti Nyugat-Európa regionalizált államaiban sem, hogy a régiók egy országon belül azonos jogállással rendelkeznek. A különleges jogállású régiók önállósága jelentősen eltérhet az országon belüli régióktól pl. Szicília, Szardínia, Korzika, Skócia. Olaszország volt az első állam, amely alkotmányos szinten is említést tett a régiókról. Az 1948. évi Alkotmány rakta le a regionalizált olasz állam alapjait. A régiók általános jogalkotási hatáskörrel rendelkeznek, a régiók elnökét közvetlenül választják. Olaszország öt különleges jogállású régiója Szicília, Szardínia, Dél-Tirol, Valle d'Aosta, Friuli Venezia Giulia.

A statútum mellett lényeges dokumentum a nemzeti tanácsokról szóló törvény, amely révén a nemzeti kisebbségek Szerbia egész területén létrehozhatják művelődési, oktatási és tájékoztatási intézményeiket. A törvénnyel létrejött egy kiegyensúlyozott perszonális autonómia megteremtésének lehetősége.

Vajdaság AT összlakosságában számbeli kisebbséget alkotó nemzeti közösségek¹⁷ tagjai megválasztott nemzeti tanácsok révén érvényesítik autonómiájukat, intézményeket alapítanak, önállóan döntenek vagy részt vesznek az oktatást, a tudományt, a kultúrát, a nyelvhasználatot és a tájékoztatást érintő kérdésekkel kapcsolatos döntéshozatalban.¹⁸ A tartományi közigazgatási szervekben Vajdaság AT nemzeti közösségei tagjainak részvétele arányban kell, hogy legyen a tartományi közigazgatási szerv működési területén levő lakosság összetételével.¹⁹

A magyar nemzeti kisebbséghez tartozók számára a személyi autonómia alapintézménye a Magyar Nemzeti Tanács.²⁰ A Magyar Nemzeti Tanács a magyar kulturális autonómia legfőbb szerve, amelyen keresztül megvalósul a magyar nemzeti közösség kollektív joga az önkormányzáshoz. Az Alkotmány értelmében²¹ a magyar nemzeti közösséghez tartozó személyeknek egyéni és kollektív jogok is szavatoltak. Kollektív jogaik révén a magyar

nemzeti kisebbséghez tartozók közvetlenül vagy képviselőik által részt vesznek a döntéshozatalban vagy maguk döntenek a saját kultúrájukkal, oktatásukkal, a tudománnyal, valamint nyelvhasználatával és a tájékoztatással kapcsolatos kérdésekről. A tanács nem civil szervezet, hanem állami költségvetésből támogatott közjogi szervezet.

A Vajdaság AT regionális együttműködései megvalósításához a szerb központi kormány dominanciájának ellensúlyozása szükséges. A régióközi és határon átnyúló együttműködéseknel az Európai Unió államaiban a regionális önkormányzatok és hatóságok kezdeményező szerepe a meghatározó.²² A regionális együttműködések hatékony megszervezéséhez a Vajdaság AT esetében is szükség van néhány előfeltétel megteremtésére.

1. A regionális (és helyi) önkormányzatoknak jogosultsága legyen határokon túli egyezmények megkötésére más önkormányzatokkal.

A demokratikus kormányzás alapelvei közé tartozik annak elismertetése, hogy a politikai hatalommal rendelkező önkormányzati régióknak (tartomány) jogukban áll részt venni az állam nemzetközi tevékenységében a vonatkozó nemzeti törvényhozás által meghatározott módon bármikor, ha saját törvényhozói hatalmuk és érdekük érintve van.

Ahhoz, hogy államközi megállapodás nélkül is létrejöjjenek a határ menti programok, széles feladat- és hatáskörrel kell felruházni a tartományi hatóságokat. A sikeres határ menti együttműködések előfeltétele, hogy a tartomány megfelelő döntéshozói kompetenciával és pénzügyi forrásokkal rendelkezzen.

A 2006. évi Alkotmány értelmében a Vajdaság Autonóm Tartomány olyan alkotmánnyal alapított területi közösség, ahol a polgárok a tartományi autonómiára való jogukat valósítják meg, és alkotmánnyal és statútumukkal összhangban szabályozzák az általuk alakított szervek jogkörét, megválasztását és munkáját.²³

A Vajdaság AT jogi státusa és közigazgatási helyzete lehetővé teszi, hogy részt vegyen határon átnyúló együttműködések létrehozásában. A határon átnyúló együttműködések szempontjából leglényegesebb a Vajdaság statútumának az a rendelkezése, amely a nemzetközi együttműködést szabályozza. A Régióközi együttműködésről szóló 16. szakasz kiemeli, hogy a Vajdaság együttműködik más államok területi egységeivel, az állam területi egységének és jogrendjének tiszteletben tartása mellett, illetve a Vajdaságnak joga lesz régiók közötti szerződések aláírására.²⁴

2. A regionális (és helyi) önkormányzatoknak jogosultsága legyen a regionális önkormányzatok és hatóságok közötti határ menti együttműködés jogi keretének kialakítására, amelyre az uniós, nemzeti, helyi támogatások, pénzügyi programok és tevékenységek épülhetnek.

A határ menti együttműködések fokozatos megerősödése a határ menti kapcsolatok szervezésében szükségessé tette a regionális önkormányzatok szerepének az elismerését a nemzetközi kapcsolatok alakításában a központi kormányzat részéről is.

A regionális együttműködés korlátainak felszámolásában,²⁵ a határ menti kapcsolatok megerősítésében az együttműködések alapját az Európa Tanács 1980. évi Európai Keretegyezménye a Területi Önkormányzatok és Közigazgatási Szervek Határ menti Együttműködéséről (Madridi Keretegyezmény)²⁶ elveinek megfelelő jogi szabályozás jelenti. A Madridi Keretegyezmény elismeri, hogy a határ menti és régióközi együttműködések nemcsak az államokat, hanem a területi (regionális) közösségeket és hatóságokat is megilletik. A Keretegyezmény Első Kiegészítő Jegyzőkönyve értelmében a területi önkormányzatok és hatóságok „más államok azonos szintű felelősséggel bíró önkormányzataival vagy közigazgatási szerveivel, az alapszabályaikban lefektetett eljárásokkal, valamint a belső jogukkal összhangban határ menti együttműködési megállapodásokat”²⁷ köthetnek. Az

együtműködések kialakítását hátráltató tényező, hogy a Keretegyezmény az államok számára biztosítja annak eldöntését, hogy szükségesnek ítélik-e az államközi szerződések megkötését a helyi és regionális szintű együtműködések megeremtéséhez. Vagyis, az államok dönthetik el, hogy az állami fennhatóság biztosítása mellett, vagy anélkül engedélyezik a regionális önkormányzatok és hatóságok nemzetközi együtműködéseit. Ezzel a rendelkezéssel éppen az államok számára teremti meg a Madridi Keretegyezmény a jogalapot arra, hogy akár lehetetlenné is tegyék a helyi és regionális szinten formálódó együtműködések. Az Európa Tanács nyomást gyakorol a központi kormányokra, tevékenysége eredményeképpen valamennyi Magyarországgal határos állam aláírta és ratifikálta a keretegyezményt, Szerbia kivételével. Ennek hiánya akadályozza a határon átnyúló kapcsolatok bővítését, a tartomány és a határ menti magyar önkormányzatok kapcsolatainak kiszélesítését. Mivel a központi kormány hatáskörébe tartozik a működéshez szükséges jogi keret meghatározása, a területi közösségek és hatóságok tevékenységének a felügyelete, ezért a kormányra és a politikai elitre történő nyomásgyakorlással érhető el, hogy tegyék lehetővé az együtműködések.²⁸

3. A regionális (és helyi) önkormányzatoknak jogosultsága legyen közös tanácskozó és végrehajtó testületek létrehozására, a határon átnyúló együtműködések intézményesülési feltételeinek a megeremtésére.

2009. november 16-án elfogadásra került a Madridi Keretegyezmény Harmadik Kiegészítő Jegyzőkönyve.²⁹ A Harmadik Kiegészítő Jegyzőkönyv által létrehozott új jogi eszköz az euroregionális együtműködési csoport (ECG), amely közjogi jogi személyiséggel és saját jogalkotó hatáskörrel rendelkező autonóm közösségek részvételét is lehetővé teszi az együtműködésben.³⁰ Ennek jelentős szimbolikus hatása van a magyar kisebbségpolitika vonatkozásában, és kiemelkedő fontossággal bír a magyar–magyar kapcsolatok szempontjából, hiszen egy nemzetközi jogi hivatkozási alapot biztosíthatna az együtműködésekhez. A régiók közötti és határ menti kapcsolatok létesítésének jogosultsága azonban az álamon belüli eljárási rend megtartásával történhet. Államhatárokon átnyúló térségekhez tartozó régiók jogosultak – az érintett nemzeti jogrendek és a nemzetközi közjog normáit tiszteletben tartva – közös döntéshozó avagy végrehajtó szervezeteket létrehozni. Az Európa Tanács által kidolgozott, az euroregionális együtműködési csoportra (ECG) vonatkozó Harmadik Kiegészítő Jegyzőkönyv elfogadása az EU-n kívüli országok számára is egységes intézményesült formát biztosít a határon átnyúló együtműködésekre vonatkozóan. Szerbia a Kiegészítő Jegyzőkönyv aláírásával lehetővé tenné, hogy a Vajdasággal jogi személyiséggel rendelkező közös testületeket hozzanak létre közös fejlesztési stratégiák kialakítására. A területi önkormányzatok és hatóságok átengedhetik hatásköreik gyakorlását az ECG részére,³¹ ami újabb lehetőségeket jelent a határregiók együtműködéseiben.

A Vajdaságban tehát a határ menti együtműködések létrehozásához a megfelelő jogi és adminisztratív keretek részben már adottak, azonban még hiányzik a jogi, közigazgatási feltételek kialakításához elengedhetetlen központi kormányzati szándék, ami nehezíti az együtműködések kialakítását.

Az Európa Tanács eszközei tekintetében fontos lenne a Madridi Keretegyezmény és Kiegészítő Jegyzőkönyveinek aláírása a határon átnyúló együtműködések továbbfejlesztése szempontjából. Az új euroregionális együtműködési csoport bejegyzése is állami jóváhagyástól függ.

A Vajdaság AT útban az Európai Unió felé

1957-ben az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Szerződés Preambulumában megfogalmazódik a tagállamok célja, „hogy erősítsék gazdaságaik egységét és biztosítsák harmonikus fejlődésüket a különböző régiók között meglévő különbségek és a hátrányos helyzetű régiók elmaradottságának csökkentésével”,³² s ezt a folyamatot pénzügyileg is támogatják. Az Európai Unióról szóló Szerződés 3. cikke már az Unió területi dimenziójának elismerését jelenti „előmozdítja a gazdasági, a társadalmi és a területi kohéziót, valamint a tagállamok közötti szolidaritást”³³ A kohéziós politika mindhárom aspektusa, a gazdasági, társadalmi és területi kohézió és annak támogató eszközrendszere (pl. előcsatlakozási eszközök) a gazdasági és társadalmi konvergencia erősítésének legfontosabb uniós szintű biztosítéka.

A Vajdaság esetében a regionalizáció kezdetben politikai, gazdasági és etnikai jellegű konfliktusok kezelését jelentette, míg a területfejlesztési intézményi struktúra az EU követelményeinek kell, hogy megfeleljen.

A határon átnyúló kapcsolatok megerősítésére vonatkozóan Szerbia 2008-ban írta alá az Európai Unióval az új Európai Partnerségi Megállapodást, amely referenciakeretet jelent a Strukturális Alapok támogatásainak felhasználásához, és lehetőséget jelent az IPA programokban³⁴ való részvételre. A Regionális fejlesztési törvény 2009. július 14-i elfogadásával³⁵ megtörtént Szerbia területfejlesztési egységeinek definiálása, az Európai Unió támogatási forrásainak fogadásához szükséges intézményrendszer megteremtése.

A törvény értelmében a régió olyan statisztikai funkcionális területi egység, amely egy, illetve több térséget egyesít, amelyre a regionális fejlesztési politika tervezése és megvalósítása vonatkozik. A regionális politika területi egysége statisztikai egység, nem közigazgatási területi egység, és nincs jogi szubjektivitása.

A törvény 5. szakasza értelmében Vajdaság területe egy NUTS 2 régiónak felel meg, így aktív és érdemi szerepet tölthet be a határon átnyúló együttműködésekben az Európai Unió előcsatlakozási alapja, az IPA források igénybevételéhez. A fejlesztések finanszírozása a Szerb Köztársaság Költségvetése, az autonóm tartomány költségvetése és az önkormányzatok költségvetéseinek hozzájárulásával történik az addicionalitás alapján.

Az IPA keretében a potenciális tagjelölt Szerbia részére nyújtott támogatások fogadásához felállításra került a regionális fejlesztési tanács, amely a helyi önkormányzatok képviselőit, a civil szervezetek és a közsféra képviselőit, valamint a kormány képviselőit tömöríti. Munkaszervezete a regionális fejlesztési ügynökség, amely bonyolítja az uniós források pályázását és menedzselését.

Közvetve a fejlesztéspolitika is erősíti a magyar közösségek identitását. A magyar nemzetpolitika ezért a kisebbségi létből eredő hátrányok feloldására a fejlesztéspolitikai célrendszer, a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális célkitűzések megvalósításával tud eredményeket elérni.

Habár a fejlesztéspolitika, a területi együttműködés nem etnika alapú, a fejlesztések valamennyi határ menti térségben élő közösség elérhetőségét és életlehetőségét javítják. Ezért hozzájárulnak Magyarországra és a határon túli magyar közösségek közötti kapcsolattartáshoz, illetve a kisebbségi létből fakadó hátrányok csökkentéséhez. Közvetve a fejlesztéspolitika is erősíti a magyar közösségek identitását.

Az egyes magyarok lakta, határok mentén található régiók kitörése a hátrányos helyzetből a 21. század elején már egyre inkább a határokkal elválasztott régiók, önkormányzatok, mikroközösségek, szervezetek gazdasági-társadalmi összefogásával, közös fejlesztési célok kijelölésével, az adott régió egészének ösztönző jellegű fejlesztésével valósítható meg.

Az együttműködések területén olyan közös történelmi hagyományokkal rendelkező, az

anyaországtól elszakított, annak anyanyelvét, kultúráját őrző magyar kisebbségek élnek, amelyek számára összekötő kapocsként, a kulturális kapcsolattartás lehetőségeként jelenik meg a határ menti együttműködés valamely formája.

Magyarország lehetséges szerepe a Vajdaság európai integrációjában

Magyarországnak jelentős a szerepe Vajdaság integrációjának elősegítésében. Kérdés, hogy mennyire képes élni ezzel a lehetőséggel, kormányzati, regionális és helyi szinten miként tudja elősegíteni a tartomány integrációját.

Magyarország szomszédságpolitikájának meghatározó eleme a nemzetpolitikai célok érvényesítése, a regionális fejlődés alakítása, a földrajzi helyzetéből adódó egyedi lehetőségek kihasználása. A határ menti kapcsolatok létrejöttével a regionális együttműködések szubnacionális keretet jelentenek a nemzetpolitikai célok megvalósításához. Magyarország az Európai Unió tagállamaként aktív szerepet vállal az Unió regionális politikájának alakításában. Hazánk a csatlakozási folyamat során szerzett tapasztalataival tud hozzájárulni Szerbia demokratizálásának mélyítéséhez, széles társadalmi alapokra helyezéséhez.

Magyarország 1990 óta a stabilitásra és az együttműködésre törekedett. Ennek jegyében születtek meg a szomszédos államokkal kötött alapszerződések a 90-es évek folyamán a jószomszédi kapcsolatok fejlesztéséről. Szerbiával eddig nem került sor kétoldalú jogi megállapodásra. A magyar–szerb határszakaszon folyamatosan működtetett Vegyes Bizottság vagy fórum a két ország relációjában nem alakult ki. Az együttműködés egy-egy szakterületre korlátozódik, tárcaközi jelleg dominál. Létezik viszont Magyar–Szerb Kisebbségi Vegyes Bizottság.

A magyar kormány nemzetpolitikai stratégiájának sikeréhez elengedhetetlen a szomszédos Szerbia központi kormányának együttműködés iránti elkötelezettsége. Az együttműködésre az állami szint mellett ma már többféle lehetőség adott. Az európai integráció szervezeti keretébe történő szubnacionális szintű integrálódás során az intézményesült határ menti kapcsolatok újabb lehetőségeket jelenthetnek a Vajdaság integrációjának elősegítésére, amely a már meglevő határ menti politikák hatékonyabbá tételével, a párbeszéd politikai, gazdasági, társadalmi (civil) szereplőkre való kiterjesztésével valósítható meg.

1. Magyar–magyar kapcsolatok szempontjából vizsgálva a statútumot a határokon átnyúló kapcsolatok alakításában a régióközi együttműködések során szerzett tapasztalatok átadásában tudunk hozzájárulni a folyamat felgyorsításához.

2. A határ menti együttműködések továbbfejlesztéséhez elengedhetetlenül szükséges, hogy a határon túli magyar szervezetek a partneri együttműködés keretében képesek legyenek a támogatási formák felhasználására. A szerb kormányra és a politikai elitre történő nyomásgyakorlással érhető el, hogy a szükséges hatalommal ruházzák fel a regionális (és helyi) szintű egységeket.

3. A szubnacionális kihívások a központi kormányzati politika szintjénél szorosabb együttműködést tesznek szükségessé Magyarország és Vajdaság tartomány között. A decentralizált párbeszéd kialakítása, és a határon átnyúló partnerségek működtetése lényeges a magyar kisebbség jogainak biztosítása, a kollektív jogok garantálása, az igazgatási és igazságszolgáltatási szervekben a kisebbségi nyelvek használata vonatkozásában.

4. A határ menti együttműködések a gazdasági mellett politikai, intézményi és szocio-kulturális hozzáadott értékeket képviselnek. Kiemelt figyelmet kell fordítani az alulról építkezés elvére, hiszen a partneri kapcsolatok alakításában a legnagyobb szerepet a civil és szakmai szervezetek tölthetik be az együttműködések célrendszerének az állampolgárokhoz való közelebb vitelében, az együttműködések továbbfejlesztésében, tartalommal való megtöltésében. A regionális együttműködési hálózatok megerősítésével, a regionális (és helyi) szervezetek, in-

tézmények és a lakosság aktivitása révén szorosabb partneri alapú jószomszédi kapcsolatok kialakítását eredményezhetik. Mindez Magyarország és a szomszédos Vajdaság magyar közösségeinek közös érdeke, egyben a magyar nemzetpolitika sikerének a jövőbeni alapja.

JEGYZETEK

1. Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Serbia, of the other part. Forrás: Európai Bizottság. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/serbia/key_document/saa_en.pdf
2. ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 27. cikk „Olyan államokban, ahol a nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.” http://www.menszt.hu/informaciok/emberi_jogok/egyezségokmany_ii
3. Az EBEÉ emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai konferenciájának dokumentuma, 35. pont. Koppenhága, 1990. június 29. <http://www.nek.gov.hu/data/files/84194071.pdf>
4. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése 1201/1993. sz. ajánlása. In. Magyar Kisebbség I. évf. 1995. 1. (1.) szám Kisebbségi jogok nemzetközi garanciái. 62. o.
5. Framework Convention for the Protection of National Minorities CETS No.: 157. 15. cikk <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=157&CM=8&DF=17/06/2011&CL=ENG> „A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy megteremtik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára azokat a feltételeket, amelyek a kulturális, a társadalmi és a gazdasági életben, valamint a közügyekben – különösképpen az őket érintőkben – való részvételhez szükségesek.”
6. Helyi és Regionális Közhatalóságok Európai Kongresszusa az ET szerve, a régiók és a helyhatóságok kamarájából áll, 1994-ben alapították. Konzultatív testület, amely feladata az európai régiók és települések önkormányzatainak képviselése, többek között az új demokráciákban az európai régiók felállításának elősegítése.
7. A chartát az ET Miniszteri Bizottsága máig nem fogadta el.
8. Regionális Önkormányzatok Európai Chartája tervezete In. Soós Edit (2011): Kohéziós politika. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2011. 30–31. old.
9. A Szerb Köztársaság Alkotmánya. Az autonóm tartomány fogalma, megalakítása és területe 182. szakasz.
10. A tartománynak hét közigazgatási körzete lesz, ezek: Bácskában Szabadka és Zombor, Bánátban Nagyikikinda, Versec, Pancsova és Nagybecskerek, Szerémségben pedig Mitrovica.
11. A Szerb Köztársaság Alkotmánya. Az autonóm tartományok. 182–187. szakasz.
12. Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma Újvidék, 2009. novembere 39. szakasz.
13. Tartományi képviselőházi rendelet Vajdaság autonóm tartomány kormányáról. Vajdaság AT Hivatalos Lapja, 4/10 szám.
14. A Szerb Köztársaság Alkotmánya. Az autonóm tartományok hatásköre. 183. szakasz.
15. A Szerb Köztársaság Alkotmánya. Az autonóm tartományok pénzelése. 184. szakasz.
16. Community Charter for Regionalisation. Brussels, 18 November 1988. OJ No C 326, 296–297.
17. A Vajdaság területén élő szerbek, magyarok, szlovákok, horvátok, montenegróiak, románok, romák, bunyevácok, ruszinok és macedónok illetve egyéb kisebb lélekszámú közösségek egyenrangúak. Vajdaság alapvető értékét képezi annak többnyelvű, kulturálisan sokszínű és több vallású jellege.
18. Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma Újvidék, 2009. novembere 25. szakasz.
19. A tartományi közigazgatásról szóló tartományi képviselőházi rendelet 10. szakasz. In. A nemzeti közösségek arányos képviselése. Vajdaság AT Hivatalos Lapja, 4/10 4/11 szám.
20. A Szerb Köztársaság Alkotmánya. A nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jogai 75. szakasz. – A Tanács a szerbiai magyar nemzeti közösség közvetlenül és demokratikusan megválasztott országos önkormányzata, a magyar kulturális autonómia legfőbb szerve, amelyen keresztül megvalósul a magyar nemzeti közösség kollektív joga az önkormányzáshoz a hivatalos nyelv- és írásnyelv, az oktatás, a tájékoztatás és a kultúra területén.

21. A Szerb Köztársaság Alkotmánya. A nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jogai. 75. szakasz.
22. Nagy Imre (2009): A területfejlesztés és területi együttműködés a Dél-Alföldön. Az önkormányzati kapcsolatok. In. A Kárpát-medence régiói. Dialóg Campus Kiadó. Budapest. 2009. 465–468. old.
23. A Szerb Köztársaság Alkotmánya. Az autonóm tartományok. 182–187. szakasz.
24. Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma Újvidék, 2009. novembere 16. szakasz.
25. Nagy Imre–Csókási Eszter (2004): A DKMT eurorégió szerepe a magyar–román–szerbia–montenegrói hármashatár menti együttműködésben. I. m.: Nagy I., Kugler J. szerk. (2004): Lehet-e három arca e tájnak? Tanulmányok a délkeleti határregió újrászerveződő kapcsolatairól. Békéscsaba–Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.
26. Európai Keretegyezmény a Területi Önkormányzatok és közigazgatási Szervek Határ menti Együttműködéséről. European Treaty Series, 106/159/169, 35–36. old.
27. Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk 1. bekezdés.
28. Fejes Zsuzsanna (2010): Határtalan lehetőségek. Az együttműködés jogi feltételei a magyar–román–szerb hármashatár mentén. In. Soós Edit–Fejes Zsuzsanna (szerk.): Régió a hármashatár mentén. SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék. Szeged. 2010. 104–105. old.
29. Protocol No. 3 to the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities concerning Euroregional Co-operation Groupings (ECGs) – Harmadik Kiegészítő Jegyzőkönyv a Területi Önkormányzatok és Közigazgatási Szervek Határmenti Együttműködéséről szóló Európai Keretegyezményhez. ETS No. 206. (továbbiakban: Harmadik Kiegészítő jegyzőkönyv).
30. Harmadik Kiegészítő Jegyzőkönyv. 16. cikk.
31. Harmadik Kiegészítő Jegyzőkönyv. 7. cikk 3–4. bekezdés.
32. Római Szerződések. I. Szerződés az Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról, Preambulum.
33. Az Európai Unióról szóló Szerződés 3. cikk 3. bek. In. Szalayné Sándor Erzsébet (szerk.): Az Európai Unió alapidokumentumai. Studia Europa – Fontes Juris 1. PTE ÁJK Európa Központ. Pécs, 2010. 6. old.
34. Tanács 1085/2006/EK rendelete (2006. július 17.) egy előcsatlakozási eszköz (IPA) létrehozásáról HL L 210 2006/7/31.
35. 51/2009. Zakon o regionalnom razvoju – Sl.Gl. (Regionális fejlesztési törvény) 14. júl. 2009.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Nagy Imre–Csókási Eszter (2004): A DKMT eurorégió szerepe a magyar–román–szerbia–montenegrói hármashatár menti együttműködésben. I. m.: Nagy I., Kugler J. szerk. (2004): Lehet-e három arca e tájnak? Tanulmányok a délkeleti határregió újrászerveződő kapcsolatairól. Békéscsaba–Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.
- Regionális Önkormányzatok Európai Chartája tervezete In. Soós Edit (2011): Kohéziós politika. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2011. 30–31. old.
- A Szerb Köztársaság Alkotmánya. Az autonóm tartomány fogalma, megalakítása és területe 182. szakasz.
- Tartományi képviselőházi rendelet Vajdaság autonóm tartomány kormányáról. Vajdaság AT Hivatalos Lapja, 4/10 szám.
- Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma Újvidék, 2009.
- Nagy Imre (2009): A területfejlesztés és területi együttműködés a Dél-Alföldön. Az önkormányzati kapcsolatok. In. A Kárpát-medence régiói. Dialóg Campus Kiadó. Budapest. 2009. 465–468. old.
- Fejes Zsuzsanna (2010): Határtalan lehetőségek. Az együttműködés jogi feltételei a magyar–román–szerb hármashatár mentén. In. Soós Edit–Fejes Zsuzsanna (szerk.): Régió a hármashatár mentén. SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék. Szeged. 2010. 104–105. old.
- Szalayné Sándor Erzsébet (szerk.): Az Európai Unió alapidokumentumai. Studia Europa – Fontes Juris 1. PTE ÁJK Európa Központ. Pécs, 2010. 6. old.

PÁL ÁGNES*–TAKÁCS ZOLTÁN**

A VAJDASÁG TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSAI ÉS REGIONÁLIS SAJÁTOSSÁGAI NAPJAINKBAN

REGIONAL CHARACTERISTICS IN VOIVODINA AND CHANGES IN THE REGION'S SOCIO-ECONOMIC CONDITIONS

ABSTRACT

This study is aimed at outlining the regional institutions and the possibilities for regional development (legal framework) in Voivodina. On the basis of earlier research into Serbian–Hungarian border zones, the aim of this current research is to describe briefly the level of the region's social and economic development. The characteristics of its human resources, as well as the main features of the typical economic activities will be emphasised, with a special emphasis on agriculture and tourism, a significant part of the region's service industry. These factors are also heavily dependent on global and European economic processes and the flow of working capital. The openness, the integration and cooperation between different actors of the economic life may benefit the overall process. In conclusion, the developmental possibilities will be surveyed, in relation to the region's GDP and HDI indicators.

1. Bevezetés

A szerb parlament döntése értelmében a Vajdaság 2009. november 30. óta újra Szerbia autonóm tartománya, mely saját kormánnyal, képviselőházzal, vagyonnal és jelképekkel rendelkezik, nemzetközi megállapodásokat köthet. Székhelye Újvidék (Novi Sad), hat hivatalos nyelvet használnak (szerb, magyar, horvát, román, szlovák, ruszin).

A jugoszláv szocialista föderáció 1945-ben a Jugoszláv Népköztársaság autonóm tartományaként ismerte el a Vajdaságot, mely Trianon után szerb többségűvé vált. Az autonómia az 1960-as évek derekáig még nem sokat jelentett, s csupán az 1974-es jugoszláv alkotmánnyal kapott igazi tartalmat. Innentől a Vajdaság gyakorlatilag önálló köztársaságként működött.¹ Egyetlen lényeges különbség maradt a többi jugoszláv tagköztársasághoz képest: a Vajdaságnak, mint tartománynak nem volt elszakadási joga. Önállóságát 1988-tól kezdve a szerb nacionalista kormányzat számolta fel.² Csak az új évezred első évtizedének végén realizálódhattak újra bizonyos autonómia-törekvések.

A történelmi Délvidék területén elhelyezkedő Vajdaságot korábbi, 1989-ben indult kutatásaink már érintették. Ezek a magyar Alföldet felosztó, mintegy 500 km hosszú magyar–jugoszláv–román határszakasz mentén sorakozó települések vizsgálatára fókuszáltak.³ Ezt követően a – nemzetközi határ menti kapcsolatok élénkülésének köszönhetően létrejött – Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együttműködés (korábban Eurorégió) természeti, társadalmi és gazdasági struktúráját tártuk fel.⁴ Jelen tanulmány a Vajdaság geográfiai jellemzésén túl a társadalmi-gazdasági fejleszthetőség regionális politikai hátterét ismerteti.

* Egyetemi magántanár, főiskolai tanár, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar.

** PhD-hallgató, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs.

2. Földrajzi körkép

Az Alföld tájainak, a Duna-völgynek, a Bácskai-löszhátnak, a Duna–Tisza-közi-homokhátságnak, valamint a Tisza és Maros allúviumának folytatásaként felfogható Vajdaság legfontosabb tájformáló elemei a folyók és a szél voltak. A 21 500 km²-nyi területet a Duna, Tisza és a Száva három földrajzi tájegységre osztja (Bácska, Bánság, Szerémség).

1. térkép. A mezőgazdaságilag művelt területek aránya (%) a Vajdaságban (2008)

Map 1. The proportion (%) of agricultural lands Voivodina (2008)

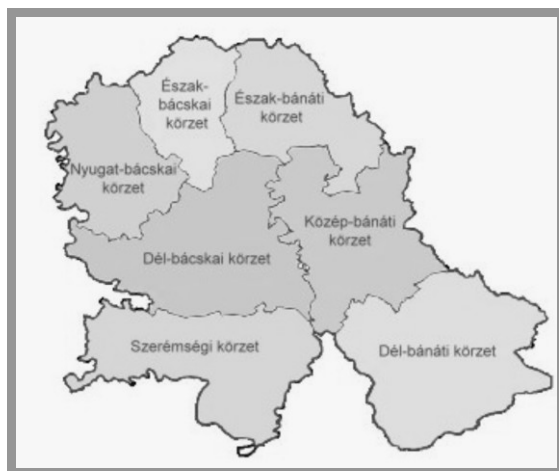
Forrás: Saját szerkesztés

A kedvező éghajlati és talajviszonyok a mezőgazdasági termelésnek kiváló feltételeket nyújtanak. A hegyvidéket (Fruška Gora, Tarcál-hegység, Verseci-hegység) erdőültetvények, szőlők, a szárazabb területeket akácosok borítják (1. térkép).

Ásványkincs készlete jelentős: kőolaj, földgáz, termálvíz, építőanyagok találhatók. A tartomány 7 NUTS 2 szintű körzetre, ezen belül 45 „községre” tagolódik, melyek összesen 465 települést foglalnak magukba (2. térkép). A városok száma 52.

2. térkép. A Vajdaság körzetei

Map 2. Districts of Voivodina

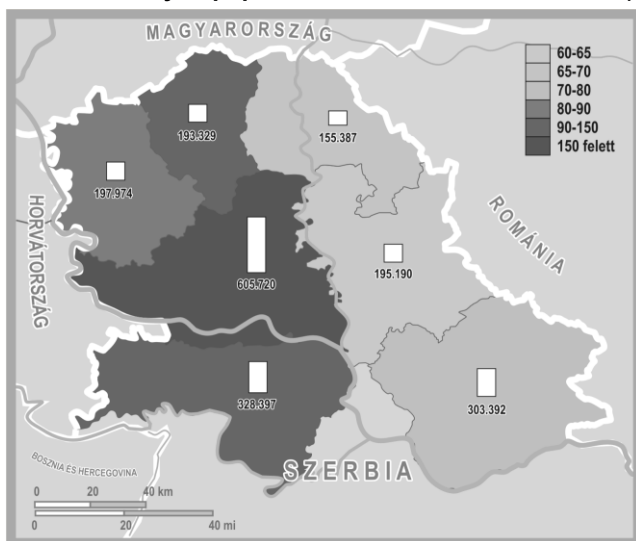

Forrás: Saját szerkesztés

Bácska, Bánság és a Szerémség az Árpádkor végétől az 1500-as évek elejéig gazdaságilag fejlett, döntően magyar lakosságú vidék volt. A török időkben elnéptelenedő táj a 18. században kezdett újratelepülni. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Bácskában a magyarok aránya 43%, a németeké 22%, a délszláv lakossága együtt 28% volt. Ma a népesség 2/3-a szerb, 1/3-át nemzeti kisebbségek alkotják, melyek közül legnagyobb a magyar (az összlakosság 14–15%-a). A magyarság főként a Tisza melléken és a Magyarországgal határos körzetekben koncentrálódik. Legnagyobb magyar lakta városok: Magyarkanizsa 86%, Zenta 81%, Topolya 59%, Csóka 52%, Óbecse 46%, Temerin 43%, Szabadka 38%, Törökkanizsa 30%.

3. térkép. A vajdasági körzetek népességszámának és népsűrűségének alakulása (2008)

Map 3. Size and density of population in Districts of Voivodina (2008)

Forrás: Saját szerkesztés

A legnépesebb és legsűrűbben lakott körzet a Dél-bácskai, a legkisebb lélekszámú és legritkábban lakott az Észak-bánati (3. térkép). A kedvezőtlen migrációs tendenciáknak köszönhetően a népességszám folyamatosan csökken. Az elvándorlás okai között a délszláv háború, az ország „bezártsága”, a szegénység, a munkanélküliség, a reformok elmaradása és az agyelszívás szerepelnek.

A gazdasági problémák – a válság kiteljesedése miatt – az 1990-es években tetőztek. A gazdaság teljesítménye 1999-ben érte el mélypontját.⁵ A 2000-ben bevezetett reformintézkedések, valamint a modern munkajogra jellemző tripartizmus (munkaadók, a munkavállalók és az állam együttműködése) bevezetése ezután a munkaerőpiac lassú fejlődését eredményezték. A tartomány „szegénységcsökkentő” programjai az iskolai végzettség növelését, a munkanélküliség visszaszorítását, a hátrányos helyzetű gyermekek számának csökkentését, a falusi lakosság elszegényedésének megállítását, valamint a menekültek és a roma lakosság megsegítését tűzték ki célul.

A gazdasági aktivitás ma körzetenként erősen eltérő képet mutat. Az aktív keresők abszolút száma Dél-Bácskában a legnagyobb, Észak-Bánátban a legkisebb. A népességszámhoz viszonyítva ugyancsak Dél-Bácska van a legkedvezőbb helyzetben, míg a Szerémség a legrosszabban (20%). A foglalkoztatottak 56%-a a magánszférában, 24%-a az állami szektorban a fennmaradó rész pedig egyéb társadalmi szférában tevékenykedik. A legtöbb dolgozót a szolgáltató szektor foglalkoztatja, melynek részesedése csak Észak- és Dél Bánát-

ban nem éri el az 50%-ot. Az ipari keresők aránya enyhén csökkenő tendenciát mutat, míg a mezőgazdaság a mai napig jelentős szerepet tölt be a lakosság foglalkoztatásában (4. térkép).

Az egy főre jutó GDP tekintetében a Vajdaság a Szerb átlag felett teljesít (5590 dollár), noha átlagos mutatója feleannyi, mint a fővárosé, Belgrádé. Az alapvetően három dimenziójú (egészségügy, oktatás, jövedelem) humánfejlettségi mutató (HDI = 0,735), mely ugyancsak jól tükrözi az életminőség differenciáit, meghaladja a szerb átlagot, noha Belgrádtól ugyancsak elmarad.

4. térkép. Az aktív keresők aránya szektoronként a Vajdaság körzeteiben (2008)

Map 4. The proportion of active earners by economical sectors in Districts of Voivodina (2008)

Forrás: Saját szerkesztés

3. A Vajdaság társadalom-gazdasági fejleszthetőségének regionális politikai háttere

Szerbia regionális fejlesztési stratégiája, a regionális fejlesztési törvény, valamint a régiókról szóló kormányrendelet egységes régióként kezelik a Vajdaság Autonóm Tartományt. A szerb intézményesülő regionális politikában a Vajdaságnak példaértékű szerepe van. A tartományi kormány egységes álláspontot képvisel a régió hosszú távú fejlesztési távlatait illetően. A fejlesztési prioritások között a régió társadalom-gazdasági változásainak folyamatos nyomon követése szerepel. A tartományi kormányzás megfelelő fejlesztési források biztosításával (tartományi költségvetés, fejlesztési alapok), kiépült intézményi struktúrával segíti a regionális fejlesztést. A Vajdaság fejlesztési feladatai:

- Az egyes kistérségek földrajzi helyzetének előnyeit kihasználni.
- A kedvezőtlen demográfiai trendeken javítani.
- Az iskolai végzettségi szint emelése, a továbbtanulási szándék erősítése.
- A lakosság egészségi állapotának javítása.
- A kereskedelem összehangolt fejlesztése.
- A mezőgazdaság fejlesztése.
- A távközlés, hírközlés, kommunikáció fejlesztése.

A vajdasági régió a területi-politikai autonómia, területirányítási hatáskörök és történelmi fejlettségi háttér miatt ma Szerbia fejlett régiójának számít.⁶ Belgrád fejlettsége

mégsem vitatható el. A fővárosok meghatározó gazdasági, politikai-döntési központok, a Kárpát-medence, de a Balkán legfejlettebb területi egységei, modernizációra, térszerkezet formálására utaló képességekkel.⁷

1. táblázat. A szerbiai NUTS 2 régiók területi fejlettségi mutatói, 2007–2009

NUTS 2	Terület (km ²)	Lakosság (1000 fő) 2008	Lakosság /km ²	1000 lakosra jutó					Nettó személyi jövede- lem (din) (2009)	Korszerű utak (%) (2007)
				Foglalkoz- tatók (2009)	Vállalkozó és munkás (2009)	Munkanél- küli (2009)	Egyetemista (2009)	Diplomás (2009)		
Szerb Köztársaság	88.358	7.350	83,2	257	67	99	32	5,5	31.733	63,8
Vajdasági régió	2.1506	1.979	92	252	69	99	28	6,2	31.203	88,7
Belgrádi régió	3.227	1.621	502,3	379	87	57	74	11,9	39.862	75,6
Šumadija és Nyugat- szerbiai régió	26.483	2.066	78	213	69	118	15	2,3	26.600	60,5
Dél-és kelet- szerbiai régió	26.255	1.684	64	200	51	116	17	2,3	26.085	63,6
Koszovó és Metohia régió	10.887	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a

Forrás: Opštine u Srbiji 2008., 2010. alapján saját szerkesztés

Tekintet nélkül arra, hogy a Vajdaságban a regionalizmusnak történelmi hagyományai vannak, a lakosság regionális identitása erős,⁸ a társadalom-gazdasági függőség meghatározó. Szerbiára⁹ továbbra is jellemző a regionalizációtól való félelem, a nemzetállam integritásának védelme.¹⁰ Ez a regionális hatáskörök és valós decentralizáció hiányában is megmutatkozik, amely az évekig tartó alkotmányozási folyamat lezárásával (2006) sem oldódott meg,¹¹ Szerbia így teljesen aszimmetrikus területirányítási felállással szembesül, amelynek kivételezettje az ország északi tartománya/régiója – a Vajdaság.

A Vajdaság „korlátozott” kivételességének alapját (alkotmányos garanciák nélkül) a Vajdaság Autonóm Tartomány hatásköreiről szóló törvény (2009) határolja be.¹² A Vajdaság Autonóm Tartomány alapszabályzatában-statútum (2009)¹³ tizennégy átfogó területen (területi tervezés, regionális fejlesztés, mezőgazdaság, egészségügy, oktatás, kultúra stb.) szavatolt az autonómia gyakorlása, hangsúlyozva a régió multikulturalitására alapuló „ki-sebbségi többletjogokat” is egyben, de fiskális területi önrendelkezés nélkül. Komšić „kikrakat autonómiaként” említi a VAT-t, folyamatos központi-hatalmi függőséggel, ellenőrzöttséggel, és további alkotmányos hatásköri bővítéseket lát szükségesnek.¹⁴ A Vajdaság „aszimmetrikus, atipikus, ellentmondásos közjogi helyzete”, politikai-területi autonómiája.¹⁵ az unitárius államigazgatást támogató szerb politikai elit képviselőiben ellenszenvet vált ki.¹⁶ Szerbiában alkotmánymódosításra lenne szükség, amellyel meg lehetne teremteni a valós regionális autonómia feltételeit megalapozó decentralizációt, pénzügyi és hatásköri önállóságot az ország teljes területén.¹⁷

4. A Vajdaság regionális intézményrendszere

A Vajdaság Autonóm Tartomány hatásköreiről szóló törvény, a Vajdaság Autonóm Tartomány alapszabályzata, valamint a (nemzeti) regionális fejlesztési törvény határozzák meg a tartomány regionális fejlesztési lehetőségeit, intézményrendszeri megoldásait:

- regionális és területi tervezés,
- kiegyensúlyozott regionális fejlesztés és fenntartható fejlődés,
- különböző intézkedések foganatosítása a tartományi kormány segítségével,
- regionális fejlesztési bank működtetése,
- EU-s pályázati kapacitások fejlesztése,
- tőkebefektetések ösztönzése,
- stratégiai (területfejlesztési) dokumentumok kidolgozása,
- a regionális fejlesztésért felelős szervezeteket alapítói joggyakorlása,
- statisztikai adatokat gyűjtése,
- a regionális fejlesztések nyomon követése, értékelése.

A regionális fejlesztési törvény viszonylag korlátozott lehetőségeket biztosít a Vajdaság számára egy nemzeti szintű (központilag irányított) regionális fejlesztési koncepcióban. A tartomány területét illető fejlesztések ügyében véleményezési joggal rendelkezik, a többi régiótól eltérően. Területi képviselőt (tartományi kormányzó) delegálhat a Nemzeti Regionális Fejlesztési Tanácsba. A regionális fejlesztések finanszírozását előreláthatólag részben a tartományi költségvetés biztosítja, a Vajdaság Regionális Fejlesztési Ügynökség és a tartomány közötti szerződés formájában. Ezzel saját területeit érintő fejlesztések finanszírozásában, fejlesztések tervezésében határozottabb szerepet vállalhat a tartomány. Korhecz a feladatkörök (tartomány–központi hatalom) megkettőzése miatt költségvetési és hatékonysági korlátokra hívja fel a figyelmet. „Az autonómia területein a központi kormányzat gyakorlatilag dologtalan, a feladatait a tartományi hatóságok végzik”.¹⁸ Ugyanez elmondható a tartomány területén tevékenykedő dekoncentrált állami szervekről is, amelyek bizonyos feladatköröket (foglalkoztatás, gazdasági kamarák, adóhatóság, egészségügy stb.) a központi hatalom munkamegosztásával végeznek.

A Tartományi Gazdasági Titkárság (2002) – gazdasági, technológiai és regionális fejlesztési programokat hajt végre a tartomány területén (pl. KKV szektor, magánosítás, gazdaságélénkítés, fejletlen területek fejlesztése, regionális és nemzetközi kapcsolatok).

Tartományi Régióközi Együttműködések és Önkormányzatok Titkársága (2002, 2011)¹⁹ – feladatai közé tartozik: a tartomány regionális, határokon átvágó és nemzetközi együttműködéseinek fejlesztése (DKMT Eurorégió),²⁰ más országok régióival, nemzetközi, nem kormányzati szervezetekkel. A titkárság koordinálja a tartományi és helyi szervek regionális és nemzetközi együttműködéseit. Az EU integráció folyamataiban a tartományi szervek együttműködéseket kezdeményeznek EU-s intézményekkel, szakterületekkel az előcsatlakozási alapokhoz történő hozzáférés, intézményi kapacitások fejlesztése érdekében. A területirányítás tartományi szintű feladatait látja el a tartomány területén található önkormányzati szervek, városok közigazgatás-és területszervezési kérdéseiben.

Tartományi Pénzügyi Titkárság (2002) – a régió fejlődése szempontjából fontos fejlesztési prioritásokat követi, amelyekhez megfelelő forrásokat rendel a tartományi költségvetésből, illetve további döntéseket hoz a költségvetési pénzek megfelelő és ösztönző felosztásáról.

Tartományi Mezőgazdasági-, Vízgazdálkodási- és Erdőgazdálkodási Titkárság (2002) – a regionális politika intézményrendszeri megoldása szempontjából a falu és vidékfejlesztés feladatköre külön említést érdemel. Ugyanakkor a titkárság feladatai közé tartozik a mezőgazdaság (földművelés, állattenyésztés), erdőgazdálkodás, vadgazdálkodás, vízgazdálkodás, halászat, állategészségügy, mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés (késztermékek, nyersanyagok, kivitel, behozatal) problémaköre.

Tartományi Mezőgazdaság Fejlesztési Alap (2001) – feladata: a mezőgazdaság tervezett és irányított fejlesztése, anyagi támogatása, termelésösztönzés, kivitelserkentés, szövetkezeti szervezési formák támogatása és fejlesztése.

Tartományi Építésügyi, Városrendezési és Környezetvédelmi Titkárság (2002, 2011) – városrendezési, területtervezési és építésügyi, lakásügyi és kommunális feladatokat lát el,

területterveket (VAT, önkormányzatok, speciális fejlesztési területek) dolgoz ki, megvalósításukat követi. Hatósági ellenőrzést végez, információs rendszert működtet a területi tervekről, városrendezési tervekről, szakmai tanácsokat nyújt önkormányzati szerveknek. A környezetvédelem és a tartomány fenntartható gazdasági fejlődéséért felel különböző regionális szintű (nemzeti és nemzetközi) projektek megvalósításával.

Tartományi Oktatásügyi, Közigazgatási és Nemzeti Közösségek Titkársága (2002, 2011) – feladata a nemzeti sokszínűségből fakadó oktatási, demográfiai és közigazgatási kérdések menedzselése a régióban.

Vajdasági Nagyberuházási Alap (2006) – feladata a kapitális jellegű beruházási projektek és programok támogatása, amellyel a VAT gazdasági, infrastrukturális, társadalmi, kulturális és politikai fejlődését, EU-s ambícióit alapozza meg. Pályáztatási rendszer formájában működik, költségvetési pénzekből.

„Vojvodina CESS” Stratégiai Gazdasági Kutatások Központja (2004) – a vajdasági végrehajtó tanács és az Újvidéki Egyetem alapította, a kutatási kapacitások fejlesztése céljából. A Vajdaság gazdasági fejlődését szolgálja, szélesebb körű és hosszabb távú társadalmi hasznosulással (gazdasági trendek, prognózisok és regionális tervezés).

Vajdaság Autonóm Tartomány Fejlesztési Alapja (2002) – gazdasági elvek alapján működő hitelintézmény, a gazdaság, infrastruktúra, mezőgazdaság, KKV szektor, és a kiegyensúlyozott regionális fejlődés ösztönzését látja el. Eszközeit a magánosítás során megvalósított bevételek, a tartományi költségvetés, donációk, segélyek, támogatások, értékpapírügyletek, hitel visszafizetési részletek, nemzetközi pénzügyi szervezetek biztosítják. Éves tervben határozza meg a fejlesztési prioritásokat, programokat, amelyet a tartományi végrehajtó tanács fogad el.

Vajdasági Garanciaalap (2003) – a bankszektorttal kialakított együttműködések eredményeként, a garanciaalap gazdaságfejlesztési céljai a gazdasági szubjektumok működéséhez biztosított kedvezőbb hitelfeltételek és garanciák által valósul meg. A garanciaalap tervezett programtevékenységét és pályáztatási rendszerét támogató bankok kedvezőbb feltételeket biztosítanak az egyes gazdasági tevékenységek területén tevékenykedő jogi személyeknek. Fejlesztési szempontok: foglalkoztatás, kiegyensúlyozott és dinamikus regionális fejlődés, versenyképesség- és kivitelserkentés, női és fiatal vállalkozók támogatása, menekültek integrációja.

Vajdasági Fejlesztési Bank (2010) – az 1990-ben alakult újvidéki Metals-Banka RT pénzügyi válságát követően a VAT tőkésítette, és 2009-ben 61,9%-ban tulajdonjogot formált a bank felett. Széles körű bankügyleteket folytat: devizaügyletek, kül- és belföldi hitelügyletek, fizetésforgalom, garanciaügyletek, értékpapír kibocsátás, brókerügyletek, beruházási ügyletek, biztosítási ügyletek és egyéb pénzügyi szolgáltatások. A tartományi kormány érdekvéonyesítését követően a Vajdaság Autonóm Tartomány Fejlesztési Alapja és a Vajdasági Garanciaalap közbenjárásával együttműködési egyetértés született, és a Vajdasági Fejlesztési Bank a tartomány gazdaság és infrastrukturális fejlesztési céljait, projektjeit támogatja a jövőben, jelentős pénzügyi kapacitások mobilizálásával, ugyanakkor a piaci működési elvek tiszteletben tartásával.

Európai Ügyek Irodája (2006) – az európai integrációs folyamatok követése, alkalmazása, és az ehhez szükséges intézményi kapacitások megteremtése, fejlesztése a cél regionális (tartományi) szinten.

Regionális Fejlesztési Ügynökség(ek) és Regionális Fejlesztési Tanács (2010–2011) – a Vajdaság területén (a regionális fejlesztési törvény értelmében) legkevesebb három ügynökség alapítható. Az ún. quargo-k, kvázi nem-kormányzati szervezetek (quasi non-governmental), és feladatuk a gazdaság támogatása, a területi problémák megoldása, gazdasági és társadalmi partnerségi hidak építése stb. Szerbiában a KKV szektor támogatására létrehozott intézményhálózat tekinthető a regionális fejlesztési ügynökségek jogelődjének.²¹ A regionális fejlesztési ügynökségek feladatkörét ezek a regionális fejlesztési irodák: Sza-

badka, Zombor, Nagybecskerek fogják átvenni. A Regionális Fejlesztési Tanács tanácsadói szervként fog működni (véleményezi a regionális fejlesztési stratégiát, finanszírozási programot, egyéb fejlesztési dokumentumokat, munkacsoportokat hoz létre stb.).

Tekintettel az újonnan intézményesülő szerb regionális politika fejlődési pályájára, intézményrendszeri tapasztalataira, mindenképpen ki kell emelni a Vajdaság Autonóm Tartomány szerepét. Egyedi – a regionális fejlesztések hatáskörét gyakorló intézményi hálózattal rendelkezik. A tartomány hatásköreinek folyamatos bővítésével, és a jogkörök gyakorlásával a gazdaságfejlesztés területén olyan intézmények jöttek létre 2002-től, amelyek paralel állami szintű intézményei nem is léteznek (Vajdasági Fejlesztési Bank), amely a Vajdasági Garanciaalappal és a Vajdaság Autonóm Tartomány Fejlesztési Alapjával rendelkezik a gazdaságfejlesztés teljes eszköztárával. A mezőgazdaság fejlődését, mint a Vajdaság egyik legfontosabb gazdasági ágát, szintén sikeres regionális intézmény segíti. Állami-regionális összehasonlításban további eltérés, hogy a tartomány monetáris és fiskális autonómiával nem rendelkezik. A Köztársasági Költségvetésből visszaszármaztatott transzferekkel kevesebb a regionális fejlesztések iránt vállalt felelősség és a fejlődési lehetőség is a tartomány számára.

5. Összegzés

Földrajzi fekvésének köszönhetően Vajdaság stratégiai pont az európai, ázsiai és közkeleti piacok felé.²² A jelenlegi helyzetben a Vajdaságot – csakúgy, mint Szerbia egészét – a tőkebefektetések és a foglalkoztatás növekedésén, valamint a technológiai fejlesztéseken alapuló neoklasszikus növekedési modell lendítheti előre. A befektetők számát növelheti a makro-ökonómiai stabilitás kialakítása, a befektetések szabályozásának egyszerűsítése, a cégalapítás, működtetés liberalizálása. Az új piacok által serkentett dinamikus növekedési potenciálokhoz hozzájárul az olcsó, de szakképzett munkaerő, a kisvállalkozói magánszektori dominancia, a női foglalkoztatottak számának növekedése.²³ A konvergencia tehát csakis az egyes gazdasági körzetek komparatív előnyeinek kihasználásával és megfontolt regionális fejlesztési stratégiával érhető el. Ennek fő részét kell, hogy képezze a demográfiai helyzet javítása, az iskolázottsági szint emelése, a továbbtanulási szándék erősítése, az egészségi állapot javítása, az élelmiszergazdaság versenyképességének fokozása, valamint a kereskedelem a táv- és hírközlés fejlesztése. Mindezek mellett elengedhetetlen az állami határok nagyobb átjárhatóságának lehetővé tétele, az egymást, a különböző nemzetiségeket és a szomszédokat megértő gondolkodás térnyerése, a kisebbségek kollektív autonómiájának biztosítása.²⁴

JEGYZETEK

1. A Vajdaság 1945 utáni történetéről lásd Gulyás L. (2007) Vajdaság: Történeti áttekintés. In. mű Nagy Imre (szerk.): A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. 2007. pp. 134–140. old.
2. Juhász József (2010): A Vajdaság és az autonómia. História. 2010/1–2. szám 54–62. old.
3. Pál Ágnes (2003): Dél-alföldi határvidékek. Bornus Nyomda. Pécs. 235 old.
4. Pál Ágnes (2004): A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió kialakulása. Földtani Kutatás. 41. 3–4. 41–45 old.
5. Gulyás László: Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő. Budapest. 2005. 164–165. old.
6. Korhecz Tamás, ifj. (2009): Otthonteremtőben a szülőföldön. Jogi és politikai esszék. Fórum Könyvkiadó. Újvidék. 14–41. old., Nikolić, G. (2009): Novi predlog za statističku regionalizaciju Srbije. Izazovi evropskih integracija. Časopis za pravo i ekonomiju evropskih integracija.

- 2009/6. szám. 43–57. old. és Jakopin, E (2010): Izveštaj o razvoju Srbije 2009. Republički zavod za razvoj. Beograd. 15–17. old.
7. Horváth Gyula (2006): Regionális helyzetkép a Kárpát-medencéről. In. Rácz Szilárd (szerk.): Regionális átalakulás a Kárpát-medencében. MRTT. Pécs. 10. old.
 8. Domonji, P. (2006): Vojvodanski identitet. Biblioteka Helsinške Sveske. H. n. 4. old. és Gábrity Molnár Irén (2008): Tájidentitásunk a materiális és immateriális tényezők ölelésében. In. Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa (szerk.): Regionális erőnlét. MTT. Szabadka. 50–56. old.
 9. Nagy Imre (2007/a): Szerbia gazdasági-társadalmi helyzete. I. m.: Nagy Imre (szerk.): Vajdaság. Pécs–Budapest. MTA RKK. Dialóg-Campus. 29–75. old.
 10. Komšić, J. (2009): Političko-institucionalni aspekti regionalnog razvoja Srbije u svetlu evropskih standarda. Izazovi evropskih integracija. Časopis za pravo i ekonomiju evropskih integracija. 2009/6. 73–81. old.
 11. Božóki Antal (2007): Mi maradt az autonómiából? – Elmélet és gyakorlat, <http://www.magyar-szo.co.yu> (2007. 03. 15.) és Takács Zoltán (2008): Területi szerveződés és regionalizáció Szerbiában. In. Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa (szerk.): Regionális erőnlét. MTT. Szabadka. 135–142. old.
 12. Zakon o utvrđivanju nadležnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine = Službeni Glasnik RS. Br. 99/09. Megjegyzés: A tartomány bizonyos hatásköreit az ún. omnibusztörvénnyel (átfogó törvény, délvidéki magyar nyelhasználatban meghonosult kifejezés) kapta vissza 2002-ben, az akkori államigazgatás alkotmányos keretein belül. Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine = Službeni Glasnik RS. Br. 6/02.
 13. Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine. http://www.vojvodina.gov.rs/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=19&dir=DESC&order=date&limit=5&limitstart=5 (2010. 06. 15.)
 14. Komšić, J. (2007): Evropski političko-pravni pristup decentralizaciji i regionalizaciji. In. Kosta Josifidis (szerk.): Evropske regionalne politike s osvrtom na perspektive Vojvodine. Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet Subotica. Novi Sad. 87–94. old.
 15. Korhecz Tamás, Ifj. (2009): Otthonteremtőben a szülőföldön. Jogi és politikai esszék. Fórum Könyvkiadó. Újvidék. 14–41. old.
 16. Nikolić, G. (2009): Novi predlog za statističku regionalizaciju Srbije. Izazovi evropskih integracija. Časopis za pravo i ekonomiju evropskih integracija. 2009/6. szám. 43–57. old. és Simić, P. (2009): Polovi razvoja i regionalizam u Francuskoj. Izazovi evropskih integracija. Časopis za pravo i ekonomiju evropskih integracija. 2009/6. szám. 70–72. old.
 17. Lilić, S. (2009): Regionalizam, EU i pravni okvir regionalizacije Srbije. Izazovi evropskih integracija. Časopis za pravo i ekonomiju evropskih integracija. 2009/6. szám. 16–19. old.
 18. Nikolić, G. (2009): Novi predlog za statističku regionalizaciju Srbije. Izazovi evropskih integracija. Časopis za pravo i ekonomiju evropskih integracija. 2009/6. szám. 43–57. old. és Janjić, D. (2009): Srbija država regiona. Izazovi evropskih integracija. Časopis za pravo i ekonomiju evropskih integracija. 2009/6. szám. 103–106. old.
 19. Korhecz Tamás, Ifj. (2009): Otthonteremtőben a szülőföldön. Jogi és politikai esszék. Fórum Könyvkiadó. Újvidék. 14–41. old.
 20. 2011-es tartományi kormány-átalakításokat követően néhány titkárság összevonására került sor (2011 márciusa).
 21. Nagy Imre–Csókási Eszter (2004): A DKMT eurórégió szerepe a magyar–román–szerbia–montenegrói hármashatár menti együttműködésben. I. m.: Nagy I., Kugler J. szerk. (2004): Lehet-e három arca e tájnak? Tanulmányok a délkeleti határregió újrászerveződő kapcsolatairól. Békéscsaba–Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.
 22. Nagy Imre (2007): A Vajdaság fejlettségének regionális különbségei. In. Nagy Imre (szerk.): Vajdaság. MTA RKK. Pécs–Budapest. 554–558. old.
 23. Gábrity Molnár Irén.–Riczy András 2006: Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 263 p.
 24. Uo.
 25. Glatz Ferenc (2011): Történelmi megbékélés, de hogyan? Szerbek, magyarok között... História. 2011/1–2. szám, 51–63. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bozóki Antal (2007): Mi maradt az autonómiából? – Elmélet és gyakorlat, <http://www.magyar-szo.co.yu> (2007. 03. 15.)
- Domonji, P. (2006): Vojvodanski identitet. Biblioteka Helsinške Sveske. H.n. 4. old.
- Gábrity Molnár Irén (2008): Tájidentitásunk a materiális és immateriális tényezők ölelésében. In: Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa (szerk.): Regionális erőnlét. MTT. Szabadka. 50–56. old.
- Glatz Ferenc (2011): Történelmi megbékélés, de hogyan? Szerbek, magyarok között.... História, 2011/1–2. 51–63. old.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő. Budapest. 2005.
- Gulyás László (2007) Vajdaság: Történeti áttekintés. In. mű Nagy Imre (szerk.): A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. 2007.
- Horváth Gyula (2006): Regionális helyzetkép a Kárpát-medencéről. In. Rácz Szilárd (szerk.): Regionális átalakulás a Kárpát-medencében. MRTT. Pécs. 10. old.
- Janjić, D. (2009): Srbija država regiona. Izazovi evropskih integracija. Časopis za pravo i ekonomiju evropskih integracija. 2009/6. szám. 103–106. old.
- Jakopin, E (2010): Izveštaj o razvoju Srbije 2009. Republički zavod za razvoj. Beograd. 15–17. old.
- Juhász József (2010): A Vajdaság és az autonómia. História. 2010/1–2., 54–62. old.
- Komšić, J. (2007): Evropski političko-pravni pristup decentralizaciji i regionalizaciji. In. Kosta Josifidis (szerk.): Evropske regionalne politike s osvrtom na perspektive Vojvodine. Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet Subotica. Novi Sad. 87–94. old.
- Komšić, J. (2009): Političko-institucionalni aspekti regionalnog razvoja Srbije u svetlu evropskih standarda. Izazovi evropskih integracija. Časopis za pravo i ekonomiju evropskih integracija. 2009/6. 73–81. old.
- Korhecz Tamás, Ifj. (2009): Otthonteremtőben a szülőföldön. Jogi és politikai esszék. Fórum Könyvkiadó. Újvidék. 14–41. old.
- Lilić, S. (2009): Regionalizam, EU i pravni okvir regionalizacije Srbije. Izazovi evropskih integracija. Časopis za pravo i ekonomiju evropskih integracija. 2009/6. szám. 16–19. old.
- Nagy Imre (2007/a): Szerbia gazdasági-társadalmi helyzete. I. m.: Nagy Imre (szerk.): Vajdaság. Pécs–Budapest. MTA RKK. Dialóg-Campus. 29–75. old.
- Nagy Imre (2007/b): A Vajdaság fejlettségének regionális különbségei. In. Nagy Imre (szerk.) Vajdaság. MTA RKK. Pécs–Budapest. 554–558. old.
- Nagy Imre–Csókási Eszter (2004): A DKMT euróregió szerepe a magyar–román–szerbia–montenegrói hármashatár menti együttműködésben. I. m.: Nagy I., Kugler J. szerk. (2004): Lehet-e három arca e tájnak? Tanulmányok a délkeleti határregió újrászerveződő kapcsolatairól. Békéscsaba–Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.
- Nikolić, G. (2009): Novi predlog za statističku regionalizaciju Srbije. Izazovi evropskih integracija. Časopis za pravo i ekonomiju evropskih integracija. 2009/6. szám. 43–57. old.
- Opštine u Srbiji 2008., 2010. Republički zavod za statistiku Srbije.
- Simić, P. (2009): Polovi razvoja i regionalizam u Francuskoj. Izazovi evropskih integracija. Časopis za pravo i ekonomiju evropskih integracija. 2009/6. szám. 70–72. old.
- Statut Autonomne pokrajine Vojvodine. http://www.vojvodina.gov.rs/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=19&dir=DESC&order=date&limit=5&limitstart=5 (2010. 06. 15.).
- Takács Zoltán (2008): Területi szerveződés és regionalizáció Szerbiában. In. Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa (szerk.): Regionális erőnlét. MTT. Szabadka. 135–142. old.
- Thomka Orsolya–Kurcz Ádám István–Tóth Anikó (2010): Délvidék – A Vajdaság és Belgrád. Ketzal Kiadó Kft. Budapest. 7–20. o., 28. o., 32–45. o.
- Tripković, M. (2003): Regionalizálódás Szerbiában, különös tekintettel a Vajdaság helyzetére = Tér és Társadalom. 2003/4. sz. 118–120. old.
- Uredba o nomenklaturi statističkih teritorijalnih jedinica = Službeni Glasnik RS. Br. 109/2009., 46/2010.
- Zakon o regionalnom razvoju = Službeni Glasnik RS. Br. 51/2009., 30/2010.
- Zakonom o utvrđivanju nadležnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine = Službeni Glasnik RS. Br. 99/2009.

RÓZSA RITA*

MIGRÁCIÓ ÉS IDENTITÁS. VAJDASÁGI EGYETEMISTÁK MAGYARORSZÁGON

MIGRATION AND IDENTITY. STUDENTS FROM VOJVODINA IN HUNGARY

ABSTRACT

For many years Vojvodina has been a home of different nationalities. This area has always been populated by multi-racial people, which were sometimes affected by immigrants and settlers. According to the census between the two World Wars the population increased by a few myriad people that were mainly migrants, but the natural growth also influenced the process. Nowadays the situation is not so bright, because the population of Vojvodina, especially the number of Hungarians, is constantly decreasing. During my research I wanted to ascertain whether the loss of positions on the labour market among the Hungarians is noticeable. I was interested in the supportive familial background, the emotional and intellectual approach in connection with the host country, and whether the country's reception helped reaching their goals. How and where do the intellectuals imagine their future, which are the reasons of migration and the setbacks of returning? Has their identity altered in any ways? Would they come back to Vojvodina if the economic and political situation changed?

1. Bevezetés

A téma személyesen is érint, mivel alapképzési diplomám megszerzése után, vajdasági születésűként, ugyan abban a helyzetben voltam, mint akik véleményét kértem a kutatásom¹ során. A módszerek tekintetében az interjút alkalmaztam, mely módot adott arra, hogy kiderítsem mi okból jöttek Magyarországra tanulni, milyen szempontok és motivációk vezérelték őket a pálya-, illetve felsőoktatási intézmény választásában. A vizsgálat eredményeként néhány általánosítható tapasztalatot ismertetnék.

2010 júniusa és decembere között folytattam le az interjúzást 35 személy részvételével, és néhány táblázatban összefoglalva a vizsgált csoport alapadatai a következőképpen alakultak.

Az első és második táblázatban látható a megkérdezettek nemek szerinti megoszlása és a tudományterület szerinti elkülönülés. Látható, hogy a megkérdezettek közül valamivel nagyobb számban választották a természettudományokat.

1. táblázat. Nemek szerinti felosztás

1. table. Sexual division

Férfi	Nő
21	14

Forrás: Rózsa Rita (2011): A vajdasági magyar fiatalok karrierkövetése és identitáskutatása, PTE FEEK, Szakdolgozat, 5. oldal.

* A PTE FEEK Andragógia MA végzett, és a PTE TTK Balkán posztgraduális képzés hallgatója.

2. táblázat. Tudományterület szerinti felosztás**2. table. Division by the fields of science**

Társadalomtudományok		Természettudományok	
összesen: 14		összesen: 21	
férfi	nő	férfi	nő
6	8	15	6

Forrás: Rózsa Rita (2011): A vajdasági magyar fiatalok karrierkövetése és identitáskutatása, PTE FEEK, Szakdolgozat, 5. oldal

A 3. táblázatban észlelhető, hogy kiemelkedően magasabb az egyetemi oklevéllel rendelkezők száma. Az MA diploma hiánya avval magyarázható, hogy a bolognai rendszerben még nem szerezték meg az MA végzettséget a kutatásom ideje alatt.

3. táblázat. Végzettség szerint**3. table. Division by qualification**

Főiskolai diploma		Egyetemi diploma		BA		MA		PhD	
összesen: 7		összesen: 22		összesen: 6		összesen: -		összesen: -	
férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
3	4	15	7	3	3	-	-	-	-

Forrás: Rózsa Rita (2011): A vajdasági magyar fiatalok karrierkövetése és identitáskutatása, PTE FEEK, Szakdolgozat, 5. oldal.

A 4. táblázatban pedig a képzés helye szerinti felosztás látható, a nagyszámú szegedi egyetem választás a határ közelségével magyarázható.

4. táblázat. Képzés helye**4. table. Division by the place of training**

Budapest	Kaposvár	Pécs	Szeged
6	1	7	21

Forrás: Rózsa Rita (2011): A vajdasági magyar fiatalok karrierkövetése és identitáskutatása, PTE FEEK, Szakdolgozat, 6. oldal.

2. Vajdasági helyzetkép

Szerbia megítélése igen ellentmondásos az utóbbi évek során, főként a háborúk okozta feszültség és bizonytalanság okán. Jugoszlávia szétesése után, a délszláv háborúk, a gazdasági embargó, valamint a NATO-bombázások meglehetősen nagy károkat idéztek elő a megmaradt államban.² Ezen időszak során a külkapcsolatok elhalványultak, vagy teljesen megszűntek, csupán a 2000-ben történő demokratikus változások hoztak reményt keltő eredményeket.³

Ezen változások után a figyelem a romokban heverő gazdaságra terelődött, és a megoldások keresésére, ami kimozdíthatja a tartományt a jelenlegi helyzetéből. Ehhez viszont figyelembe kell venni a szükséges és már rendelkezésre álló emberi erőforrás készletet. Sok vajdasági fiatal számára a magyarországi egyetem egyenlő a színvonalas és anyanyelvű oktatással, de evvel együtt is nehézségekbe ütköznek miután megszerezték felsőfokú végzettségüket.

A diplomások véleménye szerint a diplomájuk egyre kevesebbet ér, ha Szerbiába mennek, ott vár rájuk a diplomahonosítás bonyolult folyamata, ha Magyarországon maradnak vagy valamelyik nyugati országban próbálnak boldogulni, akkor pedig megvan rá az esély, hogy mindig idegenek maradnak az adott országba.

3. A migráció okai

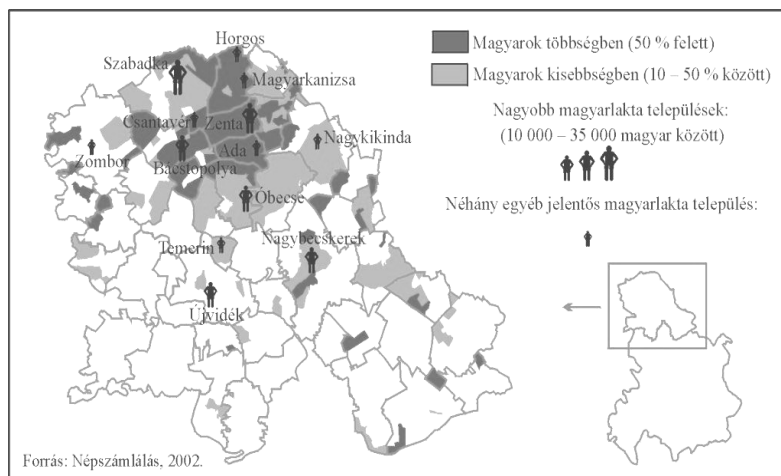
A Vajdaság különböző nemzetiségek otthona. Ezen a vidéken már a 17. századtól mindig is vegyes lakosság élt.⁴ Hol bevándorlással, hol pedig betelepítéssel bővült a lakosok összetétele például a 18. század folyamán, az I. világháború után, majd pedig az 1990-es években. 1929-ben, a jugoszláv királyság megalakulásával az egyik legvegyesebb nemzeti-ségekből álló állama jött létre. Az 1931-es népszámlálás adatai szerint a lakosság alig 10 év alatt 93000 fővel szaporodott, amely a természetes szaporodásból és a bevándorlók-ból állt. 1941 és 1945 közötti idő-kben Vajdaság három országhoz is tartozott.⁵ A Szerémség a Független horvát állam területe volt, Bácska magyar fennhatóság alá került, Bánát pedig közvetlen német katonai igazgatás alá tartozott. Itt is, mint mindenhol a háború után, a nagyszámú német lakosság csökkenése jellemezte a népesség összetételében bekövetkezett változásokat. Ám még 1941 után hasonló sors várt a magyar családokra. A háború után egy olyan törvény elfogadására került sor, amely meghatározott számú telepítési mutatókkal rendelkezett a területek felett. Ekkor tért vissza a magyarok közül néhány, majd telepe-sek érkeztek Bosznia-Hercegovinából és Horvátországból egyaránt, kisebb számbak jöttek még Montenegróból, Macedóniából, Szlovéniából, Koszovóból, ezzel is tarkítva a terület népességét. Vajdaság a maga huszonkét nemzetisé-gével etnikailag Európában az egyik legszínesebb területének vallhatja magát.⁶

A migráció iránya többféle történhet, elsősorban faluról városba, illetve Szerbiából Magyarországra vagy további országokba. A magyarság nem nagyon változtatott lakóhelyet, leginkább kisvárosokban és falvakban élnek, illetve kevesebben nagy városokban. A bel-földi vándorlások háromféleképpen működhetnek, költözés faluról városba, majd Bánáti részekről Bácskába, illetve a szórványból a tömbmagyarság irányába.

A vajdasági emberek java része azt vallja, hogy nem települt át egy másik külföldi vá-roshoz, hanem csak ideiglenes él ott, mivel azon a helyen vállalt munkát, ám ez az ideigle-nes állapot időnként több tíz évig tart, jellemző, hogy amikor visszatérnek, már rendelke-znek egy másik ország állampolgárságával is, nincs egyértelműen elkülönült határ a kíván-dorlók és a vendégmunkások között.

A belső migrációs adatok azt mutatják, hogy Vajdaság területén a szerbek és montenegró-iak költözködtek leginkább, a magyarok és a románok a saját nyelvterületeiken változtattak lakhelyet. Nem terjedt ki a vándorlás az egész országra, inkább Vajdaságra korlátozódott, azon belül is Észak-Bácska és Tisza-mentén. A belső vándorlást kiváltó okokként említhet-jük a gazdasági helyzetet, tehát az új munkalehetőségek keresését, az iskolák nyújtotta lehe-tőségeket (kisebb városban kevesebb választéka van az oktatásnak, a felsőoktatás szempont-jából pedig elkerülhetetlenül a nagyvárosokba kényszerülnek a diákok) és a család egyesítés szempontja, házasságból kifolyólag vagy szülők, nagyszülők segítése céljából.

A statisztikai adatok szerint a magyarok 91,5%-a a Vajdaságban él, belső migrációban 32,3%-uk vett részt. 1961 és 1981 között a magyarságra inkább az imigráció volt jellemző. 1981-től megváltozott ez a helyzet, mivel ekkor már több magyar vándorolt ki a területről, mint ahány betelepült. 1991-ben a Vajdaságba települtek száma 915 ezerre emelkedett, nagy számban fiatalok, akik családalapítás vagy munkavállalás céljával jöttek. Ez befolyá-solta a magyarok demográfiai és etnikai-földrajzi helyzetét is. A 2000. évi népszámlálás megmutatta, hogy a háborús évek alatt, tehát az 1991-es népszámláláshoz képest Szerbiá-ban a lakosság 10%-a menekült. Szintén a '91-es és 2002-es adatok összehasonlításánál észlelhető, hogy már kevesebb községben van abszolút többségben a magyarság, mivel ahogy a tömbben élők, úgy a szórványban élők száma is csökkent, ezért megállapíthatjuk, hogy a nagyobb városok megtartóereje sem sikerebb, mint a szórványfalvaké.

Forrás: Népszámlálás, 2002.

A nagyarányú népességfogyásra több különböző tényező is hatott, mint az asszimiláció, a természetes szaporulat csökkenése, vegyes házasság, tervszerű betelepítések, illetve az identitástudat gyengülése több okból kifolyólag.

A természetes szaporulat csökkenése a demográfiai adatok szerint akkor lett volna visszafordítható, ha az előrejedés nem lett volna ilyen nagymértékű. A natalitás hiába mutatott növekvő tendenciát, az előrejedés jelentős volt.

1948 utáni években nagymértékben hígult a lakosság összetétele, ezáltal vált ez a vidék a legvegyesebb etnikai összetételű területté. Ezek után a 90-es években még nagyobb méretű betelepítések következtek, miután Vajdaság lakosságának 2/3-a szerb nemzetiségű lett, melynek fele telepítés által került az új lakóhelyére. Nagyjából 250 szerb menekült érkezett ekkor a területre, egy részük visszatért szülőhelyére, mások viszont eddig még nem, és valószínűleg nem is fognak visszatelepülni.

Az 1960-as években még 450 ezer fős magyarság, mára, illetve 2002-re 209 ezer körülre apadt, és a következő népszámlálási adatok valószínűleg még rosszabb mutatókkal fognak rendelkezni.⁷

Az asszimiláció minden kisebbséget érint, korábbi években ezt a jugoszlávság fogalma alá rejtették, ma pedig ezt, úgy hiszem, beilleszkedésnek tekinti a lakosság és a legjobb választásnak azt tartják, ha inkább szerb az anyanyelvük, mint magyar.

A vegyes házasság is egyfajta asszimilációs folyamat, mivel az egyik fél kezdetben nyelvet, majd identitást is vált. Évek óta megfigyelhető Vajdaságban, hogy a kisebbségben élők gyakran választanak maguknak a többségben élők közül társat, a jobb boldogulás reményében. Ezáltal az iskolaválasztás esetében is egyértelmű, hogy a többségi nyelven fog a gyermek iskolába járni.

Az interjúalanyaim többségénél a családalapítás még csak a következő évek terveiben szerepel, azzal kapcsolatban, hogy milyen nemzetiségű párt választanának maguknak többnyire hasonló válaszokat kaptam, miszerint, nem számít, hogy hova valósi.

„A nemzeti hovatartozás nem szempont.” (30 éves nő).

Viszont egy két esetben kiemelték, hogy a nemzetiség igenis számít. Egy esetben kaptam a korábbiaktól leginkább eltérő választ, ami a következő:

„Számít maximálisan. Jobban érdekelnek az anyaországiak, mint a délvidékiek. Szláv, kivéve lengyel, újlatin nemzetiségű nők kizárva, esetleg germánok számításba jöhetnek.” (27 éves férfi).

4. Az identitásváltozás problémája

A nemzeti önazonosság tudat gyengülése már hosszabb ideje megfigyelhető a területen. A kisebbségek körében fontos identitásképző állomások az óvoda és az iskola alsóbb osztályai, a gyermek észleli, hogy kultúrája nem egyediként jelenik meg környezetében, különböző ütköztetési pontokat érzékel. Nem kap jelentős értéket a haza fogalma, csak területi jelentősége van. A nemzeti identitás és az élettér elválnak egymástól, főként a vajdaságiak esetében, ahol a két kultúra eltérései észlelhetők. Az emberek nem Szerbiához kötődnek, hanem kimondottan a tartományhoz vagy saját városukhoz, falujukhoz.

„Én magyarnak vélem magam. Lokalizálni nem tudom. De szerintem nem is kell. Szerbiához semmilyen szinten nem kötődöm. Horgoshoz és egy két Vajdaság más területén élő emberhez igen.” (23 éves férfi)

Az első identitásvesztés képző ok, hogy nem mindenhol van lehetőség a gyermekek számára, hogy magyar iskolába járjanak. A régi Jugoszlávia megteremtette azt a képet, hogy az ott élők élhetnek együtt, tanulhatnak az anyanyelvükön, de később kiderült, hogy erre nem mindenhol lesz lehetőségük. Ám több évig erre nem is fektettek nagy hangsúlyt az ott élők. A nemzetiség kiemelése nem volt lényeges szempont a térségben, ám a 90-es évek után, amikor a magyarság egyre csökkenő kisebbséggé vált, akkor többen ismét magyarnak vallották magukat, és anyanyelvükként a magyart jelölték meg. A korábbi identitásvizsgálatok kimutatták (5. táblázat), hogy melyek elsődleges és másodlagos identitások a vajdaságiak körében.⁸

5. táblázat. Identitásvizsgálat

5. table. Identity research

	Elsődleges identitás (%)	Másodlagos identitás (%)
Vajdasági magyar	56	26
Magyar	28	29
Jugoszláv állampolgár	9	27
Európai	7	12

Forrás: Badis Róbert(2008): A vajdasági magyarság identitásstratégiái. In. szerk.: Papp Richárd, Szarka László: Bennünk élő múltjaink. Zenta. 319–327. (szerkesztette Rózsa Rita)

Látható, hogy nagy arányban magyarnak, de még többen kiemelték, hogy vajdasági magyarnak vallják magukat. Ez tehát az elsődleges identitásuk, majd csak ezután kapott helyet a magyar megnevezés, és még mindig élő kifejezés a jugoszláv.

Ugyanez mutatható ki a friss diplomások körében, akik a vajdasági magyar vagy a határon túli kifejezést használják az identitásuk meghatározására.

„Magyar vagyok a Délvidékről”. (26 éves férfi)

Néhányan fontosnak tartják kiemelni, hogy magyarok, de nem anyaországiak.

„Érdekes kérdés... otthon magyarnak érzem magam, de Magyarországon még az állampolgárság megszerzése után sem éreztem magam igazán odavalónak. Magyarnak valom magam, mert az-az anyanyelvem. De sokszor szembesülök vele főleg külföldön, hogy a szerbek sokkal inkább érznek közéjük valónak, mint a magyarok. Ez számomra felfoghatatlan és szomorú. Sokszor kívántam már külföldön, hogy lenne inkább szerb az anyanyelvem, több barátom lehetne. A magyarok sajnos nem tartanak össze.” (26 éves nő)

Néhány interjúalanyomnál észlelhető a bizonytalankodás, vagyis az identitásváltozás jelensége. Azoknál, akik már több éve nem Vajdaságban élnek, a hontalan vagy a kétlaki kifejezéseket használták arra a kérdésre, hogy hova tartozónak vélik magukat.

„A hovatartozásom? Ha valakinek két otthona van, nem is tartozik már sehová. Az

egyik helyre azért húz a szívem, mert ott a családom, szüleim, ott nőttem fel. A másik helyen önállósodtam, dolgozom, élek. Magyar vagyok, a többi lényegtelen.” (27 éves nő)

Az interjúk adatközlői nem a nemzeti jelleget, hanem a nemzetiségi hovatartozást, illetve a helyi települési, családi kötődést tartják fontosnak. A lokális imprinting érzelmi alapon működik és úgy tűnik, hogy a fiatal – és így még rugalmas személyiségkorszakban is – kimutatható, hogy a Vajdaságból időlegesen távol élők vagy tartósan elköltözők mentális kohéziója a legkisebb és legszorosabb környezethez, a családhoz köthető.

„Vajdasági származású magyar vagyok és a gyökereit sosem feledheti vagy tagadhatja le az ember.” (27 éves férfi)

A pszichológiai tényező csoportjába sorolnám a család támogatását, abban támogatták például az interjúalanyaim többségét, hogy menjenek Magyarországra tanulni, hátha ott jobban boldogulnak, tehát a szülő is migrációra buzdítja gyermekeit, mert a kilátástalanság jelentős, és más kiutat nem lát belőle.

„Támogatták a szüleim a döntésem, mivel tudták, hogy nincs meg a megfelelő nyelvtudásom, hogy például Újvidéken tanuljak, és az messzebb is lett volna, mint Szeged.” (24 éves nő)

„A szüleim maximálisan támogattak a magyarországi továbbtanulási terveimben. A bátyám is ott tanult illetve rengeteg barátom, ismerősöm is ezt az oktatási utat választotta.” (31 éves férfi)

A nyelvi nehézségek újból megjelennek a hazatérés után, ezért is kétséges ez a lehetőség. Az álláskereséshez viszont elengedhetetlen az államnyelv ismerete, ám a fiatalok sokkal szívesebben tanulnak angolul vagy németül, mint szerb nyelven, ezért inkább próbálkoznak külföldi munkakereséssel, tehát további költözésre gondolnak, minthogy hazatérjenek.

5. Hova vezet mindez?

Az elmúlt években a vajdasági magyarok foglalkoztatási struktúrájában – különböző okokból – jelentős átalakulási folyamatok indukálódtak, amelyek pozícióvesztésként is értelmezhetőek. A magyarok aránya jóval alacsonyabb a presztízsszakmákban, főként a szakemberek és köztisztviselők esetében. A magyarok közül nagyobb arányban vannak jelen a munkaerő-piacon a földművesek, kisiparosok és fizikai munkát végzők.

A magyar kivándorlók között több értelmiségi távozott Magyarországra; írók, művészek, akiknek a leszármazottai ezek után már szintén az anyaországban tanulnak és telepednek le. Csongrád megye vállalkozóinak nagyjából a 25%-a jugoszláv származású, nagy mennyiségű befektető van jelen Szeged környékén. Nagy számban növekszik a fizikai munkások jelenléte is, szintén magas a középiszkolások és egyetemisták száma. A Magyarországon diplomát szerzettek közül becslések szerint 80%-uk nem akar visszamenni, hanem itt vállal munkát, alapít családot.⁹

Saját kutatásom alapján is beigazolódott mindez, mivel a megkérdezett jelentős százaléka nem vagy még nem szeretne visszatérni Vajdaságba.

„5 év múlva valahol nyugaton dolgozom és tervezgetem a családalapítást, 10 év múlva pedig már van családom is.” (24 éves nő)

„Szeretnék a szakmámban elhelyezkedni és családot alapítani. Nem tervezem, hogy 10 év múlva Kanada legyen az otthonom, de a jelenlegi helyzet alapján nem is Magyarországon/Szerbiában gondolkodom, mint otthon. Persze, minden változhat és változik is.” (26 éves nő)

6. táblázat. Az aktív lakosság gazdasági szektor szerinti százalékos megoszlása**6. table. Division of active population by the economic sectors**

	Szerbia (%)	Vajdaság (%)	Magyarok (%)
Mezőgazdaság	22,0	22,6	33,0
Halászat	0,1	0,1	0,1
Bányászat	1,3	0,5	0,3
Feldolgozó ipar	23,8	26,1	27,6
Energia-ipar	1,7	1,4	1,6
Építőipar	4,5	4,7	4,9
Kereskedelem	12,4	12,9	9,9
Vendéglátóipar	2,4	2,3	1,6
Közlekedés	5,5	5,1	3,2
Pénzügy	1,4	1,5	0,8
Ingatlan szolgáltatás	3,1	2,5	1,7
Állami közigazgatás	5,0	4,5	2,4
Oktatás	4,6	4,5	4,1
Egészség- és szociális ügy	6,4	5,9	5,4
Kommunális szolgáltatás	2,9	2,9	2,4
Egyéni vállalkozás	0,1	0,1	0,1

Forrás: Szerbia nemzetiségi mozaikja (2002) 191., 234., 269. (szerkesztette Rózsa Rita)

6. Befejezés

Kiemelnék néhány érvet, amit a hazatérés ellen említettek okként a beszélgetőtársaim, a már korábban említett nyelvtudás hiánya, a másik jelentős tényező pedig a diplomahonosítás. Ha a hazatérés alternatíváját választják, akkor a diplomahonosítás kellemetlen feladata elé néznek a fiatalok. Míg az Európai Unió területén könnyebben elismert a magyar diploma, addig Szerbiában egy bonyolult folyamaton kell végighaladni. Sokan nem ismerik az eljárást, és egy ideig nem is tartják fontosnak elvégzését. A válaszok után összegezve a véleményeket, leginkább felesleges folyamatnak, idő és pénz pocsékolásnak tartja a többség.

Az 5 és 10 éves terveikről kérdeztem az interjúalanyaimat, és kiderült, hogy legtöbbjüknek nincs elképzelésük még a következő évre sem, nemhogy arra, hogy a későbbiek során hogyan alakul az életük. A gyorsan változó világot és bizonytalanságot említették okként, amiért erre a kérdésre nem tudtak vagy nem szerettek volna válaszolni.

A kutatásom elején feltételeztem, hogy a vajdasági magyarok, akik Magyarországon szereztek felsőfokú végzettségüket, csak nagyon kis arányban térnek haza, sajnos beigazolódtott ez a hipotézisem. Vajdaság egy kis sziget, ahol a történelem során láthattuk, hogy megtudnak élni sok nemzetiségű emberek, együtt békében. Hiszem azt, hogy ha a gazdasági és politikai helyzet változást hoz, akkor a hazatérés alternatíváját választják majd.

JEGYZETEK

1. A Magyarországon diplomát szerzett vajdasági magyar fiatalok karrierkövetése című szakdolgozatomhoz készített kutatás 2010 júniusa és decembere között zajlott, melynek egyik része az identitáskutatás a vajdaságiak körében. 35 személy vett részt a kutatásban, a mintaválasztás véletlenszerűen alakult, interjúzás módszerét alkalmazva. A folyamat során szándékoztam feltérképezni a megkérdezettek előzetes iskolai szocializációs folyamatait, családi háttérét és indítatásait, ambícióit, esetleges mintakövetéseit, amelyek eredményeként országhatáron túli tanulmányokra vállalkoztak. Érdekelt, hogy a támogató családi háttér, a befogadó országgal kapcsolatos

- érzelmi és értelmi viszonyulások, illetve az itt tapasztalt befogadási attitűdök mennyiben segítették a kitűzött célok elérését. Kerestem a választ arra is, hogy szűkebb vagy tágabb környezetük visszavárja-e a vajdasági hallgatókat, vagy haza is már csak vendégségbe mehetnek. Találnak-e tanulmányiuknak megfelelő munkahelyeket, illetve ezek hogyan viszonyulnak felkészültségükhöz? Mindezek a kérdések – résztvevő megfigyelőként – a mindennapokban folyamatosan érintenek, ezért a dolgozat megírásában belső motiváció is segített.
2. Nagy Imre (2007): Szerbia gazdasági-társadalmi helyzete. I. m.: Nagy Imre (szerk.): Vajdaság. Pécs–Budapest. MTA RKK. Dialóg-Campus.
 3. Martin Brusis (2006): A Vajdaság alkotmányos helyzete. Kisebbségkutatás. 2006. 2. szám. URL: http://www.hhrf.org/kisebbssegkutas/kk_2006_02/cikk.php?id=1388 (2010. 11. 23.)
 4. Gulyás László (2007) Vajdaság: Történeti áttekintés. In. mű Nagy Imre (szerk.): A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. 76–149. old.
 5. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő. Budapest. 99–109. old.
 6. Željko Bjeljac–Vesna Lukić (2008): Migráció a Vajdaság területén 1919 és 1948 között, (ford. Lajtai L. László) Kisebbségkutatás, 2008. 3. szám. URL: http://www.hhrf.org/kisebbssegkutas/kk_2008_03/cikk.php?id=1677 (2010. 11. 25.)
 7. Gábrity dr. Molnár Irén (2003): Vándorlások a Vajdaságban és a Vajdaságból, 2003. május 25–31. Palics.
 8. Badis Róbert (2008): A vajdasági magyarság identitásstratégiái. In: szerk.: Papp Richárd, Szarka László: Bennünk élő múltjaink. Zenta. 319–327.
 9. Gábrityné dr. Molnár Irén (2001): A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának okai és méretei. Fészekhagyó vajdaságiak. Tanulmányok, kutatások, statisztikák. In. Gábrityné dr. Molnár Irén, Mirnics Zsuzsanna (szerk.), MTT Könyvtár 4. Szabadka, 135. oldal.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Badis Róbert (2008): A vajdasági magyarság identitásstratégiái. In. szerk.: Papp Richárd, Szarka László: Bennünk élő múltjaink. Zenta. 319–327 old.
- Gábrity dr. Molnár Irén (szerk.), 2008: Képzettek a jövő. A felnőttképzés háttere Észak-Bácska iskolahálózatában. Szabadka, 13–26., 31–57., 85–103. old.
- Gábrityné dr. Molnár Irén (2001): A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának okai és méretei. Fészekhagyó vajdaságiak. Tanulmányok, kutatások, statisztikák. In. Gábrityné dr. Molnár Irén, Mirnics Zsuzsanna (szerk.), MTT Könyvtár 4. Szabadka, 115–162. old.
- Gábrity dr. Molnár Irén (2003): Vándorlások a Vajdaságban és a Vajdaságból, 2003. május 25–31. Palics.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő. Budapest. 99–109. old.
- Gulyás László (2007) Vajdaság: Történeti áttekintés. In. mű Nagy Imre (szerk.): A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. 76–149. old.
- Martin Brusis (2006): A Vajdaság alkotmányos helyzete. Kisebbségkutatás. 2006. 2. szám, fordította Komáromi Sándor. URL: http://www.hhrf.org/kisebbssegkutas/kk_2006_02/cikk.php?id=1388 (2010. 11. 23.)
- Nagy Imre (2007): Szerbia gazdasági-társadalmi helyzete. I. m.: Nagy Imre (szerk.): Vajdaság. Pécs–Budapest. MTA RKK. Dialóg-Campus.
- Népszámlálás, 2002.
- Rózsa Rita (2011): A vajdasági magyar fiatalok karrierkövetése és identitáskutatása, PTE FEEK, Szakdolgozat
- Szerbia nemzetiségi mozaikja 191., 234., 269.
- Željko Bjeljac–Vesna Lukić (2008): Migráció a Vajdaság területén 1919 és 1948 között, (ford. Lajtai L. László) Kisebbségkutatás, 2008. 3. szám. URL: http://www.hhrf.org/kisebbssegkutas/kk_2008_03/cikk.php?id=1677 (2010. 11. 25.)

FEJES ZSUZSANNA*

VAJDASÁG AZ EURÓPAI TERÜLETI EGYÜTTMŰKÖDÉSSEN – A DUNA STRATÉGIA

VOJVODINA IN THE EUROPEAN TERRITORIAL COOPERATION – THE DANUBE STRATEGY

ABSTRACT

The aim of the study is to present the position and possibilities of Vojvodina in the European territorial cooperation with special focus on the EU Strategy for the Danube Region. Firstly, I examine the external relations of Vojvodina. I analyse the institutionalisation and the future of the DKMT Euroregion and the Banat-Triplex Confinium EGTC from the aspect Vojvodina, because these co-operations are significant component of the European integration process.

The European territorial cohesion includes all the cross-border, transnational and interregional co-operations and democratic local and regional structures, forming under the identity of the EU Danube Strategy. This macro-regional strategy covers parts of 8 EU countries and 6 non EU countries (include Serbia) and faces numerous specific challenges: big socioeconomic disparities, underdeveloped potential of the Danube waterway, a unique environment threatened by pollution – to name just a few. Accordingly, there is a need for a stronger than usual cooperation dimension and for an integrated cooperative response across borders. Finally, I summarise how the Danube Strategy can achieve greater effect and reveal how macro-regional cooperation can help tackle local problems in Vojvodina, providing alternative solutions to problems stemming from legal and institutional differences of the border regions.

1. Bevezetés

Európa közép- és délkeleti térségének történelmi öröksége a rendszerváltásig fennálló mesterséges és zárt határok rendszere, amely szinte teljesen lehetetlenné tette a spontán, alulról szerveződő határon átvelő kapcsolatépítés lehetőségét a korábban szervesen összetartozó régiók között. A rendszerváltást követően azonban a térség határai mentén több olyan kezdeményezés indult el, amely a szubnacionális (regionális és lokális) szintek határon átnyúló kapcsolatainak kiépítésére irányult, amit azonban részben politikai okok, részben a szereplők tapasztalatlansága, részben pedig a még ki nem forrott jogi és közigazgatási környezet megnehezített.

Általánosságban elmondható, hogy a határon átnyúló együttműködés intézményei, a régiók határon átnyúló külkapcsolatai még mindig jelentős mértékben hiányoznak, vagy állami fennhatóság biztosítása mellett formálódnak a nemzetközi jog keretei között. A térség legnagyobb lemaradása a horizontális kapcsolatépítésben mutatható ki. Ez a probléma érzékelhető valamennyi ország jog- és intézményrendszerében, és ennek hátrányos következményei tapasztalhatók az intézményesült régióközi együttműködések kiépítésének megkésésében.

Ugyanakkor a határok megnyitásával a szemléletváltás igénye mellett a jól működő nyugat-európai minták, a vonatkozó jogi normák és pénzügyi támogatási eszközök is megnyíltak a határon átnyúló együttműködések számára, miközben a térség egyes országai

* PhD egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem ÁJTK Politológiai Tanszék.

más-más jogviszonyban állnak az európai integrációval. A határ menti együttműködések helyzete tovább erősödött a 2007–2013 közötti költségvetési időszakban, azok jóval hangsúlyosabb szerepet kaptak az EU regionális és kohéziós politikájának formálásában.

Vajdaság különleges helyet foglal el a Kárpát-medence régiói között. Történelmi, etnikai, kulturális és gazdasági öröksége folytán olyan európai régió, amely Szerbiának az egyik legértékesebb Európára nyíló „kapuja”.¹ Vajdaság határon átnyúló kapcsolataiban a szoros lakossági, rokoni, baráti kapcsolatok, valamint a közös kultúra és identitás mellett az évszázados hagyományokra visszanyúló gazdasági és infrastrukturális hagyományok dominálnak. A határon átnyúló kapcsolatokat megalapozza a történelmi összetartozás, a földrajzi közelség, valamint az Európai irányába megjelenő infrastrukturális hálózati összeköttetések. Vajdaság földrajzi szempontból három nagy tájegységre osztható – a Tisza, Duna, és Száva térségformáló hatásának köszönhetően – Bácskára, Bánátra, és Szerémségre. A folyók az Európa irányába történő összeköttetést jelképezik, közös kulturális identitásformáló erővel bírnak, miközben a térségen halad keresztül a X. európai közlekedési folyosó, amely szintén összeköti Közép-Európát a Balkánnal. Az uniós fejlesztési programoknak köszönhetően ezekben a kapcsolatokban újabb és újabb dimenziók nyíltak meg Vajdaság számára az Európhoz történő közeledésre.

Tanulmányomban vizsgálom, hogy milyen lehetőségei vannak Vajdaságnak a határon átnyúló kapcsolatok kiépítésére, az európai területi együttműködési folyamatokba való bekapcsolódásra, tekintettel az új területi dimenzióban formálódó „makroregionális” léptékű Duna Stratégiára.

2. Vajdaság státusza Szerbiában és lehetőségei a határon átnyúló kapcsolatokban

Vajdaság közigazgatási státusza Autonóm Tartomány, amely a Szerb Köztársaság Alkotmánya szerint olyan – Alkotmánnyal alapított – területi közösség, ahol a polgárok a tartományi autonómiára való jogukat valósítják meg, illetve az alkotmánnyal és statútumukkal összhangban szabályozzák az általuk alakított szervek jogkörét, megválasztását és munkáját.²

2009. november végén fogadta el a szerb parlament Vajdaság hatásköri törvényét, amely 2010. január 1-jén lépett hatályba és tovább erősítette a tartomány közigazgatási autonómiáját. Az elfogadott hatásköri törvény értelmében Vajdaság saját parlamenttel és végrehajtó szervvel (tartományi kormányzat) rendelkezik, nemzetközi szinten önálló képviseletre van lehetősége. A határon átnyúló együttműködések szempontjából leglényegesebb a régióközi együttműködést szabályozó 3. szakasz, amely lehetővé teszi:

- a más államok megfelelő területi egységeivel (régióival) való területi együttműködést – a Szerb Köztársaság külpolitikájának keretében és a Szerb Köztársaság területi egységének és jogrendjének tiszteletben tartásával, valamint
- a régióközi együttműködések megkötését.

Előremutató eleme a törvénynek, hogy külön kiemeli az európai és demokratikus értékek fontosságát, kimondja, hogy „Vajdaság olyan régió, amelyben hagyományosan ápolják az európai elveket és értékeket”. Deklarálja, hogy a tartomány önállóan is „tagja lehet az európai és nemzetközi régióegyesületeknek és a saját hatásköreinek keretében képviseleteket nyithat Európa régióiban, illetve Brüsszelben, a törvénnyel és a statútummal összhangban.”³

Vajdaság Statútuma a tartomány legmagasabb szintű jogszabálya, amely rendelkezik az autonóm tartomány jogállásáról, meghatározza a tartomány alapértékeit, területi beosztását, valamint rögzíti, hogy a tartomány jogi személy. Az alapértékek között hangsúlyozza a multikulturalizmust, multikonfesszionizmust és az egyéb európai elveket és értékeket.⁴ A határon átnyúló együttműködések szempontjából kiemelendő, hogy Vajdaság Autonóm

Tartomány Kormányának külön Titkársága foglalkozik a regionális és nemzetközi kapcsolatokkal. A képviselőházon belül pedig létrejött az Európai Integrációs és Nemzetközi Regionális Együttműködési Bizottság, amelynek fő feladata, hogy ápolja a regionális együttműködések, részt vegyen a szomszédos országokkal folytatott együttműködésekben, valamint a régióközi együttműködés érvényesítésében. Ebben a feladatkörében több régióval írt alá együttműködési protokollt és szándéknyilatkozatot, a legintenzívebb kapcsolatot a határon túli régiók közül Bács-Kiskun megyével, Vukovár-Szerém megyével, valamint a Stájer Tartomány Parlamentjével tartja fenn.⁵

Vajdaság Autonóm Tartomány 2002 óta tagja az Európai Régiók Gyűlésének (AER – Assembly of European Regions), amelynek fő célja az európai régiók összefogása, a közös európai érdekek hangsúlyozása, valamint az EU tagállamai és a harmadik országok közötti szolidaritás megerősítése. Az AER támogatja mindazokat az uniós programokat, amelyek Európa régióinak szoros együttműködését hivatottak elősegíteni. A délkelet-európai országok közigazgatási rendszerének decentralizációját és demokratizálódási folyamatát a térség országaival történő együttműködés ösztönzésével, képzési programokkal, valamint a helyi és regionális szereplők programokba történő bevonásával segíti elő. Az AER az integrációs folyamatban való aktív közreműködéssel, Közép-Kelet-Európa és Délkelet-Európa régióinak az Unióhoz való közelebb vitelével közvetítő szerepet kíván betölteni az EU és a csatlakozási szándékukat deklaráló államok között.⁶ A tagság révén Vajdaság számára lehetővé válik az európai integrációs folyamatokba való gyorsabb bekapcsolódás, az európai jogalkotás és az uniós politikák regionális együttműködésre való alkalmazásának megismerése is.

A határon átnyúló kapcsolatok megerősítésére vonatkozóan Szerbia 2008-ban írta alá az Európai Unióval az új Európai Partnerségi Megállapodást, amely lehetőséget nyújt az IPA (Instrument of Pre-Accession Assistance) programokban való részvételre. Ezen programok megvalósításához alapot jelentenek a 2004–2006 közötti INTERREG Közösségi Kezdeményezés és a Phare CBC programok végrehajtásában szerzett tapasztalatok. Az IPA program a 2007–2013-as programozási időszakban a csatlakozás előtt álló országok strukturális és kohéziós politikájának támogatását tűzte ki célul, amelynek keretében a külső határok mentén elhelyezkedő régiókban a tagjelölt (pl. Horvátország) és potenciális tagjelölt (pl. Szerbia) országok részére nyújt támogatást.

A Magyarország–Szerbia IPA Határon Átnyúló Együttműködési Programot az Európai Bizottság 2008. március 25-én fogadta el. A Program keretében hét évre összesen 50,1 millió Euró közösségi támogatás áll rendelkezésre. Annak ellenére, hogy a program a 2007–2013-as programozási időszakra vonatkozik, az első pályázat kiírásokra magyar-szerb viszonyban csak a 2009. év végén került sor. A program öt komponensen keresztül érvényesül: átmeneti támogatás és intézményfejlesztés, határon átnyúló együttműködés, területfejlesztés, humánerőforrás-fejlesztés, vidékfejlesztés. A különböző projektek megvalósítására az „Infrastruktúra és Környezet”, valamint a „Gazdaság, Oktatás és Kultúra” prioritási tengelyek keretében kerülhet sor, amely programok lebonyolítása közös pénzügyi forrásból, egységes szerkezetben történik, közös döntéshozatal alkalmazásával.⁷

3. Vajdaság az európai területi együttműködésben: Eurorégió vs. EGTC

A határ menti kapcsolatok elmélyülése előbb-utóbb szükségszerűen azok intézményeinek kialakulásához vezet. Az európai szervezetek közül az Európa Tanács és az Európai Unió igyekezett megfelelő és hatékony jogi eszközöket kidolgozni a határ menti együttműködések kialakulását akadályozó nehézségek felszámolására.

Az Európa Tanács 1980-ban elfogadott Madridi Keretegyezménye⁸ volt európai szinten

az első jelentős dokumentum, amely a határ menti együttműködések átfogó szabályozását kísérelte meg. A Keretegyezmény legfőbb célja, hogy a változatos jogi és politikai berendezkedéssel bíró államok szuverenitásának megőrzése mellett megteremtse a két- és többoldalú regionális megállapodások kereteit, életre keltve ezzel az eurorégiókat. A határon átnyúló együttműködések vonatkozásában Szerbia még nem írta alá a Madridi Keretegyezményt. A jövőben azonban Szerbia számára mindenképpen előnyös lehet a Madridi Keretegyezmény és Kiegészítő Jegyzőkönyveinek aláírása a már meglévő és működő euro-regionális együttműködések továbbfejlesztése szempontjából, hiszen a helyi önkormányzatosság és a területi autonómia terén az európai normák alkalmazásának hiánya jelentős mértékben akadályozhatja a határokon átívelő kooperációk további fejlődését.

Az Európai Unió integrációs folyamata, a 2004. évi, majd a 2007. évi keleti bővítés megváltoztatta az EU szomszédságpolitikai környezetét. Vajdaság számára ez kedvező pozíciót jelent, hiszen a magyar–román–szerb hármashatár mentén a szubnacionális szintű integrálódás a szomszédságpolitika keretében még inkább lehetővé válik. Újabb eszközök nyílnak meg a jószomszédi kapcsolatok javítására a már meglévő határ menti politikák hatékonyabbá tételével, a régióközi kapcsolatok elmélyítésével, és a párbeszéd szélesebb társadalmi alapokra helyezésével. Az intézményesülés folyamatában az igazi áttörést az EU regionális politikájának negyedik, 2007–13 közötti programozási időszaka jelenti, amely a támogatáspolitikai önálló célterületévé⁹ léptette elő az európai területi együttműködést, nemcsak pénzügyi, hanem immár jogi vonatkozásban is: létrehozott egy új, jogi személyiséggel felruházott egységes határon átnyúló intézményt, amely az 1082/2006/EK rendelettel európai területi együttműködési csoportosulás (továbbiakban: EGTC) elnevezéssel került elfogadásra.

Ezzel az Európai Unió eszköztárában is létrejött a határon átnyúló együttműködésekre alkalmazható uniós jogi modell, mégis úgy tűnik, hogy a valódi jogharmonizáció elmaradt, hiszen a rendelet a harmadik országokra (így Szerbiára is) csak bizonyos feltételek megléte esetén alkalmazható. Ezért a nem EU-tagállamokban többnyire fennmaradnak a tradicionálisan már meglévő egyéb, eurorégiós határon átnyúló intézményi formák, felerősítve ezzel a párhuzamosságokat, és megkérdőjelezve az egységesítés sikerét. Felmerül tehát a kérdés, hogy az eurorégió vagy az EGTC lehet a hatékonyabb együttműködési forma a Vajdaság régiókapcsolatainak alakításában?

3.1. DKMT Eurorégió

A Duna–Körös–Maros–Tisza (továbbiakban: DKMT) Eurorégió a magyar–román–szerb hármashatár-térség szerveződése 1997. november 21-én alakult meg, négy magyar megye (Békés, Bács-Kiskun, Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok), négy román megye (Arad, Hunyad, Krassó-Szörény és Temes) és a szerbiai Vajdaság Autonóm Tartomány részvételével.¹⁰ Az eurorégió intézményesülési folyamatát hosszas előkészítő munka előzte meg, amelynek eredményeképpen először kétoldalú együttműködési megállapodások születtek, amelyek segítettek a három különböző jogi, politikai és közigazgatási berendezkedésű ország határrégiót közös egységbe fogni.

A hármashatár térség geo- és biztonságpolitikai szempontból kényes, etnikailag heterogén, ugyanakkor természet- és gazdaságföldrajzi, valamint kultúrtörténeti szempontból többnyire egységes régiónak tekinthető. A Duna-Tisza közének déli része, valamint a Körösök és a Maros vidéke viszonylag homogén természeti adottságú területek, amelyek az első világháború végéig gazdaságilag is önálló egységet képeztek. A közigazgatási és intézményi struktúrák különbözősége, a különféle nemzetállami és politikai szempontok, valamint a pénzügyi/fejlesztési források hiánya akadályozták, viszont a kulturális, a nyelvi, a történelmi fejlődés területén meglévő azonosságok, az európai folyamatokhoz való csat-

lakozás szándéka és a gyorsabb gazdasági fejlődés lehetősége segítették az együttműködés kereteinek létrehozását.¹¹

Az eurorégió a megyei (tartományi) vezetők kölcsönös érdekelismerése nyomán jött létre, azonban működése már a kezdetek kezdetén nehézkesnek bizonyult, a délszláv válság 2000–2001-ben zajló folyamatai átmenetileg működésképtelenné tették az eurorégiót. A háborús helyzet miatt Vajdaság még formálisan sem volt képes eleget tenni az együttműködésben vállalt kötelezettségeinek.¹²

Az együttműködés 2003-ban szervezeti reformon ment keresztül, melynek eredményeképpen a klasszikus euroregionális struktúra mellett a szervezetrendszer része lett a Koordinációs Bizottság, amely a döntés-előkészítés hatékonyságának biztosítása és a DKMT működésének segítése érdekében létrehozott 3 fős szerv. A jogi személyiséggel bíró munkaszervezet, a DKMT Eurorégió Fejlesztési Ügynökség Kht. feladata lett a közös fejlesztési programok előkészítése és menedzselése. A struktúra lényege a jogi személyiségű gazdasági társaság és a regionális együttműködés politikai szervezetének szétválasztása. A reformok által és az új struktúra révén kétszereplőssé vált az eurorégió: egy nyitott konzultatív politikai fórum és egy bejegyzett jogi-gazdasági státuszú operatív jellegű munkaszervezet működik egymás mellett. A munkaszervezet egy zárt társaság, melynek alapítói az eurorégiót 1997-ben létrehozó közhatalmi szervezetek. Az alapítók a taggyűlésen keresztül érvényesítik alapítói jogait, és hozzák meg döntéseiket azokról a fejlesztési elképzeléseikről, melyek végrehajtásához a munkaszervezet alkalmas szereplőnek látszik.

A DKMT Eurorégió 2005-ben elfogadott területfejlesztési stratégiája valamennyi önkormányzati, gazdasági és civil szereplőjének részvételére építve, azok érdekeit figyelembe véve határozza meg az együttműködés hosszú távú célrendszerét.

A DKMT Eurorégió működése azonban ma is akadozik, a szervezeti reform ellenére tovább gátolják az együttműködést az eltérő politikai rendszerek és centralizált, bürokratizált tagállami kompetenciák. Bár az együttműködés által kitűzött célok megfelelő tartalmat tudnának biztosítani az együttműködésnek, a résztvevők nem használják ki a hármashatár jellegéből fakadó előnyöket. A DKMT működésének elmúlt évei bizonyítják, hogy a térségi kapcsolat már túllépett az azt kezdeményező területi (megyei és tartományi) szereplők kompetenciáin, mellettük erősíteni kellene a kisebb, konkrét bi- és trilaterális intézményszerű interregionális együttműködések formáit, a kistérségi, város és településszövetségeket, valamint a nagy- és középvárosok kapuváros „gateway” szerepét, valamint azokat a tranzitfunkciókat, amelyek a településközi kapcsolatokat fogják össze.¹³

3.2. Banat-Triplex-Confinium EGTC

A DKMT Eurorégió nehézkes szervezetére reagálva 2009. december 10-én indultak meg a Banat–Triplex–Confinium Korlátolt Felelősségű EGTC (továbbiakban: BTC-EGTC) létrehozására irányuló folyamatok, melynek megalapítását 2008-ban Mórahalom és a romániai Zombolya önkormányzata közösen kezdeményezte. Az elképzeléshez 37 magyar és 37 román település csatlakozott, valamint szerbiai részről a Vajdaság egyes önkormányzatai, bácskai és bánáti települések vettek (volna) részt. Az együttműködés hivatalosan 2011. január 11-én jött létre az Európai Unió fentebb említett 1082/2006/EK EGTC rendelete alapján, azonban a vajdasági tagok nélkül.

Az alapító tagok a térség helyzetéből adódóan elve három országot érintő együttműködésben gondolkodtak, így az együttműködés előkészítése és a települések bevonása érdekében 2009-ben Mórahalom és Magyarkanizsa együttesen adott be pályázatot határon átnyúló programokra. Az erről szóló IPA kiírás keretében területfejlesztési stratégiaalkotás és ágazati operatív programok (turizmus, megújuló energiaforrások felhasználása, élelmiszeripari lehetőségek)

kidolgozása kezdődött meg. Ezzel Európa első olyan háromoldalú EGTC-je jöhetett volna létre, amelyben uniós tagállamok mellett harmadik országbeli résztvevő is szerepel.

Az EGTC létrehozása körüli nehézségek ugyanakkor rávilágítanak az EU külső határain jelentkező közös problémára: azon tagállamok esetében, amelyek nem EU-tagállamokkal határosak, de azokkal folytatnak együttműködést, az EU EGTC rendelete közvetlenül nem alkalmazható. A vajdasági önkormányzatok taggá válásához az alábbi feltételeknek kellene teljesülni:

- az EGTC-ben legyen legalább két EU-tagállamból származó résztvevő, valamint
- az EGTC iránt érdeklődő, harmadik országbeli partner bevonásához elengedhetetlen, hogy a harmadik ország (jelen esetben Szerbia) alkosson meg egy olyan EGTC rendelethez kapcsolódó belső nemzeti szabályt, amely lehetővé teszi az EGTC létrehozását, tekintettel arra, hogy az EGTC alapításához minden részt vevő állam részéről jóváhagyás kell; vagy
- a részt vevő tagállamok (Magyarország és Románia) és a nem uniós tag harmadik ország (Szerbia) kössön együttműködési megállapodást, ugyanis ezzel adnak felhatalmazást a hatóságaiknak a határon átnyúló együttműködés kialakítására.¹⁴

Az EGTC kialakításának lehetőségei Vajdaság esetében jelentősen függenek az együttműködni kívánó partnerektől, hiszen ebben az esetben két EU-tagállambeli résztvevő mellett vonható be harmadik állambeli tag az EGTC-be. Ezzel az első feltétel teljesült, de a második két feltételt a szerb központi kormányzat nem teljesítette. Ugyanakkor elmondható, hogy Szerbia továbbra is a magyar–szerb–román háromoldalú kapcsolatok továbbfejlesztésében érdekelt, azonban az önálló jogi személyiséggel rendelkező BTC-EGTC vajdasági tagjainak felvételéhez – uniós tagság híján – egy szerbiai nemzeti jogszabály elfogadása és mindhárom ország illetékes állami hatóságainak jóváhagyása szükséges.

A továbbiakban fontos kérdés lesz, hogy miként kapcsolható be Szerbia mint nem EU-tagállam az uniós tagok által kezdeményezett EGTC-jellegű együttműködésekbe. Ezért lenne fontos az Európa Tanács által kidolgozott, a Madridi Keretegyezmény és annak Kiegészítő Jegyzőkönyveinek elfogadása, amely az EU-n kívüli országok számára is egységes intézményesült formát biztosítana a határon átnyúló együttműködésekre vonatkozóan, így betölthetné a jelenleg fennálló jöghézagot.

4. Új lehetőség a területi együttműködésben: az Európai Unió Duna Stratégiája

A Duna-térség Európa egyik leginkább változó és folyamatosan megújuló térsége, amely a kb. 2840 kilométer hosszú Duna folyó és annak vízgyűjtő területe mentén 115 millió lakosú völgyet fog össze, egészen a Fekete-erdőtől a Fekete-tengerig. A Duna nemcsak földrajzi értelemben kapcsolja össze a területén élő népeket, hanem olyan közös együttműködési lehetőséget is biztosít, amelyben jelentős szerepet töltenek be az érintett helyi és regionális önkormányzati szereplők, valamint az államok. Ebben az összefogásban benne rejlik a nemzeti, a regionális és a helyi identitás kérdése, a határok elválasztó és összekötő szerepének problémája, valamint a gazdaságilag összetartozó régiók együttműködéseinek lehetősége.

A Duna régióban összeköttetést kell teremteni az emberek, az ötleteik, illetve a szükségleteik között. A közlekedési hálózatok kapcsolódási pontjait modernizálni, az informatikai rendszerekhez való hozzáférést pedig bővíteni kell. A jobb infrastruktúrának és az alternatív forrásoknak köszönhetően az energia olcsóbbá és biztonságosabbá válhat. A fenntartható fejlődés eszméjét, illetve a vonatkozó közösségi vívmányokat (acquis communautaire) szem előtt tartva egyensúly teremthető a fejlődés és a környezetvédelem között.

4.1. Az EU Duna Régió Stratégiájának kidolgozása

Az Európai Unió Duna Régió Stratégiája a Duna vízgyűjtő területéhez tartozó régiók és országok olyan makroregionális léptékű fejlesztési dokumentuma, amely egységes keretet teremt a fenti lehetőségek kihasználására, a hosszú ideje fennálló kapcsolatok intézményesített összefogására, és új lendületet ad a hosszú távú, stratégiai együttműködésnek.

1. táblázat. A Duna régióra vonatkozó Európai Uniós stratégia. Kiemelt kérdések koordinációja

Table 1. EU Strategy for the Danube Region. Coordination of Priority Areas

I. cselekvési terv: A Duna régió összekapcsolása a többi régióval	
1. A mobilitás és intermodalitás fejlesztése	Belvízi hajóutak Ausztria Románia Vasúti, közúti és légi közlekedés Szlovénia Szerbia Érdekelt: Ukrajna)
2. A fenntartható energia használatának ösztönzése	Magyarország Cseh Köztársaság
3. A kultúra és az idegenforgalom, valamint az emberek egymással való kapcsolatteremtésének előmozdítása	Bulgária Románia
II. cselekvési terv: Környezetvédelem a Duna régióban	
4. A vizek minőségének helyreállítása és megőrzése	Magyarország Szlovákia
5. Környezeti kockázatok kezelése	Magyarország Románia
6. A biodiverzitás, a táj, valamint a levegő- és talajminőség megőrzése	Németország (Bajorország) Horvátország
III. cselekvési terv: A jólét megteremtése a Duna régióban	
7. Tudásalapú társadalom kialakítása (a kutatás, oktatás és az információs technológiák segítségével)	Szlovákia Szerbia
8. A vállalkozások versenyképességének támogatása	Németország (Baden-Württemberg) Horvátország
9. Az emberi erőforrásba és képességekbe való befektetés	Ausztria Moldova
IV. cselekvési terv: A Duna régió megerősítése	
10. Az intézményrendszer kibővítése és az intézményi együttműködés megerősítése	Ausztria (Bécs) Szlovénia
11. A biztonság és a szervezett bűnözés jelentette kihívások leküzdése érdekében együtt végzett munka	Németország Bulgária

Forrás: European Commission: Johannes Hahn announces priority area coordinators for EU Strategy for Danube Region. Annex. IP/11/124. Brüsszel. 3/2/2011.

A stratégia kidolgozásának főbb lépései:

- 2008. október 6–7-én Baden-Württemberg tartomány brüsszeli képviselője Duna Konferenciát rendezett, majd Danuta Hübner az Európai Bizottság akkori regionális politikáért felelős biztosa nyilatkozatában egy olyan Európai Duna Stratégia kidolgozását fogalmazta meg, amelynek hosszú távú célja egy új közép- és délkelet-európai növekedési tengely alapjainak megteremtése.
- 2009. május 6-án az Ulmban megrendezett Duna Csúcstalálkozó hat ország részvételével zajlott – Ausztria, Bulgária, Magyarország, Németország, Románia, Szerbia és Szlovákia –, amely egy közös együttműködési nyilatkozattal zárult, amelyben a „Duna-régiót” a 2014-ben induló új költségvetési periódusban közös európai kutatási és fejlesztési térségként definiálnák.

- 2009. június 18–19-án tartott ülésén az Európai Tanács 2009. június 19-i hivatalosan felkérte az Európai Bizottságot, hogy koordinálja és 2010 végéig dolgozza ki az Európai Unió Duna-térségre vonatkozó stratégiáját.
- 2009. október 22-én az Európai Bizottság 14 érintett országot vont be nyílt konzultáció keretében a Duna Stratégia kidolgozásába: az Unión belül Németországot (Baden-Württemberg és Bajorország), Ausztriát, a Szlovák Köztársaságot, a Cseh Köztársaságot, Magyarországot, Szlovéniát, Romániát és Bulgáriát, az Unión kívül pedig Horvátországot, Szerbiát, Bosznia-Hercegovinát, Montenegrót, a Moldovai Köztársaságot és Ukrajnát (a Duna menti régiókat).
- Az Európai Bizottság 2010. december 8-án elfogadott közleményében véglegesítette a Duna-régióra vonatkozó Stratégiáját¹⁵ és az ahhoz kapcsolódó Akciótervet.¹⁶

A stratégiában vázolt részletes cselekvési terv négy pilléren alapul, amely további tizenegy kiemelt területre van lebontva, és összesen 124 önálló projektet tartalmaz *(1. táblázat)*. A 11 prioritási terület összefogása az ún. koordinátor tagállamok feladata. Ennek a rendszerét, valamint a koordinátor tagállamokat 2011. február 3-án Budapesten mutatta be Johannes Hahn az Európai Bizottság regionális politikáért felelős jelenlegi biztosa és Martonyi János magyar külügyminiszter. A koordinátorok kijelölésénél közös elv, hogy az egyes prioritások megvalósulásáért minden esetben legalább két ország felel, minden uniós tagállam legalább egy prioritás végrehajtását vállalja, és a koordinátori feladatokban a tagsággal nem rendelkező országok is aktív szerepet játszanak. Szerbia két prioritási területen is koordinátori szerepet tölt be: „A mobilitás és intermodalitás fejlesztése a vasúti, közúti és légi közlekedés” területén Szlovéniával és Ukrajnával, valamint a „Tudásalapú társadalom kialakítása (a kutatás, oktatás és az információs technológiák segítségével)” területén Szlovákiával.¹⁷

4.2. A Duna-stratégia működési elve: a többszintű kormányzás

A fenti táblázatban jól látható, hogy a Duna Stratégia új keretet és lehetőséget biztosít a többszintű kormányzás elmélyítéséhez, összefogja a korábban elkülönülten kezelt bel- és külpolitikai kapcsolatok rendszerét. A többszintű kormányzás tartalmát az EU egészének gyökeres átalakulása formálja. A külső politikák (external policy) a globális szerepvállalás kiterjesztésével – a globális kormányzással, a szomszédságpolitika, a Nyugat-Balkán integrációja, és a Keleti Partnerség kiszélesítésével –, a belső politikák (internal policy) pedig az egyes ágazati politikák területi dimenziójának hangsúlyozásával járulnak hozzá a többszintű kormányzás fogalmának tartalommal való megtöltéséhez.¹⁸

A Duna Stratégia végrehajtására és a kormányzásra vonatkozó elképzelések a dokumentum 4. pontjában kerülnek rögzítésre, ahol megjelenik a konzultációs folyamat során is hangsúlyozott „3 NO” szabály, vagyis a Duna Stratégia megvalósításához nincsen szükség sem új uniós finanszírozásra, sem új uniós jogalkotásra, sem pedig új uniós struktúrákra. Ez három dolgot jelent:

- „A stratégia nem nyújt új uniós támogatást. Egyéb nemzetközi, nemzeti, regionális vagy magánszférából származó támogatást szerezhet a régió, bár inkább a meglévő források jobb kihasználásán van a hangsúly;
- a stratégia miatt nem kell az uniós jogszabályokat módosítani, hiszen az Unió a huszonhét tagállama részére készít jogszabályokat, nem pedig csak egy makrorégiónak. Bizonyos célok elérése érdekében – amennyiben ebben állapodnak meg – nemzeti, illetve egyéb szinten történhetnek változások.
- A stratégia nem hoz létre újabb struktúrákat. Végrehajtását már létező testületek végzik, amelyek kiegészítő jellegét maximalizálni kell.”¹⁹

4.2.1. Finanszírozás

Noha a stratégiához nem rendeltek külön uniós finanszírozási forrást, különböző uniós programok révén a régió máris jelentős támogatásban részesül. A stratégia célja egyrészt, hogy a már hozzáférhető támogatási összegek felhasználása – amelyek jelentős része már számos EU-program keretében rendelkezésre áll, pl. 100 milliárd euro a 2007–2013 időszakra vonatkozó Strukturális Alapokból, valamint jelentős mértékű IPA és ENPI forrásokból – hatékonyabban történjen, másrészt, hogy felhívja a figyelmet a makroregionális együttműködés jelentőségére a helyi problémák kezelésében.²⁰

A stratégia végrehajtásához szükséges pénzügyi háttérrel tehát a már meglévő finanszírozások e célra történő átcsoportosításával lehet megteremteni. Konkrét forrást képeznek az Európai Unió 2013-ig érvényes költségvetésében megszavazott, de még fel nem használt pénzek. Az lenne a cél, hogy a Duna Stratégia zászlaja alatt a részes államok közös, jó cél érdekében használják fel a még el nem költött forrásokat.

A nem EU-tagállamok esetében az EU szomszédságpolitikai és költségvetési szempontjai együttesen is meghatározóak. Az előcsatlakozási támogatási eszköz (IPA) mellett további források is rendelkezésre állnak, például a Nyugat-balkáni Befektetési Keret, valamint a nemzetközi pénzügyi intézmények és bankok pénzügyi eszközei (például az Európai Beruházási Bank 2007 és 2009 között 30 milliárd eurót fordított a hajózhatóságra és a szennyezés mentesítésre). Azt a lehetőséget sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a támogatásokat kölcsönrel kombinálva is igénybe lehet venni. Léteznek továbbá nemzeti, regionális és helyi források is, így a finanszírozáshoz való hozzáférés és a források vegyítése – különösen az uniós szint alatti köz-, illetve a magánforrásból származó pénzek – vezethet a Stratégia összehangolt működésének sikeréhez.²¹

4.2.2. Jogalkotás és intézményesülés

A makroregionális keretben folytatott együttműködés célja, hogy a pénzügyi és intézményi eszközök valamint a kitűzött feladatok, szakpolitikák közötti koordinációt hatékonyabbá tegye. E megközelítés lényege – amely a Balti-tengeri régióban már bevált –, hogy új jogszabályok és intézmények létrehozása helyett a különböző szakpolitikai területek és az érintettek közötti kapcsolatokat kell erősíteni.

A Duna Stratégia vonatkozásában a legkomolyabb fenntartások tehát azzal kapcsolatosak, hogy megvan-e a gondolkodásmód és az eljárások továbbfejlesztésére irányuló politikai akarat. Ezek a kihívások mind uniós, mind nemzeti szinten újfajta tudatosságot igényelnek, és megkövetelik, hogy az Európai Unió – alkalmazkodási képességét latba vetve – az európai kormányzás új koncepciója felé forduljon.

Az EU partnerségen alapuló belső kohéziója megfelelő választ ad a globalizáció által elindított gazdasági és társadalmi folyamatok dinamikájára. Az új területi politikában a funkcionális makrorégiók megjelenésével a területi egységek (NUTS 2, NUTS 3) hagyományos közjogi-adminisztratív lehatárolása nem képes megfelelni a többszintű kormányzás kihívásainak, amelyet sokkal rugalmasabb, többszintű intézményi működés jellemez.²² Az EU kohéziós politikájában a 2007–2013 közötti költségvetési időszakban az „Európai területi együttműködés” önálló célkitűzés szintjére emelésével egyre hangsúlyosabb szerepet kap az EGTC intézményi formájában megjelenő horizontális dimenzió, s ezen belül a funkcionális makrorégiók, amelyek egységes keretet biztosítanak az interregionális, transznacionális és határ menti együttműködések hálózatainak összefogására.

A Régiók Bizottsága 2010 májusában indította el a régiókat és a városokat megszólító, európai konzultációját a határokon átnyúló együttműködés uniós szabályozásáról. A válaszadók

szerint az EGTC lesz a jövőben a területi kohéziót szolgáló legfőbb uniós jogi eszköz. Emellett a többszintű kormányzás olyan kísérleti terepe, amely kétszintű kommunikációs csatornát hoz létre és az alulról induló kezdeményezés elve alapján működik, valamint közvetítő szerepet játszik a különféle határkérdések megoldásához. Az EGTC-ben megjelenő együttműködési formák sokfélesége a többszintű kormányzás olyan alapvető feltétele, melynek során az érdekelt felek kiválaszthatják, hogy milyen típusú együttműködési forma jelent kedvezőbb megoldást a Duna-makrorégió keretében kialakított határon átnyúló kapcsolataik fejlesztésére.

5. Összegzés: Vajdaság lehetőségei az európai területi együttműködésben – a Duna Stratégia

Összefoglalóan megállapítható, hogy a határon átnyúló együttműködések intenzitása Közép- és Dél-Kelet-Európában a nyugat-európai folyamatokhoz képest jóval kisebb fokú, a centralizált nemzetállam-építés és a nemzeti homogenizációs törekvések jelentős mértékben akadályozták az új minőségű (együttműködő) határrégiók kialakulását. Az EU külső, és új belső határai mentén az elmúlt két évtized során azonban folyamatosan alakultak ki határon átnyúló együttműködések.

Vajdaság számára több szinten lehetséges a kialakulóban lévő európai területi együttműködésbe történő bekapcsolódás, mégis jelenleg a Duna Stratégia bizonyulhat a legalkalmasabb eszköznek az európai kohéziós folyamatokban való részvételre. A Duna Stratégián keresztül Vajdaságnak lehetősége nyílik:

- a közép-európai együttműködés erősítésére,
- a nyugat-balkáni térség integrációs perspektívájának előmozdítására,
- a jószomszédi kapcsolatok ápolására, valamint a
- a térségben megjelenő érdekek hatékonyabb összefogására.

A Duna Stratégia a jószomszédi viszonyok elősegítésének újfajta eszköze lehet azáltal, hogy szoros együttműködések hoz létre konkrét szakterületeken a partnerországok között, valamint tovább erősíti a Nyugat-Balkán államainak folyamatos előrehaladását az európai integráció útján. A Duna Stratégia olyan lehetőség, amelynek az a rendeltetése, hogy az EU határain kívül is terjessze a békét, a stabilitást, a jólétet és a jogbiztonságot.

A Duna Stratégia keretében elfogadásra kerülő projektek megvalósításának egyik preferált jogi eszköze kétségtelenül az EGTC lesz. A továbbiakban tehát fontos kérdés, hogy miként kapcsolható be Szerbia mint nem EU-tagállam az Unió tagok által kezdeményezett EGTC-jellegű együttműködésekbe.

A Régiók Bizottsága ezért javasolja, hogy vizsgálják meg, hogy a Duna-régió különleges földrajzi, történelmi és kulturális jelentősége miatt a délkelet-európai együttműködési térséget az EGTC-program (európai területi együttműködés) B irányvonalán belül az új makrorégió alapján megfelelően ki lehet-e igazítani. Ezáltal az európai kohéziós politika tekintettel lehetne az új makrorégióra, a Duna régióra, és együttműködések tehetné lehetővé egy egységes együttműködési térségben.²³

Ugyanakkor általánosan megfigyelhető decentralizációs folyamatok ellenére, a megosztott kormányzáshoz még nem adott valamennyi feltétel, hiszen a többszintű kormányzás feltételeit elsősorban a tagállamok hordozzák, így nemzeti szinten kellene erősíteni és alakítani a helyi és regionális önkormányzatoknak az európai politikai koordinációban való részvételét.

Az Újvidéken létrehozott „Young Citizens Danube Network” (YCDN) hálózat jó példája annak, hogy miként lehet a fiatal generáció körében dunai identitást és így európai identitást kiépíteni. Meg lehetne fontolni például egy „dunai ifjúsági hálózat” létrehozását is, amely hosszú távon szervezné a fiatalok közötti találkozókat, csere-, képzési és együttműködési programokat.²⁴

JEGYZETEK

1. Takács Zoltán (2008): Területi szerveződés és regionalizáció Szerbiában. In. Gábrity Molnár Irén–Mirnics Zsuzsanna: Regionális erőnlét. A humánerőforrás befolyása Vajdaságban. MTT Könyvtár 13. Szabadka. 123. old.
2. A Szerb Köztársaság Alkotmánya. 182–183. cikk. In. A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye 98/2006. szám.
3. Törvény Vajdaság Autonóm Tartomány hatásköreinek meghatározásáról 3. szakasz. In. A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye. 99/2009. szám.
4. Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma. 1. szakasz. In. Vajdaság AT Hivatalos Lapja. 17/2009. szám.
5. Ebben a feladatkörében Vajdaság Autonóm Tartomány 1997/2000 és 2005 óta több régióval írt alá együttműködési protokollt és szándéknyilatkozatot. Lásd bővebben:
<http://www.skupstinavojvodine.gov.rs/?s=Clanstvo&mak=Skupstina>
6. Soós Edit (2011): Kohéziós politika. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2011. 13–15. old.
7. A Tanács 1085/2006/EK rendelete egy csatlakozási támogatási eszköz (IPA) létrehozásáról (2006. július 17.). HL L 210 /82 31/7/2006.
8. A Területi Önkormányzatok és Közigazgatási Szervek Határmenti Együttműködéséről szóló, 1980. május 21-én, Madridban kelt Európai Keretegyezmény. ETS No. 106.
9. A 2007–13. költségvetési időszak három célkitűzése: (1) „Konvergencia” (2) „Regionális versenyképesség és foglalkoztatás” (3) „Európai területi együttműködés.”
10. A megállapodások Temes és Csongrád, valamint Arad és Békés megyék között 1992-ben; Arad, Temes, Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok megyék és a Vajdaság között 1994-ben jöttek létre; majd 1997-ben alakult meg az eurorégió. Később Jász-Nagykun Szolnok megye, Békés megye és Hunyad megye kivált az együttműködésből.
11. Nagy Imre (2009): Területfejlesztés és területi együttműködés a Dél-Alföldön. In. Nagy Gábor (szerk.): Dél-Alföld. A Kárpát-medence régiói 10. MTA RKK-Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 472–473. old.
12. Nagy Imre–Csókási Eszter (2004): A DKMT eurorégió szerepe a magyar–román–szerbia–montenegrói hármashatár menti együttműködésben. I. m.: Nagy I., Kugler J. szerk. (2004): Lehet-e három arca e tájnak? Tanulmányok a délkeleti határ régió újrászerveződő kapcsolatairól. Békés–csaba–Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.
13. Ricz András–Gábrity Molnár Irén (2010): Vajdaság régiókapcsolatai a Dél-Alfölddel. In. Soós Edit–Fejes Zsuzsanna: Régió a hármashatár mentén. SZTE ÁJK Politológiai Tanszék. 89. old.
14. Az Európai Parlament és a Tanács 1082/2006/EK rendelete az európai területi együttműködési csoportosulásról. HL L 210 7/31/2006. Preambulum (16) bekezdés.
15. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. European Union Strategy for the Danube Region. COM(2010) 715. Brüsszel. 08/12/2010.
16. Action Plan. SEC(2010)1489 final. Brüsszel. 08/12/2010.
17. European Commission: Johannes Hahn announces priority area coordinators for EU Strategy for Danube Region. IP/11/124 Brüsszel. 3/2/2011.
18. A Régiók Bizottsága konzultációs jelentése – Többszintű kormányzásról szóló fehér könyv. Európa partnerségben történő építése. CdR 25/2010.
19. COM(2010) 715. 15. old.
20. IP/11/124 Brüsszel. 3/2/2011. 2. old.
21. COM(2010) 715. 14. old.
22. Fabrizio Barca: An Agenda for a reformed cohesion policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations. Independent Report prepared at the request of Danuta Hübner, Commissioner for Regional Policy. 04/2009. 56–58. old.; 91–99. old.
23. A Régiók Bizottsága véleménytervezete – A Duna Régóra vonatkozó stratégia. CdR 86/2011. 89. plenáris ülés. 57. pont.
24. A Régiók Bizottsága véleménytervezete – A Duna Régóra vonatkozó stratégia. CdR 86/2011. 89. plenáris ülés. 22. pont.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dieringer Jürgen–Laukó Patrícia–Schneider Gábor (2010): Új térségi perspektívák Közép-Európában? Górcső alatt az Európai Duna Régió Stratégia. Magyarországi Európa Társaság. Műhelytanulmányok. 2010/6. szám.
- Fabrizio Barca (2009): An Agenda for a reformed cohesion policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations. Independent Report prepared at the request of Danuta Hübner Commissioner for Regional Policy. 56–58. old. és 91–99. old.
- Fejes Zsuzsanna (2010): A határon átnyúló együttműködések jogi és közigazgatási feltételei. Különös tekintettel a magyar határ régiókra. PhD-értekezés. Kézirat. Szeged.
- Fejes Zsuzsanna (2011): A Duna-stratégia a többszintű kormányzás rendszerében. Európai Tükör 2011/1. szám. 105–114. old.
- Nagy Imre–Csókási Eszter (2004): A DKMT eurórégió szerepe a magyar–román–szerbia–montenegrói hármashatár menti együttműködésben. I. m.: Nagy I., Kugler J. szerk. (2004): Lehet-e három arca e tájnak? Tanulmányok a délkeleti határ régió újrászerveződő kapcsolatairól. Békéscsaba–Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja. Nagy Imre (2009): Területfejlesztés és területi együttműködés a Dél-Alföldön. In. Nagy Gábor (szerk.): Dél-Alföld. A Kárpát-medence régiói 10. MTA RKK–Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 441–479. old.
- Ricz András–Gábrity Molnár Irén (2010): Vajdaság régiókapcsolatai a Dél-Alfölddel. In. Soós Edit–Fejes Zsuzsanna: Régió a hármashatár mentén. SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék. 76–93. old.
- Soós Edit (2011): Kohéziós politika. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged. 2011.
- Takács Zoltán (2008): Területi szerveződés és regionalizáció Szerbiában. In. Gábrity Molnár Irén–Mirnics Zsuzsanna: Regionális erőnlét. A humán erőforrás befolyása Vajdaságban. MTT Könyvtár 13. Szabadka. 123–158. old.

JOGFORRÁSOK

- A Régiók Bizottsága konzultációs jelentése – Többszintű kormányzásról szóló fehér könyv. Európa partnerségben történő építése. CdR 25/2010.
- A Régiók Bizottsága véleménytervezete – A Duna Régóra vonatkozó stratégia. CdR 86/2011.
- A Szerb Köztársaság Alkotmánya. In. A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye 98/2006. szám.
- A Tanács 1085/2006/EK rendelete egy csatlakozási támogatási eszköz (IPA) létrehozásáról (2006. július 17.). HL L 210 /82 31/7/2006.
- A Területi Önkormányzatok és Közigazgatási Szervek Határmenti Együttműködéséről szóló, 1980. május 21-én, Madridban kelt Európai Keretegyezmény. ETS No. 106.
- Az Európai Parlament és a Tanács 1082/2006/EK rendelete az európai területi együttműködési csoportosulásokról. HL L 210 31/7/2006.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. European Union Strategy for the Danube Region. COM(2010) 715. and Action Plan. SEC(2010)1489 final. Brüsszel. 08/12/2010.
- European Commission: Johannes Hahn announces priority area coordinators for EU Strategy for Danube Region. IP/11/124 Brüsszel. 3/2/2011.
- Törvény Vajdaság Autonóm Tartomány hatásköreinek meghatározásáról. In. A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye. 99/2009.
- Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma. In. Vajdaság AT Hivatalos Lapja. 17/2009.

KOZMA JÓZSEF*

A DÉL-TISZAI IDENTITÁSRÉGIÓ KIALAKULÁSÁNAK ELSŐ LÉPÉSEI

FIRST STEPS OF FORMING THE SOUTH TISZA IDENTITY REGION

ABSTRACT

All actors in Central-East Europe face the changing role of different regions. In Hungary, the regional policy of the new government recasts chances and duties of former development regions with primary focus on counties. The article deals with a specific region along Southern course of river Tisza. We prove that this part of a wider European region, a sometime organic one, is actually object of reintegration. We analyze different conditions and dimensions of altering relations which play eminent role in the reinforcement of the organic character. The perspective of local actors in the next period, can be found in the new European Danube Strategy, as long as they are ready to organize themselves on appropriate regional base. Danube Strategy will be filled with real content if each identity region will be ready to accommodate itself in the new and wider European structure of a functional macroregion called Danube Region. We conclude that appropriate management of conditions supports the ongoing European and inner integration process.

Bevezetés

Az identitásrégiók azonosítása és szerephez juttatása azzal párhuzamosan erősödő folyamat, ahogyan a regionalitás más keretei átalakulnak, gyakran meggyengülnek, veszítenek szerepükből, befolyásukból.

Magyarországon a konstruált fejlesztési régiók a 2010-ben hivatalba lépett kormány politikájában elveszítik korábbi szerepüket, jogosítványaikat és jogszabályok, illetve központi vagy helyi politikákból származó erejüket. Névlegesen a megyék veszik át funkcióikat, gyakorlatilag azonban nem tapasztalni azonosítható politikát erre vonatkozóan.

Lokálisan pedig azt lehet tapasztalni, hogy nem lépnek be az egyes települések, helyi közösségek törekvéseit kifejezni, keretbe foglalni képes, nem teljesen mesterséges, új alakulatok. A helyi szereplők észlelik, hogy önmagukban képtelenek sikeresen stratégiát alkotni, pályázni, forrásokhoz jutni, megtartó erejüket, gazdasági és társadalmi potenciáljukat növelni. Ezért keresik is a saját képükre formálható más, újabb kereteket, de féltik szuverenitásukat, és nem akarnak egy rendszerben alárendelt pozícióba kerülni. Mindez nagymértékben csökkenti a kialakult regionális, hazai és európai szintű versenyben a helytállásukat. Ez egy folyamat, amely már régebb óta tart, és jól mutatja, hogy a térségi különbségeket, lemaradást az eddigi hazai regionális politikák alapján nem lehetett csökkenteni, sőt azok növekedését regisztrálják a kutatások.

A Duna Stratégia óriási lehetőséget kínál. A hazai, regionális, helyi szereplők azonban nincsenek felkészülve arra, hogy élni tudjanak vele. Úgy tapasztaljuk, hogy az egyébként jól megfogalmazott központi politikai üzeneteket lényegében nem tudják lefordítani a maguk számára értelmezhetően sem az ágazati, sem a regionális és helyi szereplők. Állásponturnk szerint a Duna Régió egy olyan keret, amelyben a korábbi kötöttségektől mentesen, szabadon fejződhetnek ki és juthatnak érvényre a helyi és térségi, regionális érdekek.

* Egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem.

Ráadásul éppen azért, hogy a szereplők saját szervességüket fejezhetik ki, és identitáshoz állíthatják a középpontba.

Jól látható ebből a megfontolásból, hogy a Duna Stratégia közeli és távoli kapcsolatok megerősödése és kifejeződése számára kínál lehetőséget. Az identitásrégiók lényegéről kifejtettek értelmében ezért megállapíthatjuk, hogy a Duna Régióban természetes és kitüntetett helyet foglalnak be az identitásrégiók vagy -körzetek. Éppen azért erősítenek meg egy Duna-identitást, hogy saját identitásuk kifejezésének alkalmas és természetes keretét ismerik fel és fogadják el a Duna Régiót. Az általuk fontosnak tartott eseményeket pedig értelmezni tudják a funkcionális makrorégió kereteiben.

Ebből számunkra két következtetés adódik. Egyrészt a helyi szereplők megtalálhatják a Duna Stratégiában a következő időszak perspektíváját, ha identitásuknak megfelelő régiós, körzeti alapon szervezik meg magukat, illetve a már ilyen alapon kialakult rendszerüket pozicionálják az Európai Duna Stratégiában. Másrészt a Duna Stratégia is úgy töltődik fel valódi, érdemi tartalommal, ha az identitásrégiók lépnek be érdekeikkel, értékeikkel, identitásukkal.

1. A Dél-tiszai Identitásrégió

Miután pontosan meghatároztuk azt, mit értünk identitásrégió, és felvázoltuk az általánosan és most aktuálisan a Duna Stratégia kapcsán benne rejlő lehetőségeket, egy konkrét térség, a Dél-tiszai térség esetén fejtjük ki, hogy mindez hogyan mutatkozhat meg a gyakorlatban. Az identitást illetően megközelítésünk közel áll W. Knapp koncepciójához.¹

A Dél-tiszai Régiót földrajzi értelemben a következőképpen határozhatjuk meg. A Tisza menti térségek, amelyek országhatártól függetlenül a kapcsolódnak a folyóhoz (Magyarországon, Romániában és Szerbiában). A régiófogalom modellünk értelmében a területen kívül egy sor további dimenzióval is rendelkezik: gazdasági szervezetek, ágazatok, társadalmi és politikai intézmények, szervezetek, civil alakulatok, mindezek kapcsolatainak és az eseményeinek rendszere. A relációkban közvetlenül vagy távolabbról megjelenik a Tisza vagy vele összekapcsolódó elemek. A Dél-tiszai Régió addig terjed (bármelyik dimenziója mentén), ameddig ezek a kapcsolódások erősebbek, mint azonos jellegű vagy minőségű, de a Tiszát nem tartalmazó eseményeket tartalmazó relációk.

Álláspontunk szerint e régió a szervességnek sok elemével rendelkezik, ezért a szerves régió tipikus esetének tekinthető.

1.1. Ami már mögöttünk van

A régióknak idő dimenziója is van, ami a szervesség megállapításakor kiemelt szerepet játszik. (Emlékeztetőül: az időben stabilitást mutató események, elemek a szervességre utalnak.) A történelem során lényegesen hosszabbnak értékelhetjük azt az időszakot, amikor a terület közös fennhatóság alatt volt, mint amikor különböző szuverenitások érvényesültek, politikai-hatalmi értelemben megosztva a régiót. A Magyar Királyság, az Oszmán Török Birodalom, az Osztrák–magyar Monarchia történelmi léptékben is hosszú időszakokban hozzávetőlegesen azonos fennhatóság és annak megfelelően közel homogén politikai viszonyok jellemezték a vizsgált térségét, ha voltak is azt felosztó igazgatási határok és eltérő jogállású területek, városok, közösségek. A közös fennhatóság közös rendet jelent mind politikai, mind gazdasági értelemben. Ezzel fontos feltételei álltak fenn egy szerves régióknak olyan hosszú ideig, amely más tényezőkkel együtt valóban érvényre juttathatta a szerveződést. Természetesen az egységes fennhatóság időszakában is voltak kifejezetten destruktív események, akár hosszabb időtávon is hatva. Mindenképpen ilyenek tartjuk a

török fennhatóság alatt a terület jelentős részének elnéptelenedését. A szerves kapcsolatok kialakulására és a fejlődésre másképpen, de szintén jelentős hatással voltak a betelepítések, nagyjából az elnéptelenedett falvak lakosságának pótlására.

A monarchia felbomlását követően a szervességet illető legfontosabb változás az eltérő állami szuverenitások megjelenése ebben a régióban. Ez a legutóbbi 90 évben hat erőteljesebben vagy gyengébben a szerves kapcsolatok fenntartása vagy kialakítása ellen. Kifejezetten pusztító hatása volt a gazdasági kapcsolatok felszámolásának, a közösségek, személyek közötti kapcsolatok akadályozásának.²

Rövid időszak volt, de témánkat illetően különösen fontos tanulságokkal szolgál a régió jelentős részének rövid idejű politikai reintegrációja a Délvidék Magyarországhoz csatolása révén. Csak tárgyyszerű és igen alapos vizsgálatok alapján dönthető el, hogy a néhány háborús év alatt milyen gyorsaságú, kiterjedtségű és mélységű lehetett a szerves viszonyok visszaállítása vagy az adott helyzetnek megfelelően újabbak létrehozása.

A kizárólagos állami szuverenitás periódusát váltja fel egy újabb, nemzetállamok fölötti szuverenitás, az Európai Közösség megjelenése és folyamatos kiépülése abban a nagyobb térségben, amelybe a régió beágyazódik. Az európai integráció folyamata során újjáépülő kapcsolatok természetesen nem folytatódnak ott, ahol korábban meggyengültek vagy megszakadtak. A közös európai értékrend és a követendő jogszerűség egyre közelebb hozza azokat az eseményeket, amelyek között korábban a normális relációk fennálltak. Gazdasági, társadalmi keretek, szervezetek, intézmények és formák, a köztük lévő kapcsolatok együttese európai normák szerint és némi közösségi támogatás révén szerveződik újjá. A rendszernek még mindig van olyan emlékezete, amely több generáción keresztül maradt fenn, és akár egy sor áttételen keresztül nyilvánul meg, de segít partnerek megtalálásában, organikus elemek felerősítésében. Szerbia EU-perspektívája egyre több elzárt, elválasztott kisebb térséget, közösséget nyit össze a határok azonos vagy különböző oldalain. Ezt az időszakot úgy is jellemezhetjük, mint a CBC-k, a határon átnyúló együttműködések korát. Pontosan ismerjük, hogy ez az időszak sem egyenletes fejlődést hozott. A politikai szándékok, Brüsszel által generált Interreg, majd azt felváltó programok jelentős része a lezajlása után alig hagyott vissza nyomokat.³ Ugyanis ezek a kezdeményezések nem tudták és részben állami szándékból nem is akarták támogatni a szervességet kifejező gazdasági és társadalmi viszonyrendszer újjászervezését. Tévesen (a megtagadott közelebbi vagy távolabbi) múltba mutatónak gondoltak olyan gazdasági és civil kezdeményezéseket is, amelyek pedig magának az adott szűkebb közösségnek az élő (vagy valamikor élt) hagyományaiban, potenciáljában, viszonyaiban keresték az előre lépés feltételeit. Szerintünk ezek a kezdeményezések nem tekinthetők eleve ellentéteseknek annak a szuverén alakulatnak az érdekeivel, amelyben ki akarnak fejeződni, hiszen éppen az elsődleges környezetet jelentő valós térben generálnak olyan eseményeket és relációkat, amelyek azt magát is erősítik. Ám gyakran lehetett azt is tapasztalni, hogy a szerves kapcsolatok valódi meggyengülése visszafordíthatatlannak tűnő leépüléshez vezet a regionális innováció képességében. Úgy tapasztaljuk azonban, hogy még mindig van elegendő szerves potenciál, amelyből a régió saját magát szervesen újrateremti. A fellelkesülés régióinkban, mondhatni, sajátosság, de egyre több a reális alapon megvalósuló kapcsolat. A határon átnyúló együttműködések felbuzdulásainak időszakát fel fogja váltani egy valódi összeépülés. Mire alapozzuk ezt a megállapítást?

1.2. Ami most hat

A hasonlóságok kérdése a szervességgel összefüggésben kiemelten fontos. Egy sor olyan terület és úgy van, amelynél ha nem is azonosság, de hasonlóság szükséges a reláció élővé tételéhez. Jogi, szervezeti, kulturális hasonlóság nélkülözhetetlen közös gazdasági,

társadalmi események, alakulatok, akciók megszervezéséhez.⁴ Szerencsére megállapítható, hogy a közös örökség, a közös érdekek, a közös célok sokszor eleve hordozzák vagy könnyen létrehozhatóvá teszik ezt a szükséges hasonlatosságot. A politikai szférában, ahol igencsak öntörvényű mozgásoknak lehetünk tanúi, egy ilyen folyamat a közös nevező tudatos megteremtésével kezdődik, majd hasonló és ezért illeszthető ágazati, szakmai politikákban kell, hogy folytatódjon. Mindezen felismerés a térség politikai dimenziójában kimutatható, de nem mindig érvényesül.

2. Integráció és dezintegráció Kelet-Közép-Európában

Miután áttekintettük a szerves lét eddigi pályáját, és utaltunk a lehetséges folytatásra, közelebbről is megvizsgáljuk az európai integrációs folyamatot témánk szempontjából.

Miközben Európa nyugati felében az integráció mélyülése felé vezető folyamatoknak voltunk tanúi az elmúlt fél évszázadban, Kelet-Közép-Európában két, bizonyos értelemben ellentétes tendencia érvényesülésével szembesülünk. A demokratizálódás alapvető dezintegrációval jár együtt a térségünkben, amelynek térképe soha ilyen gyorsan ennyire nem rajzolódott át, mint az elmúlt évtizedekben. Ezzel párhuzamosan a létrejött önálló új és még újabb államalakulatok az euroatlanti integráció útjára léptek. Tehát az egyik folyamat a dezintegrálódás, amely során korábbi egységes államalakulatok szétesnek, a másik pedig az integrálódás egy új keretben, az európai keretben. Ezt az integrálódást az Európai Közöség külön politikákkal segítette, és a Nyugat-Balkán országai is egymás után álltak rá az új integrációs pályára.

Régióknak szempontjából e folyamat lényegének megértése azért is fontos, mert segít értelmezni a régi-új szerves és identitásrégiók alakulását. Az új állami kereteket elnyert nemzetek keresik és folyamatosan alakítják ki identitásukat, beleértve ebbe az állam identitását is. Ez természetesen ugyanúgy nem lehet kizárólag konstruált identitás, mint ahogyan egy konstruált régió esetében sem. A gyakorlatban nem is az, hiszen már korábbi keretek között is jelentős mértékű szervesültséget lehetett tapasztalni. Ezek az identitások most már az európai keretek között teljesíthetik ki magukat. S ami különösen fontos: anélkül, hogy a szomszédok szervességét, identitását vagy az európai identitást sértenék. Egy identitásrégió szintén egy európai keretben tud kiteljesedni, miközben erősíti és a szervessége dimenziójában építheti fel magát.

Európa tehát egy új, tág politikai keret, mind új vagy régi állami, mind új vagy régi regionális alakulatok számára. Az integráció előre haladása mindehhez egyre jobb feltételeket nyújt. Kiszabadítja a régiókat a korábbi kötöttségeikből, közvetlenül kínálva és feltételnek állítva az európai értékeket és normákat.

Természetesen sem az európai integráció, sem a dezintegrálódás nem lezáruló folyamat. A régióknak azonban megvan az a lehetőségük, hogy nem kell szorosan követniük az államokat sem a dezintegrációs, sem az integrációs pályájukon. Ez azt jelenti, hogy egy régió, kötődve (teljesen vagy részben) az egyik térségbeli államhoz, relációin keresztül átveszi ennek az államnak az integrálódásával összefüggő eseményeit (jogi, kulturális, gazdasági), de a bővebb térségbeli és európai relációk részeseként még gazdagabb viszonyrendszereket alakít ki, amelynek hasznát az érintett nemzetállamok is élvezhetik. Mindehhez természetesen az kell, hogy a szereplők minden szinten és dimenzióban felismerjék e széles folyamat lényegét, saját lehetőségeiket, és a régiók jelentőségét abban, hogy az integráció hasznát lássák.

Az integrációs folyamatban a mi régióink is törvényszerűen átalakul. A megfigyelhető események (szereplők, intézmények, viszonyok) közötti hasonlóság, közelség e folyamat során csökkenhet és növekedhet is. A hasonlóság növekedése régióinkban megfigyelhető.

Magyar és szerb oldalon is egyre több szereplő együttműködése során hasonlítják össze saját belső viszonyaikat, és konstatálják a kooperációt lehetővé tevő események gyarapodását.

Az integrációs folyamat másik alapkérdése az, hogy az egymást időben követő események után hogyan alakul az integrációs potenciál. A régiókban is megfigyelhető, hogy pl. a akadémiái szférában az együttműködési események erősítették a régió egészének képességét európai értékek befogadására és képviselésére. Ez kézenfekvő is, hiszen a tudományos hitelességgel feltárt összefüggések tudatosulása után az érintett és illetékes aktorok újabb integrációs kihívásoknak képesek megfelelni.

3. Újraszervesülés

A Dél-tiszai Régió egy korábban szerves nagyobb térség lehatárolható egysége.⁵ Nyilvánvaló a kérdés, hogy milyen esélye van e régió újraszervesülésének.

A regionalizáció e régiót is érintő folytatódása szükséges, de nem elegendő feltétel. A regionalizáció ugyanis közvetlenül nem érintheti régióinkat, minthogy elsősorban nemzetállami keretek között zajlik. A régiók egy-egy részét érintően román, szerb, illetve magyar nemzeti regionális politika határozza meg a feltételek alakulását. E politikák összhangjának fokozatos megteremtése szükséges a szervesüléshez. A regionális együttműködés eszerint az újra szervesülés lényeges szükséges feltétele.

Másik meghatározó feltétel az európai integráció előre haladása. Az integrálódással a régióban is beépülő európai normák és értékek könnyebbé és természetesebbé teszik azoknak a relációknak az erősödését, amelyek a szervesülést jelentik. Ez a feltétel is mindenképpen szükséges, és világos, hogy nem elegendő.

A régióban belső kohézió és az identitások effektív rendszere nélkül nem lehet szó szervességről, következésképpen újraszervesülésről sem. Ez azt is kifejezi, hogy a szervesülésnek mindenképpen kell, hogy legyenek endogén forrásai. A legfontosabbnak az identitás elemeinek megerősödését tartjuk.

3.1. Miért botladozik a regionális együttműködés a térségben?

Amint megállapítottuk, regionális együttműködés nélkül régióink egyre intenzívebbé váló újraszervesülése nem valósulhat meg. Viszont azt tapasztaljuk, hogy e szükséges együttműködés sok akadállyal kell, hogy megbirkózzon.

A szakaszcímbeli kérdésre a szűkebb (DTR) régióinkat befoglaló régiók eseményeiben érintettek nézőpontjából keressük a választ. Lehetne igen távoli, európai vagy globális összefüggésekre is utalni, ám azt tapasztaljuk, hogy a régiókkal közvetlen kapcsolatban lévő szereplők felelőssége és lehetősége valójában meghatározó.

Elvi és gyakorlati eseményeket, történéseket kell számba vennünk (1. táblázat). Az elvi dimenziót többnyire politikákba öntik az érdekeltek, a gyakorlatit pedig szakmai vagy szűkebb területi, ágazati szempontból értelmezik.

1. táblázat. A regionális együttműködés akadályai
Table 1. Obstacles of regional cooperation

	Elvi (Politikai)	Gyakorlati (Szakmai/ágazati)
Többet akarás a lehetségesnél	„Üres” államközi egyezmények DKMT(?) Térségi szereplők rivalizálása	„papíron európai” – gyakorlatban provinciális keretek (politikák, pályázatok)
Kevesebbet akarás a szükségesnél	Szomszéd államok divergens orientációi Testvértelepülések pragmatikus együttműködése (térségi szerepek nem vállalása)	Töredezett ágazati és területi együttműködések

Forrás: Szerző.

Mind az elvi, mind a gyakorlati dolgok tekintetében két alapvető hibát lehet elkövetni. Ha az aktorok többet akarnak látni, megvalósítani a lehetségesnél, akkor a rendszer erre az elvártnak nem megfelelő választ ad, vagy „hibaüzenetet” küld. Amennyiben az érintettek ezt nem veszik észre, vagy rosszul dekódolják, a vonatkozó viszonyokat szét is verhetik.

A másik rossz véget, ha a meghatározó szereplők a szükségesnél csak kevesebbet akarnak elérni. Természetesen általában elmondható, hogy minden kis lépés fontos. Ám ha a célok és az intézkedések eseményeinek rendszere kisebb a szükségesnél, akkor nem képes létrehozni az érdemi együttműködést megteremtő és fenntartó relációkat. Rövid ideig, látszólag működhet az „együttműködés”, de valódi és funkcionáló kapcsolatok híján elhal.

Könnyen hozhatunk példákat e komponensek mátrixba rendezésével. A legtipikusabb példa az, amikor a régiók befoglaló államai gazdasági, kulturális, keretjellegű stb. államközi egyezményeket kötnek meg, hogy ezzel utat nyissanak a regionális együttműködéseknek. Mivel egyúttal nem biztosítják a szubszidiaritást is kifejező szubnacionális együttműködéshez a jogi és anyagi kereteket, az egyezmények üres keretként maradnak meg. Ráadásul a sikertelenségért hosszú ideig lehet keresni a felelősöket, ami még tovább vonja el az energiát az együttműködési probléma megoldásától. Maguk a szereplők is létrehozhatnak üres vagy „félíg üres” keretet az együttműködéshez, politikai divatból vagy fellelkesültségből. A DKMT története is bőven szolgál efféle tanulsággal. Az alapítók és közreműködők szinte mindvégig több és távlatosabb eseményeket szerveztek (intézményesítettek), mint amennyivel a politika, a gazdaság vagy akár önmaguk a megyék tudtak volna mit kezdeni. Mivel rendre hiányzott a kívánt hatás pozitív visszacsatolásától várt megerősítés, a kimagaslóan pozitív kezdeményezés fokozatosan elgyengült.

Ebben az ügyben is szerepet játszott az a gyakori tényező, amelyet nem kiiktatni, hanem alkalmasan beilleszteni kell: a térségi szereplők rivalizálása. Kiinduláskor a célról való egyeztetés és megfelelő koordináció híján féltékenységből vagy türelmetlenségből többen is egyszerre akarják magukénak a dominanciát, de így valódi együttműködésről nem lehet szó.

Arra is túl könnyen adódnak a példák, amikor a lehetségesnél többet elérni akarás a gyakorlati ügyekben okoz gondot. A hosszú távú együttműködés napi élő gyakorlata lehetetlenül el, ha valami csak „papíron” működik. Gyakran lehetett nyerni pályázatot határon átnyúló közös projektek megvalósítására, hivatkozva a résztvevők a célok, a program „európaiságára”, miközben ki-ki kizárólag a saját partikuláris céljának elérésére ügyelt, a közös cél papíron valósult csupán meg, és a regionális együttműködő partnerrel a viszony lényegében semmivel sem lett jobb, európaibb. Az ilyen álságos „együttműködés” valójában súlyosan rongálja a régiót, rontja a szerveztetés esélyét. A regionális támogatási forrásokért folyó verseny gyakran kényszerített erre szereplőket, legalábbis ez a mentség a pályázástól a monitoringig elegendőnek bizonyult.

Pl. ha a nemzetiségi oktatás integrált rendszerét akarják egyetemlegesen bevezetni az összes régióban, akkor a feltételekben meglévő tényleges különbségek az akció eredményességében eltérő eredményességi mutatókat eredményeznek, és az „együttműködők” között feszültséget generálnak, amely kellő körültekintéssel elkerülhető lett volna. Olyan esettel is számolni kell, amikor ilyenfajta helyzetet egyik vagy másik oldal szándékosan idéz elő, mert hátsó szándékkal kudarcba akarja fullasztani a kezdeményezést, melyet a maga részéről nem tud vagy nem akar jól kezelni. Ilyen esetben tehát a (még legprogreszszivebb) politikai szándékok sem tudtak mit kezdeni a gyakorlatok korlátaival.

E problémák forrását abban látjuk, hogy a folyamatok indításában, a pályázatok kiírásában, elbírálásában nem vesznek részt azok a szereplők (ha egyáltalán vannak ilyenek), amelyek érdekelték a regionális együttműködés általi régiófejlesztésben, szerves kapcsolatok megerősítésében, röviden a szubszidiaritás elvének súlyos sérelmét azonosítjuk az

ilyen természetű hibákban. Nem tartjuk elfogadható magyarázatnak pl. azt, hogy Magyarországon nincsenek olyan régiók, amelyek kompetensek lennének ezekben az ügyekben, és ezért telepítenek feladatokat és jogosítványokat megyékhez, a központba, de kísérlet sincsen a regionalitáshoz kötődő orgánus, grémium vagy legalább néhány azonosítható szereplő bevonására.

Azt is tanulságos elemezni, amikor az érintettek a szükségesnél kevesebbet tesznek elvi-politikai síkon a regionális együttműködésért. Általában nem nehéz azonosítani az okokat.

Nagyon is sok tapasztalat húzódhat meg azon hozzáállás hátterében, amely inkább „kevesebbet akar markolni”. A közmondás igazságát nem akarjuk kétségbe vonni, csupán itteni alkalmazhatóságát nem tartjuk megalapozottnak. Regionális együttműködés esetében ugyanis közösen kell megpróbálni „akkorát markolni”, amekkora forrás, esemény, akció szükséges a cél eléréséhez. Kevesebbel egyik szereplő sem lakik jól, mindenki csak elégedetlen lesz, és egy sikertelen „együttműködési” projekt rontja a következők esélyét, akár még a szándékot is egy újabbra. Szinte mindenki ismer olyan határon átnyúló testvértelepülési együttműködést, amely a reprezentációra és kevesek kapcsolattartására szűkül. Ebben nincsen kockázat, elvileg nyitva tartja a lehetőségét egy későbbi érdemi kibővítésnek. Úgy gondoljuk, hogy egy ilyen alapon beállt együttműködés magától nem nő át érdemi, regionális kapcsolatba; vagyis olyan viszonyba, amely révén mindkét helyi közösség és a hozzájuk kapcsolódó szereplők a régió keretében tudják kamatoztatni megszerzett tapasztalataikat, élességeiket. Ez utóbbihoz ugyanis mindenkinek a saját kompetenciaszintjén vállalnia kell a térségi szerepét a regionális relációban is. Világos, hogy ez a határ egyik oldalán (nemzeti, megyei, helyi környezetben) is konfliktussal járhat, és magától nem erősödik meg. Arra kell jutnunk, hogy (nemzeti) regionális politika nélkül nincsen régiók közti együttműködés, sem határokon átnyúló, sem belső. Mindehhez hozzájárulhat az, ha az egyes befoglaló nemzetállamok orientációi a regionalitást illetően nem egy irányba mutatnak. A sok hasonlóság, a szervességet megalapozó esemény és reláció ellenére is alakíthatják az érintett kormányok úgy a regionalizációt, az EU regionális politikájához való viszonyukat, hogy nem vesznek tudomást a szomszédokról, e politikák illesztésének alapvető szükségességéről. Ilyen esetben nem csoda, hogy az egyes gyakorlati kapcsolódások nem érhetik el a szükséges szintet.

A gyakorlati-szakmai dimenzióban tapasztalható hiányosság az ágazati és területi együttműködések töredezettsége. Hiába létesül és marad fenn pl. kulturális együttműködés vagy turisztikai együttműködés két térség között, ha a relációk egymástól függetlenül futnak. Az érdemi regionális együttműködés éppen abban nyilvánul meg, hogy az elemi események, alapvető viszonyok között kapcsolatok vannak, ezáltal relációk egész szövete jelenti a hatékony kooperációt. Az élet hozhatja magával, hogy időnként a lemorzsolódik, letörik egy reláció, de a szereplők, események általában helyükbe újat létesítenek, nem ugyanazok között, és nem ugyanolyan feltételekkel, de nagyjából fenntartva az együttműködési potenciált a régióban. Ugyanúgy hiba az is, ha nem alakul ki helyi vagy kisebb térségi relációk összekapcsolódása, mely szükségképpen csak interregionális keretben lehetséges.

A relációk összekapcsolódása, a koherencia követelménye felhívja a figyelmünket egy további kérdésnek a tisztázására, mely összefüggésben van a korábban már tárgyalt hasonlóság követelményével. Hasonlóság nélkül a komponensek nehezebben hozhatók kapcsolatba. Van olyan vélekedés, amely szerint ennél többet kell megkívánni: a rendszerek vagy alrendszereknek az egyformaságát. E megközelítés szerint mind a politikáknak, mind az eseményeknek (gyakorlatoknak) egyformasága az együttműködés feltétele. Ez így csak részben igaz, álláspontunkat a 2. táblázatbeli hasonlósági mátrix összegzi. Eszerint az illesztendő politikákkal (köztük az egyes oldalakon a kohéziót nagyban meghatározó közpo-

litikákkal) és gyakorlatokkal szemben van egy legalább ennyire fontos követelmény: a kompatibilitás. Ez lényegesen kevesebb az egyformaságnál, de lehetővé teszi az egymásnak megfeleltethető, relációval összeköthető elemek összeillesztését. (Ezt a modellt nyelven úgy is kifejezhetjük, hogy a reláción keresztül az egyes oldalak viszonyban lévő elemei felcserélhetők. Nem fizikailag, hanem az egyes oldalakon funkcióikat illetően.) Ami a politikákat illeti, az egyformaság nem szükséges, és különböző rendszerektől ez nem is elvárható. Ami a politikákkal kapcsolatban szükséges, az a kompatibilitásuk. Ha ez megvan, akkor az együttműködés már ki tudja alakítani az életképes kapcsolatokat. A politikák esetében ezért a kompatibilitás elegendő is, ha pedig egységesség áll fenn valamilyen részpolitikában, akkor nem is kell különböző rendszerek illesztéséről beszélni. A gyakorlatban szükség van az egységes eljárásokra, mérésekre, értékelésekre, különben az együttműködés nem tud közös fellépésben megnyilvánulni. Vagyis itt a kompatibilitás nem elegendő. Hiába összeilleszthetők pl. a vízügyi rendszerek, egyesített hálózatot csak egységes elvek és gyakorlat szerint lehet működtetni. Ugyanezt mondhatjuk el az egészségügyi ellátási együttműködések terén, vagy a diplomák és különösen a mögöttük lévő (szak)képzéssel kapcsolatban.

2. táblázat. Hasonlósági követelmények
Table 2. Similiraty requirements

	Politikák (közpolitikák)	Gyakorlatok
Egységesség (egyformaság)	NEM szükséges (irreális)	Szükséges
Kompatibilitás	KELL (szükséges és elegendő)	NEM elegendő

Forrás: Szerző

3.2. Az újraintegrálódás lehetősége

A régió viszonyait belülről is átélve, a Dél-tiszai Régió újraintegrálódását szükségesnek tartjuk, amelynek lehetőségeit a következőkben vizsgáljuk meg.

A vizsgálatunkat azzal a megállapítással kezdtük, hogy ezúttal a reintegráció nem valamely állam fennhatósága alatt valósul meg. Úgy gondoljuk, hogy a reintegrációhoz nem szükséges az, hogy valamely állam fennhatósága alatt integrálódjon a térség, mint már többször a történelem során. Az utóbbi 90 év fejleményeit figyelembe véve, nem jöhet szóba olyan megoldás, hogy valamelyik nemzetállam saját szuverenitását kiterjessze a régióra. Ilyen megoldás politikailag nem lehetséges, és ráadásul nem is szükséges. Már ismertettük azt a következtetést, hogy az európai közösség ehhez megfelelő keret lehet.

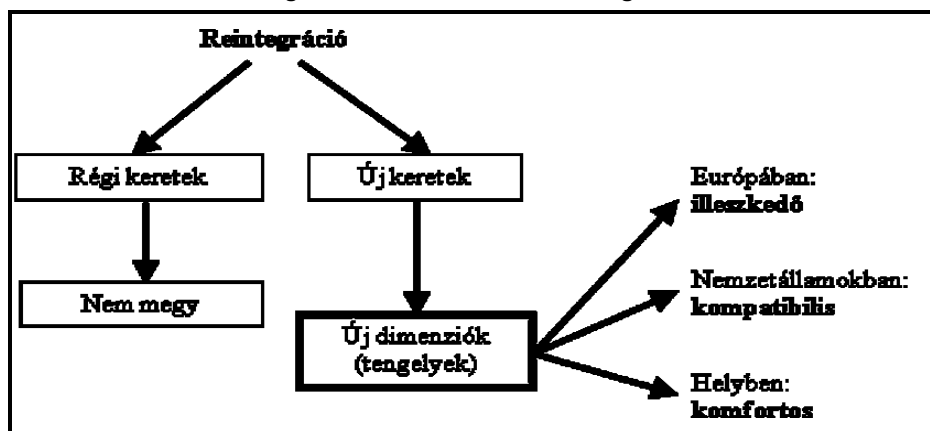
A megoldás tehát kivezet a kelet-közép-európai régióból, európai dimenzióba emelkedik. Itt azonban nem állhatunk meg. Európa sem önmagában áll, történelme során egyre jobban beleágyazódott a világban zajló folyamatokba. A realitás az, hogy minden fenntartható, életképes megoldásnak ma már igazodnia kell a világ új rendjéhez. Amennyiben nem veszünk róla tudomást, akkor is új rend a világban, és a hálózatoság vagy globalizáció révén közeli és távoli hatások egyaránt elérnek bennünket. Régióink tehát csak olyan feltételek esetén tud újra integrálódni és szervesülni, amelyek illeszkednek a globális kihívásokhoz. Logikailag két út kínálkozik. Az első, hogy eleve úgy alakítjuk át vagy ki a régiót, hogy önmagában hordozzon minden megfelelő választ a világon tapasztalható globális kihívásokra: a környezeti, a biztonsági, egyáltalán a fenntarthatósági, a versenyképességi kihívásokra. Úgy gondoljuk, hogy ennek nincsen realitása, és elvileg sem lehetséges. Egy viszonylagosan kis térség rendelkezzen bármekkora identitással és szervesességgel, nem önmaga adja meg a válaszokat. A reagáló képesség, amely összekötődik a fenntarthatóság-

gal is, a szélesebb együttműködésben, és integrálódásban van. Nem kell tudni minden kérdést közvetlenül megoldanunk, ha a kapcsolatunk rendszeréből adódik más lehetőség is. Ez egyben a másik logikai lehetőség. Megosztjuk a megoldások terhét, a szerepeket, a kapcsolatok révén válunk képessé védekezni, és offenzívvá válni egy versenyben. Vagyis egy akkora együttműködési hálózat egységgé integrálódó rendszerében veszünk részt, amely már értelmezhető ebben a globális kontextusban. Nem jelenti ez a feloldódást valami nagy olvasztótégelyben, hiszen a saját identitásunkkal belépve azt megvédjük és erősítjük egyszerre, ha kapcsolatainkat jól szervesítjük.

Van a kihívásoknak még egy nagy csomagja, amellyel szembe kell néznünk: öröklött konfliktusaink. Ezek gyökerei nagyon mélyre nyúlnak, és egyáltalán nem csupán a jelenlegi nemzetállamok alakulásának időszakáig mennek vissza. Az európai értékek és normák segíthetnek ebben, de nem lehet az az illúzió, hogy önmagukban megoldják a konfliktusokat. Tapasztaljuk, hogy uniós tagországok között is fennállnak komoly ütközések. Az is igaz, hogy a mi térségünk még félúton tartó integrálódása produkálja közülük a legtöbbet. Éppen ezért is érdemes megtalálni és használni azt a keretet, amely értelmezhető és kezelhető dimenzióba helyez át ilyen konfliktusokat. Ez lehet a Duna Régió, az Európai Közösségben új dimenziót kínáló funkcionális makrorégió.

Olyan megközelítéssel rendelkezhetünk Tisza menti régiókat illetően, amely megtekintheti a nemzeti, a regionális és európai szintű válaszok lehetőségét. A válaszok azonban helyi, régiós, nemzeti és európai szinten nem lehetnek akármilyenek, össze kell függenek egymással, koherenciával kell rendelkezniük. A koherenciának meg kell lennie mindkét oldalon belül is (esetünkben szerb és magyar oldalon). Ugyancsak elengedhetetlen a koherencia a határon átvélően, illetve nemzetek feletti szinten is. A helyi, regionális, állami szintű relációk csak akkor fejezhetnek ki regionális együttműködést és kohéziót, ha a két oldal között megvan az összhang.

1. ábra. A reintegráció keretei
Diagram 1. Frameworks of reintegration

Forrás: Szerző

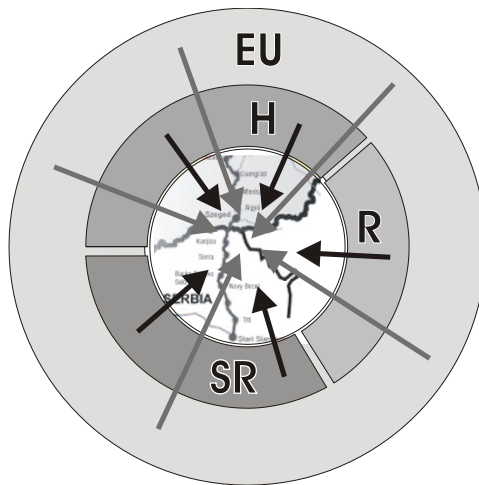
A reintegráció feltételrendszerében az új dimenziók jelentőségét mutatja az 1. ábra. Régi keretek között nem lehet újrainTEGRÁLÓDNI. Az új keretek nemzetek fölötti, nemzeti és szubnacionális (regionális és helyi) dimenziójával szemben eltérő követelményt kell megfogalmaznunk. Az új dimenziók a mi regionális eseményterünket (modellünkben ez volt maga régió) áthatják. Minden eseménnyel kapcsolatban törődnünk kell a különböző (új) dimenziókat jelző tengelyek mentén az összekapcsolódást lehetővé tévő vagy támogató

feltételek rendszerével. Európai szinten rendszereinknek a normákhoz és azok szerint üzemelő alrendszerekhez és intézményekhez tudniuk kell illeszkedni. Nemzetek közti (szomszédsági) dimenzióban a kompatibilitás követelményét már áttekintettük. De milyen követelmény van az együttműködés lehetőségén és realitásán alapuló reintegrációnak helyi szinten, az aktorok dimenziójában? A legegyszerűbb, ha a komfortosság követelményét fogalmazzuk meg. Ez azt jelenti, hogy az érintetteknek működési, mindennapi üzemelési szinten jól kell magukat érezniük az események közben abban a viszonyrendszerben, amelyet helyben észlelnek. Diszkomfort érzés esetén a rendszer nem tud optimálisan működni, az együttműködés előbb-utóbb elakad.

3.3. Az újraintegrálódás forrásai

A reintegrációs folyamat során a legtöbb esemény erőforrásokat használ fel. A régióban az anyagi forrásokhoz a regionális szereplők politikai támogatás nélkül csak korlátozottan juthatnak hozzá. Ezen megállapítás alól vannak kivételek, hiszen gazdasági, társadalmi, önkormányzati szereplők is rendelkezhetnek jelentős saját erővel. Am esetünkben éppen olyan régiókról van szó, amelyek a kohéziós politikával érintettek, így nagymértékben a közösségi támogatásokra vannak utalva. Így mindaddig, amíg a szűkös EU-s forrásokhoz férés és a nemzeti kiegészítő finanszírozás politikai döntésekhez kötődik, a reintegráció politikai és pénzügyi forrásai szorosan összekötődnek egymással.

2. ábra. Az újraintegródás forrásai
Diagram 2. Resources of reintegration

Forrás: Szerző

Az eddig említett külső források felhasználása mellett előbb-utóbb meg kell nőnie a belső forrásfeltárásnak és -felhasználásnak. A belső források között szintén számba kell venni a politikai jellegű erőforrásokat. Ez a megállapítás azt tételezi fel, hogy a régióban lehetőség van belső politikai érdekartikulációra. Azt tapasztaljuk, hogy a politikai napirenden szereplő vagy pártpolitikával áthatott, központi politikával is befolyásolt ügyek, események a helyi politikai aktorok számára is természetes terepet jelentenek. Nemzetpolitikai, kisebbségpolitikai, támogatáspolitikai kérdésekben a regionális szereplők szükségképpen megnyilvánulnak. Felkészült és regionális politikában érdekelt csoportok és személyek hozzájárulása fontos lehet a reintegrációs politikai számára.

A külső hatások (politikaiak és anyagiak egyaránt) megfelelő hasznosulás esetén indukálni tudják a belső források feltárását. A régió számára, amely szerves vonásokkal bír, a külső források felhasználásakor eleve célként kell megfogalmaznia a saját szervesülésének tovább erősítését, és ezzel a belső integrációs potenciál növelését. A regionális együttműködések hasonlóképpen hatnak az endogén források akkumulációjára.

Mindebből az következik, hogy a kapcsolatokba tudatosan belépő, kellően szervesült, és elegendő identitással rendelkező régió önmaga és a vele kapcsolatban állók számára forrásgeneráló potenciállal rendelkezik.

A Dél-tiszai Régió újonnan megjelenő identitása a forrásversenyben és forrásgenerálásban egyformán új távlatokat nyit a térség szereplői számára.

Az ábra jól szemléltet egy további, alapvetően fontos trendet. Korábban a Dél-tiszai Régió egyes részei csakis nemzeti kormányaik révén juthattak forrásokhoz, még az uniós támogatásokhoz is. Ha a régió megszervezte magát, egy közvetlenebb, európai dimenzióba tud elhelyezkedni, akkor közösségi és más források közvetlen címzettjévé vagy jogosultjává válik. Ezzel a nemzeti politikáktól függőség csökken, sőt a központi kormányzati források abszorpciójának képessége is nőhet, minthogy azokhoz képest külső tényezőkre is támaszkodhatunk. Ebben segít a Duna Stratégia.

4. A Dél-tiszai Régió szervesülésének első lépései

A regionális együttműködések taglalásakor már kitértünk arra, hogy a gyakorlatok hasonlósága helyett az egységesség (bizonyos paramétereket illetően egyformaság) a szükséges feltétel. A régió szervesülésekor ugyancsak az egységes gyakorlatokra lehet építeni. Az első lépés mégis az, hogy a hasonló gyakorlatokat vegyük számba, és azt követően vizsgáljuk meg a szükséges egységesítés lehetőségét.

A természeti adottságok (meghatározó a folyók által átjárt terület),⁶ az épített örökség hasonlóságából a turisztikai kínálat hasonlatossága ered. A gyógyturizmus a gyógy- és hévizekre támaszkodhat, a régióban szerte kiépült vagy kiépülőben van a fürdők hálózata, és hozzájuk kapcsolódóan kereskedelmi szálláshelyek bővülnek, újulnak meg.

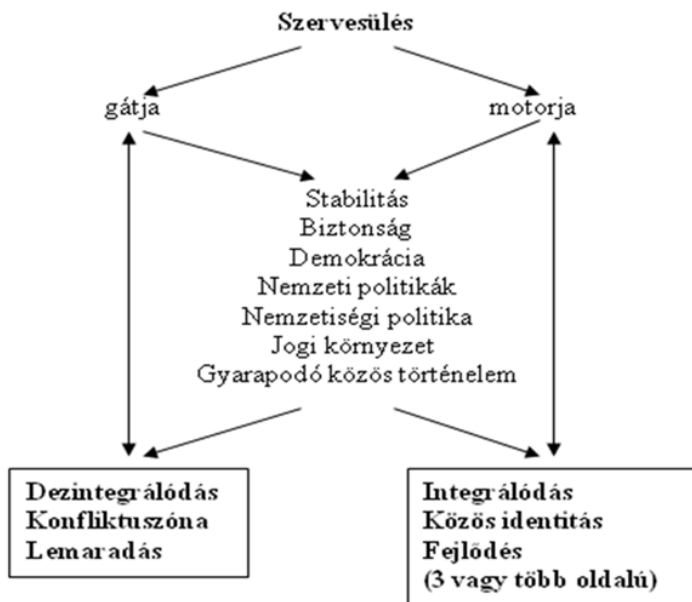
Az agrárium nemzetgazdasági jelentősége a határok különböző oldalain eltér, de a térség összességében jó és közel azonos adottságokkal, illetve természetesi kultúrával rendelkezik.

A talaj feletti vizek kezelése olyan feladat, amelyet eredményesen nem is lehet megoldani a közös fellépés, a vízügyes politika és gyakorlat összehangolása nélkül. A Homokhát vízgazdálkodása a határ két oldalán eltérő, de egymással nagyban összefüggő feladatokat ad. A vizek elleni védekezés lényegében ugyanazokról a vizekről szól a Tisza déli vízgyűjtőjében.

Az akadémiai szféra Szegeden a legfejlettebb, de igen kiterjedt kapcsolatai vannak Vajdasági és Bánáti intézményekkel. Alig van kompatibilitás a képzésekben, és nem látszik a nemzetiségek kultúrájának megmaradása a régióban.

A politikák mindvégig igyekeztek kölcsönösen használható kereteket teremteni, a kompatibilitást biztosítani. A CBC-k, az IPA-projektek, a legújabb Magyarország-Szerbia, Románia-Szerbia és Magyarország-Románia uniós pályázati keretek céljuk szerint úgy fejlesztik a régiókat a határok különböző oldalain, hogy partnerségeket erősítenek meg. Ezzel mindenképpen hozzájárulnak a régió egészének szervesüléséhez. Az EGTC-kezdeményezések egyelőre nem találtak hasonló fogadtatásra, olyan keretek maradnak, amelyek feltöltése még a jövő közös feladata. Jobb a tapasztalat a klaszterek létrejöttével agrár, tudományos, kulturális, ipari területeken. Sőt ezeknek már most is van határon átnyúló jellegük is.

3. ábra. A szervesülés szélesebb perspektívában
Diagram 3. Becoming organic – from wider perspective

Forrás: Szerző

4.1. Európai perspektíva

A szerves régió létrejöttével kapcsolatos vizsgálatot azzal összegezzük, hogy az eddigiek fényében, de európai perspektívából teszünk néhány alapvető megállapítást.

Egy sor tényezőt sorol fel a 3. ábra, amelyek lehetnek gátjai és a motorjai is a szervesülésnek és a régió integrálódásának. A stabilitás, a biztonság és a demokrácia három olyan tényező, amely kölcsönhatásban áll egymással. Bármelyikük növekedése a többire is így hat, míg meggyengülésük a többi esetében is ilyen hatást vált ki. Pl. a demokrácia növekedése (demokratikus intézmények kiépülése, megszilárdulása, kapacitások bővülése, illetve fordított előjellel sérelme vagy csökkenése) a stabilitás és a biztonság ugyanilyen előjelű megváltozásával jár együtt. Az elmúlt évtizedek délszláv eseményei ezt jól példázzák (most már pozitív előjellel is!) A nemzeti politikák, a jogi környezet alakulása nyilvánvalóan meghatározó szerepet játszik e folyamatokban, ahogyan azt az eddigiek során több példán is bemutattuk. A kisebbségek és a régióban különösen a nemzetiségek helyzetében beálló javulás katalizálja a régió épülését, gyorsítja az integrálódást, míg bármiféle negatív esemény súlyosan rombolja azt.

A gyarapodó közös történelem ad számot mindezekről az eseményekről és folyamatokról. Jó esetben, amilyennek alapvetően jelenleg is tanúi vagyunk, ez integrálódást regisztrál, s vele együtt a közös régiós identitások rendszerének a fejlődését. Ehhez partnerek nemcsak a három érintett nemzetállamban, hanem akár távolabbi európai régiókban is partnerekre lehet találni. A dezintegrálódás pedig együtt jár a régi konfliktusok feléledésével vagy még újabbak keletkezésével, s ezek együttesen csak fokozzák a régió lemaradását.

Végezetül illesszük be identitásrégióinkat egy újabb kategória felhasználásával az európai trendekbe. A Duna Stratégia központi kategóriája a Duna Régió. E funkcionális makróregió olyan dimenziójú és léptékű, hogy érdemlegesen tud beilleszkedni a globális kihívásokra válasszal szolgálni bíró térségek (alakulatok, intézményesült kapcsolatrendszerek) közé. Ebben az értelemben A Duna Régió alkotó részei (akár térségi, akár intézményesülő

viszonyrendszereik révén) ezért megtalálhatják helyüket a globális világban, szembe tudnak nézni a globális kihívásokkal. Ugyanakkor minden szerves, identitással rendelkező térség, intézmény ezt úgy tudja elérni, hogy cselekedetei, tervei, mozgásai a térségi és helyi érdekeket tükrözik vissza. A megfogalmazott válasz, a megtervezett akció egyszerre válasz a globális és a lokális kihívásokra. Ezért mondhatjuk, hogy a Duna Régió egy globalitás, minden benne szervesülő kisebb régióval, így a Dél-tiszai Identitásrégióval együtt.

A regionális tudomány, a szakma már régebben eljutott ezekhez a felismerésekhez. A mi régióinkban most folyik mindennek a tudatosulása. Jele ennek a Dél-tiszai és Dunai térségfejlesztési Közhasznú Egyesület 2010. évi megalakulása, amely az identitásrégió fejlesztését tűzte ki céljául.

JEGYZETEK

1. Knapp, Wolfgang (2003): Regional Identity – A conceptual framework, [www.saulproject.net/downloads/A Sence of Place/Rhein Tuhr symposium/W Knapp.pdf](http://www.saulproject.net/downloads/A%20Sense%20of%20Place/Rhein%20Tuhr%20symposium/W%20Knapp.pdf)
2. Kugler, J. (2009): I. A Dél-alföldi régió múltja, fejlődési pályája. In: A Kárpát-medence régiói 10. Dél_alföld MTA RKK és Dialóg-Campus. Pécs–Budapest.
3. Nagy Imre–Csókási Eszter (2004): A DKMT eurorégió szerepe a magyar–román–szerbia–montenegrói hármashatár menti együttműködésben. I. m.: Nagy I., Kugler J. szerk. (2004): Lehet-e három arca e tájnak? Tanulmányok a délkeleti határregió újrászerveződő kapcsolatairól. Békéscsaba–Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.
4. Lengyel, I.–Rechnitzer, J. (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 303. old.
5. Ricz A.–Gábrity Molnár, I. (2010): A Vajdasági régió kapcsolatai a Dél-Alfölddel. In. Régió a Hármashatár mentén. Szerk.: Soós Edit és Fejes Zsuzsa. SZTE. 76. old.
6. Nagy, I. (2009): 5. Határon átnyúló természet- és környezetvédelmi együttműködések. In. A Kárpát-medence régiói 10. Dél_alföld. MTA RKK és Dialóg-Campus. Pécs–Budapest.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Knapp, Wolfgang (2003): Regional Identity – A conceptual framework, [www.saulproject.net/downloads/A Sence of Place/Rhein Tuhr symposium/W Knapp.pdf](http://www.saulproject.net/downloads/A%20Sense%20of%20Place/Rhein%20Tuhr%20symposium/W%20Knapp.pdf)
- Kugler, J. (2009): I. A Dél-alföldi régió múltja, fejlődési pályája. In: A Kárpát-medence régiói 10. Dél_alföld MTA RKK és Dialóg-Campus. Pécs–Budapest.
- Lengyel, I.–Rechnitzer, J. (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 303. old.
- Nagy Imre–Csókási Eszter (2004): A DKMT eurorégió szerepe a magyar–román–szerbia–montenegrói hármashatár menti együttműködésben. I. m.: Nagy I., Kugler J. szerk. (2004): Lehet-e három arca e tájnak? Tanulmányok a délkeleti határregió újrászerveződő kapcsolatairól. Békéscsaba–Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.
- Nagy, I. (2009): 5. Határon átnyúló természet- és környezetvédelmi együttműködések. In. A Kárpát-medence régiói 10. Dél_alföld. MTA RKK és Dialóg-Campus. Pécs–Budapest.
- Ricz A.–Gábrity Molnár, I. (2010): A Vajdasági régió kapcsolatai a Dél-Alfölddel. In. Régió a Hármashatár mentén. Szerk.: Soós Edit és Fejes Zsuzsa. SZTE. 76. old.

TÓTH JÓZSEF*

A HATÁROK KÁRA ÉS HASZNA – A HATÁROKRÓL: ÁLTALÁBAN ÉS A VAJDASÁG KAPCSÁN

BORDERS: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES – ABOUT BORDERS IN GENERAL AND IN CONNECTION WITH VOJVODINA

ABSTRACT

Now when at least in Europe hope seems to open for the fall of borders or for their substantive and functional shifts it worth to raise some border related questions and try to answer them.

- Why are the borders?
- Is there a necessity of borders?
- How to define a natural border?
- Possible borders-types?
- What are the advantages of the borders?
- How can we reduce disadvantages of the borders?
- What can the future hold?

The author seeks answers to the abovementioned questions after reviewing Hungarian and international border studies and troublesome meditations.

1. Bevezetés

Egy konkrét térség határainak vizsgálata elkerülhetetlenül a határ-problematika generális átgondolásával indítandó. Így van ez most is. Néhány mondatban indokolt kitérni az alcímadás régies formájának magyarázatára. Ez nem más, mint Széchenyi István 1828-ban megjelent, a Lovakról című munkája címének nosztalgikus átsejtetése a csaknem két évszázad távlatából. A Kossuth Lajos által legnagyobb magyarnak nevezett államférfi még korszakos művei (Hitel, Világ, Stádium) megjelenése előtt írt a lótenyésztés és – versenyeztetés előbbiekhez alig mérhető fontosságú témaköréről. Megtehetette. Érdemei dús csokrában ez a munkája legfeljebb egy szerény virágszál – de része a csokornak.

Megválaszolando az is, hogy hogyan jön e sorok szerzője ahhoz, hogy Széchenyi-mű címének parafrázisát biggyessze dolgozata élére. Az ok nem egy kórossá vált aránytalanság-érzet, hanem éppen tiszteltetés azzal a furcsa aránypárral, hogy ha egy szellemi óriás foglalkozhat egy viszonylag jelentéktelen kérdéskörrel, egy szerény talentumú geográfus belevághatja a fejszáját világunk erdejének egyik legkeményebb fájába, a határok problematikájába. Ha kívágnom nem is sikerül, de megjelölöm a fát: iránymutatásul a józan ész nevében érkező követőknek...

Nem lévén filozófusok, nem bonyolódunk bele a végtelen számunkra reménytelen értelmezésébe. Az azonban e téren laikusként is rögzíthető, hogy ha létezik a végtelen ellentétpárja, a véges, annak értelmezhetőek a határai: ameddig valami tart, onnan valami más kezdődik. Elméletileg ugyan létezik egy pont („kiterjedés nélküli térelem” az idevágó definíció szerint) vagy vonal (az előbbi értelemben vett pontok sora), amely a két szomszédos

* DSc, professor et rector emeritus, PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola.

dolgot elválasztja, de a határ a gyakorlatban (a természetben) szélesebb sávot, átmenetet jelent. Történelmileg hosszú időn át így van ez a társadalom által birtokba vett térben is, csak a modernnek nevezett államok kialakulása, térbeli struktúráik megteremtése, a szuverenitás piederasztlra emelése hozta meg az éles, vonalszerű határok uralmát, az emberiség különböző és gyakran változó méretű cellákba kényszerítését. Már ez a megfogalmazás is sejteti, hogy e sorok írója – finoman szólva – nem szereti a határokat, kategorikusabban fogalmazva az emberiség legabszurdabb, legkárosabb és legbutább kreációinak tekinti azokat.

Valamennyiünknek – nekünk, kelet-közép-európaiaknak és juvenilisnek csak súlyos tévedésként nevezhető korúaknak különösen – vannak személyes élményeink az államhatárokról, és általában rosszak. Most, amikor – legalábbis Európában – remény látszik nyílni a hosszú tündöklés után a határok bukására vagy legalább lényegi funkcionális átformálódására, érdemes velük kapcsolatban néhány kérdést felvetni és megkísérelni megválaszolni. E kérdések közül nem maradhat ki, hogy

- miért vannak a határok?
- szükségszerűek-e a határok?
- mi a „természetes” határ?
- milyen határ-típusok lehetségesek?
- mi a határok haszna?
- mit tehetünk a határok kárának csökkentéséért?
- mit hozhat a jövő?

A határokkal kapcsolatos hazai és nemzetközi szakirodalom kritikai áttekintése és gyöt-rő, korántsem mindig sikeres meditációk után ezekre a kérdésekre keres választ a szerző.

2. A határok kialakulása és típusai

Az ismert tetraéder-modellel szemléltethető térfelfogásunkban¹ a földrajzi környezet (tér) magában foglalja a társadalmi, a gazdasági és az infrastrukturális szférán kívül a természeti szférát is. A négy szféra együttműködő, kölcsönhatás-rendszereként értelmezett téren belüli határok közül a természeti szféra határai más idő-síkba helyezendők, hiszen e szféra tényezői csak geológiai léptékű időben változnak, míg a másik hároméi ezekhez képest gyorsak. A természeti szféra társadalmi birtokba vétele kezdetben kiegyensúlyozott, harmonikus kapcsolatrendszer mellett mehetett végbe, miután a népsűrűség alacsony, a természet terhelhetősége végtelennek tűnt, így a határok az egyes embercsoportok között valóban virtuálisak, vagy éppen értelmezhetetlennek minősíthetőek voltak. A bennszülött törzseknél még a közelmúltban is törvény volt ugyanakkor, hogy a törzs fennmaradását biztosító, gyűjtögető-halászó-vadászó térséget meg kell védeni, így annak határa jelentőséget kapott, a behatolás – mint a Borneo- (Kalimantan-) szigeti dayak „fejvadászok”-nál – halálos megtorlással járt. A népesség növekedése, a birtokba vétel intenzitásának erősödése fokozatos besűrűsödéssel járt, mely az önellátás viszonyai között egyre inkább az elhatárolódás irányába hatott.

A termelőerők fejlődése lehetőséget adott később a munkamegosztás kialakulására, majd mélyülésére. Ez a folyamat ugyanakkor a termelőerők fejlődésének gyorsítására hatott vissza, így egyre több termék előállítására kerülhetett sor az önellátáshoz szükséges szinten felül. A kialakuló árutermelés és a vele kapcsolatos érdekviszonyok a térbeli egységek új típusú határait hozták létre, melyekben már a védelem mellett az áthatoláshoz is érdek fűződött, mely az árufelesleg más térségekben való értékesítésében fogalmazható meg. A határok jogi előírásokban, katonai fenyegetésben, infrastrukturális létesítmények-

ben is megtestesültek, melyek az államok kialakulásával érték el csúcspontjaikat és a közlekedés fejlődésével, a munkamegosztás világszintűvé válásával globálissá alakulásukat. E tulajdonképpen sikeres „pályafutás” ugyanakkor egyre nyilvánvalóbbá tette a határok abszurditását, az emberiség alapvető érdekeivel szembeni voltát, így új megoldások keresésére ösztönzött.

A határokkal kapcsolatos eddigi kutatások, melyek egy válogatott bibliográfiáját e tanulmány végén közreadjuk, számos olyan eredményt is produkáltak, melyek az egyes szerzőknek a határok értelmezésével és rendszerezésével kapcsolatos nézeteit összegzik. A határokat, határtípusokat különböző szempontok szerint tárgyalhatjuk:

- a dimenziók szerint szárazföldi, tengeri határ (folyóvízi), légi/űr határ;
- eredet szerint „természetes”, mesterséges;
- stabilitásuk szerint frontier, illetve boundary típusú határ;
- s fennállásuk tartóssága szerint tipizálhatjuk őket határállandóság szerint;
- a társadalmi igazságosság szerint etnikai/nyelvi, illetve oktrojált határról beszélhetünk;
- a szembenállás szerint erősített – ellenőrzött, illetve jelzett határokat állapíthatunk meg;
- az átjárhatóság szerint nyitott, illetve zárt;
- a kapcsolati jelleg szerint a határ lehet együttműködő vagy elzárkózó jellegű.²

A határok klasszifikációjára Richard Muir, neves brit politikai földrajzos alakított ki rendszert,³ melyet az alábbi táblázat foglal össze. A magyar terminológia sok tekintetben kiforratlan és a fordítás révén csorbulna a jelentéstartalom, ezért változatlan, angol formában adjuk közre a koncepcióját (1. táblázat).

1. táblázat. Muir határklasszifikációja
Table 1. Border classification by Muir, R.

Boundary classifications				
Classification criteria	Type I.	Type II.	Type III.	Type IV.
Relationship to physiographical features	mountain	river	maritime	other
Historical relationship to cultural landscape	antecedent: pioneer relict	subsequent	superimposed: colonial truce line other	
Relationship to barriers to transboundary interaction	contact	separation		
Duration		...various time categories...		
Supposed level of pressure on boundary	living	dead	(not acceptable)	
Supposed relationship to landscape	natural	artificial	(not acceptable)	
General: S. W. Bloggs's classification	physical	anthropo- geographical	geometrical	complex

Richard Muir, 1989, 128 p.

Mások⁴ elképzeléseire és saját kutatásaimra⁵ támaszkodva magam is összeállítottam egy lehetséges rendszert a határookra vonatkoztatva, nem egyértelmű sikerrel küzdve le a sok lehetséges szempontból, típusokból és altípusokból következő nehézségeket (2. táblázat, 1. és 2. ábra).

2. táblázat. A határok egy lehetséges rendszere

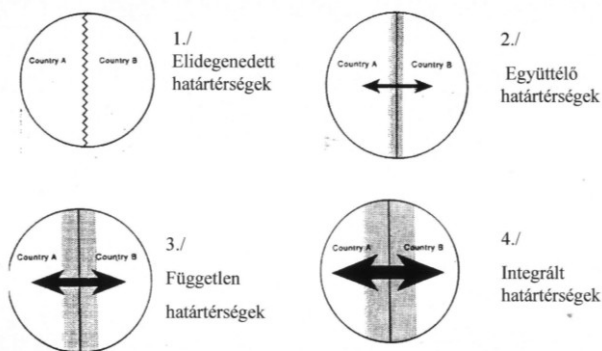
Table 2. Possible system of borders

Szempont	Altípusok, példák	Határtípus
Csillagászati	apály, dagály, egyenlítő, sarkkörök, térítők	zónák, övek
Kiterjedési	vonal, sáv (vásárvonal), Fall Line	vonal, sáv
Stabilitás	állandó, mozgó (szavanna, sivatag)	vonal, sáv
Szubsztrátum	tengervíz (vonal, halpad), szárazföldi (vásárvonal)	vonal, sáv
Textúra	sűrű, ritka (keskeny, széles sáv)	sáv
Idő	tartós, efemer, időleges (állandó)	vonal, sáv
Attitűd	elfogadott, vitatott	vonal
Funkció	elválaszt, szűr, kontrollált, nyílt, védelem (Kína, Rio Grande)	vonal, sáv
Szférák	természeti: hegység, folyó, sivatag	sáv
	társadalmi: állam, megye, járás, település, kerület	vonal
	gazdasági: ágazatok, bányavidékek	sáv
	infrastrukturális: közlekedés, hírközlés, információ	vonal, sáv
Komplexitás	vonzáskörzet, rajon, régió, ország	sáv

Forrás: saját összeállítás

1. ábra. Interakciós modellek a határrégióban

Figure 1. Models of interaction at border regions

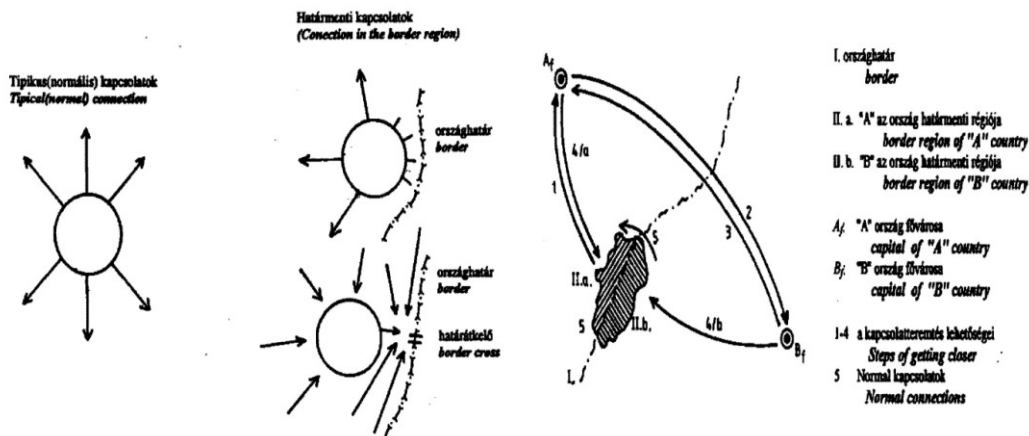

Oscar J. Martinez 1994.

Forrás: Oscar J. Martinez 1994.

2. ábra. A települések térkapcsolati formái és a határok

Figure 2. Forms of spatial relationships

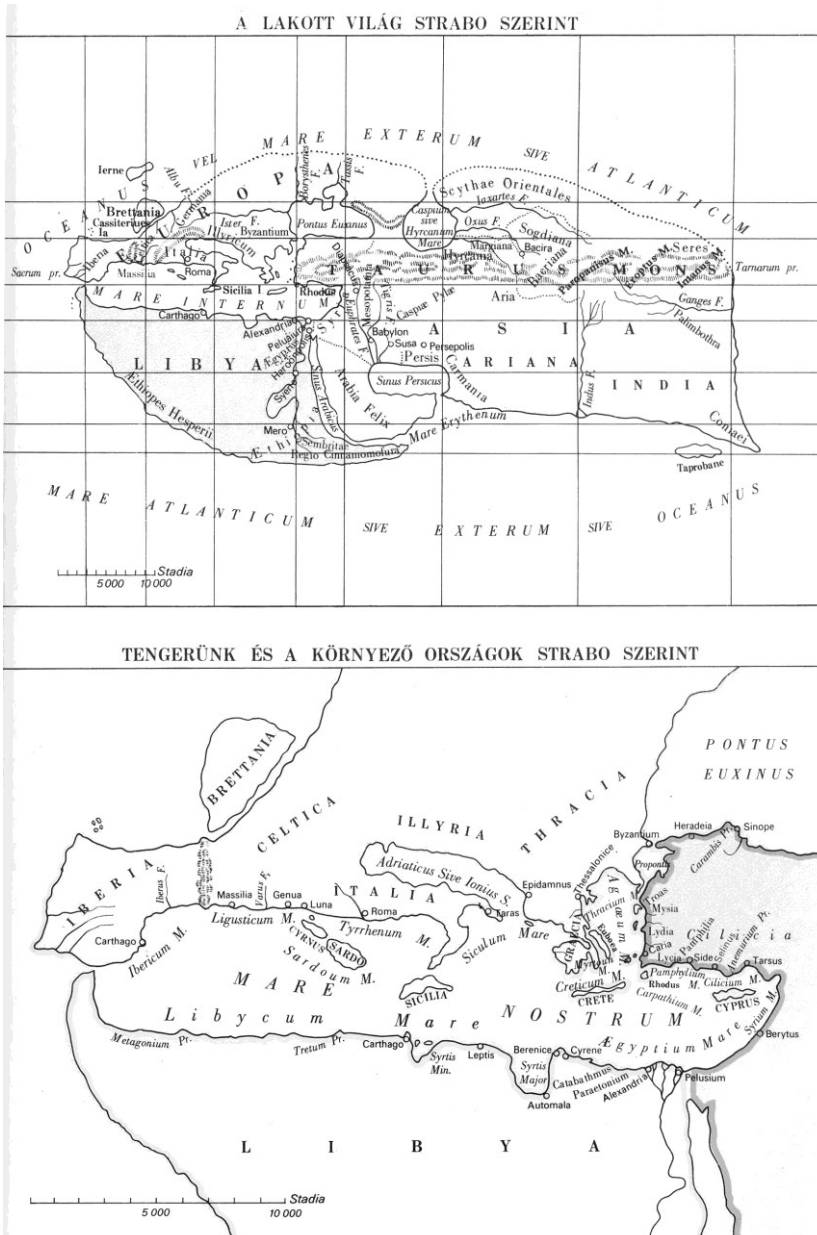

Forrás: Tóth J. 1996.

A sokféleségről érdemes néhány jellemzőt felvillantani és bemutatni. Az első kettő (3. és 4. ábra) arra utal, hogy a mindenkori tudásunk határ-fogalmainkra is befolyással van; amit ismerünk, körülhatároljuk. E határon túl a valamilyen névvel illetett ismeretlen következik. Tudásunk bővülésével ezek a határok természetesen változnak. Érdemes lenne tudni és összevetni, hogy a strabóni görög világképpel szemben milyen lehetett más régi kultúrák népeinek (kínaiak, indiaiak és mások) ismert világa, mi volt és hogyan, mikor bővültek a határok. Strabón lakott világának határai kiterjednek Indiára, de Kínát nem érintik. Vajon a kínai ismeret-határok elérnek-e a Mediterráneumig?

3. és 4. ábra. Strabón szerint a világ

Figure 3. and 4. World by Strabon

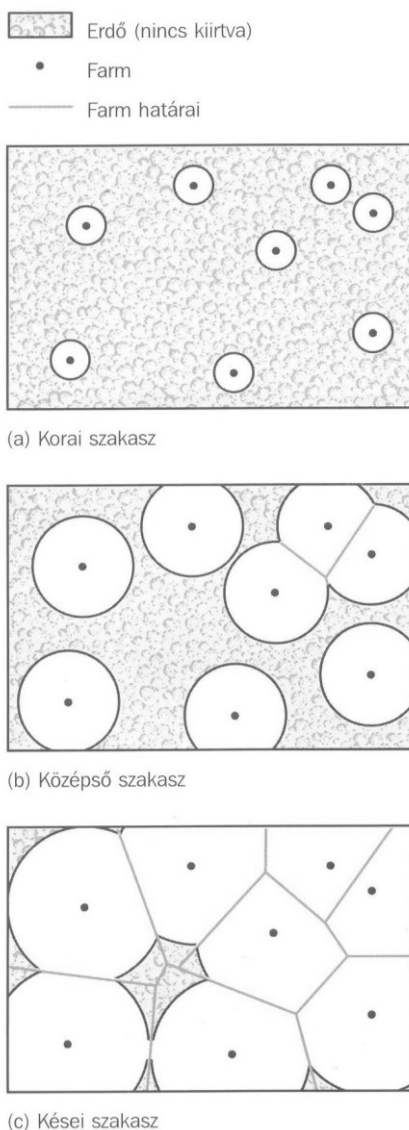

Forrás: Strabón: Geographika

A határok időbeni változása a besűrűsödés nyomán is lezajlik. Az amerikai kontinens keletről történő birtokba vétele, a farmok létrehozása, a kezdetben szabad földfoglalást felváltó tulajdonjogi viták egyre pontosabb határmegvonást tettek indokolttá. Ábránk az erdőirtás példáját nyújtja, de lényegében ugyanez a folyamat zajlott le a prérin is, melyről egy sajátos szubkultúra vadnyugati termékeiből még napjainkban is bőven részesülünk (5. ábra).

5. ábra. A farmok határainak kialakulása

Figure 5. Formation of borders of farms

Forrás: TRIP/G., Hunter

A határok egészen a telek szintjéig (esetleg még lejjebb?) kísérik az életünket. Elég, ha a magyar kerítés-kultuszra utalunk, melynek egyrészt a kivagyiságot kifejező jellegét, másrészt az erősszerűséget, a tekintetet is limitáló voltát emelhetjük ki. Ahol (így általában Amerikában) nincs kerítés, ott a határra figyelmeztető táblák jelennek meg (6. ábra).

6. ábra. Magánterület. Belépni tilos!

Figure 6. Private property. Keep out!

Az államok közötti határoknak számos típusa lehetséges (7. ábra).

7. ábra. Államhatártípusok

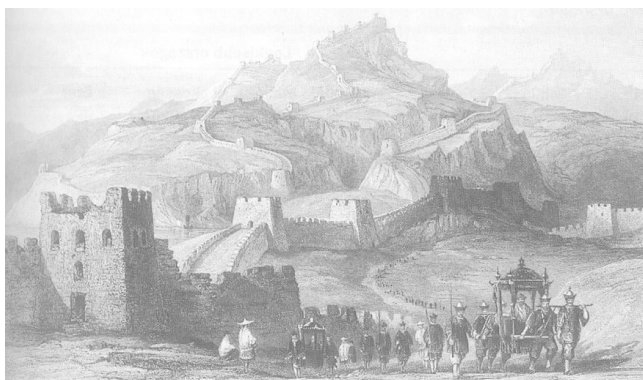
Figure 7. State border-types

a)

b)

c)

Forrás: Haggett, P. 2006.

Míg egyes határokat pontosan megjelölnek, és nehéz őket átlépni, másokon szabad az átjárás.

- a) A Kanada és az Egyesült Államok között húzódó jelöletlen határt a képen átszeli az alaskai autópálya Kanada lakatlan északi, sarkköri területén.
- b) Az 1961-ben épített, 20 km hosszú, szigorúan védett berlini fal, amit azért építettek, hogy szabályozzák a Német Demokratikus Köztársaságból a Szövetségi Köztársaságba történő átvándorlást. Nyugat-Berlin amerikai zónája és a Kelet-Németország közötti szakasz, a fal másik oldalán, 1985.
- c) A 2400 km hosszú kínai nagy fal, melyet i. e. 200 és i. sz. 60 között építettek a Birodalom északi határának védelmére, a nomád rajtaütések ellen. A nagy fal jelentőségét emeli az a tény is, hogy ez az úrből legjobban látható emberi birtoklási jel.⁶

A határok állandósága az érintett államalakulat stabilitásától, erejétől, illetve ezeknek a szomszédos államok hasonló adottságaikhoz való viszonyától függ. Ismeretes számos világbirodalom tündöklése és bukása. A világ eddigi legnagyobb összefüggő eurázsiai hatalma Dzsingisz Kán birodalma volt, míg későbbi gyarmatbirodalmak „kategóriájában” Nagy Britanniáé a palma (8. ábra).

8. ábra. Három nagy birodalom, amely különböző időkben lefedték Eurázsia nagy részét

Figure 8. 3 main empires covering Eurasia in different times

Forrás: Smith, J. R. 1931.

A határok nem csupán a múltba révedve tűnnek elénk, hanem a jövőbe álmodva is kísérthetnek bennünket. A sok lehetséges példa közül a hitleri víziót mutatjuk be (9. ábra).

9. ábra. Hitleri terv (Alfred Rosenberg) a meghódítandó keleti területek felosztására és határaitra

Figure 9. Plan for the division of Eastern areas by Hitler

Forrás: Rubicon, 2011/6., pp. 51.

3. Európa állam- és országhatárai

Határokról szólni az egységesülő Európával kapcsolatban sem egyszerű feladat, hiszen e kifejezés tartalma még e fejlett integrációban is változó a térben. Az EU külső határai egyrészt természeti választóvonalakon nyugszanak, így markánsan megjeleníthetőek, másrészt védőfalként veszik körül, óvják azokat a vívmányokat, amelyeket évtizedek alatt közösen értek el a jelenlegi tagok. Ennek következtében az elmúlt évtizedekben dominánsan az elszigetelő jellege érvényesült, az átjárhatóságában tapasztalható liberalizáció elsősorban a bővülési folyamat eredményeképpen értelmezhető. Szükségesnek látszik e gondolat hangsúlyozása, hiszen a csatlakozások után a schengeni határok egy része belsővé degradálódik, azonban ezzel párhuzamosan fokozatosan keletre tolódik, olyan körzetekben falként kiemelkedve, ahol hagyományosan kívánatos az átjárhatóság fenntartása.

Az EU belső határai jogilag szinte azonos státuszúak, ennek ellenére jelentős különbségek tapasztalhatók e tekintetben is. Semmiképpen nem összevethető a majd egy évszázada gyakorlatilag teljesen szabadon átjárható Benelux-közösség államainak legitim terét definiáló zóna akár a német-osztrák, svéd-finn, vagy éppen az alapítók között húzódó határokkal. Sok más tényező mellett történelmi – és a nemzetközi kapcsolatok alakításában betöl-

tött – szerepükben, fizikai létükben, vonalvezetésükben, időtállóságukban, így jelen minőségükben is eltérőek az EU belső választóvonalai, tükrözve ezzel is azt a sokszínűséget, amelyet a tagállamok megtestesítenek. E változatos struktúra ellenére egy integrációs tendencia mindenképpen kézzelfogható: az a közösség, amelyhez csatlakoztunk, belső határainak folyamatos degradációjára törekszik, a korábbi izolációs funkció helyett e tereknek az összekötő szerepet szánja. Mindazonáltal e találkozási felületek a jó szándék és demokratikus berendezkedés ellenére sem problémamentesek, elég csak az ír szigetet megosztó, vagy éppen a kontinens déli végein húzódó brit-spanyol (Gibraltár) választóvonalakra utalnunk. Etnikai, vallási szegregáció, valamint az erre épülő békétlenségek sora okozhat feszültségeket államokon, településeken – belül is, jelezve, hogy nem csak a csatlakozni kívánó országok előtt állnak még megoldásra váró feladatok.

E konfliktusok jelentős része abból adódik, hogy nem megfelelő a tér felosztásának, így a határok (bármely szintet is tekintjük) megrajzolásának módja. Amennyiben a társadalmi-gazdasági fejlődés során többé-kevésbé spontán kialakult regionális tagozódás nem – vagy csak kis mértékben – esik egybe a hatalmi érdek kívánta térstruktúrával, úgy az még a legdemokratikusabb berendezkedés mellett is nehezen működtethető, sokszor problémákkal terhes körzeteket alakít ki. A következőkben a funkcionális alapon (alulról felfelé), organikusán fejlődő téregységek rendszerét állítjuk szembe a hatalmi viszonyokat, igazgatást szolgáló (felülről lefelé épülő) térstruktúrával. Értelemszerűen a két szemlélet között jelentős az átfedés világszerte, ugyanakkor az is prognosztizálható, hogy teljes egyezésre még a legoptimistábbak sem számíthatnak.

3. táblázat. Lehetséges térfelosztási rendszerek

Table 3. Possible spatial division

Funkcionális rendszer	település	vonzáskörzet	régió	ország
Igazgatási rendszer	község/város	járás	megye	állam

Forrás: Tóth J. 2004.

A funkcionális rendszer magában foglalja a települést, a körülötte évszázadok alatt kialakult természetes vonzáskörzetet, az erre épülő régiót, amelyek összessége az országban teljeseedik ki. Ezek objektív módon rendszerezhető fogalmak, amelyek egymásra épülve alkotnak egészet, belső határaik rugalmasak, az eltérő korok igényeinek megfelelően időről időre módosulhatnak, nagyobb intervallumokban gondolkodva azonban viszonylagos állandóságot képviselnek. Az ezzel szemben – ugyanakkor mellett – létező másik struktúra felülről, adminisztratív módon kialakított, szintén egymásra épülő rendszer. A jogrend, az igazgatás, a hatalmi funkciók mind csak az adott állam határain belül érvényesek, így ennek gyakorlására, működtetésére több szinten, hasonló méretű egységeket hozunk létre. Az állam megyéken keresztül képviselteti jogköreit, alájuk járások soroltatnak, amelyek illetékessége községekre és városokra terjed ki. Az egyes szintek elnevezése, a közöttük történő hatalommegosztás Európa különböző szegleteiben a legváltozatosabb struktúrát alakítja ki e tekintetben is, ugyanakkor lényegét tekintve e rendszer hasonló módon és mindenütt fellelhető. E két fogalomsor közti elméleti-gyakorlati különbségre most nem térünk ki.

4. Határszemle a nagyvilágban

A térszerkezet ügye, az ország- és államhatár problematikája, a kettő különbsége és (különös tekintettel Európára), egy olyan dilemma majdani megoldási kényszere, hogy mit kezdjünk az országhatárok objektív voltával, és az ezeket keresztül-kasul hasogató állam-

határok meglétével, a világ egészét érintő kérdéskör. Ez a dilemma annyira fontos, hogy az Európai Unió egész jövőjét lényegesen befolyásoló tényezőként fogja kinőni magát egészen addig, hogy vajon az Európai Unió sikeresen fejlődik-e tovább vagy pedig bukdácsol. A világ többi részén: felrobbantják-e a tényleges országhatárok a mesterséges államhatárok által oktrojált struktúrát, vagy sikerül időben a józan ész diktálta korrekció?

Néhány elméleti kérdéssel kezdem. Az a tér, amivel mi foglalkozunk, akár geográfusként, akár pedig e térnek a fejlesztésével foglalkozó különböző szakemberekként, heterogén összetételű. Ez a tér azért heterogén összetételű, mert két fő komponense, a természeti tér és a társadalmi tér külön-külön is heterogén. Az első, a természeti tér heterogenitására a példa azért Európa, mert végeredményben ez az, ami érdeklődésünk középpontjában áll. Tehát, ha birtokba vesszük ezt a teret a társadalom által, akkor a helyzet az, hogy eleve egy heterogén és struktúrával, szerkezettel rendelkező teret vesz birtokba a társadalom, ahol hegyek, völgyek és egyebek vannak.

A geográfusok, mint területtel, térrel foglalkozók tudják, hogy abban eltérő fejlettségek, eltérő sűrűségek fordulnak elő. Ezek találkoznak a természeti térrel, különböző, változó variációkat hoznak létre, hiszen időben is változó ez a tér. Így létrejön egy olyan komplex tér, amiben élünk, amely strukturált, szerkezete van, e szerkezetnek szabályszerűsége van és ezt, miután térben létesül, térszerkezetnek nevezzük. A térszerkezet nem vált vízumot, útlevelet az államhatáron. A térszerkezet egységes, az egész entitás tagolódik, egyrészt úgy mint ország, vagy azon belül régiók, évszázados szekuláris fejlődés révén, másrészt pedig tagoljuk mi, akik azt mondjuk, hogy mi vagyunk az erősebbek, tehát idáig tart a Magyar Királyság határa, vagy idáig tart Románia határa, vagy innentől kezdődik Svájc.

Változik, mert változtatjuk, és változik, mert az egész tér hosszú időn keresztül önfejlődésének lehetünk a tanúi.

Ez utóbbról, az államhatárok változásáról mutatok be néhány ábrát a Föld különböző részeiről. Ázsia térképén (*10. ábra*) látunk egyenes vonalakat Szaud-Arábiánál, látunk bizonytalanokat. (Én megjártam az Emirátusok, Omán és Szaud-Arábia határvidékét, így a Buraimi-oázist. Ott klasszikus, definitív értelemben vett határ nincs.) Tehát bizonytalan határ is van. Mindegy, hogy egyenes vagy görbe. Ez egyszerűen lakatlan terület, Rub al-Khali a sivatag elnevezése. Ez arabusul üres tér, tehát nincs értelme centizni a vonalakat. A másik, amit erre az ábrára vonatkoztatva látunk, az az, hogy lehet mesterségesen csinálni egy szubkontinensen, Indián belül határokat vallási alapon is. Három államot érint, Indiát, Pakisztánt és Bangladeszt, ami korábban Pakisztán keleti részeként funkcionált. A cél a mohamedánok és hinduk elválasztása volt e mesterséges konstrukció révén.

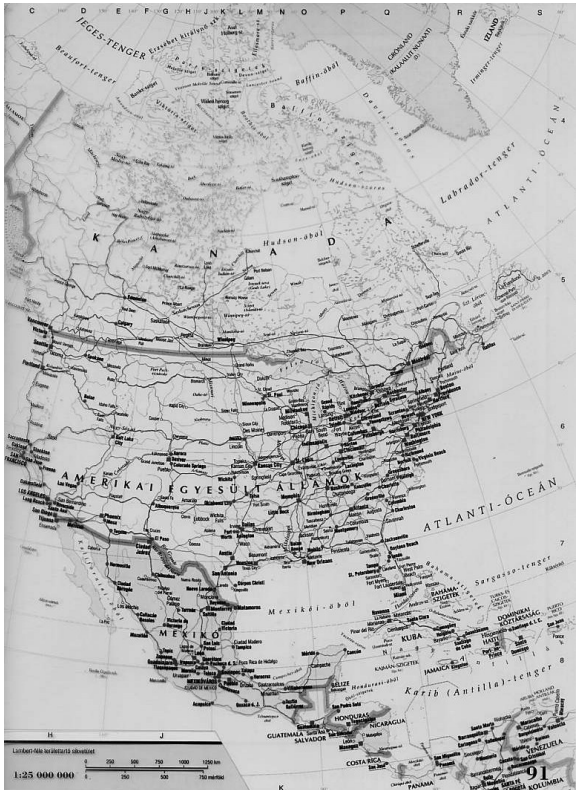
Érdekes Észak-Amerika (*11. ábra*). Egyenes a vonal Kanada és az Egyesült Államok hataraként – ahol még akkor nem volt jelentős, hogy hova tartozik egy ember. Ahol fontos volt, a tavak környékén, ott már cifrázták a határvonalak futását. Mexikó felé, miután találtak egy folyót és az alkalmasnak látszott, a határok e folyó folyását követik. Államhatár úgy lett, hogy addig foglalt el területet az erősebb, az Egyesült Államok.

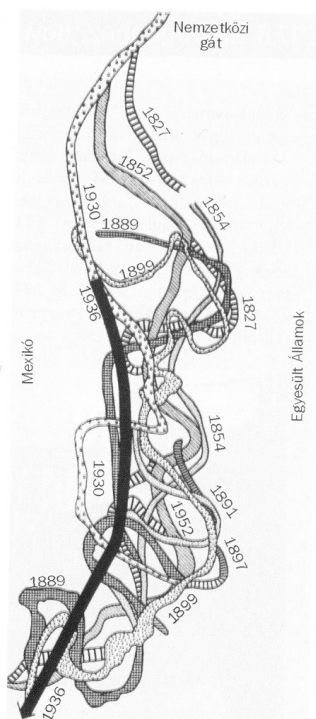
A Rio Grande mederváltozásai természetesen kihatottak az éppen aktuális államhatárok alakulására is. Más aspektus: a szabad határok bajnokaként nem egyszer magát exponáló Egyesült Államok falat épített Mexikó felé, amikor az illegális bevándorlás korlátozása fontos érdekévé vált (*12. ábra*).

10. ábra. Ázsiai határok
Figure 10. Borders in Asia

11. ábra. Észak-Amerika államhatárai
Figure 11. National boundaries in North-America

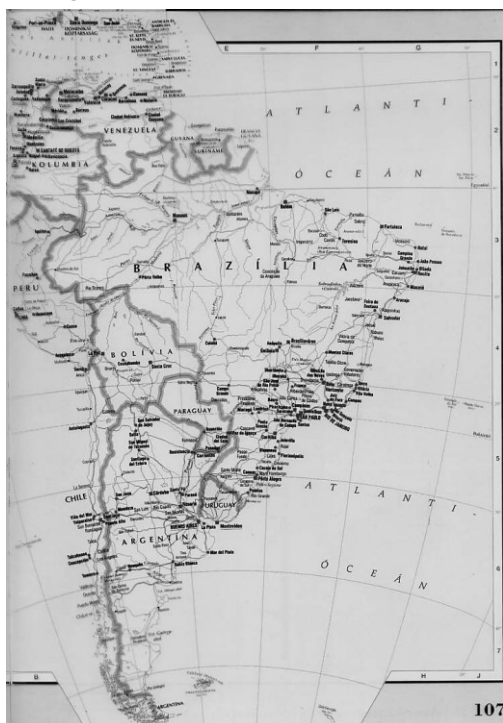
12. ábra. Folyóhatárok**Figure 12. Natural borders formed by rivers**

Forrás: Haggett, P. 2006. p. 525.

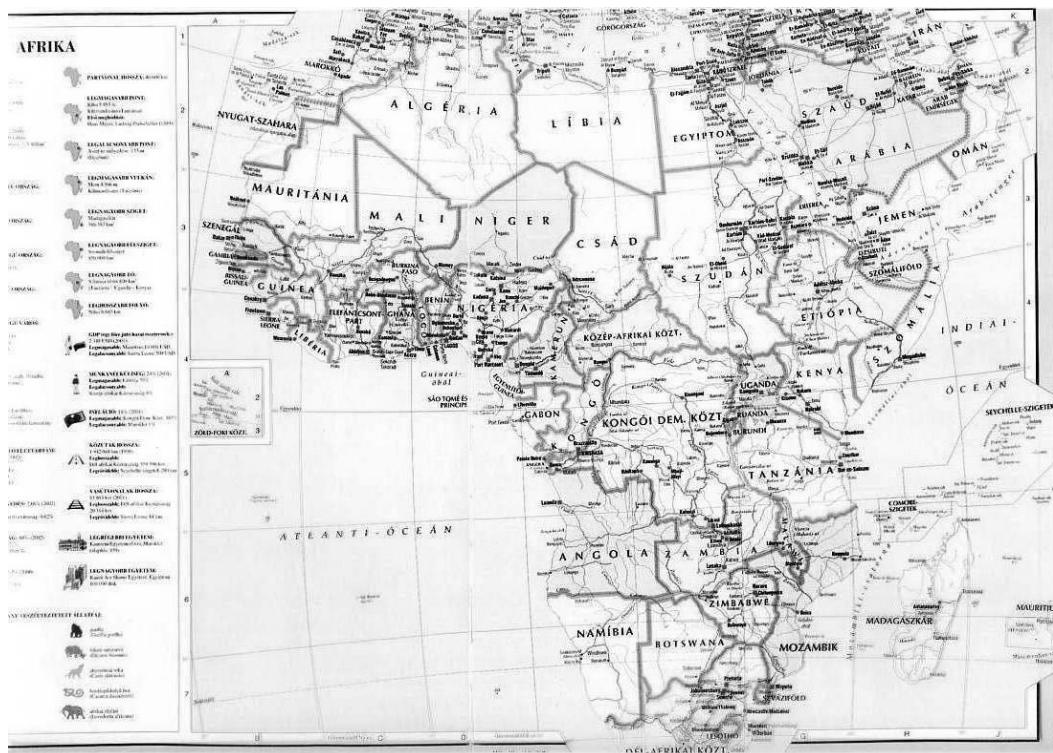
Az Egyesült Államoknak nemcsak az ún. nemzetközi határa, hanem az Egyesült Államoknak, mint entitásnak a belső tagolódása, az a bizonyos 50 állam, zömmel egyenes vonalakkal jellemzett. Nincs jelentősége, hiszen az Egyesült Államok, mint entitás az Egyesült Államok szintjén jött létre. A helyzet hasonló Latin-Amerikában is, de itt már egy kis változás van (13. ábra). Latin-Amerika fejlődésének, ha Braziliától eltekintünk, volt egy fázisa (Simon Bolivar időszaka), amikor a gyarmatosítás ellen együtt kezdtek harcolni, és esély volt rá, hogy a pánamerikai utat követő entitások jönnek létre, tehát egy nagy szövetség, amelyben spanyolul beszél a népesség és egy másik, ahol portugálul – ahogy a tordesillasi egyezmény annak idején előre vetítette. Nem ez következett be, az entitás nem ezen a szinten jött létre, hanem az államok szintjén. Ennyiben eltér az Észak-amerikai úttól. Az államok szintjén már jelentősége van bizonyos apró területek hovatartozásának is. Eltűnnek a vonalak. Van még Peru és (az őserdői részen) Brazília, valamint rövidebb szakaszokon Bolívia és Paraguay között, de már nem az a jellemző. Az ok tehát az, hogy itt az államok szintjén szerveződik meg a társadalom, és nem kontinentális vagy szubkontinentális szinten.

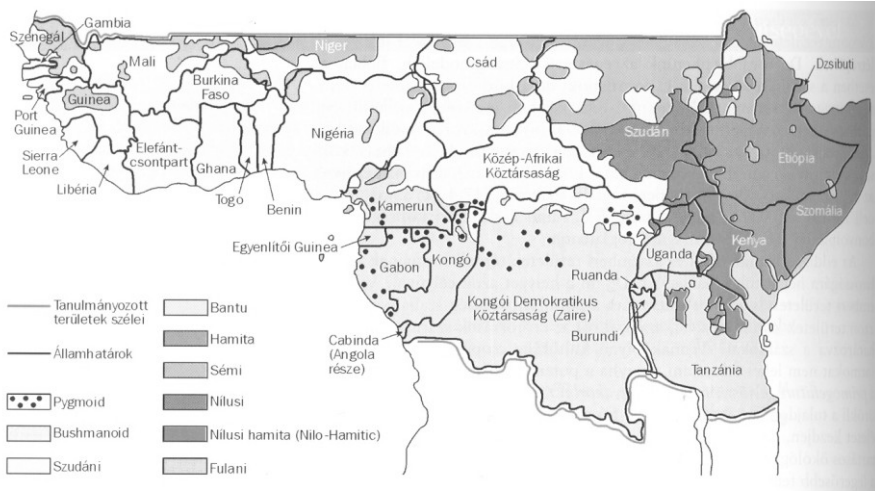
Az afrikai kép ugyancsak ismerős (14. ábra). Afrikában kialakult egy primitív társadalmi-gazdasági rend, amely bennünket, európai gyarmatosítókat nem érdekelt. Mi hogy húztuk meg a határt? Húztunk egy egyenes vonalat, és ez a tied, ez az enyém. Megtehették ezt a gyarmattartók, mert erősebbek voltak, és megtehették, mert a gazdaság és a társadalom térszerkezete fejletlen volt. Azóta már jelentkeztek problémák Afrikában, amikor az ősi struktúrák fölélednek, az új struktúrák azokra épülve vitalizálódnak, és konfliktusba kerülnek az egyenes államhatárral. Rengeteg probléma volt már eddig is, csak gondoljunk a Szomália és Abesszínia közötti háborúra, amely nem az utolsó volt az ilyen konfliktusok sorában, vagy éppen Dél-Szudán különválására (15. ábra).

13. ábra. Dél-Amerika határai
Figure 13. Borders of South America

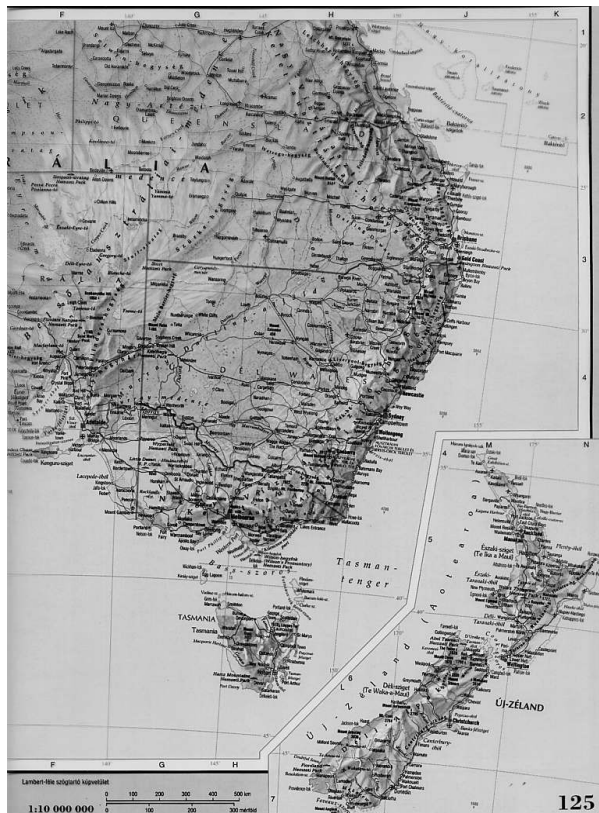

14. ábra. Afrika államhatárai
Figure 14. State borders in Africa

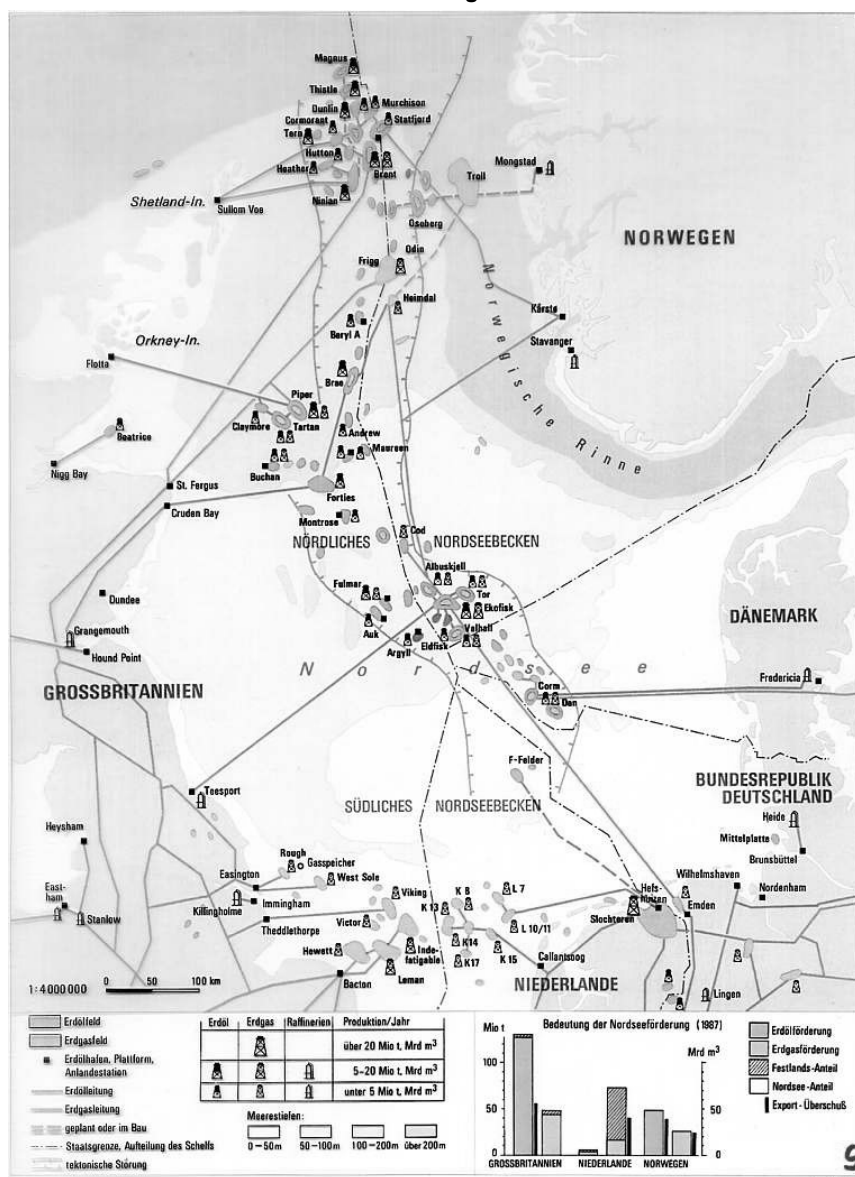
15. ábra. Államhatárok és etnikai csoportok Afrikában**Figure 15. State borders and ethnic groups in Africa**

A következő térkép Ausztráliának egy szeletét mutatja be (16. ábra). Olyan szeletet, ahol van egyenes határ Dél-Ausztrália és Victoria állam között, de Victoria és Új-Dél-Wales között pedig már a Murray folyót követi. Szintén nincs jelentősége, hiszen az entitás Ausztrália szintjén jött létre előbb, mint gyarmat, később mint önálló szövetségi állam formájában.

16. ábra. Ausztrália belső határai**Figure 16. Inter-state borders in Australia**

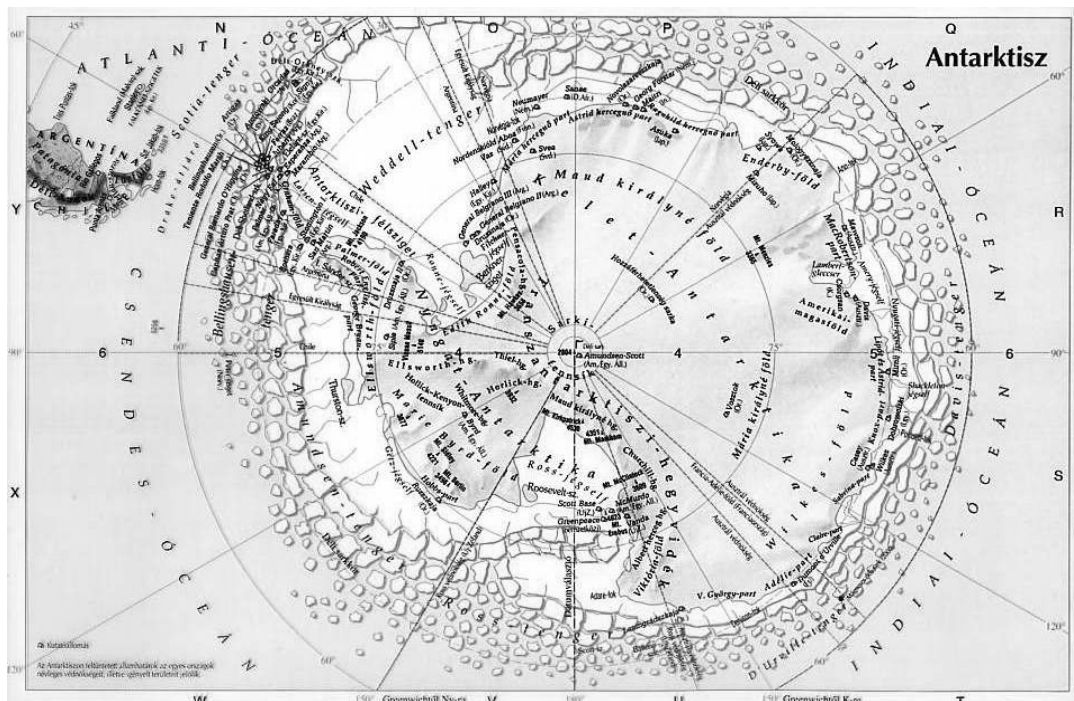
Ugyanez a helyzet a tengereknél is. Azokat a tengereket, amelyek jelentős ásványkincs-csel rendelkeznek (pl. az Északi-tenger), bizonyos szférákra osztják fel a környező álla-mok, és ezek a szférák is egyenes vonallal határoltak. Ott van a vonalban valamiféle bi-csaklás, ahol a lelőhely a vonal közelében van, ott ezt kikerülik a tárgyalások során. Tulaj-donképpen úgy veszik a tengert, amely az ásványkincse révén struktúrát kap és nem csak hajózási lehetőséget nyújt a társadalomnak, hanem annál többet: most már ugyanúgy tekin-tik, mint a szárazföldet, és elhatárolásakor hasonló elveket érvényesítenek (17. ábra).

17. ábra. – Figure 17.

Érdekes, hogy ez az eljárás még az Antarktisz is érinti, holott igazából itt még nem manifesztálódott dolgokról van szó. Az érdekelt államok a Déli-sarkot szeletekre osztották fel, ezek a szeletek részben átfedik egymást és későbbi viták tárgya az, hogy egy-egy sáv végül is hova tartozik majd (18. ábra).

18. ábra. Antarktisz zónái
Figure 18. Zones of the Antarctica

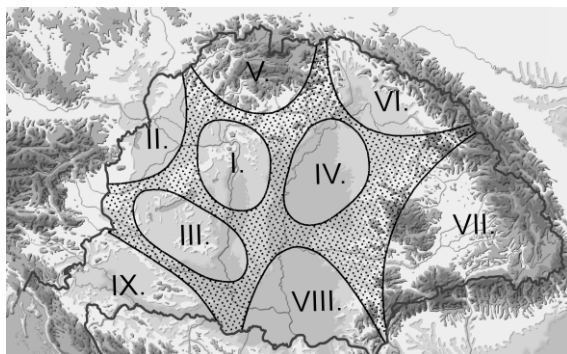
A konklúziókat – az eddigiek alapján – abban összegezhetjük, hogy ahol az entitás szintje egy szuper szint, mint Amerikában, vagy majdnem az, mint Simon Bolívar idejében, tehát időlegesen Dél-Amerikában, vagy pedig, mint Afrikában a fejletlenség miatt nincs jelentősége egyelőre (de később lesz), ott és olyankor az államhatár a térszerkezetet szabdalhatja, mert a térszerkezet erővonalai és egységei magasabb szinten érvényesülnek.

Európában a helyzet más. A különbség az, hogy az Európai Unió által nem pán-európai mozgalom nyomán jött létre, tehát nem Európa az entitás, hanem megőriztük az Európai Unióban egyesülő, oda belépő államoknak a saját kompetencia-szintjét, tehát az államok Európáját. Európa előfikció: majd az államok maguktól, esetleg nyomásra leadnak szuverenitásukból Brüsszel javára, de ez egy olyan folyamat, ami brutálissá soha nem válhat. Ebből az következik, hogy ellentmondás keletkezik az államhatárok és az európai kontinens határa, valamint az európai kontinens országokra való tagolódási egységei, valamint az államhatárok, sőt az országok térszerkezeti egységeiként funkcionáló régiók és az államhatárok között.

5. Összegzés: hazai és vajdasági vonatkozások

Bemutatva a kérdést a Kárpát-medence problematikáján: a Kárpát-medence Európa egy országa, Kárpátiának nevezhetjük, hogy ne történelmi Magyarországot mondjunk, sértve ezzel mások érzékenységét. (Soha nem volt csak magyar a Kárpát-medence, társaink mindig voltak.) A Kárpát-medence, mint ország régiókra tagolódik (19. ábra) és ezen régiók határai nem egyeznek meg a Kárpát-medence I. világháború utáni szétdarabolása nyomán létrejött államhatárokkal, sem a II. világháború alatti területgyarapítások után létrejött határokkal.

19. ábra. Kárpátia régiói
Figure 19. Regions of Kárpátia

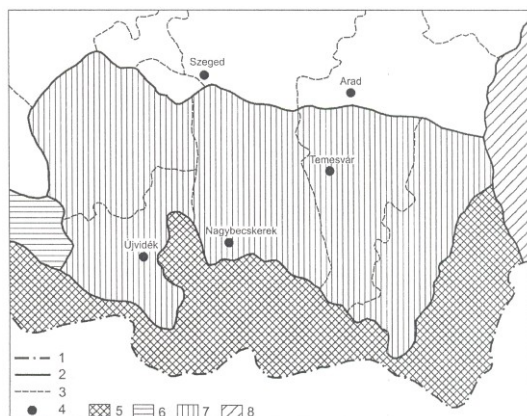

A régiók és államhatárok egybe nem esése a történelmi Magyarország Délvidéknek nevezett térségében is látványos. A probléma történelmi alakulását, a magyar megyerendszer kiépítését, a törökök behatolását, az etnikai átalakulásokat, a különböző államhatár-módosulások nyomán és révén előállt közigazgatási szervezési egységek létrejöttét, az impérium-váltást követő, majd a Jugoszlávia sorsának változásaiból fakadó különböző változatokat szakszerűen foglalja össze Gulyás László. Ábráiból csak néhányat bemutatva is világossá válik, hogy a Vajdaság

- nem definitív régió, hanem mesterségesen létrehozott területi egység;
- határai állandó változásban vannak, követve a nagyhatalmi és szomszédsági erőviszonyok alakulását;
- gazdasága nem mutat ágazati – területi komplexitást, inkább „tapadó” jellegű;
- népességének etnikai összetétele az érintett Szerbia, Románia, Magyarország és Horvátország domináns népein kívül is sokféleséget mutat;
- lakosságának vallási összetétele is a centrifugális erőket támogatja (20., 21., 22., 23., 24. ábra).

A mai Vajdasági térségnek kedvező pozíciója és fejlődési lehetősége lehet a jövő Európájában.

20. ábra. Vajdaság
Figure 20. Vojvodina

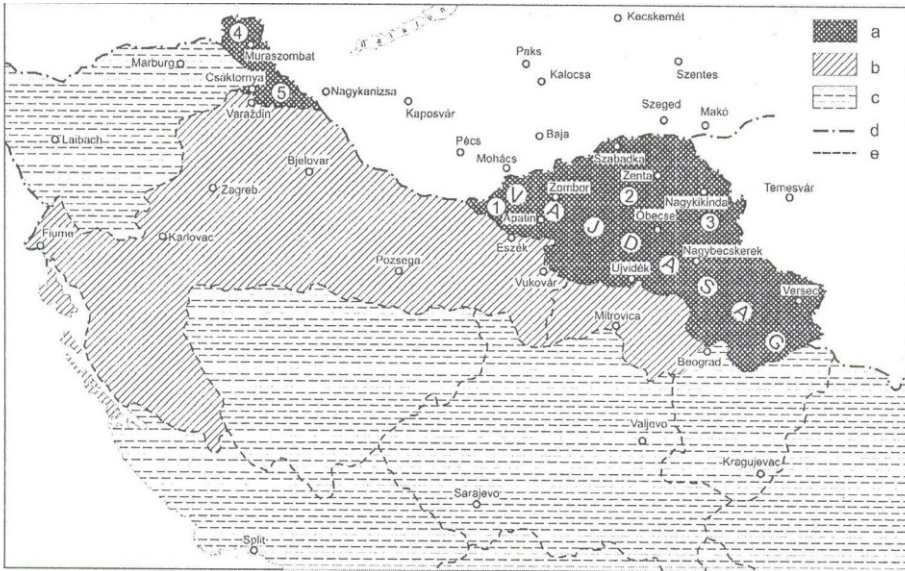

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Az autonóm részek határa; 3 – A katonai kerületek határa;
 4 – Autonóm részek, ill. katonai körzetek központja; 5 – Katonai határörvidék;
 6 – Horvát-Szlavónország; 7 – Szerb Vajdaság; 8 – Erdély

Forrás: Pándi, 1995.

21. ábra. Jugoszláviához csatolt területek

Figure 21. Areas attached to Yugoslavia

Jelmagyarázat: a – A Magyarországtól 1920-ban Jugoszláviához csatolt terület; 1 – Baranyai háromszög; 2 – Bácska; 3 – Bánát; 4 – Murán inneni terület; 5 – Muraköz; b – Horvát-Szlavón-ország Jugoszláviához csatolt területei; c – Jugoszlávia egyéb területei; d – Jugoszlávia határai

Forrás: Államtudományi Intézet, 1941.

22. ábra. Jugoszláv bánások

Figure 22: Banovinas of Yugoslavia

Forrás: Sokcsevits, 1994.

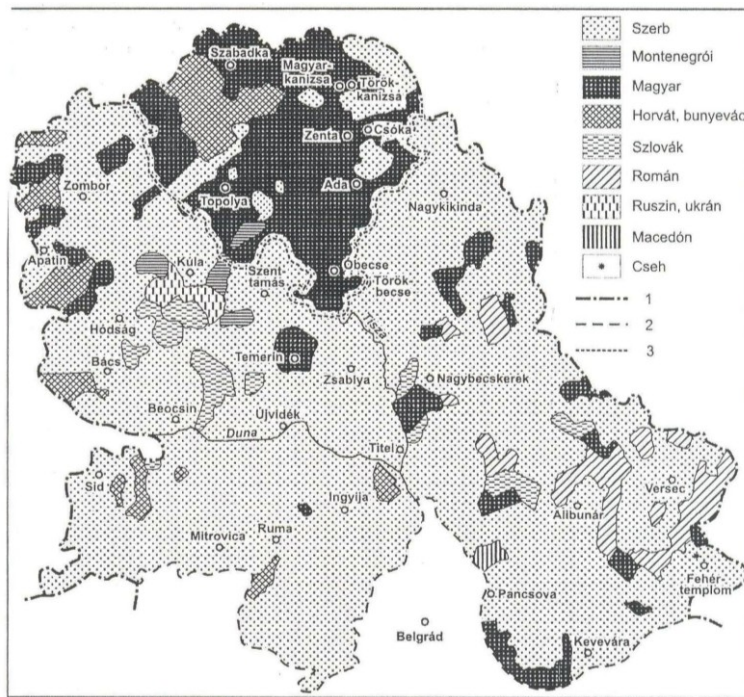
23. ábra. Jugoszlávia felosztása
Figure 23. Repartition of Yugoslavia

Jelmagyarázat: 1 – Német megszállás; 2 – Német ellenőrzés; 3 – Olasz megszállás; 4 – Olasz ellenőrzés;
 5 – Albán megszállás; 6 – Bolgár megszállás; 7 – Magyar megszállás

Forrás: Romsics, 1998.

24. ábra. A Vajdaság etnikai térképe, 1989
Figure 24. Ethnic distribution in Vojvodina, 1989

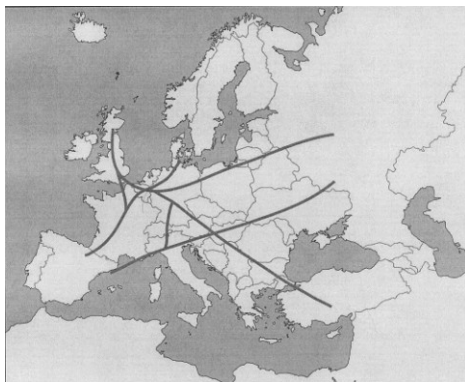
Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – A tartomány belső határa; 3 – A magyar etnikai területek (blokkok) határa

Forrás: Kocsis, 1989.

A kontinens térszerkezetének alapvető váza (25. ábra) nem feltétlenül csak az innovációk terjedési iránya, hanem a gazdasági és hatalmi törekvéseket is kifejező nyílrendszer, ami egyrészt a nagy orosz síkság felé, másrészt a Balkán (nem a Balkán a lényeg, hanem ami mögötte, már Ázsiában van: az olaj) felé mutat. Van egy új irány kialakulóban a Mediterráneumtól Kelet-Európa óriás térségeiig. Ez az irány Katalónia, Dél-Franciaország és (főleg) Padánia felemelkedésével, és stratégiai piackereső törekvésével jellemezhető. Ez az a struktúra, ami Európában történelmileg is vissza-visszatérő módon befolyásolja az itteni folyamatokat, az államhatárokat, a népesség, a tőke mozgását és így tovább.

25. ábra. Európa fő térszerkezeti vonalai

Figure 25. Main lines in the spatial structure of Europe

Ahogy látjuk, van itt egy kereszteződés, ami a Kárpát-medencén belül található, azon belül is a magyar állam területén. Ez az, ami számunkra valamiféle esélyt ad arra, hogy a Kárpát-medence mint ország felemelkedik az európai térszerkezetben belül, sőt azon belül az a pozíció, amit Budapest betölt (core areája, szívterülete az egész Kárpát-medencének) realizálódik és ez nyújt esélyt arra, hogy ez a térsége Európának egészében is felemelkedik és azon belül a Kárpát-medence központi része, a magyar állam területe is kedvező pozícióba kerül. Ez a kereszt, amit András-keresztnek is nevezhetünk (Crux decussata 26. ábra), nagy valószínűséggel garancia arra, hogy dinamikus térség lehet a Kárpát-medence és azon belül különösen a középső rész. Csak élnünk kell lehetőségeinkkel, intenzíven kapcsolódva az „európai pentagon” bajorországi, ausztriai csúcsához (27. ábra).

26. ábra. A Crux decussata vagy András-kereszt

Figure 26. Crux decussata

27. ábra. Az „európai pentagon”**Figure 27. „European Pentagon”**

A történelmileg sikeresnek bizonyult amerikai modelltől eltérő az utunk: nem Páneurópát építünk, hanem Európai Uniót. Sokan mondják azt, hogy nagyot hibáztunk, hogy nem azt az utat választottuk. Tény viszont, hogy Európa a „nemzetállamok” fejlődési fázisában túl messzire ment és nehéz – sokak szerint lehetetlen – lett volna a nacionalizmusokat egy páneurópai eszmével helyettesíteni, ezért ezt az utat kellett választani az Európai Unió felépítéséhez. Tudnunk kell azonban, hogy ez az út nehezebb. Az államhatárok cifraságait a tér szerkezetének követelményei szerint át kell szabnunk, de úgy, hogy megmaradjon az államhatár. Ez benne az igazi feladat: hogy van államhatár, az ez által körülhatárolt területek hozzák a törvényeket, a jogi és egyéb szabályozások itt történnek, ugyanakkor a gazdaság régió-kereteken belül funkcionál. A kettőt össze kell hangolni; hogy mennyire sikerül, azon múlik Európa jövője, a világ nagy centrumtérseégei közötti pozíciója. Ami minket illet, vigyáznunk kell az András-keresztre, vigyáznunk kell arra, hogy Európa egy frekvenciált helyén és az abból fakadó energiákkal való gazdálkodás útján úgy tudjuk kiépíteni szomszédainkkal együtt a jövőnket, hogy dinamikus térségként boldogulhassunk. Bár az államhatárok (Kelet-Közép-Európában a hagyományok is) ellene szólnak ennek a törekvésnek, meggyőződésem, hogy nincs más reális utunk.

JEGYZETEK

1. Tóth J. (1981): A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. Földrajzi Értesítő, XXX. évf., 2–3. sz., pp. 267–291.
2. Pap N.–Tóth J. (2008): Az európai államhatárok típusai. In: Horváth I.–Kiss J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Pp. 7–10.
3. Muir, R. (1989): Modern Political Geography, II. ed., MacMillan, London, 275 p.
4. Martinez, D. (1994).
5. Tóth J. (1999): Régiók a Kárpát-medencében. In: Tóth J.–Pap N. (szerk.): Első magyar politikai földrajzi konferencia. Változó világ, átalakuló politikai földrajz. Konferenciakötet. JPTE TTK FI pp. 5–16.
6. Haggett, P. (2006): Geográfia. Globális szintézis. Typotex, Budapest, 842 p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baranyi B. (szerk.) (2001): A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. MTA RKK, Pécs, 368 p.
- Baranyi B. (szerk.) (2008): Magyar–urkán határregió. Együttműködés az Európai Unió külső határán. Debrecen, 207 p.
- Bowman, I. (1924): *The New World*. World Book Company, New York.
- Bulla B.–Mendöl T. (1947): A Kárpát-medence földrajza. Egyetemi Nyomda, Budapest, 611 p.
- Csatári B.–Tóth J. (1983): Az Alföld határmenti területeinek vizsgálata. Területi kutatások 6., Budapest, pp. 78–92.
- Csizmadia S. (2009): Az afrikai államhatároktól a határtalan Afrikáig. In: Csizmadia S.–Tarrósy I. (szerk.): Afrika ma. Publikon Kiadó, Pécs, pp. 51–74.
- Csüllög G. (2006): A Tiszántúl a Kárpát-medence 10–17. századi regionális tagolódásában. Debreceni Egyetem, Debrecen, 173 p.
- Csüllög G. (2008): Baranya megye térszerkezeti szerepe és a határtípusok változása Trianon előtt és után. In: Horváth I.–Kiss J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, pp. 32–42.
- Dövényi Z. (2008): A határ mint fikció és valóság. In: Horváth I.–Kiss J. (szerk.): A baranyai államhatár a X. században. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, pp. 18–20.
- Dubcová, A.–Kramáreková, H. (eds.) (2002): *State Border Reflection by Border Region Population of V4 States*. University in Nitra and International VISEGRAD Fund. Nitra, 269 p.
- Erdősi F.–Tóth J. (szerk.): (1988): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. MTA RKK, Pécs, 221 p.
- Frisnyák S. (1990): Magyarország történeti földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest, 213 p.
- Golobics, P.–Tóth, J. (1998): Spatial and Environmental Problems of Border Regions in East-Central-Europe, with Special Reference to the Carpathian Basin. In: *Environment, Planning and Land Use*. Ashgate. Ed.: Kivell, P.–Roberts, P.–Walker, G. P. Singapore-Sydney, 1998, Alderhot-Brookfield, pp. 40–52.
- Gulyás L. (2007): Vajdaság. Történeti áttekintés. In: Nagy I. (szerk.): Vajdaság. Pécs–Budapest, pp. 76–149.
- Haggett, P. (2006): Geográfia. Globális szintézis. Typotex, Budapest, 842 p.
- Hajdú Z. (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 334 p.
- Horev, B. Sz. (1981): *Territorialnaja organizacija obszsesztva*. Műszl, Moszkva, 320 p.
- Hoy, D. R. (1989): *Essentials of Geography and Development. Concepts and Processes*. Charles E. Merrill Publishing Company, Columbus–Toronto–London–Sydney, 452 p.
- Knox, P. L.–Marston, S.A. (1998): *Places and Regions in Global Context: Human Geography*. Prentice-Hall, Inc., Upper Saddle River, New Jersey, 526 p.
- Kogutowicz K. (1943): Bevezetés a földrajztudományba. Kókai Lajos kiadása, Budapest, 128 p.
- Mezei G. (1988): Stettintől Triesztig. Valóság, 8. sz., pp. 1–21.
- Mező F. (2000): A politikai földrajz alapjai. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 382 p.
- Mohos M. (szerk.) (2002): A határ, amely elválaszt és összeköt. Pécs, 174 p.
- Muir, R. (1989): *Modern Political Geography*, II. ed., MacMillan, London, 275 p.
- Nárai M.–Rechnitzer J. (szerk.) (1999): *Elválaszt és összeköt – a határ*. MTA RKK, Pécs–Győr, 307 p.
- Pál Á. (szerk.) *Héthatáron. Tanulmányok a határ menti települések földrajzából*. JGYF Kiadó, Szeged, 524 p.
- Pál Á. (2003): Dél-alföldi határvidékek. Pécs–Szeged, 235 p.
- Pál Á.–Szónokyné A. G. (szerk.) (1996): *Határon innen – határon túl*. JATE Szeged, 453 p.
- Pándi L. (szerk.) (1995): *Köztes-Európa 1763–1993. Osiris – Századvég*, Budapest, 728 p.
- Pásztor C. (szerk.) (2002): „...ahol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat–Várpalota, 560 p.
- Prinz Gy. (1942): Magyarország földrajza. Renaissance, Budapest, 272 p.
- Rangel, F. V. (1990): *Introducción a la geografía humana*. Impreso en México, 214 p.
- Ratzel, F. (1903): *Politische Geographie*. Leipzig, 379 p.

- Schwind, M. (1972): *Allgemeine Staatengeographie*. De Gruyter, Berlin, 585 p.
- Smith, J. R. (1931): *Human Geography*. California State Printing Office, Sacramento, 498 p.
- Strabón (1977): *Geographika*. Gondolat, Budapest, 999 p.
- Suba J. (2002): A politikai földrajz történetileg változó államhatár elmélete. *Geodézia és Kartográfia*, LIV. Évf. 6. sz., pp. 14–19.
- Süli-Zakar I. (szerk.) (2003): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 387 p.
- Süli-Zakar, I. (ed.) (2004): *Cross-Border Co-Operations. Schengen Challenges*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 280 p.
- Süli-Zakar, I. (ed.) (2008): *Neighbours and Partners: On The Two Sides of the Border*. DE Debrecen, 402 p.
- Szónokyné A. G. (szerk.) (1999): *Határok és régiók*. SZTE Szeged, 515 p.
- Szónokyné A. G. (szerk.) (2002): *Határok és az Európai Unió*. SZTE Szeged, 490 p.
- Szónokyné A. G. (szerk.) (2007): *Határok és Eurorégiók*. SZTE Szeged, 581 p.
- Pap N.–Tóth J. (1999): A regionális fejlődés elméleti kérdései a Kárpát-medencében. In: *Limes* 11. 3–4. sz., pp. 131–153.
- Pap N.–Tóth J. (2008): Az európai államhatárok típusai. In: Horváth I.–Kiss J. (szerk.): *A baranyai államhatár a XX. században*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Pp. 7–10.
- Szónokyné A. G.–Pál V.–Karancsi Z. (szerk.) (2007): *A határok kutatója*. Tanulmánykötet Pál Ágnes tiszteletére. SZTE Szeged–Szabadka, 283 p.
- Szónokyné A. G. (szerk.) (2008): *Határtalan határok*. Absztrakt-kötet. Dobogókő, 40 p.
- Taylor, J. P. (1993): *Political Geography*. Longman, Essex, 360 p.
- Teleki P. (1936): A gazdasági élet földrajzi alapjai I–II. Centrum Kiadvállalat Rt., Budapest, 755 p.
- Tóth J. (1981): A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. *Földrajzi Értesítő*, XXX. évf., 2–3. sz., pp. 267–291.
- Tóth J. (1999): Régiók a Kárpát-medencében. In: Tóth J.–Pap N. (szerk.): *Első magyar politikai földrajzi konferencia. Változó világ, átalakuló politikai földrajz*. Konferenciakötet. JPTE TTK FI pp. 5–16.
- Tóth J. (2001): Országhatárok és államhatárok Európában. *Határőrségi Tanulmányok* 2001/3. pp. 6–13.
- Tóth J. (2001): Az európai ország- és államhatárok biztonságpolitikai hatásai. In: *Szakmai Tudományos Közlemények*, pp. 31–50.
- Tóth J. (2002): Országok – államok, határok Európában. In: Pál Á. (szerk.): *Héthatáron*. Tanulmányok a határ menti települések földrajzából. JGYTF Kiadó, pp. 505–513.
- Tóth, J. – Trócsányi, A. 2003: *The Historical and Geographical Basis of the Regions of Hungary*. In: *Development and Finance* 1. 2003/4., pp. 20–29.
- Tóth J. (2004): Kell-e nekünk régió? In: Hitseker M.–Szilágyi Zs.: *Mindentudás Egyeteme* 3. kötet. Budapest, pp. 193–212.
- Tóth J. (2007): Térszerkezet – országhatár – államhatár. In: Szónokyné A. G. (szerk.): *Határok és Eurorégiók*. SZTE Szeged, pp. 11–21.
- Tóth, J. (2008): *Regionen und Staatsgrenzen im Karpatenbecken*. In: *Ethno-Kulturelle Begegnungen in Mittel- und Osteuropa*. Hrsg: Hammer E.–Kupa L. Hamburg, Verlag Dr. Kovač. pp. 41–52.
- Tóth J.(főszerk.) (2010): *Világföldrajz*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1486 p.
- Tóth J. (2011): A határokról. In: Frisnyák S.–Gál A. (szerk.): *Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek*. Nyíregyháza–Szerencs, pp. 441–475.
- Vivó, J. A. (1985): *Geografía política*. México 21 D.F., 207 p.
- Waugh, D. (1990): *Geography. An Integrated Approach*. Thomas Nelson and Sons Ltd., Scarborough, 488 p.

GÁBRITY MOLNÁR IRÉN*

A VAJDASÁGI MAGYARLAKTA TÉRSÉG FELZÁRKÓZÁSÁNAK AZ ESÉLYE

THE CHANCES OF FALLING INTO LINE OF THE REGION INHABITED BY HUNGARIANS IN VOJVODINA

ABSTRACT

Human capital in every country, therefore in Serbia as well plays a crucial social and economic role. As a result of political problems, the long change of economic structure, the unsuccessful privatization the human capital has been damage. The majority of the inhabitants suffered an economic, intellectual and moral loss of importance. The experts have stated several time:

- The structural transformation of the economy (transition, EU accession prospects) is not followed by the changes of education and employment policy. There is no communication, institutionalized cooperation between the institutions that plays a crucial role in the development of the region's human capital.
- Individuals (employees, unemployed) make ad hoc decisions in their effort to accommodate to the human labor market expectations. Long term unemployment will raise migration intentions.
- The republic power institutions are not willing to give up their central institutional legitimacy. Decentralized is denied even when economic rationality would require such decision. Therefore, the development of infrastructure and the economic developmental strategies of the local institutions are not harmonized.

1. Bevezetés

A humántőke fontos társadalmi és gazdasági szerepet tölt be. A szerb társadalomban a politikai problémák, az elhúzódo gazdasági szerkezetváltás, a sikertelen magánosítás következtében a humántőke jelentős mértékben sérült. A lakosság zöme gazdasági, szellemi, morális súlyvesztést élt meg. Abból kiindulva, hogy a gazdasági és közigazgatási szubjektumok között a humántőke érdekeit érintő érdemleges dialógus nem indult be, a szakemberek többször megállapították, hogy:

- A gazdasági térszerkezet alakulását (tranzíció, EU csatlakozási készség) nem követik az oktatás és a foglalkoztatáspolitikai proaktív változásai. A régió humántőke fejlesztésében szerepet játszó intézmények között nincs kommunikáció, intézményesült kooperáció.
- Az egyének (munkavállalók, munkanélküliek) ad hoc. döntésekkel próbálnak meg alkalmazkodni a munkaerőpiac elvárásaihoz. A hosszú távú munkanélküliség növeli az emigrációs szándékot.
- A köztársasági hatalmi szervek központi intézményi legitimitását semmilyen áron nem hajlandóak feláldozni. A decentralizálást, még a gazdasági racionalitás elvei mellett is hanyagolják. Ebből kifolyólag elégtelen az infrastruktúrafejlesztés és a lokális szervek összehangolt gazdaságfejlesztési stratégiái is.

A megfogalmazott kérések, régió specifikus megválaszolására, a szabadkai Regionális Tudományi Társaság által végzett empirikus kutatás által kerül sor.¹ Célunk volt behatóan elemezni a humántőke fejlesztésének/fejleszthetőségének lehetőségeit Észak-vajdaság magyarlakta községeiben.

* Egyetemi rendes tanár, Újvidéki Tudományegyetem, Közgazdasági Kar.

2. A szerb munkaerőpiac

A szerb gazdaság „munkaerőpiaca” igen specifikusan alakult az elmúlt húsz évben. A munkanélküliség állandó jelenség volt már a jogelőd Jugoszláviában is, amiről tanúskodnak a '89-es adatok: a munkanélküliségi ráta 17,9% volt. A '90-es éveket jellemző mély politikai és gazdasági válság, nemzetközi szankciók, nemzetközi társadalmi kirekesztettség, társadalmi tulajdonviszonyok dominanciája, lassított gazdasági reformok, nehézkes szerkezeti átalakulás, a szürkegazdaság hatalmas részaránya, alacsony szintű beruházások. Ebben az időben, Szerbiában szimbolikus foglalkoztatás-ügyi intézményi háló létezik, a rejtett munkanélküliség magas. A munkanélküliségtől való félelem mellett a szerb társadalom megismerkedik az infláció és a szegénység fogalmával/jelenségével.

Egy gyorsított ütemű tranzíció indult be (2000), a munkaerőpiac liberalizációjával, a munkajogi előírások szabályozásával. A munka-, illetve a befektetésekre vonatkozó jogi keret többé nem blokkolta a munkaerőpiac szabad működését, a munkaadók szabad döntéshozatalát. A szakemberek 2002-ben 40%-ra becsülték a munkanélküliségi rátát (valós és rejtett munkanélküliség). A jugoszláv/szerb feketézők számát 2002-ben fél millióra becsülték.²

A reformok megkezdését követően a foglalkoztatás törvényes kereteinek módosításai jellemzik a szerb törvénykezést, amelyet egyrészt a közvállalatokban, állami szektorban dolgozók bérének fokozatos emelkedése követett. A szerb munkaerő piaci problémák újbóli fokozódása a magánosítás végső fázisának következményeként kerül (majd) folyamatosan felszínre. Így a reformok más hangvételű eszköztárára van szükség, amely az emberi és annak működéséhez szükséges technikai kapacitások fejlesztésében kap szerepet (pl. oktatási reformok a felnőttképzés szabályozásával). Szerbia 2009-ben, az átmeneti időszak majdnem teljes lezárását követően kétszámjegyű munkanélküliségi rátát tesz a tranzíció sikerének mérlegére. Kétségtelen, hogy a szerkezeti munkanélküliség jelei a munkaerőpiac mind erősebb behatásai miatt egyre kifejezettebbek, ugyanis a munkaerő iránti kereslet és kínálat nem találkozik egymással. Jelen van azonban továbbra is a technológiai munkanélküliség jelensége a szerb gazdaságban, ugyanis a gazdasági szerkezetváltás, a gazdasági hatékonyság felé tett lépések nem tekinthetők befejezettnak. A gazdasági világválság általános nemzetgazdaságra gyakorolt hatása miatt rövidebb-hosszabb ideig érezhető lesz Szerbiában a konjunkturális munkanélküliség is. Országunk EU-s ambícióit mérlegelve, a Schengen-t követő időszak feltételezhetjük, hogy a munkaerő-mobilitás növekedéséhez, emigrációhoz is hozzá fog járulni. Így vegyes, több forrásából fakadó befolyások jellemzik a napjaink munkanélküliségét Szerbiában.

Szerbiában a munkaerőpiac szereplőinek sajátosságait 2009-ben így összegezhetjük (ARS, 2009 – munkaerőállapot-jelentés):³ Szerbia összlakossága 7 528 262, ebből a 15 évnél fiatalabbak száma 1 177 934 (16%), míg a 15 évnél idősebbek száma 6 350 328 (84%). A 15 évnél idősebb lakosság 35,1%-a foglalkoztatott, 6,5%-a munkanélküli, míg az érintett szerb populáció 42,8%-a inaktív. Az inaktív lakosság teljes száma 3 219 048, míg az aktív lakosság száma 3 131 280.

Az aktív lakosság 84%-a foglalkoztatott, míg 16%-a munkanélküli. A foglalkoztatottak megoszlása:

- a foglalkoztatott munkások 1 780 758 (57%),
- az önfoglalkoztatottak 626 999 (20%), amelyek 83%-a önálló vállalkozó, majd a
- a kisegítő családtagok 234 929 (7%). A foglalkoztatott munkások 97%-a teljes munkaidővel dolgozik, 3%-a pedig részmunkaidős.

A szerb munkaképes lakosság foglalkoztatottsági rátája (51%) Európai viszonylatban alacsony. A foglalkoztatottak 70%-a 2009-ben magántulajdonnal rendelkező munkaadónál

dolgozik, 27%-ukat az állam foglalkoztatja, majd társadalmi és egyéb tulajdonformában tevékenykedik a foglalkoztatottak 3%-a.

A munkanélküliek csoportjában a középfokú végzettséggel rendelkezőknek meglepően óriási a részaránya (68,5%). Az elhelyezkedés nehézségeivel legkifejezettebben ez a népességcsoport szembesül (2008). Az általuk képviselt munkaerő kínálat nem megfelelő. A szakoktatás reformjai, felnőttképzés, élethossziglani tanulás intézményesítése, versenyképes tudás, kompetencia szükséges.

Ugyanakkor regionális problémák jelennek meg: a munkaerőpiaci különbségek következtében, a rurális és városi térségek, észak-dél fejlettségbeli különbségeiben, és az egyetemi városi központok forráskoncentrációjának eredményeként.

3. Az elvándorlás problémája

A 60-as évek közepétől megkezdődött a munkaképes jugoszláv lakosság szervezett és folyamatos kivándorlása az fejlett nyugat európai országokba. Az akkori jugoszláv szocialista államapparátus által „ideiglenesen külföldön munkát vállalóknak” nevezett emigránsok száma 1971-től, a népszámlálási adatokat figyelembe véve folyamatosan növekedett. 1991-ben 1971-hez viszonyítva 51,1%-kal több jugoszláv állampolgár keresett külföldön személyes és egzisztenciális érvényesülést. Becslések szerint 2,5 millió (más becslések szerint sokkal több)⁴ szerb állampolgár él Szerbián kívül. A volt jugoszláv területek (Montenegró, Koszovó, Szerbia, Vajdaság) összlakosságának 1,9–3,9%-át tették ki 1971 és 1991 között az emigránsok.

Az „agyelvándorlás-agyelszívás” ’90-es években megkezdődött folyamata a napjainkig folytatódik. A technikatudományi karokon tanulók 2/3-a diplomázás után külföldön szeretne munkát keresni. Az emigránsok 50%-a 40 év alatti, 75%-a 45 év alatti (2002 évi statisztika alapján). A munkanélküliség problémája, alacsony bérek, gazdasági és politikai krízis kilátástalansága miatt az elmúlt húsz év a lakosság intenzív emigrációjával is jellemezhető, elsősorban a jóléti államok felé, így a Balkán, vele együtt Szerbia is „a legjobbak nélkül” maradt, szegényes intellektuális tőkével szembesülve. A célszörszágok közé a ’90-es évek változásait követően Magyarország is bekerült.⁵ Erről számol be egy, a Magyarország felé irányuló szerb népességmozgásról szóló kutatás, amely a 2001 és 2008 közötti, Schengen előtti időszak folyamatos kivándorlására hívja fel a figyelmet. Budapest és Pest megye Magyarország általános dinamikus bevándorlási központja, míg a Vajdaság a kivándorlás központi térsége.⁶

Az emigrációból származó veszteségek között elsősorban az *emberi, anyagi, illetve demográfiai jellegűeket* említem, amely következményeképp a „*régió erőtlensége, fejlődési lehetőségeinek hiánya*” jelenik meg. A szakemberhiány számos további probléma forrása: lassuló gazdasági fejlődés, munkatermelékenység csökkenés, innováció hiánya, technológiai elmaradás, versenyképesség fokozatos vesztesége. Az agyelszívással kapcsolatban az elemzők⁷ a „tudományos és kutatói gárda újratermelésének”⁸ és „az intellektuális tőke szétszóródásának”⁹ a „profilok pótolhatatlanságának” problémáját említi.

4. Iskolai végzettség

Szerbiában, Vajdaságban az oktatási intézmények túlnyomó többsége állami. A magániskola és az egyházi iskola alap- és középfokon ritka kivételnek számít. A törvény engedélyezi ugyan, ezért bárki magániskolát nyithat, akinek van rá pénze. Ezt megelőzően azon-

ban az Oktatási Minisztérium ellenőrzi, hogy az iskolaalapítónak van-e hozzá megfelelő épülete (infrastruktúra), szakkádere és az Minisztérium által előírt és hitelesített programja.

A nemzeti kisebbségek oktatási jogait a köztársasági oktatási törvények szabályozzák. Az oktatásügyet jelenleg négy szerbiai törvény rendezi: az általános iskolai törvény, a középiskolai törvény, az átmeneti jellegű főiskolai törvény, valamint az új (2005-ben meghozott) felsőoktatási törvény. 2010 óta a Magyar Nemzeti Tanács új törvényes hatáskörébe tartozik a magyar iskolarendszer és oktatási intézmények működésének befolyásolása.

A vajdasági magyarok (aktív lakosság) iskolavégzettségi szintjében lemaradást tapasztalunk, ugyanis, a középiskolát végzett magyarok száma átlag 9%-kal alacsonyabb (falun ennél több), mint a szerbeké. A középiskolások megcsappanó száma a gyengébb továbbtanulási készségét és az anyanyelvű középiskolák elégtelen számát jelzi. Az egyetemen diplomázott magyarok száma aggasztóan kevés a többségi nemzet egyetemi diplomásainak számához viszonyítva. A lemaradás kb. 3%. Különösen a városi lakosságnál nagy a különbség, ahol kb. 4%-kal kevesebb az egyetemet végzett magyar. A magyarok foglalkoztatása kisebb a városokban, egyébként többségük kisvárosban vagy falun él.

1. táblázat. Iskolázottsági különbségek az etnikumok között – %

Table 1. Educational differences between ethnic groups – %

Nemzeti közösségek	Iskolai végzettség nélküli	3. osztályig	4-7. osztály	Általános iskola	Középiskola	Főiskola	Egyetem
Szerb	5,42	1,94	13,73	23,06	42,23	4,65	6,69
Montenegrói	2,49	0,95	5,00	16,83	48,14	8,72	16,35
Albán	12,38	1,10	13,58	44,96	16,63	1,87	2,36
Magyar	2,11	3,09	20,95	29,76	37,34	3,28	3,03
Horvát	2,08	2,40	22,91	27,81	38,77	3,06	2,84
Szlovák	1,60	1,70	22,82	31,99	34,87	2,99	3,20

Forrás: UNDP alapján Kajári, Kistérségek élete – Délvidéki fejlesztési lehetőségek, 2006.

További regionális elemzésekből láthatjuk, hogy azokban a községekben, ahol felsőfokú oktatási intézmények működnek, ott meghaladja a lakosság iskolai végzettsége (a magyar többségű községekben is) a vajdasági/szerbiai átlagot. Ahol viszont nincs sok érettségit adó középiskola, vagy főiskola (pl. Magyarakanizsa, Csóka, Óbecse, Kishegyes, Ada) ott az általános iskolai végzettségük részaránya a magasabb.¹⁰ Szabadka, mint Észak-Vajdaság regionális központja, a középiskolai és főiskolai végzettségű lakosság részarányával meghaladja a vajdasági képzettségi adatokat. Ugyanakkor nem tud olyan képzettségi struktúrát elérni, mint Újvidék és környéke (dél-bácskai régió), ahol az egyetemi végzettséggel rendelkező lakosság aránya 8% körül mozog (Újvidéki Egyetem székhelye, egyéb társadalmi-gazdasági vonzástérség miatt).¹¹ Vajdaságban, Dél-Bácska kivételével minden régióban (körzetben–NUTS 3) az országos átlag alatt marad a felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosság részaránya.

Kor szerinti megoszlásban, mind a szerb és mind a magyar nemzetiségűek esetében a 25–35 éves korosztály rendelkezik a legmagasabb iskolai végzettséggel. Mint területi, mint etnikai keresztmetszetben az Észak-vajdasági régió képzettségbeli különbségek hordozója. A különbségek kialakulásának okai között az oktatási rendszer hiányossága is benne van.

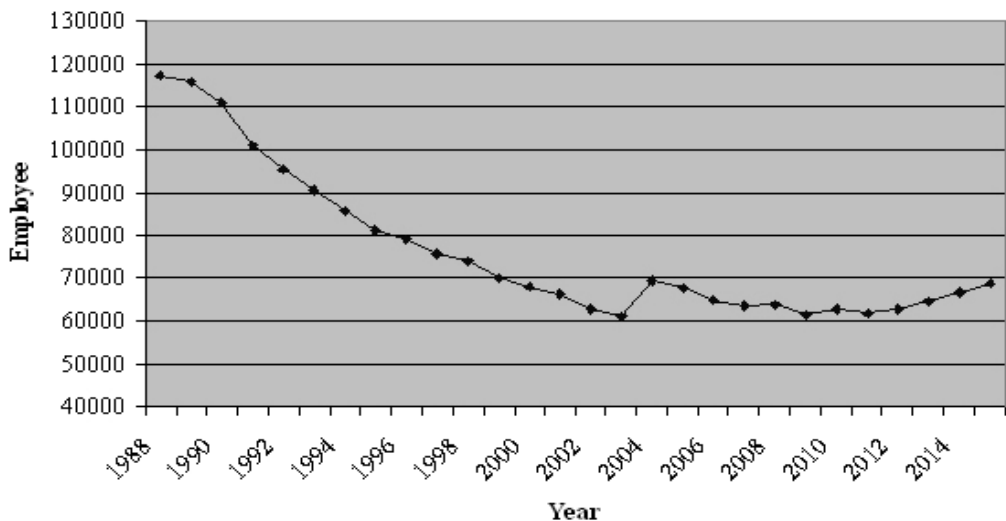
2. táblázat. Az észak-vajdasági régió 15 év feletti lakosságának iskolai végzettsége (%)**Table 2. The northern region of Vojvodina's population over 15 years of schooling (%)**

Régió vagy község neve		Iskolai végzettség nélkül	Általános iskola 3. osztályáig	4-7. osztály	Befejezett általános iskola	Középiskola	Főiskola	Egyetem
Vajdaság		4,4	2,0	14,4	24,9	43,9	4,3	5,2
Észak-Bácska		2,6	2,0	16,2	27,0	43,1	4,4	4,7
Észak-Bánát		3,5	3,5	2,8	18,8	39,4	3,8	3,6
Magyar lakta községek – Hungarian-inhabited villages								
1	Szabadka	2,2	1,6	15,3	26,5	44,3	4,8	5,1
2	Topolya	3,8	3,0	19,0	28,0	39,1	3,5	3,6
3	Kishegyes	3,5	3,1	17,2	29,3	41,0	3,0	2,6
4	Ada	2,2	2,6	20,6	28,8	38,5	3,8	3,1
5	Magyarkanizsa	2,1	3,2	23,8	30,9	34,8	3,0	2,1
6	Zenta	2,3	2,0	18,8	26,2	41,3	4,8	4,5
7	Csóka	2,7	4,5	24,3	27,9	35,1	2,9	2,2
8	Óbecse	3,6	3,0	17,4	30,3	37,6	3,4	3,8

Forrás: Népszámlálás, 2002.

5. Gazdasági esélyek

A 2005–2009 között Vajdaságban gazdasági visszaesés tapasztalható. A munkanélküliség nőtt, az aktivitási- és foglalkoztatottsági ráta viszont csökkent. A legnagyobb munkanélküliséggel Kishegyes, Csóka, Óbecse és Zenta községek szembesülnek. *A diplomás munkanélküliek (SRB) 43,4%-a közgazdász-menedzser, illetve jogi és igazgatási képesítéssel rendelkezik, míg a régióban minden negyedik diplomás munkanélküli (24,8%) óvónő vagy osztálytanító.* A gazdasági ágak között dominál: mezőgazdasági foglalkoztatottak részaránya (23,3%), a feldolgozóipar (21%), a kereskedelem (15,6%).

1. ábra. Munkaviszonyban lévők száma Észak-Vajdaságban (2010–2015) előrejelzéssel**Figure 1. Number of those employed in Northern Province of Vojvodina (2010–2015) forecast**

Forrás: Regionális Tudományi Társaság, Szabadka archívuma, 2010

Észak-Vajdaságban a meglévő endogén erők vállalkozásképesége és képzettségi szintje nem elégséges ahhoz, hogy a fejlődés motorját képezzék. A kivezető út a központi adóelvonások csökkentésében és a tőkevonzó képesség növelésében van. Észak-Vajdaság magyarul a községeiben felfedezhető a periférián tengődő térség legtöbb jegye. Hiányos és egyoldalú (vertikális) a központ és a vidék/periférikus határtérség együttműködése (állami szervek koordinációs hátrányai). Szükséges a kistérség önszerveződésének és kezdeményezőkézségének a fejlesztése. A szakembereknek feladata mihamarabb felfedezni és összehangolni a gazdasági térszerkezet alakulásának speciális igényeit. A legvalószínűbb egy olyan gazdaságfejlődés megvalósulása, amelyben erősen kifejezésre jut az agrárszektor szerepe, bizonyos szinten a kis és középvállalkozások működése és fennmarad egy kifejezett stagnálás.

A munkaerőpiac kaotikus, átláthatatlan igényekkel szembesül, miközben a munkanélküliek az állami segíélyekre várnak. Mivel a piac elvárásait tudatos EU-s és valós piacgazdasági elvek formálják át, elsősorban meg kellene szüntetni a központosítás okozta cselekvésképtelenségi vákuumot. A vállalkozási hajlam emelésével ugyanakkor lehetővé tenni, hogy az egyének (munkavállalók, munkanélküliek) ne „ad hoc”, hanem megalapozott döntésekkel alkalmazkodjanak a regionális piac elvárásaihoz.

Az oktatási intézmények szakkínálata nem a diverzifikált munkaerőigényeknek felel meg, ezért rugalmas iskolareform, felsőoktatási képzés kell. Az észak-vajdasági régió felsőoktatási lemaradását megfelelő intézményi fejlesztéssel kell megoldani, amely felöleli a prosperáló kutatási és fejlesztési tevékenység célját (a gazdasági és infrastrukturális térszerkezet alakulásának speciális igényei). Meg kell valósítani a „tanuló társadalom” gyakorlatát; kiterjeszteni a tanulási folyamatot a munkaadókra és munkavállalókra is, nagyobb gazdasági teljesítmény és jobb életminőség érdekében (felnoítképzési, átképzési tervek).

Községenként vizsgálva a fejlettséget, fejlesztési lehetőséget megállapítható:

- Szabadka, Óbecse, Zenta és Magyarkanizsa vajdasági viszonylatban is fejlettnak számít,
- Ada, Topolya községek feltörőben vannak,
- míg Csóka és Kishegyes, a tartomány legszegényebb községei közé tartoznak.
- 5 évre prognosztizálva növekedés csak Szabadka, Zenta és Ada esetében több mint 10%.
- A többi községben, a régióban, Vajdaságban és Szerbiában 10% alatt marad.
- A prognosztizált eredmények, a foglalkoztatás növekedésének 2–3% évi átlagos növekedése, összhangban vannak a *gazdasági stagnálással*.

6. Javaslatok

A területi stratégiai tervezés során, a foglalkoztatási vagy az oktatási igényeket és a gazdasági térszerkezet alakulását (határregiók, szomszédos országok és EU) egészében kell figyelni, a humántőke mobilitását is szem előtt tartva. A magyar-magyar önkormányzati együttműködések, több önkormányzat egységes fellépése segítheti a gazdaságfejlesztési probléma átfogóbb, kiterjedtebb felülvizsgálatát.

Az Észak-vajdasági térség stratégiai fejlesztéséhez pótolni kell az elmaradt infrastruktúrát. Szakmailag minden magyar érdekeltségű község sajátos stratégiai fejlesztési terve összehangolandó a többi kistérség érdekeivel. Ehhez szükséges a konkretizált, kivitelezhető fejlesztési csomópontok és prioritások kijelölése. Ilyenek például az infrastruktúrafejlesztési feladatok:

- A térség pozicionálása Délkelet-Európa közlekedéslogisztikai rendszerében: nemzetközi áru- és utasszállítás, szállítmányozás, az átutazók igényeinek kiszolgálása (közlekedés, felújított autópályák, regionális úthálózatok).
- Felújítani a vasúti közlekedést (kombinált transzport terminálok).
- Felújítani a Tisza-i vízi közlekedést és kikötőt.
- Ipari zónák megnyitása minden kisvárosban – logisztikai infrastruktúra, kereskedelmi és szállítási szolgáltatások koordinálása.
- Gazdálkodás a természeti erőforrásokkal (szennyvíztisztítók és öntözési csatorna-rendszerek kiépítése, gázvezetékek).
- Befektetés a kulturális-társadalmi rendeltetésű infrastruktúrába.

A magyar lakta térségek fejlesztésének legjelentősebb esélyt adó tényezői a mezőgazdaság és a turizmus:

- A mezőgazdasági – élelmiszertermelési tevékenységek támogatása – kedvező hitelek biztosítása. Kedvező feltételek biztosítása a feldolgozóipar számára is az ipari és üzleti (vámmentes) övezetekben. A mezőgazdasági termelők horizontális együttműködése, hogy tárgyalóképesek legyenek a nagy feldolgozó/kereskedő vállalatokkal.
- Kutatási és technológiai központ létesítése mezőgazdaság részére. Agrárszakemberek képzése, az EU szabványok szerinti, versenyképes termelés megteremtésére.
- Külföldi tőkevonzás és befektetési esélyek növelése az élelmiszeriparban, hűtőházak építésére, modern technológiák bevezetésére a zöldségfélék, gyümölcs feldolgozására, és az élelmiszeripari fogyasztási cikkek termelésére, bio energiatermelés.
- A klaszterek és az inkubátorházak létrehozása az élelmiszertermelésben, amivel megkönnyítenénk a bekapcsolódást a minőségellenőrzésbe.
- Nemcsak a transzfer vagy átutazó turizmust fejleszteni, hanem a minőséges ott marasztaló kínálatot (kulturális-művészeti programok, termálvíz, öko-falusi turizmus, kerékpárutak, lóversenypályák, szolgáltató pontok, információs pontok, vadászat és halászat)
- A magyar önkormányzatok összefogásával, kapcsolatteremtés a nemzetközi (magyarországi) pénzügyi, biztosító, szállítói szolgáltatói, szállodai láncokkal (új idegenforgalmi-marketing, egészségügyi- és a faluturizmus).

Kezdeményezni kell a régió szükségleteit kielégítő egyetem és tudásközpont megalakítását (Vajdaságban két millió lakosra egy egyetem jut)

- A megoldásokat a működő egyetemi karok kapacitásaira alapozva, kiegészítve a kihelyezett tagozatokkal és magánegyetemi kapacitásokkal.
- Feltétlenül számolni kell egyes kapacitások decentralizált elhelyezkedésével is a régió nagyobb helységeiben (Szabadka, Zenta, Magyarkanizsa, Topolya, Ada, Becse).

A vajdasági magyarság közösségében, a *képzettség*, a kreatív *technológia*, a *nyitottság* és a *tolerancia* gazdaságfejlesztő hatása a prosperitás záloga.

JEGYZETEK

1. A Regionális Tudományi Társaság projektcsapatának a résztvevői: Dr. Somogyi Sándor – kutatás koordinátor, Ricz András – projektkoordinátor, Dr. Gábrity Molnár Irén, Takács Zoltán, Csiszár Molnár Anna, Dr. Kajári Karolina, Dr. Ribár Gyula.
2. Gábrity Molnár Irén (2006)
3. ARS – Anketa o radnoj snazi, 2009..
4. Strategija za upravljanje migracijama = Službeni Glasnik RS. Br. 59/2009.
5. Az áramlás iránya a '80-as évek végéig a nyugat- és közép-európai országok voltak: NSZK, Ausztria és Franciaország. 92%-uk Európa, míg 7,2%-uk Európán kívül, a tengerentúlra távozott (Gábrity Molnár, 2006, 2008). Németország a legattraktívabb ország a jugoszláv migrán-

sok, munkások, menekültek, azilok és politikai emigránsok számára. Pavlica 1990-ben 600 000 jugoszlávról számol be, amely a hazai emigránsok 25%-a, az 1991-es Népszámlálás adatai szerint. Németország után Ausztria (22,5%), Svájc (14,1%), Franciaország (7,7%), Svédország (3,5%), USA (6,3%), Kanada (2,2%), Ausztrália (1,9%) területén éltek a jugoszláv emigránsok. 1990-et követően Németország tömeges menekültáradatot jegyez: 1994-ig 316 243 főt, majd 1995–1999 között pedig újabb 156 645 menedéjjoggal rendelkező személyt (Pavlica, 2005). Megjegyzés: Öt év alatt megközelítőleg annyi jugoszláv menekült érkezett Németországba, amennyi menekült 1988 és 1999 között összesen Magyarországra érkezett: Európából, a világból.

6. A Magyarországra vándorlás leginkább érintett szerb települései: Szabadka (3365 fő), Zenta (1951), Újvidék (1020), Topolya (705), Magyarkanizsa (694), Óbecse (524) és Nagybecskerek (508); A Szerbiából érkezők körülbelül 88%-a a Vajdaság területéről vándorolt el. Másrésről Magyarország, mint célterület települései között leginkább preferált Szeged (4481), Budapest (3 896), Kecskemét (499) és Baja (336). (Kincses-Takács, 2010).
7. Gardelj (2006).
8. 1979–1994 között Szerbia kutatóintézeteiből 1 256 (a tudományos elit 10%-a) szakember távozott. Ezen emigránsok több mint fele 40 év alatti, többnyire természettudományokkal foglalkozó (fizika, kémia, matematika, egészségügy és elektronika területei) kutató volt. Az oktatásukba befektetett mintegy három milliárd dollár direkt veszteséget jelent Szerbia számára, az indirekt következményeket nem is számolva (Gredelj, 2006.).
9. Gábrity Molnár Irén (2007).
10. Gábrity Molnár Irén (2008).
11. Szerbiában a (Szerb Köztársaság Regionális Fejlesztési Stratégiája 2007–2012 értelmezésében) NUTS 3-as régiók a körzetek, amelyek határozott regionális különbségek hordozói, kifejezetten az egyetemi központok meglétének függvényében. Szerbiai szinten Belgrád városában a felsőfokú végzettségük részaránya 21%, Dél-Bácskában 13%, a niši körzetben 11,6%, míg Šumadija körzetében (a Kragujevaci Egyetemnek köszönhetően) a lakosság 9,5%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel (Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007 do 2012.).

FELHASZNÁLT IRODALOM

ARS – Anketa o radnoj snazi, 2009.

Gábrity Molnár Irén (2006): Migrációs folyamatok. In: Gábrity Molnár Irén–Ricz András (szerk.): Kistérségek élete – Délvidéki fejlesztési lehetőségek. Regionális Tudományi Társaság. Szabadka. 69–72. o.

Gábrity Molnár Irén (2008a): Vajdaság népességmozgása az utóbbi fél évszázadban. Közép-Európai Közlemények. 1. évf. 2. sz. Magyarország. 74–85. o.

Gábrity Molnár Irén (2008b): A szerbiai emigráció fél évszázada. „Határtalan határok” jubileumi Nemzetközi Földrajzi Konferencia, Dobogókő. Magyarország. Forrás: <http://gabritymolnariren.com/emigracio.pdf> (2009. november 15.)

Gredelj, S. (2006): Virtuelni povratci „četvrte” i „pete” generacije migranata. Filozofija i društvo. 29. sz. Beograd. 77–88. o.

Kajári Karolina (2006): Életminőség – humánháttér, kultúra, In: Gábrity Molnár Irén–Ricz András (szerk.): Kistérségek élete – Délvidéki fejlesztési lehetőségek, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka. 2006. 72–82. o.

Kincses Áron–Takács Zoltán (2010): Szerb állampolgárok Magyarországon. In: Kovács Tibor (szerk.). Területi Statisztika. 13. (50.) évf. 2. sz. 2010. ISSN: 0018-7828. Central Statistics Office, Hungary. 182–197. o. Forrás: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/terstat/2010/02/kincses_takacs.pdf

Pavlica, B. (2005): Migracije iz Jugoslavije u Nemačku – migranti, emigranti, izbeglice, azilanti. Međunarodni problemi. 57. évf. 1–2. sz. Beograd. 121–158. o.

Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007 do 2012. Beograd. Forrás: <http://www.ecinst.org.rs/index.php?cat=art&sid=104>

Strategija za upravljanje migracijama – Službeni Glasnik RS. Br. 59/2009. Beograd.

MÁTYUS ÁKOS*

VAJDASÁGI MAGYAR PÁRTOK 1990 UTÁN

HUNGARIAN PARTIES IN VOJVODINA AFTER 1990

ABSTRACT

My current study's main focus concentrates on the political parties and organizations of Vojvodina (officially: Autonomous Province of Vojvodina), from their earliest movements – dating back to the events of the Eastern-European democratic transformations – to nowadays' situation. To establish the topic I consider it quite important to emphasize and give a general view about the possibilities of advocacy available during the reign of the previous regime as well as the main characteristics of the Southern Slavic minority politics. Beginning with the 1990s, in the northern territory of Serbia, we witnessed the formation of one of the most complex and complicated party relations existing in the Carpathian Basin between Hungarian parties, due to which the majority of the divided community turned away from the parties declaredly representing their interest. I will attempt to discuss the course events in a chronological order, exploring the reason and origin of the animosity lying between these organizations. Although the autocracy of Milošević had been abolished for over ten years, most of the original goals of these parties have not been met as of yet. Despite this, there is no prospect of cooperation among them, though the underlying cause is not an ideological one but the very reason of nearly two-decade-long individual oppositions.

1. Előzmények

Az első világháború lezárultával körvonalazódó délszláv államalakulat 1919. december 5-én deklarálta a nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmény elfogadását, mely a magyarok optálási jogával kapcsolatosan is tartalmazott rendelkezéseket. Az optálási jog lejártáig, azonban nem gyakorolhatták állampolgársági jogaikat és nem vehettek részt az 1921-es alkotmányozási folyamatban sem.¹ Ennek köszönhetően a vajdasági magyarság, melynek száma 1921-ben 376 107 fő volt,² a trianoni utódállamok magyar közösségei közül utolsóként szervezhette meg politikai érdekképviselését. 1922. szeptember 17-én a fenyegetések és akadályoztatások ellenére is megalakult a Magyar Párt, melynek elnökévé a szabadkai dr. Sántha György orvost választották. Az országosnak induló szerveződés tevékenysége már a kezdetekben megosztotta a közösséget, ugyanis a muravidéki, a baranyai és az újvidéki katolikus magyarság elzárkózott működésétől. Így ez a tény, kiegészülve a központi hatalom akadályoztatásával, illetve a kisebbségekre hátrányos választási rendszerrel, melyen elszomorító eredményhez vezetett az 1925-ös parlamenti választásokon. A délvidéki magyarság, közel fél milliós lélekszáma ellenére mandátum nélkül maradt a képviselőházban.³ Két évvel később, viszont már mivel a törvényhozás nem tudta kitölteni az teljes ciklust, két magyar képviselő élni tudott az időközi választások adta lehetőséggel. Az egyre markánsabban megfogalmazódó törekvéseket és a „demokratikus” keretek adta reményeket végül az 1929. január 6-án bevezetett királyi diktatúra törte derékba. Az uralkodó feloszlatta a parlamentet, betiltotta a pártokat, a nemzeti és egyéb kulturális szervezetek működését, és cenzúrát vezetett be. Némi elmozdulást csupán az 1931-es ún. oktrojált alkotmány

* Politológia szakos hallgató, Szegedi Tudományegyetem, ÁJTK Politológiai Tanszék.

hozott, mely után az egységes kormánypárton belül egy – a korábbi magyar vezetők által bojkottált – rezsim hű magyar platform működhetett.⁴

A kisebbségi lét oldódása, részleges megszűnése, azonban egészen 1941 tavaszáig váratott magára. A Jugoszlávia elleni német hadműveletek keretében magyar csapatok vonultak be Bácskába. Bánát több okból is különleges jogállású német területté vált, még Szerémség horvát közigazgatás alá került. Az első visszacsatolásokat követően még fontosnak tűnt Budapest számára, hogy az „új” területek egységpártjai is érdekképviselést kapjanak az Országgyűlésben. Az Imrédy kormány bukása után, azonban a háború végéig már nem került sor választásokra. Az egyenlőség, a képviselő és a legitimitás elvei, viszont megkövetelték helyzet orvoslását, így ún. „behívott képviselők” kiválasztására került sor, melynek jogalapját a Jugoszláv tartományi illetve országos törvényhozásból „örökölt” mandátumok jelentették.⁵

A háború végéhez közeledve, egyre inkább körvonalazódni látszott a tény, hogy a történelem véres fordulata csupán rövid megszakítást és korántsem megszűnését jelentette a kisebbségi sorsnak. 1944 őszére már nem e miatt kellett aggódni, hanem fizikai léte forgott veszélyben a délvidéki magyarságnak. A több százezres német sorsközösség végleg eltűnt az ország és Vajdaság etnikai térképéről, a magyarok száma pedig hozzávetőlegesen 80 000 fővel csökkent az etnikai tisztogatások, a megfélemlítések és az anyaországba való áttelepülés következtében.⁶ Ennek ellenére az 1948-as hivatalos jugoszláv népszámlálás 428 750 magyart írt össze Vajdaság területén, mely az összlakosság 26%-át tette ki akkoriban. Az arány bőven elegendő lett volna egy releváns magyar párt megszerveződéséhez, mely kiegészülve az új föderatív államszerkezettel és Vajdaság külön területi-közigazgatási státusával, szép reményekre adott volna okot. Mindez azonban egy kibontakozó szocialista rendszerrel párosult, mely köztudottan nem a demokratikus érdekérvényesítés híve. A világégést követően tehát semmi sem kecsegtetett szebb jövővel számukra, mint a többi határon túli közösség számára. A különbségek azonban rövidúton kirajzolódtak, melynek alapját az ország felszabadításának módja jelentette. A Moszkvával való szakítás, nem csupán a külpolitikában és a gazdasághoz való hozzáállásban jelentett külön utat, hanem bizonyosságot nyert az is, hogy elsősorban nem a kisebbségi közösség politikai ereje vezet eredményre, hanem a hatalmi elit „jóindulata”. Ez utóbbi lényegében a burkolt asszimilációnak felelt meg, mely közép-kelet-európai viszonylatban rendkívül örvendetes volt elszenvedői számára, hiszen a korban – és sokszor ma is – inkább az „erőszakos” változtatának hódoltak. Ennek megfelelően egészen az 1990-es évekig nem is beszélhetünk intézményesített magyar kisebbségpolitikáról. Nem fogalmazhatták meg nyíltan céljaikat, nem választhatták meg vezetőiket és nem ellenőrizhették intézményeiket, viszont a nyelvhasználat, az oktatás és a kultúra területén rendkívüli toleranciával viseltettek irántuk. Politikai képviselőjük magától értetődően kommunista volt, ám kirívóan arányos és egyenlő, mely számarányukat híven tükrözte. A folyamat csúcspontját az 1974-es alkotmány elfogadása jelentette, mely jóformán tagköztársasági hatáskörökkel ruházta fel a tartományt. Területi alapon szerveződő, ugyanakkor nemzeti színezetű pártokra bomlott a Jugoszláv Kommunista Szövetség. Ennek keretében Vajdaságban egy a helyi érdekeket szem előtt tartó, magyarokat is magába foglaló csoport került hatalomra, melyet végül az 1988. október 5–6-ig tartó Joghurt forradalom kényszerített lemondásra.⁷

2. Demokratizálódás és a politikai képviselő kialakulása

Bár a tartomány régi keretei közt is számos olyan problémával küzdött a helyi magyarság, mint a széleskörű társadalmi alulreprezentáltság, az anyanyelven tanulók számának drasztikus csökkenése vagy az önszerveződés korlátozása, mégis az alkotmánymódosítás

után semmi jobbra nem számíthattak. Be kell vallanunk továbbá, hogy a korábbi tartományi jogállás sem elsősorban a magyarok autonómiája volt. A háború előtti utolsó népszámlálás 1991-ben, 339 491-re tette a magyarok számát, ami közel 17%-os arányt jelentett a népességben.⁸ A formális egyenjogúság, a többnyelvűség és a toleráns jogszabály környezet miatt mégis a magukénak érezték a konszolidálódott politikai helyzetet. Ennek felszámolásához lényegében a Josip Broz Tito halála után fellángoló nagy szerb nacionalizmus vezetett el, melyet Slobodan Milošević tudatosan szított. Veszély volt ez, nem csak a kisebbségekre, a tartományra, hanem megrengette és végül fel is számolta heterogén összetételű szövetségi államot. Az országszerte fellobbanó nacionalista légkörű tüntetéseknek volt, azonban egy nem mellékes velejárójuk is, mégpedig a demokratizálódási követelések megfogalmazása. Az 1990. január 20–22-i pártkongresszus jelentette a pluralizálódás első lépcsőfokát, amikor a szlovén küldöttség kivonult a tanácskozásról. Ezt követően lényegében önálló pártokként működtek tovább a tagköztársaságok szervezetei.

A magyar nemzetiségi kérdés nyugvópontonra helyezése érdekében, többek közt e szervezetek tagjai és mások 1990. március 31-én, Doroszlón megalapították a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségét. Ezzel négy évtized álképviselő után a közösség saját kezébe vehette céljainak megfogalmazását, érdekeinek érvényesítését és védelmét.⁹ Nézzük azonban meg közelebbről, hogy kik is voltak többségében ennek a nagy múltú szervezetnek a letéteményesei? Általában helyi vezetők, akik a Jugoszláv Kommunista Szövetség tagjaiként következetesen végrehajtották a felülről érkező utasításokat. Ennél nem is lehetett sokkal nagyobb mozgásterük, azonban többségük teljesen átszellemült a kommunista dogmákkal és hittek abban, hogy a jugoszláv nemzetiségi kérdés megoldása példaértékű a világon. A pártfegyelem teljes körűen érvényesült és szinte csak a mezőgazdasági kérdésekben emelték fel néhanapján szavuk. A magyarság mellett való kiállás egyenlő lett volna a politikai ellenzékiiséggel, a rezsim elleni szervezkedéssel, ami lojalitásuk megkérdőjeleződését, végső soron pedig karrierjük derékba törését jelentette volna. A rendszer ugyanis lehetőséget adott számukra is, hogy harmad-, negyedrangú vezetőkből a párt elit körébe küzdjék fel magukat. A milošević-i korszak kezdetén, a nacionalizmus kibontakozása következtében sokan visszavonultak a politikától, mások múltjukkal meghasonlottan indultak el új úton, vagy teljesen cinikusan viseltettek korábbi szerepükkel kapcsolatban. Korántsem olyan mértékben, de jelen volt tehát a magyarországi rendszerváltáshoz hasonlóan, a vajdasági társadalomban is a korábbi rendszert kiszolgálókkal szembeni bizalmatlanság. Ebből a tényből, azonban sem akkor, sem a későbbiekben nem lehetett releváns fegyvert kovácsolni a politika porondján. A kezdeti veszélyek között megszerveződve, pedig nem is akartak, ugyanis nyitottak voltak, sőt rá voltak szorulva minden magyar segítségére. Így rövid ideig még a felszín alatt tudott maradni az önérdék és a személyes ellentét, mely kiegészülve a kor változásaival és a demokratizálódási lázzal 1990. december 21-i első többpárti Szerb Köztársasági parlamenti választáson 132 726 szavazatot eredményezett.¹⁰ Ez, a közösség háború előtti közel 340 000-es létszámát tekintve a leadott magyar szavazatok 70–80%-át jelentette. Akkoriban még magától értetődőnek tűnt, hogy ha már lehet szavazni, akkor magyar előjelű pártra szavazzanak az emberek. Így a tömörülés maga mögött tudhatta a közösség túlnyomó részét, melyet nyolc mandátummal képviselhetett a törvényhozásban.

A VMDK 1992-ben kidolgozott egy autonómia koncepciót, mely a későbbiekben példaértékűvé vált az egész Kárpát-medence kisebbségei számára. Három szintet foglalt magába, kezdődően a helyi szintű autonómiával, mely minden magyar településnek biztosított lett volna. Másrészt – tekintettel a szórvány magyarság helyzetére – egy kulturális, vallási és nyelvi szabadságon alapuló perszonális autonómiát szorgalmazott. Harmadrészt pedig a tömbben élő magyarság érdekében egy területi kisebbségi autonómiát szeretett volna ki-

eszközölni.¹¹ Sajnos a tervezet amennyire jóra sikeredett, annyira távol állt a megvalósíthatóság talajától. 1989 után a világ egyik legcentralizáltabb állama jött létre, melyben nem-hogy védelmezték a kisebbségeket, hanem minden lehetséges eszközzel igyekeztek megszüntetni létüket. Ennek ellenére hamarosan dogmatizálni kezdték a benne foglaltakat és kimondatlanul is nem kívánatosnak minősítették a „másként gondolkodókat”. A személyes érdekek mellett, tehát az autonómia kérdése jelentette a politikai pluralizálódás egyik legjelentősebb sarokkövét, mely a későbbiekben indikátorként szolgált magyar pártok megkülönböztetésében. Alaptalan volt tehát „köbe vésni”, hiszen az idő múlásával legfőbb védelmezői, köztük a VMDK akkori elnöke, Ágoston András is jelentősen módosította, „eurokonformmá” tette nézeteit. A szervezetten belüli nézetkülönbségek első nyílt megütöközését, mégsem ez, hanem a platformosodás kérdése jelentette. A dominánsan magyar nemzeti, illetve demokratikus polgári erők feszültek egymásnak a vezetésben. Ágoston azonban útját állta a platformok kialakulásának, így egy úttal a szervezetben húzódó feszültségek levezetésének is.

Vékás János szerint a párt belső szétfeszítő ereje mellet akadtak bőven külső hatások is, melyek a VMDK-t fel szerették volna számolni, politikailag hatástalanítani. A délszláv háború enyhülésével Budapest és Belgrád kapcsolatában kifejezetten zavaró tényezőnek minősült, a koncepcióival folyamatosan „tolakodó” magyar párt, melynek következtében elkezdtek megvonni anyagi támogatását és működésének adminisztratív feltételeit.¹²

Széthúzó erőkből tehát akadt bőven. Végül 1994 márciusában a VMDK közgyűlésén nyílt törésvonal alakult az egyik pártvezető Hódi Sándor elszámoltatásával kapcsolatban, akit külföldről kapott pénzek hűtlen kezelésével vádoltak meg. Szembekerült egymással az Ágoston vezette elszámoltatást követelő, erősen autonómia párti oldal, és a Kasza József vezette szocialista-liberális, illetve a Hódi-Dudás befolyása alatt álló jobboldali szárny. Hódit kizárták a pártból, amely után Csubela Ferencsel döntő szerepet vállaltak a VMSZ 1994-es megalakulásában.¹³ Egyesületként jött létre, és kezdetben gyűjtő fórum kívánt lenni. Csatlakozott hozzá a vajdasági magyar parlamenti képviselők többsége, valamint a magyar többségű önkormányzatok képviselői polgármesterekkel együtt, így egy évvel megalakulását követően politikai érdekvédelmi szervezetté alakult, melynek első elnöke Csubela Ferenc lett. Tisztségét tragikus halála miatt, sajnos nem sokáig tölthette be, így Kasza József került a párt élére.¹⁴ Ezzel egy kézbe került a közösség legfontosabb helyi végrehajtó hatalma, Szabadka polgármesteri széke és a párt irányítása. Saját ellenőrzésük alá vonták a közhasznú pénzforrásokat és azok elosztását, illetve a művelődési és tájékoztatási élet nagy részét. Lényegében civil mivoltuktól igyekezett megfosztani őket, felülről szervezve a társadalmat. Hasonló törekvés volt ez, mint fénykorában a VMDK hűségesküt való megkövetelése.

Időközben, 1995. március 18-án megszületett Zentán az első VMDK-tól, mint „anyapárttól” független politikai szerveződés a Vajdasági Magyar Polgári Mozgalom, élén Böröcz Józseffel.¹⁵

Az osztódás viszont, még korántsem ért véget. Az 1997-es a választások közeledtével a VMSZ koalíciót ajánlott a VMDK-nak, melyet állítólag Páll Sándor szorgalmazott. Mivel a korábbiakban is bírálta már pártját, amiatt hogy nem keresik az együttműködést a demokratikus szerb tömörülésekkel, a VMDK közgyűlésén leváltották alelnöki tisztségéből. Ezt követően egy puccsra szánva el magát, 1996. december 21-én megkerülve a párt alapszabályzatát, híveiből összehívta a VMDK közgyűlését Becsén. Leváltotta a párt egész vezetését élén Ágoston Andrással és köreikben „újraosztották” a tisztségeket. Ágoston nyilván nem nézhette tétlenül a történeteket, így első lépésként beperelte Pállt az igazságügy-miniszternél, az azonban szabályosnak és legitimnek minősítette a Becsén történeteket. Ezek után nem volt, mit tennie, 1997. február 22-ére Szenttamáson összehívta híveit és

vezetésével megalapították a Vajdasági Magyar Demokrata Pártot. Elutasított bármiféle koalíciót a VMSZ-szel és deklarálta perszonális autonómia koncepcióját. Az elszigetelődés elkerülése érdekében saját holdudvarába szerette volna vonni, a VMDK politikájából kiábrándult hívekből 1996. január 26-án alapított Vajdasági Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat, a korábban VMSZ platformként működő, majd önálló párttá váló Keresztény Demokrata Tömörülést, illetve a Vajdasági Magyar Polgári Mozgalmat.¹⁶

1997 nyarára tehát, már hat párt vállalta fel a háború alatt megfogyatkozott közösség vélt, vagy valós érdekeit. A helyzetképben konszenzus volt közöttük a tekintetben, hogy a magyar kisebbség alárendelt pozíciót foglal el a társadalomban és egyre inkább elszegényedik. Egyeztek a kialakítandó jövőkép tekintetében is, hogy jogegyenlőségre, nyelvhasználati-, oktatási-, művelődési-, és gazdasági jogokra van szükség. Autonómia „ultimátumokat” küldözgettek egymásnak, holott érdekeik és programjuk is alapvetően hasonló volt. A probléma forrása onnan eredt, hogy vezérelvű pártokká szerveződtek és nem voltak képesek áthidalni személyes ellentéteiket a közösség érdekében. Ezt Mirnics a felülről szerveződő, ellenkezést nem tűrő, monolitikus kommunista múltnak tudta be, holott a politika természetes velejárója a pártosodás, a megmérettetés vágya, mely a magyarságra „túrání átokként” megfogalmazva különösen igaz. Törvényszerű folyamat indult el tehát, még ha kicsit túlfűtöttebben is mint általában a kisebbségi pártoknál szokás. Magától értetődő volt viszont az is, hogy demokratikus játékszabályok közt, a „gyengébbek” előbb vagy utóbb lemorzsolódnak, beolvadnak. Ennek a folyamatnak volt az első állomása az 1996. november 3-i szövetségi valamint tartományi, illetve mind a hat párt részvételével az 1997. szeptember 21-i köztársasági parlamenti választások. Az utóbbi adatait elemezve: VMSZ 50 960 szavazattal 4 képviselői helyet szerzett, a VM DP 16 986, a VMDK 16 812, a VMKDM 2702, a VM PM 2181, a Kereszténydemokrata Tömörülés 1772 szavazatot kapott, így egyértelművé vált, hogy a történelmi VMDK helyét a VMSZ vette át a politika porondján. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a VMSZ sikeréhez nagyban hozzájárult a választási rendszer sajátossága is. Elsősorban a tömb magyarság területeire és önkormányzataira építkezett így, ezekben a választókerületekben többséghez tudott jutni. A többi párt szavazói ezzel szemben szórványosan helyezkedtek el így, legfeljebb akkor lett volna lehetőség még egy magyar képviselő bejuttatására, ha az egész tartomány egy választókerületet képez.¹⁷

1998-ban a magyar kormány tárgyalásokat szorgalmazott egy közös, minden párt által elfogadható autonómiakoncepció kidolgozására. Az asztalhoz végül csupán a VMSZ, a VMDK és a VM PM ült le, így annak ellenére, hogy lefedték a legutóbbi választások magyar szavazóinak 84%-át, az esemény újabb vízválasztót jelentett a közösség életében. Az elkészült tervezet továbbra is három pillérből állt: egyrészt új elemként megjelent az 1974-es alkotmányban megfogalmazott, majd 1989-ben megszüntetett tartományi autonómia visszaállítása, másrészt az etnikai alapú magyar területi autonómia, harmadrészt pedig személyi autonómia, melynek legfőbb szerve a közösség által választott Nemzeti Tanács lett volna.¹⁸ Ez utóbbi képezte legliberálisabb elemét, így elhatározták, hogy a Tanács felállításához szükséges névjegyzék teljessé válásáig létrehoznak egy Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanácsot. 1999. augusztus 20-án került sor felállítására, melynek összetétele a részt vevő pártok korábbi szereplését tükrözte, még a VMDK rövidesen ki nem vonult tevékenységéből.¹⁹

Eközben az ország gazdasági, politikai helyzete a NATO bombázások következtében, Milošević hatalmával együtt megingott. 2000 szeptemberében a köztársasági elnökválasztásokon alulmaradt az ellenzék közös jelöltjével Vojislav Koštunica-val. Decemberben pedig a Szerbiai Demokratikus Ellenzék koalíciója aratott győzelmet, melynek keretében a VMSZ hat mandátumhoz jutott és részt vállalt a kormányalakításban.²⁰ A ciklus alatt az

1999-ben elfogadott közös autonómia koncepcióval kapcsolatban két lényeges törvényt fogadtak el. Az egyik a 2002. február 26-án elfogadott nemzeti kisebbségek jogairól szóló törvény, mely lehetővé tette a kisebbségek nemzeti tanácsainak megalakítását. A közszájon „délvidéki magyar parlamentként” is terjedő testület felállítására 2002 szeptemberében került sor Szabadkán, a VMSZ, a történelmi egyházak és a civil szervezetek részvételével. Létrejött annak ellenére, hogy számos elemet tartalmazott a perszonális autonómia célkitűzéseiből, megosztotta a közösséget. A VMDP, a VMDK és a kereszténydemokraták elzárkóztak működtetésétől, egyrészt arra hivatkozva, hogy elektorok útján és nem külön magyar választói névjegyzékkel hozták létre, másrészt túl szűknek találták hatásköreit. Ezek után tulajdonképpen csak a VMPM egyetlen képviselője adott többpárti színezetet az intézménynek. A másik lényeges törvényhozói aktus az ún. „omnibusz” törvény megszületése volt, mellyel 24 államigazgatási terület került vissza tartományi irányítás alá. Nyilvánvalóan közel sem járt az 19474-ben elfogadott állapotokhoz, azonban mindenképp előre lépést jelentett az adott helyzethez képest.²¹

A demokratikus fordulat lendületét a kormányfő, Zoran Đinđić 2003. március 12-i meggyilkolása törte derékba, mely után rendkívüli állapotot vezettek be az országban. Megszűntével a felborult politikai viszonyok tisztázására 2003. december 23-án időközi választásokat tartottak. Azokat a szélsőséges nacionalista hangviteléről elhíresült Szerb Radikális Párt nyerte ugyan, de koalíció képtelennek bizonyult így nem tudott kormányt alakítani. Ami viszont sokkal súlyosabban érintette a magyar közösséget az, az új választási rendszerben szereplő 5%-os küszöb, melynek következtében képviselő nélkül maradtak a törvényhozásban. A VMSZ egy magyar–bosnyák–roma–horvát–bolgár „Tolerancia koalícióval” próbálkozott, azonban csak a szavazatok 4,22%-át tudták megszerezni, még többi magyar párt közelébe sem került a mandátumszerzésnek. 2004. február 25-én ebből kifolyólag módosításra került a választási törvény. A kisebbségek számára eltörölték az 5%-os parlamenti küszöböt, és maradt az ún. természetes küszöb, azaz egy képviselőre eső szavazatok száma.²²

A köztársasági szintű magyar képviselőket nélkülöző időszak a pártstruktúrák újabb átrendeződését is eredményezte egyben. Nem kellett sokat várni a választási eredménnyel elégedetlenkedők újabb csoportjának megszerveződésére, 2004. július 1-jén megalakult a Magyar Polgári Szövetség. Ezzel átmenetileg hét párt képviselte elvi szinten a magyar érdekeket. 2005 tavaszán azonban már egy letisztulási folyamat kezdődött el, melynek keretében a VMSZ-be integrálódott a releváns politikai tevékenységet kifejezni nem tudó VMPM és az időközben VMKDM-ről nevet módosított KDEM. Mindent összevetve tehát némileg áttekinthetőbbé vált a politikai színtér.²³ A 2007. január 21-i köztársasági képviselőházi választásokon az önállóan induló VMSZ három mandátumot tudott szerezni, még az ellene alternatívát nyújtó VMDP és VMDK, Magyar Összefogás Koalíció néven együttesen is csupán a szavazatok 0,4%-át szerezte meg, így mandátum nélkül maradt.²⁴ Az év másik jelentős eseményét, a VMSZ tisztújító közgyűlése jelentette. Az addigi Kasza József helyett Pásztor István került a párt élére, melynek két okból is nagy relevanciája volt. Egyrészt mert a vajdasági magyar pártok körében ritkaság számba megy a „pártvezér” váltása, inkább csak kényszerhelyzetben történik meg, mint Csubela Ferenc 1995-ös, vagy Pál Sándor 2010-es tragikus halálakor. Másrészről viszont, Pásztor indult a három „nagy” párt közös jelöltjeként 2008-ban a köztársasági elnöki székért, ami mindenki nagy meglepetésére rég nem látott 93 000-es mennyiségű, feltételezhetően magyar szavazatot tudott koncentrálni az első fordulóban. Majd az elnökválasztás sikerén felbuzdulva a 2009-es időközi választásokon Magyar Koalíció néven újból összefogott a három párt, ám a várt eredmény elmaradt. Csupán négy képviselőt tudtak a törvényhozásba juttatni, így rövid úton felszámolták az összeborulást. Az elnevezés viszont mások fantáziáját is felkeltette, így 2009.

január 27-én Magyar Koalíció Pártja néven megalakult az ötödik magyar párt. Szándékosan félreérthető elnevezését azonban hamarosan Magyar Remény Mozgalomra változtatatta. Létrejött e idáig nem sok vizet zavart a vajdasági politikai életben és legtöbbször a magyarországi Jobbik közeli kapcsolatairól tartják számon.

A 2009-es év tartogatott azonban még egy jeles eseményt. Augusztus 31-én a belgrádi parlament elfogadta a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól szóló törvényt, melyben helyet kapott a vajdasági magyarság számos régi követelése. Ez újabb lépését jelentette az 1999-ben lefektetett irányvonalnak, ám mint a korábbiakban, most is vízvázalásnak bizonyult a Nemzeti Tanács felállításának terve. A VMDP és a VMDK nem ismerte el legitimnek az MNT választási rendszerét, így lényegében egy közjogi törésvonal keletkezett társadalomban. Véleményük szerint minden magyarnak szerepelnie kell a választói névjegyzéken, melyet az állam készít el és nem egy párt gyűjti be önkéntes feliratkozás alapján. Így lényegében csak a VMSZ vett részt a lista összeállításában, melyre 117 320 feliratkozóra volt szükség az eredményességhez. Böven meg is haladta ezt a számot, így 2010. június 6-án tartották meg az első demokratikus Magyar Nemzeti Tanács választásokat. Bár elméletileg csak kisebbségi pártok indulhattak, mégis akadtak szerb pártok által támogatott listák is. Ilyen volt a Nenad Čanak által támogatott Magyar Liga, vagy a Demokrata Párthoz közel álló Humentis által állított Vajdasági Magyaroként Európában elnevezésű névsor. Ami a ténylegesen magyar pártokat illeti egyedül a Magyar Remény Mozgalom indult saját nevével, továbbá Bunyik Zoltánnal és Rácz Szabó Lászlóval az élén egy Kézfogás a Magyarságért nevezetű lista is képviseltette magát és végül, de nem utolsó sorban az abszolút győztes, a Magyar Összefogás, ifj. Korhecz Tamás vezetésével, mely felölelte a legjelentősebb civil szerveződések a tartományban.²⁵

Végül, az elmúlt időszak legnagyobb áttörését az autonómia kérdésének tekintetében az jelentette, hogy 2009. november 30-án a belgrádi parlament elfogadta Vajdaság státútumát. A tartomány ezzel hozzávetőlegesen 150 hatáskört vett át a köztársasági szintről. Az oktatásban, a művelődésben, a területfejlesztésben és a mezőgazdaságban kapott főleg nagyobb. Saját kormánya lett, továbbá saját vagyona, zászlaja, címere. Nemzetközi szerződéseket köthet, és saját irodát nyithat Brüsszelben is. Bírálói leginkább azt rótták fel, hogy a központi költségvetés mindössze 7 százalékát fordítják Vajdaságra, holott az termeli meg az ország nemzeti jövedelmének mintegy 40 százalékát.²⁶

Akármennyi hiányossága is van a megvalósult tervezeteknek, be kell, hogy lássuk, csupán lépésről lépésre lehet építkezni, eredményeket elérni. A többségi társadalom politikai vezetése máig gyanakvással tekint ránk és jogos követeléseinkre. Az elmúlt húsz évben szinte egyedül ez hozott eredményt, így ez tűnik az egyedüli járható útnak.

JEGYZETEK

1. A. Sajti Enikő (2008): A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került magyarok (1918–1921). In. Bárdi–Fedenic–Szarka (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 44–47. old.
2. Gulyás László (2009): A Vajdaság sorsa az első Jugoszláv Állam keretei között 1918–1941. In. Rubicon Online. 2009/5. Délvidék szám.
3. A. Sajti Enikő (2008): A jugoszláviai magyarok a két világháború között. In. Bárdi–Fedenic–Szarka (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 110–113. old.
4. A. Sajti Enikő (2008): A jugoszláviai magyarok a két világháború között. In. Bárdi–Fedenic–Szarka (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 110–113. old.

5. Filep Tamás Gusztáv (2008): A „visszatért” magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk. In. Bárdi–Fedenic–Szarka (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 154–162. old.
6. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő. Budapest. 128–129. old.
7. Hornyák Árpád (2008): A jugoszláviai különút kisebbségpolitikai következményei. Magyarok a horvát, szerb és szlovén tagköztársaságokban. A vajdasági autonómia és a magyarok 1945–1989. In. Bárdi–Fedenic–Szarka (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 250–255. old.
8. Gulyás László (2007): Történeti áttekintés. In. Nagy Imre (szerk.): A Kárpát-medence régiói 7. Vajdaság. Dialóg Campus Kiadó. Pécs–Budapest. 130–148. old.
9. Vékás János (2007): Kelet és Nyugat között: magyarok Szerbiában 1991 után. In. Bárdi–Fedenic–Szarka (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 354–359. old.
10. Mirnics Károly (1999): Küzdelem a magyar politikai autonómiáért és a vajdasági magyar pártok egymás közti viszályának rövid története.
11. Győri Szabó Róbert (2006): Kisebbség, autonómia, regionalizmus. Osiris Kiadó. Budapest. 323–336. old.
12. Vékás János (2007): Kelet és Nyugat között: magyarok Szerbiában 1991 után. In. Bárdi–Fedenic–Szarka (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 354–359. old.
13. Mirnics Károly (1999): Küzdelem a magyar politikai autonómiáért és a vajdasági magyar pártok egymás közti viszályának rövid története
14. Győri Szabó Róbert (2006): Kisebbség, autonómia, regionalizmus. Osiris Kiadó. Budapest. 323–336. old.
15. Vékás János (1999): Jugoszlávia 1989–1999. Erdélyi Magyar Adatbank. <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=56>
16. Mirnics Károly (1999): Küzdelem a magyar politikai autonómiáért és a vajdasági magyar pártok egymás közti viszályának rövid története.
17. Végel László (1998): Civilitás és kisebbség. Regio. Kisebbség, politika, társadalom. 9. évf. 3.sz.
18. Győri Szabó Róbert (2006): Kisebbség, autonómia, regionalizmus. Osiris Kiadó. Budapest. 323–336. old.
19. Nagy István (1999): Délvidéki magyar parlament. In. Krekity Olga (szerk.) Vajdasági magyar kalendárium 2000. Logos Grafikai Műhely. 166–171. old.
20. Vékás János (2007): Kelet és Nyugat között: magyarok Szerbiában 1991 után. In. Bárdi–Fedenic–Szarka (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 354–359. old.
21. Győri Szabó Róbert (2006): Kisebbség, autonómia, regionalizmus. Osiris Kiadó. Budapest. 323–336. old.
22. Zsoldos Ferenc (2007): A magyar pártok szereplése a szerbiai választásokon. <http://www.bumm.sk/6330/a-magyar-partok-szereplese-a-szerbiai-valasztasokon.html>
23. Pressburger Csaba (2005): Nem oszt, nem szoroz. <http://archiv.magyarso.com/arhiva/2005/03/08/main.php?l=kozelkep.htm>
24. Zsoldos Ferenc (2007): A magyar pártok szereplése a szerbiai választásokon. <http://www.bumm.sk/6330/a-magyar-partok-szereplese-a-szerbiai-valasztasokon.html>
25. A magyar szó újságírói (2010): Egyértelmű MŰ erőfölény. http://www.magyarso.com/fex.page:2010-06-08_Egyertelmu_MO-erofoleny?start=10
26. Beta (2009): Életben a státútum. <http://www.magyarso.com/fex.page:5e1a1ae8-af46-17c6-9347-9459d630d0e3.xhtml>

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar szó újságírói (2010): Egyértelmű MÖ erőfölény. http://www.magjarszo.com/fex.page:2010-06-08_Egyertelmu_MO-erofoleny?start=10
- A. Sajti Enikő (2008): A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került magyarok (1918–1921). In. Bárdi–Fedenic–Szarka (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 44–47. old.
- Beta (2009): Életben a státútum. <http://www.magjarszo.com/fex.page:5e1a1ae8-af46-17c6-9347-9459d630d0e3.xhtml>
- Filep Tamás Gusztáv (2008): A „visszatért” magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk. In. Bárdi–Fedenic–Szarka (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 154–162. old.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő. Budapest.
- Gulyás László (2007): Vajdaság: Történeti áttekintés. In. Nagy Imre (szerk.): A Kárpát-medence régiói 7. Vajdaság. Dialóg Campus Kiadó. Pécs–Budapest. 130–148. old.
- Gulyás László (2009): A Vajdaság sorsa az első Jugoszláv Állam keretei között 1918–1941. In. Rubicon Online. 2009/5. Délvidék szám.
- Győri Szabó Róbert (2006): Kisebbség, autonómia, regionalizmus. Osiris Kiadó. Budapest. 323–336. old.
- Hornyák Árpád (2008): A jugoszláviai különút kisebbségpolitikai következményei. Magyarok a horvát, szerb és szlovén tagköztársaságokban. A vajdasági autonómia és a magyarok 1945–1989. In. Bárdi–Fedenic–Szarka (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 250–255. old.
- Mirnic Károly (1999): Küzdelem a magyar politikai autonómiáért és a vajdasági magyar pártok egymás közti viszályának rövid története.
- Nagy István (1999): Délvidéki magyar parlament. In. Krekity Olga (szerk.) Vajdasági magyar kalendárium 2000. Logos Grafikai Műhely. 166–171. old.
- Pressburger Csaba (2005): Nem oszt, nem szoroz. <http://archiv.magjarszo.com/arhiva/2005/03/08/main.php?l=kozelkep.htm>
- Vékás János (2007): Kelet és Nyugat között: magyarok Szerbiában 1991 után. In. Bárdi–Fedenic–Szarka (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 354–359. old.
- Végl László (1998): Civilitás és kisebbség. Regio. Kisebbség, politika, társadalom. 9. évf. 3.sz.
- Zsoldos Ferenc (2007): A magyar pártok szereplése a szerbiai választásokon.

PAP TIBOR*–SARNYAI CSABA MÁTÉ**

**SZAKÉRTŐT VAGY POLITIKUST VÁLASZTANAK A VAJDASÁGI
MAGYAROK? – ELEMZÉS A MAGYAR NEMZETI TANÁCS 2010-ES ÉVI
MEGVÁLASZTÁSÁNAK FOLYAMATÁRÓL*****

*DO HUNGARIANS IN VOIVODINA ELECT EXPERTS OR POLITICIANS? –
AN ANALYSIS CONCERNING THE 2010 ELECTION PROCESS
OF THE NATIONAL COUNCIL*

ABSTRACT

It was only recently, in the early 2000's, that the national councils were formed as institutions of policy making. The present paper concerns the second election of the national councils, which was held in the traditional way and not by means of electors. In 2010, the primary issue was whether and to what extent the institution is considered legitimate by majority of the Hungarians in Serbia. However, mitigating the collective social inequities of Hungarians in Serbia/Voivodina was not emphasized. This inequity is partly due to the political deep structure of the representational form of rule. In other words, the dispute on the working of the MNT paralleled the current challenges of the Hungarian party-political system in Voivodina. The actual possibilities of minority policy making or the sensibly discussable circumstances of a given policy area were not really included. The discourse belonged to the dimension of politics rather than that of policies. Even the most skilled intellectuals were unaware of the ways how interests can be institutionalized through policy making. The debate addressed the elections of the MNT and not its procedures of functioning/competence/decision.

The 2010 election facilitated the progress in the legality and legitimacy of the body but it also pointed out that, due to the short-term and tactical workings of daily political struggles, the political possibilities and articulations of minority interests will continue to be kept in the background.

1. A nemzeti tanácsok szerepe Szerbiában

A nemzeti tanácsok a közpolitika alkotás (: policy making) intézményeiként csak a közelmúltban, a kétezres évek elején, jöttek létre. Ennek az írásnak a tárgya a nemzeti tanácsok második, immár hagyományos, és nem elektori úton történő, megválasztása. Témánk bemutatása előtt fontos az adott politikai kontextusba elhelyezni magát az intézményrendszert, és kitérni annak társadalmi szerepére. 2000. október 5-én megbukott a Milošević elnök nevével fémjelzett illiberális uralom. Ezt követően Szerbia és Montenegró (SZMN) maga is a választási demokráciák sorába lépett a térségből utolsóként. Majd a konszolidáció első lépései között igyekezett válaszokat keresni a belső heterogenitásából adódó társadalmi kihívásokra. Ezek között a kihívások között is elsődleges volt az etnikai sokszínűségből adódó/fakadó társadalmi egyenlőtlenségek problémája.

* PhD-aspiráns, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola.

** PhD, egyetemi docens Károli Gáspár Református Egyetem Szabadbölcsezet Tanszék.

*** Sarnyai Csaba Máté kutatásait a az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok Posztdoktori Ösztöndíja (Pályázatszám: PD 76004 2008.) támogatta.

1.1. A korrekciós intézmény kialakulása

Az aszimmetrikus államszövetség (SZMN) megfelelő szervei a 2003-as év során ratifikálták „Az emberi és kisebbségi jogok, továbbá az állampolgári jogok alapokmányát”.¹ Új alkotmány megalkotására nem volt mód. Ennek hátterében az állt, hogy Koszovó már pár éve nemzetközi protektorátus alatt állt, Montenegróban pedig újra és újra napirendre került egy, a kiválásról döntő, esetleges népszavazás. A fentiek figyelembe vételével, a ratifikáció volt a meghozható legmagasabb rendű jogi aktus, amelyben rögzítették a kisebbségek alapjait. Itt került kimondásra a kisebbségeknek és az anyaországaiknak az együttműködési joga (54. szakasz).² Deklarálták ugyanakkor a kisebbségi helyzetből adódó társadalmi hátrányok állam által támogatott korrekcióját is.³ Mindkettő a jelen elemzés szempontjából sarkalatos fontosságú. Mindkét jog gyakorlásának intézményes szerveként pedig a nemzeti tanácsokat jelölték meg:

A kollektív jogok azt jelentik, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozók közvetlenül vagy választott képviselőik útján részt vesznek a döntéshozatalban, és a törvénnyel összhangban döntenek a kultúrájukkal, oktatásukkal, tájékoztatásukkal és nyelvhasználatukkal kapcsolatos kérdésekről. Önkormányzati joguknak a művelődés, oktatás, tájékoztatás és hivatalos nyelvhasználat terén való érvényesítése érdekében a nemzeti kisebbséghez tartozók a törvénnyel összhangban (kiemelés: PT-SCSM) választhatnak.

A fentebb olvasható jogok érvényesítésének módját megfogalmazó törvény egészen az évtized végéig váratott magára. Az időközben (2006) felbomlott államszövetség szerbiai kisebbségi közösségei az új törvény alapján először 2010. június 6-án választhattak maguknak nemzeti tanácsokat.

1.2. Az eddigi tapasztalatok

A nemzeti tanácsok azonban már korábban elkezdheték a munkát. Igaz ugyan, hogy csak alacsonyabb szintű jogi szabályozás mellett. Ám ezeket a tanácsokat ’elektoriális módon’ kisebbségi társadalmi szervezetek jelölésével és szavazataival választották. Ez a körülmény az intézmény eddigi működése kapcsán végig napirenden tartotta a legitimitás problémáját. A jelen elemzés a kisebbségpolitika ezen dimenzióinak ki- és megtárgyalásába nem kíván részletesen belebocsátkozni. Ez csak azért kerül szóba, hogy később könnyebben értelmezhető legyen a Magyar Nemzeti Tanács létét/munkáját övező szimbolikus aktusok túlsúlya. Arra gondolunk, hogy az intézmény tevékenységét, és megítélését végig az ún. legitimációs deficitre visszavezethető kontextus határozta meg.

A nemzeti tanácsok proto-képviseleti jellege ’át-, illetve tovább politizálta’ a kisebbségi közösségeket. Az átpolitizálás másik oka a szakpolitikák allokációja volt. A releváns, de nem homogén kisebbségek esetében ugyanis a politikai akaratképzés konfrontatív, ideológikus vetülete rátelepül a kisebbségi szakpolitikák elosztó funkciójára. Ez a vajdasági magyarság esetében is igaz. A kisebbségi elitek harcának martalékává vált a szűkösen rendelkezésre álló többségi, anyaországi és nemzetközi/majdani előcsatlakozási (EU-s) források felhasználása. Ez azért történhetett, mert a nevezett elitek nem voltak képesek felülemelkedni saját belső érdek- és értékellentéteiken. Ezek az ellentétek pedig legnagyobb teret az NT-választása során nyertek, a másik fél cselekvéseinek, vélelmezett szándékainak a ’lereagálásától’ vezérelve. Ez logikusan következik a politika kontingencia-természetéből.

1.3. Az intézmény értékelése⁴

A nemzeti tanácsok intézménye a többségi képviselet strukturális anomáliájára adható egyik lehetséges, feszültségcsökkentő alternatíva. Szerbiai formájában ez az ún. *proto-képviselet*. Ez a forma deliberatív politikai teret adhat a kisebbségek identitását megjeleníteni

hivatott szakpolitikák alakítására. Ennek alapja a kisebbségek számarányához igazított képviselet. A magyarok esetében ez 35 fő. Az intézménynek főleg forrásallokációs szerepe van. Ennek oka, hogy csak a felsőbb – többségi képviseleti – szervek (tartomány, köztársaság) által előirányzott összegek szétterítéséről áll módjában dönteni. Ehhez társul még egy fontos funkció. Javaslatot tehet az anyaország határon túli szakpolitikáinak alakítására. Döntéseiknek törvényi és rendeleti keretet a többségi társadalom által ellenőrzött közigazgatás nyújt. Hatáskörében leginkább egy dekoncentrált államigazgatási szervhez hasonlítható. Azaz saját prioritásait figyelembe véve intézkedéseket hozhat az általa – a többségi jóváhagyás mellett kiharcolt – alapított (ill. átvett) intézmények működtetésére. Jelenesetben ezek az intézmények a kultúrházak, színházak, oktatási intézmények, kutatási központok és az anyanyelvi média. A felsoroltak meghatározó fontosságúak a kisebbségi életvilág, mint társadalmi különvilág (: Sondernwelt) fenntartásához.

2. A második Magyar Nemzeti Tanács 2010-es megválasztásának körülményei

Az elsődleges tét a 2010-ben az volt, hogy a szerbiai magyarság többsége mennyire tartja legitimnek magát az intézményt. Az MNT első, időben kicsit hosszúra nyúlt ciklusának (törvény hiányában csak bőven az első négy év letele után került sor Szerbia-szerte a kisebbségek nemzeti tanácsainak megválasztására) tárgyalásaikor a tényleges működésről igen kevés szó esett. A megnyilatkozások inkább foglalkoztak az intézmény illetve a protoképviseleti szerv első megválasztási módjából fakadó legitimitási kérdésekkel. A törvény megszületése kapcsán sem zajlott ez másként. Annak vélt és/vagy valós hiányosságai uralták a vitát. Ugyanakkor nem kapott hangsúlyt a szerbiai/vajdasági magyarság kollektíven elszenvedett társadalmi egyenlőtlenségeinek a mérséklése. Ez az egyenlőtlenség a képviseleti elvű uralom politikai mélystruktúrájából is fakad. Más szóval az MNT addigi munkájáról folyó disputa a vajdasági magyar pártrendszer aktuális kihívásait képezte le. A vita során nem kerültek előtérbe a kisebbségi (köz)politika alkotás tényleges lehetőségei, esetleg egy-egy szakpolitikai téma értelmese is megvitatható körülményei. A politics és nem a policy dimenziójában zajlott a diskurzus.⁵ Így az méltán tekinthető a permanens kampány részének. Ez még akkor is igaznak tűnik, ha a ciklus nagyobb részében tisztázatlan volt, hogy mikor és milyen feltételek mellett kerülhet sor a második MNT megválasztására.

2.1. Elő-kampány: A választói névjegyzékre való feliratkozás

Az elsődleges tét a legitimitás volt. Azt, hogy a közösség maga mennyire tartja fontosnak az intézményt az is tükrözi, hogy általános vagy elektori választás útján áll fel az új MNT. A nemzeti tanácsokról szóló törvény az egyes nemzeti és etnikai kisebbségek névjegyzékének küszöbértékét a kisebbségek 50%-ában határozza meg, amit a várható népességfogyással korrigál. Ezt hívják leegyszerűsítve „fele plusz egy” – szabálynak. Az a közösség választhat magának közvetlen módon nemzeti tanácsot, amelynek tagjai adott határidőre (ez 2010-ben március 9. volt)⁶ legalább a fenti arányban hitelt érdemlően jelzik feliratkozási szándékukat. Azoknak a közösségeknek, amelyek erre nem képesek/hajlandóak marad a korábbi – sokat vitatott –, elektori választás. A törvény nem határozza meg a nemzeti közösséghez való tartozás kritériumát. Az, hogy ki milyen nemzeti közösséghez tartozik 2010-ben a választópolgár saját kinyilatkoztatásán múlt. A formai követelmények betartását a helyi közigazgatási hivatalok bírálták el. Az egyes névjegyzékeket az Emberi Jogi és Kisebbségi Minisztérium összesítette, s állapította meg a közvetlen választás feltételeinek teljesülését.

A feliratkozás ténylegesen zajló folyamata azonban nem volt minden elemében problémamentesnek tekinthető. A választópolgároknak a helyi közigazgatási hivatalhoz kellett – a törvény betűje szerint: személyesen/postán – eljuttatniuk a kisebbségi választói névjegyzékbe való felvétellel kapcsolatos nyilatkozatukat. A kitöltött és aláírt formanyomtatványok összegyűjtését a magyar területeken önkéntes aktivistákból álló hálózata is segítette. Ezek az önkéntesek nagyrészt a domináns magyar pártnak, a VMSZ-nek a tagjaiból kerültek ki. Az adatvédelmi biztos állásfoglalása szerint, az aktivistákat közbeiktató gyakorlat módot adhatott a jogosulatlan adatkezelésre. A feliratkozási folyamat kikezdehetősége, nem minden alap nélkül, okot adhatott – a tavaly nyár elején megválasztott – nemzeti tanácsok legitimitásának megkérdőjelezésére is.

Az adatkezelés problematikáját sokáig háttérbe szorította a helyi hatalmi viszonyok átrendeződése. Ez Szabadkán a községi önkormányzat 'magyartalanításában', Zentán a Vajdasági Magyar Szövetség képviselőinek kiszorításában öltött testet. A kormányzó Demokrata Párt ezt azzal indokolta, hogy politikai szövetségese, a VMSZ, nem szavazta meg az ország költségvetését. (Amit végül a kormányt kívülről támogató liberálisok szavazataival sikerült elfogadtatni a Skupštinában.) A szerbiai közvélekedés szerint a VMSZ azzal, hogy nem támogatta a költségvetést a Demokrata Pártot próbálta megrendszabályozni. Ennek oka, hogy – az előzetes megállapodások ellenére – a Demokrata Párt több milliárd dinárral csökkentette a Vajdaságnak juttatott költségvetési részt. Az Európa-barát szerb nyilvánosság nem értette, miért erősködött a VMSZ néhány milliárd dinár Vajdaságtól való elvonása miatt. Ezzel akár kockáztatva az Európa ellenes pártok megerősödését is. Ugyanakkor a magyarok azt nem értették, mire alapozza a DP, hogy minden velük kötött megállapodás szabadon felrúgható.

A DP erre a domináns magyar párt helyettesíthetőségének felmutatásával reagált. Ennek hátterében az a gondolat állt, hogy egy párt igazán csak a hatalom elvesztésből képes tanulni. A szabadkai és a zentai 'partnersere' a jól bejáratott együttműködés 'kölsönös előnyeit' volt hivatott kidomborítani a magát – szerb nézőpontból – túlbecsülő szövetséges szemében. Az előbbiektől tükrében a VMSZ saját erősödéseként, 'személyes' sikerként könyvelte el a névjegyzékre való feliratkozás kapcsán megmutatkozó mozgósítási képességét.

A DP másik elképzelése az lehetett, hogy a VMSZ-en belül a hozzá közelebb álló prominenseket 'hozza helyzetbe'. Ez azonban korán elbukott, mivel beindult a párt belső önvédelmi mechanizmusa. Ennek jegyében alig két hét alatt, fegyelmi vizsgálat során kizárták a 'renitenseket': Bunyik Zoltánt (aki júniusban egy másik magyar párt, a Magyar Polgári Szövetség listavezetőjeként jelen meg a nemzeti tanács-választáson) és Kasza József tiszteletbeli elnököt.

A VMSZ politikai stratégiája a DP-vel való frontnyitást követően a magyar érdekartikuláció terén is fordulatot vett. Ennek jele az, hogy a Magyar Nemzeti Tanács megválasztását illetően közös magyar jelöltlistára tett javaslatot. Korábban csak a civilekkel kívánt egy listán szerepelni. Ettől a többi magyar pártot elimináló elképzeléstől nem volt nehéz eltávolodnia. Már csak azért sem, mert azt addig főleg a frissen kizárt exelnök, Kasza József hangoztatta.

A közös lista ismét megmozgatta a vajdasági magyar notabilitások fantáziáját. A latolgatások és gyanúsítgatások özönében azonban elsikkadt a dolog lényege: A siker, amelyet a névjegyzékre addig feliratkozó mintegy 130 000 vajdasági magyar választópolgár akaratának kifejezése előrevetített. A jelentős lehetőség kapujában mindenki mindenről beszélt, csak a történelmi pillanatban rejlő gyakorlati lehetőség sikkadt el. Azaz nem folyt igazán vita az otthonteremtésnek nevezett kisebbségi akaratformálás szakpolitikai alakíthatóságáról.

A nemzeti tanácsok közvetlen választását lehetővé tevő kisebbségi névjegyzékre 138 660 szerbiai magyar választópolgár iratkozott végül fel. Ez már ideje korán bőven

meghaladta a felnőtt populáció 50%-át, a 20% fogyással (természetes fogyás, asszimiláció és elvándorlás) számolt 117 000-es küszöböt. Így mód és alkalom lehetett volna a szakpolitikai kérdések felvetésére. Ehelyett a nemzeti tanács választásának legitimitásáról szóló diskurzust inkább a politikai csatározások szimbolikus régióiba (pártstratégiai cselekvés) sikerült áttolni.

A közös listára tett javaslat elmosta a választás útján létrehozható érdekmegjelenítés (a vajdasági magyar kis-parlament) és a kisebbségi szakpolitikák (a magyar ügyek napi szintű ügyvitele: az önkormányzás) intézményei közötti különbséget. A helyi magyar médiában főleg az előbbi került terítékre, az utóbbiról alig esett szó. A vajdasági magyarságra most igazán ráfért volna a belső erőviszonyok tisztázása. A magyar közösség a névjegyzéki küszöböt bőven a törvény által megjelölt határidő előtt átlépte. Ezzel egyértelműen jelezte, hogy szeretné a saját kezébe venni ügyeinek intézését. Mindenekelőtt azokat az ügyeket, amelyeket a többség rá a nemzeti tanácsokról szóló törvénnyel átruházott. A civileknek és a szakértőknek a közös listán való szerepeltetéséről, s a szakpolitika alakításába ily módon történő bevonásáról folyt a diskurzus. Ez a vita arról tanúskodott, hogy még a legképzettebb értelmiségiek sem voltak tisztában a közpolitika révén intézményesíthető érdekartikuláció és akaratmegvalósítás, másutt már bejáratott, lehetőségeivel. A vita továbbra is az MNT megválasztása körül forgott. Az intézmény majdani működtetése/kompetenciái/döntéshozatali és döntést előkészítő eljárásai alig kerültek szóba. A korábbi ciklusban megvalósult programok szakmai-politikai értékeléséről nem is szólv.

A helyzetet tovább bonyolította, hogy a közigazgatás feldolgozási kapacitása nem tudott lépést tartani a potenciális kisebbségi választók aktivitásával. Sokan hetekkel a feliratkozás megtörténte után sem kaptak végzést arról, hogy felvették-e őket a névjegyzékbe. Így nem igazán lehet nyomon követni, hogy hivatalosan hányan is kerültek fel az egyes névjegyzékekre.

2.2. A megválasztandók iránti elvárások fő tényezői

2.2.1. A szakértők

Egy, a stratégia cselekvések ellen intézett kirohanásban, Gerold László rántotta le a leplet néhány megalapozatlan kampány-ígéretről. Ezzel maximálisan egyet lehet érteni. Ez a dolga egy *kulturális figyelő* szerzőjének. Az nem igazán eldönthető, hogy minden egyes kitételben igaza volt-e, de ilyesmi egy véleményrovaton nem is kérhető számon. A lényeg, az hogy az olvasó szembesülhetett az aktuális politikai licitverseny néhány visszasságával. Habermast se vezérelhette más, amikor tipológiájában a stratégiai cselekvések minősített eseteit a manipuláció fogalomkörébe sorolta. Ezek ugyanis olyan instrumentumai a kommunikációnak, amelyek megtévesztésen alapulnak. A megtévesztések ellen pedig a politikában csak a nyilvánosság eszközével lehet eredményesen fellépni.

Csakhogy Habernas vonatkozó ágrajz-tipológiájának a burkolt stratégia cselekvésekhez tartozó leágazásnál, a manipuláció mellett, van még egy megtévesztésen alapuló társjelensége. Ezt Habermas *öntudatlan megtévesztés*nek nevezi. Ennek az a sajátossága, hogy maga a cselekvő sincs tisztában cselekedetének megtévesztő jellegével. Hisz benne, és a képviselendő/kifejtendő igazságot megalapozó funkcióval ruházza fel érvelése során. Márpedig az MNT-választások egyik jellegzetessége éppen az volt, hogy a közszereplők már-már kizárólagos jelentőséget tulajdonítottak a közpolitika alakításában a szakértőknek. Egy szemernyi sem kívánjuk tagadni, hogy a szakpolitikák elképzelhetetlenek szakértői közreműködés nélkül. A szakértés azonban nem helyettesíti/váltja ki a politikum dimenzióját. A szakértőknek – a politikatudomány jelen állása szerint is túlzottan nagy – súlya vélhetőleg abban keresendő, hogy a politikusok megítélése világszerte mélyponton van. Ebből

még nem következik, hogy a politika nem lenne politika. Az pedig végképp nem, hogy egy politikai testületekbe (pl. a Magyar Nemzeti Tanácsba) politikusok (: a közügyek univerzális vitelére 'szerződött' szakemberek) helyett szakértők (egy-egy szakterület értő művelői) alkalmasabbak lennének. Pedig ez a – megítélésünk szerinti – tévképzet uralta a vajdasági magyar nyilvánosság jelentős részét. A civilek és/vagy a szakértők 'ügye' melletti harcos kiállás, olyan – egyébként megalapozatlan – kijelentésre ragadtatott jeles közszereplőket, mint például: „*az MNT nem igazán parlament, inkább tanácsadó testület. Tanácsot pedig az tud adni, aki szakmailag jártas*”.⁷ Foglalja össze Gerold László gondolatmenetének lényegét.

2.2.2. A mutatók mindenhatósága

A közvélemény alakításának – nem csupán a mérésének – egyik bevett eszköze az ún. *polling*. Ennek egyik újabb, kevésbé szakmai, formája az olvasói on-line szavazás. A vajdasági magyar nyilvánosság is előszeretettel használja: pl. VajdaságMa, Magyar Szó. Ez utóbbi főszerkesztője az MNT választás kimenetelét illetően még sajátosabb eszközt vetett be: a 'klikkelések' objektív értékelését. Ezzel mutatva rá az olvasói szavazások manipulációs potenciáljára. A Magyar Szó, amúgy rendszeresen alkalmazott, véleménybarométerének megbízhatatlansága sarkalta a főszerkesztőt a következők megfogalmazására egyik vezércikkében: „*a honlapunkon futó körkérdést pedig erőteljesen manipulálták (kiemelés PT-SCSM) a választásban érdekeltek és ellenérdekeltek*” – írta szövegének felvezetőjében.

A Magyar Szó ekkor a kabaré béli Illetékes Elvtárral került egy platformra, aki érti a humort, de nem szereti. A véleménybarométer ugyanis csak azt méri, hogy a rákattintók az aktuálisan feltett kérdés kapcsán milyen állásponton vannak. Semmiképp sem tükrözi a teljes közösség álláspontját, a közvélemény állapotát. Inkább szolgál annak alakítására: befolyásolására. (A manipulálást itt túl erős kifejezésnek tartjuk: a cselekvők céljainak és eszközeinek arányosságára utal, amit azért nem gondolhatunk komolyan – még ha az azzal élők hisznek is benne.) Azaz az ominózus MaSzó-s kérdés kapcsán kapott eredmény sem volt hamisított, csak hozta a sajtóműfaj formáját. Mert a lap által amúgy meg nem vetett „hiteltelen felmérés” eredményében nem az volt a meglepő, hogy kik szerepeltek jól (a vártnál jobban), hanem, hogy kik teljesítettek alul.⁸

A főszerkesztőnek abban igaza volt, hogy nem készült hiteles becslés az MNT megválasztásának kimenetelét illetően. Ezt azonban nem nehéz megállapítani. Nem igazán készülhetett ilyen. A névjegyzék feliratkozottak körében kellett volna hozzá reprezentatív felmérést végezni, hiszen, akik nem iratkoztak fel, nem is szavazhattak. Mivel kicsik a számok, ezért ez szinte kivitelezhetetlen, de legalább is nincs meg az a költség/haszon arány, ami indokoltá tenné. Így maradt a nem kívánt hatások kiküszöbölése. Ami egy-egy szerkesztőségnek szíve joga, különösen, ha nem közpénzből működik.⁹ A gond azzal van, ha mindezt „mutatók” mögé bújva próbálják meg legitimálni.

A cikk két tekintetben is többet állított magáról a felvezetésben, mint amit teljesíteni tudott. (Ilyeténképpen a főszerkesztő kampánycikként is értelmezhető volt.) Először is azt sugallta, hogy elemzése a választók viselkedésének megelőlegezésére is alkalmas. Nem volt az. A listák állítóinak tevékenységéből nem lehet igazán következtetéseket levonni a választók voksainak megoszlását illetően. Másik állítása szerint „van néhány mutató, amely alapján különböző következtetésekre juthatunk”. Ami – szó szerint – igaz. De előtte van egy „mindazonáltal”, minek révén olyan kontextusba kerül a főszerkesztői értelmezés, amely képes korrigálni az olvasók alkalmi voksolásának torzításait. Azaz látszólag a szakmai objektivitás gyógyírét kínálta a valóság felelőtlen 'klikkelgetések' nyomán előállt eltorzításának enyhítésére. A helyzet, kampánytechnikai szempontból, itt vált izgalmassá. Az

történt ugyanis, hogy a saját nyomtatott felülettel nem rendelkező Magyar Remény Mozgalom aktivistái (és anyaországi – vélhetőleg jobbikos – elvbarátaik) a MaSzó netes felületét használták álláspontjuknak a kampányba történő megjelenítésére. Ennek elsősorban a kommentek révén kellett volna történnie. A kommentek úgymond moderálva voltak, azaz a túlzottan trágár és személyes bejegyzéseket eltávolították a szerkesztőség megbízottai. Ám az alakalmi 'klikkelést' nem lehetett ilyen eszközökkel mederben tartani. A Magyar Remény Mozgalom arra játszhatott, hogy virtuális támogatottságának ily módon való feltupírozásával a tényleges támogatása is megnőhet. Ugyanakkor az is motiválhatta, hogy potenciális támogatóiban csökkenhet a bizonytalanság-érzet. Különösen azokban, akik a 'kicsiség'-effektus okán vonakodnának a választáskor érvényesíteni elsődleges preferenciájukat.

3. Az 'igazi' kampány

3.1. A listaállítás

Mint már fentebb említettük, az implicit választási küszöb akadályát, a kisebbségi választói névjegyzék 50% + 1-es szabálynak – bőven – megfelelő összeállítását sikerrel vette a vajdasági magyarok politikai közössége. Ezt követően elkezdődhetett az MNT megválasztásának szűkebben vett folyamata. Ennek első aktusa a listaállítás volt.

A) A távolmaradók

A korábban már elemzett legitimitás-diskurzus következtében, a két kisebb történelmi párt, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) és a Vajdasági Magyarok Demokratikus Pártja (VMDP) nem kívánt indulni a megmérettetésen. Ennek a médiában is kommunikált explicit oka a legitimitás-hiánya. Vélhető implicit ösztönzője inkább a megkopott, nem túl magas támogatottság minél további 'elrejtésének' szándéka. Közrejátszott a távolmaradásukban az is, hogy a 2010-es viszonyok alapján előrevetíthető rossz eredménnyel, nem kívánták kockáztatni egy későbbi választáson való kecsesetebb indulás esélyét. Ebben az is szerepet kaphatott, hogy az anyaországi politikai fordulat számukra kedvező volt. Annak következményeként az onnan mozgósítható háttértámogatásokra egy időben későbbi kampányban jobban számíthatnak. Ezért egy ilyen megmérettetésre próbálták tartalékolni a kapcsolati tőkéjükben még meglévő potenciál kisebbségi szavazatokra való konvertálhatóságát. Ugyanezen okból tartottak ki a legitimációs diskurzus mellett, s ragaszkodnak hozzá ma is. Noha ez az álláspont, a névjegyzékre feliratkozottak arányának tudatában, már koránt sem megalapozott. A Magyar Nemzeti Tanács-választások a vajdasági magyarok szemében is legitimek, a szerbiai törvények tükrében pedig legálisak voltak (A folyamat mutatóit lásd a 2. és 3. számú mellékletekben.) Ez még akkor is megalapozott, ha tudjuk, küzdöttek bizonyos eljárási és funkcionális kihívásokkal. Ezek a problémák a demokratikus átmenetre másutt is jellemzőek. A felmerült nehézségeket, a politika általános racionalitása szerint, célravezetőbb megpróbálni „belülről” (a folyamatban részt véve) megoldani.

B) A jogosulatlanul is indulni próbálók

A másik sarkalatos kérdés volt Szerbia-szerte a többségi pártok viszonyulása a kisebbségek perszonális alapú képviseletéhez a 2010-es NT-választásokon. A törvény szerint ezeken a megmérettetéseken a többségi pártok nem indulhatnak. Ám hozzájuk közel álló, kisebbségeket is felvonultató, tényleges és/vagy fantom szervezetek (a civilek) is állíthattak listát. A kritérium esetükben is a megfelelő számú kisebbségi támogató aláírás a névjegyzékbe magukat felvetettek közül. Az egyik regionális párt, a Vajdasági Szociáldemok-

rata Liga (a Liga), és a nagyobbik kormánypárt, a demokrata Párt (DP) sikerrel vette ezt az akadályt. Az ellenzéki Haladó Pártnak nem jött össze a megfelelő számú támogatás a listaállításhoz. Történt ez annak ellenére, hogy Észak-Bánátban korábban voltak relatíve sikeres magyar jelöltjei. A kisebbségek többségénél a szerb pártok megfelelő szatelit-szervezetei ennél jóval nagyobb mértékben határozták meg már a listaállítási fázist is. Kivételt csak az albánok képeztek.

C) A 'magyar' magyar pártok

A távolmaradók mellett a feltörekvő új magyar pártok közül több is sikeresen teljesítette a listaállítást. Ilyen volt a – korábban innovatív kampánytechnikája kapcsán szóba került – Magyar Remény Mozgalom (MRM) és a Magyar Polgári Szövetség (MPSZ) is. Utóbbinál ez azért volt kevésbé egyértelmű, mert a VMSZ-ből frissen kizárt egykori tartományi oktatási titkárt, Bunyik Zoltánt tette meg listavezetőül. Az ő ismertsége és szakértelme egyaránt kamatozhatott. Ellensúlyozhatta a helyben, főleg Zentán, erős párt szakértelem és ismertség tekintetében fennálló hiányosságait. A domináns vajdasági magyar párt, a VMSZ esetében a listaállítás nem bizonyult számottevő kihívásnak.

D) A magyar civilek

Voltak még kísérletek a szórványból (Újvidék is ide sorolható) és az ex-politikusok által visszavonulási területként használt szervezetek¹⁰ részéről a listaállításra. Ilyen volt például a *Magyarok magyarokért* [Mama] listaállítási kísérlete. Ezek a kezdeményezések azonban elbuktak már a támogató aláírások megszerzéséért folyó küzdelem során.

3.2. A verseny

Végül is öt listát állítottak:

Kézfogás a Magyarságért (Bunyik Zoltán, Rácz Szabó László) – MPSZ;

Magyar Liga (Murényi Tibor) – „VSZDL”;

Magyar Összefogás (listavezető: dr. Korhecz Tamás) – VMSZ;

Magyar Remény Mozgalom (László Bálint) – MRM;

Vajdasági Magyaroként Európába (dr. Csengeri Attila) – „DP”.

A szerbiai listaállítás húzónevekre alapul. E nevek mellé/elé szokás a listának magának egy olyan listanevet konstruálni, amelyik a választási célt szlogenként összefoglalja.

A kampány finisébe érve a legitimációs vitáról a hangsúly áttevődött a listák hitelességének kérdésére. Más szóval a listaállítás jogossága, a szakértők és politikusok aránya dominálta a diskurzust. Maga a választás a magyar kisebbség esetében rendben zajlott le. Ez nem mondható el minden szerbiai kisebbségről. Mivel a választásokon a VMSZ dominanciája újra igazolódott, a diskurzus ezek után a VMSZ és a listavezető kompetenciái/felelőssége körül folyt. Maga a kampány a szerb pártok esetében másodlagos jellegű (second order) volt a mérsékelt siker így nem okozott túl nagy politikai traumát. A kis magyar pártok számára azonban a kampány a politikai kompetencia felmutatásának esélyét jelentette. Ezzel a lehetőséggel éltek is, hisz mindkettő bekerült az MNT-be. (V. ö.: 1. számú melléklet.)

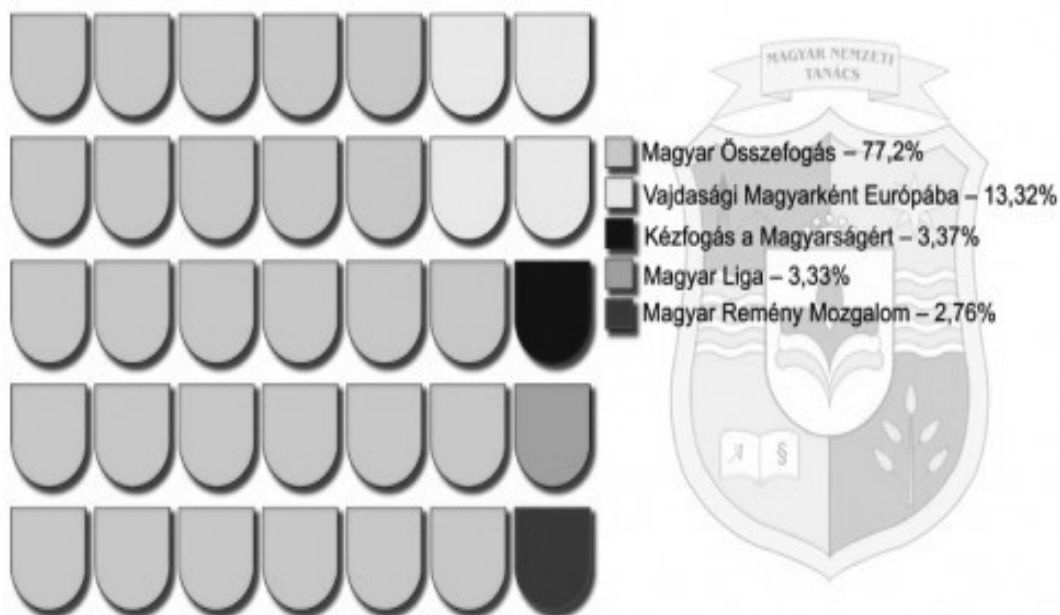
3.3. Az eredmény

A VMSZ megtartotta domináns pozícióját. Az MNT-ben a megszerzett helyek 4/5-ével rendelkezik. Ez még akkor is döntő fölény, ha a képviselők rekrutálása a tanulmányunkban jelzett „1 szakértőt, 1 politikust”-elv mentén történt. Más szóval – elvben – csak a VMSZ listáról bekerült képviselők fele tekintendő pártpolitikusként. Ez a határ a gyakorlatban igen képlekeny. Ez még inkább igaz a kisebbségi helyzetben, ahol nem igazán vannak egymás-

sal versengő szakértői bázisok [kutatóhelyek, egyetemek]. Így – a többségi elvű választási rendszer logikájából fakadóan – a kisebbségi politika alakítása továbbra is a VMSZ akarat-képzési potenciálján múlik. A további egyötöd képviselői természetesen részt vehetnek a kis-parlament vitáiban, bevonhatóak a szakpolitikák alakításába. Álláspontjuk figyelembe vétele azonban csak a domináns párt nagylelkűségén múlik, ahogy azt a többségi elvű demokrácia mandátumarányokra alapozódó 'vastörvénye' diktálja. Ennek hiányában játékte-rük a tiltakozás és a kivonulás terenumaira korlátozódik. A fentiekben említett távolmara-dók egyébként ez utóbbit már felhasználták, így pusztán a média béli tiltakozás marad a számukra.

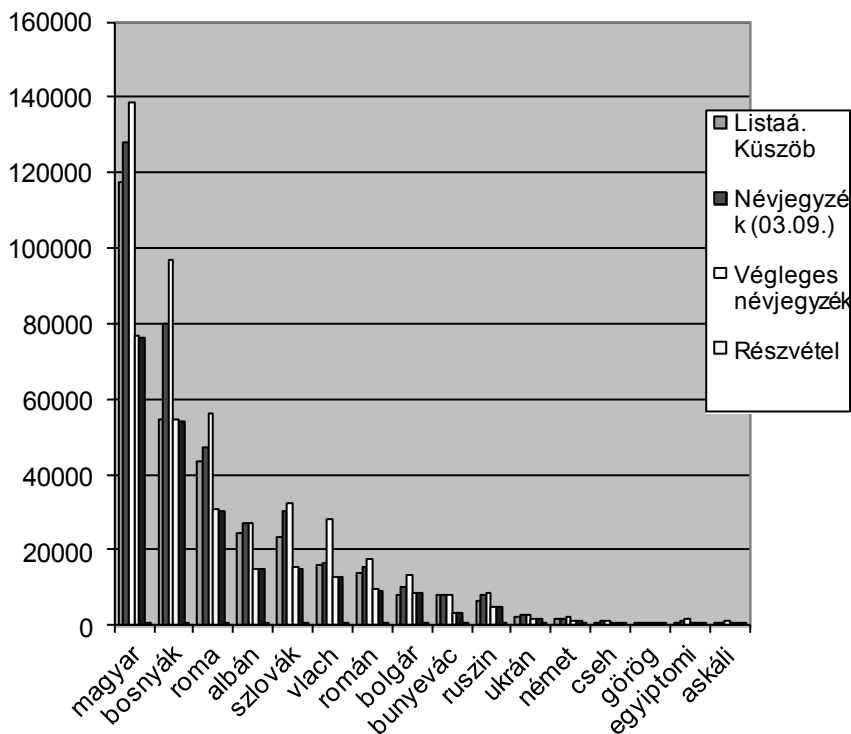
Az intézmény kínálta kisebbségpolitika-alakítási lehetőségek nem kiforrottak. Ez idáig kevésbé tudatosodott a résztvevőkben az, hogy a meglévő cselekvési arzenál mire is hasz-nálható a gyakorlatban. A kisebbségi pártrendszer megosztott. A 'civiliek' hangja politikai-lag kevésbé artikulált, de mediatizálódott. Mindezek együttesen két dolgot jelezhetnek számunkra. Egyfelől azt, hogy a 2010-es MNT-választással sikerült előbbre lépni a testület legitimitása és legalitása terén. Másfelől azonban arra is rámutatnak, hogy a napi politikai csatározások rövid távú, taktikai érdekartikulációi következtében a kisebbségi érdekek politikai kihordhatósága és érvényre juttatása továbbra is háttérbe fog szorulni.

1. melléklet. A második Magyar Nemzeti Tanács 2010-es megválasztásának eredménye

Forrás: Magyar Szó

2. melléklet. A választás folyamatának alakulása

Forrás: A szerbiai Emberi Jogi és Kisebbségi Minisztérium adatai alapján magyarított ábra

3. számú melléklet. A szerbiai NT-választások alapvető adatai

Kisebbség	magyar	bosnyák	roma	horvát	albán	szlovák	vlah	román	macedón	bolgár	bunyevác	ruszin	ukrán	szlovén	német	cseh	görög	egyiptomi	askáli
Listaillesítési küszöb	117321	54436	43278	28242	24660	23609	16023	13831	10340	8200	8006	6363	2143	2043	1561	885	230	327	235
Felirafkozottak (03.09.)	128089	80121	47227	13950	27208	30477	16747	15480	5336	10260	8041	7891	2598	942	2013	1109	385	1013	433
Választhatók (választásig f.)	138665	96656	56076	-	26927	32657	28081	17417	-	13385	8271	8562	2729	-	2203	1135	876	1549	1148
Részt is vettek 2010. június 9.	76903	54574	30811	-	15162	15288	13091	9484	-	8838	3434	4801	1657	-	1404	528	675	696	446
Érvényes szavazat	76287	54154	30255	-	15071	15092	12943	9321	-	8612	3388	4724	1640	-	1388	524	673	684	439
Érvénytelen szavazat	607	362	547	-	88	194	148	159	-	223	46	77	17	-	16	4	2	11	7

Forrás: A szerbiai Emberi Jogi és Kisebbségi Minisztérium adatai alapján Pap Tibor készítette táblázat

JEGYZETEK

1. L.: Szerbia és Montenegró Hivatalos Lapja, 6/2003. szám, ill. <http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/Madjari/Jogszabalyok/alapokmany.pdf>, l. d.: 2010. 06. 22., 1–16. o.
2. „A nemzeti kisebbséghez tartozóknak joguk van arra, hogy a Szerbia és Montenegró államközösségének a területén kívül élő nemzetársaikkal zavartalan kapcsolatot tartsanak fenn és együttműködjenek velük.” Uo., 54. szakasz/15. o.
3. „A tagállamok kötelesek megfelelő intézkedéseket tenni a nemzeti kisebbséghez tartozók és a többségek teljes és effektív egyenjogúságának a kialakítására mindenütt (kiemelések: PT), ahol erre szükség mutatkozik, éspedig a gazdasági, szociális, politikai és művelődési élet minden területén.” Uo.: 55. szakasz, 15. o.

4. Az intézmény értékelését kettősünknek közösen eddig négy konferencián (Bilbao, 2010. február; Temesvár, 2010. május, Kolozsvár, 2010. június, Tetovo, 2010. október) volt alkalma szakmai grémium elé vinni. Eddig egy angol szakcikkből olvasható részletesebben kifejtett álláspontunk, s kettő áll közvetlen megjelenés előtt.
5. Az MNT elnöki beszámolóját vizsgálva ugyanakkor az is feltűnő, hogy az intézmény maga is sokkal több energiát fordított önmaga társadalmi elfogadtatására (v. ö.: Elnöki beszámoló.).
6. „Az illetékes tárca korábbi jelzése szerint 19 nemzeti tanácsot kellene majd megválasztani májusban vagy júniusban Szerbia mind a 167 községében. A választás a nemzeti kisebbség tagjainak számától függően lehet közvetlen vagy történhet elektorok révén. A közvetlen választás feltetele, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozó polgárok több mint fele feliratkozzon a külön választási névjegyzékbe. A kiindulási pont a 2002. évi népszámlálási adat, csökkentve 20 százalékkal. Az emberi jogi és kisebbségi tárca adatai szerint mintegy 640 000 kisebbségi polgár rendelkezik választójoggal. A 2002. évi népszámlálás szerint összesen 1 285 163 polgár tartozik a 28 nemzeti kisebbség valamelyikéhez. Legtöbb a magyar (293 299), legkevesebb pedig a cin-cár (293). „Választói névjegyzék: letelt a határidő. = VajdaságMa. 2010. március 9.
7. Ne feledjük, a tanácsadó testületet többnyire nem választják, hanem felkérlik.
8. Annyiban azért szimptomatikus, hogy a szerb listák szószólói, a jelek szerint, nem olvastak MaSzót. Vagy ha mégis, nem tekintették beveendő médiafelületnek. Esetleg elégedettek voltak a cikkekben való jelenlétükkel, s nem kívántak az amúgy is szűk körben olvasott, „kétes értékű” web2.0-es műformákban, a sorok alatt (: a kommentekben) és a kvázi közvélemények oszlopaiban is szerepelni.
9. Ezt tette a Mancs (1: Választási programok) is az áprilisi anyaországi választások előtt: Hosszan elemezve a programokat az MSZP támogatására buzdított. Tette ezt annak ellenére, hogy a buzdítás egyébként nem következett a pártok programjainak elemzésében olvashatókból.
10. Balla Lajos, az oromhegyesi helyi közösség elnöke „Független, gondolkodó emberek pártján kívüli listája” is kísérletet tett.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Habermas, Jürgen(1994): A cselekvésracionalitás aspektusai. In. uő: Válogatott tanulmányok. Atlantis. Budapest, 1994. 223–257. o.
- Mihályffy Zsuzsanna (2009): Politikai kampánykommunikáció elméletben és gyakorlatban. L'Harmattan. Budapest, 212. old.
- Takács Zoltán(2010): *Nemzeti-kisebbségi kérdések. Alkotmány, autonómia, kisebbség „vajdasági viszonylatban”* In: PTE - Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, <http://www.mtt.org.rs/publikaciok/tanulmanyok/TakacsNemzetikisebbségekVajdasagban2007.pdf>, 2010. 06. 21.

Sajtócikkek

- Pressburger Csaba(2010): Esélylatolgtatás. In. Magyar Szó. http://magyarszo.com/fex.page:2010-05-31_Eselylatolgtatasok.xhtml. L. d.: 2010. 05. 31.
- Ha most tartanak a nemzeti tanács-választásokat, Ön melyik listára adná voksát? In : Heti kérdésünk. Magyar Szó, 2010.05. 22. (8 nap alatt 341 kommentár! – P.T.): http://magyarszo.com/fex.page:2010-05-22_Ha_most_tartanak_a_nemzetitanacs-valasztasokat_On.xhtml.
- Választási programok - Bálabontás a turkálóban ill. Csak szavazz! = <http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/szam&id=700&mode2=1&mode3=1>
- Gerold László(2010): Kamuzunk, kamuzunk. = <http://www.vajdasagma.info/universal.php?rovat=porteka>, l. d.: 2010. 06. 03.
- Választói névjegyzék: letelt a határidő 2010. március 9. [12:29] <http://www.vajdasagma.info/cikk.php?ar=vajdasag&id=9895>

Törvények, jogszabályok, dokumentumok

A MAGYAR KOALÍCIÓ AUTONÓMIAKONCEPCIÓJA = (VMDK/VMDP/VMSZ),
http://www.vajdasagma.info/autonom/MK_autonomiakonceptcio_2008_03_17.pdf, l. d.: 2010. 5. 18.

Az MNT alapszabálya. /2002. számú MNT határozat egységes szerkezetbe foglalva a 4/2006. számú és 3/2009. számú MNT határozattal, <http://www.mnt.org.rs/> l. d.: 2010. 06. 21.

Elnöki beszámoló a Magyar Nemzeti Tanács tevékenységéről a 2008. és 2009. évben.

<http://www.mnt.org.rs/> l. d.: 2010. 06. 21.

H A T Á R O Z A T AZ EMBERI ÉS KISEBBSÉGI JOGOK, TOVÁBBÁ AZ ÁLLAMPOLGÁRI SZABADSÁGJOGOK ALAPOKMÁNYÁNAK A KIHIRDETÉSÉRŐL = Szerbia és Montenegró Hivatalos Lapja, 6/2003. szám (eredeti megjelenés), <http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/Madjari/Jogszabalyok/alapokmany.pdf>, l. d.: 2010. 06. 22.

Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól, http://www.vajdasagma.info/docs/torveny_nemzeti_kisebbssegek_n_t.pdf, l.d.: 2010.5.18.

GULYÁS LÁSZLÓ*–NAGY IMRE**

KÍSÉRLET A DÉLVIDÉK FELTÁMASZTÁSÁRA: A DUNA–KÖRÖS–MAROS–TISZA EURORÉGIÓ MEGALKULÁSA ÉS ELSŐ EREDMÉNYEI (1997–2001)

MAKING A BID FOR RESUSCITATION OF DÉLVIDÉK: ESTABLISHING AND FIRST RESULTS OF DANUBE–KRIS–MURES–TISA EUROREGION (1997–2001)

ABSTRACT

Hungarian regionalist and geographical literature agrees on the fact that at the turn of the 19–20th century economic regions started to form in Hungary. Although there are debates about the number, area and centers of these regions, scientist all agree that these regions could have become real regions if undisturbed in their development. But the wars and treaties of the 20th century did not allowed an undisturbed development, most of these regions were divided several times.

One of the regions were Délvidék, divided between Romania, Yugoslavia and Hungary by the treaty of Trianon in 1920. At the end of the 20th century there was another wave of forming euro-regions in Middle Europe, when the Danube–Kris–Mures–Tisa Euroregion has been born. The paper presents the birth of this region and its first achievements.

1. Bevezetés

A magyar regionalista és földrajzi szakirodalom egyetért abban, hogy dualista Magyarországon a 19. század végén, a 20. század elején gazdasági régiók kezdtek kialakulni. Bár ezen régiók számáról, területéről, központjaikról komoly viták folynak.¹ Abban azonban egyetértés van, hogy ezekből formálódó régiókból zavartalan fejlődés esetén ténylegesen működő régiók alakulhattak volna ki. De a 20. század háborúi és békeszerződése nem tettek lehetővé zavartalan fejlődést, a régiók nagy részét többször feldarabolták.

Az egyik formálódó régió a Délvidék volt, melyet a trianoni béke (1920) három ország – Románia, Jugoszlávia² és Magyarország – között osztott fel. A 20. század végén Közép-Európát is elérte az eurorégió alapítási hullám. Ennek során az egykori Délvidék részeiből 1997-ben megszületett a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió. Jelen tanulmány ezen eurorégió megszületését (1997) és az első négy évben (1997–2001) elért eredményeit mutatja be.

* Habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem.

** Egyetemi Tanár, Újvidéki Egyetem, tudományos főmunkatárs MTA RKK.

1. A „Régiók Európája”

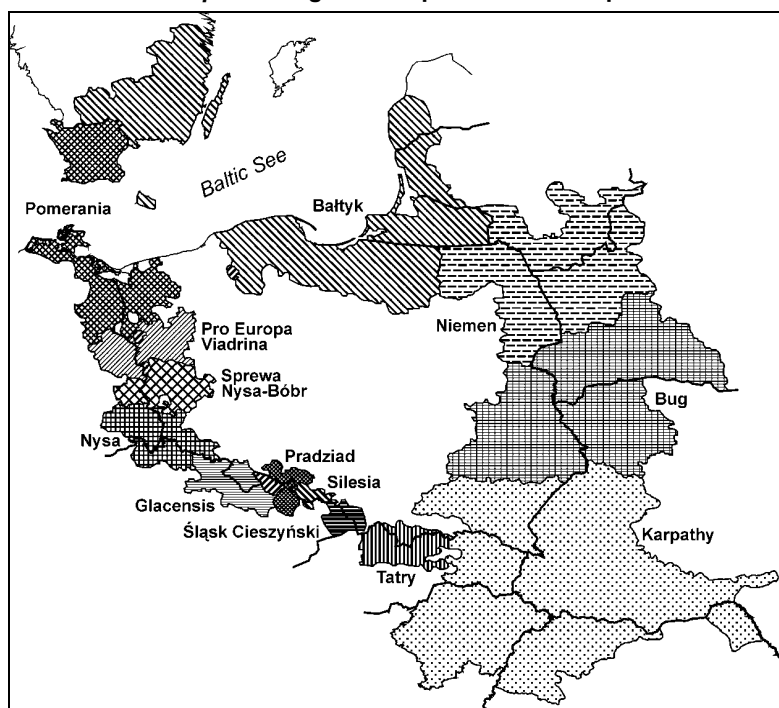
A magyar regionális szakirodalom felváltva és néha következetlenül használja a „transznacionális régió”, a „multiregionális szervezett”, az „eurorégió”, a „munkaközösség” továbbá a „határokon átnyúló együttműködés” fogalmát. Jelen cikkben az eurorégió fogalmat használjuk, eurorégió alatt értve a határmenti együttműködés azon formáit, amelyek földrajzilag kettő vagy több ország határmenti területét foglalják magukba abból a célból, hogy összehangolják tevékenységüket a határmenti térségek eredményesebb fejlesztése érdekében.³

Nyugat-Európában a XX. század 60-as éveiben több határmenti térségben felismerték a határokon átnyúló együttműködésében rejlő lehetőségeket. Az első ilyen határokon átnyúló együttműködés 1965-ben a holland-német határon született meg EURORÉGIÓ elnevezéssel, Enschede-Gronau székhellyel.⁴ Az első eurorégió megalakulása óta eltelt 40 évben az eurorégiók száma több hullámban jelentősen megnőtt.⁵

A 70-es években lezajló első hullámban az eurorégiók elsősorban Nyugat-Európában jöttek létre, a német-holland (Ems-Dollart Region, Euroregio Rijn-Ems-Ijssel, Euroregio Rijn-Waal, Grensregio Rijn-Maas-Noord) a holland-belga (Euroregio Benelux Middengebied, Euroregio Scheldemond), a német-belga-holland (Euroregio Maas-Rhein) határmenti területeken.

A 80-as években lezajló második hullámban – Spanyolország, Portugália és Görögország – csatlakozása után újabb eurorégiók születtek ezúttal elsősorban Dél-Európában.

1. térkép. Eurorégiók Közép- és Kelet-Európában

Forrás: Henryk Borko (2001)

A közép-kelet-európai országokban a 1989–90-es rendszerváltások után újtára indult az eurorégió alapításának harmadik hulláma. Számos határon átnyúló együttműködés jött létre a térségben, azaz sorban születtek olyan eurorégiók, amelyeknek valamely területe

volt szocialista ország határain belül esik. Különösen sok eurorégió alakult Németország keleti határai mentén. Így a német–lengyel határon (Pomeránia Eurorégió és a Spree-Neisse-Bober Eurorégió), a német–lengyel–cseh határon (Neisse-Nisa-Nysa-Eurorégió), a német–cseh határon (Erzgebirge Eurorégió, Elba-Labe Eurorégió és a Egrensis Eurorégió) a német–cseh–osztrák határon (Bajor erdő-Cseh erdő Eurorégió).⁶

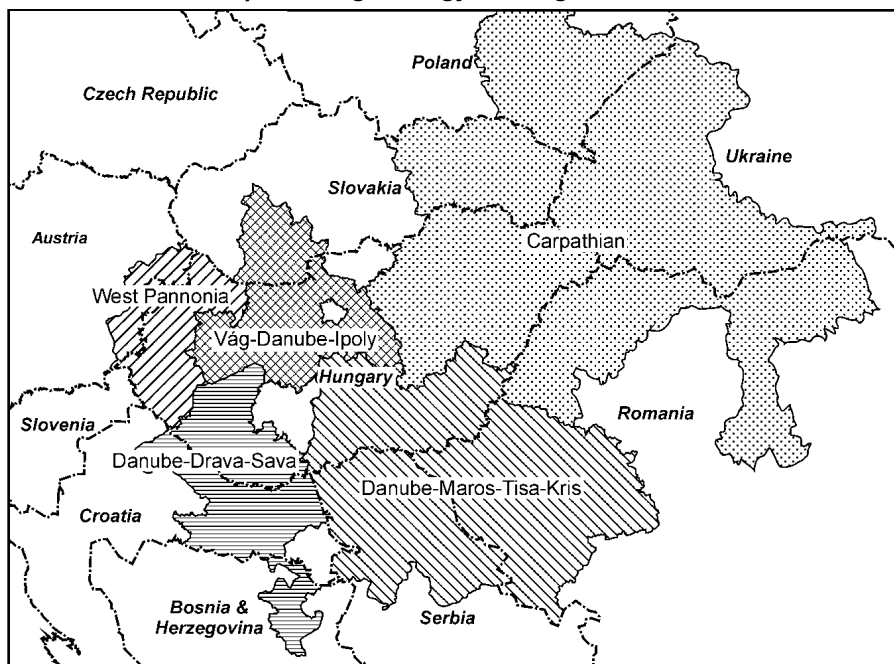
Az eurorégiók 1971-ben az Európa Tanács javaslatára közös gondjaik kezelésére, a határokon átnyúló együttműködések fejlesztésére, stratégiák felállítására létrehozták az „Európai Határmenti Területek Szövetségét” (Association of European Border Regions, rövidítve AEBR). Az AEBR 1981-ben elfogadta a Európai Határmenti Térségek Chartáját, amelyben megfogalmazták a határokon átnyúló együttműködések alapelveit.

1997-ben – a DKMT Eurorégió születésének évében – 58 eurorégió volt tagja az AEBR-nek,⁷ de ezek mellett közel 50 további olyan eurorégió/határmenti kezdeményezést ismerünk amely létezik, működik de nem tagja az AEBR-nek.⁸ Egy a több mint száz eurorégió azt jelenti, hogy egyre jobban erősödik az ún. euroregionális szemlélet, amely a jövő Európáját nemcsak a nemzetállamok, hanem az azonos gazdasági érdekeltségű határmenti területekből kialakított „Régiók Európájaként” képzei el.

Az euroregionális szemlélet növekvő súlyát jól mutatja, hogy a határmenti együttműködések támogatása 1987-ben önálló fejezetet kapott az Európai Közösség költségvetésében. Az Európai Közösség – illetve az Európai Unió – a 90-es években két nagyszabású pénzügyi finanszírozási programot dolgozott ki a határmenti együttműködések elősegítésére. Ezek az INTERREG I. (1990–1993) és az INTERREG II. (1994–1999).

Az INTERREG programok párjaként az Európai Unió 1994-ben útjára indította a PHARE CBC (Cross Border Cooperation) programot, amely kifejezetten az EU külső határainál megvalósuló határmenti együttműködések támogatására.⁹ Az AEBR 1990-ben útjára indította az ún. LACE programot (Linkage Assistance and Cooperation for the European Border Regions) 1990–1995. és 1995–2002-es periódusokra.

2. térkép. Eurorégiók Magyarország határai mentén

A magyarországi rendszerváltás után, különösen az 1990-es évek második felében Magyarország határai mentén számos eurorégió, illetve euroregionális jellegű kezdeményezés alakult meg. A Madridi Konvenció kihirdetése (1997) és a beinduló Phare CBC-programok komoly segítséget adtak ezen folyamat kibontakozásának.¹⁰

2. A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió megalakulása

A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió (a továbbiakban: DKMT) megalakulásához vezető első aktus 1992-ben történt, amikor a romániai Temes megye és a magyarországi Csongrád megye együttműködési megállapodást kötött. Ezt követte – még szintén ebben az évben – Arad megye és Békés megye együttműködési megállapodása.

1. táblázat. A DKMT fontosabb jellemzői

Ország	Területi egység	Terület (km ²)	Lakosság (ezer fő)
Magyarország	Bács-Kiskun megye	8 362	542
	Békés megye	5 631	407
	Csongrád megye	4 263	438
	Jász-Nagykun-Szolnok megye	5 607	423
Románia	Arad megye	7 652	507
	Hunyad megye	7 016	547
	Krassó-Szörény megye	8 514	376
	Temes megye	8 692	715
Jugoszlávia	Vajdaság AT	21 506	2013
DKMT		77 243	5968

Forrás: Statisztikai adatok alapján a szerző saját szerkesztése

3. térkép. A DKMT területe megalakulásakor

Forrás: A szerzők szerkesztése

* Jász-Nagykun-Szolnok megye 2003-ban felfüggesztette tagságát.

1994 és 1997 között élénk egyeztető tárgyalások folytak azon román és magyar megyék képviselői között, amelyek fantáziát láttak egy eurorégió létrehozásában. Ekkor kapcsolódott be a tárgyalásokba a jugoszláviai Vajdaság Autonóm Tartomány is.¹¹ Végül a három éves előkészítés meghozta gyümölcsét, magyar részről Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok megye, román részről Arad, Krassó-Szörény, Hunyad és Temes megyék, jugoszláv részről Vajdaság Autonóm Tartomány képviselői 1997. november 21-én Szegeden aláírták az együttműködés hivatalos alapokmányát,¹² mely az alábbi célokat tűzte ki:¹³

1. A gazdasági kapcsolatok területén
 - A résztvevők gazdasági lehetőségeire épülő közös programok kidolgozása.
 - Közös információs rendszer kialakítása és felhasználása.
 - A gazdasági kamarák együttműködésének elősegítése és ösztönzése.
 - A bankszektor és mezőgazdasági együttműködés szorgalmazása.
 - A harmadik piacon való közös, gazdasági és pénzügyi fellépés megvalósítása.
2. Az infrastruktúra és a közlekedésfejlesztés terén
 - Kapcsolatok bővítése,
 - Új határátkelők nyitása,
 - A levegő, a talaj és folyók közös védelmi rendszerének kialakítása.
3. Az idegenforgalom terén
 - Az idegenforgalom közös fejlesztése,
 - A PR és marketing tevékenység összehangolása.
4. A humán erőforrások terén
 - Az egyetemek, kutatási központok, szakoktatási intézmények közötti együttműködés,
 - Közös kulturális és művészeti programok,
 - Civil együttműködés megteremtése,
 - A kisebbségi jogok érvényesülésének elősegítése,
 - Az egészségügyi, szociális ellátás összekapcsolható és fejleszthető területeinek közös feltárása,
 - Regionális sportrendezvények szervezése.

Mint a fentebbi részletes felsorolásból látható a DKMT a célok komoly skáláját fogalmazta meg önmaga számára.¹⁴ A fenti célokkal létrehozott DKMT Eurorégió fontosabb adatait (terület és lakosság) foglaltuk össze az alábbi táblázatban.

3. A DKMT Eurorégió tevékenysége 1997–2001 között

3.1. A szervezeti felépítés kialakítása

A DKMT irányító testülete az Elnökök Fóruma amely az eurorégióban résztvevő közigazgatási egységek vezetőiből (Magyarország esetében a megyei közgyűlések elnökei, Románia esetében a megyei tanácsok elnökei) áll. Ezek a vezetők rotációs rendszerben egy-egy évig töltik be a soros elnöki tiszteket. Az első soros elnök – 1998-ban – Lehmann István a Csongrád megyei közgyűlés elnöke volt.¹⁵

Az Elnökök Fórumának első ülésére 1998. február 13-án került sor Szegeden, melyen döntés született a működési szabályzatról, az 1998 évi munkatervről, és a stratégiai program elkészítésének megindításáról.

Az Elnökök Fórumának második ülésén (Újvidék, 1998. március 20.), megállapodtak az Eurotrio című magazin elindításáról, mely három nyelven tájékoztat a régió eseményeiről.

1999 márciusában került sor az Elnökök Fórumának harmadik ülésére Temesvárot, melyen az alábbi három fontos döntést hozta

1. Létrehoztak négy munkacsoportot (gazdaság, területfejlesztés, humán, külügy).
2. Felállítottak egy közös pénzalapot. A közös pénzalap a tagok által befizetett összegből keletkezik, a döntés értelmében lakosságszám x 0,04 euro-t kell befizetnie egy-egy területi egységnek.
3. Elhatározták egy DKMT Iroda felállítását.

A DKMT Községi Kezdeményezések Irodáját Szegeden nyitották meg 2000. május 27-én, ez adminisztrációs központ szerepét tölti be, szervezetileg az Elnökök Fóruma közvetlen irányítása alá tartozik.¹⁶ Fő feladatait az alábbiakban határozták meg:

- Koordinálja az Elnökök Fóruma üléseit.
- Közreműködik a munkadokumentumok elkészítésében.
- Állandó kapcsolatot tart a régiókkal.
- Biztosítja a folyamatos információáramlást.
- Kapcsolatot épít más regionális együttműködésekkel.
- Figyelemmel kíséri az EU különféle programjait és az Elnökök Fóruma döntése alapján pályázatokat készít és projektek megvalósítását szervezi.
- Kezdeményezi és bonyolítja a közös rendezvényeket.

3.2. A DKMT-Eurorégió eredményei működésének első négy évében (1997–2001)

Az alapító okiratban megfogalmazott célok közül az első négy évben – azaz 1997 és 2001 között – közül az alábbiak valósultak meg:¹⁷

- 1998-tól kezdődően minden év utolsó hetében megrendezésre kerül az Eurorégió Napja Kübekháza, a magyar–román–jugoszláv hármashatárnál.
- Hivatalos lap indult magyar, román és szerb nyelven Eurotrió, címmel (később a cím Eurorégióra változott). A lap a régióban történő eseményeket, a régiót érintő terveket, fejlesztési lehetőségeket jeleníti meg, három nyelven, úgymint magyar, román és szerb.
- Létrejött Szeged székhellyel a térség agrárgazdasági kooperációját elősegítő Dél-Alföldi Agrobio Innovációs Centrum.
- 1997-ben a Magyar Rádió Szegedi Studiója és a Temesvári Rádió „Európa a levegőben” címmel kétnyelvű (magyar és román) rádióadásokat indított.
- 2000. október 20-án Orbán Viktor magyar és Mugur Isarescu román kormányfő közösen avatta fel a Kiszombor-Csanád közötti új magyar-román határátkelő helyet.

A tanulmányunkban vizsgált időszak legfontosabb eredményének azt kell tekintenünk, hogy az Elnökök Fóruma 2001. május 27-én jóváhagyta a DKMT Eurorégió Stratégiai Tervét. Az elfogadott stratégiai terv egy bevezető részből és hat alprogramból áll.

A „Bevezető”-ben a szerzők kifejtik, hogy a stratégia terv megalkotása és elfogadása azért volt fontos, hogy a DKMT-t Eurorégió alkalmassá váljon arra, hogy sikerrel pályázhasson az Európai Unió támogatási források elnyerésére. De ehhez szükség van az együttműködés szervezetének, tevékenységének olyan átalakítására, hogy kapcsolódhasson az Európai Unió szervezeteihez, azok gondolkodásmódjához, működési mechanizmusához.¹⁸

Egy másik fontos célja a stratégiai tervnek, hogy kialakítson egy széles személyi kört, amely a közös programok megvalósításán munkálkodik, tagjai tartják egymással a kapcsolatot, részt vesznek egy közös tanulási folyamatban. Ugyancsak a stratégiai terv célja, hogy az eurorégió céljait egy kommunikációs program keretében megismertessék a térség lakosságával, és így hozzájáruljanak a régiótudat kialakulásához.

Az első alprogram¹⁹ a DKMT Eurorégió szervezetének, működési módjának kialakításáról szól. Az eurorégió keretein belül magyar megyék, román megyék és a Vajdaság működik együtt. Ez nyugat-európai mércével mérve egy határ menti információs és konzultatív fórum. De nem vesznek részt közvetlenül a szervezet munkájában a térség nagyvárosai. Ez egy olyan hiányosság – mondja a stratégiai terv –, amelyre előbb-utóbb megoldást kell találni.

Szintén fontos feladat az állandó titkárságon (más néven: A DKMT Közösségi Kezdeményezések Irodája) dolgozó szakemberek létszámának növelése, hogy a titkárság alkalmas legyen a projektek előkészítésére, pályázásra, szakértői munkára, koordinálásra. Ha ezt sikerül megoldani, akkor a DKMT Eurorégió szerepet kaphat az Európai Unió olyan programjaiban, mint az INTERREG III. vagy a PHARE CBC.²⁰

A második alprogram²¹ a három ország közigazgatási szervezeteinek együttműködéséről szól. Az első feladat, hogy kölcsönösen megismerjék egymás közigazgatási rendszerét, a hasonlóságokat és különbségeket. Az eurorégió belüli közigazgatási együttműködés fejlesztése része egy tanulási folyamatnak, amelynek során a köztisztviselők és a választott vezetők az Európai Unió belső rendjét, követelményeit, jogrendjét is mindinkább megismerik. Ennek érdekében az eurorégió közös intenzív képzéseket, tanulmányutakat, konferenciákat kíván szervezni.

A harmadik alprogram²² a korábban elkészült fejlesztési tervek, koncepciók összehangolását tűzi ki célul. Mind Magyarországon, mind Romániában működnek tervezési-statisztikai régiók, amelyeket az Európai Unió sugallatára hoztak létre, Magyarországon 1996-ban, Romániában 1998-ban. A DKMT eurorégióban részt vevő három magyar megye – Csongrád, Bács-Kiskun, Békés – alkotja a Dél-Magyarországi régiót. Míg A DKMT eurorégióban részt vevő négy román megye az ún. Nyugat (West) régiót alkotja Románián belül. Így lehetségessé válik, hogy a DKMT Eurorégió keretei között egyeztessék a Dél-Magyarországi Régió és a román Nyugat Régió fejlesztési koncepcióit.

A negyedik alprogram²³ tartalmazza az eurorégió kommunikációs célkitűzéseit. Ki mondja, hogy a határon átnyúló együttműködés elveit, eseményeit, indokait, jövőképét, szemléletét meg kell ismertetni a lakosság legszélesebb rétegeivel. Ehhez sokféle írott és elektronikus média bevonására van szükség.

Az ötödik alprogram²⁴ az együttműködés kapcsolati hálózatának kiépítéséről szól. A határokon átnyúló együttműködés csak akkor lehet sikeres, ha széleskörű személyi kapcsolatok alakulnak ki a helyi politikai elitek között.

A hatodik alprogram²⁵ a pénzügyi források megszerzésének módjával foglalkozik. Kifejti, hogy az Európai Unió pénzügyi segítséget nyújt a regionális különbségek csökkentésére, az elmaradott területek felzárkóztatására. De ehhez csak akkor férhetnek hozzá ezek a területek ha megfelelő saját erőt mutatnak fel, ezért szükséges a DKMT saját erőforrások feltárása is.

A Stratégiai Tervet ismeretében kijelenthetjük, hogy egy igen komoly színvonalú tervet sikerült a régió szervezőinek megalkotnia. De mint tudjuk „a puding próbája az evés”, azaz kérdéses, hogy a Stratégiai Tervben megfogalmazott feladatok és programok milyen hatékonysággal valósulnak meg a mindennapi gyakorlatban. A stratégia végrehajtása során felmerülő problémák nagyságát jól mutatja, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megye 2003-ban felfüggesztette DKMT tagságát.

4. Konklúziók

A DKMT Eurorégió döntően a történelmi Bácska és Bánát (Bánság) területére terjed ki, némi megszorítással azt mondhatjuk, hogy az egykori Délvidék éled újjá a DKMT keretei között.²⁶ Az 1997-ben megszületett DKMT Eurorégió tagjai működésük első négy évében (1997–2001) jelentős sikereket könyvelhettek el az eurorégió szervezésében. Kialakították a működés szervezeti kereteit, felállítottak egy állandó Titkárságot és ami a legfontosabb megalkották és elfogadták a Stratégiai Tervet, amelyben sikerült lefektetniük a határokon átnyúló együttműködések megfelelő irányvonalait.

Sajnos negatívumokról is be kell számolnunk. Elsősorban arról, hogy a jugoszláviai politikai és gazdasági helyzet miatt – miközben a román-magyar együttműködés zökkenőmentesen alakult – az eurorégió harmadik tagja a Vajdaság szinte csak jelképes szereplője volt az eurorégióknak.²⁷ Jól mutatja a probléma súlyosságát, hogy a Stratégiai Terv készítésébe a megelőző időszak jugoszláviai viszonyai – gondolunk itt elsősorban a „koszovói háborúra”, illetve a NATO-val vívott háborúra –, nem vonták be a vajdasági partnereket, a tervet közreadó kötetben is csak magyar, román és angol nyelven szerepel a szöveg.

Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy a Vajdaság mint hivatalos partner kiesését bizonyos mértékben pótolja az a szerep, amelyet a jugoszláv tőke játszik a Dél-Alföld és különösen Szeged gazdasági életében. Szeged gyakorlatilag a magyarországi jugoszláv befektetések fellegrárává vált.²⁸

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy 2001-ben úgy nézett ki, hogy a negatívumok ellenére volt esély arra, hogy a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió, hasonlóan Nyugat-Európai „testvéreihez”, „növekedés szigetévé” váljon a magyar–román–jugoszláv hármashatár mentén. Az összeegyeztethetetlen kompetenciák, a centralizált irányítás béklyói azonban nem teszik lehetővé még, az eurorégió teljes értékű működését – amit egy éppen készülő másik tanulmány keretei között fejtünk majd ki.

JEGYZETEK

1. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) és az MTA Regionális Tudományos Bizottságának Régiótörténeti Kutatások Albizottsága egymással szorosan kooperálva pontosan ezen viták generalizálására indította útjára a „Régiótörténeti Kutatások Konferencia-sorozatát”, melynek első ülésére 2009 decemberében került sor. Ezen az ülésen a Bánság mint történeti régió problematikáját vitatták meg a résztvevők. Az ott elhangzott előadások írásos anyagát a Közép-Európai Közlemények No. 9-es száma közölte. Az azóta eltelt időben kettő újabb régiótörténeti kutatások konferenciára (2010-ben a Felvidék, 2011-ben a Vajdaság volt a megvizsgált régió) került sor, bővebben lásd a VIKEK honlapját www.vikek.hu)
2. A Délvidék mint régió történetéről lásd Gulyás László (2006): A Délvidék fejlődésének főbb csomópontjai és tendenciái. Kókai Sándor szerk. (2006): A Délvidék történeti földrajza konferencia. Nyíregyháza. 55–68. old. A Délvidéknek 1920-ban a jugoszláv államhoz került részét Vajdaságnak nevezzük, ezen terület fejlődéséről lásd: Nagy Imre szerk. (2007): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs-Budapest; Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
3. Éger György (2000): Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában. Budapest. Osiris Kiadó.
4. Rechnitzer János (1999): Elválaszt és összeköt – A határ. MTA RKK Pécs–Győr.
5. Lásd erről bővebben Horváth Gyula (1998): Európai regionális politika. Dialóg Campus. Budapest–Pécs.
6. A Közép-Kelet-Európában megszülető eurorégiókról és határon átnyúló együttműködésekről lásd Illés Iván (2002): Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Dialóg Campus. Budapest–Pécs.

7. LACE Kézikönyv (1997). Gyakorlati útmutató a határokon átnyúló együttműködésekhez. Association of European Border Regions.
8. Rechnitzer János (1999) 19. old.
9. Erről bővebben lásd LACE Kézikönyv (1997) 44–45. old.
10. Hardi Tamás (2004): Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása. Magyar Tudomány 2004. 9. 991–1001. old.
11. A szerb–magyar határon átnyúló egyéb formákban történő együttműködésekéről l. Nagy Imre (2007): Együttműködésen alapuló területi tervezés és területfejlesztés Magyarország és a Vajdaság határ régiójában. I. m. Timár Judit szerk. (2007): Határkonstrukciók magyar–szerb vizsgálatok tükrében. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet Békéscsabai Osztály. Békéscsaba. 22–31. old.
12. A DKMT megalakulásáról lásd Nagy Imre–Dancs László–Hajdú Zoltán–Kugler József–Szörényiné Kukorelli Irén (2000): Hungary's seven border regions. Journal of Borderlands Studies, 15. 251–254. old; Nagy Imre (2001): Cross-Border Cooperation in the Border Region of the Southern Great Plain of Hungary. Pécs: Centre for Regional Studies, 2001.
13. Az „Alapító okirat”-ot teljes terjedelmében közli Mészáros Rezső szerk. (1999): Csongrád megye. Helyzetkép az ezredfordulón. Szeged.
14. Nagy Imre (2002): The Danube–Cris–Mures–Tisza Euroregion and its role in the development of Hungarian–Yugoslavian–Romanian triple border zone. = Regional Contact, 2002. 16. 79–92. old; Gulyás László (2004): A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió rövid története 1997–2004. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében. 2004. évi Évkönyv. 5–14. old. Szeged.
15. DKMT honlap.
16. Nagy Imre–Csókási Eszter (2004): A DKMT eurorégió szerepe a magyar–román–szerbia–montenegrói hármas határ menti együttműködésben. I. m.: Nagy I., Kugler J. szerk. (2004): Lehet-e három arca e tájnak? Tanulmányok a délkeleti határ régió újrászerveződő kapcsolatairól. Békéscsaba–Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja. 159–176. old.
17. Gulyás László (2000) Eurorégiós együttműködések tapasztalatai. SZTE-SZÉF Tudományos Közlemények 21. Szeged. 26–39. old.
18. Stratégiai Terv 4–6. old.
19. Stratégiai Terv 7–17. old.
20. Ezekről bővebben a már többször idézett „LACE kézikönyv”-et.
21. Stratégiai Terv 18–59. old.
22. Stratégiai Terv 60–69. old.
23. Stratégiai Terv 70–88. old.
24. Stratégiai Terv 89–112. old.
25. Stratégiai Terv 113–133. old.
26. Baranyi Béla: A határmentiség dimenziói. Dialóg-Campus. Budapest–Pécs. 2004. 238–239. old.
27. Gulyás László (2003): A DKMT Eurorégió gyenge pontja, avagy a Vajdaság gazdasági életének főbb jellemzői. SZTE-SZÉF Tudományos Közlemények 24. Szeged. 31–36. old.
28. Erről bővebben lásd Szónokyné Ancsin Gabriella: A jugoszláv működő tőke a Dél-Alföldön. Szeged. 2001.

FELHASZNÁLT IRODALOM

a) Szakirodalom

- Baranyi Béla (2004): A határmentiség dimenziói. Dialóg-Campus. Budapest–Pécs.
- Borko, Henryk (2001): Paneuropean Economic Cooperation and its Implications for the Crossborder Economic Cooperation of Poland and Ukraine and Belarus. School of Economics Center of International Production Cooperation, Warsaw. Lengyel térkép
- Éger György (2000): Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában. Budapest. Osiris Kiadó.
- Gulyás László (2000) Eurorégiós együttműködések tapasztalatai. SZTE-SZÉF Tudományos Közlemények 21. Szeged.
- Gulyás László (2003): A DKMT Eurorégió gyenge pontja, avagy a Vajdaság gazdasági életének főbb jellemzői. SZTE-SZÉF Tudományos Közlemények 24. Szeged. 31–36. old.

- Gulyás László (2004): A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió rövid története 1997–2004. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében. 2004. évi Évkönyv. 5–14. old. Szeged.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2006): A Délvidék fejlődésének főbb csomópontjai és tendenciái. Kókai Sándor szerk. (2006): A Délvidék történeti földrajza konferencia. Nyíregyháza. 55–68. old.
- Hardi Tamás (2004): Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása. Magyar Tudomány 2004. 9. 991–1001. old.
- Hardi, Tamás (2007): Euroregions in Hungary. Moravian Geographical Reports. Vol. 15. 32–42. old.
- Horváth Gyula (1998): Európai regionális politika. Dialóg Campus. Budapest–Pécs.
- Illés Iván (2002): Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Dialóg Campus. Budapest–Pécs.
- LACE Kézikönyv (1997). Gyakorlati útmutató a határokon átnyúló együttműködésekhez. Association of European Border Regions.
- Mészáros Rezső szerk. (1999): Csongrád megye. Helyzetkép az ezredfordulón. Szeged.
- Nagy Imre–Dancs László–Hajdú Zoltán–Kugler József–Szörényiné Kukorelli Irén (2000): Hungary's seven border regions. Journal of Borderlands Studies, 15. 1. 251–254. old.
- Nagy Imre (2001): Cross-Border Cooperation in the Border Region of the Southern Great Plain of Hungary. Pécs. Centre for Regional Studies.
- Nagy Imre (2002): The Danube–Cris–Mures–Tisza Euroregion and its role in the development of Hungarian–Yugoslavian–Romanian triple border zone. Regional Contact, 2002. 16. 79–92. p.
- Nagy Imre–Csókási Eszter (2004): A DKMT eurorégió szerepe a magyar–román–szerbia–montenegrói hármás határ menti együttműködésben. I. m.: Nagy Imre–Kugler József szerk. (2004): Lehet-e három arca e tájnak? Tanulmányok a délkeleti határrégió újrászerveződő kapcsolatairól. Békéscsaba–Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 2004. 159–176. old.
- Nagy Imre szerk. (2007/a): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest.
- Nagy Imre (2007/b): Együttműködésen alapuló területi tervezés és területfejlesztés Magyarország és a Vajdaság határrégiójában. I. m. Timár Judit szerk. (2007) 22–31. old.
- Pál Ágnes (2004): Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió kialakulása, Földtani Kutatás XLI. évfolyam 3–4. szám 41–45. old.
- Rechnitzer János (1999): Elválaszt és összeköt – A határ. MTA RKK Pécs–Győr.
- Timár Judit szerk. (2007): Határkonstrukciók magyar–szerb vizsgálatok tükrében. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet Békéscsabai Osztály. Békéscsaba.

b) További források

- A DKMT Eurorégió stratégiai terve (2001). Szeged.
A DKMT honlapja: www.dkmt.hu

LŐRINCZNÉ DR. BENCZE EDIT*

**KÜLSŐ ÉS BELSŐ HATÁROK A NYUGAT-BALKÁN REGIONÁLIS
TÉRFELOSZTÁSÁBAN***INTERNAL AND INTERNATIONAL BORDERS IN WESTERN-BALKAN
REGIONAL SUBDIVISION***ABSTRACT**

The aim of this paper is to examine the historical development of Yugoslavia's internal and international borders from the time of its creation in 1918 to the secessions of four of its republics in 1991. The creation of Yugoslavia in the wake of World War I led to a number of territorial disputes with neighbouring states, all of which were resolved by the mid-1920s. During its history, the structure of Yugoslavia's internal administrative units was a matter of considerable controversy and change on the most appropriate means of successfully keeping together a multinational state. The interwar Kingdom of Yugoslavia saw the consecutive adoption of three different structures, and the fourth internal administrative arrangement established immediately after World War II by the new communist government. The paper discusses the impact of the international border after breaking up of Yugoslavia during the early 1990s. All successor four republics being recognized as independent states within the international community of states. In each case the international borders of the new states corresponded with internal federal borders as they existed at the time of independence. The major legal principle relied upon by the Commission was that of *uti possidetis juris*. Finally the paper shows the most hotly contested land-border disputes between the Yugoslav successor states.

1. Bevezetés

A határokkal foglalkozó szakirodalom szerint a határok állandó mozgásban, változásban vannak, mely állítás különösen igaz a Magyarországtól délre húzódó területek, a ma Nyugat-Balkánnak nevezett térség estében. A régió határai a 20. században többször is átalakultak, s ezen változékonyság még napjainkban is jellemzője a területnek. A határok számos, egymásnak ellenfeszülő érdek ütközése következtében, gyakran a mindenkori erőviszonyok függvényében jöttek létre, illetve alakultak. Ebben kiemelkedő szerepet játszó aktorok voltak a nagyhatalmi politika és a nemzetközi jog rendelkezései, valamint a térségben élő népcsoportok és azok nemzetállami törekvései, ahol a tudatos politika szintére emelkedett az etnikai terek hozzáigazítása az általuk követelt területekhez. Ennek megfelelően a régió határainak alakításában mindvégig megfigyelhető tényező az egységségre való törekvés versus fragmentáció, s ezen két térfelosztási elem váltakozása alakította a térség regionális határait.

* PhD, tanszékvezető-helyettes főiskolai docens, Kodolányi János Főiskola Társadalomtudományi Tanszék.

2. A határok kialakítása az első világháború után a nagy délszláv állam létrehozása¹

A határok problematikája a térségben a 19. század végén kezdődött, amikor is a felerősödő nagyhatalmi versengés kiélezte a Balkánon ekkor végigsöprő nacionalizálódási hullámot, kijátszva annak gyakran egymással ellentétes megnyilvánulásait. Ezen külső ellentmondásokat felerősítette a térség országainak megkésett nemzetállami fejlődése, mely sajátosan, torzulásokkal tarkítva ment végbe. Az újonnan létrejövő nemzetállamok – Bibó szavaival élve kulturnemzetek² –, Szerbia, Románia, Görögország és Bulgária, a 19. század végén regionális középhatalmakként kapcsolódtak be a Balkán újrafelosztásába. Ennek során múltbeli létező, vagy elképzelt határaikat tekintették kiindulópontnak, melyek szinte soha nem egyeztek az akkori tényleges etnikai és vallási határokkal. Ezen ellentmondásokat tükrözte a két Balkán-háború, a két világháború és végül Jugoszlávia felbomlása.

Az első világháborút lezáró békék sarokkövének eredetileg a nemzeti önrendelkezést, illetve a nyelvi-etnikai és a politikai határok szinkronba hozatalát tartották. A nagyhatalmak azonban a Balkánon sem a 19. század végén, sem az első világháborút lezáró békekötések során nem a természetes etnikai határok figyelembe vételével húzták meg az államhatárokat, sokkal inkább pillanatnyi szövetségeseikkel kötött alkuk és saját stratégiai és gazdasági érdekeik alapján, melynek hatására a wilsoni elvek háttérbe szorultak. A délszláv állam esetében bonyolították még a kérdést a térség összetett néprajzi és demográfiai viszonyai, vélt vagy valós történelmi örökségeik, ezért a határok meghúzása a legkevésbé sem felelt meg a nemzeti-etnikai elveknek.

A délszláv állam a szerbek, horvátok és szlovének önrendelkezése alapján több lépcsőben jött létre. Kiindulópontként az 1917. július 20-ai, korfui nyilatkozat szolgált, s a folyamat végét 1918. december 1-jén a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kikiáltása jelentette.³ Az új állam nemzetközi elismerésére és határainak megállapítására a párizsi békekonferencián került sor, ahol 1919 tavaszán az antanthatalmak elfogadták az egységes délszláv állam létrejöttét. Szerbia háborús szerepvállalása következtében az új állam, mint győztes és szövetséges hatalom lépett fel területi igényeivel, melyeket történelmi, nemzeti, etnikai, gazdasági és földrajzi szempontokkal indokolt.

Ezen területi követelések miatt a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejöttékor azonnal hat országgal került összetűzésbe, melyek közül Olaszországgal és Romániával szemben különösen nehéz volt érdekeit érvényesíteni, tekintettel arra, hogy mindkettő győztes államnak számított. Olaszország vitatta az Isztriai-félsziget, Fiume, Trieszt, Zára és a Kvarner-szigetek, valamint a szlovén etnikai területek délnyugati sávjának hovatartozását, s jól tükrözi a helyzet bonyolultságát, hogy a párizsi béketárgyalásokon nem sikerült a kérdésről megállapodni. Erre csak az 1920. november 10-i rapallói szerződésben került sor, s a döntés igen hátrányosan érintette az új államot, tekintettel arra, hogy a vitatott területek mind Olaszországhoz kerültek. Fiume szabad város lett, de 1924-ben a település is olasz kézre jutott.

Romániával szemben a délszláv állam részleges sikert aratott, mert az 1923-ig húzódó konfliktus zárásaként az antant neki ítélte a Bánát nyugati és középső részét, ugyanakkor a Bánát nagyobb, keleti fele, így Arad és Temesvár román kézben maradt.

A Magyarországgal megkötött trianoni szerződés alapján a délszláv államhoz csatolták Muraközt és a Muramentét, Dél-Bácskát, Dél-Baranyát, a Bánát nyugati és középső részét, az 1102 óta a magyar Szent Korona fennhatósága alá tartozó Horvátországot, valamint a korábban említett Fiume városát. A jugoszlávok valójában ennél nagyobb területekre tartottak igényt, de a Mohácsra, Bajára és Pécsre vonatkozó követeléseiket a konferencia elutasította.⁴

Szintén sikertelennek bizonyultak Ausztriával szemben a Karintiára vonatkozó követelé-

seik, ahol annak ellenére, hogy a népesség 70%-a horvát és szlovén volt, mégis a Saint-Germainben aláírt béke alapján megtartott népszavazáson a szavazók 59%-a Ausztriát választotta. Ugyanakkor a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolták a korábban Ausztriához tartozó Dél-Stájerországot, Krajna nagyobbik részét, Szlovéniát és Dalmáciát. Jugoszláviához került a közös osztrák-magyar közigazgatás alatt álló Bosznia-Hercegovina is.

A neuilly-i szerződés értelmében a vesztes Bulgáriának is át kellett engedni egyes, zömében bolgárok és macedónok által lakott nyugati területeket, melyek nem csak etnikai, hanem földrajzi szempontból is megkérdőjelezhetőek voltak.

Sikertelen volt a délszláv állam tengeri kijáratra hivatkozva hangoztatott követelése Albánia északi részére, annak ellenére, hogy mintegy három évig megszállva tartotta a területet. Ugyanakkor megkapta az Albánia északkeleti régiójában található ún. prizeni négyszöget.⁵

Mindehhez még hozzájárult, hogy a multinacionális állam belső regionális felosztása a szerb érdekek alapján ment végbe, s a meghúzott határok nem estek egybe sem az etnikai, sem a korábbi politikai, történelmi, civilizációs határokkal, mely állandó feszültséget eredményezve az ország szétesésének lehetőségét napirenden tartotta, s ez az első adandó alkalommal, a második világháborúhoz kapcsolódóan be is következett.

3. A délszláv állam belső politikai-területi felosztásának változásai

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság a két önálló állam, Szerbia és Montenegró mellett alapvetően az Osztrák–Magyar Monarchia részeitől jött létre, s ha nem is maradéktalanul, de megvalósította a nagyszerb igényeket. A hosszas csatározások eredményeképpen megszerződő állam a korábbi 63 000 km²-ről 247 500 km²-re növelte területeit, s lakossága 11,9 millió főt számlált. Jugoszlávia erőteljes diverzitást örökölt a politikai térfelosztás területén, hiszen az évszázados külföldi behatolás és a különböző politikai formációkhoz történő tagozódás rányomta bélyegét a közigazgatási egységek kialakítására. A Jugoszláviát alkotó néhány népcsoport már korábban is rendelkezett államiséggel, s ezen nemzetiségek mindent elkövettek történelmi örökségük megőrzése érdekében. Ugyanakkor a többi nemzetiség esetében – melyek kisebb területi egységeket tudhattak magukénak és soha nem volt önálló államuk – nagy eltérések mutatkoztak. Ezek különállóságát a központosító szerb politika szisztematikusan felszámolta, s a jugoszláv térség politikai-területi felosztását a mindenkorai politikai érdekeknek megfelelően többször is megváltoztatta, mind az első, mind a második Jugoszláviában.

Az 1918–21 közötti provizórium időszakában az ország regionális tagozódása változatlanul megőrizte az évszázadok alatt kialakult hagyományokat. 1919. január 7-én rendeleti úton megszüntették a nemzeti kormányokat, s az országot nyolc tartományra osztották: Szerbia, Montenegró, Vajdaság,⁶ Macedónia, Bosznia-Hercegovina, Dalmácia, Horvátország, Szlovénia lettek az állam fő alkotóelemei. Ugyanakkor az 1921. évi vidovdani alkotmány⁷ már egyetlen adminisztratív egységnek tekintette a délszláv államot, s pontot téve a szerbek által képviselt unitarista és a többi, főként horvátok által szorgalmazott föderatív állami berendezkedés közötti vitában, az előbbi javára döntött. Az unitarizmus képviselői ugyanis azt gondolták, hogy a regionális különbségek csupán az évszázados eltérő külföldi uralom következményei, s nem mélyen gyökerező eltérések, ezért ezek megszüntetésére csupán központi irányításra van szükség.⁸ Az 1921-es alkotmány ennek értelmében kizárta az uralkodó nemzetek önrendelkezésének és öngazgatásának lehetőségét, s egy, a délszláv nemzetnek tekintette a szlovéneket, horvátokat és szerbeket, igyekezett megszüntetni minden olyan történelmi, nyelvi, vallási és területi különbséget, mely alkal-

masak lehetett az elkülönülés megvalósítására. Ennek leghatékonyabb eszközei a korábbi önállósággal rendelkező térségek mesterséges határokkal történő elválasztása volt.

Az új berendezkedés fő törekvése a régi, történelmileg kialakult területi tagolódás fokozatos felszámolása, ezzel az elszakadási törekvések csökkentése és a szerb dominancia megerősítése. Ekkor még tiszteletben tartva a történelmi államhatárokat, az országot 33 körzetre (oblasti), ezen belül 393 kisebb közigazgatási körzetre és 7085 opštínára (szerb) vagy općinára (horvát) osztották.⁹ Utóbbiak a közigazgatás történelmi hagyományokkal rendelkező legkisebb egységei a régióban, s olyan települések természetes, gazdasági, szociális közösségét jelentik, amelyek lakosait mindemellett a közös érdekek is összefűzi. Kiterjedését a hozzá tartozó települések határai húzzák meg. Ezen hagyományos jelentéstartalom azonban a két világháború között teljesen visszaszorult és az opština csupán adminisztratív egységként funkcionált. A vidovdani alkotmány szerint bármilyen egyéb regionális együttműködés tilos volt, s ennek érdekében a legfőbb ellenlábast, Horvátországot azzal gyengítették, hogy határainak meghagyásával négy oblaszra osztották, de hasonló megfontolásból kettészelték Szlovéniát és Dalmáciát is.¹⁰ Ez a rendszer lehetővé tette, hogy a legfőbb politikai, közigazgatási és katonai pozíciók szerb nemzetiségűek kezébe kerüljenek erősítve ezzel az országban a szerb dominanciát és elősegítve a szerb centralizációt.

A szerb érdekeket szolgáló belső határok kialakítása kiváltotta és állandósította a délszláv állam nemzetiségeinek ellenállását, melyben a horvátok jártak élen. A szerb–horvát ellentétek szinte megbénították az ország működését, melyet jól szemléltet, hogy 1921 és 1929 között 7 miniszterelnök váltotta egymást és 23 kisebb nagyobb kormányváltoztatás történt. Az összeomlás elkerülése végett 1929. január 6-án I. Sándor Jugoszláv király felüggesztette a törvényhozást, bevezette a királyi diktatúrát és megszüntette a vidovdani alkotmányt. A változás jeleként 1929. október 3-án Jugoszláv Királyságra változtatták az ország nevét is, melyet az 1931-ben megjelent alkotmány 9 bánságra osztott.¹¹

A bánságok megteremtése során szakítottak a korábbi, történelmi elnevezésekkel, így azok folyóikról kapták nevüket. A bánságok és fővárosaik: a Drávai (Ljubljana), a Drinai (Szarajevó), a Dunai (Újvidék), a Moravai (Niš), a Szávai (Zágráb), a Tengermelléki (Split), a Vardári (Szkopje), a Vrbasi (Banja Luka), a Zetai (Cetinje). Belgrád önálló közigazgatási egységként működött.¹²

A bánságok kialakításánál a fő rendező elv a korábbi történelmi egységek különállásának megszüntetése volt, s a határok mesterséges meghúzásával lehetetlenné tették az elszakadást. Jól példázza mindezt Horvátország esete, melynek területén négy bánság is osztozkodott. A Száva bánság ugyan az egykori horvát területek központi részét felfoalta, de a történelmi Horvátország jelentős régióit más bánságokhoz csatolta, így a Szerémséget a Dunai, Dalmáciát a Tengermelléki, míg jelentős keleti területeit a szerb dominanciájú Vrbasi bánsághoz. A jugoszláv egység erősítését szolgálta a bánságok szerb többségi lakosságának megteremtése, s a határok mesterséges kialakításával hat bánságban sikerült is mindezt megvalósítani. Csupán kettőben, a Száva és Tengermellék régióban volt horvát, és egyben, a Dráva bánságban szlovén többség.¹³

4. Fragmentáció a második világháború időszakában

A bomlási folyamatot a nagyszerb állam belső feszítő erői indították el, melyek közül kiemelkedett a horvátok autonómiáért folyó harca. 1939. augusztus 20-án – nem kis mértékben az európai eseményeknek köszönhetően – a szerbek meghátráltak és aláírták a Cvetković-Maćek megegyezést, a Sporazumot (Megegyezés).¹⁴

A Megegyezés alapján létrejövő autonóm Horvát Bánság felölelte a horvát-lakta területek túlnyomó részét, így a horvát-szlavón régió mellett Dalmáciát, valamint Nyugat-Hercegovinát, Jugoszlávia területének és lakosságának mintegy 30%-át. Az egyezmény tartalma és a horvátok számára abban biztosított jogosítványok nagy mértékben hasonlítottak az 1868-ban megkötött horvát–magyar kiegyezésben foglaltakhoz.¹⁵

A tényleges szétesésben a nagyhatalmak mellett a szomszédos államok elégedetlensége is meghatározó szerepet játszott, hiszen azok soha nem nyugodtak bele első világháború utáni veszteségeikbe, az első adandó alkalommal visszavágtak és részt vállaltak Jugoszlávia második világháborús feldarabolásában. Olaszország vitatta Dalmácia hovatartozását, Magyarország igényt tartott az elcsatolt magyarlakta területekre, elégedetlenek voltak az osztrákok, a románok a Bánátot, míg Görögország és Bulgária Macedónia Jugoszláviához való tartozását kérdőjelezte meg.

A térség politikai térképének újrarajzolása Albánia olasz megszállásával vette kezdetét 1939 áprilisában, de az ország sorsát ténylegesen a németek támadása pecsételte meg. A Jugoszlávia elleni harcok mindössze 12 napig tartottak és a délszláv állam részekre szakadását eredményezték, melynek helyén egyrészt nemzetiségi szempontból homogénebb bábállamok (Horvátország közös, Montenegró olasz, Szerbia német ellenőrzés alatt) jöttek létre, míg a fennmaradó területeken a győztes hatalmak osztozkodtak. Magyarország visszakapta a Muraközt, a baranyai háromszöget, és a Bácskát, viszont a Bánát német katonai igazgatás alá került. Olaszország rátette kezét Szlovénia déli részére, valamint közvetlen olasz irányítás alá helyezték a Zárától délre fekvő közép-dalmáciai partvidéket Sibenikkal, néhány Spalatóval és Raguzával szembeni dél-dalmáciai szigetet s a montenegrói tengerpart egy szakaszát a haditengerészeti szempontból rendkívül értékes Cattarói-öböllel együtt. Az olasz fennhatóság alá tartozó Albániához csatolták Montenegró délkeleti területeit, Koszovót és környékét és a főként albán-lakta Nyugat-Macedóniát, így ugyan olasz irányítással, de létrejött a Nagy-Albánia. Németország a Bánát mellett megszerezte Szlovénia északi részét, és teljesültek a bolgár követelések is, mivel az országhoz csatolták Macedónia fennmaradó vidékeit Szkopjéval együtt, továbbá egy ettől északkeletre fekvő kisebb határ menti szerb területet.¹⁶

Az átalakulás legfőbb nyertese a Független Horvát Állam volt, mely 1941. április 10-én bejelentette függetlenségét és megalakulását, s ezzel elérte az 1102 óta áhított önálló államiságot, ráadásul jelentősen kiterjesztette határait is. Magában foglalta a Horvát Bánság területét, megszerezte egész Bosznia-Hercegovinát és a Szerémséget, melynek következtében területe kétszerese lett Szerbiáénak, ugyanakkor a horvátok az ország összlakosságán belüli aránya 52%-ra csökkent, s a 3,4 millió katolikus horvát mellett 1,8 millió ortodox szerb és 700 ezer muzulmán is horvát állampolgárrá vált, mely kedvezőtlen nemzetiségi viszonyokat a horvátok erőszakos eszközökkel kívánták megváltoztatni.¹⁷

Mindezen változások ékesen bizonyítják, hogy az első világháború után nagyhatalmi segédlettel, mesterségesen létrehozott Jugoszlávia, melynek határaival mind a szomszédos országok, mind Szerbia elégedetlen volt, az első adandó alkalommal darabjaira hullott, így a délszláv állam 1941 és 1945 között de facto nem létezett.

5. Egység az egységben?

A háborús eseményekhez fűződő változásokat Párizsban semmisnek nyilvánították, s visszaállították az 1938. évi külső határokat. Egyetlen kérdés maradt nyitott, az olasz–jugoszláv határ, mely a két állam ambíciói mellett a nagyhatalmak ütközőzónájának is számított, hiszen a szovjet és nyugati érdekszféra határát is jelentette. A békeszerződés

kompromisszumos megoldást tartalmazott, mely szerint Trieszt és környéke szabad állam lett, tehát sem Olaszországhoz, sem Jugoszláviához nem tartozott, s ezen állapot fenntartásában a nemzetközi erők is szerepet vállaltak, vagyis a Triesztet is magába foglaló északi részek angol–amerikai, míg a déli területek jugoszláv rendfenntartók fennhatósága alá kerültek. A nagyhatalmak 1954. október 5-i döntése értelmében az északi (A) zóna Olaszország, míg a déli (B) zóna pedig Jugoszlávia kezére került, mely jelentős olasz migrációt eredményezett. Utóbbi területről két tagköztársaság, Horvátország és Szlovénia egyaránt részesedett, s a határvonalat a ma is vitatott Dragonja folyó jelentette. A két ország közötti vita azonban tovább folytatódott és csak az 1975-ben aláírt Osimói Egyezményrel zárult le.

Amíg a második Jugoszlávia külső határai lényegében változatlanok maradtak egészen a rendszerváltás időszakáig,¹⁸ addig az 1990-es években kezdődő szétagyógyulás szempontjából fontos a belső határvonalak meghúzása. Az 1946. január 31-én elfogadásra kerülő alkotmány értelmében a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság föderatív állam volt, mely hat népköztársaságból állt. Mind az öt elismert nemzetiség, így a szerbek mellett a szlovének, a horvátok, a macedónok és a montenegróiak önálló köztársaságot alkottak, míg a hatodik köztársaság, Bosznia-Hercegovina területén a horvátok, szerbek és bosnyákok közösen osztozkodtak. Az így kialakított hat köztársaság Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Horvátország, Macedónia, Szerbia és Szlovénia lett, melyek határainak meghúzását az 1946. évi alkotmány a jugoszláv parlamentre bízta, s ennek kialakítása után kimondta azok sérthetetlenségét, s a határaikat megváltoztatni csak közös egyetértéssel lehetett. Szerbián belül létrehoztak még két további autonóm egységet, a Koszovói-Metóhiai Autonóm Körszetet és a Vajdasági Autonóm Tartományt.¹⁹

A határok kialakítása 1945–46-ban folyamán történt, s az ANVOJ vezetőségének 1945. évi február 24-i ülésén körvonalazódtak. Ennek alapján Szlovénia a korábbi Dravska bán-ság, Horvátország a Szávai bán-ság, valamint a Primorska bán-ság 13 körzetéből és a Zetska bán-sághoz tartozó Dubrovnik területéből került kialakításra. Bosznia-Hercegovina határai a berlini kongresszuson, Szerbiáé a Balkán háborúk során kialakított, valamint az első világháború után Bulgáriától elnyert területekből kerültek meghúzásra, s Macedónia és Montenegró esetében is a történelmi határok megmaradtak. Összességében tehát látható, hogy a belső határok meghúzása során követték a történelmileg kialakult állami és tartományi határokat, melyek a két világháború közötti időszakban, vagy még korábban, az Osztrák–Magyar Monarchia és Török Birodalom idején jöttek létre.

Etnikai korrekció miatt azonban mégis történt néhány belső határváltoztatás, melyek közül kiemelkedik a Kotori-öbölnek Montenegróhoz való csatolása, valamint a Szerémség keleti részének a Vajdasághoz kerülése.²⁰ Utóbbi különösen kiélezett helyzetet teremtett a szerbek és a horvátok között. A háború előtt ugyanis a horvátok hajlottak volna arra, hogy a Vajdaság – Bosznia-Hercegovinához hasonlóan – autonómiát kapjon, külön nemzetiségi vidékként kezelve, ugyanakkor a Szerémség, mint a mindenkori Horvát-Szlavónország része elkerülése fel sem merülhetett a horvátokban. Ezzel ellentétben a szerbek maguknak követelték mindkét területet, az ott élő nagyszámú szerb lakosság miatt, a Vajdaságot Szerbia részének, míg a Szerémséget a Vajdaság részének tekintették. A Szerb Antifasiszta Nemzeti Felszabadító Gyűlésben a Vajdaság küldöttei a Szerbiához való csatlakozás mellett döntöttek.

Vita bontakozott ki Horvátország és Bosznia-Hercegovina közötti Lika térségének, valamint a horvátok és szlovének között a Hrvatszko Zagorje hovatartozását illetően. Az 1946-os alkotmány által rögzített határokon a későbbiekben csak néhány kisebb módosítást hajtottak végre. 1949-ben Bosznia-Hercegovinához csatoltak két montenegrói falut, 1953-ban és 1956-ban Bosznia-Hercegovinához került néhány Bihacs és Boszanszko-Grahovszki kerületben lévő település, míg 1956-ban a bujai közösség, a pulai kerület és hat falu a horvátoktól átkerült a szlovénekhez.²¹

A belső föderatív határok megváltoztathatatlanságát az alkotmányok is rögzítették. Mind az 1946-os (12. cikkely),²² mind az 1953-as (109. cikkely) alkotmány kimondta, hogy a belső határok csak az érintett tagköztársaságok egyetértésével módosíthatóak. Mindez megerősítésre került a szocialista Jugoszlávia utolsó, negyedik, 1974. évi alkotmányában is. A határookra vonatkozóan az 5. cikkely megállapításai a meghatározóak – melyek részlegesen a Badinter Bizottság 3. véleményében is – fellelhetők. Ezek szerint az alkotmány rögzítette, hogy a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság (JSZSZK) területe oszthatatlan (jedinstvena) egységet képez, s sem az egyes tagköztársaságok határai, sem az autonóm tartományok határai nem változtathatóak meg azok hozzájárulása nélkül. Kimondta a JSZSZK határainak sérthetlenségét is, s hogy a határokat csak valamennyi tagköztársaság és autonóm terület jóváhagyásával lehet megváltoztatni. Az alkotmány különbséget tett nemzetek és nemzeti kisebbségek között, melynek jelentősége többek között abban rejlett, hogy az önrendelkezés és kiválás joga csakis a nemzeteket, vagyis köztársaságokat illette meg, a nemzetiségeket pedig nem, így Koszovó és a Vajdaság kiválására nem adott lehetőséget.²³

6. Az újabb fragmentáció nemzetközi jogi háttére

A rendszerváltás után Jugoszlávia felbomlásának folyamata állandósította a határváltozásokat a térségben. A délszláv állam felbomlásakor több tényező együttesen befolyásolta a létrejövő állami határok kialakulását, melyben összecsapott a határok megvonásának történeti, etnikai és földrajzi elve, a nemzetközi jog rendelkezései, az 1974-es jugoszláv alkotmány, valamint az önálló államiságuk kialakítása során felmerülő érdekek. Ezen utóbbinak jelentős hagyományai is voltak, hiszen a régióban a nemzetállamok megteremtésével együtt a tudatos politika színterére emelkedett az etnikai terek hozzáigazítása az általuk követelt területekhez, s az etnikai tisztogatás a nemzetépítés alapelemévé vált. Az 1990-es években mindez újra erőre kapott, hiszen Jugoszlávia felbomlása kapcsán olyan kérdések merültek fel, mint a tagköztársaságok, valamint Koszovó és a Vajdaság autonóm tartományok milyen nemzeti célokat fogalmaznak meg maguknak, s ezek mennyire sértik egymás érdekeit. Ha egymás rovására határozzák meg nemzeti célkitűzéseiket, az összeütöztetéshez vezet, mint ahogy ez be is következett a kilencvenes évek balkáni háborúiban. Ugyanakkor az új politikai egységek kialakítása nem csak belső érdekek és egyéni elhatározás függvénye, hiszen felveti azt a problémát, hogy kinek lehet önrendelkezési joga. A balkáni népeknek és nemzetiségeknek? Vagy a korábbi alkotmányos különállással rendelkező tagköztársaságoknak?²⁴

Mindezen kérdések megválaszolásához a nemzetközi jog határokra vonatkozó passzusai nem minden esetben szolgáltatnak támpontot, és sok bizonytalanságot teremtenek. A nemzetközi jog ugyanis nem ad egyértelmű választ arra, hogy a nemzetközi közösség miért ismerte el négy egykori jugoszláv tagköztársaság jogát az önálló államiságra és miért utasította el ennek lehetőségét az ezen tagköztársaságok keretein belül élő nemzetiségek vonatkozásában. Miért nem volt hajlandó elismerni az önrendelkezés jogát a Szerb Kraina, a Szerb Köztársaság, vagy Koszovó jogát az önálló állam megteremtésére és miért változott meg véleménye mintegy egy évtizeddel Jugoszlávia felbomlása után Koszovó vonatkozásában?²⁵ Joggal merül fel a kérdés, hogy mi volt a jogi alapja annak, hogy Horvátország, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina és Macedónia belső határait szentnek és sérthetetlennek fogták fel, ugyanakkor maga a négy állam többször is megkérdőjelezte azt, s mi több kísérletet is tett megváltoztatására. Bosznia-Hercegovina kivételével a nemzetközi közösség egyértelműen a nemzeti önrendelkezés elve mentén haladt, mely döntés a Helsinki Záró-

okmány, a Párizsi Charta és az ENSZ Alapokmányán alapult. Ezen nemzetközi dokumentumokra építve ismerték el a volt tagköztársaságok függetlenségét az egykori belső határok mentén. Pikantériája a kérdésnek, hogy mind a nemzeti önrendelkezés, mind az alkalmazott uti possidetis juris joga megkérdőjeleződött a Badinter Arbitrázs Bizottság tevékenysége következtében.²⁶

Az kétségtelen, hogy a nemzetközi közösség a bomlási folyamat elindulásakor, sőt még 1991 első felében is kitartott Jugoszlávia területi integritása mellett és nem támogatta az elszakadási törekvéseket, ugyanakkor amikor Horvátország és Szlovénia egyoldalúan kiáltotta függetlenségét, és ennek nyomában kezdetét vették a véres események, már lassú elmozdulás vette kezdetét ezen véleményt illetően. Ezt tükrözi az EK Jugoszláviáról szóló deklarációja 1991. augusztus 27-én, mely egyértelműen kiállt a horvát határok sérthetatlensége mellett és elutasította azok erőszakkal történő megváltoztatását. Ezen megállapítás a horvát kérdést a nemzetközi jog hatáskörébe utalta, és elmozdult abba az irányba, hogy a területi integritás nem csupán a nemzetközi, hanem a belső föderális határok esetében is értelmezendő.²⁷ A Deklaráció Lord Carrington vezetésével rendelkezett egy Jugoszlávia konferencia összehívásáról is, mely 1991. szeptember 7-én kezdte meg ülését, s melynek megnyitása kapcsán az EK világossá tette, hogy csak a békés megegyezésen alapuló határváltoztatást hajlandó elismerni a térségben. Október 18-án a konferencia rögzítette, hogy a tagköztársaságok függetlenségét csak az akkori határok elismerésével hajlandó támogatni.²⁸

A békekonferencia a vitás kérdések megoldására felállított egy öt nyugat-európai alkotmánybíróból álló döntőbizottságot, melyet elnökéről Badinter Bizottságnak neveztek el. A Bizottság véleménye 1992. január 11-re készült el az azt kérelmező négy állam, Szlovénia, Horvátország, Macedónia és Bosznia-Hercegovina számára. A Badinter Bizottság 3. válasza alapján „ha bármilyen okból egy állam felbomlik, akkor korábban létező adminisztratív határai az új állam határaivá válnak, melyeket nem lehet sem erőszakkal, sem fegyveresen megváltoztatni.”²⁹ Szerbia és Montenegró nem vetette magát alá a Bizottság döntésének, mert Jugoszlávia jogutódjaként tekintett magára, és a szerb álláspont szerint a tagköztársaságok határai nem mások, mint közigazgatási, tehát adminisztratív határok, melyek semmilyen körülmények között nem tekinthetők államhatároknak. Szerbia szerint az államhatárok kizárólag nemzeti, etnikai alapon kerülhettek kijelölésre. Tekintettel arra, hogy a kivált tagköztársaságok és a nemzetközi közösség nem ezt az álláspontot képviselte, így fegyverrel próbált meg érvényt szerezni azon követelésének, hogy az etnikai határokat és a politikai határokat egymáshoz igazítsák.

A Badinter Bizottság az uti possidetis elvet alkalmazta a kérdés nemzetközi jogi megoldására. Az uti possidetis elv (ahogy birtokoltatók), a nemzetközi jogban használt történeti elv, melyet a határok megállapítása során alkalmaznak, s ennek alapján a határ meghúzása a korábbi adminisztratív határok változatlanul hagyása mellett történik. Az uti possidetis elvet először a 20. század elején az amerikai spanyol gyarmatok függetlenedésekor használták először Dél-Amerikában majd Afrikában.³⁰ A Badinter Bizottság a Nemzetközi Bíróság *Burkina Faso v. Mali* ügyben 1986-ban született ítélete alapján az uti possidetis elvét a nemzetközi jog egyik általános jogelvének minősítette, holott az Európában soha, csak Dél-Amerikában, Ázsiában és Afrikában, vagyis a volt gyarmatok esetében, tehát teljesen más körülmények között került alkalmazásra, így nem is lehetett kötelező érvényű. Tény azonban, hogy az elvet a rendszerváltás utáni Európában az egyes államok szétszakadása során egységesen alkalmazták, és minden esetben ragaszkodtak a korábbi belső határok érintetlenül hagyásához.

7. Határviták a szétválás után³¹

A Nyugat-Balkán térségének egyik legmeghatározóbb és hosszan elnyúló biztonságpolitikai problémája húsz évvel Jugoszlávia felbomlásának kezdete után a határkérdés megoldatlansága, ugyanis a létrejövő régi-új államok mindegyike folyamatosan megkérdőjelezi az államhatárok legitimitását, s a jugoszláv utódállamok között még napjainkban is kisebb határviták nehezítik az együttműködést, állandósítva a feszültséget a térségben.

Ezek közül a legsúlyosabb a Horvátország és Szlovénia közötti határvíta, habár a két állam 1991-ben kölcsönösen elismerte egymás függetlenségét és szuverenitását az akkor meglévő JSZSZK köztársasági határokon belül. A problémák – bár nem egyenlő mértékben – mind a szárazföldi, mind a tengeri határokat érintik. A két állam közötti szárazföldi határok Jugoszlávia felbomlása után a nemzetközi jog uti possidetis elvének alkalmazásával, a status quo alapján kerültek kijelölésre, így a korábbi tagköztársasági határok nemzetközivé váltak. A két állam ennek alapján megegyezett abban, hogy a határvonal megállapításánál a szárazföldi határok esetében a JSZSZK-tól örökölt 1991. június 25-i állapot, a tengeri határvonal kapcsán pedig a nemzetközi jog alapján kezdik meg a tárgyalásokat.

A fentiekből kifolyólag a szárazföldi határt illetően – néhány kisebb esettől eltekintve – nincs nagy nézetkülönbség a két ország között, mely azonban nem jelenti azt, hogy időközönként ne folyjanak adáz harcok minden talpalatnyi megkérdőjelezhető területért. A probléma gyökere az, hogy a korábbi jugoszláv adminisztratív határok a horvát és szlovén municípiumok határai voltak, melyeket a kataszteri nyilvántartások a helyi települések kiterjedése mentén húztak meg. Ezen összeírások meglehetősen régiek, még az OMM idején készültek, de alapvetően létrejöttük óta stabil kereteket biztosítottak a térbeli lehatárolásokhoz. Csupán kisebb ellentmondásokat és néhány átfedést tartalmaznak, de ezek mindaddig, amíg Jugoszlávia fennállt nem okoztak problémát. A JSZSZK felbomlása után létrejövő új államok azonban maguknak követelték a kérdéses területeket, s ezek összeütközésekhez vezettek a térségben.³² A vitatott területek hátterében alapvetően két sebes sodrású folyó a Mura és a Dragonja áll, melyek medrének természetes változása és szabályozása miatt a kataszteri nyilvántartás alapján mindkét ország rendelkezik területekkel a túlparton. A horvát–szlovén szárazföldi határon három gócpont terheli a két ország kapcsolatát. Az egyik a medrét változtató Mura mentén, Szlovénia északkeleti részén a Hotizai határátkelőnél, a másik a Žumberak hegység legmagasabb pontját Sveta Gera hovatartozását illetően, míg a harmadik vitatott terület a Dragonja folyó torkolatánál, a Pirani-öböl bejáratánál alakult ki. Az itt elhelyezkedő települések Mlini, Škrile, Bužini és Škodelin hovatartozása körüli ellentét a szárazföldi határviták legforróbb esete, mely előrevetítette a későbbi tengeri vitát.

A határviták közül a legproblémásabb kérdés a tengeri határ meghúzása, vagyis a Pirani-öböl hovatartozása, hiszen az korábban soha nem került kijelölésre, tekintettel arra, hogy 1918-ig az OMM részeként, majd Jugoszlávia tagköztársaságaként nem volt szükség tengeri határvonalra. Az egyetlen valós tengeri határt – mely Olaszország és Jugoszlávia között húzódott, s megfelezte a Trieszti-öblöt – az 1975-ben megkötött Osimo Megállapodás jelölte ki, melyet 1992-ben az immár független Szlovénia is elfogadott.³³ A mostani határvíta hátterében az áll, hogy Szlovénia mindössze 46 km hosszú tengerparttal rendelkezik, ahonnan azonban a földrajzi sajátosságok miatt, ha Horvátország az ENSZ tengerjogi egyezményében garantált maximális területre kiterjeszti felségvizeit, akkor Szlovéniából nem vezet közvetlen kapcsolat a nemzetközi vizekhez. Márpedig Horvátország az ENSZ tengerjogi konvenció 15. cikke alapján a határt az öböl felezővonalánál kívánja meghúzni. Szlovénia számára azonban biztosítékot jelent a 17. cikkely, mely szerint „a szerződés tiszteletben tartása mellett minden part menti és más állam hajója számára biztosított a zavartalan áthaladás a nyílt vizekre”.³⁴

A két fél nemcsak területi, hanem fogalmi vitában is áll egymással, hiszen Szlovénia „kijáratot” követel, Horvátország pedig „áthaladást” biztosítana. Ez utóbbi nem lenne például nélküli a nemzetközi gyakorlatban, a térségben is így alakították ki a bosnyák kijáratot jelentő Neum kikötőjét.

Tekintettel arra, hogy a határvitát illetően az érintett feleknek nem sikerült megállapodniuk, Szlovénia jelentős lépésre szánta el magát, s a megkezdett horvát csatlakozási tárgyalások, illetve saját elnökségi pozíciójának felhasználásával próbálta meg az eseményeket kilendíteni a holtpontonról. Ljubljana 2008. december 19-én megvétőzta a horvát csatlakozási tárgyalások folytatását,³⁵ melynek indoka, hogy Horvátország úgy nyújtotta be az öt fejezet megnyitását és hat lezárását szolgáló hivatott dokumentumokat, hogy azok egyes elemei, illetve a mellékletek néhány térképe a horvát érdekeknek megfelelő tengeri határvonalat tartalmaznak. A szlovénok álláspontja szerint, ha a dokumentumok a benyújtott formájukban kerülnének jóváhagyásra, az azt jelentené, hogy a tengeri határvonal mindaddig nyitott ügye, a lezárt fejezetekben foglalt dokumentumokra való hivatkozással, gyakorlatilag a szlovén érdekek és pozíciók figyelmen kívül hagyásával kerülne eldöntésre. Márpedig Ljubljana álláspontja szerint mindaddig, amíg a kérdést tárgyalásos úton nem rendezik, az 1991. június 25-i területi status quo kell hatályosnak tekinteni.³⁶

Az Európai Unió sikertelen közvetítési kísérleteket tett a két fél között, s Ljubljana csak 2009. szeptember 11-én oldotta fel a horvát csatlakozási tárgyalások blokádját, melyért cserébe Horvátország a határkérdést prejudikáló minden dokumentumot visszavont. Jadranka Kosor horvát és Borut Pahor szlovén miniszterelnök 2010. november 4-én Stockholmban aláírta a horvát-szlovén Arbitrázs Megállapodást,³⁷ megeremtve a lehetőséget a nemzetközi arbitrázs-bíróság felállítására, amely meghatározza a két ország közötti tengeri és szárazföldi határvonalat, valamint Szlovénia kapcsolatát a nyílt tengeri vizekkel és az általa használandó releváns tengeri területeket. A határkijelölést végző arbitrázs a nemzetközi jogot tekinti kiindulópontnak, míg Szlovénia nyílt tengeri vizekkel való kapcsolatát tartalmazó bekezdés tekintetében ugyancsak a nemzetközi jog, az igazságosság és a jószomszédi kapcsolatok elve lesz mérvado a tisztességes és igazságos megoldás elérése érdekében.³⁸

Horvátország és Bosznia-Hercegovina közötti vita tárgya a határfolyót jelentő Száva menti szigetek, Martin Brod, a Bihácstól északnyugatra lévő területek hovatartozása – utóbbinál például a Zeljava-i reptér átnyúlik horvát területekre –, valamint az Una folyó Kostajnica melletti határszakasza. A két ország ezek rendezésére már a kilencvenes években ad hoc vegyes bizottságot hozott létre, melynek sikeres működése kapcsán a két államelnök (Tudjman-Izetbegovic) 1999. július 7-én államközi megállapodást írt alá a két ország közötti határokról.³⁹

Kényesebb téma Bosznia-Hercegovina tengeri kijárata, az ún. Neumi korridor, melyet a Daytoni Szerződés biztosított számára. A folyosó azonban teljesen elvágja Dél-Dalmáciát Horvátországtól, melyet csak kétszeri határellenőrzéssel lehet megközelíteni. Ezért Horvátország a korridorról szemben található Pelješac félszigetre épített híd segítségével, vagyis a Neumi-öböl szárazföldi részét kikerülve kíván megoldást találni a kérdésre, melynek jogosságát BiH erőteljesen vitatja. A horvátok ennek bizonyítására olyan középkori okleveleket sorakoztatnak fel, amelyek alátámasztják, hogy a kleki-félsziget csúcsa (ide tervezik a híd déli szárnyának szilárd talapzatú tartószerkezetét), illetve két sziklaorom (Mali és Veliki Skolj, illetve Lopato) az egykori dubrovniki köztársasághoz, vagyis a mai Horvátországhoz tartozik. Ennek alapján Horvátország jogosnak tartja, hogy a horvát szárazföldet Komarno és a Pelješaci-félsziget között híddal kösse össze. Ugyanakkor éles vita folyt arról, hogy milyen magasra építsék a hidat, mert BiH a nemzetközi tengerjogi szabályokra hivatkozva követeli, hogy a híd alatt a legnagyobb tengerjáró hajók is átférjenek. A

kérdésről kétoldalú kormányközi egyeztetésre került sor, aminek eredményeképpen a horvátok megemelték a híd magasságát és nyomvonalat az öböltől 400-500 méterre tervezték.⁴⁰

Tovább terheli a kérdést, hogy a Neumi korridor nem rendelkezik igazi tengeri kikötővel, ezért BiH jogot kapott a horvát területen található Ploče tengeri kikötő használatára. Ploče problémájának rendezését mindkét állam az ötödik páneurópai folyosó, a V c-korridor megépítésétől reméli, amely a Budapest–Eszék–Mostar–Ploče vonalon épülne, vagyis leghosszabb szakasza Bosznia-Hercegovinában lenne.

Ugyanakkor mindkét állam részéről érezhető a megegyezésre való készség, mert a vitatott szárazföldi és tengeri határvonal kérdéséről 2007-ben két miniszterelnök is tárgyalt. Mindketten támogatták a békés rendezést, ezért megállapodtak, hogy a kostajnicai és a neumi határokról a szakértői bizottságnak folytatnia kell a tárgyalásokat, és ha kétoldalú alapon nem sikerül a kérdést megoldani, akkor nemzetközi arbitrázshoz fordulnak.

Szerbia és Horvátország a kilencvenes évek véres háborúja után kifele igyekezett demonstrálni a békés egymás mellett élését, melynek első jele az 1996. augusztus 23-án aláírt az egymás szuverenitásának, határainak, és függetlenségének elismeréséről szóló kétoldalú szerződés volt, melyet a diplomáciai kapcsolatok felvétele követett 1996. szeptember 9-én.

A fennmaradó kisebb határviták rendezésére megvan a hajlandóság mindkét fél részéről. A probléma gyökere ugyanaz, mint a szlovén esetben, ugyanis a nemzetközi jog – ez az alapja a szerb álláspontnak – szerint a folyó sodrásvonala jelenti a határt. Zágráb szerint ez nem egyezik az 1991-es kiválás előtti kataszteri nyilvántartással, ráadásul az Al-Duna homokzátonyokkal, szigetekkel, árterekkel tarkított, melyekben gyakori területi változások történnek a szeszélyes folyó miatt. Szerbia nem vonja kétségbe, hogy a horvátok által követelt, a Duna vajdasági oldalán található földterületek horvát állampolgárok tulajdonát képezik, mint ahogy szerb állampolgárok is rendelkeznek tulajdonjoggal a horvát oldalon, de ragaszkodik a Duna, mint határfolyó megjelöléséhez. A tulajdonjogi kérdést Belgrád területcserével oldaná meg, s a vita békés rendezésére vegyes bizottságot hoztak létre.⁴¹

Montenegró és Horvátország között a prevlakai-félsziget szárazföldi határa nem, ugyanakkor annak tengerbe nyúló határvéneke kérdésére a vitatott. A két állam ezért 2008. márciusában megállapodott abban, hogy határaik kérdésére a hágai Nemzetközi Bíróság elé viszik, és annak döntését mindkét parlament kötelező érvényűnek fogja tekinteni. A békés rendezést támasztja alá, hogy a beadvány elkészítésére és a vitatott területek azonosítására szolgáló dokumentumok prezentálására kétoldalú vegyes bizottság alakult.

A határokat illetően vita bontakozott Macedónia és Koszovó között is, melyet azonban a két állam viszonylag hamar, 2009. október 17-én megállapodásával rendezett. A dolog pikantériája, hogy a Balkánon lezajló változások következtében azonban nem mindig elégséges az érintett két állam megállapodása, mint ahogy jelen esetben sem, hiszen azzal, hogy Szerbia nem ismerte el Koszovó függetlenségét, a határkérdés megoldatlan maradt.

A Nyugat-Balkán államainak euroatlanti törekvése miatt azonban sürgető erővel jelentkezik a felsorolt határviták rendezése. Az Európai Unió legutolsó, 2010. évi Bővítési Stratégiája⁴² is a határviták békés megoldását várja el az érintett országoktól, különösen a csatlakozási tárgyalásokat folytató Horvátország (valamint Törökország) esetében, s a csatlakozás egyik feltételeként megfogalmazódik, hogy csak ezek rendezése után válhat a Közöségi teljes jogú tagjaivá. A követelés megalapozottsága azonban kívánnivalót hagy maga után, hiszen számos olyan példával találkozunk az Unió történetében, amikor a határviták megoldása nélkül is taggá válhatott egy állam, pl. Jugoszlávia egyik utódállama, Szlovénia.

8. Összegzés

A 20. század elején az első világháborút lezáró békék a nagy délszláv állam létrehozásával a térséget egységesen kezelve jelölték ki annak határait. Ezen határok a második világháború közben Jugoszlávia feldarabolása következtében többszörösére növekedtek, de a Párizsi béke visszaállította az eredeti határokat. A rendszerváltás során azonban a föderális állam felbomlott, a helyén kicsi, kontinentális államok jöttek létre, így a határok hossza mintegy 50%-kal megnőtt, s a határok sűrű hálózata következtében a szomszédos államok száma is többszörösére emelkedett a térségben.

A késői nemzetállam megteremtésének ellentmondásait jól szemlélteti az első világháború után nagyhatalmi segídettel létrejövő délszláv állam, a későbbi Jugoszlávia, mely elsősorban a nagyszerb elképzeléseket valósította meg. Ennek érdekében a délszlávokat jelentős részben egyesítő ország a többi nemzetiség ébredező nacionalizmusának elnyomásával, az önálló államiság megteremtésének különféle módon történő megakadályozására építette hatalmát. Ebben kiemelkedő szerepet játszott a Jugoszláviát alkotó népcsoportok által lakott területek korábbi határainak megváltoztatása, a belső határok újrarajzolása és az ország regionális tagolódásának többszöri megváltoztatása. Ezen intézkedések állandó elégedetlenség forrásaivá váltak és az első adandó alkalommal – a második világháború, majd később a rendszerváltás idején – a szétbomláshoz vezettek.

JEGYZETEK

1. Lőrinczné Bencze Edit (2009): A regionalitás kérdőjelei Jugoszláviában. In: Modern Minerva Könyvek „Politika – egyház – mindennapok” című tanulmánykötet, Heraldika Kiadó, Bp., 299–321.
2. Bibó István (1986): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Válogatott tanulmányok. 2. kötet 1945–1949. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986. 187–191.
3. Banac, Ivo (1992): The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics. London, Cornell University Press, 1992. 124–140.
4. Halmosy Dénes (1985): Nemzetközi szerződéses 1945–1982. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Kiadó, 1985. 75–104. Hornyák Árpád: Baja, Bácska, Baranya. Szerb követelések a békekonferencián. Rubicon. XII. (2001) 8–9. sz. 57–60.
5. Lederer, Ivo: Yugoslavia at the Paris Peace Conference. New Haven, Yale University Press, 1963. 3–78.
6. A Vajdaság történetéről lásd Gulyás László (2007): Vajdaság: Történeti áttekintés. In: mű Nagy Imre (szerk.): A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. 2007. pp. 76–149.
7. Az alkotmány megszavazására Szent Vid napján, vagyis június 28-án került sor, ezért nevezik vidovdani alkotmánynak.
8. Lampe, John, R. (2000): Yugoslavia as History. Twice there was a country. New York, Cambridge University Press, 124–125. (a továbbiakban: Lampe 2000).
9. Petranović, Branko–Zečević, Momčilo (szerk.) Decree on dividing state into district. April 26, 1922. In: Yugoslavia 1918–1984. Collection of Documents. Beograd, Zbirka dokumenata, 1985. 184–185.
10. A. Sajti Enikő (1989): Jugoszlávia 1918–1941. Dokumentumok. Szeged, JATE Társadalomtudományi Kör, 1989. 122–140., Fisher, Jack, C. (1966): Yugoslavia – A Multinational State. Regional Difference and Administrative Response. Chandler Publishing Co. San Francisco, 21.
11. Decree on dividing state into district. April 26, 1922. In: Yugoslavia 1918–1984. Collection of Documents. Petranović, Branko – Zečević, Momčilo (szerk.) Beograd, Zbirka dokumenata, 1985. 184–185.
12. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Pécs, Hazai Térségfejlesztő Rt.

13. Constitution of the Kingdom of Yugoslavia September 3 1931. Official Gazette of Yugoslavia 207/1931., Lampe, 2000. 164–167.
14. Petranović, Branko–Zečević, Momčilo (szerk.) Cvetković–Maček Agreement. In: Yugoslav Federalism, Ideas and Reality. Volume 1. 1914–1943. 508–510.,
15. Goldstein, Ivo: Croatia. A History. London, McGill–Queen’s University Press, 1999. 128–130. (A továbbiakban Goldstein, 1999.), Lampe, 2000. 194–196., Juhász József (1999): Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története. Aula Kiadó, Budapest, 65–66.
16. Romsics Ignác: A délszláv válság(ok) háttere. Európai utas X. (1999.) 2. sz. 4–11.; Hornyák Árpád (2007): Délszláv rendezési tervek és területi követelések a második világháborúban. Századok. 141. 2007/1. sz. 57–86.
17. Goldstein (1999): 133–140.
18. Ez nem minden esetben Belgrádon múltott, mely jól látható volt a hazánkkal szemben támasztott titói követelésekből Bajának és környékének (bajai háromszög) Jugoszláviához csatolásáról. Ezen területi követelés csak 1946. május 28-án, Tito utolsó moszkvai látogatása során került le a napirendről. Lásd: Mezei Géza (szerk.) (2001): Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949). Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 175–178.
19. Constitution of the Federative People’s Republic of Yugoslavia. Belgrade, Official Gazette of 1946. Shoup, Paul (1972): A kommunizmus és a nemzeti kérdés Jugoszláviában. 153–155.
20. Juhász, 120.
21. Shoup, 158–160.
22. Constitution 1946.
23. Constitution of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia, February 21, 1974. Belgrade, Official Gazette of 1974.; Sabrina P. Ramet: The Three Yugoslavias: State-building and Legitimation 1918–2005. Indiana University Press 2006. 326–327.
24. Hajdú Zoltán: The Formation of States and Division of Administrative Regions within the Balkans after 1990. In: The European Union, the Balkan Region and Hungary. Glatz Ferenc (szerk.) Budapest, Europa Institut, 2007. 135–144.
25. A Nemzetközi Bíróság – melynek először kérték ki véleményét ilyen ügyben – kimondta, hogy Koszovó 2008. február 17-i függetlenségének kikiáltása nem ütközik a nemzetközi jogba. Az eset érdekessége, hogy eddig vagy az ENSZ Közgyűlés, vagy az ENSZ BT határozatai mondtak hasonló esetben véleményt, az 1960-as és 1970-es években, illetve Jugoszlávia felbomlása utáni időszakban.
26. Radan, Peter (2002): The Break-up of Yugoslavia and International Law. Routledge, London, 202–203.
27. Declaration on Yugoslavia, 27 August 1991. In: Trifunovska, Snežana (szerk.) (1994): Yugoslavia Through Documents: From its Creation to its Dissolution, Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 333–334. (A továbbiakban Trifunovska)
28. Peace Conference on Yugoslavia: Arrangements for General Settlement, Article 1.1(e), 18 October 1991. In: Trifunovska, 357–63.
29. Opinion No 3 of the Arbitration Commission of the Peace Conference on Yugoslavia. 11 January 1992, 31 ILM 1499. „In the case of secession or dissolution of States, pre-existing administrative boundaries must be maintained to become the borders of the new States and cannot be altered by the threat or use of force, be it on the part of the seceding entity or of the State from which it breaks off.”
30. Malcolm N. Shaw (2001): Nemzetközi jog. Budapest, Osiris Kiadó. 600–601.,
31. Lőrinczné Bencze Edit (2009): Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében. PhD-értekezés.
32. Matej, Avbejl–Jernej Letnar Čerňič (2007): The Conundrum of the Piran Bay: Slovenia v. Croatia – the Case of Maritime Delimitation. The University of Pennsylvania Journal of International Law & Policy – Issues. Vol. 5. No. 2. 2007. 1–19. http://works.bepress.com/jernej_letnar_cernic/1
33. Act Notifying the Succession to the Agreements Between the Former Yugoslavia and the Italian Republic, Official Gazette MP11-60/1992 (RS 40/1992)
34. United Nations Convention on the Law of the Sea http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/closindx.htm

35. EUobserver: Slovenia to block Croatia EU accession talks. <http://euobserver.com/9/27314>
36. European Stability Initiative. Non Paper Chronology of Slovenia-Croatia Border Issue. http://www.esiweb.org/pdf/slovenia_Non%20paper%20-%20Slo%20-%20Cro%20-%20%20border%20chronology%20-%2022.2.2009.pdf
37. Arbitration Agreement http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/2010/Arbitrazni_sporazum/10.a_Arbitra%C5%BEni_sporazum_-_podpisan_EN.pdf
38. Lőrinczné Bencze Edit (2011) A regionális együttműködés kudarca, avagy a horvát–szlovén határvita. Megjelenés alatt.
39. Treaty on the State Border between the Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina, 30 July 1999. Delimitation Treaties Infobase accessed on 13/03/2002.
40. Evgeny, Vinokurov (2004) Establishment of Corridors in the Context of Exclave-Mainland Transit. 6.
41. Klemencic, M. and Schofield, C. H. (1995) “An UNhappy Birthday in former Yugoslavia: a Croatian Border War”, *Boundary and Security Bulletin*, 2, 3: 47–54.
42. European Commission (2010) Enlargement Strategy and Main Challenges 2010–2011. Brussels, 9.11. 2010 COM(2010) 660.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Act Notifying the Succession to the Agreements Between the Former Yugoslavia and the Italian Republic, Official Gazette MP11-60/1992 (RS 40/1992)
- Arbitration Agreement. http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/2010/Arbitrazni_sporazum/10.a_Arbitra%C5%BEni_sporazum_-_podpisan_EN.pdf
- A. Sajti Enikő: Jugoszlávia 1918–1941. Dokumentumok. Szeged, JATE Társadalomtudományi Kör, 1989.
- Bibó István (1986): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: *Válogatott tanulmányok*. 2. kötet 1945–1949. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986. 187–191.
- Banac, Ivo (1992): *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics*. London, Cornell University Press, 1992.
- Constitution of the Kingdom of Yugoslavia September 3 1931. Official Gazette of Yugoslavia 207/1931.
- Constitution of the Federative People’s Republic of Yugoslavia. Belgrade, Official Gazette of 1946.
- Constitution of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia, February 21, 1974. Belgrade, Official Gazette of 1974.
- Declaration on Yugoslavia, 27 August 1991. In: Trifunovska (szerk.) (1994) *Yugoslavia. Through Documents: From its Creation to its Dissolution*, Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, Decree on dividing state into district. April 26, 1922. In: *Yugoslavjia 1918–1984. Collection of Documents*. Petranović, Branko–Zečević, Momčilo (szerk.) Beograd, Zbirka dokumenata, 1985.
- EUobserver: Slovenia to block Croatia EU accession talks. <http://euobserver.com/9/27314>.
- European Commission (2010): *Enlargement Strategy and Main Challenges 2010–2011*. Brussels, 9.11. 2010 COM (2010) 660
- Evgeny, Vinokurov (2004) *Establishment of Corridors in the Context of Exclave-Mainland Transit*.
- Fisher, Jack, C. (1966): *Yugoslavia – A Multinational State. Regional Difference and Administrative Response*. Chandler Publishing Co. San Francisco.
- Goldstein, Ivo: *Croatia. A History*. London, McGill-Queen’s University Press, 1999.
- Gulyás László (2005): *Két régió – Felvidék és vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig*. Pécs, Hazai Térségfejlesztő Rt.
- Gulyás László (2007): *Vajdaság: Történeti áttekintés*. In. mű Nagy Imre (szerk.): *A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói* 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. 2007. pp. 76–149.
- Az alkotmány megszavazására Szent Vid napján, vagyis június 28-án került sor, ezért nevezik vidovdani alkotmánynak.
- Hajdú Zoltán: *The Formation of States and Division of Administrative Regions within the Balkans after 1990*. In: *The European Union, the Balkan Region and Hungary*. Glatz Ferenc (szerk.) Budapest, Europa Institut, 2007. 135–144.

- Halmosy Dénes (1985): Nemzetközi szerződések 1945–1982. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Kiadó, 1985. 75–104.
- Hornyák Árpád: Baja, Bácska, Baranya. Szerb követelések a békekonferencián. *Rubicon*. XII. (2001): 8–9. sz.
- Hornyák Árpád: Délszláv rendezési tervek és területi követelések a második világháborúban. *Századok*. 141. (2007) 1. sz. 57–86.
- Juhász József (1999): Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története. Aula Kiadó, Budapest.
- Klemencic, M. and Schofield, C. H. (1995) “An UNhappy Birthday in former Yugoslavia: a Croatian Border War”, *Boundary and Security Bulletin*, 2, 3: 47–54.
- Lampe, John, R. (2000): *Yugoslavia as History. Twice there was a country*. Cambridge University Press, New York.
- Lederer, Ivo: *Yugoslavia at the Paris Peace Conference*. New Haven, Yale University Press, 1963.
- Lőrinczné Bencze Edit (2009): A regionalitás kérdőjelei Jugoszláviában. In: *Modern Minerva Könyvek „Politika – egyház – mindennapok” című tanulmánykötet*, Heraldika Kiadó, Bp., 299–321.
- Lőrinczné Bencze Edit (2010): A regionális együttműködés kudarca, avagy a horvát-szlovén határ-vita. Konferencia-előadás. 2010. november 12. Kaposvár.
- Lőrinczné Bencze Edit (2009): Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében. PhD-értekezés.
- Malcolm N. Shaw (2001): *Nemzetközi jog*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Matej, Avbejl–Jernej Letnar Černič (2007): The Conundrum of the Piran Bay: Slovenia v. Croatia – the Case of Maritime Delimitation. *The University of Pennsylvania Journal of International Law & Policy – Issues*. Vol. 5. No. 2. 2007. 1–19. http://works.bepress.com/jernej_letnar_cernic/
- Opinion No 3 of the Arbitration Commission of the Peace Conference on Yugoslavia. 11 January 1992, 31 ILM 1499.
- Peace Conference on Yugoslavia: Arrangements for General Settlement, Article 1.1(e), 18 October 1991. In: Trifunovska (szerk.) (1994) *Yugoslavia Through Documents: From its Creation to its Dissolution*, Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers.
- Petranović, Branko–Zečević, Momčilo (szerk.) (1985) Decree on dividing state into district. April 26, 1922. In: *Yugoslavjia 1918-1984. Collection of Documents*. Beograd, Zbirka dokumenata.
- Petranović, Branko–Zečević, Momčilo (szerk.) Cvetković–Maček Agreement. In: *Yugoslav Federalism, Ideas and Reality*. Volume 1. 1914–1943. 508–510.
- Radan, Peter (2002): *The Break-up of Yugoslavia and International Law*. Routledge, London.
- Romsics Ignác: A délszláv válság(ok) háttere. *Európai utas X*. (1999.) 2. sz. 4–11.
- Sabrina P. Ramet: *The Three Yugoslavias: State-building and Legitimation 1918–2005*. Indiana University Press 2006.
- Shoup, Paul (1972) *A kommunizmus és a nemzeti kérdés Jugoszláviában*.
- Treaty on the State Border between the Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina, 30 July 1999. Delimitation Treaties Infobase accessed on 13/03/2002.
- United Nations Convention on the Law of the Sea http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/closindx.htm

DEÁK ISTVÁN*

**A XIX–XX. SZÁZAD FORDULÓJÁNAK MAGYAR POLGÁRI,
VALAMINT A MAI SZERBIA – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A VAJDASÁGRA
– KÖZIGAZGATÁSÁNAK RÖVID BEMUTATÁSA**

*A ROUGH HISTORICAL OUTLINE OF THE HUNGARIAN PUBLIC
ADMINISTRATION IN THE TURN OF THE XIXth–XXth CENTURY
AND OF THE PRESENT-DAY SERBIA ESPECIALLY WITH REGARD
TO THE AUTONOMOUS PROVINCE OF VOJVODINA*

ABSTRACT

After the Austro-Hungarian Compromise of 1867 the territorial and mostly feudalistic local governments were abolished in Hungary. The county system became the fundamental and general basis of the public administration, for the first time in the history of the country. Despite and in line with this phenomenon the regionalism has appeared in the public administration so the departmental governance at the territorial level was very varied. The country planning of the municipalities was achieved by the Act XXXIII of 1876 which was applied with some small corrections until 1920.

The most important element of the political transformation occurred in the Central and Eastern European countries at the end of the XXth century was the restitution of the local governments. That was the case in Serbia and in Vojvodina where besides the province districts were established too. A district is a territorial unit of the public administration. Serbia is divided into 29 districts of which 7 can be found in Vojvodina.

The municipality is the smallest unit of the public administration which is a territorial unit with several settlements. It can be matched to the old district in Hungary.

1. Bevezetés

A kiegyezés utáni korszak megszüntette a területi jellegű, feudális eredetű önkormányzatokat Magyarországon. A polgári közigazgatás meghatározó alapelemévé – az ország története során először egyetemlegessé téve azt – a megyebeosztás vált. Ezzel párhuzamosan tanúi lehetünk az államigazgatás egyfajta hivatali regionalizmusának, bár az ágazati irányítás területi szintre vitelében a sokféleség és a sokszínűség továbbra is jelen van. A törvényhatóságok területrendezése az 1876. évi 33. tc. által valósult meg, ami – kisebb korrekcióktól eltekintve – egészen 1920-ig érvényben volt.

A közép-kelet-európai XX. század végi rendszerváltások központi eleme az önkormányzatiság visszaállítása volt. Így történt ez Szerbiában, a Vajdaságban is, ahol a tartomány mellett körzeteket alakítottak ki. A körzet a közigazgatás területi egysége. Az ország 29 körzetéből 7 található a Vajdaság területén.

A közigazgatás alsó szintjén a község áll, amelyen egy több településből álló területi egységet kell érteni, ami a korábbi magyarországi értelmezés szerinti járásnak feleltethető meg.

* II. éves PhD-hallgató, PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola.

2. A magyar polgári közigazgatás

A kiegyezést követően először 1870/71-ben szabályozták átfogó jelleggel a vármegyei, járási és községi közigazgatást. Az 1886-ban elfogadott XXI. tc. 1950-ig meghatározta a középszintű közigazgatás kereteit. A hivatkozott tc. 2. §-a szerint a törvényhatóság önkormányzati feladatai mellett ellátja az állami közigazgatás közvetítését és egyéb országos, közérdekű ügyekkel foglalkozhat. A vármegye járásokra tagolódik, a nagyobb járások pedig kerületekre.

A megyékről és községekről szóló törvények, ha nem is képviseltek modern önkormányzatiságot, erényük a korábbi államszervezethez képest, hogy beillesztették a területi államigazgatást az állami irányítás egészébe. A szabályozás nyomán először került sor a területi közigazgatás átfogó rendezésére. Ebben a korszakban határozott törekvés mutatkozott az igazgatás modernizációjára, a polgári demokrácia bizonyos eszméinek érvényesítésére. Egységessé vált a területi közigazgatás, jelentősen növekedett a közigazgatás létszáma a feladatokkal párhuzamosan, s javult a működés szakszerűsége, megjelentek a hatékonyság, törvényesség, demokrácia szempontjai.¹

A járásokban, kerületekben önálló önkormányzat nem volt, azok igazgatási egységek. A járás élén a vármegye törvényhatósági bizottsága által megválasztott főszolgabíró, a kerület élén a szolgabíró állt, akik a vármegye külsíztviselői (a vármegye székhelyén kívül dolgozó vármegyei tisztségviselők).

A járással megegyező jogállást élveztek a rendezett tanácsú városok, amelyek élén a vármegyei törvényhatósági bizottság által választott polgármester állt.

A vármegyéken belül a járások területi beosztása, székhelyének megállapítása, a vármegye hatáskörébe tartozott.

Az ország legjelentősebb városai törvényhatósági jogú városi rangot kaptak, a vármegyékkel azonos jogállást élveztek. A törvényhatósági jogú városok élére a kormány nevezett ki főispánt.

A rendezett tanácsú városok önkormányzatiságát jelentősen korlátozta az, hogy a város első emberét nem a városi polgárok, hanem a vármegyei törvényhatósági bizottság választotta, mivel a polgármester főszolgabírói jogállást élvezett, így a vármegye tisztségviselője volt. A rendszerben élesen elkülönült a város és vonzáskörzete.²

Az 1886. évi törvény a kisközségek hatékony működése érdekében széles körű térszerkezet alakítási jogokat biztosított az államigazgatásnak.

Az 1918–19-es forradalmak leverését követően kiépülő magyar állam a jogfolytonosság igényével lépett fel, így a helyi-területi közigazgatás szervezését meghatározó jogszabályokban alapvető változásokat nem hajtottak végre.³

2.1. A megye helyzetének változása

A kiegyezés utáni korszak – túllépve a megye történeti szerepén, bár megfogalmazásai-ban a hagyományokra hivatkozva – a polgári megyével fémjelvezhető. Ekkor a megye hatásköre, a megyei önkormányzat jelentősége lényegesen lecsökkent, mozgáskörét a kormányzat erőteljesen korlátozta, többek között elveszti igazgatszolgáltatási jogkörét. Ezzel párhuzamosan tanúi lehetünk az államigazgatás egyfajta hivatali regionalizmusának, bár az ágazati irányítás területi szintre vitelében a sokféleség és a sokszínűség érhető tetten. A törvényhatóságok területrendezése az 1876. évi 33. tc. által valósult meg, és kisebb korrekcióktól eltekintve egészen 1920-ig érvényben volt. A szabályozás legfontosabb eleme az, hogy megszüntette a területi jellegű, feudális eredetű önkormányzatokat, s talán az ország története során először egyetemlegessé tette a megyebeosztást.

A Horthy-érában – a Tanácsköztársaság korszaka után – az 1918 előtti jogfolytonosság hangsúlyozásával alkották meg az 1923. évi 35. tc.-et. Ennek II. fejezete rögzítette a megyei közigazgatás új területi rendjét. Mindvégig hangsúlyozták azonban, hogy az ország határait nem tekintik véglegesnek, ezért csak az új államhatár által kettévágott csonka megyéket egyesítették. A megyei közigazgatás kereteit az 1929-es 30. tc. határozta meg, amely aztán – kisebb változtatásokkal – egészen a tanácsrendszerig érvényes maradt: rendelkezett az önkormányzati testületek újjászervezéséről (a törvényhatóság egyetemét a törvényhatósági bizottság képviselte, tagjait választották). A két világháború között a megyei önkormányzat – bár veszített jelentőségéből –, mint területi egység a közigazgatás meghatározója, minden államigazgatási szerv a megyére vagy azok csoportjára épült.⁴

Az önkormányzati jog azt jelentette, hogy a vármegyei törvényhatóság belügyeiben saját maga intézkedett. A működéséhez szükséges pénzt saját jelentős anyagi forrás híján államsegélyből nyerte. Történt ez azért, mert a központi kormányzat vette át az államhoz befolyó pénzek kezelését, amelyet korábban vármegyével megosztva gyakorolt.

Az állami közigazgatás közvetítése nem jelentett mást, mint az országos államstruktúra leképezését. Tehát a már sokszor emlegetett főispán volt a vármegye kvázi uralkodója, míg az alispán helyzete a miniszterelnökre emlékeztetett. Az országgyűlés helyi megfelelője a törvényhatósági bizottság volt. A „helyi kormányként” felfogható testületet alkotta a főjegyző, a tiszti ügyész, a jegyző, a pénztárosok és a főszámvevő.

A vármegye törvényhatóságai, azaz maga a vármegye, illetve a területén elhelyezkedő törvényhatósági jogú városok, politikai jogokkal is rendelkeztek. Közérdekű, sőt országos ügyeket is megtárgyalhattak. A törvényhatóságok egymással és a kormánnyal is közölheték megállapításaikat, továbbá az alsóházhoz kérvényt nyújthattak be.

Ahogy a nemesi vármegyénél tettük, itt is érdemes kitérni a legfontosabb testületi szervek és tisztségek rövid ismertetésére.

A polgári vármegye legfontosabb szerve a törvényhatósági bizottság volt. Adott vármegye méretétől függően e bizottság létszáma 120 és 600 fő között ingadozott. A testület felét a legtöbbet adózók tették ki, míg a másik felét választották, ám alapkövetelmény volt a helyben lakás és az írni-olvasni tudás. Ezen bizottság rendelkezett a legáltalánosabb hatáskörrel, így például szabályrendeleteket alkotott, építkezései felett intézkedett, tisztségviselőket választott, a községi ügyeket másodfokon kezelte etc.

A nevében szereplő területen töltött be jelentős szerepet a közigazgatási bizottság. A testület legfontosabb feladata az önkormányzati és állami közigazgatási szervek közötti összhang megteremtése volt. Egyes közigazgatási határozatok elleni fellebbezéseket, panaszokat is elbírált. Havonta tartotta üléseit, és azokon a főispán elnökölt.

A vármegye fontosabb tisztségviselőinek áttekintése folyamán tapasztaljuk, hogy új tisztséget nem találunk, csupán a régebbi pozíciók feladatkörei változtak.

A főispán, mint helyi kormányzó működött, és továbbra is a király nevezte ki. Széles végrehajtói-ellenőrzési jogkörrel rendelkezett, továbbá tisztségviselőket nevezett ki.

A hatalmi hierarchiában változatlanul a főispán alatt helyezkedett el az alispán. A vármegyei igazgatást vezette, illetve az ő kezében is fontos végrehajtói hatalom összpontosult.

A tiszti ügyész a törvényhatóság jogtanácsosa volt, a határozatok kiadása előtt ő adta hozzá a jogi szakvéleményt. Kiemelkedő feladata volt, hogy a törvényességet felügyelje.

A vármegyék kisebb közigazgatási egységei a járások voltak, melyek irányításáért a főszolgabírák feleltek. Ők irányították a járási karhatalmat, és első fokon ítéleztek is.

A polgári vármegyék rendszere 51 évig zavartalanul működhetett. A XX. század első fele azonban többször is megtépázta az ősi közigazgatási szerveinket. Az első sokkhatás 1918-ban érte a Magyar Királyságot. Négy év háború után ellenséges, megszállócsapatok nyomultak be az ezer éves magyar állam területére. A közigazgatás zavara, és működésé-

nek akadozása, egyes országrészekben leállása törvényszerű volt. 1920. június 4-én pedig megpecsételődött a vármegyék többségének sorsa. A 72 vármegyéből, melyből 8 Horvát-országot alkotta, mindössze 33, többségében csonka vármegye maradt meg. Ezen csonka vármegyék közül több olyan is akadt, amelyből néhány tíz vagy néhány száz négyzetkilométer maradt meg. Csupán 10 vármegye maradt érintetlenül. A trianoni békeszerződés nem vette figyelembe az ország térszerkezetét, így még jobban kiéleződtek a korábban is meglévő aránytalanságok.⁵

A rövid idő alatt két forradalmat is megélt Magyarországon a rendet a Horthy-rendszer hozta el.

Az új helyzetben mindenki elkerülhetetlennek tekintette az ország közigazgatásának, különösen területi beosztásának reformját. A számtalan megszülető reformterv ellenére, amelyek sok tekintetben nem jutottak konszenzusra, lényegében csak a területi korrekciók zajlottak le. 1923-ban az ún. csonka megyéket integrálták, így a megyék száma 25-re csökkent. A megyék határai lényegesen csupán 1949-ben változtak, ekkor állandósult számuk 19-ben. A két világháború közti területi közigazgatás, annak ellenére, hogy ebben az időszakban volt talán a legprofesszionálisabb reformelőkészítési munka a kormányzat mellett, Magyar Zoltán kormánybiztosi irányítása alatt, mégis adós maradt az átfogó változásokkal, hozzátevé, hogy a kormánybiztos reformjavaslatai nem voltak kimunkáltak, különösen nem a területi közigazgatásra és az önkormányzatokra vonatkozóan. Ami ebből a korszakból különösen tanulságos, az éppen a magyar állami irányítás kultúrájából a reformokkal szembeni ellenállás. Magyar Zoltán a kormányok reformképtelenségét ecsetelve jelentette ki: „A magyar kormányok 19. századi eszközökkel próbálják megoldani a 20. századi feladatokat.”⁶

3. Vajúdó mai magyar közigazgatás

A magyar közigazgatás fejlődésének íve megtört a szocializmus időszakában, amikor a polgári továbbfejlődés helyét egy rendszer idegen, szovjet tanácsrendszer kiépítése és működtetése vette át.

A rendszerváltás után, immár 20 év távlatában a mai magyar közigazgatás, államigazgatás legnagyobb kérdése, hogy mi lesz a középszínttel, illetve hogyan lehet hatékonyan átalakítani a közigazgatás struktúráját. Ádáz szakmai és politikai vita dúl pl. arról, hogy a történeti alapozottságú megye hatáskörében és feladatkörében megerősítve alkalmas-e a középszint szerepére, vagy a területfejlesztésben jól-rosszul működő régió töltse-e be ezt a pozíciót. A képet árnyalja az időközönként a szakirodalomban megjelenő „nagy megyés” elképzelés.

Az európai térfejlődés, illetve a „városrégiók” megjelenése más és más megoldásokat, fejlődési pályákat jelöl ki az európai országokban. A kistérség-járás szerepköre, funkciója még nem tisztázott, ad-hoc megoldások születnek hosszú távú koncepciók nélkül, a mindenkori választási ciklusok függvényében.⁷

Magyarország határai mentén működik egy sok tekintetben példa értékű közigazgatási rendszer a Vajdaságban. A Szerb közigazgatás hatékony, költségtakarékos megoldásokat talált 1990 után, amelyek közös történelmi hagyományaink alapján eredményes példaként szolgálhatnak számunkra.

4. Szerbia, ezen belül a Vajdaság közigazgatási berendezkedése

A Vajdaság Szerbia autonóm tartománya, amely körzetekre tagozódik. A közigazgatás alsó szintjén a községek foglalnak helyet.

Szerbia területi és települési rendszerében a köztársasági és helyi szint között hiányzik a „középsztint”, amelyet a „körzetek” nem tudnak pótolni, mivel azok egy gyors politikai döntéssel születtek. Gyakorlatilag használhatatlan közigazgatási szintet, nem pedig képvisleti egységet jelentenek.⁸

4.1. A Vajdaság, mint autonóm tartomány helyzete

A Vajdaság egy atipikus területi-politikai autonómia Szerbia keretében. Atipikus, első-sorban azért, mert más országok területi autonómiáihoz képest lakosságának többsége az ország domináns etnikai közössége alkotja.

A múlt század hetvenes éveitől, közjogi szempontból a tartományok (Vajdaság, Koszovó) helyzete nagymértékben rendezett és világos volt Jugoszlávián és Szerbián belül. Tekintettel arra, hogy Szerbia autonóm tartományai, a szövetségi államszervezet konstitutív részei voltak, a törvényhozói, végrehajtó és igazságszolgáltatási jogköreik is majdnem mindenben azonosak voltak a hat tagköztársasággal. Ebből eredően a tartományi törvényhozás, végrehajtói hatalom, a tartományi közigazgatás azonos törvényhozói, közigazgatási és végrehajtási hatósági funkciókat látott el a tartomány területén, mint a szerbiai hatóságok Szerbia többi, a tartományok területén kívül eső részén.

Az 1990-es Alkotmány drasztikusan megkurtította a tartományok autonómiáját. Megszűnt a tartományok autonómiája az igazságügy területén, a törvényhozói (kvázi törvényhozói) a végrehajtói hatalom esetében pedig az autonómia mértékét a köztársasági törvények szabályozásának tárgyává tette. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy még az alkotmányban felsorolt kilenc társadalmi területen (oktatás, művelődés, környezetvédelem, szociális védelem, egészségügy, kisebbségi nyelvhasználat stb.) is a tartományi „törvényhozás” azt szabályozhatta rendeletileg, amit a szerbiai törvényhozás, a törvényekben „átengedett” neki.

Ebben a helyzetben a mind hangosabb vajdasági követelésekre Belgrád alkotmánymódosítás helyett egy kompromisszumos megoldással válaszolt, az „omnibusztörvénnyel”, melyet a szerbiai képviselőház 2002. február 4-én szavazott meg. Ez a rendhagyó törvény közel harminc társadalmi területen felülírta a központosító szerbiai törvényeket, és valós hatósági- közigazgatási feladatokat ruházott a tartományi közigazgatásra. A tartomány megoldatlan státuszára a szerbiai államszervezetben belül nem jelentett megoldást.

A 2006-os szerbiai Alkotmány sok szempontból erősítette a Vajdaság helyzetét: hatásköreit új társadalmi területekre terjesztette ki, önálló vagyont és adóforrásokat szavatol a tartománynak, sőt rendhagyó módon számszerűsítve garantálja a tartományi költségvetés minimális mértékét. Mindazonáltal a két, a tartomány helyzetére és státuszára vonatkozó kulcsfontosságú kérdésben (önálló törvényhozás; a regionális hatalmi szint az országban) az új Alkotmány sem adott megnyugtató választ.⁹

4.2. A körzetek

Szerbia 1992 januárjától az ország területét körzetekre osztotta, új területi egységeket hozott létre, amelyek korábban semmilyen formában nem léteztek. Ezek a területi egységek jelentik a közigazgatás területi központjait, amelyeket az egyes közigazgatási szervek területi képviselői testesítenek meg. A hatalom dekoncentrációjának a formái. A körzete-

ket az Alkotmány nem tartalmazza, tehát azon kívüli kategória, amely igen ritka az államok közigazgatási rendszerében.

A körzetek a központi és lokális szintek között helyezkednek el prefektúra típusú szervezetként. A körzetek székhelyét a kormány határozza meg. 29 körzet jött létre, melyekből 7 található a Vajdaság területén (észak-bácskai, közép-bánati, észak-bánati, dél-bánati, nyugat-bácskai, dél-bácskai, szerémségi).

A körzetek nem rendelkeznek önálló tevékenységgel, kizárólag olyan feladatokat végeznek, amelyeket a köztársasági minisztériumok és köztársasági szervezetek saját illetékességükből átruháznak.

A körzetek élén a körzeti elöljáró áll, akit a kormány nevezi ki négyéves periódusra.

4.3. A községek

Az alkotmányos változások után a községek már nem társadalmi-politikai közösségek, hanem olyan területi egységek, amelyekben megvalósul a helyi önkormányzás az alkotmányban, törvényekben és a községi statútumokban meghatározott ügyekben.

A szerbiai gyakorlatban község fogalmán több településből álló területi egységeket kell érteni, ami a korábbi magyarországi értelmezés szerinti járáshoz hasonló. Jelenleg 169 község és 5 város található Szerbiában, melyből a Vajdaságban 44 község és 1 város (Újvidék) van.¹⁰

Szerbiában 2002-ben volt az utolsó hivatalos népszámlálás (ezt megelőzően 1991-ben). Ennek a Vajdaságra vonatkozó adatait figyelembe véve¹¹ azt állapíthatjuk meg, hogy ekkor átlagosan 43 282,5 fő (mintegy 15 000 háztartás) tartozott egy-egy községhez (Újvidék nélkül, de Szabadkával együtt). A legkisebb a Dél-Bánáthoz tartozó Opoovo község (10 938 fő), míg a legnagyobb Szabadka (147 758 fő).

JEGYZETEK

1. Pálné Kovács Ilona (2008): Helyi kormányzás Magyarországon, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 120–123. old.
2. Erdei Ferenc (1974): A magyar város, Akadémiai Kiadó, Budapest, 233–234. old.
3. Hoffman István (2009): Önkormányzati közszolgáltatások szervezése és igazgatása ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 90–97. pp.
4. Palkó Katalin: A magyar közigazgatási mezoszint átalakításának kérdései az ezredfordulón. 33–34. pp. http://www.aja.hu/data/upload/NFU_002Palko.pdf; Letöltve: 2010. május 20.
5. Hajdú Zoltán (2005): Magyarország közigazgatási földrajza, Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 68. old.
6. Magyary Zoltán (2000): A mai magyar állam jellemzése. In. Saád József (szerk.): Magyary Zoltán, Új mandátum Kiadó, Budapest, 222. old.
7. Deák István (2009): Megye vagy régió a közigazgatási középszinten? Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok IV. évf. 2009/3–4. 186. old.
8. Nagy Imre (2007): A vajdaság helye Szerbia makroregionális koncepciójában. In. Nagy Imre (szerk.): Vajdaság, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest 67. old.
9. Korhecz Tamás: A vajdasági tartományi autonómia és a nemzetiségi önkormányzat, 172–177. old. http://www.mtaki.hu/docs/ter_es_terep_07/tet07_korhecz_a_vajdasagi_tartomanyi_autonomia.pdf; Letöltve: 2010. május 22.
10. Gombos Ervin (2007): Szerbia közigazgatása, különös tekintettel a Vajdaság helyzetére, In. Nagy Imre (szerk.): Vajdaság, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest 47–54. old.
11. First Census Results by municipalities and settlements of the republic of Serbia (2003), Federal Statistical Office – Stistical Office of the Republic of Serbia, Beograd, 15–25. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Deák István (2009): Megye vagy régió a közigazgatási középszinten? Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok IV. évf. 2009/3–4.
- Erdei Ferenc (1974): A magyar város, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- First Census Results by municipalities and settlements of the republic of Serbia (2003), Federal Statistical Office – Statistical Office of the Republic of Serbia, Beograd.
- Gombos Ervin (2007): Szerbia közigazgatása, különös tekintettel a Vajdaság helyzetére, In. Nagy Imre (szerk.): Vajdaság, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest.
- Hajdú Zoltán (2005): Magyarország közigazgatási földrajza, Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Hoffman István (2009): Önkormányzati közszolgáltatások szervezése és igazgatása ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Korhecz Tamás: A vajdasági tartományi autonómia és a nemzetiségi önkormányzat, http://www.mtaki.hu/docs/ter_es_terep_07/tet07_korhecz_a_vajdasagi_tartomanyi_autonomia.pdf
- Magyary Zoltán (2000): A mai magyar állam jellemzése. In. Saád József (szerk.): Magyary Zoltán, Új mandátum Kiadó, Budapest.
- Nagy Imre (2007): A vajdaság helye Szerbia makroregionális koncepciójában. In. Nagy Imre (szerk.): Vajdaság, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest.
- Pálné Kovács Ilona (2008): Helyi kormányzás Magyarországon, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.

GULYÁS LÁSZLÓ: Beszámoló**a****III. RÉGIÓTÖRTÉNETI KUTATÁSOK KONFERENCIÁRÓL****A VAJDASÁG MINT TÖRTÉNETI RÉGIÓ SORSA****A 19. századi előzményektől napjainkig***(első forduló)*

Az Egyesület Közép-Európa Kutatására 2011. május 20-án Szegeden rendezte meg ezen konferenciát. A délelőtti plenáris ülésen az alábbi előadások hangzottak el:

- **Prof. Dr. Tóth József (PTE):** A határok szerepe, különös tekintettel a jugoszláv–magyar határra
- **Dr. habil. Bottlik József (PPKE):** Az 1941-es délvidéki bevonulás
- **Prof. Dr. Hajdú Zoltán (MTA RKK):** A Baranya-háromszög közigazgatási integrálásának permanens problémái 1945 előtt
- **Dr. habil. Gulyás László (SZTE):** A Vajdaság gazdasági fejlődésének csomópontjai
- **Forró Lajos (SZTE-JGYPK):** Észak Bácska sorsa 1944/45-ben
- **Prof. Dr. Nagy Imre (MTA RKK):** A Vajdaság regionális fejlettségének (fejlettségi) különbségei

A délután folyamán az alábbi 2 szekcióban

- **1. szekció:** Regionalisták és geográfusok: A Vajdaság regionális fejlődésének aspektusai
- **2. szekció:** Történészek: Adalékok a Vajdaság történetéhez

Összesen 23 szekcióelőadás hangzott el. A konferencia előadói olyan hasznosnak érezték az elhangzott előadásokat, és az azokat követő szakmai vitákat, hogy megállapodtak a Vajdaság témakörében **2011. november 11-én** egy újabb konferenciára (Vajdaság második forduló) gyűlnék össze.

KALOCSAI PÉTER:

Városi tömegközlekedés a Nyugat-Dunántúlon 1867–1914

Vasi Múzeumbarát Egylet. Szombathely. 2011.

A hazai modernizáció száz évvel korábbi szakaszairól sokan és sokféle szempontból tettek közzé elemzéseket. Az országos és a regionális vonások bemutatása során viszonylag kevesen foglalkoztak a közlekedés átalakulásával, különösen elhanyagolt terület a városi tömegközlekedés modernizációja. Évek hosszú során át e témakörben gyűjtötte a levéltári anyagokat, tárta fel a korabeli újságok cikkeit Kalocsai Péter, s az adatok birtokában írt egy kiváló doktori dolgozatot, melynek bővített formája könyv alakban is napvilágot látott. A „Városi tömegközlekedés a Nyugat-Dunántúlon 1867–1914” címen megjelent munka 280 oldalon ad részletes áttekintést a térségben lezajlott változásokról. A nyolc nagy fejezetre tagolt munka elején a szerző tisztázza a kötetben használt fogalmakat, bemutatja a forrásait és nagyon pontos, részletes historiográfiai áttekintést nyújt. A korábban megjelent munkák pontos adatainak közlése, s ezek néhány szavas értékelése külön érdeme a könyvnek, mivel a további kutatásokhoz kiváló kiindulópont. Esetleg egy-két fontosabb munka esetén hasznosabbnak tűnne bővebb kritikai megjegyzést fűzni a felhasznált munkákhoz, s ez további segítséget nyújtana a témával foglalkozóknak.

A fejezetek közül a másodikban a dualizmus kori magyarországi urbanizációt, a harmadikban a térség két kiemelkedő városát (Sopront és Szombathelyt) veszi górcső alá a szerző. Mind a két fejezet fontos áttekintés, hiszen a problémák felvetése és rövid összegzése szükséges a nyugat-magyarországi helyzetkép megrajzolásához. Kalocsai Péter biztos kézzel válogatott a témakörökkel foglalkozó szakirodalomban, s a legfrissebb Beluszky Pál főszerkesztésében megjelent köteteket is használta saját munkájának elkészítéséhez. Sopronról és Szombathelyről rövid, de igen sokszínű összegzés olvasható, melynek pontos statisztikai adatai könnyen kezelhetőek és jól értékelhetőek az ügyes grafikonok és táblázatok miatt.

A negyedik fejezet már a változások előkészítését taglalja, mivel a hazai városi közlekedés átalakulását részletezi a vizsgált időhatárok között. Bár a historiográfiai áttekintés meggyőzte az olvasót arról, hogy kevesen foglalkoznak a városokon belüli közlekedés feltárásával, az országos áttekintést elkészítő Kalocsai Péter önmaga jó arányokat alakított ki az összegzéskor és a sokszínű terület minden elemével foglalkozik. Így esik szó az utakról, a járdákról, a kerékpárokról, az automobilokról. A szabályozások bemutatása, illetve az 1890-es évekig megvalósult változások országos összegzése után még a fejezeten belül kerül sor Sopron és Szombathely villamos megjelenése előtti állapotának bemutatására. Kiválóan jelzi a helyzetet a két város helyzetének ábrázolása előtt közreadott korabeli idézet, miszerint „a képviselő testület... megbízza a tanácsot, hogy a modern közlekedés eszközeit tegye tanulmánya tárgyává”. A fejlesztés irányát kívánták a két városban meghatározni, s ehhez készítettek összegzéseket az utakról, a fogatokról, a gyorsan tért hódító kerékpárokról és minden közlekedési módról. A megfelelő adatok birtokában a szerző külön alfejezetben tárgyalhatja a két városban kialakuló közhasznú személyszállítás formáit, s így derül ki, hogy a bérkocsi a század utolsó harmadában a tehetősebbek kedvelt utazási eszközévé vált.

A következő nagy fejezetben a dualizmus korában lezajlott tömegközlekedési modernizáció országos összegzése kerül részletes bemutatásra. A szabályozások, a különféle vállalkozói formák, az útvonalak kijelöléseinek módszerei mellett az utazóközönségnek szóló illetmáni elvárások is bemutatásra kerülnek. A sok érdekesség után az országos összegzés adatai még a viteldíjakra is kiterjednek. A századforduló évtizedeiből származó díjak jelzik, hogy a megindult omnibusz közlekedés még állta a versenyt az akkortájt tért nyerő

villamos vontatással, de 1902-ben legtöbb helyen duplájára növekedtek a tarifák. Az inflációs hatás mellett az utazók megnövekedett száma is lehetővé tette a díjak emelését. A lóvasút, majd a villamosok megjelenése szorosan összekapcsolódott a vidéki városok népességével. A szerző tovább lép a lakossági adatokon, s nagyon helyesen felhasználja a vidéki városok lakóházainak adatait, a képviselő testületekben bekerült virilisták adólistáját is. Az összegzés eredményeként Kalocsai Péter bebizonyítja, hogy az a korabeli vélemények – miszerint „a legtöbb kb. 15 000 lélekszámon felüli városok” forgalma megkívánja a villamos építést – nem tükrözték a valós helyzetet. A villamos elterjedése így nem áll egyenes arányban a lakosság számával. Sokkal közelebbi összefüggés mutatnak az adatok a Beluszky Pál által megteremtett komplex városi mutatók és a villamos vonatkozású bevezetése között. A szerző világosan leszögezi ezt a kapcsolatot, de a megállapítását célszerű lenne jobban kihangsúlyozni. Ugyanakkor igen jól szerkesztett a Magyar Királyság egész területén forgalomba helyezett közúti vasutakat ábrázoló térkép, amely adataival jelzi a városok ez irányú fejlettségét. A hazai városi közlekedés számbavétele mellett a szerző kitekintett a Lajtán túlra is. Bár igen rövid az alfejezet, de a lényegi megállapítás megfogalmazódik: a századfordulótól kezdve Ausztriában a városokon belüli tömegközlekedést gyors ütemben házi kezelésbe vették. A kiiktatott nyereségelhajlás vállalkozó helyett az adott település bevételeit gyarapította a vállalatok bevétele.

A hatodik fejezetben tárgyalja a szerző a két külön kiemelt város tömegközlekedésének részletes történetét. Az omnibuszos közlekedés bemutatása után a vasúti tervek számbavétele olvasható a könyvben. A tartalomjegyzék szerint ebben a részben esik szó a villamosvasút megjelenéséről, de a valóságban ez joggal önálló fejezet, mivel itt mutatja be a szerző az önálló kutatásainak eredményét. A hasonló logika alapján számba vett tervek, a kivitelezés részletes leírása és a vasút működése mind a két város esetében alapos feltáró munka következményeként kerülhetett megírásra. Kalocsai Péter figyel a látszólag mellékes vonulatokra is, melyek közül kiemelkedően jól sikerül bemutatnia az ikervári vízi erőmű megépítését és a Nyugat – Dunántúl energia ellátásában betöltött szerepét. A kötetben látható térkép kiválóan ábrázolja a Rábán megépített erőmű jelentőségét. A villamosvasutak másfél évtizednyi történetét két részre osztotta a szerző, s az elemzésből kiderül: a kezdeti bevezető időszak 1904/1905-ben véget ért. A következő korszakban hálózathálózatbővítésről, a forgalom növekedéséről és a villamos elfogadásáról esik szó a könyvben. Az adatok között szerepelnek a viteldíjak, összevetésként a korabeli élelmiszer árak, a menetrendek. A soproni és a szombathelyi közlekedés részletezése után a két város eredményeit összeveti a szerző az ország más településeinek villamos vállalataival. Különösen érdekes Szatmárnémeti helyzetével történő hasonlítás, mivel a lakosság száma alapján ez a kelet-alföldi (partiumi) település áll legközelebb az elemzett nyugat-magyarországi megyeszékhelyekhez. A város lélekszáma mellett kiterjedése is hasonló volt, de ennek ellenére a villamos nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A többi villamossal rendelkező vidéki város esetében készült táblázat a lakosokra, a kilométerenkénti bevételekre, melyek elemzése lehetne egy kissé hosszabb.

A következő fejezetben áttekintés olvasható a Nyugat-Dunántúl többi városában kialakult tömegközlekedésről. A kötetben található térképen jól kirajzolódnak a szerző által a régióba sorolt városai, melyek Győr és Nagykanizsa között fekszenek. Különösen érdekes Moson és Magyaróvár belső közlekedésének bemutatása, de szó esik a Keszthelyt Hévízzel összekapcsolni tervezett vonalról és már régióbeli elképzelésekről is. Joggal állapítja meg a szerző, hogy a térségben csak az elemzett két városban alakult ki a nagyobb tömegek utaztatását igénylő járat, míg máshol elegendő volt az omnibusz, a fiáker.

Az összegzésből kiderül, hogy a „modern városi tömegközlekedés kiépülése során Magyarország lényegében szinkronban volt Ausztriával.”. A 189 oldalon 31 táblázat, 9

térkép, (sajnos) számtalan számozatlan fénykép és sok villamoshoz köthető egyéb tárgy képe látható. Mind ezek, mind a függelékben közreadott számok, tervrajzok kifejezetten olvasmányossá teszik a könyvet. A kötet végén található 16 színes korabeli fénykép a kiadó gáláns támogatása révén léthatott csak napvilágot!

Az 1749 jegyzet nem az „agyonidézett mondatok” kategóriájába tartozik, hanem jelzi a szerző szakirodalmi tájékozottságát és forrásfeltáró tevékenységét. A korabeli újságcikkek visszaadják a villamosok megindulása és működése körüli hangulatot, ha időnként rettentően nagy tévedéseket, pontatlanságokat, tudatos csúsztatásokat is takarnak.

Kalocsai Péter kiváló munkával a korabeli helyzethez igen közeli látteletet adott közre kötetében. A széles hazai beágyazottság nem szorította háttérbe a tényeket, kiderült a nyugat-dunántúli városok tömegközlekedési helyzetének, illetve az adott település fejlettségének – általában – szoros összefüggése. Erre több fejezet elejére citált rövid, de frappáns idézet hívta fel a figyelmet. Szellemes a módszer és kiváló a válogatás amelyben sikerült alig ismert híres, vagy jelentős mondatokat az olvasó közönség számára (figyelem felhívás céljából) újból közismertté tenni. Dicséret illeti Szombathely közgyűlését, a támogató egyesületeket, hogy ilyen ínséges időkben támogatta e könyv kiadását. A nagy ívű összegzés kiváló nyomdai technikával készült. A kötet kemény kötése, a rengeteg ábra, kép, térkép mind elismerést érdemelnek. Külön dicséret a kiváló minőségű papírnak, az ízléses kemény borítónak.

A fentiek alapján a Kedves Olvasó egy érdekes témájú, gyakran különleges tartalmú munkát vehet a kezébe, s kiváló korrajzot is adva áttekintést ad az érintett településekről. Lapozza, forgassa, nézegess mindenki – aki szereti a villamosokat!

Majdán János